MANON ROLAND (1754–1793)

PAMĚTI PANÍ ROLANDOVÉ

Paní Rolandová, kresba z Conciergerie, 1793

SOUBORNÉ VYDÁNÍ · DÍLY I–III

Soukromé paměti · Politické paměti · Vězení a smrt

Psáno ve vězení Abbaye, Sainte-Pélagie a Conciergerie, 1793

ČESKÝ PŘEKLAD S VYSVĚTLIVKAMI · podle vydání Clauda Perrouda, Paříž 1905

1754 · 1793

Paměti paní Rolandové

Souborné vydání: díly I–III
Soukromé paměti · Politické paměti · Vězení a smrt

Úplný text pamětí, posledních spisů a dopisů z vězení
s Perroudovými přílohami (1754–1793)

Marie-Jeanne (Manon) Roland, rozená Phlipon (1754–1793)

Český překlad s vysvětlivkami
podle kritického vydání Clauda Perrouda
(*Mémoires de Madame Roland*, Paříž, Plon-Nourrit, 1905)

Obálka: Paní Rolandová, kresba s nápisem „J. M. Ph. Roland, dessiné à la Conciergerie“ (nakresleno v Conciergerii), 1793, výřez. Volné dílo.
Podpis „Roland née Phlipon“. Volné dílo.

Obsah

Poznámka k tomuto vydání 5
Díl I: Soukromé paměti 8
I. Dětství v rodině pařížského rytce (1754–1765) 9
II. Klášter, babička a první knihy (1765–1770) 39
III. Víra, filozofie a republikánské sny (1768–1775) 67
IV. Neštovice, salony a nápadníci (1772–1775) 96
V. Smrt matky a léta osamění (1775–1776) 125
VI. Přátelé, nápadníci a sňatek s Rolandem (1776–1793) 154
Díl II: Politické paměti 184
I. Zatčení a převoz do Abbaye (31. května – 1. června 1793) 185
II. První dny ve vězení Abbaye (1.–9. června 1793) 205
III. Od lyonského inspektora k prvnímu ministerstvu (1784–1792) 224
IV. Druhé ministerstvo, Danton a zářijové masakry (srpen – podzim 1792) 244
V. Výslech a první portréty (12. června – 8. srpna 1793) 271
VI. Portréty a anekdoty (pokračování): od Lazowského k Mercierovi (Sainte-Pélagie, léto 1793) 296
VII. Brissot a Danton (1789–1792) 315
VIII. První ministerstvo (březen – červen 1792) 340
IX. Druhé ministerstvo a druhé zatčení (srpen 1792 – červen 1793) . . . 364
X. Sainte-Pélagie a poslední anekdoty (červenec – říjen 1793) 386
Díl III: Vězení a smrt 413
I. Poslední myšlenky a Poznámky k obžalobě (říjen 1793) 414
II. Proti obžalobě girondistů, výslech a obhajoba (říjen–listopad 1793) . 435
III. Dopisy z vězení: Abbaye a Sainte-Pélagie (červen – červenec 1793) 458

IV. Dopisy ze Sainte-Pélagie (červenec–září 1793) 479
V. Poslední dopisy z vězení (září – listopad 1793) 494
VI. Listiny a svědectví (1754–1793) 516
VII. Dvě svědectví přátel: zlomek Boscových pamětí a počátek Vzpomínek Sophie Grandchamp (1789–1796) 546
VIII. Vzpomínky Sophie Grandchamp – dokončení (1792–1793) 571
Tiráž 588

Poznámka k tomuto vydání

Kdo byla paní Rolandová

Marie-Jeanne Phlipon, v rodině zvaná Manon, se narodila 17. března 1754 v Paříži jako dcera rytce z nábřeží de l'Horloge na ostrově Cité. Byla nadané a nenasytně sečtělé dítě měšťanské rodiny. Z četby Plútarcha, Rousseaua a osvícenců si vytvořila ideál republikánské ctnosti. Roku 1780 se provdala za o dvacet let staršího Jeana-Marie Rolanda de La Platière, inspektora manufaktur. Za revoluce se její pařížský salon stal střediskem poslanců, jimž se později začalo říkat girondisté – Brissota, Buzota, Pétiona, Vergniauda, Barbarouxe. Když se Roland stal roku 1792 dvakrát ministrem vnitra, psala velkou část jeho dopisů a úředních textů a byla pokládána za duši jeho ministerstva.

Po pádu girondistů byla v noci na 1. června 1793 zatčena. Tři týdny strávila ve vězení Abbaye, čtyři měsíce v Sainte-Pélagie a poslední dny v Conciergerii. Ve vězení napsala během necelých pěti měsíců všechno, co obsahuje tato kniha. Revoluční tribunál ji 8. listopadu 1793 odsoudil k smrti a ještě týž den byla na náměstí Revoluce popravena. Roland, který se skrýval u přátel v Normandii, si po zprávě o její smrti vzal život.

Co je tato kniha

Díl I – Soukromé paměti (*Mémoires particuliers*) vypráví autorčino dětství v rodině pařížského rytce, pobyt v klášteře, četbu, víru a pochybnosti, matčinu smrt, přátelství se Sophií Cannet, řadu nápadníků a sňatek s Rolandem.

Díl II – Politické paměti je její svědectví o revoluci. *Historické poznámky* z vězení Abbaye líčí zatčení, první dny ve vězení, Rolandovu dráhu, obě jeho ministerstva, 10. srpen, zářijové masakry a boj s Dantonem a Maratem. Když se paní Rolandová dozvěděla, že rukopis byl spálen, napsala v Sainte-Pélagie znovu *Portréty a anekdoty*, portréty Brissota a Dantona, *První* a *Druhé ministerstvo*, *Druhé zatčení* a *Anekdoty*. Část *Historických*

poznámek se nakonec zachovala, proto se o některých událostech vypráví dvakrát.

Díl III – Vězení a smrt obsahuje *Mé poslední myšlenky*, *Poznámky* k obžalobě girondistů, *Poznámky k mému procesu* a *Návrh obhajoby* a všech třicet tři dopisů z vězení, které Perroud shromáždil. Následují Perroudovy přílohy: úřední listiny o zatčení a výsleších, výtah z Hébertova listu *Père Duchesne*, zlomek pamětí jejího přítele Bosca a *Vzpomínky Sophie Grandchamp*, které končí cestou na popraviště.

Paměti poprvé vydal roku 1795 Rolandův přítel Louis-Augustin Bosc d'Antic pod názvem *Appel à l'impartiale postérité*. Některé pasáže tehdy vypustil, zvláště ty o autorčině lásce k Buzotovi. Za nejspolehlivější vydání se dodnes pokládá kritická edice historika Clauda Perrouda z roku 1905 podle rukopisu v pařížské Národní knihovně. Z ní překládáme a zachováváme její pořadí oddílů.

Jak překlad vznikl

Předlohou je Perroudovo vydání (*Mémoires de Madame Roland. Nouvelle édition critique contenant des fragments inédits et les lettres de la prison*, Paříž, Plon-Nourrit, 1905, sv. I–II). Francouzský text jsme získali strojovým rozpoznáním (OCR) skenu z digitální knihovny Gallica Francouzské národní knihovny. Místa poškozená rozpoznáním jsme doplnili podle druhého, nezávislého rozpoznání (u prvního svazku) nebo přímo ze skenu. Český překlad vznikl s pomocí umělé inteligence. V druhém kroku byl celý text větu po větě srovnán s francouzským originálem, opraveny byly vynechávky a významové chyby a vysvětlivky byly ověřeny proti Perroudovým poznámkám.

Přeloženo je vše, bez shrnutí a vynechávek. Rozdělení do kapitol a jejich názvy pocházejí od nás, autorčiny nadpisy a Perroudova čísla dopisů a příloh jsou zachována. Odlišně sázené poznámky v hranatých závorkách jsou redakční, například začátky sešitů rukopisu. Hranaté závorky uvnitř textu označují pasáže škrtnuté v rukopisu a obnovené Perroudem, u dopisů a dat Perroudova doplnění.

Vysvětlivky a jména

Údaje převzaté z Perroudových poznámek jsou ve vysvětlivkách uvozeny slovem „Perroud:“. Vlastní poznámky paní Rolandové jsou uvozeny slovy „Poznámka paní Rolandové:“. Francouzská jména ponecháváme ve francouzské podobě a ženská jména nepřechylujeme (paní Phlipon, Sophie Cannet, Sophie Grandchamp, Charlotte Corday). Výjimkou je sama autorka, kterou česká tradice zná jako paní Rolandovou. Revoluční instituce uvádíme v ustálených českých podobách (Konvent, Komuna, Výkonná rada, sekce) a revoluční data i v gregoriánském kalendáři.

Díl I: Soukromé paměti

Dětství, mládí a sňatek dcery pařížského rytce (1754–1780). Psáno ve vězení Sainte-Pélagie v srpnu až říjnu 1793.

I. Dětství v rodině pařížského rytce (1754–1765)

První část

[Paní Rolandová začala tyto soukromé paměti psát 9. srpna 1793 ve vězení Sainte-Pélagie, po dvou měsících věznění. Podle Perroudova rozboru rukopisu vznikly první stránky mezi 9. a 15. srpnem a líčení vstupu do kláštera zhruba koncem srpna.]

Ve věznici Sainte-Pélagie, 9. srpna 1793.[1]

Dcera umělce,[2] žena učence, který se stal ministrem a zůstal poctivým člověkem,[3] dnes vězeňkyně, snad předurčená k násilné a nečekané smrti – poznala jsem štěstí i protivenství, viděla jsem zblízka slávu a zakusila nespravedlnost. Narodila jsem se v nevýznamném stavu, avšak počestným rodičům, a mládí jsem prožila v lůně krásných umění, živena půvaby studia, a neznala jsem jinou nadřazenost než nadřazenost zásluhy, ani jinou velikost než velikost ctnosti.

Ve věku, kdy se volí stav, jsem ztratila vyhlídky na jmění, které mi mohlo zajistit postavení odpovídající vychování, jehož se mi dostalo. Sňatek s úctyhodným mužem jako by tyto nezdary napravil; chystal mi však nové.

Mírná povaha, silná duše, pevný rozum, velmi láskyplné srdce a zevnějšek, který to všechno prozrazoval, mě učinily drahou těm, kdo mě znají. Postavení, v němž jsem se ocitla, mi nadělalo nepřátel; má osoba žádné nemá; ti, kdo o mně mluví nejhůř, mě nikdy neviděli.

---

1. Sainte-Pélagie: bývalý ústav pro „kající se“ ženy v pařížském předměstí Saint-Marcel (poblíž dnešní Jardin des Plantes), za revoluce věznice. Paní Rolandová byla zatčena 1. června 1793 a vězněna nejprve v Abbaye; 24. června byla propuštěna a ihned znovu zatčena a převezena sem. Odtud byla na přelomu října a listopadu 1793 převezena do Conciergerie a 8. listopadu popravena.

2. Perroud: Pierre-Gatien Phlipon (1724–1787), od roku 1750 ženatý s Marií-Marguerite Bimont, byl mistrem rytcem a nesl titul „rytec Jeho Výsosti hraběte d'Artois“. Byl řemeslníkem i umělcem zároveň; slovo „artiste“ mělo v 18. století právě tento význam – řemeslník, který pracuje s velkým uměním a zručností.

3. Jean-Marie Roland de La Platière (1734–1793), inspektor manufaktur v Amiensu a Lyonu, autor odborných spisů o průmyslu a obchodu; v letech 1792–1793 dvakrát girondistický ministr vnitra. Po pádu girondistů v červnu 1793 uprchl z Paříže a skrýval se u přátel v Normandii.

Je tak pravda, že věci bývají málokdy takové, jakými se zdají, že období mého života, kdy jsem okusila nejvíc sladkosti nebo zakusila nejvíc žalu, jsou často pravým opakem toho, co by si o nich mysleli druzí. Štěstí totiž závisí víc na citech než na událostech.

Hodlám využít volných chvil svého zajetí k tomu, abych vylíčila, co se týká mé osoby od nejútlejšího dětství až do této chvíle. Vracet se takto po všech krocích své životní dráhy znamená žít podruhé; a co lepšího lze ve vězení dělat, než přenést svou existenci jinam – šťastnou fikcí nebo zajímavými vzpomínkami?

Získává-li se zkušenost méně tím, že člověk jedná, než tím, že přemýšlí o tom, co vidí a co vykonal, může se ta moje podnikem, do něhož se pouštím, značně rozhojnit. Věci veřejné a mé soukromé city mi za dva měsíce věznění poskytovaly dost látky k přemýšlení a psaní, aniž bych se musela utíkat do dávno minulých časů; prvních pět týdnů jsem proto věnovala *Historickým poznámkám*,[4] jejichž soubor snad nebyl bez ceny. Právě byly zničeny; pocítila jsem celou hořkost té ztráty, kterou už nenahradím; ale hněvala bych se sama na sebe, kdybych se dala čímkoli zdrtit. Ve všech trápeních, která jsem zakusila, se k nejprudšímu pocitu bolesti téměř okamžitě přidává ctižádost postavit se zlu, jež mě stihlo, vší svou silou a přemoci je – buď dobrem, které prokazuji druhým, nebo rozmnožením vlastní odvahy. Neštěstí mě tedy může pronásledovat, nikoli však zdolat; tyrani mě mohou pronásledovat, ale ponížit? Nikdy, nikdy! – Mé *Poznámky* jsou ztraceny, napíšu tedy *Paměti*; a moudře se přizpůsobujíc vlastní slabosti ve chvíli, kdy jsem bolestně zasažena, budu hovořit o sobě, abych se tím lépe rozptýlila. Budu se představovat v dobrém i ve zlém se stejnou volností; kdo se neodváží vydat sám o sobě dobré svědectví, je téměř vždy zbabělec, který ví, co zlého by se o něm dalo říci, a bojí se toho; a kdo váhá přiznat své chyby, nemá sílu za nimi stát ani prostředky, jak je odčinit. S takovou upřímností vůči sobě se nebudu ostýchat ani vůči druhým: otce, matku, přátele, manžela – všechny je vylíčím takové, jací jsou nebo jak jsem je viděla.

4. Perroud: *Notices historiques* – záznamy o revolučních událostech a lidech, které paní Rolandová psala ve vězení od června 1793. Dozvěděla se, že je přítel, u něhož byly uloženy, ze strachu před domovní prohlídkou spálil. Velká část rukopisu se však přece jen dochovala a Perroud ji otiskl v prvním svazku svého vydání.

Dokud jsem žila v klidném a uzavřeném postavení, obestírala má přirozená citlivost ostatní mé vlastnosti natolik, že se projevovala sama nebo nad všemi vládla. Mou první potřebou bylo líbit se a konat dobro; byla jsem trochu jako onen dobrý pan de Gourville, o němž paní de Sévigné píše, že mu láska k bližnímu utínala slova v půli;[5] a zasloužila jsem si, aby o mně Sainte-Lette[6] řekl, že ač mám dost ducha na broušení jemných epigramů, nikdy mi žádný neuklouzne.

Od té doby, co okolnosti, bouře politické i jiné rozvinuly energii mé povahy, jsem především přímá a nehledím už tak pozorně na drobné škrábance, které mohou vzniknout mimochodem. Epigramy nedělám ani teď, neboť předpokládají potěšení z toho, že někoho kritikou píchneme, a já se neumím bavit zabíjením much; ale ráda zjednávám spravedlnost silou pravdy a ty nejstrašnější vyslovuji dotčeným do očí, aniž se podivím, rozruším nebo rozhněvám, ať na ně působí jakkoli.

Otec, matka a kojná

Můj otec Gatien Phlipon byl povoláním rytec; pěstoval také malbu a chtěl se věnovat malbě na smalt, spíše z vypočítavosti než z náklonnosti; jeho zrak a tělesná konstituce však nesnesly oheň, jímž musí smalt projít, a to ho donutilo tento obor opustit. Omezil se tedy na svůj, v němž byl průměrný; ale ačkoli byl pracovitý, doba provozování jeho umění přála, měl mnoho zakázek a zaměstnával dosti velký počet dělníků, touha zbohatnout ho táhla k obchodu. Kupoval klenoty a diamanty nebo je přijímal jako platbu od obchodníků, s nimiž měl co do činění, aby je při příležitosti zase prodal. Zmiňuji se o této podrobnosti, protože jsem pozorovala, že ctižádost bývá ve všech stavech zpravidla zhoubná: na několik šťastlivců, které povznese, připadá zástup obětí. Příklad mého otce mi poskytne nejedno takové poučení; jeho umění stačilo k tomu, aby slušně vyžil – chtěl zbohatnout, a skončil tím, že se zruinoval.

5. Jean Hérault de Gourville (1625–1703), finančník a diplomat, autor pamětí, přítel mnoha předních osobností Ludvíkova století. Marie de Rabutin-Chantal, markýza de Sévigné (1626–1696), proslulá autorka dopisů, které byly v 18. století oblíbenou četbou; paní Rolandová je znala velmi dobře.

6. Perroud: Sainte-Lette byl šlechtic lotrinského původu, s nímž se Marie Phlipon seznámila roku 1776 u svého otce a o němž podrobně vypráví dále v těchto pamětech.

Byl statný a zdravý, činorodý a ješitný, miloval svou ženu i parádu; bez vzdělání měl onen stupeň vkusu a znalostí, jaký povrchně dávají krásná umění, ať se z nich pěstuje kterýkoli obor; proto, přes svou úctu k bohatství a ke všemu, co je může zjednat, jednal sice s obchodníky, ale přátelil se jen s umělci, malíři a sochaři. Jeho život byl velmi spořádaný, dokud jeho ctižádost znala meze a nepotkaly ji nezdary; nedá se říci, že by to byl muž ctnostný, ale měl mnoho z toho, čemu se říká čest: dokázal si dát za věc zaplatit víc, než měla cenu, ale spíš by se zabil, než aby nezaplatil cenu toho, co sám koupil.

Marguerite Bimont,[7] jeho žena, mu přinesla věnem spolu s velmi malým obnosem peněz nebeskou duši a půvabnou tvář. Byla nejstarší ze šesti dětí, jimž byla takřka matkou, a provdala se v šestadvaceti letech jen proto, aby uvolnila místo sestrám. Její citlivé srdce a příjemný duch ji měly spojit s někým osvíceným a jemným; rodiče jí však představili poctivého muže, jehož nadání zajišťovalo živobytí, a její rozum ho přijal. Místo štěstí, které si nemohla slibovat, cítila, že dokáže nastolit mír, jenž je nahrazuje. Je moudré umět se uskromnit; radostí bývá vždycky méně, než si představujeme, ctnost však nikdy nezůstane bez útěchy.

Byla jsem jejich druhé dítě; otec a matka jich měli sedm, ale všechny ostatní zemřely u kojných nebo hned při porodu následkem různých nehod; a matka občas se zalíbením opakovala, že jsem jediná, s níž nikdy neměla trápení, neboť její porod byl stejně šťastný jako těhotenství: jako bych jí upevnila zdraví.

Otcova teta[8] mi vybrala v okolí Arpajonu, kam často jezdila v létě, zdravou kojnou dobrých mravů, jíž si v kraji vážili tím víc, že ji hrubost jejího muže činila nešťastnou, a přesto jí nezměnila povahu ani chování. Paní Besnard – tak se jmenovala má prateta – neměla dětí; její muž byl můj kmotr; oba mě pokládali za svou dceru. Jejich péče nikdy neochabla; dosud žijí a na sklonku svých let hynou žalem a naříkají nad osudem své pra-

7. Perroud: Marie-Marguerite Bimont, narozená roku 1723, zemřela 7. června 1775. Perroud otiskl rodokmen rodiny ve svém vydání dopisů paní Rolandové.

8. Perroud: Marie-Louise Rotisset, teta Phliponova z matčiny strany, provdaná za Jeana-Baptista Besnarda. Besnard byl správcem (a jeho žena hospodyní) statku Soucy ve Fontenay-lès-Briis, jenž patřil bohatému generálnímu nájemci daní Haudrymu de Soucy; tam byla malá Marie Phlipon dána ke kojné. Paní Besnard (nar. 1705) zemřela 20. listopadu 1794, její manžel 21. září 1795.

neteře, do níž vkládali svou naději i pýchu. Ctihodní starci, utěšte se! Jen málokomu je dopřáno projít životem v tichu a pokoji, které provázejí vás; já nejsem slabší než neštěstí, která mě obléhají, a nepřestanu ctít vaše ctnosti.

Bdělost mé kojné byla podporována i odměňována pozorností mých dobrých příbuzných; její horlivost a úspěch jí získaly náklonnost celé rodiny; dokud žila, nikdy nenechala uplynout dva roky, aby nevážila cestu do Paříže a nepřišla mě navštívit. Přispěchala ke mně, když se dozvěděla, že mi krutá smrt vzala matku: dodnes si vybavuji, jak se objevila; ležela jsem na loži bolesti; její přítomnost mi příliš živě připomněla čerstvou ztrátu, první zármutek mého života, a upadla jsem do křečí, které ji vylekaly; odešla a už jsem ji nespatřila; brzy nato zemřela. Navštívila jsem ji v chaloupce, kde mě kojila;[9] dojatě jsem poslouchala příběhy, jež mi ve své dobrosrdečnosti ráda vyprávěla, když mi ukazovala místa, která jsem měla nejraději, a připomínala šibalství, jimiž jsem ji častovala a jejichž veselost ji dosud bavila.

Ve dvou letech mě přivezli zpátky do otcovského domu. Často mi vyprávěli, jak jsem se podivila, když jsem večer spatřila na ulici rozsvícené lucerny, jimž jsem říkala krásné láhve; jak se mi příčilo používat toho, čemu se říká noční nádoba, protože k jistému účelu jsem znala jen kout zahrady; a s jakým posměšným výrazem jsem se ptala, zda mísy na salát a polévkové mísy, na něž jsem ukazovala prstem, jsou také k tomu. Takové krásné věci je nutno pominout mlčením, stejně jako jiné, neméně závažné, které zajímají jen kojné a vyprávějí se jen prarodičům: nikdo nebude čekat, že tu vylíčím malou dvouletou brunetku, jejíž černé vlasy velmi pěkně pohrávaly nad tvářičkou oživenou nejsvěžejšími barvami a která dýchala štěstím svého věku, jehož zdraví měla v plné míře. Vím o vhodnější době pro svůj portrét a nejsem tak nešikovná, abych ji předbíhala.

9. Perroud odkazuje na dopis slečnám Cannetovým ze září 1774, datovaný ve Fontenay: „Bydlím teď v nejhezčím kraji, jaký si lze představit; vídám tu svou kojnou, dýchám čistý a rozkošný vzduch; mám tu půvabné lesy, krásné louky, svěží údolí…“ Sestry Sophie a Henriette Cannet z Amiensu byly spolužačky Marie Phlipon z kláštera a její dlouholeté přítelkyně a korespondentky.

Manon, knihy a katechismus

Moudrost a dobrota mé matky jí brzy získaly nad mou mírnou a něžnou povahou vládu, jíž nikdy neužila jinak než k mému dobru. Byla taková, že v oněch drobných rozepřích, nevyhnutelných mezi rozumem, který vládne, a dětstvím, které se vzpírá, nikdy nepotřebovala k mému potrestání nic jiného, než mi chladně říci „slečno“ a přísně na mě pohlédnout. Dosud cítím, jak na mě působil její pohled, obvykle tak laskavý; s mrazením slyším to slovo „slečno“, dosazené se zoufalou důstojností místo sladkého „dcerko“ či roztomilého oslovení Manon. Ano, Manon – tak mi říkali;[10] je mi to líto kvůli milovníkům románů, to jméno není vznešené, nehodí se pro hrdinku vysokého stylu; ale bylo zkrátka moje, a já píšu historii.

Ostatně i ti nejvybíravější by se se jménem smířili, kdyby slyšeli, jak je vyslovuje má matka, a viděli tu, která je nosila. Kterému výrazu mohl chybět půvab, když jej matka provázela svým vlídným tónem? A když její dojemný hlas pronikal do mého srdce, neučil mě, abych se jí podobala? Živá, ale nikoli hlučná, a od přírody soustředěná, potřebovala jsem jen zaměstnání a s pohotovostí jsem chápala myšlenky, které mi byly předkládány. Této vlohy bylo využito tak dobře, že si vůbec nevzpomínám, že bych se učila číst; slyšela jsem, že to bylo hotovo ve čtyřech letech a že námaha s mým vyučováním tím takřka skončila, protože od té doby stačilo jen dbát, aby mi nechyběly knihy. Ať mi dali jakékoli nebo ať jsem se zmocnila jakýchkoli, zcela mě pohltily a odvést mě od nich dokázaly jen kytice. Pohled na květinu laská mou obrazotvornost a lichotí mým smyslům nevýslovnou měrou; s rozkoší ve mně probouzí pocit bytí. V poklidném závětří otcovské střechy jsem byla od dětství šťastná s květinami a knihami; v těsných zdech vězení, v okovech, které mi uložila ta nejodpornější tyranie, zapomínám na nespravedlnost lidí, na jejich pošetilosti i na svá trápení s knihami a květinami.[11]

10. Manon: domácká podoba jména Marie (autorka byla pokřtěna Marie-Jeanne). Jméno připomínalo především hrdinku Prévostova románu *Manon Lescaut* (1731) – proto poznámka o „milovnících románů“.

11. Perroud: paní Rolandová měla v Sainte-Pélagii knihy, které jí obstarávali přátelé, a květiny z Jardin des Plantes, zahrady sousedící s vězením, jež jí nosil věrný Bosc, přítel vrchního zahradníka André Thouina. Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec, byl dlouholetým přítelem Rolandových; po smrti paní Rolandové vydal roku 1795 první vydání jejích pamětí.

Příležitost byla příliš dobrá, než aby se promarnila: dali mě učit Starý a Nový zákon, malý i velký katechismus; učila jsem se všechno, co chtěli, a byla bych odříkávala i Korán, kdyby mě ho byli naučili číst. Vzpomínám si na malíře jménem Guibal,[12] který se později usadil ve Stuttgartu a jehož *Chválu Poussinovu*, korunovanou rouenskou Akademií, jsem před několika lety viděla; chodíval často k mému otci. Byl to podivín, vyprávěl mi pohádky o Oslí kůži,[13] na které jsem nezapomněla a které mě velmi bavily; a sám se neméně bavil tím, že mě nechával předvádět mou učenost. Jako bych ho ještě viděla, s jeho trochu groteskní tváří, jak sedí v lenošce, bere si mě mezi kolena, o něž jsem se opírala lokty, a nechává mě odříkávat Vyznání svatého Athanasia;[14] a pak odměňuje mou poslušnost příběhem o Tangovi, který měl nos tak dlouhý, že si ho musel omotat kolem paže, když chtěl jít. Dalo by se vymyslet i podivnějších protikladů.

V sedmi letech mě posílali každou neděli na farní vyučování, kterému se říkalo katechismus, aby mě připravili k biřmování. Tak, jak se nyní věci mají, se čtenáři této pasáže možná zeptají, co to bylo; poučím je. V nějakém koutě kostela, kaple nebo krytého ambitu u hřbitova se postavilo několik řad židlí nebo lavic proti sobě v určité délce; uprostřed se ponechal dost široký průchod a v čele se umístilo sedadlo o něco vyšší: to bylo kurulské křeslo mladého kněze, který měl vyučovat děti podrobené jeho kázni. Tam se odříkávalo zpaměti evangelium dne, epištola, modlitba dne a kapitola katechismu, určená jako úkol na týden.

Když byla tato shromáždění početná, měl vyučující kněz malého klerika, který dělal repetitora, a sám si vyhrazoval otázky k podstatě věci. V některých farnostech chodily děti obojího pohlaví na týž katechismus a oddělovala je jen místa; ve většině neměly nic společného. Matky nebo zbožné ženušky, vždy dychtivé chleba slova, ať je připraven sebehruběji, se těchto

12. Perroud: Nicolas Guibal (1725–1784), malíř a architekt, žák Natoirův v Paříži, pak žil v Římě, kde se spřátelil s Antonem Raphaelem Mengsem, a ve Württembersku, kde se stal prvním dvorním malířem a kde zemřel. Jeho *Chvála Poussinova*, oceněná rouenskou Akademií, pochází z roku 1783.

13. „Contes de Peau d'Âne“: pohádka o Oslí kůži, kterou zveršoval Charles Perrault (1694), dala jméno celému žánru; „pohádky o Oslí kůži“ znamenalo zkrátka báchorky, nesmyslné příběhy pro děti.

14. Tzv. athanasiánské vyznání víry (*Quicumque vult*), dlouhé latinské vyznání o Trojici a vtělení, připisované svatému Athanasiovi Alexandrijskému; pro sedmileté dítě pozoruhodně náročný text.

vyučování účastnily; byla odstupňována podle věku a podle toho, zda šlo o přípravu k biřmování, nebo k prvnímu svatému přijímání. Horliví faráři se čas od času objevovali uprostřed těchto mladých oveček, které při jejich příchodu uctivě povstávaly; obraceli se s několika otázkami k těm nejnápadnějším, aby posoudili jejich znalosti; matky vyzkoušených se pyšně nafukovaly a pastýř odcházel uprostřed jejich pukrlat. Pan Garat, farář u Saint-Barthélemy, mé farnosti,[15] v té části Paříže, které se tehdy říkalo Cité, dobrák, o němž se tvrdilo, že je velmi učený, a který na kazatelně, kam s vášní stoupal, nedokázal vyslovit dvě slova za sebou – asi jako se dnes říká „velmi schopný“ o Garatovi, ministrovi,[16] který neumí dělat své řemeslo –, pan Garat, můj farář, přišel jednou na můj katechismus, a aby vyzkoušel mé vědění a přitom ukázal svou bystrost, zeptal se mě, kolik je řádů duchů v nebeské hierarchii. Z vítězoslavného a potměšilého výrazu, s nímž mi otázku kladl, jsem usoudila, že mě chce přivést do úzkých, a s úsměvem jsem odpověděla, že ačkoli jich je několik uvedeno v prefaci mše, četla jsem jinde, že se jich počítá devět, a přehlédla jsem s ním Anděly, Archanděly, Trůny, Panstva atd.[17] Nikdy nebyl žádný farář tak spokojen s osvíceností svého neofyty; to stačilo, abych si získala pověst mezi svatými ženami; byla jsem tedy malá vyvolená, jak se ještě ukáže.

Někteří si možná řeknou, že je s ohledem na péči a zdravý rozum mé matky s podivem, že mě posílala na katechismus; každá věc má však svůj důvod. Matka měla mladšího bratra, duchovního v naší farnosti,[18] jemuž byl svěřen „katechismus k biřmování“, abych užila odborného výrazu. Přítomnost jeho neteře na jeho vyučování byla pěkným příkladem, který mohl přimět lidi, kteří nepatřili k tomu, čemu se říkalo lid, aby tam posílali své

15. Perroud: Bernardin Garat byl farářem u Saint-Barthélemy od roku 1758 a roku 1777 přešel do farnosti Gros-Caillou. Kostel Saint-Barthélemy stál na ostrově Cité naproti Justičnímu paláci; Phliponovi bydleli na nedalekém nábřeží quai de l'Horloge.

16. Dominique-Joseph Garat (1749–1833), spisovatel a ideolog, v letech 1792–1793 ministr spravedlnosti a poté ministr vnitra jako Rolandův nástupce. Perroud: Garat podal demisi z ministerstva vnitra 15. srpna 1793; tyto řádky tedy vznikly mezi 9. a 15. srpnem.

17. Učení o devíti kůrech andělských (serafové, cherubové, trůny, panstva, mocnosti, síly, knížectva, archandělé a andělé) pochází ze spisu *O nebeské hierarchii* připisovaného Dionýsiu Areopagitovi; preface mešního řádu jmenuje jen některé z nich.

18. Perroud: Pierre-Nicolas Bimont, nejprve vikář u Saint-Barthélemy, pak kanovník v Saint-Cloud (březen 1773) a u Sainte-Chapelle ve Vincennes (květen 1773). Zemřel koncem září 1789. Neteř ho velmi milovala a on jí zůstal oddán, jak se ukáže dále.

děti také, což bylo faráři velmi milé; ostatně jsem měla paměť, která mi měla vždy zajistit první místo, a protože tuto převahu podporovaly i všechny vedlejší okolnosti, rodiče si v tom libovali a přitom se tvářili, že volí ten nejprostší způsob. Stávalo se, že při rozdílení cen, které se na konci roku konalo s velkou okázalostí, jsem odnesla první, aniž mi kdo sebeméně nadržoval; a celá kostelní rada i všechno farní duchovenstvo pokládali mého mladého strýčka za velmi šťastného, protože si ho kvůli tomu víc všímali, a on potřeboval jen to, aby si ho všimli, a hned budil přízeň. Krásná postava, velká dobrota, nejpovolnější povaha, nejmírnější mravy a nejupřímnější veselost ho provázely až do nedávné doby, kdy zemřel jako kanovník ve Vincennes, právě když se Revoluce chystala zasáhnout všechny kapituly. Měla jsem za to, že jsem v něm ztratila posledního příbuzného z matčiny strany, a na všechno, co se ho týkalo, vzpomínám jen s dojetím.

Učitelé a první vzdor

Chuť a snadnost, s jakou jsem se učila, ho přivedly na myšlenku učit mě latinsky; byla jsem nadšená, bylo pro mě svátkem najít nový předmět studia. Doma jsem měla učitele psaní, zeměpisu, tance a hudby, otec mě začal učit kreslit, a přece ničeho nebylo příliš. Vstávala jsem už v pět hodin, kdy celý dům ještě spal, a v krátkém kabátku, aniž mě napadlo se obout, jsem se potichu plížila ke stolku v koutě matčina pokoje, kde ležela má práce; a opisovala jsem a opakovala své předlohy s takovým zápalem, že jsem rychle pokračovala. Učitelé si mě o to víc oblíbili; dávali mi dlouhé hodiny a vkládali do nich zájem, který mě k nim poutal stále víc: neměla jsem jediného, jemuž by nebylo stejně lichotivé mě učit, jako jsem já byla vděčná, že jsem vyučována; ani jednoho, který by poté, co mě několik let vedl, sám první neprohlásil, že už mu nejsem zapotřebí a že už by neměl brát plat, ale prosí, aby byl i nadále přijímán, směl navštěvovat mé rodiče a občas si se mnou pohovořit. Budu ctít památku dobrého pana Marchanda, který mě od pěti let učil psát, pak mě vyučoval zeměpisu a s nímž jsem studovala dějepis; byl to muž moudrý, trpělivý, jasný a soustavný, jemuž jsem říkala pan Doucet – pan Mírňák; byla jsem u toho, když se oženil s počestnou ženou ve službách domu Nesle; navštívila jsem ho v jeho poslední nemoci, kdy

mu nevčasné pouštění žilou zahnalo dnu, na niž měl právě záchvat, na prsa a přivodilo mu smrt v padesáti letech.

Mně bylo tehdy osmnáct.

Nezapomněla jsem na hudebníka Cajona,[19] drobného, čilého a upovídaného mužíka, narozeného v Mâconu, kde býval chrámovým zpěváčkem, a postupně vojákem, zběhem, kapucínem, písařem a mužem bez místa; do Paříže přišel se ženou a dětmi bez haléře, ale s neobyčejně příjemným hlasem druhého diskantu, velmi vzácným u mužů, kteří nepodstoupili jistou operaci, a velmi vhodným k vyučování zpěvu mladých dívek. Byl představen mému otci – nevím kým – a já jsem byla jeho první žačkou; věnoval mi mnoho péče, často si od mých rodičů půjčoval peníze, které rychle utrácel, nikdy mi nevrátil jistou sbírku Bordierových lekcí, kterou vykradl dost obratně na to, aby z ní sestavil *Základy hudby*, jež vydal pod svým jménem; vedl si nádherně, aniž zbohatl, a nakonec po patnácti letech opustil Paříž, kde nadělal dluhy, a odjel do Ruska, kde nevím, co se s ním stalo. Pokud jde o tanečního mistra Mozona, bodrého Savojana ohavné ošklivosti, jehož bouli, zdobící mu pravou tvář, dosud vidím, když skláněl svůj neštovicemi zjizvený obličej s tupým nosem doleva nad kapesní housličky, měla bych o něm co veselého povědět, stejně jako o chudákovi Mignardovi, učiteli kytary, jakémsi španělském obru, jehož ruce se podobaly rukám Ezauovým a který vážností, obřadností i chvástáním nezůstával pozadu za nikým ze svých krajanů. Nedlouho jsem měla bázlivého Watrina, jehož padesátka, paruka, brýle a zrudlá tvář jako by se všechny dostaly do zmatku, když kladl prsty své žačky na diskantovou violu[20] a ukazoval jí, jak držet smyčec. Za to mi však ctihodný otec Colomb, barnabita, kdysi misionář, nyní ve svých pětasedmdesáti letech představený svého domu a zpovědník mé matky,[21] poslal k nám svou basovou violu, aby mě utěšil za opuštěnou

19. Perroud: 18. prosince 1786 žádala paní Rolandová Bosca, aby jí v Paříži koupil „Metodu zpěvu pana Cajona“. Bordier (1700–1764), hudebník, jehož lekce si Cajon „vypůjčil“, byl rovněž autorem metody zpěvu.

20. Diskantová viola (*par-dessus de viole*): nejmenší a nejvýše laděný nástroj z rodiny viol, v 18. století oblíbený u dam; basová viola (*basse de viole*, viola da gamba) byla naopak největší, hrálo se na ni mezi koleny.

21. Barnabité: kongregace řeholních kleriků svatého Pavla, založená v Miláně roku 1530; v Paříži měli dům na ostrově Cité, nedaleko Phliponových. Jméno otce Colomba v použité předloze vypadlo; doplňuji je podle starších vydání.

diskantovou violu, a sám mě na ni doprovázel, když mě při svých návštěvách prosil, abych vzala kytaru. Velmi jsem ho udivila, když jsem se zmocnila jeho basy a začala na ni snesitelně hrát několik melodií, které jsem potají nastudovala. Kdybych byla našla po ruce kontrabas, vylezla bych na židli, abych z něj něco dostala… Abych se však nedopustila anachronismu, je třeba poznamenat, že předbíhám, a připomenout, že jsem byla před chvílí u svých sedmi let, k nimž se vracím.

Došla jsem až k této době, aniž jsem se zmínila o vlivu svého otce na mou výchovu; byl slabý, protože se do ní skoro nevměšoval, ale nebude od věci poznamenat, co ho přimělo, aby se do ní vměšoval ještě méně. Byla jsem velmi umíněná, to jest nesnadno jsem svolovala k tomu, čeho důvod jsem neviděla; a když jsem cítila jen autoritu nebo se mi zdálo, že vidím rozmar, neuměla jsem ustoupit. Matka, obratná a prozíravá, výborně poznala, že je třeba mě ovládat rozumem nebo si mě získat citem; proto také nenarážela na odpor. Otec, dosti prudký, poroučel jako pán a poslušnost přicházela pozdě nebo vůbec; a když se mě pokusil potrestat jako despota, jeho sladká holčička se měnila ve lva. Dvakrát nebo třikrát mě vyšlehal metlou; kousala jsem ho do stehna, přes které mě položil, a protestovala jsem proti jeho vůli. Jednou, když mi nebylo dobře, mělo se mi dát projímadlo: přinesou mi ten smutný nápoj, přiblížím ho ke rtům, jeho pach mě přiměje odstrčit ho s odporem; matka se snaží přemoci mou nechuť a vzbudí ve mně dobrou vůli: upřímně se namáhám, ale pokaždé, když mi tu hroznou břečku znovu přistrčili pod nos, mé vzbouřené smysly mi obrátily hlavu stranou. Matka byla unavená; plakala jsem nad jejím trápením i nad svým a byla jsem stále méně schopná ten neblahý nápoj spolknout. Přijde otec; rozzlobí se a vyšlehá mě, protože můj odpor přičítá umíněnosti. Od té chvíle mě chuť poslechnout přejde a prohlásím, že projímadlo nevezmu. Velký křik, opakované hrozby, druhý výprask: rozhořčím se a strašlivě křičím, zvedám oči k nebi a chystám se vylít nápoj, který mi měli podat. Mé gesto prozradí mou myšlenku; otec vzteky bez sebe hrozí, že mě vyšlehá potřetí. – Ještě v hodině, kdy píšu, cítím ten zvrat a to rozvinutí síly, které jsem tehdy zakusila; slzy se mi náhle zastaví, vzlyky utichnou, náhlý klid soustředí všechny mé schopnosti do jediného rozhodnutí: vstanu na posteli, obrátím se ke stěně, skloním hlavu, opřu ji o zeď, vyhrnu si košilku a mlč-

ky se nastavím ranám: mohli mě na místě zabít, a nevyrvali by ze mě ani vzdech.

Matka, kterou ten výstup div nezabil a která potřebovala všechnu svou moudrost, aby manželovu zuřivost ještě nerozdmýchala, ho dokázala přimět, aby odešel z pokoje; beze slova mě znovu uložila, a po dvou hodinách odpočinku přišla a s pláčem mě zapřísahala, abych jí už nepůsobila bolest a vypila lék; upřeně jsem se na ni podívala, vzala sklenici a vyprázdnila ji jedním douškem. Ale za čtvrt hodiny jsem všechno vyzvracela a dostala jsem prudkou horečku, kterou bylo nutno léčit jinak než špatnými lektvary a metlou. Bylo mi tehdy něco přes šest let. Všechny podrobnosti té scény mám před sebou, jako by se udála nedávno; všechny pocity, které jsem zakusila, jsou stejně zřetelné: je to totéž ztuhnutí, jaké jsem později cítila v sobě ve slavnostních chvílích; a dnes by mě nestálo víc hrdě vystoupit na popraviště, než mě tehdy stálo vydat se barbarskému zacházení, které mě mohlo zabít, ale nikoli přemoci.

Od té chvíle na mě otec už nikdy nevztáhl ruku; ba ani mě už nekáral. Hodně se se mnou mazlil, učil mě kreslit, vodil mě na procházky a jednal se mnou s dobrotou, která ho v mých očích činila úctyhodnějším a zajišťovala mu mou naprostou poslušnost. Mých sedm let se oslavovalo jako věk rozumu, od něhož se smí čekat všechno, co rozum vnuká; bylo to dost obratné, neboť to odůvodňovalo jistý ohled, s nímž se mnou bylo třeba zacházet, a podporovalo to mou odvahu, aniž to dráždilo mou ješitnost.

Nedělní návštěvy a tajná knihovna

Můj život plynul poklidně v rodinném míru a ve velké duševní činnosti; matka zůstávala stále doma a přijímala velmi málo lidí. Vycházely jsme dvakrát týdně: jednou navštívit otcovy starší příbuzné,[22] podruhé – to bylo v neděli – navštívit maminčinu matku,[23] jít na bohoslužbu a na procházku. Po nešporách jsme vždycky nejprve šly k babičce Bimont. Byla to velká a krásná žena, kterou záhy postihla mrtvice; hlava jí zůstala postižená. Postupně upadla do dětinství a trávila dny v lenošce u okna nebo u krbu, pod-

22. Perroud: tj. Phliponovu matku Marii-Geneviève Rotisset (1696–1784), její sestru Louise-Angélique Rotisset, o níž bude řeč později, a manžele Besnardovy.
23. Perroud: vdova po Bimontovi, galanteristovi z ulice rue de la Pelleterie na ostrově Cité.

le ročního období. O její neduhy se starala stará služka, která byla v rodině přes čtyřicet let. Jakmile jsem přišla, dala mi Marie svačinu: byla výborná, ale jakmile byla snědena, strašlivě jsem se nudila; hledala jsem knihy: byl tam jen žaltář, a z nouze jsem si dvacetkrát přečetla jeho francouzský překlad nebo zazpívala latinský text. Když jsem byla veselá, babička plakala; když jsem se uhodila nebo upadla, dala se do smíchu; to mě trápilo. Marně mi vysvětlovali, že je to následek její nemoci, nepřipadalo mi to o nic méně smutné; byla bych dokonce tvrdila, že se mi posmívá, jenže její pláč se vždycky vydral s bolestným a zároveň přihlouplým výbuchem, který mi drásal duši a naháněl mi hrůzu. Stará Marie si s matkou do sytosti povídala; matka pokládala za svou svatou povinnost strávit dvě hodiny se svou matkou a ochotně poslouchat Mariiny historky. Byla to pro mě škola trpělivosti, jistě velmi krušná; ale nezbylo než ji podstoupit, protože když jsem jednou z nudy prolévala slzy vzteku a prosila, abychom šly, zůstala matka celý večer. V příhodných chvílích mi nezapomínala vylíčit tuto svou vytrvalost jako přísnou a dojemnou povinnost, na níž je čestné se podílet; nevím, jak to dělala, ale mé srdce přijímalo tu nauku s dojetím. Když mohl abbé Bimont přijít ke své matce, byla to pro mě nevýslovná radost; drahý strýček si se mnou hrál, skákal a zpíval; ale to mu bylo možné jen zřídka: byl tehdy učitelem chrámových zpěváčků a byl k domu připoután. Vzpomínám si při té příležitosti na jednoho z jeho žáků, chlapce šťastného vzhledu, o němž rád mluvil dobře, protože mu dělal nejméně starostí. Ten chlapec, který projevoval nadání, získal o několik let později stipendium na nevím už které koleji a stal se z něj abbé Noël, známý nejprve několika drobnými spisy, povolaný ministrem Lebrunem k diplomatické dráze, loni vyslaný do Londýna a nyní v Itálii.[24]

Moje cvičení vyplňovala dny velmi dobře a dny se mi zdály krátké, protože jsem nikdy nestihla všechno, do čeho bych se ráda pustila. Po základních knihách, jimiž mě pečlivě zásobovali, jsem brzy vyčerpala i knihy z malé domácí knihovny. Hltala jsem všechno, a když mi nové došly, začína-

24. Perroud: François-Joseph Noël (1756–1841), nejprve profesor šesté třídy na koleji Louis-le-Grand, roku 1789 novinář, pak první úředník ministerstva zahraničí a roku 1792 diplomatický agent; od převratu 18. brumairu postupně tribun, prefekt a generální inspektor Univerzity, kterou zaplavil žalostnými kompilacemi. Ministr zahraničí Lebrun ho 28. srpna 1792 pověřil misí v Anglii; 15. června 1793 byl jmenován vyslancem republiky v Benátkách.

la jsem znovu tytéž. Vzpomínám si na dva folianty Životů svatých, na Bibli téhož formátu ve staré francouzštině, na starý překlad Appiánových *Občanských válek*[25] a na *Divadlo Turecka* psané špatným slohem,[26] které jsem mnohokrát četla znovu. Našla jsem tam také Scarronův *Komický román*[27] a několik sbírek domnělých vtipů, které jsem podruhé nečetla, paměti statečného Pontise, které mě bavily, a paměti slečny de Montpensier, jejíž hrdost se mi docela líbila,[28] a několik dalších starých knih, jejichž podobu, obsah i skvrny dosud vidím před sebou. Touha po vědění mě ovládala tak, že když jsem vyhrabala pojednání o heraldice, pustila jsem se do jeho studia; byly v něm kolorované tabule, které mě bavily, a chtěla jsem vědět, jak se všem těm drobným figurám říká. Brzy jsem otce ohromila svými znalostmi, když jsem mu dělala poznámky o pečetidle zhotoveném proti pravidlům umění; stala jsem se v té věci jeho orákulem a nemýlila jsem ho. Dostal se mi do ruky i malý traktát o smlouvách; zkusila jsem se ho také naučit, protože jsem nečetla nic, co bych si nechtěla zapamatovat; ale znudil mě: nedošla jsem ani ke čtvrté kapitole.

Bible mě poutala a často jsem se k ní vracela: v našich starých překladech se vyjadřuje stejně neomaleně jako lékaři; zarazily mě některé naivní obraty, které mi už nikdy nevyšly z hlavy. To mě navádělo na poučení, jaké se malým děvčátkům obvykle nedává; ukazovalo se mi však ve světle, které nemělo nic svůdného, a měla jsem příliš mnoho k přemýšlení, než abych se zdržovala u věci tak docela hmotné, která se mi nezdála milá. Jen jsem se smála, když mi babička vyprávěla o malých dětech nalezených pod zelnými listy, a říkala jsem, že mě Zdrávas Maria učí, že přicházejí odjinud,[29] aniž jsem se starala o to, jak se tam dostaly.

25. Appiános z Alexandrie (2. stol. n. l.), řecký historik, autor římských dějin; jeho *Občanské války* líčí zápasy římské republiky od Gracchů po Octaviana.
26. Nejspíš *Théâtre de la Turquie* (1682) kapucína Michela Febvra, popis Osmanské říše, jejích národů a zvyklostí.
27. Paul Scarron (1610–1660), *Le Roman comique* (1651–1657), burleskní román o kočovné herecké společnosti.
28. Perroud: romantické paměti důstojníka Louise de Pontis vyšly roku 1676, šest let po jeho smrti; vydal je jansenista Thomas du Fossé, který je nejspíš sám sepsal podle vyprávění starého vojáka. – Anne-Marie-Louise d'Orléans, vévodkyně de Montpensier, zvaná la Grande Mademoiselle (1627–1693), sestřenice Ludvíka XIV. a hrdinka Frondy; její paměti vyšly posmrtně.
29. Narážka na slova modlitby Zdrávas Maria: „…a požehnaný plod života tvého (*fructus ventris tui*), Ježíš.“

Při slídění po domě jsem objevila zdroj četby, který jsem dost dlouho šetřila. Otec měl svou takzvanou dílnu hned vedle místa, kde jsem trávila den; to byla příjemná místnost, které by se dnes říkalo salon a kterou má skromná matka nazývala světnicí, slušně zařízená, ozdobená zrcadly a několika obrazy, a v ní jsem dostávala hodiny. Její výklenek po jedné straně krbu dovolil zřídit přístěnek, osvětlený okénkem; tam byla postel, tak vtěsnaná, že jsem na ni lezla vždycky přes pelest, židle, stolek a několik polic: to bylo mé útočiště. Na opačné straně byl velký pokoj, kam dal otec postavit svůj pracovní stůl, mnoho sochařských předmětů a náčiní svého umění – to byla jeho dílna. Vklouzávala jsem tam večer nebo v denních hodinách, kdy tam nikdo nebyl; všimla jsem si skrýše, kam jeden z mladíků ukládal knihy. Brávala jsem si vždy jednu, šla ji zhltnout do svého kabinetíku a pečlivě ji ve vhodnou dobu vracela, aniž jsem komukoli co řekla. Byla to většinou dobrá díla; jednoho dne jsem zjistila, že matka učinila týž objev jako já: poznala jsem v jejích rukou svazek, který prošel mýma. Pak jsem se už neostýchala, a aniž bych lhala, ale také aniž bych mluvila o minulosti, dělala jsem, jako bych šla po její stopě. Mladík, kterému se říkalo Courson – ke jménu si později připojil šlechtické „de“, když se vetřel do Versailles jako vychovatel pážat –, se nepodobal svým druhům; byl zdvořilý, choval se slušně a hledal vzdělání. Ani on nikdy neřekl nic o občasném mizení několika svazků; jako by mezi námi třemi platila tichá dohoda.

Plútarchos, Tasso a Voltaire

Četla jsem tak mnoho cestopisů, které jsem vášnivě milovala, mezi nimi jako první Regnardovy;[30] několik divadelních sbírek autorů druhé řady a Dacierova Plútarcha. To dílo mi chutnalo víc než cokoli, co jsem dosud poznala, dokonce víc než dojemné příběhy, které mě přitom velmi jímaly, jako příběh nešťastných manželů La Bédoyèrových, který mám dosud v paměti, ačkoli jsem ho od toho věku znovu nečetla.[31] Ale Plútarchos se zdál být pravou potravou, která mi svědčila; nikdy nezapomenu na postní

30. Perroud: *Cesty* básníka Jeana-Françoise Regnarda (1655–1709) po Flandrech, Holandsku, Dánsku, Švédsku a Laponsku z let 1681–1682, vydané tiskem v Paříži 1731.

31. Perroud: *Les Époux malheureux ou l'histoire du mariage de M. de La Bédoyère* (1745) od Baculard d'Arnauda – příběh syna bretaňského soudce, který se proti vůli rodičů oženil s herečkou Italské komedie; rodina dala sňatek prohlásit za neplatný.

dobu roku 1763 (bylo mi tehdy devět let), kdy jsem ho nosila do kostela místo Svatého týdne.[32] Z té chvíle pocházejí dojmy a myšlenky, které ze mě udělaly republikánku, aniž jsem pomyslela, že se jí stanu. *Telemach* a *Osvobozený Jeruzalém* ty majestátní stopy trochu zkalily. Něžný Fénelon pohnul mým srdcem a Tasso zapálil mou obrazotvornost.[33] Někdy jsem na matčinu žádost předčítala nahlas, a to jsem neměla ráda; vytrhovalo mě to ze soustředění, které bylo mou rozkoší, a nutilo mě číst pomaleji; ale spíš bych byla spolkla jazyk, než abych takto přečetla epizodu z Kalypsina ostrova a mnohá místa z Tassa. Dech se mi zrychloval, cítila jsem, jak mi náhlý žár zalévá tvář, a můj změněný hlas by byl prozradil mé vzrušení. Byla jsem Eucharis pro Telemacha a Erminií pro Tankreda; a přece, celá proměněná v ně, jsem ještě nepomýšlela, že bych sama mohla být něčím pro někoho; neobracela jsem se k sobě, nehledala jsem nic kolem sebe: byla jsem jimi a viděla jsem jen to, co existovalo pro ně: byl to sen bez procitnutí. Vzpomínám si však, že jsem s velkým pohnutím hledívala na mladého malíře jménem Zaboral,[34] který chodíval občas k otci: bylo mu snad dvacet let, měl sladký hlas, něžnou tvář a červenal se jako děvče. Když jsem ho zaslechla v dílně, vždycky jsem si tam musela dojít pro tužku nebo pro něco jiného; ale protože mě jeho přítomnost uváděla do rozpaků stejně, jako mi byla příjemná, vycházela jsem ven rychleji, než jsem vešla, s bušícím srdcem a s chvěním, které jsem šla skrýt do svého kabinetíku. Dnes jsem přesvědčena, že s takovou dispozicí by při zahálce nebo v jisté společnosti mohla obrazotvornost i osoba dojít hodně daleko.

Díla, o nichž jsem mluvila, ustoupila jiným a dojmy se zmírnily; rozptýlením mi bylo několik Voltairových spisů. Jednou, když jsem četla

32. Plútarchovy *Životopisy* slavných Řeků a Římanů v překladu André Daciera (1721). „Svatý týden“ (*Semaine sainte*) byla modlitební kniha s texty velikonočních bohoslužeb, kterou si věřící brali do kostela. Perroud cituje z *Historických poznámek*, že si paní Rolandová dala Plútarcha přinést hned po zatčení do vězení Abbaye – knihu, „kterou jsem v osmi letech nosila do kostela místo Svatého týdne a kterou jsem od té doby důkladně nepřečetla“.

33. François de Salignac de La Mothe-Fénelon (1651–1715), arcibiskup cambraiský; v jeho výchovném románu *Les Aventures de Télémaque* (1699) se Odysseův syn Telemachos na ostrově nymfy Kalypsó zamiluje do nymfy Eucharis. Torquato Tasso (1544–1595), *Osvobozený Jeruzalém* (1581), epos o první křížové výpravě; saracénská princezna Erminie v něm nešťastně miluje křesťanského rytíře Tankreda.

34. Perroud: jméno je v rukopisu jen stěží čitelné; uvádí je podle Boscova vydání.

Candida[35] a matka vstala od stolu, kde hrála piket, zavolala si mě paní, která s ní hrála, z kouta pokoje, kde jsem seděla, a požádala mě, abych jí ukázala knihu, kterou držím. Obrátí se k matce, která se vracela do pokoje, a vyjádří jí svůj úžas nad tím, co čtu; matka jí neodpověděla a prostě a jednoduše mi řekla, abych knihu odnesla tam, odkud jsem ji vzala. Hleděla jsem velmi nevraživě na tu malou paní s nevrlým obličejem, tlustou, že se div nerozskočila, a důležitě se šklebící, a od té doby jsem se už na paní Charbonné nikdy neusmála. Má dobrá matka však na svém velmi zvláštním způsobu nic nezměnila a nechávala mě číst, co jsem našla, a netvářila se, že si toho všímá, ačkoli dobře věděla, co to je. Ostatně nikdy se mi do rukou nedostala kniha proti mravům; ještě dnes znám jen jména dvou nebo tří takových a vkus, kterého jsem nabyla, mě nikdy nevystavil sebemenšímu pokušení si je opatřit.

Otec mi rád čas od času daroval nějaké knihy, protože jsem jim dávala přednost přede vším; ale protože si zakládal na tom, že podporuje mé vážné sklony, vybíral mi je, co do přiměřenosti, velmi zábavně: dal mi například Fénelonovo pojednání o výchově dívek a Lockovo dílo o výchově dětí,[36] takže žačka dostávala do rukou to, co je určeno k vedení vychovatelů. Myslím však, že to velmi dobře prospělo a že mi náhoda posloužila snad lépe, než by byly posloužily obvyklé propočty. Byla jsem velmi vyzrálá, ráda jsem přemýšlela, opravdu jsem se snažila vychovávat sama sebe; to jest studovala jsem hnutí své duše, snažila se poznat sama sebe, začínala jsem cítit, že mám nějaké určení a že se musím uschopnit k jeho naplnění. Náboženské myšlenky začaly v mé hlavě kvasit a brzy vyvolaly velký výbuch. Než je popíšu, je třeba vědět, co se stalo s naší latinou. První základy mluvnice se mi v hlavě velmi dobře uspořádaly; skloňovala jsem a časovala, ačkoli mi to připadalo dost smutné; ale naděje, že jednou budu v tom jazyce číst krásné věci, o nichž jsem slýchala nebo o nichž mi má tehdejší četba dávala představu, podporovala mou odvahu proti suchopárnosti a obtížím tohoto druhu studia. Jinak tomu bylo s mým strýčkem (tak jsem říkala abbému Bimontovi), mladým, dobráckým, líným a veselým, který

35. Voltairova filozofická povídka *Candide ou l'Optimisme* (1759), ironická, místy lascivní a církevní kruhy pohoršující – pro malé děvče krajně neobvyklá četba.
36. Fénelon, *De l'éducation des filles* (1687); John Locke, *Some Thoughts Concerning Education* (1693, franc. překlad 1695) – obojí příručky pro rodiče a vychovatele.

nikomu nepůsobil sebemenší potíže a sám se o žádnou nerad staral. Velmi ho nudilo jeho kantorské řemeslo u chrámových zpěváčků a raději se šel projít, než aby mi dal hodinu, nebo mě rozesmával a nechal skotačit, místo aby se mnou opakoval mluvnici. Nechodil k sestře pravidelně ani v určitou hodinu, ani v určité dny, a tisíc okolností jeho hodiny oddalovalo. Já jsem se však chtěla učit a nerada jsem nechávala, do čeho jsem se pustila. Bylo ujednáno, že budu chodit k němu třikrát týdně dopoledne; ale on se neuměl přimět k tomu, aby si pro mě ponechal volnou chvilku; nacházela jsem ho zaměstnaného farními záležitostmi, rozptylovaného jeho chlapci nebo při snídani s přítelem; ztrácela jsem čas. Přišla nevlídná roční doba a s latinou byl konec. Z toho pokusu mi zůstal jen jakýsi instinkt či začátek porozumění, který mi v době mé zbožnosti dovoloval odříkávat nebo zpívat žalmy a přitom aspoň zčásti rozumět tomu, co říkám, a velká snadnost při studiu jazyků vůbec, zejména italštiny, kterou jsem se o několik let později naučila sama a bez námahy.

Otec mě ke kreslení nijak zvlášť nepobízel; spíš ho bavila má schopnost, než aby se staral o rozvinutí velkého talentu. Z několika slov, která padla v rozhovoru s matkou, jsem dokonce pochopila, že tato prozíravá žena nestojí o to, abych v tom oboru došla příliš daleko. „Nechci, aby se z ní stala malířka," říkala; „to by vyžadovalo společná studia a známosti, které nepotřebujeme." Začali mě učit rytí; mně bylo dobré všechno. Naučila jsem se držet rydlo a brzy jsem přemohla první obtíže. Když měl svátek někdo z našich starších příbuzných, jemuž se chodilo nábožně blahopřát, přinášela jsem vždy jako svou daň buď pěknou hlavu, kterou jsem s tímto úmyslem pečlivě nakreslila, nebo úhlednou měděnou destičku, na níž jsem vyryla kytici a pečlivě napsané blahopřání, jehož verše mi složil pan Doucet. Na oplátku jsem dostávala almanachy, které mě velmi bavily, a nějaký dárek, věci pro mou potřebu, obvykle ke strojení, které jsem měla ráda. Matku to těšilo kvůli mně; sama se strojila prostě a často i nedbale; ale dcera byla její panenkou, a v dětství jsem nosila šaty elegantní, dokonce bohaté, které jako by převyšovaly můj stav. Mladé dívky tehdy nosily takzvané „corps-de-robe": byl to oděv střižený jako dvorní róby, těsně přiléhající v pase, který velmi pěkně modeloval, dole velmi široký, s dlouhou vlečkou, zdobený různými cetkami podle vkusu nebo módy; mé byly z krásných hedvábných látek, lehkých vzorem, skromných barvou, ale stejné ceny a ja-

kosti jako matčiny slavnostní šaty. Strojení mi ovšem působilo i jisté trápení, protože mi vlasy často kadeřili do papírků, horkými železy a celou tou směšnou a barbarskou výbavou, jaké se tehdy užívalo; hlavu jsem měla nesmírně citlivou a tahání, které bylo třeba snést, bylo tak bolestné, že mě velký účes vždycky rozplakal – slzami, které vyrážela bolest, nikoli nářkem…

Jako bych slyšela otázku, pro čí oči byla ta toaleta při uzavřeném životě, jaký jsem vedla. Kdo by se tak ptal, ať si vzpomene, že jsem vycházela dvakrát týdně; a kdyby znal mravy těch, jimž se za mých časů říkalo pařížští měšťané, věděl by, že jich byly tisíce, jejichž dosti velké výdaje na parádu měly za cíl několikahodinovou přehlídku každou neděli v Tuilerijských zahradách; jejich ženy k tomu přidávaly přehlídku v kostele a potěšení pomalu projít svou čtvrtí před očima sousedů. Připočtěte k tomu rodinné návštěvy o velkých svátcích a na Nový rok, nějakou svatbu, křtiny, a uvidíte dost příležitostí k ukájení ješitnosti. Ostatně v mé výchově lze pozorovat nejeden protiklad. Tato malá osůbka, která se v neděli ukazovala v kostele a na procházce v úboru, o němž by si člověk myslel, že vystoupila z kočáru, a jejíž zevnějšek velmi dobře podporovalo její chování i řeč, chodila přes týden docela klidně v plátěných šatečkách s matkou na trh; dokonce sama scházela dolů, aby koupila pár kroků od domu petržel nebo salát, na které hospodyně zapomněla. Musím přiznat, že se mi to příliš nelíbilo, ale nedávala jsem nic najevo a uměla jsem svou pochůzku vyřídit tak, že jsem v ní nacházela potěšení. Vkládala jsem do ní tolik zdvořilosti spojené s jistou důstojností, že mě ovocnářka nebo jiná podobná osoba s potěšením obsloužila přednostně a ti, kdo přišli dřív, to shledávali v pořádku; cestou jsem vždycky sklidila nějakou lichotku, a byla jsem o to zdvořilejší. Toto dítě, které četlo vážná díla, dobře vysvětlovalo kruhy nebeské sféry, zacházelo s tužkou i rydlem a v osmi letech bylo nejlepší tanečnicí ve společnosti starších dívek, sezvaných na malou rodinnou slavnost, toto dítě bývalo často voláno do kuchyně, aby udělalo omeletu, přebralo zeleninu nebo sebralo pěnu z hrnce. Tato směs vážných studií, příjemných cvičení a domácích prací, uspořádaná a okořeněná moudrostí mé matky, mě učinila způsobilou ke všemu; jako by předpovídala proměny mého osudu, a pomohla mi je snášet. Nikde nejsem nepatřičná; dovedla bych si uvařit polév-

ku stejně obratně, jako Filopoimén štípal dříví,[37] ale nikoho by při pohledu na mě nenapadlo, že by se mi taková péče měla svěřovat.

Zbožnost a temná příhoda v dílně

Z toho, co jsem dosud řekla, bylo možno posoudit, že matka nezanedbávala to, čemu se říká náboženství. Byla zbožná, aniž byla pobožnůstkářská; věřila nebo se snažila věřit a řídila své chování podle pravidel církve se skromností a pravidelností člověka, který potřebuje pro své srdce přijmout velké zásady, a nechce se proto přít o podrobnosti. Uctivost, s jakou mi byly předloženy první náboženské pojmy, mě připravila k tomu, abych je přijímala s pozorností; byly takové povahy, že na živou obrazotvornost silně zapůsobily; a přes zmatek, do něhož mě občas uvrhlo rodící se rozumování, které se podivovalo proměně ďábla v hada a shledávalo Boha krutým, že ji připustil, nakonec jsem věřila a klaněla se.

[Druhý sešit.]

Biřmování jsem přijala se soustředěním ducha, který zvažoval dosah svých činů a rozjímal o svých povinnostech; začalo se mluvit o tom, že mě budou připravovat k prvnímu svatému přijímání; cítila jsem, jak mě proniká svatá bázeň, četla jsem zbožné knihy, potřebovala jsem se obírat těmi velkými předměty věčné blaženosti nebo věčného zatracení; všechny mé myšlenky se neznatelně obracely tím směrem.

Tu se k mým nepokojům přidala okolnost příliš důležitá svým vlivem na můj mravní vývoj, než abych ji směla zamlčet, a vnukla mi velké rozhodnutí.[38] Trochu se ostýchám toho, co tu mám vyprávět, protože chci, aby mé psaní bylo cudné, jako nepřestala být cudná má osoba, a přece to, co musím říci, není právě cudné.

37. Filopoimén (asi 253–183 př. n. l.), vojevůdce Achajského spolku. Plútarchos vypráví, že když přišel nečekaně do Megary, pokládala ho hostitelka pro prostý oděv za sluhu a poslala ho štípat dříví – a on to bez odmlouvání udělal.

38. Perroud: následující stránky, v jeho vydání uzavřené v hranatých závorkách, Bosc ve svém vydání vynechal; poprvé je otiskli až roku 1864 podle rukopisu Dauban a Faugère. Sainte-Beuve v nich viděl napodobení Rousseaua: „cynismus filozofa, který se čistá žena cítila povinna následovat, i když to činila s odporem“.

Rozložení bytu mi dovolovalo snadno vcházet do otcovy dílny, a ačkoli mě mé zvyky i matčina vůle od ní držely stranou, potřebovala jsem tam občas zajít: ukázat otci svou práci, vrátit nebo vzít předlohy ke kreslení, které jsem měla společné s jeho žáky, dát si nabrousit rydla – drobný úkon, který vyžaduje trochu síly v zápěstí a který se mi nelíbil, protože se při něm člověk ušpiní. Z těch žáků byl nejmladší, chlapec patnácti či šestnácti let, a tedy ten, kdo se mohl od práce odtrhnout s nejmenší škodou, zároveň nejochotnější to udělat, aby mi prokázal drobné služby, které jsem zdvořile přijímala. Jeho rodiče nebyli v Paříži, a tato okolnost spolu s jeho věkem byla příčinou, že k němu byla matka laskavější. Občas ho za dlouhých nedělních zimních večerů zvala k sobě, aby se mu nepříčilo odcházet brzy spát a nebyl vystaven nebezpečí, že se dostane do špatné společnosti. Vyplývalo z toho, že jsem ho pokládala za méně cizího než ostatní a že jsem k němu měla víc oné volnosti a důvěrnosti, které se nevinnosti dobře hodí, a přece jsou pro ni velmi nebezpečné. Nebála jsem se tedy vstoupit do dílny, když jsem tam měla co pohledávat, i když tam byl sám; to bych si u nikoho jiného netroufla, jakmile otec nebyl doma. Matka chodila po bytě sem a tam, často dohlížela na kuchyni a ne vždy postřehla chvíli, kdy jsem vcházela do dílny. Jednoho večera, když jsem si tam šla pro něco a mladík zřejmě pracoval sám u lampy, přistoupím, abych si vzala, co jsem chtěla; on mě vezme za ruku, jako by žertem, přitáhne ji pod pracovní stůl, u něhož seděl, a nechá mě dotknout se něčeho velmi neobyčejného. Vykřiknu a snažím se ruku vytrhnout; on se dá do smíchu, nepustí ji a polohlasně volá: „Ale tiše přece! Čeho se bojíte? Jaká hloupost! Copak mě neznáte? Nejsem žádný zlosyn; zavoláte sem paní maminku, ta mi vyčiní, že jste se lekla, a já vás přitom nenaučím nic jiného, než co ona dobře zná.“

Rozrušená, ale zaražená, žádala jsem svou ruku zpět a chtěla odejít; on ruku povolí, ale stále ji drží ve své, udělá na stoličce polovičaté otočení a vystaví mým zrakům předmět mého zděšení. Odvrátím hlavu. „Opravdu, pane, to je hrozné!“ – A zmítala jsem se, abych utekla. – „Nu tak, slečno, uklidněte se. Mrzí mě, že jsem vás rozhněval. Odpusťte mi, nic neříkejte; nechtěl jsem vás rozzlobit. Je snad něco zlého na tom ukázat, co ukazují kresby každý den? Ale udělejte, jak chcete, dejte mě potrestat.“ – „Ach, můj Bože! Nic neřeknu; tak mě už pusťte.“ Jeho ruka povolí a já uteču. Prchnu celá rozrušená do svého kabinetíku; sotva jsem tam stačila vejít,

slyším matčin hlas, jak mě volá. Byla jsem zmatená, potřebovala bych se vzpamatovat, ale musela jsem jít; běžím do matčina pokoje celá bez dechu. „Co je ti, dítě? Jak jsi bledá!“ – „Nevím… potřebuji sklenici vody.“ – „Co cítíš?“ – „Nic, jen je mi trochu nevolno.“ Nohy se mi třásly. Vypiju sklenici vody, přijdu k sobě, uklidním matku, zeptám se, jakou pochůzku mi chtěla svěřit, a vrátím se do svého kabinetíku.

Velmi těžko jsem si v hlavě rozplétala, co v ní ta scéna zanechala; pokaždé, když jsem o ní chtěla přemýšlet, jakýsi dotěrný neklid mi rozjímání znesnadňoval. Co mi nakonec udělal zlého? Nic. Mám o tom mluvit? Už jen rozpaky, jak to udělat, by mě od toho zdržely. Mám se na něj zlobit? To se zdálo pochybné. A pak se mi to srovnání s kresbami zdálo nesprávné, to mě udivovalo; přimísila se zvědavost a její drobné nepokoje rozptylovaly mou mrzutost. Několik dní jsem do dílny nevkročila. Mladíka jsem ovšem vídala při obědě, kdy ho otec měl u svého stolu spolu s dvěma dalšími, ale nic zvláštního nemohlo zvýšit patriarchální vážnost, která tam vždy panovala. Netrpělivý mladík mě dokázal vyčíhat a najít samotnou v kuchyni. „Zlobíte se na mě?“ – „Ovšemže.“ – „Ale vždyť jsem nic zlého neudělal.“ – „Udělal jste ošklivou věc.“ – „Ani trochu; vaše maminka si takhle hraje s vaším tatínkem a nebojí se.“ – „Fuj! To není pravda; to je moc nestydaté.“ – „Přísahám vám, že to vím jistě, jen to dělají jinak; povím vám to, jestli chcete.“ – „Nechci to vědět, nechte mě na pokoji.“ – „Nepovím vám to; ale nebudete se zlobit, nebudete se bát chodit do dílny, kde vás už nevídáme. Zase tam přijdete, že ano?“ – „Ano, ano. Sbohem.“ A utíkám pryč.

Role, kterou připisoval mé matce, mi často přicházela na mysl; bylo v ní cosi tak vznešeného, že si ji má obrazotvornost dovedla představit jen tak, jak může člověk jednat před zraky veřejnosti. Jistota, s jakou mi to tvrdil, mě udivovala; připomínalo mi to žerty, kterým jsem nerozuměla, jaké jí otec občas s velkým smíchem říkal a které ona vždy s nelibým výrazem zarazila slovy: „Mlčte přece, pane Phlipone.“ Byla bych moc ráda věděla, co mi ten druhý chtěl prozradit; byla bych si přála to slyšet, aniž by to říkal mně, a svět se mi začínal zdát velmi podivný.

Chodila jsem občas do dílny jako obvykle, abych tam mluvila s otcem, když tam byl, a abych si tam vzala, co jsem potřebovala, ať tam byl, nebo ne. Neznatelně se můj strach úplně rozplynul; mladík nevynechal příleži-

tost utrousit o tom pár slov jako o směšné dětinskosti, až mě nakonec přiměl, abych se tomu sama zasmála; nevzešlo z toho nic jiného než o něco větší důvěrnost, jaká vzniká vždycky mezi dvěma lidmi, kteří si – ať jakkoli – řekli něco, o čem s nikým jiným nemluvili. Jednoho dne, když mě otec nechal chvíli pracovat vedle sebe a byl náhle odvolán ven, chystala jsem se odejít z dílny za ním, když se venku na nábřeží strhl hluk; bydleli jsme na quai de l'Horloge ve druhém patře.[39] Zvednu hlavu a vylezu na stoličku, protože má malá postava a výška okna mi jinak nedovolovaly dobře vidět. „Vylezte na kraj stolu," řekne mi mladík a pomůže mi. Ostatní odejdou podívat se, co se děje; on stojí za mnou, a když chci slézt, vloží mi ruce pod paže a zvedne mě, přičemž mě k sobě tiskne tak, že se mi sukně vyhrnovaly, a v okamžiku jsem se octla takřka na jeho kolenou, neboť si zároveň sedl na stoličku, a ucítila jsem za sebou onu neobyčejnou věc… – „Ale pane, pusťte mě přece!" – „Cože, vy se ještě bojíte? Nedělám vám nic zlého." – „Ale já chci odejít, mé šaty…" – „Nu, vaše šaty, já je upravím." Smělou rukou sáhne tam, kam ona jiná věc nedosáhla, a snaží se, aby byla laskavá. Chtěla jsem se bránit, snažila se odstrčit jeho paže a změnit polohu, sklouznu nohama na zem a pohlédnu mu do tváře: zhrozila jsem se: oči mu lezly z důlků, nozdry měl roztažené; byla jsem blízko mdlob. Postřehl, co se se mnou děje, a protože jeho krize patrně pominula, nasadil vlídný výraz a vynaložil všechnu péči na to, aby mě uklidnil; nechtěl mě pustit, dokud se mu to nepodaří. Nakonec se mu to podařilo; ale místo aby tímto podnikem rozdmýchal mou zvědavost, vzbudil ve mně odpor ke své troufalosti. Vídala jsem ho už jen nevraživě, jeho přítomnost mě urážela, byla jsem neklidná a smutná, pokládala jsem se za uraženou, chtěla jsem všechno říct matce, byla jsem bázlivá a rozpačitá. Matka rozpoznala, že jsem rozrušená, a na její první otázku, kam se poděla má veselost, jsem jí vyprávěla všechno, co se stalo.

Matčino pohnutí a její zděšený výraz mě zdrtily bolestí. Zoufalá, když spatřila, jak blízko byla ztrátě plodu své péče, a snad v obavě, že jí něco zamlčuji, kladla mi tisíc spletitých otázek, aby mě nepoučila víc, než jsem věděla, a přesvědčila se, že nevím víc. Neměla jsem co dodat k tomu, co

39. Perroud: autorka původně napsala: „…na nějž hleděl dům, v němž jsme bydleli, na quai de l'Horloge, velmi blízko mostu, ve druhém patře." Nábřeží quai de l'Horloge na severní straně ostrova Cité, pojmenované podle hodinové věže Justičního paláce, vede k Pont-Neuf.

jste právě četli. Velmi obratně využila odporu, který mi dal pocítit můj útlý věk a přirozený stud, aby obojí vystupňovala do nejvyšší míry; mou vinu, že jsem jí mohla zamlčet první mladíkův výstřelek a pokládat jej za lehkou věc, mi vylíčila tak hroznými barvami, že jsem se pokládala za ztracenou. Náboženství, ctnost, čest, pověst – to všechno uvedla do hry s vroucností proniknuté duše, s něhou mateřského srdce – a jakého srdce! –, aby nebezpečí, jimž jsem byla vystavena, obrátila v tu nejspolehlivější ochranu, jakou mi mohla dát. Nevím, zda měla v úmyslu dohnat věci až do krajnosti, nebo zda je tam má citlivost dohnala dál, než si představovala, ale v dobré víře jsem se přesvědčila, že jsem největší hříšnice na světě, a neměla jsem pokoje, dokud mě matka nezavedla ke zpovědi, k níž mě od mých sedmi let vodila dvakrát nebo třikrát do roka.

Připadalo mi hrozné, že mám vyprávět něco takového, ale protože to byl prostředek k odčinění, bylo nutno ho užít, a odvaha, s níž jsem se k tomu odhodlala, mi dala pocítit utěšující sílu.

Tak jsem se stala kajícnicí dřív, než jsem byla hříšnicí. Od té chvíle mě ovládly náboženské myšlenky; vláda citu, uspíšená mou už tak předčasně vyzrálou povahou, začala láskou k Bohu, jejíž vznešené blouznění zkrášlilo a uchránilo první léta mého dospívání, další léta odevzdalo filozofii a zdálo se, že mě tak navždy uchrání před bouří vášní, z níž s houževnatostí atleta sotva zachraňuji svůj zralý věk.

Zbožnost, do níž jsem upadla, mě podivně změnila; stala jsem se hluboce pokornou a nevýslovně nesmělou: na muže jsem hleděla s jakousi hrůzou, která ještě vzrostla, když se mi někteří zdáli milí; bděla jsem nad svými myšlenkami s úzkostlivou přísností, aby nic nezkalilo čistotu mého ducha, a zvykla jsem si na takovou zdrženlivost, že když jsem v šestnácti letech, kdy už jsem nebyla pobožná, četla Buffonův *Přírodopis*,[40] přeskakovala jsem bez čtení všechno, co pojednávalo o plození člověka, a přelétala jsem příslušné tabule s rychlostí a chvěním někoho, kdo spatří propast. Zkrátka,

40. Georges-Louis Leclerc, hrabě de Buffon (1707–1788), přírodovědec a ředitel královské botanické zahrady; jeho mnohosvazková *Histoire naturelle* (od 1749) obsahovala i pojednání o člověku a jeho plození s anatomickými tabulemi.

vdala jsem se až v pětadvaceti letech,[41] a s takovou duší, jakou si lze představit, se smysly velmi vznětlivými a s mnoha znalostmi o různých věcech jsem se tak dobře vyhnula rozšíření onoho poučení, jehož počátky byly tak předčasné, že mi události první svatební noci připadaly stejně překvapivé jako nepříjemné.

Když matka přijímala mé bolestné svěřování, nezapomněla se mě zeptat, zda toho mladíka mám ráda, zda ho vídám s větším potěšením než jiné. – „Naopak, teď je pro mě trápením chodit ke stolu, protože ho tam potkávám.“ – „Byla bys tedy ráda, kdybys ho už nepotkávala?“ – „Zajisté.“ Ještě téhož dne matka pod záminkou, že je třeba nového pořádku kvůli mým cvičením a kvůli jednomu z učitelů, jemuž změnila hodinu, zavedla, že budeme jíst obě samy v jejím pokoji, a otci dala prostírat jako obvykle s jeho žáky. Bylo to pro mě velké ulehčení a svou božskou maminku jsem milovala ještě víc. Toto uspořádání trvalo, dokud jsem bydlela doma, až do doby, kdy otec dokončil svůj závazek vůči žákovi, jehož by nemohl propustit bez skandálu, jemuž bylo mnohem moudřejší se vyhnout. Toho mladíka jsem pak viděla už jen jednou, při příležitosti, o níž povím, a bála jsem se ho potkat stejně, jako jsem nenáviděla slyšet vyslovit jeho jméno. Za sedm či osm let se oženil a dosti výhodně se usadil; dal matku poprosit, zda by jí směl představit svou ženu; svolila; byla jsem při té návštěvě; byla krátká a obrátil se ke mně s jakousi poklonou, jejíž uctivý výraz prozrazoval přání, aby o něm nebylo smýšleno zle. Pravděpodobně ještě žije, nepochybně jako otec rodiny, a to je důvod, proč ho nejmenuji. Dojem z toho, co se stalo, ve mně zůstal tak silný, že i ve věku osvícení a rozumu jsem si na to vzpomínala jen nerada, že jsem o tom nikdy neotevřela ústa před důvěrnou přítelkyní, která měla všechnu mou důvěru, že jsem to vždy zamlčela manželovi, před nímž nemnoho tajím, a že mě i v této chvíli stálo tolik úsilí to napsat jako Rousseaua zaznamenat příběh o ukradené stužce,[42] s nímž se ten můj přece nedá srovnávat.

41. Perroud: autorka původně napsala „v šestadvaceti“. Ve skutečnosti se vdala 4. února 1780, šest týdnů předtím, než jí bylo šestadvacet let.

42. V druhé knize *Vyznání* Jean-Jacques Rousseau vypráví, jak jako mladý lokaj v Turíně ukradl stužku a z krádeže křivě obvinil nevinnou služku Marion; vzpomínka ho podle jeho slov trápila celý život. Perroud poznamenává, že autorka původně napsala, že je to „jediná věc, kterou jsem zamlčela manželovi“.

Zastavme se tu na chvíli a ať matky s hrůzou uváží, jak velkou bdělost mají za povinnost. Všechno se spiklo proti něžným svěřencům, které mají v péči, a uchovat je neporušené dokáže jen vzácná prozíravost. Dětská lehkomyslnost nebo předčasné podněty přírody, nevědomost nebo náklonnost, ba i sama prostota nevinnosti vystavují bázlivé pohlaví ještě před dospíváním nerozvážnému žáru, tak běžné zkaženosti, nebezpečným svodům nebo smělým výpadům druhého pohlaví, prudkého a vždy hrubého, pokud mu šťastná výchova nedala přísné mravy nebo nevštípila velkou jemnost citu. Hrozící nebezpečí může vyvážit jen velká důvěra dívky k vychovatelce, která ji má chránit; umění vzbudit takovou důvěru je nesmírně vzácné, protože je obtížné, a možná také proto, že se jeho vlivu nepoddají všechny povahy. Jeho první pravidla se však vždy omezí na příklad, který vštěpuje úctu tím, že potvrzuje předpisy, na upřímnou a osvícenou vůli usilovat o štěstí bytosti, kterou máme vychovat, a konečně na onu dobrotu, jež vylučuje rozmar či trpkost a kterou nic nenahradí.

Do kláštera

Můj život, uzavřenější, se mi brzy zdál ještě příliš světský na přípravu k prvnímu svatému přijímání; tato velká věc, která má tak rozhodující vliv na věčnou spásu, zaujímala všechny mé myšlenky. Nacházela jsem zálibu v bohoslužbě, její slavnostnost mě uchvacovala; hltala jsem výklady církevních obřadů a pronikala do jejich mystického významu; denně jsem listovala ve svých foliantech Životů svatých a vzdychala po časech, kdy běsnění pohanství zjednávalo šlechetným křesťanům korunu mučednickou. Vážně jsem pomýšlela na nový způsob života, a po hlubokém rozjímání jsem své plány ustálila.

Do té doby mě pouhá představa, že bych se odloučila od matky, přiměla prolévat potoky slz, a když se lidé chtěli pobavit náhlými mráčky, které citlivost vyvolávala na mém výrazném čele, žertovali o klášterech a o tom, jak je užitečné, aby v nich mladé dívky nějaký čas pobyly. Ale co všechno se nemá obětovat Pánu! Utvořila jsem si o kláštеře, o jeho samotě a mlčení ty velké či romantické představy, jaké jen mohla zplodit má čilá obrazotvornost. Čím vznešenějším se pobyt v něm zdál, tím víc odpovídal naladění mé dojaté duše. Jednoho večera po večeři, sama s otcem a matkou, vrh-

nu se jim k nohám; zároveň mi vyhrknou slzy a přeruší mi hlas; udivení a znepokojení se ptají, co je příčinou toho podivného hnutí. „Chci vás poprosit," řeknu vzlykajíc, „abyste udělali něco, co mi rve srdce, ale čeho žádá mé svědomí: dejte mě do kláštera." Zvednou mě, má dobrá matka je dojatá; byla by se zachvěla, kdyby se – když mě už nějaký čas ani na minutu neopustila – mohla něčeho obávat: ptají se mě, co ve mně vzbudilo tuto touhu, a poznamenávají, že mi nikdy nebylo odepřeno nic rozumného; říkám, že je to touha přistoupit k prvnímu svatému přijímání se vší náležitou soustředěností. Otec chválí mou horlivost a dodává, že ji chce podpořit. Radí se o výběru domu; má rodina neměla styky v žádném ústavu toho druhu; vzpomenou si, že můj učitel hudby jmenoval klášter, kde vyučoval mladé slečny, a rozhodne se, že se tam poptají. Z informací vyplynulo, že dům je počestný a řád nijak přísný; řeholnice proto platily za prosté oněch výstředností a pobožnůstkářských šaškáren, jimiž se vyznačovala většina ostatních. Kromě toho se věnovaly vyučování mládeže; vedly školy pro externistky neboli děti z lidu, které vyučovaly zdarma, aby dostály svým slibům, a které k tomu účelu docházely zvenčí do sálu jim vyhrazeného; odděleně však měly penzionát pro dívky, jejichž výchovu jim chtěli rodiče svěřit.

Matka podnikla potřebné kroky, a když mě provedla na návštěvách u všech našich starších příbuzných a oznámila jim mé rozhodnutí, které schválili, zavedla mě k sestrám Congrégation v ulici Neuve-Saint-Étienne na předměstí Saint-Marcel, velmi blízko místa, kde jsem nyní uvězněna.[43] Jak jsem drahou maminku tiskla v náručí ve chvíli, kdy jsem se s ní poprvé v životě loučila! Dusila jsem se, byla jsem celá pohnutá, ale poslouchala jsem hlas Boží a překročila jsem práh klauzury a se slzami jsem mu přinášela tu největší oběť, jakou jsem mu mohla dát. Bylo to 7. května 1765; bylo mi tehdy jedenáct let a dva měsíce.[44] Jak mám dnes z hloubi vězení, uprostřed politických převratů, které pustoší mou zemi a strhávají s sebou všechno, co mi bylo drahé, vzpomínat a malovat onu dobu klidu a blažené-

43. Perroud: klášter řeholnic Kongregace Notre-Dame, augustiniánských kanovnic, v ulici rue Neuve-Saint-Étienne-du-Mont (zhruba dnešní rue Rollin), skutečně sousedil se Sainte-Pélagií. Kongregace Notre-Dame, založená počátkem 17. století v Lotrinsku svatým Petrem Fourierem a Alix Le Clerc, se věnovala vyučování dívek.

44. Perroud: autorka původně napsala 1764 a „deset let". Narodila se 17. března 1754, takže platí rok 1765 a věk jedenácti let a dvou měsíců.

ho vytržení? Jaká svěžest štětce dokáže vyjádřit sladká pohnutí mladého srdce, citlivého a něžného, dychtivého po štěstí, které začíná cítit přírodu a nevidí nic než božstvo?

První noc, kterou jsem strávila v klášteře, byla neklidná; nebyla jsem už pod otcovskou střechou, cítila jsem se daleko od své dobré matky, která na mě jistě s něhou myslela; slabé světlo osvětlovalo pokoj, kam mě uložili spát se čtyřmi dalšími dětmi mého věku; potichu jsem vstala a šla k oknu; měsíční svit dovoloval rozeznat zahradu, na niž okno hledělo. Na tom místě vládlo nejhlubší ticho; naslouchala jsem mu, abych tak řekla, s jakousi úctou; vysoké stromy tu a tam vrhaly obrovské stíny a slibovaly bezpečné útočiště klidnému rozjímání; zvedla jsem oči k nebi, bylo čisté a jasné; zdálo se mi, že cítím přítomnost božstva, které se usmívá mé oběti a už mi za ni nabízí odměnu v utěšujícím míru nebeského příbytku; blažené slzy mi pomalu stékají po tváři, se svatým zanícením opakuji své zasvěcení a jdu okusit spánek vyvolených.

Přišla jsem večer a ještě jsem neviděla všechny své družky; bylo jich třicet čtyři, soustředěných v jediné třídě, od šesti do sedmnácti či osmnácti let, ale při jídle rozdělených ke dvěma stolům a přes den jakoby do dvou oddělení pro další cvičení. Vážnost mé malé osoby dala na první pohled usoudit, že mám být zařazena mezi starší; stala jsem se dvanáctou u jejich stolu a byla jsem mezi nimi nejmladší. Tón zdvořilosti, který mi matka učinila přirozeným, rozvážné vystupování, jež mi přešlo ve zvyk, a způsob vyjadřování, mírný a správný, se v ničem nepodobaly hlučné bezstarostnosti té rozpustilé mládeže. Malé se na mě obracely s jakousi důvěrou, protože jsem je nikdy neodbyla; velké slečny se ke mně chovaly s jistou úctou, protože mě má zdrženlivost nečinila méně ochotnou vůči nim a získávala mi pozornost učitelek. Vychována tak, jak jsem do té doby byla, nebylo nijak podivné, že jsem byla vzdělanější než většina mých družek, i těch nejstarších. Řeholnice shledaly, že by si mou výchovou mohly zjednat čest, když už jsem u nich, aniž by se musely namáhat, aby v ní pokračovaly. Co zadávaly ke studiu, to jsem už znala nebo se to velmi snadno naučila; stala jsem se miláčkem všech jeptišek; předháněly se, která mě víc pohladí nebo pochválí. Ta, která měla na starosti učit chovanky psát, byla sedmdesátiletá žena, jež se stala řeholnicí v padesáti letech ze zármutku nebo po nějakém

neštěstí; dostalo se jí vzdělání a k této přednosti připojovala všechno, co může dát znalost světa a zběhlost v něm. Zakládala si na vzdělanosti; měla ještě velmi krásné písmo, vyšívala nádherné výšivky, dávala dobré hodiny pravopisu a nebyla neznalá dějin. Její malá postava, dokonce i její věk a trocha pedanterie byly příčinou, že si matky Sainte-Sophie malé ztřeštěnky, které chtěla vzdělávat, nevážily tolik, kolik si zasluhovala; a pamatuji-li si dobře, přispívala k tomu něčím i žárlivost milých sester, které neměly tolik nadání jako ona, a proto rády zdůrazňovaly její směšné stránky. Tato dobrá duše se ke mně brzy připoutala kvůli mé zálibě ve studiu; když dala hodinu celé třídě, brala si mě stranou, dávala mi opakovat mluvnici, probírat zeměpis, vypisovat úryvky z dějin; vymohla si dokonce svolení brát mě do své cely, kde jsem jí předčítala. Z mých učitelů mi zůstal jen učitel hudby, k němuž jsem chodila na hodinu do hovorny se dvěma družkami pod dohledem řeholnice; a abych pokračovala v kreslení, dali mi učitelku, která směla vstupovat do nitra kláštera. Pravidelnost velmi vyplněného života, rozděleného mezi rozmanitá cvičení, se velmi hodila k mé čilosti i k mé přirozené zálibě v pořádku a píli; byla jsem ve všem mezi prvními a ještě mi zbýval volný čas, protože jsem byla pilná a neztrácela ani okamžik.

V hodinách procházky nebo rekreace jsem neuměla běhat a dovádět s ostatními; osaměle jsem se uchylovala pod nějaké stromy, abych četla nebo snila. Jak jsem byla citlivá ke kráse listoví, k vánku zefýru, k vůni rostlin! Všude jsem viděla ruku Prozřetelnosti, cítila jsem její dobrodějnou péči, obdivovala jsem její díla; proniknuta vděčností, chodila jsem se jí klanět do kostela, kde mě majestátní zvuky varhan, spojené s dojemnými hlasy mladých řeholnic zpívajících moteta, uváděly do úplného vytržení. Kromě mše, na kterou vodili ráno všechny chovanky, byla ve všední dny odpoledne půlhodina věnovaná rozjímání, k němuž připouštěli jen ty, které se zdály schopné ho konat nebo vyplnit ten čas soustředěně zbožnou četbou. O tuto přízeň, kterou mou horlivost pospíšili odměnit, jsem ani nemusela žádat; ale vroucně jsem prosila o výsadu přistoupit k prvnímu svatému přijímání při nejbližší slavnosti; bylo to Nanebevzetí Panny Marie. Ačkoli ten svátek byl velmi blízko mého příchodu, byla mi tato milost udělena s jednomyslným souhlasem představených i zpovědníka. Ten byl mužem

zdravého rozumu, řeholníkem od Saint-Victor, kde zastával úřad faráře;[45] přijal úkol zpovídat chovanky Congrégation a k této službě se hodil svým věkem přes padesát let, svou umírněnou povahou a moudrým duchem, které mírnily přísnost jeho mravů a způsobů. Když jsem byla svěřena jeho péči, můj farář pan Garat se namáhal přijít osobně do kláštera a předat svou malou ovečku do rukou svého spolubratra; viděli se v hovorně v mé přítomnosti a mluvili latinsky, čemuž jsem dokonale nerozuměla, ale z čehož jsem pochopila několik slov ve svůj prospěch. Taková slova nikdy neuniknou dívce, ať je sebemladší a ať jsou vyslovena v jakémkoli jazyce. Výměnou jsem hodně získala: Garat byl jen pedant, v němž jsem ctila duchovního soudce; viktorin byl muž spravedlivý a osvícený, který obracel má zbožná hnutí ke všemu, co je v mravnosti vznešeného, a rád rozvíjel skrze náboženství zárodky ctností, aniž by k tomu přimíchával směšnou mystiku. Milovala jsem ho jako otce, a po tři roky, které žil po mém odchodu z kláštera, jsem chodívala z velké dálky do Saint-Victor v předvečer velkých svátků, abych se mu vyzpovídala.

45. Perroud: jmenoval se Lallement. Zemřel roku 1771 (dopis Sophii Cannet z 30. září 1771), tedy pět let, a ne tři, jak píše autorka, po jejím odchodu z kláštera. Opatství Saint-Victor na levém břehu Seiny, nedaleko kláštera Kongregace, patřilo řeholním kanovníkům svatého Augustina, zvaným viktorini.

II. Klášter, babička a první knihy (1765–1770)

[Paní Rolandová psala tyto stránky v srpnu 1793 ve vězení Sainte-Pélagie; druhou část svých pamětí otevřela zápisem datovaným 28. srpna. Vyprávění navazuje na dobu, kdy jedenáctiletá Manon Phlipon pobývala v klášteře sester Notre-Dame (Congrégation) v Paříži.]

První přijímání a kouzlo obřadů

Nutno přiznat, že katolické náboženství, jež se jen velmi málo hodí ke zdravému úsudku, osvícenému vědomostmi a podrobujícímu předměty své víry pravidlům rozumu, je velmi způsobilé uchvátit obrazotvornost: zasahuje ji velikostí a hrůzou a zároveň zaměstnává smysly tajemnými obřady, střídavě něžnými a melancholickými. Věčnost, stále přítomná mysli jeho vyznavačů, je volá ke kontemplaci a činí z nich přísné posuzovatele dobra a zla, zatímco každodenní zbožné úkony a velebné obřady přinášejí pozornosti úlevu, podpírají ji a nabízejí snadné prostředky, jak se ustavičně přibližovat k vytčenému cíli. Ženy se podivuhodně vyznají v tom, jak tyto úkony pozvednout a obestřít obřady vším, co jim může dodat půvabu či lesku, a jeptišky v tomto umění vynikaly. Krátce po mém příchodu do kláštera přijímala závoj jedna novicka. Kostel zdobily květiny, zářivé lustry a hedvábné závěsy; shromáždění bylo početné a naplňovalo vnější část kostela s tím slavnostním výrazem, jaký rodina v takové chvíli nasazovala, jako by šlo o svatbu jejího dítěte. Vítězná a vystrojená objevila se mladá oběť u mříže v největší nádheře, kterou vzápětí odložila, aby se znovu ukázala zahalená bílým závojem a korunovaná růžemi. Dosud cítím ono zachvění, jež ve mně vyvolal její lehce se chvějící hlas, když melodicky zpívala obvyklý verš *Elegit* atd.[1]: „Zde jsem si zvolila své obydlí a zde je navždy založím.“ Nezapomněla jsem nápěv této drobné skladby, opakuji jej tak přesně, jako bych ho byla slyšela včera, a velmi bych si přála, abych jej

1. Obvyklý zpěv při obláčce a slibech je vzat ze žalmu 132 (ve Vulgátě 131), 14: „Haec requies mea in saeculum saeculi, hic habitabo, quoniam elegi eam“ – „Toto je mé odpočinutí na věky věků, zde budu přebývat, neboť jsem si je vyvolil.“ Autorka jej cituje volně.

mohla zazpívat v Americe[2]. Velký Bože! jaký přízvuk bych mu dnes dala! Když však novicka po složení slibů ulehla na zem a byla přikryta pohřebním suknem, pod nímž by člověk řekl, že je pohřbena, zachvěla jsem se hrůzou; bylo to pro mě obrazem naprostého zpřetrhání pout se světem, odřeknutí se všeho, co jí bylo drahé; nebyla jsem už sama sebou, byla jsem jí; zdálo se mi, že mě vytrhují z náruče mé matky, a prolévala jsem potoky slz. S takovou citlivostí, jež činí dojmy tak hlubokými a pro niž člověka zasáhne tolik věcí, které se před zraky obyčejných lidí míhají jako stíny, život nikdy neochabuje; proto jsem o svém bytí začala záhy přemýšlet, aniž mi kdy bylo břemenem, i uprostřed nejtvrdších zkoušek; a ačkoli mi ještě není čtyřicet, žila jsem nesmírně mnoho, měří-li se život citem, jenž poznamenává každý okamžik jeho trvání.

Musela bych vylíčit příliš mnoho podobných výjevů, kdybych chtěla připomenout všechny, které do mého srdce vryla hnutí něžné zbožnosti; kouzlo a zvyk těchto pocitů mi přešly do té míry do krve, že se už nemohly vymazat. Filozofie rozptýlila přeludy marné víry, nezničila však účinek jistých předmětů na mé smysly a jejich spojení s myšlenkami či náladami, které ve mně obvykle probouzely. Ještě dnes mohu se zájmem přihlížet bohoslužbě, koná-li se důstojně; zapomínám na šarlatánství kněží, na směšnost jejich legend i na nesmyslnost jejich tajemství, vidím jen shromáždění slabých lidí, kteří vzývají pomoc nejvyšší bytosti; mou mysl zaměstnává bída lidstva a útěšná naděje v mocného odplatitele; cizí představy se rozplývají, vášně se tiší, chuť k plnění povinností ožívá; je-li součástí obřadu hudba, cítím se přenesena do jiného světa a vycházím lepší z místa, kam přišel hloupý lid bez rozmyslu pozdravit kousek chleba.

S náboženstvím je to jako s tolika jinými lidskými institucemi: nemění ducha jednotlivce, nýbrž se připodobňuje jeho povaze, povznáší se či slábne spolu s ním. Obyčejný člověk málo myslí, věří na slovo a jedná z pudu, takže mezi přijatými zásadami a skutečným jednáním panuje ustavičný rozpor. Silné povahy kráčejí jinak; potřebují souladu a jejich jednání je věrným překladem jejich víry. V dětství jsem musela přijmout tu, kterou

2. Perroud: v srpnu 1793, kdy psala tyto stránky, paní Rolandová ještě doufala, že Buzot a jeho přátelé, girondinští poslanci ukrytí v okolí Quimperu v Bretani, se budou moci nalodit do Spojených států. Viz její dopis Buzotovi z 31. srpna 1793.

mi dali; byla mou, dokud jsem neměla dost rozumu, abych ji podrobila zkoumání; ale i tehdy byly všechny mé činy jejími přísnými důsledky. Divila jsem se lehkomyslnosti těch, kdo vyznávali touž víru, a jednali přesto opačně, tak jako se dnes rozhořčuji nad zbabělostí lidí, kteří chtějí mít vlast, a přece si ještě cení svého života, když jde o to nasadit jej v její službě.

Abych se neopakovala, chci přesto aspoň jedním tahem zachytit chvíli svého prvního přijímání. Byla jsem na ni připravována všemi prostředky obvyklými v klášterech – duchovními cvičeními, dlouhými modlitbami, mlčením, rozjímáním – a spatřovala jsem v ní slavnostní závazek a záruku věčné blaženosti. Tato myšlenka mě zcela prostoupila; tak rozpálila mou obrazotvornost a rozněžnila mé srdce, že jsem, zalitá slzami a unesená nebeskou láskou, nebyla s to dojít k oltáři bez pomoci jeptišky, která mě přišla podepřít v podpaží a pomohla mi přistoupit ke svatému stolu. Tyto projevy, o něž jsem nijak neusilovala a jež byly jen přirozeným účinkem citu, který jsem nedokázala zadržet, mi získaly velkou vážnost, a hodné stařenky, které jsem potkávala, se mi vždycky doporučovaly do modliteb.

Jako bych viděla ty, kdo budou tyto řádky číst, jak se ptají, zda se toto tak něžné srdce, tato tak vroucí citlivost konečně nezaměstnaly skutečnějšími předměty a zda jsem štěstí, o němž jsem tak brzy snila, neuskutečnila ve vášni, jež by byla k užitku někomu jinému.

Nepředbíhejme, odpovím jim; zastavte se se mnou u těch pokojných časů svatých iluzí, k nimž se ještě ráda vracím. Myslíte, že v tak zkaženém věku, v tak špatném společenském řádu je možné okusit štěstí přírody a nevinnosti? Všední duše v něm nacházejí rozkoš; ty druhé však, jimž by pouhá rozkoš byla příliš málo, zasaženy vášněmi, jež slibují víc, a spoutány podivnými či krutými povinnostmi, které přesto ctí, poznávají sotva co jiného než draze zaplacenou slávu, že je plní. Spočiňme zatím u sladkého přátelství, které mi přišlo nabídnout své kouzlo a jemuž vděčím za tolik šťastných chvil.

Od mého příchodu do kláštera uplynulo několik měsíců; žila jsem v něm zaměstnaná tak, jak bylo vylíčeno; každý týden mě navštěvovali otec a matka a v neděli po bohoslužbě mě brávali ven, abychom se spolu prošli

Královskou zahradou, dnešní Jardin des Plantes[3]; nikdy jsem se s nimi nerozloučila bez několika slz; byly to slzy něhy k jejich osobám, nikoli lítosti nad mým postavením, neboť jsem se s radostí vracela do těch tichých ambitů, jimiž jsem procházela drobnými krůčky, abych lépe vychutnala jejich samotu; někdy jsem se zastavila u hrobu, na němž byla vyryta chvála jedné zbožné sestry. „Ta je šťastná!“ říkala jsem si s povzdechem; pak se mé duše zmocnila melancholie, jež nebyla bez sladkosti, a nutila mě hledat v lůně božství, v naději, že v ně budu jednoho dne přijata, ono dokonalé štěstí, jehož potřebu jsem cítila.

Sophie Cannet a sestra Agathe

Příchod nových chovanek vyburcoval celou malou družinu; byly ohlášeny slečny z Amiens; zvědavost klášterních dívek na družky, jež jim byly slíbeny, je živější, než si lze představit. Bylo to k večeru jednoho letního dne, procházely jsme se pod lipami… „Už jsou tady, už jsou tady!“ zazněl náhle výkřik. První učitelka odevzdala obě příchozí do rukou sestry, která tehdy konala službu u chovanek; zástup se kolem nich shlukne, rozestoupí, znovu přiblíží, až se konečně uspořádá, a všechny chovanky se ve skupinkách procházejí po téže aleji, aby si slečny Cannet[4] prohlédly. Byly to dvě sestry; starší mohlo být asi osmnáct let, měla krásnou postavu, pružné držení a volnou chůzi; čímsi citlivým, hrdým a nespokojeným na sebe upozorňovala; mladší nebylo víc než čtrnáct, závoj z bílého flóru halil její mírnou tvář a jen špatně skrýval slzy, jimiž byla zalita. Upřela jsem na ni zrak se zájmem, zastavila jsem se, abych si ji lépe prohlédla, a pak jsem se šla mezi štěbetalkami vyptat, co se o ní ví.

3. Jardin du Roi, královská zahrada léčivých rostlin založená roku 1635 na levém břehu Seiny, nedaleko kláštera Congrégation i opatství Saint-Victor; za Buffona se stala střediskem přírodovědy. Roku 1793 byla přeměněna v Muséum d’histoire naturelle a přejmenována na Jardin des Plantes.

4. Perroud: starší ze sester, Marie-Henriette (narozená mezi lety 1747 a 1749), se roku 1784 provdala za starého pana de Vouglans, roku 1791 ovdověla, pak se ještě dvakrát vdala a zemřela až roku 1838. Mladší, Marie-Sophie-Caroline (nar. 1751), se roku 1782 provdala za pana de Gomiecourt, roku 1788 ovdověla a zemřela roku 1795. Jejich matka, Marie-Jeanne-Opportune Perdu, byla manželkou Henriho-Françoise-Nicolase Canneta, šlechtice (écuyer) a královského sekretáře, bohatého měšťana z Amiensu. Když Marie Phlipon roku 1766 opustila klášter, chodila obě přítelkyně dál navštěvovat, a když se i ony roku 1769 vrátily do rodného Amiensu, rozvinula se mezi nimi a dcerou pařížského rytce důvěrná a pravidelná korespondence; jen z let 1770–1780 se dochovalo přes dvě stě dopisů Marie Phlipon.

Byla to prý mazánek své maminky, kterou něžně milovala a s níž se jen velmi těžce loučila; sestru s ní poslali proto, aby jí pomohla odloučení snést. Obě byly večer posazeny ke stolu, u něhož jsem sedávala i já; Sophie málo jedla; měla v sobě němý žal, který nikoho neodpuzoval a byl by dojal každého; její sestra se zdála mnohem méně zaujata tím, jak ji utěšit, než nespokojena, že musí sdílet týž úděl. Měla k tomu jistý důvod: osmnáctiletá dívka, vytržená ze světa, do něhož se už vrátila, aby šla znovu do kláštera dělat společnost své mladší sestře, se mohla považovat za obětovanou matkou, která ve skutečnosti chtěla jen vzdálit prudkou povahu, již nedovedla zvládnout. Nebylo třeba dlouho poslouchat živou Henriette, aby člověk tohle všechno prohlédl; upřímná až k úsečnosti, netrpělivá až k hněvu, veselá až k bláznovství, měla všechen důvtip svého věku, ale ne jeho rozvahu; nevyrovnaná, jiskrná, chvílemi okouzlující, často nesnesitelná, po jejích rozmarech následovaly ty nejdojemnější návraty; spojovala nejcitlivější srdce s nejvýstřednější obrazotvorností; člověk ji musel milovat, i když ji káral, a přece bylo těžké s ní žít, i když ji měl rád. Ubohá Sophie mívala někdy co trpět od povahy své sestry, která se na ni hněvala ze žárlivosti, byla však příliš spravedlivá, aby jí neuznávala, co jí patří; nacházela tak ve vztahu k ní všechno, co mohlo znásobit její vlastní nevyrovnanost, nad níž sama první vzdychala. Sophii vyznačoval klid předčasného rozumu; necítila příliš vroucně, protože měla chladnou hlavu, ale ráda přemýšlela a rozumovala; klidná, nijak úslužná, nikoho neokouzlila, ale v případě potřeby posloužila každému, a jestliže ničemu nevycházela vstříc, také nic neodmítala. Milovala práci a četbu. Její smutek mě dojal, její způsob bytí se mi zalíbil; cítila jsem, že jsem nalezla družku, a staly jsme se nerozlučnými. Přilnula jsem k ní s tou oddaností, jež provází potřebu milovat, jakmile spatří bytost schopnou ji ukojit: ruční práce, četba, procházky – všechno jsem teď sdílela se svou Sophií. Byla zbožná, o něco méně něžná, ale stejně upřímná jako já, a tato shoda nemálo přispěla k důvěrnosti našeho svazku. Pěstovaly jsme přátelství takřka pod křídly Prozřetelnosti a v zápalu téže horlivosti; chtěly jsme se vzájemně podpírat a postupovat spolu po cestě k dokonalosti. Sophie byla neúprosná mudrlantka; chtěla všechno rozebrat, všechno vědět a o všem diskutovat; mluvila jsem mnohem méně než ona a trvala jsem skoro jen na výsledcích. Ráda se mnou rozprávěla, neboť jsem dovedla dobře naslouchat, a když jsem nebyla jejího mínění,

byl můj odpor ze strachu, abych ji nezarmoutila, tak mírný, že ani všechny myslitelné rozdíly mezi námi nikdy nevyvolaly spor. Její společnost mi byla nesmírně drahá, protože jsem potřebovala svěřovat někomu, kdo mi rozuměl, city, které jsem prožívala a které sdílení jako by znásobovalo. Sophie, asi o tři roky starší než já a o něco méně skromná, měla navenek jistou převahu, kterou jsem jí nezáviděla: hezky konverzovala, já dovedla jen odpovídat; pravda, lidé se mě neobyčejně rádi vyptávali, ale ne každému se to dařilo. Skutečně jsem se sdílela jen se svou dobrou přítelkyní, ostatní mě jen zahlédli, ledaže by to byl někdo dost obratný, aby poodhrnul závoj, do něhož jsem se, aniž bych se chtěla skrývat, zcela přirozeně halila.

Henriette chodívala s námi jen občas, a to zřídka: navázala pro sebe přiměřenější známost se slečnou de Cornillon, osmnáctiletou dívkou, ošklivou jako hřích, jiskřící vtipem a zlomyslností, pravým šotkem, jímž se strašily děti, ale který by si s naší rozvážností zahrávat netroufl.

Nemohu pominout mlčením něžný zájem, který mi od prvních dnů po mém příchodu projevovala jedna výborná dívka, jejíž stálá náklonnost mi nejednou byla útěchou. Angélique Boufflers[5], narozená bez jmění, se zavázala sliby již v sedmnácti letech; sama sebe tehdy ještě neznala. Příroda ji uhnětla ze síry a ledku; její spoutaná energie vystupňovala do krajnosti citlivost jejího srdce i živost jejího ducha. Nedostatek věna jí vykázal místo mezi sestrami konvršKami[6], s nimiž neměla nic společného kromě jejich tvrdé práce. Jsou duše, které nepotřebují pěstění; Sainte-Agathe (tak znělo její řeholní jméno) byla, ač se jí nedostalo valného vzdělání[7], nadřazena nejen svým družkám, ale i většině sester chóru. Její cena byla známa, a třebaže podle zvyku těchto společenství, jež jako celek bývají vždy nevděčná,

5. Perroud: Angélique Boufflers se stala řeholnicí kolem roku 1758 a zemřela 14. dubna 1797. V nevydaném dopise Sophii Cannet z 15. dubna 1767 ji Manon nazývá „má dobrá“; roku 1772 měla v klášteře na starosti šatnu. Celá korespondence paní Rolandové dosvědčuje věrnost, s níž k ní lnula až do konce.

6. V ženských klášterech se rozlišovaly „sestry chóru“ (dames du chœur), zpravidla z lepších rodin a s věnem, které se modlily hodinky v chóru, a „konvršky“ (sœurs converses), jež vykonávaly domácí a manuální práce.

7. Perroud to dokládá lístkem, který sestra Agathe napsala roku 1784 paní Rolandové, když ta chtěla v Congrégation umístit jako penzionistku osiřelou sestru svého přítele Bosca: lístek plný naivních pravopisných chyb („Ma bien aimée, il nai pa posible que je t’ablige cette fois…“) jí laskavě oznamuje, že jí tentokrát nemůže vyhovět.

zneužívali její činorodosti a zahrnovali ji prací, těšila se přece vážnosti, jakou si zjedná zásluha. Byla tehdy přidělena ke službě u chovanek; byla tam sama, nehledě na jiné povinnosti, jež jí byly svěřeny, a stačila na všechno stejně pilně jako vesele. Sotva jsem si jí povšimla, už mi dávala přednost; ba spíš mě její laskavost předešla a teprve ona mě na ni upozornila. U stolu nenápadně vypozorovala, co mám ráda, a snažila se mi to dopřát; v ložnici mi ochotně stlala postel a nevynechala příležitost, aby mi řekla něco milého. Když mě potkala, něžně mě objala a někdy mě odvedla do své cely, kde měla rozkošného kanárka, krotkého a mazlivého, kterého naučila mluvit; tajně mi dala druhý klíč od té cely, abych do ní mohla chodit i v její nepřítomnosti: četla jsem tam knihy z její malé knihovničky, básně otce du Cerceau a mystická díla. Když jí práce nedovolila strávit tam se mnou pár minut, nebo když jí v tom měla zabránit, nacházela jsem tam něžný lísteček, na nějž jsem nezapomněla odpovědět; mé odpovědi opatrovala jako vzácné šperky a později mi je ukazovala pečlivě uložené ve své modlitební skříňce.

Brzy se v celém klášteře mluvilo jen o Agathině náklonnosti k malé Phlipon; ale jako by to tak muselo být: mé družky se nikdy nezdály dotčeny přednostmi, jež mi dávala; když jí o tom jeptišky mluvily, ptala se jich se svou přirozenou upřímností, zda by na jejím místě nejednaly stejně, a když jí nějaká nevrlá osmdesátnice, jako třeba matka Gertrude, vytýkala, že mě miluje příliš, odpovídala, že tak soudí jen proto, že sama nedovede tolik milovat: „A vy sama," dodávala, „potkáte ji vůbec někdy, abyste ji nezastavila?" A matka Gertrude odcházela bručíc; ale když mě o hodinu později uviděla, nikdy mi nezapomněla dát pár bonbonů. Když přijely slečny Cannet a já se spřátelila se Sophií, zdála se Agathe trochu žárlivá; jeptišky ji rády škádlily, ale její velkorysá něha tím neochabla; zdálo se, že je spokojená, když se nechávám milovat, a že se těší z radostí, které mi poskytovalo přátelství někoho mému věku bližšího, v jehož společnosti jsem trávila všechny chvíle dne. Agathe bylo tehdy čtyřiadvacet let; její povaha a náklonnost ve mně vzbudily tu nejopravdovější oddanost, a pokládala jsem si za čest ji jí neustále projevovat. V posledních letech, kdy ještě kláštery existovaly, jsem v tom jejím chodila navštěvovat už jen ji. Nyní musela

toto útočiště opustit[8] právě ve chvíli, kdy jí je stáří a neduhy činily nezbytným; odkázaná na skrovnou penzi, jež jí byla vyměřena, živoří nedaleko míst našeho někdejšího domova i těch, kde jsem vězněna, a v strastech své nuzné situace naříká jen nad uvězněním své dcerky – neboť tak mi stále říká. Citlivé duše, přestanete mě chvílemi litovat, když oceníte statky, které mi nebe zachovalo. Mým pronásledovatelům uprostřed jejich moci chybí to dobro, aby je milovala nějaká Agathe, která by je měla ještě raději, kdyby upadli do neštěstí!

Zima uplynula; v tomto ročním období jsem matku vídala o něco méně, ale otec by nenechal minout jedinou neděli, aby mě nenavštívil a nevzal na procházku do Královské zahrady, jen co to počasí trochu dovolilo; vzdorovali jsme tam krutému mrazu a vesele pobíhali po sněhu. Půvabné procházky, jejichž vzpomínka se mi vybavila o dvacet let později, když jsem četla tyto Thomsonovy verše, jež nikdy neopakuji bez pohnutí:

And sung of Nature with unceasing joy,

Pleas'd have I wander'd thro' your rough domain;

Trod the pure virgin-snows, myself as pure[9]

U babičky na ostrově Saint-Louis

Hned při mém vstupu do kláštera bylo ujednáno, že v něm zůstanu jen rok; sama jsem si to přála; ráda jsem viděla konec oběti, kterou jsem přinášela odloučením od matky; jeptišky zase, když svolily, abych ve čtvrtém měsíci pobytu u nich přistoupila k prvnímu přijímání, si pečlivě vymínily, že je kvůli tomu neopustím dříve a že svůj rok dokončím; když ten rok uplynul, přišla řeč na odchod. Matka mi oznámila, že má dobrá babička Phlipon, která mě měla velmi ráda, si přeje, abych jí nějaký čas dělala společnost, a

8. Perroud: po dekretu ze 17. srpna 1792, který nařizoval vyklidit kláštery od 1. října. Penze, kterou zákon přiznal řeholnicím z Congrégation, činila 300 liber pro sestry chóru a 150 liber pro konvršky; tak tomu bylo i v případě chudé Agathe.

9. James Thomson (1700–1748), skotský básník, autor přírodopisné skladby *The Seasons* (Roční doby), kterou paní Rolandová milovala a měla ji s sebou i ve vězení. Verše jsou z úvodu „Zimy“: „…a zpíval o přírodě s neutuchající radostí, / s potěšením jsem bloudil tvou drsnou říší, / šlapal po čistém panenském sněhu, sám stejně čistý.“ Perroud: autorka je citovala se dvěma drobnými odchylkami (*wandering*, *trough*), zde podáváme Thomsonovo znění.

že se s ní na tom dohodla jako na uspořádání, které mi nemůže být nemilé, neboť mě tam bude vídat mnohem častěji než v klášteře; to uspořádání se ostatně dokonale shodovalo s okolnostmi. Otec totiž převzal volené úřady ve svém cechu; často byl proto odvoláván z domu; snadno jsem pochopila, že matka, jejíž dohled se od té doby musel víc obracet k pracím svěřeným mladým tovaryšům, do nichž se dosud nikdy nevměšovala, přišla o část svobody, kterou chtěla mít celou, aby se mohla věnovat mně. Situace, kterou mi navrhovala, byla opravdu něžným přechodem od odloučení k úplnému návratu k ní, a přijala jsem ji tím snáze, že jsem babičku měla ráda. Byla to drobná žena, půvabná a dobře naložená, jejíž příjemné způsoby, uhlazená řeč, líbezný smích a šibalský pohled prozrazovaly ještě jisté nároky na to, aby se líbila, či aspoň aby se připomínalo, že se kdysi líbila. Bylo jí pětašedesát nebo šedesát šest let[10], dbala o svou toaletu, přiměřenou ostatně jejímu věku, neboť si nade vše zakládala na tom, že dobře vnímá a zachovává, co se sluší. Značná plnost, dosti lehká chůze, velmi vzpřímené držení těla, drobná ruka, jejímiž prsty půvabně pohrávala, citově zabarvený tón protkávaný veselými a slušnými žerty – to vše od ní zahánělo zdání stáří. Byla laskavá k mladým lidem, jejichž společnost ji velmi těšila a na jejichž přízeň byla trochu pyšná.

Ovdověla po roce manželství a měla jediné dítě, mého otce, který se narodil až po smrti svého otce; když ji nezdary obchodu, v němž byla usazena[11], uvrhly do neštěstí, musela hledat pomoc u vzdálených, zámožných příbuzných, kteří jí před jinými svěřili výchovu svých dětí: tak vychovala u paní de Boismorel jejího syna Roberge, o němž budu mít příležitost mluvit později, a její dceru, pozdější paní de Favières. Malé dědictví jí konečně zajistilo nezávislost; bydlela na ostrově Saint-Louis, kde obývala slušný byt se svou sestrou, slečnou Rotisset, kterou nazývala Angélique[12]. Tato dobrá duše, astmatická a zbožná, čistá jako anděl a prostá jako dítě, byla tou nejponíženější služebnicí své starší sestry; starosti o malou domácnost ležely jen na ní; služka, která docházela dvakrát denně, měla na starosti

10. Perroud: narodila se roku 1696, takže roku 1766 jí ve skutečnosti bylo sedmdesát.
11. Perroud: její manžel Gatien Phlipon byl obchodníkem s vínem ve velkém i v malém v ulici des Noyers, ve farnosti Saint-Étienne-du-Mont.
12. Perroud: Louise-Angélique Rotisset (1703–1772), mladší sestra babičky Phlipon; v textu vystupuje jako „teta Angélique“.

nejhrubší práce, se vším ostatním si však Angélique poradila sama, a svou sestru oblékala s úctou. Stala se zcela přirozeně mou vychovatelkou, zatímco paní Phlipon se ujala role mé učitelky. Tak jsem se tedy ocitla v jejich rukou, když jsem opustila dům Páně – litovaná, milovaná a objímaná všemi jeptiškami, oplakávaná svou Agathou i svou Sophií, naříkající nad odloučením od nich a slibující si, že si je budu mírnit častými návštěvami. Ten závazek mi byl příliš drahý, abych jej věrně neplnila. Naše procházky vedly velmi často směrem ke Congrégation; teta Angélique nebo otec mě tam rádi doprovázeli; můj příchod do hovorny se roznesl po celém domě, za hodinu jsem tam uviděla dvacet osob; ale tyto návštěvy špatně nahrazovaly každodenní styk a důvěrnosti přátelství; staly se řidšími; nahrazovala jsem je dopisy, jejichž výměna se ustálila hlavně se Sophií – to byl původ mé záliby v psaní a jedna z příčin, jež mi zvykem dodaly lehkost pera.

Druhá část

28. srpna. Třetí sešit[13]. – Cítím, jak slábne mé odhodlání pokračovat v tomto díle; útrapy mé země mě trýzní, ztráta přátel podlamuje mou odvahu, bezděčný smutek proniká mé smysly, uhasíná mou obrazotvornost a nechává vadnout mé srdce. Francie je už jen rozlehlým jevištěm jatek, krvavou arénou, v níž se rvou její vlastní děti.

Nepřítel, jemuž vnitřní rozbroje nahrávají, postupuje ze všech stran; severní města padají do jeho moci, Flandry a Alsasko se stanou jeho kořistí, Španěl pustoší Roussillon, Piemonťané odmítají spojenectví, jež anarchie činí hrozným, a vracejí se k svému dávnému pánu, jehož vojáci překračují naše hranice; vzbouřenci ve Vendée dál pustoší rozsáhlé území; Lyoňané, nerozvážně podráždění, rozvinuli svůj odpor, Marseille jim spěchá na pomoc, okolní departementy se zvedají[14], a v tomto všeobecném neklidu, v

13. Druhá část pamětí byla napsána ve vězení Sainte-Pélagie od 28. srpna 1793. Číslo sešitu je v předloze špatně čitelné; čteme „třetí“, ve shodě s Perroudovým odkazem na „3. sešit“ u zmínky o Boismorelových.

14. Perroud: Bosc v rukopise škrtl „Piemonťané“ a napsal nad to „Savojané“, ne bez důvodu; v létě 1793 piemontská (sardinská) armáda znovu obsadila Savojsko, připojené k Francii roku 1792, a táhla podat ruku vzbouřenému Lyonu, Kellermann ji však zatlačil zpět do Alp. Lyonské povstání, zpočátku girondinské, nabylo v srpnu roajalistického rázu, zvlášť když se velení vojsk ujali Précy a Virieu. Paní Rolandová 28. srpna ještě nevěděla, že Marseille už otevřela brány vojskům Konventu.

těchto mnohonásobných roztržkách není nic jednotného kromě postupu cizích mocností. Naše vláda je jakousi obludou, jejíž podoba i jednání jsou stejně odporné; ničí vše, čeho se dotkne, a požírá sama sebe: tato poslední výstřednost je jedinou útěchou jejích četných obětí.

Armády, stejně špatně zásobované jako vedené, střídavě zbaběle prchají a bijí se se zoufalou odvahou; schopní generálové jsou obviňováni ze zrady, protože zástupci lidu, kteří válce nerozumějí, shledávají špatným, čemu nechápou, a pokládají za aristokraty všechny, kdo jsou osvícenější než oni. Zákonodárný sbor, jejž od prvních chvil jeho existence vyznačovala slabost, skýtal zpočátku velmi živé rozpravy, dokud v jeho lůně bylo dost rozumu, aby poznal nebezpečí, a dost odvahy, aby je předpověděl; muži poctiví a šlechetní, kteří chtěli dobro své vlasti a odvážili se je uskutečnit, byli opovážlivě udáváni v těch nejodpornějších barvách a tím nejrozpornějším způsobem, až je nakonec nevědomost a strach obětovaly intrikám a lupičství: vyhnáni z tohoto sboru, jehož byli výkvětem, zanechali po sobě jen výstřední a zkaženou tlupu, jejíž hlouposti a zločiny jí kopou hrob – ovšem za cenu dovršení veřejné zkázy. Národ, zbabělý a nepoučený, protože sobectví je líné a lenost si nedá tu práci, aby cokoli viděla, si dal vnutit vadnou ústavu[15], která, i kdyby byla lepší, měla být s rozhořčením zavržena, protože od zločinců nelze nic přijmout, aniž by se člověk ponížil. Dožaduje se bezpečí a svobody, které viděl beztrestně pošlapat v osobách svých zástupců! Může už jen vyměnit utlačovatele; je už pod železným jhem a každá změna se mu zdá dobrem; ale neschopen provést ji sám, očekává ji od prvního pána, který si jej bude chtít podmanit.

Ó Brute, jehož odvážná ruka marně osvobodila zkažené Římany, mýlili jsme se jako ty! Ti čistí muži, jejichž vroucí duše toužila po svobodě a jež pro ni filozofie připravila v klidu studia a v přísnosti ústraní, doufali jako ty, že svržení tyranie otevře vládu spravedlnosti a míru; bylo však jen znamením k rozpoutání nenávistných vášní a těch nejohavnějších neřestí. Ty jsi po proskripcích triumvirů říkal, že se víc stydíš za to, co zavinilo Ciceronovu smrt, než truchlíš nad smrtí samou; kárals své přátele v Římě, že se stávají otroky spíš vlastní vinou než vinou tyranů a že mají tu zbabělost dí-

15. Perroud: ústava z 24. června 1793, zvaná montagnardská či ústava roku I, jež nikdy nevstoupila v platnost.

vat se na věci a snášet věci, jejichž pouhé vylíčení jim mělo být nesnesitelné a naplnit je hrůzou[16]. Tak jsem se rozhořčovala i já v hloubi svého vězení; ale hodina rozhořčení minula, neboť je zřejmé, že už nelze očekávat nic dobrého ani se ničemu zlému divit.

Vylíčí kdy dějiny hrůzu těchto strašlivých časů a ohavné lidi, kteří je naplňují svými zločiny? Předčí krutosti Mariovy i krvavá tažení Sullova. Když Sulla dal nahnat a pobít šest tisíc mužů, kteří se mu vzdali, poblíž senátu, jejž uklidňoval a nechal rokovat za zvuku jejich bolestných výkřiků[17], choval se jako tyran, který chladně zneužívá uzurpované moci; ale k čemu lze přirovnat vládu těch pokrytců, kteří, vždy s maskou spravedlnosti na tváři a vždy s jazykem zákona na rtech, zřídili tribunál[18], aby sloužil jejich pomstě, a posílají na popraviště, s právními formami, jež jsou výsměchem, všechny, jejichž ctnost je uráží, jejichž nadání je zastiňuje nebo jejichž bohatství dráždí jejich chamtivost?

Který Babylon kdy poskytl podívanou jako tato Paříž, poskvrněná krví a zhýralostí, řízená úředníky, kteří si z šíření lži, prodávání pomluvy a velebení vraždy udělali řemeslo? Který národ kdy zkazil své mravy a svůj přirozený cit do té míry, že nabyl potřeby vídat popravy, že se chvěje vzteky, když se odkládají, a že je vždy připraven vylít svou zuřivost na každého, kdo se ji pokusí zmírnit či utišit? Zářijové dny byly dílem jen hrstky opilých tygrů; dny 31. května a 2. června[19] znamenaly triumf zločinnosti díky netečnosti všech Pařížanů a jejich mlčky vyjádřenému souhlasu s otroctvím: od té doby je stupňování děsivé; to, čemu se ještě nepatřičně říká Konvent, skýtá jen pohled na lupiče, kteří se šatí a klejí jako přístavní nosiči, kážou vraždu a dávají příklad k plenění. Početný lid obklopuje Justiční

16. Marcus Iunius Brutus, jeden z Caesarových vrahů (44 př. n. l.). Jeho slova o Ciceronově smrti, zavražděném roku 43 př. n. l. na příkaz triumvirů Antonia, Octaviana a Lepida, zaznamenává Plútarchos v Brutově životopise; paní Rolandová, vášnivá čtenářka Plútarcha, je parafrázuje.

17. Gaius Marius a Lucius Cornelius Sulla, soupeřící vůdci římských občanských válek. Roku 82 př. n. l. dal Sulla povraždit tisíce zajatců (podle Plútarcha šest tisíc) u Bellonina chrámu, zatímco v něm zasedal senát; senátorům, vyděšeným křikem, prý klidně řekl, že se jen trestá několik zločinců.

18. Perroud: revoluční tribunál, zřízený 10. března 1793.

19. Zářijové masakry (2.–6. září 1792), při nichž dav v pařížských věznicích povraždil přes tisíc vězňů; Rolandovi je tehdy veřejně odsoudili. Ve dnech 31. května a 2. června 1793 obklíčily pařížské sekce a národní garda Konvent a vynutily si zatčení girondinských poslanců; paní Rolandová byla zatčena v noci z 31. května na 1. června.

palác a jeho zuřivost propuká proti soudcům, kteří dost rychle nevynášejí rozsudek nad nevinností. Vězení přetékají lidmi z úřadů, generály, veřejnými činiteli a charakterními muži, kteří byli lidstvu ke cti; udavačství je přijímáno jako důkaz občanské ctnosti, a pátrat po poctivcích a boháčích a zavírat je je jedinou činností nevzdělaných a podlých správců.

Oběti z Orléansu padly[20]. Marie Corday nevyvolala nejmenší pohnutí ve městě, které si nezasloužilo, aby je zbavila netvora. Brissot[21], Gensonné a zástup dalších poslanců zůstávají pod obžalovacím dekretem; důkazy chybějí, ale zuřivost roste, a když nejsou důvody k jejich odsouzení, vychází se vstříc vůli suveréna, který žádá jejich hlavy, tak jako dravá šelma čeká na svou kořist. Custine je mrtev[22], Robespierre se raduje, Hébert označuje oběti, Chabot je počítá[23]; tribunál neúnavně pracuje a lid se chystá urychlit a rozmnožit popravy. Mezitím dává o sobě znát hlad, vražedné zákony dusí výrobu, zastavují oběh zboží, ničí obchod; finance se rozkrádají, všude vládne rozvrat, a při tomto naprostém převratu veřejného jmění zakládají nestoudní lidé svá bohatství, dávají si platit za každý svůj čin a stanoví sa-

20. Perroud: šestadvacet obyvatel Orléansu, obviněných, že 15. března 1793 usilovali o život poslance Léonarda Bourdona, když projížděl městem, bylo postaveno před revoluční tribunál; devět z nich bylo 12. července odsouzeno k smrti a nazítří popraveno.

21. Poznámka paní Rolandové: „Ženy, které se scházejí v klubu v kostele Saint-Eustache, jednoho dne s řevem říkaly, že je třeba mít Brissotovu hlavu a nestrpět, aby soudci v jeho procesu otáleli jako v procesu s Custinem. Dva tisíce lidí, kteří v den rozsudku nad tímto generálem obklopovali Justiční palác, se chvěli strachem, aby jim neunikl, a hlasitě říkali: bude-li osvobozen, bude třeba s ním naložit jako s Montmorinem, a spolu s ním se všemi ničemy, kteří jsou ve vězeních.“ (Ministr Montmorin byl zavražděn při zářijových masakrech.) – Perroud: Brissot byl skutečně pod obžalovacím dekretem od 23. června, Gensonné však koncem srpna teprve pod dekretem o zatčení; obžalován byl až 3. října.

22. Poznámka paní Rolandové: „Jeho statky jsou zabaveny. Jeho snacha, mladá a půvabná žena, těhotná, která dělila své dny mezi tchána, vlečeného před tribunál, a manžela vězněného v La Force, je uvězněna hned po popravě prvního. Potratí; co na tom těm tygrům záleží? Veřejný žalobce od ní dostal dvě stě tisíc liber, aby zachránil nevinu: vrátí je, ale dá zatknout tu, která může jeho hanebnost udat.“ – Perroud: generál Custine byl odsouzen k smrti 27. srpna a nazítří popraven. Jeho snacha Delphine de Custine, rozená de Sabran (1770–1826), však v srpnu 1793 uvězněna nebyla; zatkli ji až po popravě jejího manžela (4. ledna 1794), tedy dva měsíce po smrti paní Rolandové. Příběh o potratu a dvou stech tisících liber je rovněž nejspíš smyšlený – patřil k historkám, které kolovaly po vězeních.

23. Jacques-René Hébert (1757–1794), vydavatel sprostého lidového listu *Le Père Duchesne* a zástupce prokurátora pařížské Komuny; François Chabot (1756–1794), bývalý kapucín, poslanec Konventu a člen Výboru všeobecné bezpečnosti, zakrátko sám zapletený do finančních afér. Oba skončili v roce 1794 pod gilotinou.

zebník za smrt či život svých spoluobčanů. Dillon a Castellane vycházejí, jeden z Madelonnettes, druhý ze Sainte-Pélagie, když zaplatili Chabotovi třicet tisíc liber; Sillery dává smlouvat o svou svobodu, na jejíž koupi je dost bohatý, a dvě stě lahví jeho výtečného šampaňského jsou přídavkem k obchodu s děvkami z výboru[24]. Rolandova žena, kterou Otec Duchesne čas od času znovu připomíná zuřivosti lůzy, očekává její poslední výstřelky v tomtéž vězení, z něhož klidně odchází vydržovaná děvka, když zaplatila za svou bezpečnost a za beztrestnost svého komplice, padělatele asignátů[25]. Henriot[26], velitel národní gardy, nejprve lokaj, potom celní úředník u městských bran, pak vrah u Saint-Firmin, strhává pečeti, vyprazdňuje sklepy, odnáší nábytek, a přesto neztrácí nic ze své drzosti; pověřen střežením poslanců vězněných v Lucemburském paláci, opovažuje se k nim chodit, urážet je, brát jim násilím pera, knihy a papíry a přidávat k potupě výhrůžky. Podřízenost úřadů je chiméra, kterou není dovoleno připomínat, aniž se člověk vystaví obvinění z neobčanskosti a aniž mu přičtou kontrarevoluční úmysly.

Opustili konečně uprchlí poslanci tuto nehostinnou zemi, která pohlcuje dobré lidi a nasakuje jejich krví? Ó přátelé moji! kéž vám příznivé nebe dopřeje přistát ve Spojených státech, jediném útočišti svobody! Má přání vás tam provázejí a mám jistou naději, že nyní plujete k těm končinám. Ale běda! pro mne je konec, už vás neuvidím, a v tomto vzdálení, tak vroucně

24. Poznámka paní Rolandové: „Peníze a víno byly dány a přijaty; Sillery tím získal jen svobodu vídat a hovořit, s kým chce; ale s touto úlevou je dál střežen v Lucemburském paláci. Tři nebo čtyři zkažené ženy, patřící k prohnilým ubožákům z výborů veřejného blaha a všeobecné bezpečnosti, tvoří obchodní společnost, u níž se sjednávají peněžní prostředky k záchraně každého významnějšího jednotlivce.“ – Charles-Alexis Brûlart, markýz de Sillery (1737–1793), poslanec Konventu a manžel paní de Genlis, byl popraven s girondinskými poslanci 31. října 1793. Perroud: byl nejprve v domácím vězení, 3. srpna převezen do věznice Abbaye a 17. srpna do Lucemburského paláce, kde směl zůstat až do procesu a kde ho obsluhovala „stará přítelkyně“, jíž se podařilo dostat se k němu jako strážkyně. Madelonnettes byl bývalý klášter v Paříži proměněný za teroru ve vězení; generál Arthur Dillon byl nakonec v dubnu 1794 popraven.

25. Hébertův list *Le Père Duchesne* (Otec Duchesne) na paní Rolandovou opakovaně štval hrubými články. Asignáty byly revoluční papírové peníze, kryté zabaveným církevním majetkem; jejich padělání se trestalo smrtí. Perroud odkazuje k „Anekdotám“, jimiž autorka doprovodila vylíčení svého druhého zatčení (t. I jeho vydání), kde tuto příhodu ze Sainte-Pélagie vypráví.

26. François Hanriot (1761–1794), velitel pařížské národní gardy od konce května 1793, který 2. června obklíčil Konvent děly. Autorka opakuje soudobé pověsti o jeho minulosti: lokaj, úředník městského potravního cla u pařížských bran a účastník zářijových vražd v semináři Saint-Firmin.

žádaném pro vaši záchranu, přece cítím naše poslední odloučení! A ty, ctihodný choti, trpkneš a chřadneš v předčasném stáří, které s námahou skrýváš před pronásledováním vrahů[27]; bude mi ještě dopřáno tě spatřit a přinést trochu útěchy tvé duši, napojené hořkostí? – Kolik dní mi ještě zbývá, abych byla svědkem zpustošení své země a ponížení svých spoluobčanů? – Obklopena těmito smutnými obrazy, nemohla jsem uniknout bolesti; z mých ztěžklých očí se řinou vzácné slzy a nechala jsem odpočinout své lehké pero, které se toulalo po mých mladých letech.

Chci se je pokusit znovu vyvolat a sledovat jejich běh; snad jednou má prostá vyprávění zpříjemní chvíle nějaké nešťastné zajatkyně, která zapomene na svůj úděl, když se dojme nad mým; snad filozofové, kteří chtějí poznávat lidské srdce z postupu románu a z děje dramatu, najdou příležitost studovat je v mém příběhu. Možná už za několik dní nedostatek potravin, dráždící unavený lid, jej dožene k bouřím, které se jeho vůdcové postarají obrátit ke zkáze[28]. Desátý srpen měl být vzpomínkou na zářijové idy; předevčírem se hlasitě vyhrožovalo, že se budou opakovat, nebude-li Custine odsouzen k smrti; kordelieři už prohlašují za nutné zbavit se podezřelých osob; ukládají se tresty těm, kdo o těch slavných dnech mluvili špatně: není to příprava k ospravedlnění jejich návratu[29]? – Lidé, které posílají před revoluční tribunál, nejsou obžalovaní, jež mu dávají soudit, ale oběti, které má za úkol zahubit. Kdo je zadržován z jakékoli jiné příčiny než pro zločin, není pod ochranou zákona, nýbrž, vydán na pospas podezření a pomluvě, se nemůže cítit v bezpečí před slepou zuřivostí. Opusťme tuto nešťastnou dobu, srovnatelnou s vládou Tiberiovou! Obnovte se pro mne, klidné chvíle mého sladkého dospívání!

27. Perroud: srov. dopis, který paní Rolandová psala 31. srpna Buzotovi, tehdy ukrytému v Bretani, aby ho přiměla odplout do Spojených států. Roland našel útočiště v Rouenu u starých přítelkyň, sester Malortie. – Buzot, Pétion a další girondini se však nenalodili; poté, co se dozvěděl o její popravě, Roland 10. listopadu 1793 spáchal sebevraždu.

28. Perroud: koncem srpna a začátkem září 1793 panoval v Paříži hrozný nedostatek potravin; spolu se zprávou o zradě Toulonu (vydaného Angličanům) to byla příčina bouře z 5. září, kdy dav vtrhl do Konventu. Paní Rolandová tuto událost předvídala.

29. K výročí pádu monarchie, 10. srpna 1793, se v Paříži konala velkolepá Slavnost jednoty a nedělitelnosti; v souvislosti s ní se šířily obavy z nového vraždění vězňů. „Zářijovými idami“ míní autorka zářijové masakry roku 1792 (s narážkou na březnové ide, den Caesarovy smrti). „Předevčírem“ znamená 26. srpna. Klub kordelierů, kde roku 1792 vládl Danton, řídili v roce 1793 hlavně hébertisté.

Zbožné sny a první pochybnosti

Bylo mi už přes dvanáct let a třetí rok mého třetího pětiletí plynul pod očima mé dobré babičky. Pokoj jejího domova a zbožnost mé tety Angélique se obdivuhodně hodily k něžnému a soustředěnému rozpoložení, které jsem si přinesla z kláštera. Každé ráno mě teta vodila do kostela na mši; brzy si mě tam povšimli ti lovci svědomí, kteří si před Bohem pokládali za zásluhu zalidňovat kláštery. Pan abbé Géry, s hlavou nakřivo skloněnou a zrakem sklopeným, oslovil tu, kterou pokládal za mou vychovatelku, aby jí blahopřál k vzornému příkladu, jejž dávala její svěřenkyně, a vyjádřil přání, aby byl vyvolen za toho, kdo ji povede po cestách Páně; s lítostí se dozvěděl, že velké obřady jsou už vykonány a že jsem svou důvěru svěřila jinému; tu chtěl ode mne vědět, zda nemám nějaký záměr ohledně svého budoucího určení a odříkání se světa: odpověděla jsem mu, že jsem ještě příliš mladá, abych znala své povolání. Pan Géry si povzdechl, řekl mi pěkné věci a nevynechával příležitost vyskytnout se mi v cestě, aby mě nábožně pozdravil. Zbožnost mého mladého srdce nešla tak daleko, aby mi byla milá jezuitská strojenost; byla příliš opravdová, aby se snesla se směšnostmi pobožnůstkářství, a nakřivo skloněná hlava pana Géryho se mi ani trochu nelíbila.

Chovala jsem přesto tajný úmysl zasvětit se řeholnímu životu; svatý František Saleský, jeden z nejroztomilejších svatých v ráji, si mě získal a sestry navštívení Panny Marie (salesiánky), jejichž řád založil, byly už mými adoptivními sestrami[30]. Uvědomovala jsem si však dobře, že jako jediná dcera nedostanu od rodičů svolení složit sliby před dosažením zletilosti; nechtěla jsem je předem rmoutit; a kdyby se navíc stalo, že by během dlouhé zkoušky mé povolání zakolísalo, poskytla bych zbraně světákům; rozhodla jsem se tedy své předsevzetí zamlčet a kráčet k cíli mlčky. Plundrovala jsem babiččinu malou knihovnu: *Filotea* svatého Františka Saleského a *Manuál* svatého Augustina se staly prameny mých nejmilejších rozjímá-

30. Řád Navštívení Panny Marie (Visitation Sainte-Marie) založil roku 1610 František Saleský se svatou Janou Františkou de Chantal. Perroud: v klášteře tohoto řádu ve Villefranche v Beaujolais měla paní Rolandová v letech 1790–1791 na vychování svou dceru. Sophii Cannet psala 8. května 1772: „To jsou mé dobré přítelkyně. Vzpomínáš si, jak jsi mi v klášteře říkala: Jestli se někdy stanu jeptiškou, chci vstoupit k rekolektkám, a já odpovídala, že v takovém případě bych si vybrala sestry ze Sainte-Marie?“

ní: jaké učení lásky a jaký rozkošný pokrm pro nevinnost vroucí duše oddané nebeským přeludům! Nové potravy mi poskytly polemické spisy Bossuetovy[31]; jakkoli byly příznivé věci, kterou měly hájit, seznamovaly s některými námitkami proti ní a přivedly mě na cestu, abych začala o své víře rozumovat. To byl první krok; od něho vedla ještě dlouhá cesta ke skepsi, k níž jsem měla dospět o několik let později, když jsem byla postupně jansenistkou, karteziánkou, stoičkou a deistkou! Kolik cesty, aby skončila u vlastenectví, které mě uvrhlo do okovů!

Uprostřed toho všeho bavily mou obrazotvornost staré cestopisy a spousta mytologie, a dopisy paní de Sévigné[32] ustálily můj vkus; její roztomilá lehkost, její půvab, veselost a něha mě uvedly do jejího důvěrného kruhu; znala jsem její společnost a byla jsem obeznámena s jejím okolím, jako bych byla žila s ní. Babička přijímala málo návštěv a zřídka vycházela; ale její příjemná nálada oživovala rozhovor, když jsem vedle ní pracovala na drobných ručních pracích, kterým mě ráda učila nebo které mě nechávala dělat. Paní Besnard, ta prateta, která na mě dohlížela, když jsem byla u kojné, chodila každý den ke své sestře na dvě odpolední hodiny; její přísnou povahu vždy provázely slavnostní formy a obřadné vzezření, jemuž se paní Phlipon občas posmívala, dost lehce ovšem, aby sestru neurazila, a ta jí to ostatně splácela nějakou dobrou pravdou, řečenou trochu příkře, jejíž drsnost jí dávalo odpouštět její výborné srdce. Babička, která si velice cenila půvabu a všeho, co může zkrášlit společenský život, byla nesmírně citlivá k pozornostem, jimiž jsem ji zahrnovala z mírnosti své povahy, z touhy zalíbit se těm, s nimiž jsem, a zvláště proto, že mi je vůči ní vnukaly její roztomilé způsoby; říkala mi občas hezké věci, na něž jsem neodpovídala špatně; tu se samolibě nadmula a vrhla vítězoslavný pohled na paní Besnard, která pokrčila rameny a využila chvíle, kdy jsem byla trochu dál, aby na ni tlumeně zvolala – slyšela jsem to docela dobře: „Opravdu, vy jste

31. *Filotea* je obvyklý název Úvodu do zbožného života (*Introduction à la vie dévote*, 1609) Františka Saleského, určeného laikům. *Manuál* svatého Augustina je podle Perrouda nejspíš francouzský překlad svazku „Samomluvy, Manuál a Rozjímání“ (Paříž 1725), středověkých spisů připisovaných Augustinovi. Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704), biskup z Meaux, vedl obsáhlé polemiky s protestanty (*Histoire des variations des Églises protestantes*, *Exposition de la doctrine de l’Église catholique*).

32. Marie de Rabutin-Chantal, markýza de Sévigné (1626–1696), jejíž dopisy dceři, vydané v 18. století, platily za vzor francouzského epistolárního stylu.

nesnesitelná; vy ji zkazíte. To by byla škoda!“ – A babička se na to ještě víc napřímila a s výrazem nadřazenosti ujišťovala sestru, že ví, co dělá; a dobrá Angélique se svou bledou tváří, vystrčenou bradou, brýlemi na nose a pletením v ruce jim klidně říkala, že nehrozí žádné nebezpečí, že tomu nikdo nic neudělá a že jsem dost rozumná, abych se vychovala sama. Tatáž paní Besnard, tak přísná a tolik se obávající nebezpečí lichotivých řečí, se velice znepokojovala, když viděla, že spím na tvrdém loži, a když se mi na prstě udělalo sebemenší bolístko, nezapomněla přijít dvakrát denně, aby posoudila, jak se hojí. Jaká upřímná starost! jaká horlivá péče! a jak dojemně působila pod jejím zdánlivě přísným zevnějškem! Opravdu věřím, že mě nebe schválně obklopilo dobrými dušemi, aby z té mé udělalo tu nejlaskavější, jaká jen může být.

Návštěva u paní de Boismorel

Jednoho dne dostala babička chuť navštívit paní de Boismorel, ať už pro potěšení vidět ji, nebo pro potěšení ukázat jí svou vnučku; podle toho i přípravy – od rána velká toaleta; a tak jsme s tetou Angélique vyrazily, abychom kolem poledne dorazily do ulice Saint-Louis v Marais[33].

Když vstoupíme do paláce, všichni sloužící, počínaje vrátným, zdraví paní Phlipon srdečně a s projevy úcty; předhánějí se, kdo jí prokáže víc zdvořilosti; ona všem odpovídá vlídně a s důstojností: potud dobře. Ale spatří její vnučku; babička neodolá drobnému potěšení upozornit na ni, sloužící se chtějí plést do skládání poklon; začala jsem pociťovat jakousi tíseň, těžko vysvětlitelnou, v níž jsem přece jen rozeznala, že služebnictvo se na mě dívat smí, ale že mu nepřísluší skládat mi poklony. Postupujeme dál, velký lokaj nás ohlásí a vstupujeme do salonu, kde paní de Boismorel sedí se svým psem na tom, čemu se tehdy neříkalo otomana, ale kanape, a vážně vyšívá gobelín. Paní de Boismorel byla stejného věku, postavy i tělnatosti jako babička, ale její oděv svědčil méně o vkusu než o snaze dávat na odiv bohatství a vyznačit stav, a její tvář, zdaleka nevyjadřujíc touhu se líbit,

33. Perroud: pan Roberge de Boismorel byl „plátcem rent pařížské radnice zajištěných na duchovenstvu“ a bydlel skutečně v ulici Saint-Louis u kláštera sester Nejsvětější svátosti v Marais, staré aristokratické čtvrti na pravém břehu Seiny. O Boismorelových autorka podrobněji píše v dalším pokračování pamětí.

prozrazovala vůli být ctěna a jistotu, že si to zaslouží. Bohatá krajka, nařasená do čepečku s křidélky špičatými jako zaječí uši a posazená na temeni, nechávala vidět vlasy snad vypůjčené, upravené s tou předstíranou zdrženlivostí, jaká se po šedesátce slušela; a líčidlo ve dvou vrstvách dodávalo velmi bezvýrazným očím mnohem víc tvrdosti, než bylo třeba k tomu, abych sklopila své. „Á, dobrý den, slečno Rotisset," zvolá vysokým, chladným hlasem paní de Boismorel a vstane, když se blížíme. (Slečno? cože! babička je tady slečna?) „Opravdu, jsem velmi ráda, že vás vidím! A to krásné dítě? to je vaše vnučka? Bude z ní hezká slečna! Pojďte sem, srdíčko, posaďte se vedle mne. Je nesmělá: kolik je vaší vnučce let, slečno Rotisset? Je trochu snědá, ale pleť má v základu výbornou; to se brzy vyjasní. Už je pěkně vyvinutá. Vy musíte mít šťastnou ruku, má milá; nikdy jste nesázela do loterie?" – „Nikdy, madam; nemám ráda hazardní hry." – „To věřím; ve vašem věku si člověk myslí, že hraje najisto. Jaký zvuk hlasu! je sladký a plný: ale jak je vážná! Nejste trochu pobožná?" – „Znám své povinnosti a snažím se je plnit." – „Výborně! Chcete být jeptiškou, že?" – „Neznám své určení; ještě se nesnažím o něm soudit." – „Jak mravoučné! Čte, vaše vnučka, slečno Rotisset?" – „Četba je její největší radostí; věnuje jí část dne." – „Ó, to vidím; ale dejte pozor, ať se z ní nestane učená ženská, to by byla veliká škoda."

Mezi dámami se rozproudil rozhovor o rodině a společnosti paní domu; babička se vyptávala na strýce a bratrance, na snachu a na přítelkyni, na abbého Langloise, na markýzu de Lévis, na radu Briona a na faráře Parenta. Hovořilo se o jejich zdraví, sňatcích a podivínstvích, jako například o podivínství paní Roudé, která navzdory svému věku ještě ráda předváděla krásné poprsí a nosila je stále odhalené, kromě chvil, kdy nastupovala do kočáru nebo z něho vystupovala: tehdy je zakrývala velkým šátkem, který k tomu účelu nosila v kapse, protože, jak říkala, tohle není k ukazování lokajům. Během toho rozhovoru udělala paní de Boismorel několik stehů na kanavě, pohladila psa a nejčastěji upírala zrak na mne. Pečlivě jsem se vyhýbala jejím pohledům, které mi byly velmi nepříjemné, a nechávala jsem své těkat po pokoji, jehož výzdoba se mi zdála příjemnější než dáma, která jej obývala; krev mi kolovala rychleji než obvykle, cítila jsem, jak mi hoří tváře a jak mi srdce buší a svírá se; ještě jsem se neptala, proč babička nesedí na kanapi a paní de Boismorel nehraje roli slečny Rotisset; ale měla

jsem už ten cit, který k takové úvaze vede, a konec návštěvy jsem uvítala, jako když se člověku uprostřed utrpení dostane úlevy. „Nuže! nezapomeňte mi obstarat los do loterie; ať číslo vybere vaše vnučka, slyšíte, slečno Rotisset? chci, aby mi první štěstí přinesla její ruka; tak mě obejměte; a vy, srdíčko, nesklápějte tolik oči; jsou moc hezké na pohled, ty oči, a zpovědník nezakazuje je otevírat. Á, slečno Rotisset, budou vám kvůli ní smekat klobouky, to vám slibuji, a hodně brzy. Sbohem, dámy“; a paní de Boismorel zazvoní, nařídí Lafleurovi, aby si za dva dny došel k slečně Rotisset pro los, okřikne psa, a byla už zase usazena na kanapi, dřív než jsme došly ke dveřím.

Cestou domů jsme mlčely; já toužila po knihách, které by mi daly zapomenout na paní de Boismorel, jejíž poklony mi byly stejně málo po chuti jako poklony jejích sloužících. Babička, napůl spokojená, o ní občas mluvila a o jejích podivnostech, o jejím sobectví, pro které tvrdila, že děti jsou jen „druhotné příčiny“, kdykoli si babička dovolila připomenout jí zájmy jejích dětí, aby omezila své velké výdaje; o jejích volných způsobech, ovšem obvyklých u dam z dobré společnosti, pro něž přijímala svého zpovědníka i jiné při ranní toaletě a v jejich přítomnosti si převlékala košili atd. Tento tón, tyto mravy se mi zdály podivné; zvědavě jsem babičku o tom všem vyzvídala, ale dojmy, které jsem z toho měla, jsem si nechávala pro sebe a zdálo se mi, že si nemohu dovolit jí je všechny sdělit.

Čtrnáct dní po naší návštěvě jsme samy přijaly návštěvu pana de Boismorel syna, který nebyl u matky, když jsme tam byly; byl to muž sedmatřiceti či osmatřiceti let, s vážnou a mírnou tváří, slušného a ušlechtilého vystupování; jeho pohledy vyšlehovaly v dlouhých záblescích z velmi otevřeného, trochu příliš velkého oka; jeho mužný a silný hlas, o němž bylo znát, že jej z ohleduplnosti tlumí, měl přízvuk duše a půvabný výraz zdvořilosti, jež není pouhým povrchem. Oslovil babičku s úctou, nazývaje ji svou dobrou přítelkyní, a mne pozdravil s tou uctivostí, jakou si citliví muži pokládají za čest projevovat mladým osobám něžného pohlaví; rozhovor byl stejně nenucený jako umírněný; nevynechal příležitost, aby s půvabem připomněl, co vděčí babiččině péči, a pochopila jsem, že jí zahaleně, ale jemně říká, že Prozřetelnost odměňuje její velkorysou péči o cizí děti radostí, kterou jí připravuje v jediném dítěti, jež jí bylo dáno.

Pan de Boismorel se mi zdál mnohem milejší než jeho matka a těšilo mě, když se znovu objevil, což se stávalo každé dva nebo tři měsíce. Oženil se velmi mladý s půvabnou ženou; měl s ní syna, jehož výchova ho velmi zaměstnávala; chtěl ji vést sám a řídil ji podle filozofických názorů, s nimiž předsudky jeho matky a velká zbožnost jeho ženy nemálo nesouhlasily; obviňovali ho z podivínství: po zánětlivé a strašné nemoci trpěl nervovými záchvaty, a staré hraběnky, vysocí soudní hodnostáři a drobní abbéové z jeho rodiny či ze společnosti jeho matky připisovali mozkové chorobě, jakožto následku oné nemoci, názory a životosprávu, které přijal a které chtěl uplatnit ve výchově svého syna. Všechny tyto okolnosti mě k němu velice připoutaly, když jsem se o nich dozvěděla; shledávala jsem, že tento podivín uvažuje velmi rozumně, začala jsem tušit, že existuje rozum světa a rozum pracovny, abych tak řekla, morálka zásad a morálka praktická, z jejichž rozporu plyne tolik podivností, z nichž jsem některé zahlédla, zkrátka že společnost nazývá bláznem toho, kdo nemá obecné bláznovství; a látka k přemýšlení se mi v hlavě nepozorovaně hromadila. Babička někdy stavěla proti smýšlení a jednání pana de Boismorel jednání a smýšlení jeho sestry, paní de Favières, na niž si měla co stěžovat a jíž musel bratr připomínat, že slečna Rotisset je jejich příbuzná (okolnost, kterou – říkala jsem si v duchu – se jejich matka tváří, že nezná, nebo ji nechce uznat); k ní mě babička neměla nejmenší chuť uvést, k mé velké spokojenosti, což vytušila tak dobře, že ani o nové návštěvě u paní de Boismorel už nikdy nebyla řeč.

Zpátky na nábřeží: hudba, výpisky a knihy

Otcův úřad skončil, rok, který jsem měla strávit u babičky, uplynul, a vrátila jsem se ke své výtečné matce[34]. Neopouštěla jsem bez jisté lítosti krásnou čtvrť ostrova Saint-Louis, ta příjemná nábřeží, ten klidný břeh, na němž jsem se každý letní večer procházela s tetou Angélique a pozorovala půvabný tok řeky a krajinu, jež se rýsovala v dálce; ta nábřeží, po nichž jsem ve svaté horlivosti chodila do kostela rozněžňovat se u paty oltářů, aniž bych na té osamělé cestě potkala cokoli, co by rušilo nejsladší soustředění. Babiččina veselost dodávala půvab jejímu bytu, kde jsem prožila to-

34. Perroud: tedy kolem poloviny května 1767, jak vyplývá z dopisu Sophii Cannet z 15. dubna 1767.

lik usměvavých a pokojných dnů: odcházela jsem od ní v slzách, navzdory své oddanosti k matce, jejíž mnohem pevnější hodnota se halila do vážnějšího zevnějšku; dosud jsem ho nikdy s ničím nesrovnávala tak, aby se mi zdál méně přitažlivý, jak jsem to v té chvíli nejasně pocítila. Dítě Seiny, vždycky jsem přicházela bydlet na její břehy: poloha otcovského domu neměla osamělý klid babiččina obydlí; pohyblivé obrazy Pont-Neuf měnily scénu každou minutu, a když jsem se vracela k matce, vracela jsem se opravdu do světa, ve vlastním i přeneseném smyslu. Přesto se mé toulavé a romantické obrazotvornosti dosud nabízelo mnoho vzduchu a velký prostor. Kolikrát jsem ze svého okna obráceného k severu s pohnutím pozorovala nesmírné pustiny nebe, jeho nádhernou azurovou klenbu, velkolepě vykreslenou od namodralého východu daleko za Pont-au-Change až po západ, zlacený zářivou barvou červánků za stromy Cours a domy Chaillot[35]! Nevynechala jsem žádnou příležitost strávit tak několik chvil na konci krásného dne, a často mi z unesených očí tiše kanuly sladké slzy, zatímco mé srdce, naplněné nevýslovným citem, šťastné, že je, a vděčné, že existuje, přinášelo Nejvyšší bytosti čistou a jí důstojnou poctu. Nevím, zda citlivost srdce dodává všem věcem živější barvu, či zda určitá situace, na pohled nijak pozoruhodná, mocně přispívá k jejímu rozvinutí, anebo zda jedno i druhé nejsou vzájemně příčinou i účinkem; ale když se ohlížím za svým životem, nedovedu rozhodnout, zda mám okolnostem, nebo své povaze připsat tu rozmanitost a plnost citu, jež tak zřetelně poznamenávaly všechny body jeho trvání a zanechaly mi tak živou vzpomínku na všechna místa, kde jsem kdy byla.

Cajon mě dál učil hudbě; rád mě nechával rozumově pronikat do její teorie, či spíše mechaniky, neboť byl sice trochu skladatelem, ale valným matematikem nebyl a metafyzikem ještě méně; kladl si však za čest předat mi všechnu svou vědu. Má chladnost ve zpěvu ho trápila skoro stejně, jako žasl nad tím, jak snadno sleduji úvahu. „Dejte do toho přece duši!“ opakoval mi neustále, „zpíváte ariettu, jako když jeptišky odříkávají Magnificat.“ Chudák neviděl, že mám duše až příliš, než abych ji vkládala do písničky:

35. Dům Phlipon stál na nábřeží de l’Horloge na ostrově Cité, u Pont-Neuf; z okna na sever bylo vidět přes Seinu k pravému břehu, na východě k mostu Pont-au-Change, na západě k promenádě Cours-la-Reine a ke svahům tehdy ještě venkovské obce Chaillot. Perroud odkazuje na dopis Sophii Cannet z 16. července 1776, kde autorka tento výhled rovněž líčí.

vskutku jsem cítila stejné rozpaky dát výraz něžné skladbě, jako jsem je kdysi cítila, když jsem komusi měla předčítat nahlas epizodu o Eucharis či o Herminii[36]. Vždy jsem se naráz proměnila v osobu, jejíž slova jsem měla vyslovit, nedovedla jsem napodobovat, prožívala jsem cit, který jsem měla vylíčit; dech se mi zrychloval, hlas se chvěl; z toho vznikaly obtíže, které jsem dokázala překonat jen s námahou, vážným a plochým zpěvem, neboť jsem se neodvažovala být vášnivá. Mignard, jehož španělskou zdvořilost babička velmi oceňovala, mě u ní začal učit hrát na kytaru a v lekcích pokračoval i po mém návratu k otci; netrvalo mnoho měsíců a zvládala jsem obvyklé doprovody: Mignarda bavilo dělat ze mě zdatnou hráčku a skutečně jsem se stala zručnější než on. Nešťastník z toho přišel o rozum, jak se v pravý čas dozvíte. Znovu povolali Mozona, aby mě zdokonalil v tanci, a také „pana Douceta“, aby mě učil aritmetice, zeměpisu, krasopisu a dějepisu[37].

Otec mi vrátil rydlo; omezil mě na drobný žánr, o nějž doufal, že mě zaujme tím, že s ním spojí výdělek; jakmile mě totiž brzy přivedl tak daleko, že jsem mu mohla být užitečná, dával mi dělat drobné práce, jejichž cenu se mnou dělil, a na konci týdne jsme účtovali podle knihy, kterou mě přiměl vést. To mě nudilo: nic mi nepřipadalo tak nezáživné jako rýt okraje pouzdra na hodinky nebo zdobit vroubkováním pouzdérko; raději jsem si přečetla dobrou knihu, než abych si koupila stužku; netajila jsem se svým odporem; nikdo mě nenutil, uložila jsem rydla a rytecké jehly a od té doby jsem se jich nikdy nedotkla.

Každé ráno jsem chodila s matkou na mši, po níž jsme někdy obstarávaly nákupy; po tomto čase, po lekcích učitelů a po jídle jsem se uchylovala do své komůrky, abych četla, psala a přemýšlela. Dlouhé večery mě přiměly znovu přivyknout ruční práci, při níž mi matka byla tak laskavá, že celé hodiny předčítala nahlas. Toto předčítání se mi velice líbilo; ale protože mi nedovolovalo strávit věci tak dokonale, jak bych si přála, vnuklo mi myš-

36. Eucharis je nymfa, do níž se zamiluje mladý Télemachos ve Fénelonově románu *Les Aventures de Télémaque* (1699); Herminie je zamilovaná princezna z Tassova eposu *Osvobozený Jeruzalém* (1581). Obě knihy patřily k autorčině dětské četbě.

37. Tito učitelé vystupují již v předchozí kapitole: Cajon učil Manon zpěvu, Mozon tanci, Mignard hře na kytaru. „Pan Doucet“ je přezdívka, kterou dala svému prvnímu učiteli psaní a zeměpisu, panu Marchandovi.

lenku dělat si výpisky[38]. Při své první ranní práci jsem tedy zapisovala na papír, co mě předchozího večera nejvíc zaujalo, a pak jsem znovu brala knihu do ruky, abych zachytila souvislosti nebo opsala úryvek, který jsem chtěla mít celý. Tato záliba se stala zvykem, potřebou a vášní. Otec měl jen malou knihovnu, kterou jsem už dávno vyčerpala, a tak jsem četla knihy vypůjčené či najaté; nemohla jsem snést pomyšlení, že bych je vrátila, aniž bych si osvojila, co jsem v nich pokládala za nejlepší. Takto jsem důkladně prostudovala Pluche, Rollina, Creviera, otce d'Orléans, Saint-Réala, abbého de Vertot a Mézeraye[39], který se tomu poslednímu tak málo podobá; Mézeraye, nejsuššího ze spisovatelů, ale historika mé země, kterou jsem chtěla poznat. Má dobrá babička Bimont už nebyla na živu; můj strýček, usazený u Saint-Barthélemy v lepším postavení, než bylo místo učitele chlapců z kostelního sboru, se stal strávníkem prvního vikáře, abbého le Jay, který vedl docela dobrý dům a k němuž jsme s ním chodívali po nedělích a svátcích po bohoslužbě trávit večery.

Abbé le Jay byl dobrý stařeček, kulatý tělem i duchem, mizerný kazatel, nemilosrdný zpovědník, kazuista, co já vím, co ještě! Ale ve svých záležitostech se vyznal výborně: dokázal protlačit své dva bratry a usadit je jako notáře v Paříži, kde ve svém tehdy výnosném a váženém stavu dělali dobrou figuru. Sám si povolal na vedení domácnosti jednu svou příbuznou, slečnu d'Hannaches, velkou, suchou a žlutou herku s drsným hlasem, velice pyšnou na svůj šlechtický původ, která všechny nudila svými hospodářskými schopnostmi a svými pergameny. Ale konečně to byla žena, a to vždycky oživí kněžský dům; ostatně dovedla udržovat hojnost a čistotu na stole svého bratrance, velkého milovníka v tomto oboru. Abbé le Jay pokládal za příjemné mít strávníka tak milého, jako byl abbé Bimont; jeho stůl byl veselejší, sestřenice v lepší náladě a partie vrhcábů zajištěná. Mat-

38. Perroud: dochovalo se velké množství těchto výpisků mladé dívky, zčásti shrnutí četby, zčásti volných napodobení, k nimž ji četba podnítila. Často se objevují i v dopisech sestrám Cannet – Marie Phlipon je psala dvakrát, nejprve pro sebe a pak pro přítelkyně, s nimiž tak sdílela, co přečetla.

39. Perroud: abbé Noël-Antoine Pluche (1688–1761) napsal populárně přírodovědné *Divadlo přírody* (*Spectacle de la nature*); Charles Rollin (1661–1741) je autorem Dávných dějin a Římských dějin, v nichž pokračoval jeho žák Jean-Baptiste Crevier; hlavním dílem jezuity Pierra-Josepha d'Orléans jsou Dějiny anglických revolucí. Saint-Réal a abbé de Vertot psali oblíbené dějepisné vyprávění o spiknutích a revolucích, François Eudes de Mézeray (1610–1683) obsáhlé Dějiny Francie.

ka a sestřenice se staly partnerkami; a já, jež se tak zdám opuštěná, jsem si v tom, jak byly ty čtyři osoby zabrány do hry, libovala, neboť abbé le Jay přijímal hosty ve velké knihovně, kterou jsem podle libosti plundrovala. Byl to pramen, z něhož jsem čerpala, dokud žil; netrvalo to ani tři roky; jeden z jeho bratrů se dostal do špatných obchodů; abbé z toho přišel o rozum, šest neděl chřadl, vrhl se z okna a zemřel na následky pádu. Slečna d'Hannaches, která tehdy vedla spor o dědictví po svém strýci kapitánovi, našla přístřeší u mé matky a strávila u ní osmnáct měsíců. Během té doby jsem jí dělala sekretářku, psala jsem její obchodní dopisy, opsala jsem jí její drahý rodokmen, sestavovala jsem žádosti, které podávala prvnímu prezidentovi a generálnímu prokurátorovi pařížského parlamentu, ustanoveným správci penzí, které jistý pan de Saint-Vallier založil pro chudé šlechtické slečny[40], a občas jsem ji doprovázela, když chodila prosit o přímluvu různé osoby. Dobře jsem si všimla, že navzdory její nevědomosti, strnulému vystupování, špatné řeči, starodávné toaletě a všem jejím směšnostem se jejímu původu prokazovala čest; vážně se poslouchala jména jejích předků, jejichž výčet stále opakovala, a lidé se namáhali podpořit její žádosti. Srovnávala jsem slušné přijetí, jehož se jí dostávalo, s přijetím u paní de Boismorel, které ve mně zanechalo hluboké stopy; nemohla jsem si zastírat, že mám větší cenu než slečna d'Hannaches, jíž ani její čtyřicet let, ani rodokmen nedávaly schopnost napsat dopis, který by měl zdravý rozum nebo byl čitelný; shledávala jsem svět velice nespravedlivým a společenská zřízení velice nesmyslnými.

Ale podívejme se trochu, co se stalo s mými přítelkyněmi z kláštera. Má Agathe mi čas od času psala ty něžné dopisy, jejichž tón, vlastní oněm tesklivým hrdličkám, jež si nesměly dovolit nic víc než přátelství, byl u ní ještě zesílen její vroucí duší; kdykoli to bylo možné, přikládala k nim krabičky, hezké jehelníčky a bonbony. Občas jsem ji chodila navštívit; jednou jsem dokonce vstoupila do kláštera při slavnosti, kterou pořádali na počest představené, díky povolení arcibiskupa, vyžádanému bez mého vědomí a pak mi předloženému jako zvláštní přízeň, jejíž cenu jsem dobře cítila. Všechno bylo v pohybu, mladé dívky vystrojené, společný sál ozdobený

40. Pařížský parlament byl nejvyšší soudní dvůr; jeho první prezident a generální prokurátor náleželi k nejvyšším hodnostářům království a spravovali i různé dobročinné nadace. Chudé dívky ze šlechtických rodin se o takové penze ucházely s doložením rodokmenu.

květinami, refektář plný lahůdek. Nutno přiznat, že při těchto slavnostech ubohých poustevnic, kde bylo lze najít kus dětinskosti, vládlo také ono nevím co roztomilého, prostého a půvabného, co náleží jen k mírnosti žen, k živosti jejich obrazotvornosti a k nevinnosti jejich zábav, když se veselí samy mezi sebou, daleko od přítomnosti pohlaví, které je vždy činí vážnějšími, pokud je nepřivádí k pošetilosti. Prvním bodem slavnosti byla malá hra, velmi prostřední, ale oživená hlasy mladých dívek, které sborově zpívaly několik slok; následovaly rozpustilé tance; žerty, někdy šťastné, a škádlivý smích, tím živější, čím víc se odrážel od obvyklé vážnosti, proměnily den v pravé saturnálie pro všechny drahé sestry i jejich chovanky. Lékař domu přišel na ošetřovnu navštívit několik nemocných; bylo nutné ukázat mu slavnost: přivedli ho do ambitu ozdobeného girlandami zeleně, kde se rozložil jakýsi jarmark: tady mladé profesky prodávaly koláčky, tamta losovala loterii, jiná věštila budoucnost, malé děti nosily košíky s ovocem a na druhé straně se chystal koncert. Když se objeví doktorská paruka, novicky spustí závoj, velké chovanky se ujišťují, že mají šaty v pořádku, nejmladší dívky nasazují upjatý výraz; i já držím kytaru méně nedbale. Visela přede mnou na stuze přehozené přes rameno; chtěli mě slyšet a okolnosti mi vnukly dvě prostřední sloky, jejichž případnost měla velký účinek. Cajon by byl spokojen s tím, jak jsem je zazpívala, neboť vyjadřovaly jen city, jimž jsem se mohla oddat, a nic nespoutávalo můj přednes. Přály si, abych je zopakovala před lékařem; to už nebylo totéž; hlas byl méně jistý a výraz jakoby zastřený; jedna stará sestra si toho šibalsky povšimla a řekla, že má tvář tím byla ještě dojemnější. Lékař odešel; každá byla ráda, že odchází, ale žádná by si nebyla přála, aby nepřišel.

Sophie se vrátila do Amiensu ke své rodině; před jejím odjezdem jsme dosáhly toho, aby se naše matky setkaly; takřka posvětily náš svazek, navzájem si blahopřály k volbě svých dcer a usmály se nad sliby, jichž jsme je učinily svědky, že na sebe nikdy nezapomeneme. Ukázalo se to pravdivějším, než tehdy věřily, navzdory proměnám, o nichž bude čtenář soudit později. Má korespondence s mou dobrou přítelkyní se stala velmi pravidelnou; psala jsem jí každý týden, spíš dvakrát než jednou. „A co jste jí tedy psala?“ zeptá se někdo. Všechno, co jsem viděla, myslela, cítila, co jsem se učila; a věru jsem toho měla hodně co říci. Tato sdělení se usnadňovala a živila sama sebou; učila jsem se víc přemýšlet tím, že jsem své úvahy sdě-

lovala, studovala jsem horlivěji, protože jsem měla radost ze sdílení toho, co jsem získala, a pozorovala jsem pozorněji, protože jsem ráda popisovala. Sophie mi psala méně: početná rodina, hojně navštěvovaný dům, mnoho společenských povinností, ten venkovský život, zaměstnaný malichernostmi a vyplněný návštěvami, jež nic nenaučí a jejichž část je pravidelně věnována kartám z lásky k bližnímu, jí nenechávaly čas, aby mi toho tolik napsala, ani možnost tolik toho nasbírat. Snad si proto tím víc cenila toho, co ode mne dostávala, a tím víc mě povzbuzovala, abych jí to posílala.

Když mě smrt abbého le Jay připravila o pomoc jeho knihovny, v níž jsem nacházela historiky, mytology, církevní otce i literáty – Catroua a Rouillého, kteří nazývají Horatia Coclita „šlechetným jednookým“; Maimbourga, stejně dobrého vkusu; Berruyera, který napsal *Dějiny lidu Božího* stylem, jakým Bitaubé napsal svou báseň o Josefovi; rytíře de Folard, zcela jiného ražení, jehož vojenské podrobnosti mi připadaly rozumnější než úvahy jezuitů; abbého Baniera, který mě bavil mnohem víc než abbé Fleury; Condillaca a otce Andrého, jejichž metafyzika použitá na výmluvnost a na krásno všeho druhu se mi neobyčejně líbila; několik Voltairových básní a Nicolovy *Mravní eseje*; životy pouštních otců a Descartův životopis od Adriena Bailleta, Bossuetovy všeobecné dějiny; listy svatého Jeronýma a román o Donu Quijotovi a tisíc jiných stejně souladných věcí[41] – musela jsem se obrátit na knihkupce. Otec, který nebyl s to vybírat, žádal, co jsem mu určila; má volba padala na díla, o nichž jsem si udělala jistou představu podle citátů či jinak z knih, které jsem už přečetla: tak jsem si poznamenala překlady antických historiků, Diodóra Sicilského a jiných; chtěla jsem si znovu projít dějiny své země u jiného spisovatele než Mézeraye, zvolila jsem abbého Vellyho a jeho pokračovatele, mnohem méně zajímavé než on právě v epochách, v nichž by jimi měli být víc, kdyby měli jeho talent;

41. Perroud: jezuité François Catrou (1659–1737) a Pierre-Julien Rouillé (1681–1740) vydali rozsáhlé Římské dějiny; Horatius Cocles, legendární hrdina, jenž sám ubránil most přes Tiberu, přišel v boji o oko – odtud jejich nešťastné označení. Jezuita Louis Maimbourg (1610–1686) je autor četných dějepisných kompilací, jezuita Isaac-Joseph Berruyer (1681–1758) převyprávěl Bibli v podobě galantního románu; Bitaubého próza *Joseph* vyšla roku 1767. Rytíř Jean-Charles de Folard (1669–1752) proslul komentářem k Polybiovi. Abbé Antoine Banier (1673–1741) vykládal antickou mytologii, abbé Claude Fleury (1640–1723) napsal Církevní dějiny o dvaceti svazcích, jezuita Yves-Marie André (1675–1764) *Esej o krásnu* (1741). Pierre Nicole byl jansenistický moralista z Port-Royalu, Adrien Baillet autor Descartova životopisu (1691); Bossuetova „všeobecná historie“ je *Rozprava o všeobecných dějinách* (1681).

Pascala, Montesquieua, Locka, Burlamaquiho[42]; naše přední dramatiky. Neměla jsem jiný plán ani cíl než poznávat a vzdělávat se; potřebovala jsem zaměstnat činnost svého ducha, živit své vážné sklony, potřebovala jsem štěstí a nemohla jsem je najít jinde než ve velkém rozvinutí svých schopností; spočívalo pro mne v soustředěné práci. Nevím, co by ze mne bylo, kdybych se dostala do rukou nějakého obratného vychovatele; je pravděpodobné, že upřena na jediný či hlavní předmět, byla bych mohla dojít daleko v některém oboru poznání nebo nabýt velkého nadání: byla bych lepší či užitečnější? To je otázka, kterou nechávám otevřenou. Ale šťastnější bych jistě nebyla; neznám nic, co by se vyrovnalo té plnosti života, pokoje a spokojenosti oné doby nevinnosti a studia. Nebyla však bez jistých neklidů: je snad život člověka na zemi kdy bez nich?

42. Abbé Paul-François Velly (1709–1759) začal vydávat mnohosvazkové Dějiny Francie, v nichž pokračovali Villaret a Garnier. Jean-Jacques Burlamaqui (1694–1748), ženevský právník, teoretik přirozeného práva; Perroud uvádí, že mezi jejími rukopisy jsou obsáhlé výpisky z jeho *Základů přirozeného práva*.

III. Víra, filozofie a republikánské sny (1768–1775)

Otcova pýcha a první pochybnosti

Obvykle jsem měla rozečteno několik knih zároveň: jedny mi sloužily jako práce, jiné jako oddech. Rozsáhlá historická díla se, jak jsem už uvedla, předčítala nahlas po večerech, které se staly téměř jedinou dobou, kdy jsem pobývala s matkou; celý den jsem trávila v samotě svého pokojíku, kde jsem si dělala výpisky, bavila se nebo přemýšlela.

Ve dnech odpočinku za pěkného počasí jsme chodívali na veřejné promenády; otec mě pečlivě vodil na všechny výstavy obrazů či rozličných uměleckých předmětů, jaké bývaly v Paříži časté ve století přepychu a onoho zvláštního blahobytu. Měl z těchto příležitostí velké potěšení, neboť tu příjemně uplatňoval svou převahu, když mě upozorňoval na věci, jimž rozuměl lépe než já, a z vkusu, který u mne shledával, se těšil jako ze svého vlastního díla.

Tady jsme se stýkali; v tomhle jsme si opravdu rozuměli. Nebyl lhostejný k žádnému druhu okázalosti a snadno bylo vidět, že se docela rád ukazuje na veřejnosti s mladou, pěkně oblečenou osobou zavěšenou do svého rámě, jejíž svěžest mu občas vynesla do uší nějaké to lichotivé slůvko. Když ho někdo oslovil a nebyl si jist, kým je ta, kterou doprovází, odpovídal: *To je má dcera* – s výrazem skromně vítězoslavným, jehož jsem si všimla mezi prvními a který mě velmi dojímal, aniž by mě činil pyšnou, neboť jsem v něm viděla jen jeho něhu. Promluvila-li jsem, bylo vidět, jak u ostatních zkoumá, jak na ně působí zvuk mého hlasu a zdravý rozum, který jsem snad projevila, a jak jim pohledem říká: Nemám snad právo být pyšný? To všechno jsem cítila; bývala jsem pak někdy nesmělejší, ne však v rozpacích: zdálo se mi, že musím svou skromností vykoupit otcovu malou pýchu. Jak se však ten svět, ta umění, obrazotvornost, kterou probouzejí, touha líbit se, u žen tak přirozená a tak živá, moje zbožnost, moje studia, rozum i víra – jak se to všechno spolu snášelo? Právě tady je původ onoho

neklidu, o němž jsem se před chvílí zmínila a jehož růst i účinky si zaslouží jisté rozvedení, které není snadné podat.

U většiny lidí, stvořených spíše k tomu, aby cítili, než aby mysleli, zasazují víře první rány vášně, byla-li jim víra vštípena výchovou; a jsou to opět ony, kdo plodí rozpory mezi zásadami, které člověk přijal, touhami, jež tyto zásady nedokážou uhasit, a zřízením, které je špatně uzpůsobeno k tomu, aby obojí uvedlo v soulad. V mladé přemýšlivé hlavě, vzdálené od úskalí společnosti, se však jako první znepokojí rozum a nutí zkoumat ještě dřív, než má člověk nějaký zájem pochybovat. Jestliže ovšem mé nepokoje neměly za předmět osobní ohledy, nebyly proto nezávislé na mé citlivosti: myslela jsem srdcem, a můj rozum, třebaže si uchoval nestrannost, nebyl nikdy lhostejný.

První věc, která se mi znelíbila na náboženství, jež jsem vyznávala s vážností pevného a důsledného ducha, bylo všeobecné zatracení všech, kdo je neuznávají nebo o něm nikdy neslyšeli. Když jsem se, odchovaná dějinami, dobře rozhlédla po rozlehlosti světa, po sledu staletí, po chodu říší, po občanských ctnostech i po bludech tolika národů, připadala mi malicherná, směšná a ukrutná představa stvořitele, který vydává věčným mukám ty nesčetné bytosti, slabá díla svých rukou, vržená na zem uprostřed tolika nebezpečenství a do noci nevědomosti, jež jim už tak způsobila tolik utrpení. – V tomto článku se zjevně mýlím; nemýlím se snad i v nějakém jiném? Zkoumejme. – Jakmile katolík tuto úvahu jednou učinil, může ho církev pokládat za ztraceného. Dokonale chápu, proč kněží žádají slepou poslušnost a tak horlivě hlásají onu víru, která přijímá bez zkoumání a klaní se bez reptání: to je základ jejich moci, a ta je zničena, jakmile se začne rozumovat.[1]

Po krutosti zatracení mě nejvíc zarazila nesmyslnost neomylnosti a netrvalo dlouho, než jsem zavrhla jedno i druhé. Co tedy zůstává pravdivého? – To se stalo předmětem hledání, které trvalo řadu let a které jsem vedla s horlivostí a někdy i s úzkostí ducha, jež se těžko popisuje. Kritická díla, filozofové, moralisté a metafyzikové se stali mou oblíbenou četbou; pátrala jsem po všem, co mi je mohlo prozradit, a jejich srovnávání a rozbor mě

1. Perroud: Dopisy slečnám Cannetovým jsou jakýmsi komentářem těchto stránek. První pochybnosti se v nich objevují v květnu 1772, v prosinci 1775 je už Marie Phlipon zcela nevěřící.

zaměstnávaly nade vše. Ztratila jsem svého viktorina, svého zpovědníka; zemřel, ten dobrý pan Lallement, jehož poctivosti a moudrosti ráda ještě zde vydávám svědectví.[2] Když jsem mu musela zvolit nástupce, padla má volba na abbého Morela,[3] který působil v naší farnosti a s nímž jsem se setkávala u strýce; byl to mužíček, jemuž nechyběl důvtip a který vyznával velkou přísnost zásad – to rozhodlo. Když se má víra otřásla, dozvěděl se to první ze všech, neboť jsem nikdy neuměla říkat nic jiného než to, co je; spěšně mi posílal apologety a obránce křesťanského náboženství, a tak jsem se ocitla s abbém Gauchatem, abbém Bergierem, Abbadiem, Hollandem, Clarkem a dalšími.[4] Studovala jsem je přísně a někdy jsem si psala poznámky, které jsem nechávala v knize, když jsem ji vracela abbému Morelovi; ten se mě udiveně ptal, zda jsem je napsala a vymyslela já. Nejlegračnější bylo, že právě v těch dílech jsem se seznámila s těmi, které měly vyvracet, a vypisovala jsem si z nich jejich názvy, abych si je opatřila. Tak mi postupně prošly rukama pojednání *O snášenlivosti*, *Filozofický slovník*, *Otázky o Encyklopedii*, *Zdravý rozum* markýze d'Argens, *Židovské listy*, *Turecký vyzvědač*, *Mravy*, *O duchu*, Diderot, d'Alembert, Raynal i *Soustava přírody*.[5]

2. Viktorin – řeholní kanovník z pařížského opatství Saint-Victor (augustiniánští kanovníci). Pan Lallement byl jejím zpovědníkem od doby, kdy pobývala v klášteře; podle Perrouda zemřel roku 1771.

3. Perroud: o abbém Morelovi a jeho sporech s mladou kajícnicí vypovídají dopisy sestrám Cannetovým z let 1776–1779. Patrně jde o Jeana-Clauda Morela, prvního vikáře u Saint-Pierre-des-Arcis na ostrově Cité, který byl v březnu 1790 zvolen farářem u Saint-Augustin.

4. Abbé Gabriel Gauchat a abbé Nicolas-Sylvestre Bergier – katoličtí obhájci víry 18. století; protestantský duchovní Jacques Abbadie (1657–1727), autor *Pojednání o božství Ježíše Krista* (1689). Perroud cituje její dopis z 15. března 1777: „Dávají mi číst Abbadieho…“ Holland byl podle Faugèra německý filozof, který roku 1772 vydal vyvrácení d'Holbacha; Samuel Clarke (1675–1729), anglický teolog a filozof.

5. Perroud připisuje pojednání *O snášenlivosti* (1769) d'Holbachovi (známější *Pojednání o snášenlivosti* vydal Voltaire roku 1763); *Filozofický slovník* a *Otázky o Encyklopedii* jsou Voltairovy, *Zdravý rozum* a *Židovské listy* markýze d'Argens; *Turecký vyzvědač* (G. P. Marana), satira francouzských mravů 17. století, inspiroval Montesquieuovy *Perské listy*; *Mravy* jsou podle Perrouda patrně Voltairův *Esej o mravech*; *O duchu* vydal Helvétius (1758), *Soustavu přírody* d'Holbach (1770). *Tureckého vyzvědače* četla podle Perrouda v listopadu 1773, *Soustavu přírody* v srpnu 1776.

Probuzení těla a zpověď u abbého Morela

[Čtvrtý sešit.]

Pokroky ducha se však neděly samy; i příroda činila své pokroky, a to ve všech ohledech. [Jednoho prvního máje, ve čtrnácti letech, rozkvetla náhle a bez jakéhokoli úsilí jako živá a svěží růže, která se rozvírá v mocných paprscích jarního slunce.][6] Ačkoli mi matka nikdy přesně neřekla, co mám očekávat, přece o tom příležitostně v mé přítomnosti prohodila dost, a zvláště má babička se příliš bavila tím, že mi dávala jistá proroctví, než abych byla touto událostí překvapena. Zaznamenala jsem ji s jakousi radostí, jako zasvěcení do stavu dospělých, a oznámila jsem ji své dobré matce, která mě něžně objala, šťastná, že tak skvěle překonávám období, jehož se kvůli mému zdraví obávala.

Už předtím jsem bývala někdy vytržena z nejhlubšího spánku velmi podivným způsobem. Obrazotvornost v tom neměla žádný podíl: zaměstnávala jsem ji příliš mnoha vážnými věcmi a mé úzkostlivé svědomí ji příliš pečlivě střežilo před tím, aby se bavila jinými, než aby mi mohla předvádět něco, čemu jsem si nedovolovala snažit se porozumět. Ale nezvyklé vření zmítalo mými smysly v teple odpočinku a silou výtečné tělesné konstituce samo od sebe působilo očistu, která mi byla stejně neznámá jako její příčina. Prvním pocitem, jejž to ve mně vyvolalo, byl – nevím proč – jakýsi strach. Vyčetla jsem ve své *Filotei*,[7] že nám není dovoleno čerpat ze svého těla jakoukoli rozkoš, leda v řádném manželství. Tento předpis mi přišel na mysl; to, co jsem zakusila, se dalo nazvat rozkoší, byla jsem tedy vinna, a to v tom druhu hříchu, který mi mohl způsobit nejvíc studu a bolesti, protože se nejvíc nelíbil neposkvrněnému Beránkovi! Veliké vzrušení v mém ubohém srdci, modlitby a umrtvování. Jak se takové věci vyhnout? Vždyť jsem ji přece nepředvídala, ale ve chvíli, kdy jsem ji prožívala, jsem se nijak nesnažila jí zabránit. Má ostražitost se stala krajní. Zpozorovala jsem, že mě některá poloha vystavuje nebezpečí víc než jiná, a úzkostlivě jsem se jí vyhýbala. Neklid byl takový, že mě nakonec dokázal probudit ještě

6. Perroud: větu v hranatých závorkách vypustil Bosc (Louis-Augustin Bosc d'Antic, přítel Rolandových a první vydavatel pamětí, 1795).
7. *Filotea – Úvod do zbožného života* (1609) sv. Františka Saleského, psaný pro čtenářku „Filoteu“; rozšířená příručka zbožnosti pro laiky.

před katastrofou. Když jsem ji odvrátit nedokázala, vyskočila jsem z postele, bosa na vydrhnutou dlažbu navzdory zimní zimě, a s rozpjatýma rukama jsem prosila Pána, aby mě chránil před nástrahami ďáblovými. Hned jsem si uložila nějaké odříkání, a stalo se mi, že jsem doslova provedla to, co nám královský prorok zanechal možná jen jako obrazné vyjádření orientálního slohu: mísila jsem popel se svým chlebem a smáčela jej slzami.[8] Nejednou jsem snídala tak, že jsem si z kajícnosti nasypala na krajíc s máslem místo soli popel; tyto snídaně mi neškodily o nic víc než noční příhody, k jejichž odčinění jsem se podrobovala tomuto výstřednímu režimu.

Konečně jsem pochopila, že by to mohly být zkoušky, které nebe dopouští, aby nás udrželo v pokorné nedůvěře k sobě samým; vzpomněla jsem si na nářky a prosby svatého Pavla, aby byl vysvobozen od jistého démona a jeho dotěrných ostnů; napadlo mě, že proto se svatý Bernard občas vrhal do sněhu, proto svatý Jeroným halil své tělo do žíněné košile a pytloviny a proto se tak důrazně doporučuje půst těm, kdo usilují o dokonalost. Jak jsem bývala pokorná a vroucí, když se mi to přihodilo! Jaký výraz musel můj hlas, můj nesmělý postoj, ta ještě živěji zbarvená pleť, ty vlhké a zářící oči dodávat tváři, z níž dýchala bezelstnost a citlivost! Jaká směs nevinnosti, předčasných citů, zdravého rozumu a prostoty! – Opravdu, jsem skoro šťastná, že jsem ve vězení, abych si mohla připomenout tyto pikantní zvláštnosti, nad nimiž jsem se nikdy nebavila přemýšlet a které mě teď upřímně rozveselují.

Už vidím, jak se zvědavci trápí otázkou, co jsem o tom mohla říkat ve zpovědi; jistě jim to nedá o nic víc práce si představit, než mě stálo rozpaků se z té šlamastyky vybruslit. Sebeúzkostlivější zpytování svědomí mě nakrásně mohlo ujišťovat, pokud jde o vůli – vždycky jsem se vracela k zásadě *Filotey*, k úsudku z ní plynoucímu, a konečně, byla-li to zkouška, stejně bylo nutné říci to zpovědníkovi. Jak na to? Jak to nazvat? Co popsat? Co jsem vůbec mohla vyslovit? „Otče, obviňuji se…“ – Dobrá! A co dál? Srdce mi bušilo, do tváře mi stoupal oheň, celá jsem se orosila. „Obviňuji se, že jsem měla hnutí, která se příčí křesťanské čistotě.“ Ach, jaká krásná

8. Královský prorok je David: „Popel jídám jako chléb, nápoj svůj mísím se slzami“ (Ž 102,10). Svatý Pavel prosil o vysvobození od „ostnu v těle, posla satanova“ (2 K 12,7–9). Sv. Bernard z Clairvaux (1090–1153) a sv. Jeroným (asi 347–420) platili za vzory askeze.

věta! Santeul nebyl spokojenější, když našel svůj rým, ani Archimédés, když objevil řešení své úlohy, než jsem byla já s tímto výrazem.[9] Co když se ale bude ptát dál? – Ale to má vědět on; já víc říci nedovedu. Ten den jsem se chvěla mnohem víc, když jsem poklekla před svatým soudem, a byla jsem zahalená až po bradu. Pospíšila jsem si ulehčit srdci od nejtěžšího ze svých provinění.

„Přispěla jste k tomu? – Pokud vím, ne; nebyla v tom žádná vůle. – Nečetla jste špatné knihy? – Nikdy. – Nechovala jste špatné myšlenky? – Ach ne, bojím se jich. – Hm! Dál.“ Nevím, zda se dobrý abbé Morel nemusel sám v tu chvíli bránit nějaké špatné myšlence; ale protože ve své moudré zdrženlivosti už nic nedodal, usoudila jsem, že jeho *Hm! Dál* má cenu přechodu k dennímu pořádku a že tedy nejsem vinna, jak jsem se obávala. Přesto mi v závěrečném napomenutí nezapomněl doporučit, abych nad sebou velmi bděla, abych pamatovala, že andělská čistota je ctnost Pánu nejmilejší, a jiné otřepané věci, které jsem denně čítala; ujistila jsem se, že jsem uhodla správně, když jsem usoudila, že je to zkouška, a začala jsem si vztahovat na sebe to či ono ze svatého Pavla a jiných. Mé svědomí bylo zbaveno velmi únavného skrupule a já jsem byla bdělá, aniž bych byla zneklidněná.

Nikdo netuší, jaké dobro přináší na celý život návyk takové zdrženlivosti, ať už vznikl jakkoli; nabyl nade mnou takové moci, že jsem si z mravnosti a z jemnocitu zachovala přísnost, kterou jsem dříve měla ze zbožnosti. Zůstala jsem paní své obrazotvornosti, protože jsem ji neustále kárala; získala jsem jakýsi odpor ke každé hrubé nebo osamělé rozkoši a v nebezpečných situacích jsem zůstala ctnostná z rozkoše samé, když by mě svádění bylo mohlo strhnout k tomu, abych zapomněla na rozum či zásady. Rozkoš, stejně jako štěstí, vidím jen ve spojení toho, co dokáže okouzlit srdce i smysly a nestojí žádnou lítost.

S takovou povahou je těžké zapomenout na sebe a nemožné se ponížit; to však nechrání před tím, co lze nazvat vášní, a možná dokonce zbývá víc

9. Jean-Baptiste Santeul (Santeuil, 1630–1697), kanovník od Saint-Victor, proslulý latinský skladatel hymnů, pověstný svou výstředností. Archimédés podle legendy vyběhl při svém objevu z lázně s výkřikem „Heuréka!“

látky, jíž by se mohla živit. Mohla bych sem jako geometr připsat C. B. D. [10] Trpělivost! Máme čas dojít k důkazu.

Autoportrét

K novým pocitům dobře uzpůsobeného těla se nepozorovaně připojily všechny podoby touhy líbit se: ráda jsem vypadala dobře, těšilo mě, když jsem to slyšela, a se zalíbením jsem se zabývala vším, co mi mohlo takovou radost přinést. Snad je tu vhodné místo pro můj portrét; stejně dobře ho mohu umístit sem jako kamkoli jinam. Ve čtrnácti letech, stejně jako dnes, jsem měřila asi pět stop;[11] moje postava už byla zcela vzrostlá: noha dobře tvarovaná, chodidlo pěkně posazené, boky vysoko nasazené, hruď široká a nádherně plná, ramena stažená dozadu, držení pevné a ladné, chůze rychlá a lehká – tolik na první pohled. Můj obličej neměl nic nápadného kromě velké svěžesti, velké mírnosti a výraznosti; kdo by rozebíral jednotlivé rysy, mohl by se ptát: kde je tu tedy krása? Žádný není pravidelný, všechny se líbí. Ústa jsou trochu velká, najdete jich tisíc hezčích, ale žádná nemají něžnější a svůdnější úsměv. Oko naproti tomu není příliš velké a jeho duhovka je šedokaštanová; ale je posazeno mělce, pohled má otevřený, upřímný, živý a vlídný a je korunováno obočím, hnědým jako vlasy a pěkně klenutým; mění svůj výraz jako láskyplná duše, jejíž hnutí zrcadlí; vážné a hrdé někdy udiví, mnohem častěji však laská a vždycky probouzí. Nos mi dělal trochu starosti, připadal mi na konci poněkud tlustý; v celku, a zvláště z profilu, však nic nekazil. Široké čelo, v tom věku trochu zakryté, nesené vysoko klenutými očnicemi a s žilkami, které se uprostřed rozbíhaly do tvaru Y při sebemenším pohnutí, mělo daleko k bezvýraznosti, jakou má na tolika tvářích. Pokud jde o bradu, dost zvednutou, má přesně ty znaky, které fyziognomové[12] uvádějí jako znaky smyslnosti. Když je srovnám se vším, co je mi vlastní, pochybuji, že by kdy někdo byl pro ni stvořen víc a zakusil ji méně. Pleť spíše živá než velmi bílá, zářivé barvy, často ještě umocněné náhlým ruměncem vřelé krve, rozdmýchávané nejcitlivěj-

10. C. B. D. – „což bylo dokázati“, formule na konci geometrického důkazu (fr. C. Q. F. D., *ce qu'il fallait démontrer*).
11. Pařížská (královská) stopa měřila asi 32,5 cm; pět stop je tedy zhruba 162 cm.
12. Fyziognomika, nauka o vyčítání povahy z rysů tváře, byla v módě zejména díky J. C. Lavaterovi (*Physiognomische Fragmente*, 1775–1778).

šími nervy; kůže jemná, paže oblá, ruka půvabná, třebaže ne malá, protože její dlouhé a štíhlé prsty prozrazují zručnost a uchovávají si ladnost; zuby zdravé a pravidelné, plnost dokonalého zdraví – to jsou poklady, jimiž mě obdařila dobrotivá příroda.

Mnoho z nich jsem ztratila, zvláště z těch, které náležejí plnosti a svěžesti; ty, které mi zůstaly, zakrývají ještě, aniž bych k tomu užívala jakéhokoli umění, pět šest mých let, a i lidé, kteří mě vídají denně, potřebují, abych jim prozradila svůj věk, jinak by mi nehádali víc než dvaatřicet nebo třiatřicet let. Teprve od svých ztrát poznávám, co všechno jsem měla; neznala jsem tomu cenu, dokud jsem to měla, a snad právě tato nevědomost zvyšovala hodnotu toho všeho. Dnes toho nelituji, protože jsem toho nezneužila; ale kdyby se povinnost dala smířit s mým vkusem tak, aby to, co mi zbylo, nebylo tak zbytečné, nebylo by mi to proti mysli.

Můj portrét byl několikrát kreslen, malován i ryt; žádná z těchto napodobenin nedává představu o mé osobě;[13] je těžké ji zachytit, protože mám víc duše než postavy, víc výrazu než rysů. Obyčejný umělec ji nedokáže vystihnout, pravděpodobně ji ani nevidí. Moje tvář ožívá úměrně zájmu, který ve mně kdo vzbudí, stejně jako se můj duch rozvíjí úměrně tomu, kolik ducha kdo vynakládá se mnou. Připadám si s tolika lidmi tak hloupá, že když jsem si uvědomovala své schopnosti ve společnosti duchaplných osob, dlouho jsem ve své dobromyslnosti věřila, že za to vděčím jejich obratnosti. Obecně se líbím, protože bych se bála kohokoli urazit; ale ne každému je dáno shledat mě hezkou a vycítit, co mám za cenu. Najde se nejeden stařec, zamilovaný do sebe a dychtivý rozkládat svou malou, dlouze nabývanou učenost, který by mě mohl vídat deset let a netušit, že umím víc než sečíst pár čísel a ušít košili. Camille[14] se právem podivoval, že v mém věku a s tak nevelkou krásou mám to, čemu říká ctitelé: nikdy jsem s ním nemluvila, ale lze se vsadit, že s osobou jeho ražení bych byla chladná a

13. Poznámka paní Rolandové: „Nejméně špatná je kamej od Langloise.“ Perroud: Jérôme Langlois, miniaturista, žák Vienův; „kamej“ byla patrně miniatura v několika exemplářích – jeden poslala Servanovi, další dala Buzotovi a třetí měla u sebe ve vězení. Buzotův exemplář je podle Perrouda snad medailon uchovávaný v muzeu Národního archivu v Paříži.

14. Camille Desmoulins (1760–1794), novinář a poslanec Hory. Perroud cituje jeho text z ledna 1793: „…Nelze se domnívat, že u Rolandova stolu sedí jen žraví poslanci a že tamní Kirké umí jen proměňovat Barbarouxovy druhy ve vepře; užívá i jiných kouzel, která v jejím věku a s tak nevelkou krásou předpokládají mnohem mocnější čarodějku…“

mlčenlivá, ne-li odpudivá. Netrefil se, když mi přisoudil dvůr obdivovatelů; galány nenávidím stejně, jako pohrdám otroky, a výborně se vyznám v tom, jak odbýt lichotníky. Potřebuji především úctu a vlídnost; obdivovat mě pak můžete, chcete-li, ale musíte mě vyznamenávat a mít mě rádi; to se málokdy nestane, když mě někdo vídá často a má zdravý rozum a srdce.

Filozofové, stoikové a republiky

Tato touha líbit se, která zdvihá rodící se ňadra a působí sladké pohnutí při lichotivých pohledech, jichž si je člověk vědom, se u mne podivuhodně snoubila s ostýchavostí cudnosti a přísností mých zásad a propůjčovala mé osobě, stejně jako mé toaletě, zcela zvláštní půvab. Nic nebylo slušnější než můj šat, nic skromnější než mé chování; chtěla jsem, aby obojí vyjadřovalo zdrženlivost, nechtěla jsem v nich nic než ladnost, a lidé chválili jejich líbeznost. Avšak ono odříkání se světa, to pohrdání jeho nádherou a jeho skutky, které křesťanská mravouka neustále doporučuje, se špatně snášelo s vnuknutími přírody; jejich rozpor mě zprvu trápil, ale rozumování se nutně rozšířilo na pravidla jednání stejně jako na tajemství, která jsou předmětem víry. Se stejnou pozorností jsem se snažila zjistit, co mám dělat, i zkoumat, čemu mohu věřit: studium filozofie, pojímané jako věda o mravech a základ blaženosti, se stalo mým jediným studiem; k němu jsem vztahovala svou četbu i svá pozorování.

V metafyzice a v soustavách se mi dělo totéž, co při četbě básní: připadalo mi, že se proměňuji v tu postavu dramatu, která se mi nejvíc podobala nebo které jsem si nejvíc vážila. Přijímala jsem názory, jejichž novost nebo lesk mě uchvátily; byly mými až do nové či hlubší rozpravy. Tak jsem se v oboru náboženských sporů přidala k autorům z Port-Royalu;[15] jejich logika a přísnost odpovídaly mému založení, kdežto k jezuitským vytáčkám a sladkobolnosti jsem cítila přirozený odpor. Když jsem procházela starověké filozofické školy, přiřkla jsem palmu stoikům; zkoušela jsem po jejich vzoru tvrdit, že bolest není zlo, a protože se tato pošetilost nedala udržet, zatvrdila jsem se aspoň v tom, že se jí nikdy nedám přemoci. Mé malé pokusy mě přesvědčily, že bych dokázala snést i největší utrpení, aniž bych

15. Port-Royal – cisterciácký klášter u Paříže, středisko jansenismu (Antoine Arnauld, Pierre Nicole, Blaise Pascal), proslulý přísnou mravoukou a spory s jezuity.

vykřikla. Moje nároky, které jsem si až dosud uchovala, vyvrátila teprve první svatební noc; je pravda, že na tom mělo svůj podíl překvapení a že začínající stoička musí být silnější proti zlu předvídanému než proti tomu, které udeří znenadání, když očekává pravý opak.

Dva měsíce, kdy jsem četla Descarta a Malebranche, jsem pokládala svou kočku, když mňoukala, za mechanismus, který dělá, co má;[16] ale když jsem takto odlučovala cit od jeho projevů, zdálo se mi, že svět pitvám a nevidím už v něm nic, k čemu by se dalo přilnout; připadalo mi mnohem sladší propůjčit všemu duši, a raději bych byla přijala duši Spinozovu, než abych se bez ní obešla.

Helvétius mi ublížil:[17] ničil ty nejokouzlující iluze, všude mi ukazoval odpudivý zájem. A přece – jaká bystrost! Jaké šťastné výklady! Přesvědčila jsem se, že Helvétius líčí lidi takové, jakými se stali ve zkaženosti společnosti; usoudila jsem, že je dobré se tímto autorem sytit, aby se člověk mohl pohybovat v tom, čemu se říká svět, a nebyl přitom oklamán; ale velmi jsem se chránila přijmout jeho zásady k poznání člověka ve vlastním smyslu slova a k posouzení sebe samé – připadala bych si ponížená; cítila jsem se schopna velkomyslnosti, kterou on neuznává. S jakým potěšením jsem proti němu stavěla velké činy dějin a ctnosti hrdinů, které dějiny oslavily! Nečetla jsem jediné vyprávění o krásném činu, abych si neřekla: „Tak bych jednala i já.“ Zanícená jsem byla pro republiky, v nichž jsem nacházela nejvíc ctností, které vzbuzovaly můj obdiv, a mužů hodných mé úcty; přesvědčovala jsem se, že jejich zřízení je jediné, jež odpovídá jedněm i druhým; necítila jsem se pod úrovní oněch ctností, s rozhořčením jsem odmítala pomyšlení, že bych se spojila s člověkem, který by se nevyrovnal oněm mužům, a se vzdechem jsem se ptala, proč jsem se nenarodila v jejich lůně!

16. René Descartes a Nicolas Malebranche (1638–1715) pokládali zvířata za pouhé stroje bez citu. Baruch Spinoza (1632–1677) ztotožnil Boha s přírodou; jeho „duší“ se tu míní panteistické oduševnění všeho jsoucího.

17. Claude-Adrien Helvétius (1715–1771) ve spise *O duchu* (1758) pokládal za pohnutku veškerého lidského jednání sebelásku a zájem; kniha byla odsouzena a veřejně spálena. Perroud cituje její dopis manželovi z 20. ledna 1782: „Tobě se přiznám, že při četbě románu či dramatu mě nikdy nezaujala druhá role; nečetla jsem o jediném činu odvahy nebo ctnosti, abych se neodvážila věřit, že bych jej při příležitosti dokázala napodobit…“

Týden ve Versailles

Podnikli jsme cestu do Versailles[18] – matka, strýček,[19] slečna d'Hannaches a já; ta cesta neměla jiný účel, než ukázat mi dvůr a místo, kde sídlí, a pobavit se tou podívanou. Bydleli jsme přímo v zámku. Paní Legrand, komorná paní dauphinky, kterou abbé Bimont znal přes jejího syna, svého druha, o němž budu ještě mluvit, neměla zrovna službu a půjčila nám svůj byt.[20] Byl pod střechou, na téže chodbě jako byt pařížského arcibiskupa, a tak blízko, že se tento prelát musel krotit, abychom ho neslyšeli mluvit; stejnou opatrnost jsme museli zachovávat i my. Dva prostě zařízené pokoje, v jednom z nichž bylo ve výšce pod stropem zřízeno místo, kde mohl spát sluha, a přístup k nim byl odporný pro tmu na chodbě a zápach z latrín – takové bylo obydlí, jehož obdobou se vévoda a pair Francie honosil, jen aby měl blíž, když se měl každé ráno plazit u lever Jejich Veličenstev; a byl to přece přísný Beaumont![21]

Malé i velké veřejné tabule celé královské rodiny, ať odděleně, či pohromadě, mše, procházky, hra, představování – to vše jsme osm dní sledovali jako diváci.[22] Známosti paní Legrand nám usnadňovaly přístup; slečna d'Hannaches pronikala všude s hrdostí, připravena vmést své jméno do tváře každému, kdo by se jí postavil, a přesvědčena, že každý musí z jejího groteskního obličeje vyčíst šest set let jejího prokázaného šlechtictví. Po-

18. Perroud: cesta se uskutečnila v posledních zářijových dnech 1774. Sophii Cannet tehdy (4. října) psala: „Nedovedu ti říci, jak mi to, co jsem tam zkoumala, dalo pocítit cenu mého postavení a jak jsem žehnala nebi, že mě dalo narodit se v nízkém stavu… Ten pocit se zakládá na znalosti mé povahy, která by byla velmi škodlivá mně i státu, kdybych stála v nějaké blízkosti trůnu; neboť by mě krutě urážela ta krajní nerovnost, kterou hodnost klade mezi několik milionů lidí a jediného jedince téhož druhu.“

19. Strýček (doslova „malý strýček“) – abbé Bimont, bratr paní Phlipon, mladý kněz, který Manon v dětství vyučoval. Slečna d'Hannaches – příbuzná abbého Le Jay, která mu vedla domácnost, stárnoucí panna pyšná na svůj šlechtický původ (viz předchozí kapitolu).

20. Paní Legrand byla komornou; označení „paní dauphinky“ se týká Marie Antoinetty, která však v září 1774 byla už královnou. Dvorské služby se vykonávaly po čtvrtletích. Jejím synem byl abbé Legrand, o němž je řeč dále.

21. Christophe de Beaumont (1703–1781), pařížský arcibiskup od roku 1746, známý dobročinností, spory s jansenisty a Rousseauovým *Listem Christophu de Beaumont* (1763). Pařížský arcibiskup byl zároveň vévodou ze Saint-Cloud a pairem Francie. *Lever* – ranní obřad vstávání krále, jehož se účastnili dvořané.

22. Velká a malá tabule (*grand* a *petit couvert*) – veřejné stolování královské rodiny, na něž se mohli přijít podívat i prostí diváci.

znala dva či tři muže z královské gardy a velmi přesně nám vyložila jejich rodokmen; náhodou se ukázalo, že je příbuznou právě toho, jehož jméno bylo nejstarší – a který mi přesto připadal u dvora jako hodně malý chlapec. Hezká tvář takového abbé s malým kolárkem, jako byl abbé Bimont, a hloupá pýcha ošklivé d'Hannaches se na těch místech nevyjímaly nijak nepatřičně; ale nenalíčená tvář mé ctihodné maminky a slušnost mého oděvu prozrazovaly měšťany. Když mé oči nebo mé mládí vyvolaly pár slov, znělo to skoro jako blahosklonnost a působilo mi to stejnou nelibost jako kdysi poklony paní de Boismorel.[23] Filozofie, obrazotvornost, cit i úvaha se ve mně cvičily stejnou měrou. Nebyla jsem necitelná k účinku velké nádhery, ale pobuřovalo mě, že má za cíl vyvyšovat několik jedinců, už tak příliš mocných a sami o sobě pramálo pozoruhodných; raději jsem se dívala na sochy v zahradách než na osoby v zámku, a když se mě matka zeptala, jsem-li se svou cestou spokojena, odpověděla jsem: „Ano, jen ať už brzy skončí; ještě pár dní, a tak bych ty lidi, které tu vidím, nenáviděla, že bych nevěděla, co si se svou nenávistí počít. – Co ti tedy dělají zlého? – Cítit bezpráví a každou chvíli hledět na nesmysl.“

Vzdychala jsem při pomyšlení na Athény, kde bych se stejně tak mohla obdivovat krásným uměním, aniž by mě zraňovala podívaná na despotismus; v duchu jsem se procházela po Řecku, přihlížela jsem olympijským hrám a zlobila se, že jsem Francouzka. Takto uchvácena vším, co mi nabízela krásná doba republik, přelétala jsem bouře, jež jimi zmítaly; zapomínala jsem na smrt Sókratovu, vyhnanství Aristeidovo, odsouzení Fókiónovo.[24] Nevěděla jsem, že mě nebe uchovává, abych byla svědkem omylů podobných těm, jejichž obětí se stali oni, a abych se podílela na slávě pronásledování téhož druhu, poté co jsem vyznávala jejich zásady.

Rozum, ctnost a Bůh

Nebe je mi svědkem, že strasti, které se týkají mne samé, ze mne nevyrvou jediné politování ani jediný povzdech: trpím jen strastmi své vlasti. Když

23. Paní de Boismorel – zámožná dáma, v jejímž domě bývala Manonina babička vychovatelkou; blahosklonné přijetí u ní autorka vylíčila v předchozí kapitole.

24. Sókratés byl odsouzen k smrti (399 př. n. l.), Aristeidés Spravedlivý poslán ostrakismem do vyhnanství (482 př. n. l.) a Fókión odsouzen k smrti (318 př. n. l.) – všichni athénskými spoluobčany. Perroud tu odkazuje k jejímu dopisu Montanému z vězení (září 1793).

se roku 1771 rozešel dvůr s parlamenty,[25] připoutala mě má povaha i mé názory ke straně parlamentů; opatřovala jsem si všechna jejich rozkladná podání a nejvíc se mi líbila ta, v nichž byly pravdy nejsilnější a sloh nejsmělejší. Okruh mých myšlenek se stále rozšiřoval; velmi záhy mě zaměstnávalo mé vlastní štěstí a povinnosti, na jejichž plnění mohlo být vázáno; potřeba poznávat mě pak přiměla hltat dějiny a upírat zrak na vše, co mě obklopovalo; vztahy mého druhu k božství, podávané tak rozmanitě, tak přetížené a zkreslené, poutaly mou pozornost; nakonec ji upoutaly zájmy lidí žijících pospolu a uspořádání společností.

Uprostřed pochybností, nejistoty a hledání týkajících se těchto velkých předmětů jsem brzy dospěla k závěru, že jednota osobního já, smím-li to tak říci, totiž co největší soulad mezi názory a jednáním, je nutná k blahu jednotlivce; je tedy třeba dobře zkoumat, co je spravedlivé, a jakmile to jednou poznáme, přísně to uplatňovat. Existuje přitom jakási spravedlnost, kterou je třeba zachovávat vůči sobě samému, i kdyby člověk žil na světě sám: je nutno řídit své vlastní náklonnosti a návyky, abychom nebyli otroky žádného z nich. Bytost je sama v sobě dobrá, když všechny její části přispívají k jejímu zachování, udržení nebo zdokonalení; to platí v oblasti mravní stejně jako v tělesné. Správné ustrojení a rovnováha šťáv tvoří zdraví; zdravá strava a přiměřený pohyb je udržují; soulad vášní tvoří mravní ústrojí, jehož výtečnost a trvanlivost může zajistit jedině moudrost. Její první zásady jsou založeny na samotném zájmu jednotlivce, a v tomto ohledu lze právem říci, že ctnost není nic jiného než správnost ducha uplatněná na mravy. Ale ctnost ve vlastním smyslu slova se rodí teprve ze vztahů bytosti k jejím bližním: moudrý je člověk pro sebe, ctnostný vůči druhým. Ve společnosti se všechno stává relativním, není už nezávislého štěstí; člověk je nucen obětovat část toho, jehož by mohl užívat, aby se nevystavil nebezpečí, že je ztratí celé, a aby si zajistil, že si vždy uchová jeho dobrou část mimo dosah jakékoli újmy. I tady mluví sám počet ve prospěch rozumu: jakkoli pracný je život řádných lidí, je méně pracný než život zlých. Málokdy je klidný ten, kdo se staví proti zájmu největšího počtu; nelze si zastírat, že je obklopen nepřáteli nebo lidmi, kteří se jimi sta-

25. V letech 1770–1771 kancléř Maupeou rozpustil pařížský parlament, jeho členy poslal do vyhnanství a nahradil jej novými soudy. Parlamenty vydávaly proti královským opatřením rozkladná podání (*remontrances*), která se tiskla a četla. Reformu zrušil roku 1774 Ludvík XVI.

nou, a takové postavení je vždycky trýznivé, ať se navenek jeví sebelichotivěji. Připojte k těmto úvahám onen vznešený instinkt, který zkaženost může svést z cesty, ale falešná filozofie nedokáže zničit – instinkt, jenž nás vede k tomu, abychom obdivovali a milovali moudrost a velkomyslnost v jednání tak jako souměrnost a velikost v přírodě a v umění[26] – a máme pramen lidských ctností, zcela nezávislý na jakékoli náboženské soustavě, na nesmyslech metafyziky i na podvodech kněží.

Jakmile jsem si tyto pravdy dobře dokázala, vydechla jsem s radostí; nabízely mi přístav v bouři a mohla jsem nyní s menší úzkostí zkoumat, co bylo omylem ve víře národů a ve společenských zřízeních. Krásná myšlenka Boha stvořitele, jehož prozřetelnost bdí nad světem, duchovost duše, její nesmrtelnost, tato útěšná naděje pronásledované ctnosti – byly by to jen líbezné a oslnivé přeludy? Jaká mračna zahalují tyto nesnadné otázky! Kolik námitek se hromadí, když je chceme pojednat s matematickou přísností! – Ne, lidský duch není povolán, aby je kdy uzřel ve světle dokonalé zřejmosti; ale co na tom citlivé duši záleží, že je nemůže dokázat? Nestačí jí, že je cítí?

V tichu pracovny a v suchopáru rozpravy uznám s ateistou či materialistou, že některé otázky jsou neřešitelné; ale uprostřed venkova a při rozjímání o přírodě se mé pohnuté srdce povznáší k oživujícímu principu, který ji oduševňuje, k rozumu, jenž ji pořádá, k dobrotě, díky níž v ní nacházím tolik půvabů. Když mě nesmírná moře dělí od toho, co miluji,[27] když nás všechny strasti společnosti zasahují spolu, jako by nás chtěly potrestat za to, že jsme chtěli její největší dobro, vidím za hranicemi života odměnu našich obětí a štěstí našeho shledání. Jak? Jakým způsobem? Nevím; cítím jen, že

26. Poznámka paní Rolandové: „Píšu to 4. září v 11 hodin večer za hluku smíchu ze sousední místnosti. Herečky Théâtre-Français, včera zatčené a přivezené do Sainte-Pélagie, byly dnes odvedeny domů k sejmutí pečetí a vráceny do vězení, kde s nimi policejní úředník večeří a baví se. Hostina je veselá a hlučná; poletují hrubé řeči a perlí se cizokrajná vína. Místo, věci, osoby i mé zaměstnání tvoří kontrast, který mi připadá pikantní.“ Perroud: po „protivlasteneckých“ projevech při představení *Pamely* Françoise de Neufchâteau rozhodl Výbor pro veřejné blaho 2. září 1793 divadlo zavřít a herce zatknout; herečky (mj. paní Petit, Lange, Fleury, Raucourt) byly převezeny do Sainte-Pélagie.

27. Perroud: Bosc tu vytiskl „nesmírné zdi“ – buď chybným čtením, nebo aby zastřel narážku na Buzota, girondistického poslance, kterého autorka milovala. Domnívala se tehdy, že Buzot a jeho druzi na útěku jsou na cestě do Spojených států, jak jim sama radila (dopis z 31. srpna); z Bretaně však 20. září odpluli do Bordeaux.

tomu tak musí být. Ateista pro mne není pomýlený duch; mohu s ním žít stejně dobře a lépe než s pobožnůstkářem, neboť on víc rozumuje; ale chybí mu jeden smysl a má duše se s jeho duší nikdy zcela nesplyne: je chladný při nejúchvatnější podívané a hledá sylogismus tam, kde já vzdávám díky.

K té pevné a pokojné rovnováze, v níž se těším z pravd, které mám dokázány, s důvěrou se oddávám šťastným citům a smiřuji se s tím, že nebudu znát, co poznat nemohu, a nikdy se přitom neznepokojuji názory druhých, jsem nedospěla naráz. Několika slovy tu zachycuji výsledek několika let rozjímání a studia, během nichž jsem se občas podílela na náročnosti deisty, přísnosti ateisty i lhostejnosti skeptika. Ale vždy jsem jednala v dobré víře, protože jsem neměla žádný zájem měnit své přesvědčení, abych si uvolnila mravy, jejichž pravidlo pro mne stálo nad všemi myslitelnými předsudky; zažila jsem neklid pochybností, nikoli však muka strachu. Podřizovala jsem se zavedenému kultu, protože mi to můj věk, pohlaví a postavení ukládaly za povinnost;[28] jsouc neschopna klamat, říkala jsem abbému Morelovi: „Přicházím ke zpovědi, abych byla k vzdělání bližním a nezneklidňovala matku, ale sama dobře nevím, z čeho bych se měla obvinit; můj stav je tak klidný a mé záliby tak prosté, že mi svědomí nic nevyčítá, ačkoli nemám velkou zásluhu na tom, že jednám dobře. Někdy mě ovšem příliš zaměstnává touha líbit se a oddávám se přílišné netrpělivosti vůči své služce nebo komukoli jinému, když se něco udělá obráceně. Snad také nejsem dost shovívavá ve svých soudech, a aniž bych to dala najevo, příliš snadno pojímám odpor k lidem, kteří mi připadají hloupí nebo nevrlí; v tom se chci hlídat. Konečně při náboženských úkonech bývám příliš roztržitá a chladná, neboť uznávám, že je třeba věnovat pozornost všemu, co pokládáme za užitečné činit, ať už z jakéhokoli důvodu.“

Dobrý abbé Morel, který vyčerpal svou knihovnu i svou výřečnost, aby mě udržel ve víře, se se zdravým rozumem smířil s tím, že mě shledává rozumnou; nabádal mě, abych se měla na pozoru před duchem pýchy, líčil mi, jak nejlépe uměl, sladkosti náboženství, ve své moudrosti mi dával roz-

28. Perroud: tohoto kompromisu se držela téměř až do revoluce. V dopisech manželovi píše např.: „Byla jsem dnes na mši pro vzdělání bližního“ (12. ledna 1782), „Pro vzdělání bližního a spásu své duše jdu si do kolejního kostela zmrazit nohy“ (29. ledna 1782).

hřešení a byl ještě docela spokojen, že chodím dvakrát či třikrát do roka ke svatému přijímání, z filozofické snášenlivosti, když už to nebylo dílem víry. Chodila jsem přijímat božský pokrm a myslela přitom na Cicerona, který řekl, že po všech pošetilostech, jichž se lidé dopustili vůči božstvu, jim už zbývá jen proměnit je v pokrm a sníst je.[29] Matka nabývala den ode dne zbožnějšího rázu, což mi méně dovolovalo vzdalovat se obvyklých praktik, a ničeho jsem se nebála tolik jako toho, že bych ji zarmoutila. Nechávala mě však číst, cokoli jsem chtěla.

Abbé Legrand a hodinář Moré

Abbé Legrand,[30] přítel abbého Bimonta, k ní občas chodíval. Byl to muž výtečného úsudku, který měl ze svého stavu jen sutanu, a i ta mu byla dost na obtíž. Rodina z něho udělala kněze, protože ze tří bratrů bylo nutno jednoho dát církvi; byl almužníkem prince de Lamballe a po jeho smrti pobíral penzi od vévody de Penthièvre; usadil se v jedné farnosti, aby někde byl, a v blízkosti svého přítele pro potěšení z jeho společnosti. Trpěl velkou slabostí zraku a velmi mladý oslepl; tato okolnost, přidána k jeho zálibě v přemýšlení, z něho nadobro udělala velmi hloubavého člověka. Rád se se mnou bavil a často mi nosil knihy; byla to téměř vždy filozofická díla, o jejichž zásadách velmi volně rozmlouval. Matka se do debat moc nepouštěla a já jsem se neodvažovala zacházet příliš daleko; ale koneckonců mi nebránila číst a nekárala tento výběr četby.

Jeden ženevský hodinář, který měl s mým otcem obchodní styky, dobrák, jenž měl mezi svými nástroji vždycky nějakou knihu a docela pěknou knihovnu, kterou znal lépe, než mnozí velcí páni znali tu svou, mi nabídl, abych ten malý poklad, tak po mém gustu, užívala, a já jsem jeho úslu-

29. Cicero, *O přirozenosti bohů* III, 41: ptá se, kdo by byl tak pošetilý, aby pokládal za boha to, čím se živí. Autorka jeho myšlenku volně parafrázuje.

30. Perroud: abbé Legrand se často objevuje v dopisech sestrám Cannetovým („abbé se zdravým rozumem, milovník věd…“, 1773); jeho vyznání víry se prý „dost podobá vyznání savojského vikáře“ (z Rousseauova *Emila*) a roku 1776 ji chtěl provdat za svého příbuzného. Vévoda de Penthièvre (1725–1793) byl posledním potomkem legitimizovaných levobočků Ludvíka XIV.; jeho syn princ de Lamballe zemřel roku 1768 a princova vdova byla zavražděna při zářijových masakrech 1792.

nosti využila. Ten dobrý pan Moré[31] měl zdravý úsudek a rozumoval nejen o svém řemesle, ale i o mravouce a politice; a jestliže se vyjadřoval ztěžka, s pomalostí, kterou má netrpělivost jen stěží snášela, sdílel aspoň s většinou svých krajanů onu solidnost rozumu, pro kterou se odpouští nedostatek půvabů. Od něho jsem měla Buffona a mnoho dalších děl; toho jmenuji proto, abych připomněla, co jsem už řekla o zdrženlivosti, s jakou jsem ho četla: filozofie, ač rozvíjela sílu mé duše a dodávala mému duchu smělosti, neubírala nic z úzkostlivosti citu a z vznětlivosti mé obrazotvornosti, před níž jsem se musela tolik bránit.

Nějaký čas zaměstnávala mou činorodost fyzika, potom matematika. Postupně mě bavili Nollet, Réaumur, Bonnet, který blouzní tam, kde ostatní popisují, a také Maupertuis, jenž běduje, i když popisuje radovánky hlemýžďů;[32] nakonec ve mně Rivard vzbudil touhu stát se geometryní. Všechny ty knihy pocházely od dobrého Morého. Guéring, kameník a zeměměřič, muž moudrý a ve své prostotě mírný, když jednou přišel pohovořit s mým otcem, zastihl mě tak zabranou do Rivardova kvartu, že jsem si ho ani nevšimla; dal se se mnou do řeči a řekl mi, že Clairautovy *Základy* mi poskytnou mnohem jasnější pojmy, jaké jsem si přála získat; nazítří mi přinesl výtisk, který vlastnil. Našla jsem v něm opravdu prostý výtah prvních zásad, a když jsem uvážila zároveň, že je mi to dílo užitečné a že se nesluší připravovat o ně majitele tak dlouho, jak dlouho bych si je ráda ponechala, rozhodla jsem se zcela prostě, že je opíšu od začátku do konce. Myšlenka koupit si je mě ani nenapadla; nápad opsat je mi přišel stejně přirozeně jako napíchat si předlohu na výšivku a byl téměř vzápětí uskutečněn – byla to malá osmerka. V mých papírech ten legrační rukopis ještě asi bude. Geometrie mě bavila, dokud nebylo zapotřebí algebry; ta mi svou suchopár-

31. Perroud: dobrý Moré se neustále objevuje v dopisech sestrám Cannetovým z let 1774–1778; Marie Phlipon mu často říká „republikánský filozof“. Znal osobně Jeana-Jacquese Rousseaua a k Novému roku 1778 jí daroval jeho díla; zdá se, že nějaký čas pomýšlel i na sňatek s ní.

32. Georges-Louis Leclerc de Buffon (1707–1788), autor *Přírodopisu* (od 1749); o zdrženlivosti, s níž jej četla, mluvila autorka v první kapitole. Abbé Jean-Antoine Nollet (1700–1770), průkopník experimentální fyziky (*Lekce experimentální fyziky*, 1743); René-Antoine de Réaumur, autor *Pamětí k dějinám hmyzu*; Ženevan Charles Bonnet (1720–1793), přírodovědec, později filozof s mystickými sklony; Pierre-Louis Moreau de Maupertuis (1698–1759), matematik a přírodovědec, jemuž podle Perrouda Marie Phlipon mylně připisovala *Soustavu přírody*. Matematik Dominique-François Rivard (1697–1778) vydal roku 1732 *Základy geometrie*, které pak *Základy geometrie* Alexise Clairauta (1741) skutečně zatlačily do zapomnění.

ností zhořkla, jakmile jsem překročila rovnice prvního stupně; poslala jsem tu spoustu zlomků ke všem čertům a usoudila jsem, že je lepší číst krásné verše než vysychat nad odmocninami. Marně se o několik let později pan Roland, když se mi dvořil, pokoušel tuto dávnou zálibu znovu probudit; nadělali jsme spoustu číslic, ale uvažování pomocí *x* mi nikdy nepřipadalo dost milé, aby mě na dlouho upoutalo.

5. září. Přerušuji sešit, abych to, co je v něm napsáno, vložila do krabičky; [33] neboť když vidím, jak se dekretuje revoluční armáda, jak se zřizují nové krvavé tribunály, jak hrozí hlad a jak jsou tyrani v úzkých, říkám si, že nadělají nové oběti a že nikdo si není jist, že bude živ ještě dvacet čtyři hodin.

Sophie a matka

[Pokračování čtvrtého sešitu, druhá část.]

Dopisování se Sophií bylo stále jednou z mých velkých radostí; pouta našeho přátelství se utužila během cest, které několikrát podnikla do Paříže. Mé citlivé srdce potřebovalo, neřeknu přelud, ale hlavní předmět, a především důvěru a sdílení; přátelství mi je nabízelo a já jsem je živila s rozkoší. Můj vztah k matce, jakkoli byl vlídný, by mi tuto náklonnost nenahradil: zůstávalo v něm něco z vážnosti, kterou s sebou nese úcta na jedné straně a autorita na druhé. Matka mohla vědět všechno, neměla jsem před ní co skrývat; ale nemohla jsem jí říci všechno: matka přijímá doznání, důvěrně se svěřujeme jen sobě rovnému.

Matka tedy, aniž by žádala, aby si mohla číst dopisy, které jsem psala Sophii, byla ráda, když jsem jí je nechávala vidět, a naše ujednání v tomto ohledu mělo v sobě cosi úsměvného: dohodly jsme se, aniž bychom si cokoli řekly. Když mi přišly zprávy od mé drahé přítelkyně, pravidelně každý týden, přečetla jsem z dopisu několik vět, ale nedávala jsem jej z ruky. Když jsem jí sama napsala, nechávala jsem dopis celý den ležet na stole, složený a opatřený adresou, ale nezapečetěný; matka málokdy opomněla

33. Perroud: 5. září 1793 dopoledne dekretoval Konvent zřízení revoluční armády a zároveň novou organizaci revolučního tribunálu (čtyři senáty, aby vše šlo rychleji). Poznámka ukazuje, jak autorka dostávala své sešity z vězení: vkládala je do „krabičky“, kterou vynášely spolehlivé ruce.

využít chvilky, aby do něj nahlédla, zřídka v mé přítomnosti, a stalo-li se to, měla jsem hned nějaký důvod vzdálit se. Ať to udělala, nebo ne – jakmile uplynula doba, kterou jsem pokládala za potřebnou, aby to udělat mohla, dopis jsem zapečetila, ne vždy bez toho, že bych připsala nějaké *post scriptum*. Nikdy se nestalo, že by se mnou mluvila o tom, co takto přečetla; ale já jsem nikdy neopomněla dát jí touto cestou poznat všechno, co jsem chtěla, aby věděla o mých sklonech, zálibách a názorech; vykládala jsem je se svobodou, jakou bych si vůči ní netroufla vzít. Má upřímnost na tom nic netratila, neboť jsem cítila, že mám právo ji uplatňovat, aniž by kdo měl právo ji neschvalovat.

Od té doby jsem často přemýšlela o tom, že kdybych byla na místě své matky, chtěla bych se stát úplnou přítelkyní své dcery; a mám-li dnes co litovat, pak toho, že se mi ta moje víc nepodobá: byly bychom si rovny jako dobré kamarádky a já bych byla šťastná. Ale matka, přes všechnu svou dobrotu, měla v sobě jistou strnulost; byla ještě více rozvážná než citlivá, více uměřená než láskyplná. Možná také postřehla, že se ve mně rodí rozlet, který mě zanese dál než ji; nechávala mě jít svou cestou bez nátlaku, ale i bez důvěrnosti. Nebyla mazlivá, ačkoli její oči dýchaly něhou a obvykle byly upřeny na mne; cítila jsem její srdce, pronikalo do mého, ale zdrženlivost jejího chování ve mně vzbuzovala zdrženlivost, kterou bych jinak vůči ní neměla; jako by mezi námi byla větší vzdálenost od chvíle, kdy jsem vyrostla z dětství. Matka měla důstojnost, dojemnou, to je pravda, ale přece jen důstojnost; vzněty mé žhavé duše tím byly tlumeny a celou hloubku své lásky k ní jsem poznala teprve ze zoufalství a šílenství, do nichž mě uvrhla její ztráta.

Naše dny plynuly v rozkošném klidu; největší část jsem jich trávila svými osamělými studiemi, zcela přenesena do starověku, jehož dějiny a umění jsem sledovala a jehož názory a mravní naučení jsem zkoumala. Mše ráno, několik hodin společné četby, jídlo a vycházky – to byly jediné chvíle, kdy jsem byla s matkou. Vycházky byly vzácné, a když přišly návštěvy, které mi nebyly po chuti, dovedla jsem velmi dobře zůstat ve svém pokojíku, z něhož by mě má dobrá matka nikdy nechtěla vyhánět – takový zlý kousek by mi neprovedla. Všechny neděle a svátky byly zasvěceny procházkám; často se konaly daleko za městem, a brzy tím směrem vedly stále pravidel-

něji, protože jsem dávala najevo, že venkov mám raději než upravené zahrady hlavního města. Nebyla jsem nijak lhostejná k potěšení ukázat se občas na veřejných promenádách: skýtaly tehdy velmi skvělou podívanou, v níž mládí vždy hrálo příjemnou úlohu. Půvaby osoby tam neustále sklízely pocty, jež si skromnost nemůže zastírat a po nichž je srdce mladé dívky vždy velice dychtivé. Mému srdci však nestačily; po těch procházkách, během nichž má velmi čilá sebeláska číhala na všechno, co mě mohlo ukázat v příznivém světle a ujistit mě, že jsem neztratila čas, jsem pocítila nesnesitelnou prázdnotu, neklid a omrzelost, za něž jsem radosti marnivosti platila příliš draze. Zvyklá přemýšlet a skládat si účty ze svých pocitů, jsem pracně pátrala po příčinách té nevolnosti a má filozofie se činila.

Což jsou tedy osoby mého pohlaví vychovávány ke ctnosti a nabývají nadání jen proto, aby se blyštěly před očima jako květiny na záhonu a sklízely pár marných chvalořečí? – Co znamená ta krajní touha líbit se, která mě stravuje a která mě nečiní šťastnou, ani když by se zdálo, že je ukojena? Co mi záleží na zvědavých pohledech, na poklonách tiše šeptaných davem, který neznám a který se snad skládá z lidí, jichž bych si sotva vážila, kdybych je znala? Jsem snad na světě proto, abych svůj život promrhala malichernými starostmi a bouřlivými city? – Ach, jistě mám lepší určení! Ten obdiv, jenž mě rozněcuje pro vše, co je krásné, moudré, velké a velkomyslné, mi říká, že jsem povolána to uskutečňovat; vznešené a okouzlující povinnosti manželky a matky budou jednou mými; k tomu, abych se stala schopnou je plnit, mají sloužit má mladá léta. Musím studovat jejich závažnost; musím se učit, jak řídíc své vlastní sklony budu jednou řídit sklony svých dětí; musím si v návyku sebeovládání a v péči o vzdělání svého ducha zajistit prostředky, abych dokázala učinit šťastným ten nejsladší svazek, zahrnout blažeností smrtelníka, který si zaslouží mé srdce, a nechat na všechno, co nás bude obklopovat, přelévat tu blaženost, kterou ho zahrnu a která bude celá mým dílem.

Při těch myšlenkách se mi vzdouvala hruď; mé pohnuté, přeplněné, rozněžnělé srdce mi vhánělo do očí hojné slzy; povznášelo se tehdy k nejvyšší inteligenci, k té první příčině, k té Prozřetelnosti – co já vím? –, k tomu principu citu a myšlení, v který potřebovalo věřit a který potřebovalo uznávat. – Ó ty, jenž jsi mě postavil na zemi, dej, ať tu naplním své určení způ-

sobem, který je nejvíce ve shodě s tvou svatou vůlí a nejvíce prospívá dobru mých bratří! – Tato naivní modlitba, prostá jako srdce, které ji diktovalo, se stala mou jedinou modlitbou; nikdy nedokázala rozumující filozofie ani jakékoli poblouzení vysušit její pramen. Uprostřed světa i v hlubině vězení jsem ji pronášela se stejnou oddaností: vyslovovala jsem ji s nadšením ve skvělých okamžicích svého života, opakuji ji v okovech s odevzdaností; v oněch jsem se žárlivě střežila každé náklonnosti, která by nebyla na výši mého osudu, v těchto dbám, abych si uchovala sílu potřebnou k tomu, abych obstála ve zkouškách, jimž jsem vystavena; jsem přesvědčena, že v běhu věcí jsou události, jimž lidská moudrost nedokáže předejít, jsem přesvědčena, že ani ty nejneblahejší nemohou zdrtit zdravou duši, a konečně že mír sama se sebou a podrobení se nutnosti jsou prvky štěstí a tvoří pravou nezávislost mudrce i hrdiny.

Nedělní Meudon

Venkov mi skýtal věci mnohem příbuznější mým rozjímavým návykům, té usebrané, něžné a melancholické náladě, posilované přemýšlením a rozvojem citlivého srdce.

Často jsme jezdili do Meudonu; byla to má nejmilejší procházka. Jeho divoké lesy, osamělé rybníky, jedlové aleje a vysoké kmenoviny jsem měla raději než rušné cesty a jednotvárné mlaziny Boulogneského lesíka, dekorace Bellevue či učesané aleje Saint-Cloud.[34] „Kampak půjdeme zítra, bude-li hezky?“ říkal otec v letních sobotních večerech. A pak se na mě s úsměvem podíval: „Do Saint-Cloud? Budou tam hrát vodotrysky, bude tam spousta lidí! – Ach, tatínku, kdybyste chtěl jít do Meudonu, byla bych mnohem spokojenější!“ V neděli v pět hodin ráno byli všichni na nohou; lehké, svěží, velmi prosté šaty, několik květin a závoj z gázy ohlašovaly plány dne.

34. Meudon, Bellevue a Saint-Cloud – zámky s parky jihozápadně od Paříže nad levým břehem Seiny; v Saint-Cloud se o svátcích pouštěly slavné vodotrysky. Boulogneský lesík – oblíbené výletní místo Pařížanů na západním okraji města.

Ódy Rousseauovy,[35] svazek Corneille nebo něco jiného – to byla celá má zavazadla. Vydávali jsme se na cestu všichni tři; nastupovali jsme u Královského mostu, který jsem vídala ze svých oken, na malou loďku, jež nás v tichu mírné a rychlé plavby dovezla ke břehům pod Bellevue, nedaleko sklárny, jejíž hustý černý kouř je vidět z veliké dálky. Odtud jsme strmými pěšinami došli na meudonskou třídu, kde jsme asi ve dvou třetinách, vpravo a trochu výš, zpozorovali malý domek, který se stal jednou z našich zastávek. Bylo to obydlí mlékařky, vdovy, která žila se dvěma kravami a několika slepicemi. Protože bylo naléhavé využít dne k procházce, ujednali jsme, že se tu zastavíme na zpáteční cestě a hospodyně nám dá mísu čerstvě nadojeného mléka. Toto ujednání se ustálilo tak, že kdykoli jsme stoupali třídou, zašli jsme k mlékařce, abychom jí oznámili, že nás večer nebo nazítří uvidí a ať nezapomene na mísu mléka. Ta dobrá stařenka nás vždycky velmi vlídně přijala; venkovská svačina, okořeněná kouskem černého chleba a výbornou náladou, probíhala vždy jako malá slavnost, po níž zůstala v mlékařčině kapse nějaká ta vzpomínka. Obědvali jsme u jednoho ze švýcarů, strážců parku; ale touha vzdálit se od rušných míst nás přivedla k objevu útočiště, které zcela odpovídalo mým zálibám.

Jednoho dne, když jsme dlouho chodili neznámou částí lesa, dostali jsme se na osamělé, velmi otevřené prostranství, do něhož ústila alej vysokých stromů, pod nimiž bylo jen zřídka vidět chodce; několik dalších stromů, roztroušených po půvabném trávníku, jaksi zastíralo malý dvoupatrový domek, velmi úhledně postavený. – Co je tohle? – Dvě hezké děti si hrály před otevřenými dveřmi; neměly ani městský vzhled, ani ony znaky bídy, tak obvyklé na venkově. Přiblížíme se a spatříme vlevo zeleninovou zahradu, v níž pracoval stařec. Vejít a dát se s ním do řeči bylo dílem okamžiku; dozvěděli jsme se, že to místo se jmenuje Ville-Bonne,[36] že ten, kdo tu bydlí, je fontánmistrem od Moulin-Rouge a má dohlížet na údržbu kanálů, které přiváděly vodu do některých částí parku; že skromný plat z tohoto

35. Jean-Baptiste Rousseau (1671–1741), básník ód a parafrází žalmů; Perroud cituje její dopis z 19. září 1774: „Jdu ke své knihovně, beru knihu, básně velkého Rousseaua…“ – tak byl tehdy ještě nazýván. Královský most (Pont-Royal) spojuje Tuilerie s levým břehem Seiny; Phliponovi bydleli na nábřeží ostrova Cité.

36. Perroud: Ville-Bonne čili Villebon leží na mýtině v meudonském lese, v půli cesty mezi Meudonem a Vélizy. Stařec od Galaesu: Vergilius, *Georgika* IV, 125–146 – starý Korykijec, který u Tarentu na kousku chudé půdy pěstoval zeleninu a květiny a byl spokojen jako král.

místa zčásti živí mladou domácnost, jejíž malé děti jsme viděli a jejímž dědečkem je on, stařec; že žena se stará o rodinu, zatímco on obdělává tuto zahradu, jejíž plody jeho syn ve volných chvílích prodává ve městě. Zahrada byla podlouhlý čtyřúhelník rozdělený na čtyři díly, kolem nichž vedla dost široká cesta; střed zaujímala nádrž, která poskytovala vodu k zalévání; vzadu nabízel odpočinek a úkryt výklenek z tisů s velkou kamennou lavicí. Květiny, promíšené se zeleninou, dodávaly zahradě veselý a půvabný vzhled; statný a spokojený stařec mi připomínal onoho starce od břehů Galaesu, jehož opěval Vergilius; hovořil ochotně a rozumně, a stačily-li k ocenění takového setkání už prosté záliby, má obrazotvornost k nim nezapomněla přidat vše, co mu mohlo propůjčit kouzlo. Ptáme se, zda tu není zvykem přijímat cizí hosty. „Moc jich nechodí," řekl nám stařec, „to místo je málo známé; ale když někdo přijde, neodmítáme mu posloužit tím, co dá dvůr a zahrada." Požádáme o oběd: dostaneme čerstvá vejce, zeleninu a salát pod pěkným loubím z kozího listu za domem. Nikdy jsem neměla příjemnější jídlo; srdce se mi šířilo v nevinnosti a radosti té okouzlující chvíle. Hodně jsem se mazlila s dětmi, projevila jsem starci úctu, mladá žena se zdála ráda, že nás přijala; mluvilo se o dvou pokojích v jejich domě, které by mohli pronajmout lidem, kteří by v nich chtěli strávit tři měsíce, a udělali jsme si plán, že je obsadíme.

Ten sladký plán se neuskutečnil; do Ville-Bonne jsem se už nikdy nevrátila, neboť jsme Meudon navštěvovali už dlouho, když jsme to místo objevili, a oblíbili jsme si ve vesnici hostinec, kde jsme přespávali, když nám dva svátky po sobě dovolily prodloužit nepřítomnost. V tomto hostinci, který se myslím jmenoval U Francouzské královny, se nám přihodila zábavná věc. Měli jsme pokoj se dvěma postelemi; ve větší jsem spala s matkou, druhá, v koutě pokoje, sloužila otci samotnému. Jednou večer si právě lehl, když ho přepadla chuť mít závěsy co nejdokonaleji zatažené, a trhl jimi tak silně, že nebesa postele spadla a přikryla ho celého; po chvilce leknutí jsme se všichni dali do smíchu, tak přesně nebesa spadla, aby otce zahalila, a přitom mu neublížila. Voláme o pomoc, aby ho vyprostili; přijde hostinská, a užaslá pohledem na svou odstrojenou postel zvolá s výrazem nejvyšší prostoduchosti: „Ach, Bože můj, jak je to možné? Vždyť jsou nahoře sedmnáct let a nikdy se ani nehnula!" Tato úvaha mě rozesmála ještě víc než pád nebes; často jsem ji pak mohla použít, či spíše přirovnat k ní argumen-

ty, které jsem slýchala ve společnosti, a šeptala jsem matce: „To má stejnou váhu jako sedmnáct let té postele, aby se dokázalo, že je neotřesitelná.“

Milý Meudone! Kolikrát jsem dýchala pod tvými stíny, žehnajíc původci svého bytí a toužíc po tom, co by je jednou mohlo doplnit, avšak s tím kouzlem touhy bez netrpělivosti, která jen barví mračna budoucnosti paprsky naděje! Kolikrát jsem v tvých svěžích zákoutích trhala listy skvrnitého kapradí a květy zářivých vstavačů! Jak ráda jsem odpočívala pod těmi velkými stromy, nedaleko mýtin, kde jsem občas vídala přebíhat plachou a lehkonohou laň! Vzpomínám si na ta temnější místa, kde jsme trávili chvíle horka; tam, zatímco otec ležel na trávě a matka, měkce opřená o hromádku listí, kterou jsem jí připravila, se oddávali odpolednímu spánku, rozjímala jsem o majestátu tvých tichých lesů, obdivovala jsem přírodu, klaněla jsem se Prozřetelnosti, jejíž dobrodiní jsem cítila; oheň citu barvil mé zvlhlé tváře a kouzla pozemského ráje existovala pro mé srdce v tvých venkovských útulcích!

Vyprávění o mých procházkách a o štěstí, které mi dávaly zakusit, mělo své místo v mé korespondenci se Sophií;[37] občas byla má próza přerušována verši, nepravidelnými, ale lehkými a někdy šťastnými dětmi duše, pro niž bylo všechno životem, obrazem, blažeností.

Salon slečen de La Motte

Sophie, jak jsem už poznamenala, byla vržena do světa, v němž neměla ty radosti, jichž jsem podle ní užívala ve své samotě; poznala jsem několik osob z její rodiny a v jejich společnosti jsem se naučila ještě víc si cenit svého ústraní. Při svých cestách s matkou sestupovala Sophie v Paříži u

37. Perroud: srov. dopis Sophii Cannet z 3. června 1775; o dva dny později se konala procházka do Meudonu, kterou tu autorka líčí, a 7. června její matka náhle zemřela. Veršíky, většinou v osmislabičných slokách, v dopisech sestrám Cannetovým skutečně jsou; podle Perrouda dokazují jen to, že paní Rolandová snadno rýmovala.

sestřenic, jimž se říkalo slečny de La Motte.[38] Byly to dvě staré panny: jedna, žlučovitá pobožnůstkářka, nevycházela ze svého pokoje, kde odříkávala modlitby, hubovala služebnictvo, pletla punčochy a dost rozumně uvažovala o svých majetkových záležitostech; druhá, dobrá duše, pobývala v salonu, konala čest domu, čítala žalmy a hrávala svou partii karet. Obě přikládaly velkou důležitost výhodě, že se narodily jako šlechtické slečny, jen stěží chápaly, že by se někdo mohl stýkat s osobami, jejichž otec nebyl aspoň povýšen do šlechtického stavu, a jako rodinnou listinu uchovávaly, aniž by se jej odvážily použít, vak, který si jejich matka dávala nosit do kostela. Vzaly si k sobě mladou osobu, svou příbuznou, jejíž malé jmění zamýšlely rozmnožit, pokud se jí podaří provdat se za šlechtice. Slečna d'Hangard – to byla ta mladá osoba – byla statná, velmi svěží brunetka robustního, až děsivého zdraví, jejíž venkovské způsoby vůbec nezakrývaly poněkud příkrou povahu a velmi obyčejného ducha.

Nejzvláštnějším kusem domu byl advokát Perdu,[39] vdovec, který projedl svůj majetek tím, že nic nedělal, a kterého jeho sestra (matka mé Sophie) umístila na byt a stravu u sestřenic, aby slušně strávil poslední léta svého neužitečného života. Pan Perdu, tlustý a vyšňořený jako panenka, věnoval větší část dopoledne péči o svou osobu, dlouze jedl a přitom pomlouval jídla, několik hodin denně trávil rozpravami v Lucemburské zahradě a den končil partií piketu. Připisoval šlechtictví ještě větší důležitost než jeho staré sestřenice a zakládal si na tom, že má šlechtické způsoby a že udílí šlechtická naučení. Když jsem se Sophií mluvila o jejím strýci, nikdy jsem mu neříkala jinak než komtur, tak se mi zdál podobný komturovi z *Otce rodiny*. Komtur tedy mluvil se svými neteřemi vždy oním povýšeným tónem, který se snažil okořenit všemi ohledy zdvořilosti; ale jeho chování ke slečně d'Hangard bylo podivné: její svěžest a každodenní pohled na ni pro-

38. Perroud: o slečnách de La Motte, které bydlely v ulici Saint-Dominique, víme jen z dopisů a pamětí; jedna byla „žlučovitá pobožnůstkářka“, druhá „dobrá duše“; jedna z nich zemřela koncem roku 1779. Slečna d'Hangard byla dcerou Pierra-Françoise d'Incourt, pána z Hangardu, starosty Amiens v letech 1757–1760. Vak na modlitební knihy, který za dámou nosil do kostela sluha, platil patrně za znamení stavu.

39. Perroud odkazuje na četné zmínky o něm v dopisech sestrám Cannetovým. Komtur – postava z Diderotova dramatu *Otec rodiny* (1758), panovačný a nevrlý strýc. Selincourt – Cannet de Selincourt, od roku 1774 advokát při pařížském parlamentu, bratr Sophie a Henriette Cannet; podle Perrouda chtěl Henriettu provdat za Rolanda, ale když roku 1779 potkal Rolanda u Marie Phlipon, pochopil, že jeho plán je marný. Nezanevřel a 4. února 1780 byl svědkem při sňatku Rolandových.

bouzely jeho obrazotvornost a vnukaly mu cosi, k čemu by se neodvážil přiznat a co mu občas kazilo náladu vůči synovci. Ten synovec, jemuž se říkalo Selincourt, byl vysoký mladý muž s mírnou tváří a mírným hlasem, trochu podobný své sestře Sophii, hovořil duchaplně a měl příjemné způsoby, jež nijak nekazila jistá nesmělost; tak se mi to aspoň zdálo, i když jsem si všimla, že vůči mně je výraznější. Podle všeho a podle přání rodiny měl být nápadníkem slečny d'Hangard.

Pokud jde o společnost slečen de La Motte, tvořil ji hrabě d'Essales, který se stal rytířem řádu svatého Ludvíka v Kanadě, kde se oženil s guvernérovou dcerou, přičemž se vždy držel sto mil od děl;[40] nevzdělaný, domýšlivý a upovídaný, chodil si sem zahrát partii s jistou markýzou de Caillavelis, jakousi urozenou vdovou, s níž hrál víc než jednu hru, čehož si dobré stařenky nevšímaly. Paní Bernier, velká jansenistka, jinak žena zdravého rozumu, jejíž manžel opustil bretaňský parlament za aféry La Chalotais, se v tom domě objevovala, ač řidčeji, se svými dvěma dcerami, učenou a nábožnou. Něžné srdce té druhé by mě bylo přitahovalo, ale její skloněný krk jen stěží nesl hlavu tak naprosto zaujatou, že v ní už nezbylo místo pro jakoukoli úvahu; učená, trochu příliš upovídaná, měla úsudek i vkus, dost na to, aby vyvážily odpudivou tvář.

Korunu tomu všemu nasazoval pan de Vouglans;[41] není třeba kreslit jeho portrét pro toho, kdo četl *Důvody mé víry v Ježíše Krista od jednoho soudce* a sbírku *Trestních zákonů*, pracnou kompilaci, v níž fanatismus a ukrutnost soupeří s pílí. Nikdy jsem nepotkala člověka, jehož krvelačná nesnášenlivost by mě víc pobouřila. Velmi rád rozmlouval s otcem Romainem

40. Perroud: autorka se tu mýlí – Billouard des Salles sloužil v Louisianě, nikoli v Kanadě, a byl synovcem, nikoli zetěm guvernéra Kerlérec; rytířem vojenského řádu sv. Ludvíka se stal roku 1762. Markýza de Caillavelis se zmiňuje v dopisech sestrám Cannetovým (1775). Aféra La Chalotais (1765–1770) – spor bretaňského parlamentu, v jehož čele stál generální prokurátor La Chalotais, s guvernérem vévodou d'Aiguillon; mnoho soudců tehdy na protest odstoupilo.

41. Pierre-François Muyart de Vouglans (1713–1791), advokát, roku 1771 člen Maupeouova parlamentu, od roku 1774 rada Velké rady, autor spisů o trestním právu, v nichž učenost sloužila krutému učení; proslulo zejména jeho vyvrácení Beccarii (1767). Perroud: jako vdovec se roku 1782 ucházel o slečnu d'Hangard, a když odmítla, o Henriettu Cannet, která nakonec svolila; sňatek se konal roku 1784, Vouglansovi bylo 71 let, Henriettě 36. Paní Rolandová o něm přitom už roku 1776 psala: „Je to pravý fanatik, plný pýchy pobožnůstkáře i autora.“ Joseph-Romain Joly (1715–1805), kapucín a Vouglansův krajan ze Saint-Claude; *Moderní Faethon* (1772) je jeho báseň proti Voltairovi.

Jolym, malým starým kapucínem, zpovědníkem slečen de La Motte, který skládal proti Voltairovi verše, v nichž ho přirovnával k Satanovi, a v kázáních neustále citoval kapituláře Karla Velikého a ordonance našich králů; měla jsem tu čest obědvat s ním u sestřenic, slyšet ho kázat v naší farnosti a číst jeho *Faethona*; poskytl by mi látku k dobré karikatuře, kdybych měla odvahu setřást z jeho kutny hloupost a pokrytectví, spojené s tou nejdětinštější učeností.

Sophiina dobrá přítelkyně hrála v té společnosti směšnou úlohu: za jejími zády se tam naříkalo, že tak dobře vychovaná mladá osoba se nenarodila jako šlechtična. Nepochybuji ani o tom, že komtur ve své moudrosti uvažoval, zda se jeho neteři hodí pěstovat takové přátelství. Ale ta mladá osoba měla velmi dobré způsoby a slušnost, které si staré sestřenice velmi cenily, a až na několik obratů, které zaváněly duchaplností a které komtur dával neteři rozebírat, nemohl se ubránit, aby ji trochu nepochválil. Dokonce se stávalo, že se v neteřině nepřítomnosti občas ujal jejích listů a sám je přinesl mé matce; mnohem častěji by se to bylo stávalo Selincourtovi, kdyby mu je byla jeho sestra ochotna svěřit.

Bezvýznamnost a výstřednosti těchto lidí, jimž se nepochybně podobalo mnoho lidí z vyšší společnosti, mě přiváděly k úvahám o prázdnotě společenského života a o výhodě, že nejsem povinna jej navštěvovat. Sophie mi vyjmenovávala osoby, s nimiž se stýkala v Amiens, načrtávala mi přibližně jejich povahu a dávala mi posoudit, jak málo toho většina z nich má v sobě; a když se všechno sečetlo, ukázalo se, že jsem na konci roku ve své samotě viděla víc zasloužilých lidí, než ona zahlédla ve svém víru. Není těžké to pochopit, připomeneme-li si, že otec se stýkal jen s umělci, z nichž žádný k němu nechodil pravidelně, ale několik se u nás občas objevilo. Ti, kdo žijí v hlavním městě, i když nepatří k těm nejpřednějším, mají souhrn znalostí a druh zdvořilosti, jaké jistě nenajdeme ani u venkovských šlechtických chudáků, ani u obchodníků, kteří spěchají zbohatnout, aby si mohli

koupit šlechtictví. Rozhovor dobrého Jollaina,[42] malíře Akademie, poctivého L'Épina, Pigallova žáka, Desmarteaua, otcova kolegy, syna Falconetova, d'Hauterna, jehož nadání by ho bylo rázem vyneslo do Akademie, kdyby ho z ní nevylučovalo jeho protestantství, a ženevských hodinářů Ballexserda a Morého, z nichž první psal o tělesné výchově – ten jistě stál mnohem víc než rozhovor milionáře Canneta, který, vida úspěchy tragédie svého příbuzného de Belloye a počítaje zisk, jaký z ní měl mít, říkal zcela vážně a mrzutě: „Proč mě otec nenaučil skládat tragédie? Psal bych je v neděli!“ A přece se tito boháči, jako d'Essales, tito ubozí soudci jako Vouglans pokládali za pilíře občanské společnosti a skutečně požívali výsad, které byly zásluhám odepřeny! Srovnávala jsem tyto pošetilosti lidské pýchy s Popeovými obrazy, které líčí její účinky ve spokojenosti řemeslníka, jenž vystavuje na odiv svou zástěru, tak jako král nosí korunu;[43] snažila jsem se spolu s ním shledat, že všechno je dobré, ale má hrdost usuzovala, že v republice by bylo všechno lepší.

Republikánské nadšení

[Pátý sešit.]

Není pochyb o tom, že naše postavení velmi ovlivňuje naši povahu i naše názory; ale zdálo by se, že ve výchově, jíž se mi dostalo, i v myšlenkách, které jsem nabyla studiem nebo za pomoci světa, bylo všechno uzpůsobeno tak, aby ve mně vzbudilo republikánské nadšení, neboť mi dávalo posoudit směšnost či pocítit nespravedlnost celé řady přednostních práv a výsad. Proto jsem se při své četbě nadchla pro ty, kdo chtěli reformovat nerovnost: byla jsem Agidem a Kleomenem ve Spartě, byla jsem Gracchem v Římě a jako Cornelie bych vyčítala svým synům, že mi lidé říkají jen tchy-

42. Nicolas-René Jollain (nar. 1732), akademik od roku 1773, od roku 1788 strážce královských obrazů; podle Perrouda dával Marii Phlipon lekce a Roland ho roku 1792 jmenoval do komise Musea v Louvru. Jean-Baptiste Pigalle (1714–1785), sochař; Pierre-Étienne Falconet, malíř, syn slavného sochaře; L'Épina, Desmarteaua a d'Hauterna Perroud neztotožňuje. Ženevan Jacques Ballexserd (1726–1774) vydal *Rozpravu o tělesné výchově dětí* (1762). Milionářem Cannetem je podle Perrouda patrně Achille-Henri Cannet, zástupce obchodu v Obchodní radě; jeho příbuzný Pierre-Laurent de Belloy slavil roku 1765 velký úspěch tragédií *Obléhání Calais*.

43. Alexander Pope, *Esej o člověku* (1733–1734); její výrok „Whatever is, is right“ (Cokoli je, je dobré) byl ve Francii hojně citován. Ve IV. epištole Pope ukazuje, že švec se zástěrou i kněz v taláru mají svou čest stejně jako král.

ně Scipionova; odešla jsem s lidem na Aventin a byla bych hlasovala pro tribuny.[44] Dnes, kdy mě zkušenost naučila vážit všechno nestranně, vidím v podniku Gracchů a v jednání tribunů chyby a zla, které mě tehdy nezarážely dost.

Když jsem byla svědkem podívané, jakou hlavní město často skýtalo při vjezdech královny či princů, při děkovných bohoslužbách po šťastném porodu a podobně, srovnávala jsem s bolestí tento asijský přepych, tu drzou nádheru, s bídou a ponížením otupělého lidu, který se hrnul kolem, kudy jely modly, jež si sám vytvořil, a hloupě tleskal skvělé okázalosti, za niž platil ze svého vlastního nezbytného živobytí. Nevázanost dvora v posledních letech vlády Ludvíka XV., ono pohrdání mravy, které zachvacovalo všechny vrstvy, ty výstřednosti, o nichž se mluvilo ve všech soukromých rozhovorech, mě naplňovaly rozhořčením a údivem. Protože jsem ještě neviděla zárodky revoluce, ptala jsem se sama sebe, jak mohou věci v takovém stavu vůbec trvat. Viděla jsem v dějinách, jak se zmítají a padají všechny říše, které dospěly k takovému stupni zkaženosti, a slyšela jsem Francouze smát se a zpívat o svých vlastních strastech: zdálo se mi, že jejich sousedé Angličané mají pravdu, když je pokládají za děti. Přilnula jsem k těmto sousedům; dílo Delolmovo mě seznámilo s jejich ústavou;[45] snažila jsem se poznat jejich spisovatele a studovala jsem jejich literaturu, tehdy ovšem jen v překladech.

44. Agis IV. a Kleomenés III., spartští králové 3. stol. př. n. l., se pokusili o nové rozdělení půdy a zrušení dluhů. Bratři Tiberius a Gaius Gracchové, římští tribunové lidu, prosazovali pozemkovou reformu (133 a 123–121 př. n. l.); jejich matka Cornelia, dcera Scipiona Africana, jim podle Plútarcha vyčítala, že jí Římané stále říkají Scipionova tchyně, a ne matka Gracchů. Odchod plebejů na Aventin si podle římské tradice vynutil zřízení tribunů lidu.

45. Perroud: Ženevan Jean-Louis Delolme (1740–1806), uprchlík v Londýně, vydal roku 1771 proslulé dílo *Ústava Anglie*; Marie Phlipon je začala číst v prosinci 1776.

IV. Neštovice, salony a nápadníci (1772–1775)

[Autorka pokračuje v pátém sešitu svých Soukromých pamětí, psaných ve vězení Sainte-Pélagie. Narážka na „hromadné“ nařizování všeho (en masse) dole v této kapitole ukazuje, že tyto stránky vznikaly koncem srpna 1793, krátce po vyhlášení všeobecného odvodu.]

Neštovice a doktor Missa

Ballexserdovy argumenty nedokázaly v mém dětství přemoci odpor mých rodičů k tomu, aby mě dali očkovat, a tak jsem v osmnácti letech onemocněla neštovicemi[1]. Na tu dobu mi zůstaly hluboké vzpomínky – ne pro obavy, které by mi nemoc byla nahnala, to už jsem měla příliš mnoho filozofie, než abych tu zkoušku nesnášela statečně, nýbrž pro neuvěřitelnou a dojemnou starostlivost mé matky. Jaká bolest a jaká činorodost! Jak ji úzkost držela v neustálém neklidu! Jak se v každé její péči zračila něha! I v noci, když jsem se domnívala, že něco přijímám z rukou své ošetřovatelky, nahmatala jsem ruku a slyšela hlas své matky, která každou chvíli vstávala z lůžka, aby přistoupila k mé posteli. Její dychtivé oči hltaly lékařovy posunky, a takřka i jeho slova; kradmé slzy jí proti její vůli vyhrkly, kdykoli se upřely na mne, a já se ji marně snažila uklidnit úsměvem. Neštovice nikdy neprodělala, stejně jako můj otec; ani jeden z nich by však nenechal uplynout den, aniž by políbil mou nemocnou tvář, kterou jsem jim chtěla odpírat ze strachu, že by jim její blízkost mohla přivodit zhoubu.

Má Agathe[2], zoufalá, že ji drží klauzura, za mnou poslala jednu ze svých příbuzných, laskavou matku čtyř dětí, do níž vštípila část své náklonnosti ke mně a která si umínila, že mě uvidí a obejme, bez ohledu na sebe samu. Před Sophií, která tehdy pobývala v Paříži, bylo nutné stav její dobré přítelkyně zatajit; předstíralo se, že jsem náhle odjela na venkov, aby doba ne-

1. Jacques Ballexserd (1726–1774), ženevský hodinář a spisovatel, o němž autorka mluvila už dříve, vydal roku 1762 *Pojednání o tělesné výchově dětí*, kde se přimlouval i za očkování. Šlo o tzv. variolizaci – záměrné přenesení hmoty z lehkého případu neštovic –, která se ve Francii šířila od poloviny století, ale mnozí se jí báli. Perroud: nemoc přišla v srpnu 1772 a trvala několik měsíců.
2. Sestra Sainte-Agathe (Angélique Boufflers), jeptiška z kláštera sester Notre-Dame, kde Manon strávila rok před svým prvním přijímáním; zůstala její oddanou přítelkyní až do konce.

bezpečí uplynula, aniž bychom se stýkaly. Ale Selincourt chodil každý den z pověření své matky vyptávat se, jak mi je; ze svého pokoje jsem slyšela jeho bolestné zvolání, když mu řekli, že se obávají, aby se k neštovicím nepřidala hnilobná horečka.

Dostala jsem horečku s potničkou, a protože vyrážka, která je jí vlastní, té druhé překážela, měla jsem z neštovic jen neobyčejně velké a řídké pupínky, které se pozvolna zploštily, aniž by zhnisaly, a zanechaly jen suchou kůži, jež snadno opadala. To jsou, řekl mi doktor Missa[3], neštovice, kterým Italové říkají *ravaglioni*, pupínky s falešným hnisáním; nezanechávají žádné stopy. A opravdu mi ta nemoc nenarušila ani hladkost pleti; zato řádění chorobných šťáv mě, když nebezpečí pominulo, uvrhlo do malátnosti, z níž jsem se dostala teprve po čtyřech či pěti měsících.

Ve zdraví jsem zadumaná, příliš něžná, abych byla veselá, ale v bolesti trpělivá; v nemoci myslím už jen na to, jak se odpoutat od vlastního utrpení a jak zpříjemnit namáhavou péči, kterou mi musí věnovat ti, kdo jsou kolem mne; tu povoluji uzdu své obraznosti, říkám bláznovství a jsem to já, kdo rozesmává ostatní. Doktor Missa, muž duchaplný, se mi velice líbil; byl už v tak pokročilém věku, že jsem s ním nepociťovala onu stísněnost, v jaké mě drželi příslušníci jeho pohlaví: při jeho návštěvách, které rád prodlužoval, jsme spolu příjemně rozmlouvali a spřátelili jsme se. „Jeden z nás dvou," řekl mi jednou, „se těžce provinil: já jsem přišel na svět příliš brzy, nebo vy příliš pozdě." Ačkoli mě Missa zajímal svým duchem, jeho věk mě ušetřil toho, abych si všimla, že jsem se snad provinila, když jsem přišla později než on; odpověděla jsem mu jen úsměvem. Vychovával neteře, s nimiž mě chtěl seznámit; několikrát jsme se viděly, ale protože ony nevycházely bez vychovatelky o nic víc než já bez matky a strýcovo povolání mu nenechávalo mnoho volnosti, aby tuto známost pěstoval, nevznikla pro obtíže vzdáleností a pro naše vzájemně usedlé zvyky. Missa mi jednou pořádně vyhuboval, když na mé posteli našel *Hledání pravdy* od otce Malebranche[4]. „Ach, můj Bože," řekla jsem mu, „kdyby se všichni vaši nemocní bavili něčím takovým, místo aby se zlobili na své neduhy i na vás,

3. Perroud: pan Missa, doktor-regent lékařské fakulty pařížské univerzity od roku 1754, profesor nauky o léčivech, později královský cenzor; bydlel v ulici Barbette v Marais.

4. Nicolas Malebranche (1638–1715), oratorián a karteziánský filozof; jeho hlavní dílo *De la recherche de la vérité* (1674–1675) rozebírá zdroje lidských omylů – smysly, obraznost a vášně.

neměl byste tolik práce.“ V mém pokoji bylo několik lidí; hovořilo se o jakési půjčce, jejíž zřizovací edikt právě vyšel a na niž se už hrnula celá Paříž. „Francouzi,“ řekl Missa, „dají všechno na důvěru. – Řekněte raději na zdání pravdy,“ poznamenala jsem. – „Ano,“ odvětil Missa, „to slovo je výstižné a hluboké.“ – „Tak mě tedy nehubujte, že studuji Malebranche,“ vpadla jsem mu živě do řeči; „vidíte přece, že neztrácím čas.“

Missu tehdy při návštěvách doprovázel mladý lékař, čerstvě povýšený na doktora; občas mi ho posílal napřed, aby počkal na jeho příchod. Ten by se, abych použila Missova výrazu, neprovinil tím, že přišel příliš brzy; ale přestože byl docela pěkné postavy, měl v sobě cosi důležitého, co se mi nelíbilo. Mám tak rozhodný přirozený odpor ke strojenosti a k vyzývavému vystupování, že je vždycky pokládám za vývěsní štít průměrnosti, ba i hlouposti, ačkoli za starého režimu byly někdy, pravda, jen pošetilostí mládí. Zkrátka, místo aby mě svedly, popudí mě, a o lidech, kteří je dávají najevo, soudím vždycky zle. To je všechno, co mi zůstalo ve vzpomínce na pana Macquarta, mladého doktora, kterého jsem od té doby už neviděla a pravděpodobně nikdy neuvidím, neboť jsem slyšela, že pařížský lékař toho jména po revoluci emigroval.

Ve Fontenay a v Soucy

Venkov byl nezbytný k mému úplnému uzdravení, a tak jsme se jely nadýchat jeho blahodárného vzduchu k Besnardovým[5]; už dva roky jsme u nich, matka a já, trávívaly celé září. Jejich postavení mělo navíc cosi, co velmi živilo mou filozofii a obracelo mé úvahy k vadám společenského uspořádání.

Paní Besnard v neštěstí, jež ji postihlo společně s jejími sestrami, vstoupila do služeb jednoho generálního nájemce daní[6] a spravovala jeho domác-

5. Paní Besnard (Marie-Louise Rotisset) byla sestra autorčiny babičky z otcovy strany, její manžel Jean-Baptiste Besnard byl Manonin kmotr. Perroud: Besnard byl správcem (a jeho žena hospodyní) panství Soucy ve Fontenay-lès-Briis, asi 35 km jihozápadně od Paříže; tam byla Manon jako nemluvně dána na výchovu ke kojné.

6. Generální nájemci (*fermiers généraux*) byli finančníci, kteří si od krále za pevnou roční částku pronajímali výběr nepřímých daní (solné daně, cel, akcíz) a vybírali je se ziskem; patřili k nejbohatším a nejnenáviděnějším lidem království.

nost: byl to starý Haudry; tam se provdala za jeho správce, pana Besnarda, s nímž, dávno už na odpočinku, žila skromně v míru a štěstí.

Dosti nemístná pýcha paní Phlipon[7] občas v mé přítomnosti a v rodinné důvěrnosti připomínala, jak se jí toto manželství nelíbilo; pokud jsem to mohla posoudit, rozhodně neměla pravdu. Pan Besnard byl poctivý a mravný; obojí ho mělo doporučovat tím spíš, čím vzácnější to bylo v jeho stavu; také jeho jednání vůči ženě se vždy vyznačovalo největší jemností; nelze zajít dál v úctě, něze a oddanosti; ve sladkosti dokonalého svazku oba prodlužují svou životní pouť, na níž si jako noví Filémón a Baucis získávají úctu každého, kdo může být svědkem jejich prostoty a jejich ctností. Pokládám si za čest, že k nim patřím, a stejně bych si ji pokládala, i kdyby byl pan Besnard při své povaze a svém chování lokajem.

Starý Haudry, strůjce vlastního jmění, zemřel; velké statky zanechal synovi[8], který, narozen v nadbytku, je měl promrhat. Tento syn, už vdovec po půvabné ženě, hodně utrácel a podle zvyku bohatých lidí trávil několik chvil v roce na zámku v Soucy, kam s sebou přenášel spíš městský způsob života, než aby přijímal ten, jenž se hodí k venkovu. Jeho statky zahrnovaly několik spojených panství; to, které leželo Soucy nejblíž (Fontenay), mělo starobylý zámek, do něhož rád dával obyvatele; ubytoval tam notáře, správce a Besnardovy vyzval, aby si tam vzali byt a trávili v něm část krásné roční doby. Šlo pochopitelně o to, aby se budova udržovala, a on přitom ještě získával zdání velkoleposti, na němž si zakládal. Besnardovi, dobře ubytovaní, se těšili z procházek po parku, jehož zanedbanost tvořila milý protiklad k zahradám v Soucy a líbila se mi ještě víc než přepych, jímž se vyznačovalo sídlo generálního nájemce. Když jsme k paní Besnard přijely, přála si, abychom vykonaly návštěvu v Soucy, kde s Haudrym pobývala jeho tchyně a švagrová a vedly mu dům. Tato návštěva se skromně konala před obědem; bez nejmenšího potěšení jsem vstupovala do salonu, kde nás paní Pénault a její dcera přijímaly s velkou zdvořilostí, to je pravda, ale se zdvořilostí, z níž byla trochu cítit nadřazenost. Tón mé matky, ba i povaha, kterou jsem nosila pod rouškou ostýchavosti – oné ostýchavosti, jež se rodí

7. Tj. autorčiny babičky z otcovy strany, Marie-Geneviève Phlipon, rozené Rotisset, rodné sestry paní Besnard.

8. Perroud: otec se jmenoval prostě Haudry, syn si však dával říkat Haudry de Soucy; Soucy byl jeho zámek u Fontenay-lès-Briis.

z vědomí vlastní ceny a z pochybnosti, zda bude oceněna –, jim ji však příliš projevovat nedovolovaly; dostávalo se mi poklon, které mi pramálo lichotily a které jsem s jistou jemností odrážela, když se do nich vměšovali jistí příživníci s křížem svatého Ludvíka, kteří se věčně potulují kolem bohatství jako stíny na březích Acherontu. Za několik dní nám dámy nikdy neopomněly návštěvu oplatit; doprovázela je společnost, která se právě nacházela na zámku; návštěva ve Fontenay se stávala cílem procházky. Tehdy jsem byla vlídnější a dovedla jsem do svého podílu na přijetí vložit takovou dávku skromné a důstojné zdvořilosti, která obnovovala rovnováhu.

Jednou se stalo, že nás paní Pénault pozvala k obědu; nikdy jsem nebyla udivenější, než když jsem se dozvěděla, že nikoli k ní, nýbrž do officu[9]. Dobře jsem cítila, že když tam pan Besnard kdysi sám hrál svou roli, nesmím z ohledu na něj dát najevo nespokojenost, že se tam ocitám; zároveň jsem však soudila, že paní Pénault měla věci zařídit jinak, anebo nás té nezdvořilé zdvořilosti ušetřit. Má prateta to viděla stejně; ale abychom se vyhnuly jakékoli drobné srážce, pozvání jsme přijaly. Byla to pro mne nová podívaná, ta božstva druhého řádu; neměla jsem tušení, co jsou komorné hrající si na velké dámy. Připravily se, aby nás přijaly, a opravdu dělaly svým paním obstojné dvojnice: toaleta, držení těla, drobné pózy, na nic se nezapomnělo. Ještě svěží odložené šaty jejich paní dodávaly jejich strojení bohatství, jaké si počestné měšťanstvo zakazovalo; karikatura dobrého tónu k tomu přidávala druh elegance stejně cizí měšťanské skromnosti jako vkusu umělců; přesto by jejich štěbetání a vystupování ještě imponovaly venkovankám. U mužů to bylo horší; kord pana hofmistra, pozornosti pana šéfkuchaře, zdvořilosti a skvělé šaty komorníků nemohly vyvážit toporné způsoby, rozpačitou řeč, když se chtěli vyjadřovat vybraně, ani hrubé výrazy, když se zapomněli hlídat. Hovor byl samý markýz, hrabě a finančník, jejichž tituly, jmění a sňatky jako by byly vznešeností, bohatstvím a vlastní záležitostí těch, kdo o nich rozmlouvali. Nadbytky z prvního stolu se přelévaly na tento druhý s takovým pořádkem a čistotou, že si uchovávaly vzhled prvního podání, a v takové hojnosti, že měly ještě posloužit třetímu

9. Office: v panských domech oddělení, kde se připravovaly zákusky a kde odděleně stolovalo vyšší služebnictvo – hofmistr, kuchař, komorníci, komorné –, jemuž se říkalo *officiers*; nižší čeleď jedla u třetího stolu.

stolu, stolu vlastní čeledi, neboť osoby u druhého stolu se nazývaly *officiers*.

Po jídle následovala hra; sázky byly vysoké, šlo o obvyklou partii těch slečen, které ji nikdy neopomněly hrát každý den. Spatřila jsem nový svět, v němž jsem nacházela opakování předsudků, neřestí či hloupostí jiného světa, který nebyl o mnoho lepší, ač se zdál být něčím víc. Tisíckrát jsem slyšela vyprávět o původu starého Haudryho, který přišel do Paříže ze své vesnice, dokázal na účet veřejnosti nashromáždit miliony, provdal dceru za Montulého, vnučky za markýze Duchillau a za hraběte Turpina a synovi zanechal své poklady. Myslela jsem na Montesquieuův výrok, že finančníci podpírají stát, jako provaz podpírá oběšence. Chápala jsem, že publikáni, kteří našli způsob, jak zbohatnout do takové míry a jak tohoto bohatství použít ke spříznění s rodinami, jež politika dvorů pokládala za podstatné pro lesk království a užitečné pro jeho obranu, mohli patřit jen k odpornému zřízení a k velmi zkaženému národu. Nevěděla jsem, že existuje zřízení ještě strašlivější a zkaženost ještě ohavnější; ale kdo by si to byl pomyslel? Všichni filozofové se v tom zmýlili stejně jako já[10].

V neděli se v Soucy tančilo pod širým nebem, bez jiné střechy než stromů; tam radovánky smazávaly větší část rozdílů, a jakmile šlo o to, platit sama za sebe, neměla jsem strach, že nezaujmu místo, jež by mi mohlo náležet. Nově příchozí se jeden druhého šeptem ptali, kdo jsem; ale nikoho jsem svou přítomností nepřesytila, a po hodině odpočinku jsem zvědavcům unikla a odešla s rodiči na procházku, jejíchž sladkých chvil bych nebyla obětovala hlučné zábavě jakéhosi předvádění, která mému srdci vždy zůstávala prázdná. Občas jsem zahlédla Haudryho, ještě mladého, jak si hraje na velkého pána, dává průchod svým rozmarům a chce se zdát štědrým a vznešeným. Začínal už znepokojovat svou rodinu; jeho bláznovství s kurtizánou Laguerre[11] připravovala jeho zkázu; litovali ho jako lehkomyslného, aniž ho odsuzovali jako zlého; byl to rozmazlený miláček štěstěny, který

10. Narážka na vládu jakobínů roku 1793, za níž autorka píše; anglický překlad z roku 1795 tu výslovně dodává: „Mám na mysli zřízení dnešní doby.“

11. Marie-Joséphine Laguerre (1755–1783), zpěvačka pařížské Opery, proslulá milostnými aférami a marnotratností. Perroud odkazuje o ní i o Haudrym de Soucy na *Mémoires secrets* z roku 1781; živý popis jednoho z venkovských bálů v Soucy podala Marie Phlipon v dopise z 5. září 1774.

by byl jistě mnohem lepší, kdyby se byl narodil v prostředních poměrech. Snědé tváře, s hlavou vztyčenou, ochranitelských způsobů s vlídným výrazem, byl snad milý k těm, které pokládal za sobě rovné; ale já jsem ho nerada potkávala a jeho přítomnost ve mně vždycky vyvolávala velmi hrdou vážnost.

Loni, když jsem vycházela z oné krásné jídelny, kterou elegantní Calonne dal zařídit v paláci generálního kontrolora financí, jenž potom obýval ministr vnitra[12], potkám ve druhém předpokoji vysokého muže s bílými vlasy a slušného vzezření, který mě uctivě osloví. „Madame, doufal jsem, že promluvím s ministrem, až vstane od stolu; měl jsem s ním pohovořit… – Pane, uvidíte ho v tu ránu; zdrželi ho ve vedlejší místnosti, ale hned tudy půjde.“ Pozdravím a pokračuji v cestě do svého bytu. Za nějakou chvíli se tam objeví Roland; zeptám se ho, zda viděl člověka, kterého mu popíšu a který se zdál mít obavy, že ho nezastihne. „Ano, to je pan Haudry. – Cože! Bývalý generální nájemce, který projedl tolik jmění? – Právě ten. – A co má co dělat s ministrem vnitra? – Má s ním styky kvůli manufaktuře v Sèvres, v jejímž čele je postaven.“ Jaká hra osudu! Nová látka k rozjímání; velmi závažnou jsem už nalezla, když jsem poprvé vstoupila do těchto komnat, které obývala paní Necker ve dnech své slávy; obývám je podruhé a o to lépe mi dosvědčují nestálost lidských věcí; ale aspoň mě protivenství nikdy nezaskočí nepřipravenou! – Bylo tehdy v říjnu; Danton mi zjednával proslulost tím, že se snažil zmenšit zásluhy mého manžela[13], a skrytě chystal pomluvy, jimiž nás chtěl napadnout oba. Jeho postup jsem neznala; ale viděla jsem, jaký je v revolucích běh věcí; toužila jsem jen uchovat si čistou duši a vidět slávu svého manžela neposkvrněnou; dobře jsem věděla, že tento druh ctižádosti vede zřídka k jiným úspěchům. Mé přání je splněno: Roland, pronásledovaný a psanec, nezemře pro potomstvo; já jsem

12. Charles-Alexandre de Calonne (1734–1802), generální kontrolor financí 1783–1787, proslulý okázalostí. Palác generálního kontrolora v ulici Neuve-des-Petits-Champs se po roce 1790 stal sídlem ministerstva vnitra; Roland byl ministrem vnitra od března do června 1792 a znovu od srpna 1792 do ledna 1793 – odtud autorčino „obývám je podruhé“. Za prvního Neckerova ministerstva (1777–1781) tu žila paní Necker, manželka generálního ředitele financí.

13. Perroud: 29. září 1792 se v Konventu jednalo, zda Rolanda, zvoleného poslancem za departement Somme, vyzvat, aby mandát nepřijal a zůstal ministrem. Danton tehdy prohlásil: „Nikdo neprokazuje Rolandovi větší spravedlnost než já; ale řeknu vám: pozvete-li jeho, pozvěte také paní Rolandovou, neboť každý ví, že Roland nebyl ve svém ministerstvu sám. Já jsem byl ve svém sám.“

vězněm a pravděpodobně zahynu jako oběť; mé svědomí mi nahrazuje všechno. Stane se mi jako Šalomounovi, který žádal jen moudrost a dostal k ní ještě jiné statky; já chtěla jen pokoj spravedlivých, a i já budu mít nějaké bytí v budoucím pokolení.

Knihy, abbé Jeauket a jedna spisovatelka

Ale mezitím se vraťme do Fontenay. Malá knihovna mých příbuzných mi tam poskytovala ještě nějakou pomoc; našla jsem tam celého Pufendorfa, dosti nudného v jeho *Všeobecných dějinách* a pro mne poutavějšího v *Povinnostech člověka a občana*[14]; *Maison rustique* a různá díla o zemědělství či o hospodaření, která jsem studovala z nedostatku jiných, protože jsem se vždycky musela něčemu učit; roztomilé drobnosti, které veršoval Bernis, když ještě nebyl oděn do římského purpuru; jakýsi životopis Cromwellův a tisíc jiných pestrostí. Mám velkou chuť upozornit, že v tom množství děl, jež mi náhoda či okolnosti už daly do rukou a z nichž jen neurčitě uvádím ty, které se mi s místy či osobami vybavují nejdřív, ještě není Rousseau; to proto, že jsem ho opravdu četla velmi pozdě, a dobře jsem udělala: byl by mě přivedl k šílenství, nechtěla bych číst nikoho jiného. Snad ještě až příliš posílil mou slabou stránku, smím-li to tak říci[15].

Mám důvod se domnívat, že se matka postarala, aby mi byl vzdálen; neboť jeho jméno mi nebylo neznámé, jeho díla jsem hledala, a když jsem matku ztratila, znala jsem z něho jen *Listy z hor* a list Kryštofu de Beaumont – přestože jsem tehdy už přečetla celého Voltaira, i Boulangera, i markýze d'Argens, i Helvétia[16] a mnoho jiných filozofů a kritiků. Má výborná mat-

14. Samuel Pufendorf (1632–1694), německý právník, jeden z mistrů přirozenoprávní nauky. Autorka má na mysli jeho *Úvod do dějin předních evropských států* (francouzsky 1724) a spis *O povinnostech člověka a občana podle přirozeného zákona* (francouzsky 1707). *La Maison rustique* byla oblíbená příručka venkovského hospodaření.

15. Perroud: nadšení paní Rolandové pro Rousseaua prostupuje všechny její dopisy, zvláště ty z let 1786–1789. *Listy z hor* (1764) jsou Rousseauova polemika se ženevskou vládou, *List Kryštofu de Beaumont* (1763) jeho obrana *Emila* proti pařížskému arcibiskupovi, který knihu odsoudil.

16. Nicolas-Antoine Boulanger (1722–1759), pod jehož jménem vyšly po jeho smrti smělé protináboženské spisy, nejznámější *L'Antiquité dévoilée* (Odhalený starověk, 1766), na nichž se patrně podílel baron d'Holbach; Jean-Baptiste de Boyer, markýz d'Argens (1703–1771), autor *Židovských listů* a jiných volnomyšlenkářských spisů; Claude-Adrien Helvétius (1715–1771), materialistický filozof, autor spisu *O duchu* (1758).

ka, která dobře viděla, že je třeba nechat mou hlavu pracovat, patrně nepokládala za velkou škodu, abych vážně studovala filozofii, i za cenu trochy nevěry; ale nepochybně usoudila, že nemá strhávat mé citlivé srdce, až příliš ochotné vzplanout. Ach, můj Bože! Kolik marné péče, abychom unikli svému osudu! Týž duch ji vedl, když mi zabránila věnovat se malířství; ten ji přiměl i k tomu, aby se postavila proti tomu, abych se učila na cembalo, přestože k tomu byla nejkrásnější příležitost na světě. Sousedství nás seznámilo s jistým abbé Jeauketem[17], velkým hudebníkem, ošklivým jako hřích, dobrákem a milovníkem dobrého stolu: narodil se v okolí Prahy, několik let strávil ve Vídni ve službách velmožů od dvora a dával několik hodin Marii Antoinettě. Okolnostmi zavlečen do Lisabonu, vybral si nakonec Paříž, aby tu v nezávislosti projídal penze, jež tvořily jeho malé jmění. Nesmírně si přál, aby mu matka dovolila učit mě na cembalo; tvrdil, že mé prsty i má hlava by brzy urazily velký kus cesty a že bych se jistě pustila i do komponování: „Jaká škoda," říkal, „brnkat si na kytaru, když má člověk schopnosti vymýšlet a hrát krásné věci na prvním z nástrojů!" – Toto nadšení a naléhání, opakované až k prosbám, matku nepřemohly; pokud jde o mne, vždy připravená využít, co by mi bylo dovoleno se naučit, ale zvyklá vážit si matčiných rozhodnutí stejně, jako jsem milovala její osobu, nikdy jsem o nic nežádala; ostatně studium vůbec mi otevřelo tak široké pole, že jsem nepoznala útrapy zahálky. Často jsem si říkala: až budu jednou sama matkou, nastane čas použít toho, co jsem získala, a studovat už nebudu moci; a spěchala jsem využít svůj čas ve strachu, abych neztratila ani minutu.

Abbé Jeauket se čas od času stýkal s lidmi dobrého tónu, a když je u sebe shromáždil, spěchal k nim přizvat i nás: takto jsem mezi několika jedinci, kteří nestojí za zmínku, zahlédla učeného Roussiera, poctivého d'Odimonta; ale nezapomněla jsem na drzého Paradella a na paní de Puisieux. Tento Paradelle byl velký čahoun oblečený jako abbé, domýšlivý chvastoun jako žádný jiný hlupák, kterého jsem kdy potkala; tvrdil, že dvacet let jezdil kočárem po lyonské dlažbě, a aby v Paříži neumřel hlady, pořádal kurzy italštiny, kterou skoro neuměl. Paní de Puisieux, pokládaná za autorku *Cha-*

17. Jinak neznámý hudebník; jméno, psané tak v rukopise i v anglickém překladu, je snad francouzským přepisem českého příjmení. Údaj o hodinách Marii Antoinettě ve Vídni nelze ověřit.

rakterů, jež nesou její jméno[18], si v šedesáti letech, se shrbenými zády a bezzubými ústy, uchovávala pózy a nároky, jejichž strojenost se sotva odpouští i mládí. Představovala jsem si, že žena spisovatelka musí být velmi úctyhodná osoba, zvláště napsala-li něco o mravech: směšnosti paní de Puisieux mi daly podnět k přemýšlení; její hovor neprozrazoval o nic víc ducha, než kolik soudnosti ukazovaly její podivnosti; pochopila jsem, že lze vyrábět rozum, aby se ukázal, a přitom ho pro sebe mnoho neužívat, a že muži, kteří se posmívali ženám spisovatelkám, se snad neprovinili ničím jiným, než že jim výlučně přičítali to, co s nimi sami sdíleli. Tak jsem i v životě velmi uzavřeném nacházela, čím plnit svou zásobárnu postřehů; byla jsem postavena do samoty, ale na pomezí světa, a tak, že jsem rozeznávala mnoho věcí, aniž by mě kterákoli z nich obtěžovala.

Koncerty a literární shromáždění

Koncerty paní L'Épine mi otevřely nový pohled. Už jsem řekla, že L'Épine byl žákem Pigallovým a sloužil mu jako pravá ruka[19]; v Římě se oženil se ženou, která, jak se domnívám, bývala zpěvačkou a na niž jeho rodina zde zpočátku nehleděla příliš vlídně, ale která svým dobrým chováním dokazovala, že tato přezíravost byla neoprávněná. Založila u sebe koncert amatérů, složený ze zdatných lidí, do něhož připouštěla jen to, co nazývala dobrou společností; konal se každý čtvrtek; matka mě tam vodila dosti často. Tam jsem slyšela Jarnowicka, Saint-Georgese, Duporta[20], Guérina a mnoho jiných; tam jsem zahlédla krasoduchy obojího pohlaví, slečnu de Morville, paní Benoît, Sylvaina Maréchala[21] atd., a drzé baronky, a he-

18. Madeleine d'Arsant, paní de Puisieux, přítelkyně Diderotova, vydala roku 1750 *Les Caractères*, moralistní spis po vzoru La Bruyèrově; už tehdy se tvrdilo, že na něm má podíl Diderot. Perroud upozorňuje, že v roce 1774 jí bylo teprve čtyřiapadesát.

19. Jean-Baptiste Pigalle (1714–1785), jeden z nejslavnějších sochařů té doby (nahá socha Voltaira, náhrobek maršála Mořice Saského ve Štrasburku). O jeho spolupracovníku L'Épinovi Perroud nic bližšího nezjistil; o koncertech paní L'Épine píše Marie Phlipon v dopisech Sophii Cannet.

20. Perroud: Giovanni Giornovichi zvaný Jarnowick (asi 1745–1804), houslový virtuos, v Paříži 1770–1779; Jean-Louis Duport (1749–1819), violoncellista; u Guérina jen předpokládá, že jde o Marca-Alexandra Guérina (1744–1814). Joseph Bologne, rytíř de Saint-Georges (1745–1799), byl mulat z Guadeloupe, nemanželský syn plantážníka, proslulý houslista, skladatel a šermíř.

21. Slečna Marné de Morville, pozdější paní de Rome, autorka několika překladů; Sylvain Maréchal (1750–1803), básník a publicista, proslulý ateista, za revoluce autor *Manifestu rovných* (1796). O paní Benoît viz níže.

zounké abbé, staré rytíře a mladé švihály. Jaká legrační laterna magika! Byt paní L'Épine v ulici Neuve-Saint-Eustache nebyl nijak krásný; koncertní sál byl trochu stísněný, ale otevíral se do další místnosti, jejíž velké dveře zůstávaly dokořán; tam, usazeni v kruhu, jsme měli dvojí výhodu: slyšet hudbu a vidět účinkující, a přitom si v přestávkách moci povídat. Vždy po matčině boku, v mlčení, jež zvyk předepisuje slečnám, byla jsem samé oko a samé ucho; ale když jsme se ocitly s paní L'Épine v soukromí, kladla jsem několik otázek, jejichž odpovědi mi objasňovaly má pozorování.

Jednou navrhla tato dáma matce, abychom šly do rozkošné společnosti, která se scházela u jednoho duchaplného muže, jehož jsme u ní několikrát viděly: sjížděli se tam osvícení lidé, ženy vkusu, konala se tam příjemná předčítání, bylo to opravdu rozkošné! Návrh byl zopakován, než byl přijat. „Podívejme se na to," říkala jsem mamince; „už začínám svět posuzovat natolik, abych předpokládala, že to musí být buď velmi milé, nebo velmi směšné, a v tom druhém případě se tam vždycky dá jednou pobavit." Výprava je ujednána. Středa byla dnem literárních shromáždění pana Vasse[22]; odebereme se k němu s paní L'Épine k Templské bráně. Vystoupáme do třetího patra a dostaneme se do dosti prostorného bytu, zařízeného podle předpisu: slaměné židle, natěsnané v několika řadách, čekaly na diváky a začínaly se plnit; velmi špinavé mosazné svícny osvětlovaly lojovými svíčkami toto doupě, jehož groteskní prostota nijak nezapírala filozofickou přísnost a chudobu krasoducha. Elegantní ženy, mladé dívky, několik postarších vdov, spousta básníčků, zvědavců či intrikánů – to byla celá společnost.

Pán domu, usazený za stolem, který sloužil jako psací pult, zahájil schůzi přednesem vlastní básně; jejím námětem byla hezká malá opička, kterou stará markýza de Préville stále nosila v rukávníku a kterou ukázala celé společnosti, neboť byla přítomna a považovala za nutné vystavit hrdinu básně dychtivým zrakům všech. Volání „bravo" a potlesk vzdaly hold vzletu pana Vasse, který, velmi sám se sebou spokojen, chtěl přenechat své místo panu Delpêchesovi, tuším, jenž psal pro Audinotovo divadlo malé komické kusy a obvykle o nich žádal mínění společnosti, to jest povzbuze-

22. Perroud: Guillaume Vasse (1721–1779), „literát třetího řádu".

ní jejích chval. Ale ten den nemohl; nevím, zda kvůli bolesti v krku, nebo protože mu v několika scénách chybělo pár veršů. Křeslo tedy zaujal Imbert[23]: Imbert, autor *Paridova soudu*, přečetl roztomilou drobnost, ihned vynesenou do nebe. Odměna nedala na sebe čekat: po něm přišla slečna de la Cossonnière a přečetla *Loučení s Colinem*; nebylo sice příliš důmyslné, zato dosti něžné. Hned se vědělo, že je určeno Imbertovi, který se chystal na cestu; poklony se jen sypaly. Imbert se odvděčil své múze, i sobě samému, tím, že políbil všechny ženy ve společnosti. Tento obřad, svižný a veselý, ale přece slušný, se matce vůbec nelíbil a mně připadal tak podivný, že jsem z toho byla v rozpacích. Po jakýchsi nevalných epigramech či čtyřverších přečetl jeden muž s velkou deklamací verše na chválu paní Benoît. Byla přítomna; musím o ní říci pár slov pro ty, kdo nečetli její romány, mrtvé už dlouho před revolucí a přikryté hromadami popela, až se najdou mé paměti.

Albine se narodila v Lyonu, podle toho, co jsem četla v *Dějinách slavných Francouzek* od jedné společnosti literátů[24] – v dějinách, v nichž jsem ke svému úžasu našla ženy, které jsem vídala ve společnosti, jako ji, jako paní de Puisieux, paní Champion a jiné, z nichž některé snad ještě žijí v hodině, kdy píšu, nebo opustily tento pozemský příbytek teprve před několika lety. Provdala se za kreslíře Benoîta, byla s ním v Římě a zasloužila si tam přijetí do Arkádské akademie; nedávno ovdovělá, ještě ve smutku za manžela, usadila se v Paříži, psala tu verše a romány, někdy aniž je sama napsala, pořádala hru a stýkala se s urozenými dámami, které dary v penězích či v parádách platily za potěšení mít u svého stolu ženu krasoducha. Paní Benoît bývala krásná; péče o toaletu a touha líbit se, prodloužené za věk, jenž úspěch zaručuje, jí ještě vynášely jisté úspěchy. Její oči si je vyžadovaly s takovou vroucností, její ňadra, vždy odhalená [až za onu malou růži, jejíž květ bývá vyhrazen důvěrným tajemstvím][25], se tak živě dmula, aby je zís-

23. Barthélemy Imbert (1747–1790), plodný autor bajek, povídek a divadelních kusů; jeho báseň *Le Jugement de Pâris* (Paridův soud) o čtyřech zpěvech vyšla roku 1772.

24. Françoise-Albine Puzin de la Martinière, paní Benoît (1724 – po 1800), autorka četných románů a divadelních her z let 1757–1783. Perroud za zmíněnou knihou tuší *Galerie française* (1771–1772). Arkádská akademie (Accademia dell'Arcadia) byla proslulá římská literární společnost, jejíž členové přijímali pastýřská jména.

25. Perroud: pasáž v hranatých závorkách vypustil předchozí vydavatel pamětí C.-A. Dauban (1864); Perroud ji obnovil podle rukopisu.

kala, že bylo nutno přiznat upřímnosti touhy a snadnosti, s jakou jí lze vyhovět, to, co muži ostatně tak snadno přiznávají, jakmile je nezavazuje stálost. Otevřeně smyslné vzezření paní Benoît bylo pro mne zcela nové; na promenádách jsem vídala ony kněžky rozkoše, jejichž neslušnost ohlašuje jejich řemeslo pohoršlivým způsobem; zde šlo o jiný odstín. Neméně mě zarazilo básnické kadidlo, jímž byla zahrnována, a výrazy „moudrá Benoît“, „cudná Benoît“, několikrát opakované v těch verších, které ji nutily čas od času si skromně zaclonit oči vějířem, zatímco někteří muži s nadšením tleskali chvalám, jež nepochybně pokládali za velmi výstižné. Vzpomněla jsem si, co mi četba dovolila posoudit o galantnosti a jakou zkaženost srdce a falešnost ducha k ní musely přidávat mravy století a nevázanost dvora; viděla jsem zženštilé muže, jak plýtvají obdivem na lehké verše, na jalové talenty, na vášeň, s níž je chtěla svést všechny, jistě aniž je milovala, neboť kdo se zasvětí štěstí jediné vyvolené bytosti, nerozdává se pohledům davu. Uprostřed věcí, které probouzely mou obraznost, jsem pociťovala záchvěvy znechucení a mizantropie a vracela jsem se do své samoty se sladkou melancholií.

K panu Vassovi jsme se už nevrátily; mně stačilo jednou, a Imbertovo líbání spolu s chvalozpěvem na paní Benoît by matku vyléčily z chuti vodit mě tam znovu. Ani koncert barona de Back[26], velmi zábavný, ale občas také velmi nudný pro nároky tohoto melomana, nás skoro neviděl, navzdory vstupenkám a známostem, které nám zdvořilost paní L'Épine často nabízela. Stejně zdrženlivé jsme byly vůči onomu velmi početnému koncertu, známému pod jménem Amatérský. Byly jsme tam jednou, v doprovodu jistého pana Boyarda de Creusy, který si pro zábavu sepsal kytarovou školu a požádal matku o svolení, aby mi směl věnovat jeden výtisk; měl nesmírně slušné způsoby; zmiňuji ho proto, že měl dost rozumu, aby si pomyslel, že v postavení, které obecný lid stále ještě pokládal za vznešené, budu ráda vidět lidi, jimž jsem v mládí nebyla neznámá; navštívil mě, když jsem byla na ministerstvu, a mé přijetí mu jistě dokázalo, že si cením a ráda vzpomí-

26. Patrně baron Charles-Ernest de Bagge (1722–1791), bohatý hudební amatér, jehož pařížské koncerty byly vyhlášené a jehož houslistické ambice byly terčem posměchu. Koncert amatérů (Concert des Amateurs), založený roku 1769, patřil k nejlepším orchestrům Paříže; od roku 1773 ho vedl Saint-Georges.

nám na dobu, na kterou mohu být hrdá stejně jako na všechna ostatní období svého života.

S divadly to bylo ještě horší; matka do nich nechodila nikdy. Za jejího života mě vzali jen jednou do Opery a jednou do Comédie-Française; bylo mi tehdy šestnáct či sedmnáct let. Floquetovo *Spojení lásky a umění*[27] mi nepředvedlo nic, ani v hudbě, a už vůbec ne v ději, co by mě dokázalo okouzlit a udržet představu, jakou jsem si utvořila o čarovné podívané; chladnost námětu, nesouvislost scén, nemístnost baletů se mi nelíbily; kostýmy tanečníků mě pohoršily ještě víc: nosili ještě krinolíny, nic tak směšného jsem neviděla; proto mi Pironova kritika divů Opery připadala mnohem lepší než samo představení. U Francouzů jsem viděla *Skotku*[28]: ani ta nebyla právě s to mě nadchnout; okouzlila mě jen hra slavné Dumesnil. Otce občas napadlo vzít mě na některá jarmareční představení; jejich průměrnost mě odpuzovala. Byla jsem tedy obrněna proti směšnosti krasoduchů přesně tak, jako byly děti v Lakedaimonu obrněny proti opilství podívanou na jeho výstřednosti, a má obraznost neutrpěla velké otřesy, jaké by mohla vyvolat svůdnost divadla, kdybych byla viděla jeho nejkrásnější představení. To, co jsem viděla, mi stačilo k tomu, abych se spokojila s četbou mistrovských děl velkých mistrů ve své pracovně a v klidu vychutnávala všechny jejich krásy.

Hromadný odvod nápadníků

Jeden mladý muž, velmi horlivý návštěvník koncertů paní L'Épine, přišel na to, že bude chodit k matce z jejího pověření vyptávat se na naše zdraví, kdykoli naše poněkud delší nepřítomnost mohla vést k domněnce, že snad utrpělo. Slušný tón, příjemná živost, důvtip, a především řídkost návštěv nechávaly odpustit tuto malou, dosti obratně nalezenou cestičku, jak získat

27. Heroický balet *L'Union de l'amour et des arts* na hudbu Étienna-Josepha Floqueta měl premiéru 7. září 1773. Perroud upozorňuje, že v dopise Henriettě Cannet, datovaném červencem 1776, píše Marie Phlipon o své první návštěvě Opery na témž představení; bylo jí tehdy dvaadvacet a matka byla už rok mrtvá – buď ji tu paměť klame, nebo je chybné datum dopisu. Tanečníci tehdy ještě nosili tzv. *tonnelet*, vyztuženou sukénku podobnou dámským krinolínám.

28. *L'Écossaise* (1760), Voltairova satirická komedie namířená proti kritikovi Fréronovi; Perroud: šlo tedy o reprízu. Marie-Françoise Dumesnil (1713–1803) byla slavná tragédka Comédie-Française.

přístup do domu: nakonec se La Blancherie[29] odvážil vyznat. Ale když jsem teď dospěla k dějinám nápadníků, musím je nechat defilovat *en masse*, hromadně – roztomilý výraz, který může posloužit k datování mého spisu a připomenout slavné dny, kdy se všechno nařizuje hromadně, navzdory co největšímu možnému rozdrobení zálib a vůlí[30].

Nikdo jistě nezapomněl na španělského kolosa s rukama Ezauovýma, na toho tak zdvořilého pana Mignarda, jehož jméno žertovně kontrastovalo s jeho postavou[31]. Když sám od sebe přiznal, že mě na kytaru už nemůže nic naučit, požádal o svolení, aby mě směl občas přijít poslechnout, a objevoval se ve velmi dlouhých odstupech, aniž se mu vždycky podařilo nás zastihnout. Polichocen talentem své mladé žačky, jejž pokládal za své dílo, a vycházeje z toho, aby si přisvojil jakési právo či omluvu – ohlásil se totiž jako šlechtic z Málagy, kterého neštěstí přinutila hledat obživu ve svých hudebních znalostech –, začal tím, že ztratil hlavu, a skončil tím, že přestal uvažovat, jen aby sám sobě ospravedlnil své nároky, načež se ustálil na úmyslu dát o mne požádat, neměl však odvahu promluvit osobně. Když námitky toho, koho tímto posláním pověřil, nedokázaly jeho záměr změnit, bylo poslání vyřízeno; následovalo doporučení, aby už nikdy nevkročil do našeho domu, provázené zdvořilostí, jakou jsme povinni nešťastníkům. Co se stalo, jsem se dozvěděla z otcových žertů; rád se mnou hovořil o žádostech, které mu byly ohledně mne předkládány, a protože byl trochu ješitný, nešetřil osoby, které se vystavovaly posměchu.

Ubohý Mozon ovdověl; dal si odstranit malou bouli, ozdobu své levé tváře, a pomýšlel na to, že si pořídí kabriolet; mně bylo patnáct let a on byl znovu povolán, aby mě zdokonalil: jeho obraznost se rozpálila; dobré mínění o vlastním umění mu nechybělo, Marcela by byl pokládal za velmi ro-

29. Mammès-Claude Pahin de la Blancherie (1752–1811), rodák z Langres, zemřel v Londýně. Perroud: v dopisech Marie Phlipon sestrám Cannetovým se poprvé objevuje 25. listopadu 1773; flirt trval skoro tři roky a teprve v dopise Sophii z 25. června 1776 s ním dívka, prozřelá a už přitahovaná k Rolandovi, rázně účtuje. Mnoho psal a čile se pohyboval v literárním světě; měl „povahu novináře“.

30. Narážka na dekret Konventu z 23. srpna 1793 o *levée en masse*, hromadném odvodu všech svobodných mužů od 18 do 25 let a o povolání celého národa do služeb války.

31. Francouzské *mignard* znamená „roztomilý, něžný, drobounký“. Mignard byl španělský učitel kytary, o němž autorka psala v předchozí kapitole; Ezau byl podle Bible chlupatý (Gn 27,11–23).

zumného[32]. Umělec jako umělec – proč by se nebyl přihlásil i on? Dal přednést svá přání a byl propuštěn jako ten předchozí.

Od chvíle, kdy mladá dívka dosáhne věku, který ohlašuje její rozvití, lne k jejím krokům roj nápadníků jako roj včel, jež bzučí kolem právě rozvitého květu. Vychovaná přísně a žijíc velmi uzavřeně, mohla jsem vzbudit jen jediný záměr, a úctyhodná povaha mé matky, zdání jistého jmění a postavení jediné dcery jej mohly učinit velmi lákavým pro mnoho lidí. Hrnuli se v zástupech, a protože bylo obtížné získat přístup, většina z nich se uchylovala k tomu, že psala mým rodičům. Otec mi dopisy tohoto druhu vždycky přinášel. Zcela nezávisle na tom, co v nich stálo o stavu a jmění, ovlivňoval mé mínění nejprve způsob, jak byly napsány; brala jsem na sebe koncept odpovědi, který otec velmi věrně opisoval; nechávala jsem ho propouštět žadatele důstojně, bez naděje a bez urážky. Takto prošla přehlídkou mládež celé mé čtvrti; u většiny z nich jsem neměla potíž prosadit svá odmítnutí. Otec bral ohled skoro jen na bohatství, měl se mnou vysoké úmysly: kdo byl tedy usazen příliš nedávno a komu nynější majetek či velmi blízké vyhlídky nezaručovaly velký blahobyt, nezískal jeho souhlas; ale zato když byly tyto údaje příznivé, nerad viděl, že se nechci rozhodnout. Zde se začaly rozvíjet rozdíly mezi mnou a otcem, které se pak už jen prohlubovaly. On miloval obchod a vážil si ho, protože v něm viděl zdroj bohatství; já jsem ho nenáviděla, protože byl v mých očích zdrojem lakoty a podvodu[33].

Otec dobře cítil, že nemohu přijmout nic, co souvisí s řemeslem ve vlastním smyslu, a ani jeho sebeláska by mu nedovolila na to pomýšlet; ale nechápal, že by se mi nehodil elegantní klenotník, který se dotýká jen krásných věcí, na nichž vydělává velké zisky, když se ucházel o mou ruku s už dobře zavedeným obchodem, jemuž se slibovala skvělá budoucnost. Avšak duch klenotníka, stejně jako duch drobného galanterníka, nad nímž se klenotník cítí povznesen, i bohatého obchodníka se suknem, který se cení výš

32. Mozon byl autorčin učitel tance, ošklivý a poctivý Savojan, o němž psala už dříve. Perroud: „Kolik věcí je v menuetu!“ – jeden z proslulých výroků Marcela, vyhlášeného pařížského tanečního mistra 18. století.

33. Perroud: v tomto instinktivním odporu k obchodníkům se Marie Phlipon setkala s Rolandem, který z přesvědčení stranil výrobcům, tvůrcům bohatství, proti obchodníkům, v nichž viděl společenské přížívníky.

než oni všichni, mi připadal celý pohlcen chtivostí zlata, počty, jak ho nahromadit, a lstí, jak rozmnožit jeho prameny, a cizí vznešeným myšlenkám a jemným citům, jimiž jsem měřila cenu bytí.

Ode mládí zaujatá zkoumáním vztahů člověka ve společnosti, živená nejčistší morálkou, obeznámená s velkými příklady – to bych byla žila s Plútarchem a se všemi filozofy jen proto, abych se spojila s obchodníkem, který by nic nesoudil ani necítil jako já?

Viděli jsme, že má moudrá maminka chtěla, abych nebyla v kuchyni o nic víc v rozpacích než v salonu a na trhu než na promenádě; i po návratu z kláštera jsem ji doprovázela při nákupech pro domácnost, které často obstarávala sama, a nakonec mě jimi někdy pověřovala a posílala mě se služkou. Řezníkovi, u něhož nakupovala, zemřela druhá žena a on se ocitl, ještě mladý, s jměním padesáti tisíc tolarů[34], které hodlal rozmnožit. O těchto podrobnostech jsem neměla ponětí; všímala jsem si jen výhody, že jsem dobře obsloužena a s mnoha zdvořilostmi, a velmi jsem se divila, když jsem viděla, jak se ten člověk v neděli často objevuje na promenádě, kde jsme byly, v pěkném černém fraku a jemných krajkách, a hluboce se klaní matce, aniž ji oslovil. Ta hra trvala celé léto. Onemocněla jsem; každé ráno posílal řezník zjistit, co bychom si mohly přát, a dával nabízet věci ze svého oboru: tato velmi přímá péče začala otce rozesmávat, a protože se chtěl pobavit, přivedl za mnou jistou slečnu Michon, osobu vážnou a zbožnou, v den, kdy obřadně přišla přednést žádost jménem řezníka. „Víte, dcero,“ řekl mi vážně, „že mám zásadu nevnucovat vám nic proti vaší náklonnosti: tady jsou návrhy, které mi byly ohledně vás učiněny“, a zopakuje, co mu slečna Michon sdělila. – Kousla jsem se do rtu, trochu dotčená, že mi otcova dobrá nálada přenechává břemeno odpovědi, kterou měl dát za mne on. „Vy přece víte, tatínku,“ odvětila jsem, parodujíc ho, „že se ve svém nynějším postavení cítím velmi šťastná a že jsem pevně rozhodnuta ho několik let neopouštět; na tomto rozpoložení můžete založit vše, co uznáte za vhodné“, a odešla jsem.

„Ale opravdu,“ řekl mi pak otec mezi čtyřma očima, „to je ti ale pěkný způsob, jak odehnat všechny, ten důvod, který sis vymyslela. – Oplatila

34. Tolar (*écu*) měl hodnotu tří liber (*livres*); padesát tisíc tolarů tedy činilo 150 000 liber, velmi slušné jmění. Pro srovnání: autorčino věno činilo dvacet tisíc liber.

jsem vám vaši malou zlomyslnost, tatínku, obecnou frází, která se velmi hodí do úst mladé dívky, a přenechala jsem vám břemeno řádného odmítnutí, které nemám brát na sebe. – Velmi obratně ses z toho vyvlékla; ale řekni mi tedy, co by se ti hodilo? – To, k čemu jste mě vychoval, když jste mě učil přemýšlet a nechal mě přivyknout studiu: nevím, kdo bude muž, jemuž se dám, ale nikdy to nebude nikdo jiný než ten, s nímž budu moci sdílet své city stejně jako své myšlenky. – I v obchodě se najdou muži, kteří mají zdvořilost a vzdělání. – Ano, ale ne takové, jaké potřebuji já. Jejich zdvořilost spočívá v několika frázích a poklonách, jejich vědění se vztahuje vždycky k pokladně a při výchově mých dětí by mi sotva pomohlo. – Vychovávala bys je sama. – Ten úkol by se mi zdál těžký, kdyby ho nesdílel ten, kdo jim dal život. – Myslíš, že Lempereurova žena není šťastná? Právě zanechali obchodu, kupují vysoké úřady, vedou nákladný dům a vídají u sebe dobrou společnost. – Nejsem soudcem cizího štěstí a to své nevážu k bohatství; štěstí v manželství si nedovedu představit jinak než v nejdůvěrnějším spojení srdcí: mohu se spojit jen s tím, kdo se mi podobá, a i tak musí můj muž být lepší než já, neboť když mu příroda i zákony dávají převahu, styděla bych se, kdyby si ji opravdu nezasloužil. – To budeš chtít nějakého advokáta? Ženy nejsou s těmi lidmi od psacího stolu příliš šťastné; mají nadutost a velmi málo peněz! – Ale můj Bože, tatínku, já nikoho neposuzuji podle jeho taláru; neříkám vám, že chci to či ono povolání, ale muže, kterého bych mohla milovat. – Jenže podle toho, co říkáš, se takový muž v obchodě najít nemůže? – Ach… přiznávám, že se mi to zdá velmi obtížné; nespatřila jsem tam nikoho podle svého vkusu a ten stav sám mi je odporný. – Je to přece velmi příjemné, sedět v klidu doma, zatímco muž dělá dobré obchody. Podívej se na paní Argens[35]; zná diamanty stejně dobře jako její muž, v jeho nepřítomnosti jedná s makléři a uzavírá obchody i se soukromníky: pokračovala by v obchodě, i kdyby ovdověla. Jejich jmění je už značné; patří k té společnosti, která právě koupila Bagnolet. Máš rozum, dokonce se v tom oboru vyznáš, co jsi přečetla pojednání o drahokamech, které mám; vzbuzovala bys důvěru; dělala bys, co bys chtěla,

35. Perroud: paní Argens bydlela roku 1777 v prvním patře téhož domu jako rodina Phlipon, měla dvě dcery a zvala k sobě rytcovu dceru, kterou chtěla provdat; v dopisech Sophii Cannet ji Marie Phlipon nazývá „paní A.“. S manželem obchodovali s diamanty. Bagnolet u Paříže, dřívější sídlo vévodů orleánských, bylo v té době prodáno a jeho pozemky patrně rozparcelovány.

měla bys příjemný život, kdybys byla chtěla Delorma, Dabreuila nebo L'Obligeoise! – Podívejte, tatínku, až příliš dobře jsem viděla, že v obchodě se uspěje jen tak, že se draze prodává, co se levně koupilo, že se hodně lže a vydírá chudý dělník; nikdy se nebudu umět k ničemu podobnému propůjčit, ani si vážit toho, kdo se tím zabývá od rána do večera: a já chci být počestnou ženou – a jak bych byla věrná muži, jehož bych si vůbec necenila, připustíme-li, že bych si ho vůbec mohla vzít? Prodávat diamanty nebo paštičky mi připadá skoro totéž, jen s tím rozdílem, že paštičky mají pevnou cenu, že se při nich snad méně podvádí, ale víc se člověk umaže; nestojím o jedno ani o druhé. – Ty si tedy myslíš, že v obchodě nejsou žádní poctiví lidé? – To nechci rozhodovat, ale jsem přesvědčena, že jich je málo, a ani tihle poctiví lidé nemají všechno, co potřebuji u manžela. – Jsi hrozně vybíravá; a co když svou chiméru nenajdeš? – Umřu jako stará panna. – To by možná bylo tvrdší, než si myslíš; ostatně máš čas o tom přemýšlet; ale jednou přijde nuda, zástup nápadníků tu už nebude, a znáš tu bajku![36] – Ach, pomstím se nudě tím, že si budu štěstí zasluhovat – anebo nespravedlnosti, která by mi ho upřela. – Už jsi v oblacích; je tam krásně, když se tam člověk dostane, ale není snadné tam vydržet. Pamatuj si vždycky, že bych rád měl vnoučata, dokud nebudu příliš starý.“

Ráda bych vám je dala, pomyslela jsem si v duchu, když otec rozhovor ukončil a odešel; ale opravdu je budu mít jen od manžela, který se ke mně hodí. Tehdy na mne padala trocha melancholie, když jsem se rozhlížela po svém okolí, v němž jsem široko daleko neviděla nic, co by se hodilo k mým zálibám. Ten pocit netrval dlouho, cítila jsem v sobě přítomné štěstí a budoucnost jsem zahalovala neurčitou nadějí; byla to plnost blaha, která se přelévá až do budoucnosti a zbavuje všech starostí. – „Tak bude to tentokrát, slečno?“ řekl mi jednoho dne otec s předstíranou vážností a se spokojeným výrazem, jaký míval vždycky, když dostal nějakou žádost. „Přečtěte si tento dopis.“ – Byl velmi dobře napsán co do písma i co do slohu a vehnal mi ruměnec do tváře. Pan Morizot de Rozain v něm vyjadřoval dosti krásné věci, ale upozorňoval, že jeho jméno stojí v šlechtickém seznamu jeho provincie; připadal mi domýšlivý či nešikovný, když se chlubil

36. Patrně La Fontainova bajka *Dívka* (*La Fille*, kniha VII) o pyšné dívce, která odmítala jednoho nápadníka po druhém, až byla nakonec ráda, že si vzala neotesance.

předností, kterou jsem neměla a o níž se nedalo předpokládat, že ji hledám. „Tady ještě není co zkoumat," řekla jsem a zavrtěla hlavou; „ale toho pána je třeba rozmluvit; ještě jeden dva dopisy, a uvidím až na dno pytle: připravím odpověď v tomto smyslu." Kdykoli šlo o psaní, byl otec roztomile povolný a bez potíží mi opisoval. Bavilo mě hrát si na tatínka; jednala jsem o svých vlastních zájmech s veškerou vážností, jakou věc zasluhovala, a vlastně jako za sebe, ale slohem a s moudrostí otcovskou. Od pana de Rozain přišly až tři vysvětlující dopisy; dlouho jsem si je schovávala, protože byly velmi dobře napsané; dokázaly mi, že k tomu, aby se ke mně někdo hodil, ještě nestačí mít ducha, nepřistoupí-li k tomu víc soudnosti a ona duše, kterou nic nenahradí ani nevylíčí, ale jejíž hlas se ozve hned.

Ostatně Rozain neměl nic než titul advokáta, můj nynější majetek nemohl stačit pro dva a on nenabízel takové spojení vlastností, pro které by stálo za to tuto překážku překonat.

La Blancherie a doktor Gardanne

Když jsem ohlásila *hromadný odvod* svých nápadníků, neslíbila jsem, že je všechny jmenuji, a snadno mi to odpustí; chtěla jsem jen ukázat zvláštnost onoho postavení, v němž se o mne ucházelo mnoho lidí, jejichž tvář jsem často ani neznala, a v němž jsem měla volnost sama posuzovat vnější okolnosti i důvody. Občas jsem v kostele nebo na promenádě zaznamenala nové tváře, které mě pozorovaly či za mnou chodily, a říkala jsem si v duchu: „Brzy budu mít zase co odpovídat za tatínka!" Ale nikdy jsem neviděla zevnějšek, který by mě svedl či zaujal. Řekla jsem, že La Blancherie měl ten rozum, že se uvedl do našeho domu a zřejmě vycítil, že než se vysloví, musí se snažit zalíbit. Ještě velmi mladý, La Blancherie už cestoval, mnoho četl, a dokonce i publikoval: jeho dílo nemělo velkou cenu, ale bylo v něm mnoho morálky a zdravých myšlenek; nazval je *Výtah z mých cest, jenž má sloužit za školu otcům a matkám*. Nebylo to příliš skromné, jak vidno, a člověk měl chuť mu to odpustit, neboť se opíral o velmi úctyhodné autority ve filozofii, citoval je dosti šťastně a se zápalem poctivé duše se rozhořčoval nad chladností a nedbalostí rodičů, jež jsou až příliš častou příčinou výstředností, které přivádějí mládež do záhuby. La Blancherie,

malý, snědý a dosti ošklivý, mé obraznosti vůbec nic neříkal; ale jeho duch mi nebyl nepříjemný a zdálo se mi, že vidím, jak velice se mu líbím.

Jednou večer, když jsme se s matkou vracely z návštěvy u prarodičů, zastihly jsme otce trochu zamyšleného: „Mám novinku," řekl nám s úsměvem; „La Blancherie odtud právě odešel, strávil tu přes dvě hodiny: svěřil se mi, a protože se to týká vás, slečno, musím vám to sdělit. (Závěr nebyl příliš logický, ale otec ho míval ve zvyku vyvozovat.) – Miluje tě a nabídl se mi za zetě; ale nemá nic a byla by to pošetilost, což jsem mu dal na srozuměnou. Věnuje se advokacii a měl prý v úmyslu koupit nějaký soudcovský úřad[37]; jeho dědický podíl by k tomu nestačil; představoval si, že kdyby se nám hodil, věno jeho ženy by doplnilo, co mu chybí, a protože je má dcera jedináček, mladí manželé by mohli první léta bydlet u nás. Pověděl mi o tom všem moc krásné věci, které se velmi dobře srovnávají v mladých hlavách, ale rozvážní rodiče potřebují něco pevnějšího. Ať si nejprve otevře kancelář nebo koupí úřad, ať si zkrátka zajistí postavení, pak uvidíme; na sňatek bude čas potom; bylo by bláznovství ženit se napřed. Kromě toho by zbývalo prozkoumat samu osobu; ale dobré informace by se brzy sehnaly; byl bych raději, kdyby nebyl šlechtic a kdyby měl nějakých čtyřicet tisíc tolarů. Je to dosti hodný chlapec, dlouho jsme spolu hovořili; mé důvody ho trochu zarmoutily, ale vyslechl je; nakonec mě poprosil, abych mu nezavíral dveře, a prosil tak roztomile, že jsem svolil, jen když nebude chodit častěji než dosud. Řekl jsem mu, že ti nic neřeknu: ale protože jsi rozumná, nechci před tebou nic tajit." – Několik matčiných otázek a moudrých úvah o všem, co je třeba zvážit, než se člověk pro někoho předem zaujme, mě zbavilo nutnosti cokoli říkat, ale ne snění.

Otcovy počty byly správné, návrhy mladého muže však nebyly nerozumné; cítila jsem se nakloněna vídat ho a zkoumat s větším zájmem a zvědavostí. Příležitostí k tomu nebylo mnoho, uplynulo několik měsíců, La Blancherie odjel do Orléansu a znovu jsem ho spatřila až po dvou letech. V

37. Soudcovské i jiné úřady se za starého režimu kupovaly a dědily; koupě místa v soudní instituci vyžadovala značný kapitál.

tom mezidobí jsem se málem provdala za lékaře Gardanna[38]; tento sňatek urychlovala jedna z našich příbuzných. Paní Desportes[39], rodem Provensálka, se v Paříži provdala do obchodu: ovdověla velmi mladá, s jedinou dcerou, a pokračovala v onom obchodě s klenoty, který otec shledával tak příjemným. Důvtip, poctivost, velká obratnost a výborný tón jí zajišťovaly všeobecnou vážnost; zdálo se, že se obchodů ujímá jen proto, aby se zavděčila lidem, kteří se na ni obraceli: aniž vycházela ze svého velmi dobře vedeného bytu, kde přijímala slušnou společnost, k níž někdy patřili i právě ti, kdo hledali, co by koupili pro svůj přepych či podle zvyklosti, udržovala své malé jmění a svůj blahobyt beze ztrát a bez přírůstků. Ve velmi pokročilém věku jí pomáhala dcera, jejíž něžná oddanost ji přiměla odmítnout každé zaopatření, jen aby mohla zůstat s matkou v nejdůvěrnějším spojení. – Gardanne byl z kraje paní Desportes; přirozený důvtip, jižanská živost, dobrá studia a nesmírná touha uspět slibovaly, že tento mladý doktor dojde dosti daleko na cestě, na kterou už dobře vykročil. Paní Desportes, která ho přijímala s onou ochranitelskou dobrotou, jež slušela její povaze i věku a kterou dovedla učinit milou, si umanula, že z něho udělá manžela své malé sestřenice: zemřela s tímto záměrem a její dcera se rozhodla jej uskutečnit.

Gardanne si přál vázat se, a zároveň se toho bál; při zvažování výhod a nevýhod vstupu do velkého bratrstva ženatých nelnul, jako má romantická hlava, k jediné myšlence osobní shody: počítal všechno. Měla jsem věnem jen dvacet tisíc liber, ale vyhlídky vyvažovaly skromnost věna; peněžní podmínky byly sjednány dřív, než jsem se cokoli dozvěděla – obchod byl vlastně uzavřen, když mi řekli o lékaři, kterého si mám vzít. Jeho stav mi vyhovoval, sliboval osvíceného muže, ale bylo třeba poznat jeho osobu. Uspořádala se procházka do Lucemburské zahrady; cestou nás měl zastihnout déšť a skutečně se rozpršelo, nebo se ho aspoň obávali: uchýlili jsme

38. Perroud: Joseph-Jacques Gardane (tak se psal), narozený kolem roku 1739 v La Ciotat, doktor-regent pařížské lékařské fakulty, bydlel v ulici des Prouvaires u Saint-Eustache; získal jisté jméno spisy o pohlavních nemocech. Marie Phlipon o něm poprvé píše v dopise z 16. srpna 1773; podle dopisů se schůzka konala 16. srpna, odjezd do Fontenay (viz níže) 18. srpna a 20. září bylo už všechno rozbito.

39. Perroud nazývá paní Desportes a její dceru „výbornými sestřenicemi“ Marie Phlipon; po matčině smrti jí slečna Desportes zůstala blízká.

se k přítelkyni paní Desportes, slečně de la Barre, velké jansenistce[40], která byla tou náhodou nadšena a nabídla nám svačinu, během níž ji právě přišel navštívit její lékař a krajan.

Obě strany se hodně pozorovaly; já, aniž jsem se, pokud jde o mne, zdála dívat, ale přesto aniž mi cokoli uniklo. Sestřenice triumfovala, jako by říkala: „Neohlásila jsem ji jako hezkou; ale co tomu říkáte?“ Má dobrá matka vypadala něžně a zamyšleně; slečna de la Barre byla duchaplná a podivuhodně prokazovala čest svým zavařeninám a tisícům bonbonů; lékař dosti štěbetal, chroupal cukrovinky a říkal, napůl z galantnosti, z níž byly trochu cítit školní lavice, že si velice libuje ve sladkosti; na což mladá dívka ostýchavým hlasem, trochu se zardívajíc a s lehkým úsměvem, poznamenala, že se mužům vytýká, že ji mají tolik rádi, protože velice potřebují, aby se s nimi vždycky zacházelo sladce. Hrdý doktor se zdál epigramem potěšen. Otec by byl rád už dal své požehnání; byl tak zdvořilý, až jsem se zlobila. Lékař odešel první, aby vykonal své večerní návštěvy; vrátili jsme se, jak jsme přišli, a tomu se říkalo schůzka. Slečna Desportes, velká dbalkyně forem, všechno tak zařídila, protože do domu, který není otevřený a kde žije mladá dívka, smí muž se sňatkovými úmysly vkročit, teprve když je přijat; ale zato jakmile se tak stane, musí se hned sepsat smlouva a ihned následovat svatba: to byl zákon i proroci.

Lékař ve svém úboru není pro mladou osobu nikdy svůdný; nikdy v životě jsem si nedovedla představit lásku v paruce. Gardanne se svými třemi „kladívky“[41], doktorským vzezřením, jižním přízvukem a černým, těsně srostlým obočím, vypadal mnohem spíš na to, aby zaháněl horečku, než aby ji působil. Ale to jsem jen cítila, aniž bych tehdy tuto úvahu činila; měla jsem o manželství tak přísné představy, že jsem v tom návrhu neviděla ani to nejmenší k smíchu.

„Tak co,“ zeptala se mě tiše má dobrá matka, „jak se ti ten člověk líbí? Bude se ti hodit? – Maminko, to nemohu vědět tak rychle. – Ale můžeš přece říci, zda v tobě vzbuzuje odpor? – Ani odpor, ani zalíbení; jedno i

40. Jansenisté, stoupenci přísné augustinovské nauky o milosti, byli v Paříži 18. století početní zvláště mezi měšťanstvem a v parlamentu; církev i koruna je pronásledovaly.
41. Paruka „o třech kladívkách“ (*à trois marteaux*), se třemi spletenými prameny vzadu, byla stavovským znakem lékařů.

druhé by se mohlo zrodit. – Jakže! Přece je třeba vědět, co odpovědět, až se přijde řádně požádat o ruku. – A ta odpověď mě zaváže? – Když se dá slovo čestnému muži, je jistě třeba je dodržet. – A když se znelíbí? – Rozumná dívka, která se nerozhoduje z rozmaru, když jednou zvážila pohnutky tak velikého rozhodnutí, od něho, jakmile je učinila, neustupuje. – Jde tedy o to rozhodnout se podle této schůzky? – To ne tak docela; vztahy pana Gardanna s rodinou dovolují posoudit jeho postavení a jeho mravy; několik informací pomůže odhadnout jeho povahu; to jsou hlavní základy rozhodnutí; pohled na osobu slouží už jen k drobným ohledům shody. – Ach, maminko, já nijak nespěchám se vdávat. – Věřím ti, dítě moje; ale jsi určena k tomu, aby ses zaopatřila, a jsi v tom nejvhodnějším věku. Odmítla jsi mnoho partií z obchodu, a ty ti tvé postavení může nabídnout v největším počtu; zdáš se rozhodnuta nechtít manžela z toho stavu: partie, která se nabízí dnes, se ti hodí ve všech vnějších ohledech: dej si pozor, abys ji neodmítla lehkomyslně. – Zdá se mi, že mám čas o tom přemýšlet; pan Gardanne sám se snad ještě nerozhodl, vždyť mě nikdy předtím neviděl. – Připouštím; ale je-li to tvá jediná výmluva, nemusela by dlouho vydržet: ostatně nežádám odpověď hned teď; promyslíš si to a za dva dny mi své úvahy sdělíš.“ S těmi slovy mě matka políbila na čelo a nechala mě v zamyšlení.

[Zde začíná šestý sešit rukopisu.]

Rozum a příroda se tak dobře spojují, aby přesvědčily rozumnou a skromnou dívku, že se má vdát, že rozvažovat v tomto ohledu lze vždy jen o volbě osoby. Nuže, i pokud jde o tuto volbu, nepostrádaly matčiny argumenty oprávněnost. Uvážila jsem kromě toho, že mé prozatímní svolení, ať se říká cokoli, mě nemůže zavazovat bezvýhradně; že je nesmyslné pokládat mě za vázanou jen proto, že bych svolila vídat u otce muže, který se přihlásí, že si mě chce vzít; a velmi dobře jsem cítila, že kdyby se mi znelíbil, žádný ohled by mě nepřiměl věc dovést do konce. Usnesla jsem se tedy v duchu, že neřeknu ne a zkoumání si vyhradím.

Chystaly jsme se odjet na venkov, kde jsme měly strávit čtrnáct dní; shledávala jsem, že by nebylo důstojné odkládat cestu v očekávání ženicha; matka byla téhož mínění; ale ještě před naším odjezdem přišla jednoho krásného dne slečna de la Barre ve slavnostním úboru přednést to, čemu se

říkalo žádost jménem doktora. Rodiče odpověděli obvyklými obecnostmi, jaké se říkají, když se přijímá, s tichou výhradou rozmyslu; požádalo se o svolení, aby se žadatel mohl poroučet osobně, a bylo uděleno. Slečna Desportes, vždy odměřená, usoudila, že ho má přivést ona, a rodinná svačina, na níž byla i slečna de la Barre a jedna z našich příbuzných, provázela obřadný vstup toho pána do otcovského domu. Nazítří jsme odjely na venkov, abychom tam strávily právě dobu takzvaných informací. Tato druhá schůzka se mě nedotkla o mnoho víc než první; ale viděla jsem v Gardannovi duchaplného muže, s nímž by přemýšlivá žena mohla žít, a ve své nezkušenosti jsem počítala, že jakmile je možné rozumně uvažovat a dorozumět se, je v manželství dost základu ke štěstí. Matka se obávala, že u něho spatřuje známky panovačné povahy; mne ta myšlenka nezarážela: zvyklá zkoumat sama sebe, řídit své city, poroučet své obraznosti, proniknutá přísností a vznešeností manželských povinností, vůbec jsem neviděla, co by povaha o něco více či méně mírná měla se mnou co dělat a co by mohla žádat víc, než kolik jsem žádala já sama od sebe. Uvažovala jsem jako filozof, který počítá, a jako samotářka, která nezná ani lidi, ani vášně. Brala jsem své klidné a láskyplné, velkorysé a upřímné srdce za společné měřítko mravnosti svého druhu. Tuto chybu jsem dělala dlouho; byla jediným zdrojem mých omylů. Spěchám na ni upozornit: znamená to dát předem klíček od svého sekretáře.

Na venkov jsem si odvezla jakýsi neklid; nebyl to onen sladký vzruch, jaký ve mně obvykle probouzela jeho okouzlující podívaná a jímž jsem ještě smyslněji vychutnávala jeho dojemné půvaby. Cítila jsem se v předvečer nového postavení; měla jsem snad opustit svou výbornou matku, svá milovaná studia, své milé ústraní, zkrátka jakousi nezávislost, pro stav, který jsem si dobře nevymezovala a který mi uloží velké povinnosti: soudila jsem, že je slavné mít je plnit a že jsem stvořena k tomu, abych je na sebe vzala; ale přece jen jsem neviděla všechno: zakoušela jsem touhu i strach, jaké přináší nejistota. Slečna Desportes na mně vymohla slib, že jí o sobě dám zprávu; slovo jsem dodržela; ale ke konci čtrnácti dnů jsem se dozvěděla, že ji potkalo velké trápení. Otec, který bral věci doslova, by nevěřil, že dobře vdává dceru a plní otcovské povinnosti, kdyby byl v naprostém pořádku nesebral to, čemu říkal informace. Gardanna uvedla jedna z našich příbuzných, která ho znala odjakživa a důvěrně, byly podány všechny

možné údaje; nezáleží na tom, otec napsal hned na začátku celé záležitosti do Provence třem či čtyřem osobám, aby se vyptal na nejmenší podrobnosti týkající se doktorovy rodiny a osoby. Jeho bdělost se za naší nepřítomnosti neomezila jen na to: použil drobných prostředků, aby od sluhů či dodavatelů svého budoucího zetě posoudil jeho náladu a způsob života. A to není všechno: šel ho navštívit, a s obratností rovnou té, jakou uplatňoval při sbírání informací – nechával totiž každého vidět, proč je sbírá –, chtěl se mu ukázat jako dobře zpravený; velmi neobratně mu citoval jako člověka, jehož si musí vážit, jednoho krajana, s nímž byl Gardanne rozhádaný; a ke svým poznámkám připojil předčasné rady otcovským tónem. Gardanne dostal zároveň dopisy z domova, v nichž si z něho tropili žerty kvůli pátrání, k němuž dával podnět, i zprávy o úzkostlivém zkoumání, jež se kolem něho konalo, a konečně i pedagogické napomenutí svého domnělého tchána. Zdrcený, dotčený, rozhořčený jde za slečnou Desportes a s jižanskou prudkostí si stěžuje na podivné počínání muže, jehož dcera, velmi žádoucí, má tu vadu, že má tak podivného otce; slečna Desportes, stejně prudká a velmi hrdá, neshledává v pořádku, aby byl někdo do její sestřenice tak málo zamilován, že si stěžuje na tyto drobné nepříjemnosti, a přijme ho dosti chladně. Jakmile se tyto podrobnosti donesly ke mně, chopila jsem se dychtivě příležitosti vymanit se z nejistoty a napsala jsem, že doufám, že po návratu toho člověka už neuvidím. Tak se rozuzlil sňatek, který chtěli tak uspíšit, že Gardanne počítal s tím, že bude uzavřen během týdne po mém návratu: blahopřála jsem si, že jsem unikla poutu, které se mělo utáhnout tak zprudka; matka, polekaná doktorovou prudkostí, vydechla jako zbavená obav, i když se na druhé straně trochu rmoutila; otec se snažil zakrýt jistý stud a zlost pod rouškou velké důstojnosti; sestřenice si zachovala celou svou, když doktora vykázala ze svého domu, a ještě po pěti letech jí slečna de la Barre tvrdila, že tento svazek je zapsán v nebi, že její přítel žádný jiný neuzavře a že prst Prozřetelnosti chystá sblížení, která my nemůžeme posoudit.

Pěkné proroctví! Mělo asi takovou cenu jako úpis pana de La Châtre![42]

42. Kurtizána Ninon de Lenclos dala markýzi de La Châtre, odjíždějícímu do války, písemný slib věrnosti a vzápětí jej porušila se slovy „Ach, jaký dobrý úpis má La Châtre!“ (*Ah! le bon billet qu'a La Châtre!*) – odtud úsloví o bezcenném slibu.

Matčino naléhání

Matčino zdraví se pozvolna začalo horšit; prodělala záchvat ochrnutí, který mi zmírnili jménem revmatismu, ve shodě s ní, neboť ona se nemýlila a chtěla, abych se neznepokojovala. Vážná a zamlklá, ztrácela den ode dne svou živost; ráda se uzavírala do sebe a nutila mě, abych občas vycházela se služkou, sama však nechtěla opustit svůj pokoj. Často se mnou mluvila o mém zaopatření a litovala, že se nemohu rozhodnout pro partie, které se nabízely. Jednoho dne mě mimo jiné s melancholií přemlouvala, abych přijala jednoho poctivého obchodníka s klenoty, který o mne požádal[43]: „Má pro sebe," říkala mi, „pověst velké poctivosti, spořádané a mírné mravy, příjemné jmění, které se může stát skvělým – a tato vedlejší věc patří k zásluhám průměrného muže. Ví, že nesmýšlíš jako ostatní: chová k tobě vysokou úctu, bude si pokládat za čest řídit se tvými radami a už teď říká, že by nebránil tomu, aby jeho žena sama kojila své děti[44]; vedla bys ho. – Ach, maminko, já vůbec nechci muže, kterého bych vedla: to by bylo příliš velké dítě. – Ale víš, že by tě mohli pokládat za velmi podivínskou? Vždyť bys nechtěla ani pána? – Rozumějme si, drahá maminko: nechci muže, který by mi poroučel, naučil by mě jen vzdorovat; ale nechci ani potřebovat vládnout manželovi. Buď se velmi mýlím, anebo tihle tvorové, kteří měří pět stop a mají vousy na bradě, zřídka opomenou dát najevo, že jsou silnější; dobrák, jehož by napadlo mi tu sílu připomínat, by mě pak popuzoval, a styděla bych se za svou vládu, kdyby se nechával vést. – Rozumím; chtěla bys podmanit někoho, kdo by se pokládal za pána, zatímco by plnil tvou vůli. – Ani to ne; nenávidím otroctví, ale nemyslím, že jsem stvořena k vládnutí, bylo by mi na obtíž: můj rozum má dost práce se mnou samou. Chci si získat někoho hodného mé úcty, takového, abych si mohla pokládat za čest svou povolnost a aby on nacházel své štěstí v tom, že dělá štěstí moje, podle toho, co mu jeho moudrost a jeho náklonnost ukáže jako vhodné. – Štěstí, dítě moje, se ne vždycky skládá z té dokonalé shody, jakou si

43. Perroud: patrně pan Desmoutiers, klenotník v ulici de Harlay; jeho bratra zastihla paní Rolandová roku 1786 jako ředitele daňového úřadu ve Villefranche a nájemníka v domě Rolandových. Týž nápadník se objevuje v dopisech Cannetovým z února a března 1773: „muž pětatřicetiletý, jehož hlavním obchodem jsou diamanty".

44. Kojení vlastní matkou horlivě hájil Rousseau v *Emilovi* (1762); v zámožných městských rodinách se děti tehdy běžně dávaly ke kojným na venkov, jako kdysi i sama Manon.

představuješ; kdyby bez ní neexistovalo, nebylo by ho skoro v žádném manželství. – Ani neznám žádné, které bych záviděla. – Dobrá; ale mezi těmi manželstvími, jež nezávidíš, mohou přece být taková, která jsou lepší než zůstat navždy svobodnou. Mohu zemřít dřív, než si myslíš; zůstala bys sama s otcem, je ještě mladý, a ty si vůbec nepředstavuješ všechna trápení, jichž se má něha k tobě obává: jak klidná bych byla, kdybych tě zanechala spojenou s poctivým mužem, než opustím tento svět!“ Tyto poslední myšlenky mě zdrtily bolestí; matka jako by zvedala hrozivý závoj z temné a děsivé budoucnosti, o níž jsem neměla ani tušení: nikdy mě nenapadlo, že bych ji mohla ztratit; už pouhé zahlédnutí této ztráty, o níž mluvila, jako by byla blízká, mě naplnilo hrůzou; strašlivé zamrazení mi přebíhalo po celém těle; upřela jsem na ni zděšené oči, z nichž její úsměv vyloudil slzy. – „Ale copak, ty se polekáš? Jako by nebylo třeba při rozhodování počítat se vším, co je možné! Nejsem nemocná, i když jsem v kritickém věku, jehož zvraty bývají někdy osudné; ale právě když je člověk zdráv, má myslet na opak; a nynější příležitost mě k tomu zvlášť vybízí. Dobrý a hodný muž ti nabízí ruku; je ti přes dvacet let; už neuvidíš tolik nápadníků, kolik se jich přihlásilo v uplynulých pěti letech. Mohu odejít… neodmítej manžela… který sice nemá tu jemnost, na niž kladeš takový důraz (jemnost vždy velmi vzácnou, i u těch, u nichž se domníváme, že ji nacházíme), ale který tě bude milovat a s nímž budeš šťastná. – Ano, maminko,“ zvolala jsem s hlubokým povzdechem, „šťastná, jako jste vy!“ Matka se zarazila, nic mi neodpověděla a už nikdy se mnou nepromluvila o tomto sňatku ani o žádném jiném, aspoň ne proto, aby na mne naléhala.

To slovo mi uniklo, jak uniká výraz živého citu, o němž člověk nepřemýšlel; účinek, který vyvolalo, mě upozornil, jak až příliš bylo výstižné. Cizí lidé museli na první pohled posoudit krajní rozdíl mezi mou matkou a mým otcem – a kdo mohl lépe než já cítit všechnu výtečnost té první? Ale vlastně jsem nedomyslela, co musela vytrpět; zvyklá od dětství vídat v domě vládnout nejhlubší mír, nemohla jsem posoudit, zda bylo namáhavé ho udržovat: otec svou ženu miloval a mne něžně miloval; nikdy se k matce nepřiblížila, neřeknu výčitka, ale ani nespokojená tvář; když s manželem nesouhlasila a nedokázala ho přimět ke změně, zdálo se, že se svého vlastního mínění vzdává bez nejmenších potíží. Jen v posledních letech, kdy mě otcovy úvahy tížily, jsem si dovolila občas vstoupit do rozhovoru;

získala jsem v něm jistý vliv; brzy jsem ho užívala s jakousi volností. Ať už z novosti, nebo ze slabosti, otec ustupoval spíš mně než své ženě; využila jsem toho v její prospěch; stala jsem se takřka matčiným hlídacím psem: v mé přítomnosti se nesmělo nijak ji trápit; a ať jsem jen ze škádlení štěkala a tahala za cíp kabátu, nebo se zlobila doopravdy, byla jsem si jista, že ho přiměji pustit kořist. Neobyčejné na tom bylo, že stejně zdrženlivá jako matka, pokud šlo o jejího muže, nikdy jsem jí v soukromí a mimo otcovu přítomnost neřekla nic, co by nedovolovala dceřina úcta. K její obraně jsem užívala síly, řeknu dokonce autority rozumu, když důmyslná obratnost nestačila; ale mezi čtyřma očima bych nebyla otevřela ústa k jedinému slovu o tom, co se stalo. Kvůli ní jsem dokázala bojovat i s jejím mužem; ale tento muž byl v nepřítomnosti už jen mým otcem, o němž každá z nás mlčela, když jsme mu neměly za co vzdávat díky. Všímala jsem si však, že otec postupně ztrácí své pracovité návyky; cechovní záležitosti[45] ho nejprve rozptýlily a pak v něm vzbudily potřebu častěji opouštět domov; nepozorovaně ho strhl rozptýlený život; lákalo ho všechno, co se dělo venku, divadlo či nějaká událost; přidala se záliba ve hře, známosti z kavárny ho zavedly jinam, svedla ho vidina loterie. Touha zbohatnout ho už dříve přiměla pouštět se do obchodních podniků cizích jeho umění, které nebyly vždycky šťastné; a když odvykl práci, táž touha ho vedla k obětem vrženým náhodě. Čím méně své umění provozoval, tím víc ho ztrácel; jeho schopnosti ubývaly, a v méně spořádaném životě se mu horšil zrak a ruka ztrácela pevnost. Jeho tovaryši, méně hlídaní mistrem, ho zastupovali čím dál hůř; brzy bylo třeba jejich počet snížit, protože přízeň zákazníků se musela obrátit jinam. Tyto změny se děly po nepostřehnutelných stupních a jejich účinek byl už velmi citelný dřív, než kdo stačil domyslet jeho dosah.

45. Rytci patřili k pařížskému cechu (*communauté*) malířů a sochařů; otec v něm byl mistrem a jeho záležitostem věnoval stále více času.

V. Smrt matky a léta osamění (1775–1776)

[Kapitola začíná závěrem Druhé části Soukromých pamětí. Třetí část začala paní Rolandová psát ve vězení Sainte-Pélagie zřejmě koncem září 1793; Champagneux do svého vydání vložil datum 19. září, které v rukopisu není.]

Předtucha

Matka, velmi zadumaná, mi občas začínala napůl svěřovat své obavy; bála jsem se je ještě rozdmýchat, kdybych s ní mluvila o tom, co jsme ani ona, ani já nemohly změnit. Vynakládala jsem všechnu péči, abych jí dopřála každou vlídnost, jež byla v mé moci; chůze ji už velmi zmáhala a nerada vycházela; přinášela jsem tedy tu oběť, že jsem ji nechávala doma a chodila ven s otcem, kterého jsem prosila, aby mě vzal na procházku. Už mě nevyhledával jako dřív, aby mě měl s sebou, ale ještě ho těšilo mě doprovázet, a já jsem ho s jakýmsi triumfem přiváděla zpátky k té dobré mamince, na níž jsem viděla, jak je dojatá, když jsme byli všichni tři pohromadě. Ne vždy jsme tím něco získaly, neboť aby dceři neodmítl a přitom se nepřipravil o jiné své radovánky, otec, jakmile mě doma vysadil, vyšel znovu – prý jen na chvilku; místo aby se však vrátil k večeři, zapomněl na čas a přišel až o půlnoci. Plakaly jsme potichu, a když jsem mu po návratu náhodou vylíčila náš zármutek, bral věci na lehkou váhu a mé mírné výčitky odbýval žerty, anebo se vzdálil v nevrlém mlčení. Domácí štěstí se pohřbívalo pod těmito mraky, mír však narušen nebyl a lhostejné oči by si nevšimly změn, které se den co den děly.

Matka už přes rok velmi trpěla jakousi ucpaností nosu, podobnou rýmě, jejíž příčinu lékaři nedokázali uhodnout; po různých lécích jí doporučili hlavně pohyb, o nějž už příliš nestála, a dobrý venkovský vzduch. Byl předvečer svatodušních svátků roku 1775; bylo rozhodnuto, že je strávíme v Meudonu.[1] V neděli ráno jsem se neprobudila, jak jsem mívala ve zvyku, kdykoli šlo o takové výlety do přírody; byla jsem zmožena těžkým spán-

1. Meudon – městečko s královským zámkem a rozsáhlými lesy jihozápadně od Paříže, nad Seinou; oblíbený cíl výletů Pařížanů. Perroud: výlet se konal 4.–6. června 1775.

kem, přerušovaným zlověstnými sny: zdálo se mi, že se vracíme do Paříže po vodě, zmítáni bouří, a že když vystupujeme z lodi, staví se mi do cesty mrtvola, kterou z ní vytahují; ta podívaná mě naplňovala hrůzou, hledala jsem, kdo je ten smutný mrtvý… V tu chvíli mě matka, lehce se dotýkajíc mých nohou na posteli a volajíc mě svým jemným hlasem, vytrhla ze snu; byla jsem šťastná, že ji vidím, jako by mě byla vysvobodila z nejkrajnějšího nebezpečí: vztáhla jsem k ní paže a dojatě ji objala se slovy, že mi prokázala velké dobrodiní, když mě vzbudila. Vyskočím z postele; chystáme se, vyrážíme. Bylo krásně, vzduch byl klidný, malý člun nás brzy dopravil k cíli a rozkoše venkova mi vrátily jasnou mysl. Matce cesta prospívala, nabyla opět trochu čilosti: druhého dne jsme objevili Villebonne a fontánáře z Moulin-Rouge. Slíbila jsem své Agathe,[2] že ji den po svátcích navštívím: vrátili jsme se v úterý večer; matka mě chtěla doprovodit do kláštera, ale protože ji pohyb předchozích dnů trochu unavil, v okamžiku odchodu si to rozmyslela a poslala se mnou naši služebnou. Chtěla jsem tedy zůstat doma, ale ona trvala na tom, abych dostála slovu, a dodala, že přece vím, jak ráda bývá chvíli sama, a že kdybych se chtěla projít v Královské zahradě,[3] mohu si to potěšení dopřát. Viděla jsem Agathe a rychle jsem se s ní rozloučila. „Proč odcházíš tak brzy?“ ptala se. „Tak na tebe někdo čeká?“ – „Ne, ale cítím, že musím spěchat zpátky k mamince.“ – „Říkala jsi přece, že je zdravá?“ – „To je pravda; ani ona mě tak brzy nečeká, a přece mě cosi trápí, musím ji znovu vidět.“ Když jsem to říkala, srdce se mi proti mé vůli svíralo.

Možná se někdo domnívá, že jsem tyto okolnosti přidala pod vlivem citu, který se ohlíží zpět a propůjčuje své zabarvení věcem, jež mu předcházely; jsem však jen věrnou dějepiskyní a vyprávím skutečnosti, na které mě teprve pozdější událost upamatovala. Z výkladu mých názorů, a zvláště z postupného rozvíjení myšlenek, jichž jsem nabyla, bylo jistě možné poznat, že jsem tehdy nesdílela jisté předsudky o nic víc, než dnes podléhám pověrám. Když jsem proto přemítala, z čeho může vznikat to, čemu se říká

2. Sestra Sainte-Agathe, laická sestra (konvrška) v klášteře sester Notre-Dame v ulici Neuve-Saint-Étienne, kde Manon strávila rok před prvním přijímáním; zůstala její důvěrnou přítelkyní až do smrti.

3. *Jardin du Roi* – Královská botanická zahrada (dnešní Jardin des Plantes) na levém břehu Seiny, nedaleko kláštera; za Buffonovy správy oblíbené pařížské promenádní místo.

předtuchy, dospěla jsem k názoru, že se omezují na ono rychlé postřehnutí, vlastní lidem živého ducha a jemného citu, množství nepostižitelných věcí, jež nelze ani pojmenovat, jež spíše cítíme, než posuzujeme, a z nichž vzniká pohnutí, které nedokážeme zdůvodnit, ale které pozdější následky osvětlí a ospravedlní. Čím živější zájem v nás nějaká bytost vzbuzuje, tím jsme vůči ní prozíravější či citlivější a tím víc máme oněch, smím-li to tak říci, tělesných postřehů, jimž se pak říká předtuchy a které staří pokládali za znamení či pokyny bohů.

Matčina smrt

Matka mi byla nejdražší bytostí; blížila se ke konci, aniž by to obyčejným očím prozrazovalo jakékoli vnější znamení; má pozornost nerozpoznala nic, co by mě vedlo k tušení té strašné rány; jistě se však v ní udály drobné změny, které mě znepokojovaly bez mého vědomí. Nemohla jsem říci, že bych měla starost, nevěděla bych o co; ale cítila jsem se rozrušená, srdce se mi chvílemi svíralo, když jsem na ni upřela zrak, a daleko od ní jsem pociťovala neklid, který mi nedovoloval tam zůstat. Rozloučila jsem se s Agathou s tak zvláštním výrazem, že mě prosila, abych jí co nejdříve dala o sobě zprávu; spěchala jsem zpátky, navzdory námitkám služebné, které se zdálo, že by ta hodina byla velmi příjemná na procházku v Královské zahradě; blížím se k domu, u dveří najdu mladou dívku ze sousedství, která zvolá, jakmile mě uvidí: „Ach, slečno, vaší mamince bylo moc zle; přišla si pro mou matku a ta s ní šla nahoru do bytu.“ Ochromená hrůzou vyrazím ze sebe několik neartikulovaných zvuků, letím, řítím se nahoru; nacházím matku v křesle, hlavu bezvládně svěšenou, ruce spadlé podél těla, oči bloudící, ústa pootevřená. Když mě spatří, její tvář ožije, chce promluvit, spoutaný jazyk jen s námahou vydává nedokončená slova; chce říci, že na mě netrpělivě čekala, snaží se zvednout paže, jen jedna poslechne vůli; položí mi ruku na tvář, prsty mi stírá slzy, jež ji pokrývají, a zlehka mi je přejíždí po lících, jako by mě chtěla uklidnit; v její tváři se rýsuje náznak úsměvu; pokouší se promluvit… Marné pokusy! Ochrnutí jí ztěžuje jazyk, sklání hlavu, umrtvuje polovinu těla. Meduňková voda, sůl do úst, tření těla – nic nemá účinek. V okamžení jsem rozeslala lidi pro lékaře a pro otce; sama jsem bleskurychle doběhla do nejbližší lékárny pro dvě zrnka

dávidla. Lékař přišel; matka už ležela v posteli, podávaly se léky a nemoc postupovala s děsivou rychlostí; oči se zavřely, hlava skloněná na prsa se už nemohla zvednout; silný a zrychlený dech prozrazoval naprosté vyčerpání: přesto slyšela, co se jí říká, a když se jí ptali, zda ji něco bolí, přiložila levou ruku na čelo, jako by chtěla ukázat, kde bolest sídlí.

Byla jsem v nevýslovném pohybu: vše jsem nařizovala a vždy jsem to už sama udělala, než to kdo stačil provést; zdálo se, že neopouštím čelo lůžka, a přitom jsem připravovala vše potřebné. V deset hodin večer vidím, že lékař bere stranou několik žen a otce: chci vědět, co navrhuje; řeknou mi, že poslali pro poslední pomazání: myslím, že sním; přichází kněz, modlí se a dělá nevím co: bezděčně držím svícen, stojím vzpřímeně u nohou postele, neodpovídám a nepovolím těm, kdo mě chtějí odvést, oči upřené na umírající a zbožňovanou matku, pohlcená jediným citem, který nakonec ochromí všechny mé schopnosti; svícen mi vyklouzne z ruky, padám v bezvědomí; odnesou mě; po nějaké době se probírám v salonu vedle jejího pokoje, obklopená příbuznými; obracím oči ke dveřím, vstávám, zadržují mě; prosebnými posunky se domáhám dovolení vrátit se… Smutné mlčení, zachmuřený a neústupný odpor mi neustále brání; nabývám sil, prosím, propuknu, jsou neúprosní, upadám do jakési zuřivosti… V tu chvíli se objeví otec, je bledý a mlčí: všichni se ho jakoby němě tážou, on odpoví pohybem očí, který vyvolá žalostné výkřiky. Vytrhnu se dozoru svých ohromených strážců, vyřítím se ven: matka! už nebyla![4] Nadzvedávám jí paže, nemohu tomu uvěřit, otvírám a zase zavírám ty oči, které mě už neuvidí a které na mně spočívaly s takovou něhou; volám ji, vrhám se v zanícení na její lůžko, přikládám své rty na její: pootvírám je, snažím se vdechnout smrt, doufám, že se jí nakazím svým dechem a budu moci na místě skonat. Nevím dobře, co následovalo; pamatuji se, že k ránu jsem se ocitla u jednoho souseda, kde se objevil pan Besnard,[5] který mě dal odnést do kočáru a odvézt k sobě. Přijíždím, prateta mě mlčky obejme, posadí mě ke stolku a podá mi něco k pití s naléhavou prosbou, abych to vypila; chci jí vyhovět a omdlévám. Uloží mě do postele; strávila jsem v ní čtrnáct dní mezi životem a smrtí, v

4. Perroud: 7. června 1775. Výlet do Meudonu se konal 4., 5. a 6. června. Srov. dopis Sophii Cannet z 12. června 1775.

5. Pan Besnard – kmotr Manon a manžel její pratety (sestry babičky Phlipon); bezdětní Besnardovi ji od dětství milovali jako vlastní dceru.

hrozivých křečích. Z tělesného utrpení si pamatuji ustavičné dušení; můj dech byl, jak mi později řekli, jakýmsi vytím, které bylo slyšet až na ulici; prodělala jsem otřes, jejž okolnosti, v nichž jsem se tehdy nacházela, činily ještě nebezpečnějším a z něhož jsem se dostala jen díky síle své konstituce a přemíře péče, jíž mě zahrnovali. Moji ctihodní příbuzní se uchýlili do malých komůrek, aby mě mohli pohodlně ubytovat; jako by nabyli nové síly, jen aby mě vrátili životu, a nedovolili, aby mi cokoli podávala najatá ruka; chtěli mě obsluhovat sami a v bezprostřední péči strpěli pomoc jen paní Trude,[6] mladé ženy, mé sestřenice, která chodila každý večer, aby u mne zůstala přes noc; ležela se mnou v posteli a byla celá zaujata tím, aby předvídala a mírnila křečovité záchvaty, do nichž jsem často upadala.

Uplynulo osm dní; nenašla jsem slzy – velké bolesti je nemají. (Roním je v této chvíli, hořké a palčivé, neboť se obávám neštěstí ještě většího, než je to, jež snáším; všechna svá přání jsem upnula k záchraně toho, koho miluji, a ta je nejistější než kdy jindy! Pohromy se rozprostírají jako temný a hrozný mrak, připravený zahalit vše, co mi bylo drahé, a já se jen s námahou nutím odvracet pozornost od přítomnosti tím, že líčím minulost.[7])

Dopis od Sophie[8] znovu otevřel pramen slz; hlas přátelství, jeho něžná slova mě probrala a obměkčila mi srdce; způsobila to, oč se koupele a umění lékařů marně pokoušely: nastal nový zvrat, rozplakala jsem se a byla jsem zachráněna. Dušení ustoupilo, všechny příznaky zeslábly a křeče se dostavovaly vzácněji, ale každý bolestný dojem je znovu vyvolával. Otec se přede mnou objevil ve smutečním šatu, který svědčil o naší společné, avšak nestejně pociťované ztrátě; pokusil se mě utěšit a vykládal mi, že Prozřetelnost i v neštěstí zařizuje věci k lepšímu; že matka dokonala své dílo na tomto světě, výchovu své dcery, a že bylo-li nutno ztratit jednoho z

6. Perroud: manželka Jeana-Louise Trude, bratrance Marie Phlipon z matčiny strany, o němž bude brzy řeč. Z dopisů sestrám Cannet ji známe jako „mírnou a rozumnou“, skutečně půvabnou ženu, v níž se mísila veselost, citlivost, záliba ve společnosti i zbožnost.

7. Perroud: tato zastřená narážka na Buzota na útěku dovoluje soudit, že paní Rolandová tehdy už věděla, že její přítel opustil úkryt u Quimperu a nalodil se (20. září 1793) do Girondy; tuto stránku lze tedy zhruba datovat do posledních dnů září. – François Buzot (1760–1794), girondistický poslanec Konventu, byl po pádu girondistů (2. června 1793) na útěku; paní Rolandová k němu chovala vášnivou lásku.

8. Sophie Cannet z Amiens, spolužačka z kláštera a nejdůvěrnější přítelkyně Manon, s níž si léta dopisovala (tzv. Lettres Cannet).

těch, kdo mi dali život, bylo dobře, že mi nebe ponechalo toho, kdo mohl být nejužitečnější mému jmění. – Jistě, má ztráta byla nenahraditelná i v tomto ohledu, jak ukázaly události; ale tehdy jsem o tom neuvažovala, cítila jsem jen vyprahlost té domnělé útěchy, tak málo přiměřené mé povaze; poprvé snad jsem změřila celou vzdálenost, jež ležela mezi otcem a mnou; zdálo se mi, že sám trhá uctivý závoj, pod nímž jsem ho dosud viděla; připadala jsem si docela jako sirotek, neboť matka už nebyla a otec mi nikdy neporozumí: nový druh bolesti sevřel mé rozervané srdce a znovu jsem upadla do nejprudšího zoufalství. Slzy sestřenice a smutek mých dobrých příbuzných mi přesto poskytovaly důvody k dojetí; působily na mne a byla jsem vyrvána nebezpečí, které ohrožovalo můj život. Běda! Kéž by byl tehdy skončil! Byl to můj první zármutek; kolik zkoušek po něm následovalo!

Zde končí sladké a zářivé období oněch klidných let, prožitých v míru a kouzlu šťastných náklonností a milovaných studií, podobných krásným jarním jitrům, kdy jasné nebe, čistý vzduch, svěží listí a vůně rostlin okouzlují vše, co dýchá, rozvíjejí bytí a dávají štěstí tím, že je slibují.

Třetí část

Matce nebylo víc než padesát let,[9] když mi byla tak krutě vyrvána. Absces v hlavě, vzniklý nikdo neví jak a rozpoznaný teprve podle výtoku, který se při její smrti objevil z nosu a z uší, vysvětlil onu podivnou ucpanost, jíž tak dlouho trpěla: druhý záchvat mrtvice by bez této okolnosti pravděpodobně nebyl smrtelný. Její mírná a svěží tvář předčasný konec nijak nepředznamenávala; její neduhy se zdály být těmi, jež přináší věk, jímž ženy zřídka projdou bez újmy; melancholii, ba sklíčenost, kterou jsem na ní nějakou dobu pozorovala, jsem si vysvětlovala mravními příčinami, jež jsem až příliš dobře vnímala. Naše poslední venkovské procházky ji zřejmě povzbudily; v den, kdy mi byla vzata, jsem ji ve tři hodiny odpoledne opouštěla zdravou; vrátila jsem se v půl šesté a byla raněna mrtvicí; o půlnoci jsem ji už neměla. Jak slabými hříčkami nemilosrdného osudu jsme! Proč jsou city tak živé a záměry tak velké spjaty s tak křehkou existencí? Tak byla ze

9. Perroud: narodila se v červenci 1723, bylo jí tedy téměř dvaapadesát let. – Marie-Marguerite Bimont, provdaná Phlipon.

světa vyrvána jedna z nejlepších a nejlaskavějších žen, jaké kdy na něm žily. Nic oslnivého ji nedělalo nápadnou, ale všechno ji činilo drahou, jakmile ji člověk poznal. Rozumná a dobrá ze samé podstaty, jako by ji ctnost nic nestála: dovedla ji učinit mírnou a snadnou jako sebe samu. Moudrá a klidná, něžná bez vášně – její čistá a pokojná duše dýchala tak, jako plyne poddajná řeka, jež se stejnou ochotou omývá úpatí skály, která ji svírá, i údolí, jež zkrášluje. Její náhlá ztráta mi dala poznat, co je drásavá bolest a nejprudší hnutí mysli. „Je krásné mít duši, ale je neštěstí mít jí tolik," říkal smutně vedle mne abbé Legrand,[10] který mě navštívil u prastrýce a pratety.

Jakmile se můj stav zlepšil, snažili se, aby za mnou postupně přicházeli nebo mě přijímali různí mí známí, a tak mě znovu přivykli vnějšímu světu. Zdálo se, že ve společnosti, kde mě vídali, vůbec nejsem; soustředěná do svého bolu jsem sotva postřehovala, co se kolem mne děje; nemluvila jsem, anebo jsem odpovídala spíš svým myšlenkám, než abych chápala myšlenky druhých, a působila jsem dojmem pomatené; pak zase, když drahý obraz, který jsem měla stále před očima, občas oživil strašný pocit ztráty, vydraly se mi náhle z hrdla výkřiky, napřažené paže mi ztuhly a ztrácela jsem vědomí. Nebyla jsem schopna ničím se zaměstnat, přesto jsem měla dobré chvíle, kdy jsem vnímala smutek svých příbuzných, jejich laskavost i něžnou péči sestřenice a kdy jsem se snažila zmírnit jejich starost. Abbé Legrand měl ten rozum, že usoudil, že je třeba mi o matce hodně vyprávět, abych byla s to myslet na něco jiného; mluvil se mnou o ní a nenápadně mě přiváděl k úvahám a myšlenkám, které jí nebyly cizí, a přece mě odváděly od ustavičného hloubání o její ztrátě. Jakmile usoudil, že už mohu pohlédnout do knihy, napadlo ho přinést mi Jean-Jacquesovu *Héloïsu*,[11] a její četba byla opravdu mým prvním rozptýlením. Bylo mi jednadvacet let, mnoho jsem toho přečetla a znala jsem dosti velký počet spisovatelů, dějepisců, literátů a filozofů; ale Rousseau na mne tehdy zapůsobil tak, jako na mne v osmi letech zapůsobil Plútarchos: zdálo se mi, že je to potrava pro

10. Abbé Legrand – kněz z okruhu rodiny, rozumný a vzdělaný, s nímž Manon ráda rozmlouvala o náboženství a filozofii; zmiňuje ho i v dopisech sestrám Cannet.

11. *Julie, ou la Nouvelle Héloïse* (1761), dopisový román Jeana-Jacquese Rousseaua (1712–1778) o lásce Julie a jejího učitele Saint-Preuxe, o ctnosti a venkovském domácím štěstí; nejčtenější román francouzského 18. století.

mne jako stvořená a tlumočník citů, které jsem měla už před ním, ale které jen on dokázal vyjádřit. Plútarchos mě připravil na to, abych se stala republikánkou: probudil ve mně onu sílu a hrdost, jež jsou jejím znakem, a vdechl mi pravé nadšení pro občanské ctnosti a pro svobodu. Rousseau mi ukázal domácí štěstí, na něž jsem mohla činit nárok, a nevýslovné rozkoše, jichž jsem byla schopna. Ach! jestliže mě nadobro uchránil toho, čemu se říká slabosti, mohl mě obrnit proti vášni? Do porušeného století, v němž jsem měla žít, a do revoluce, kterou jsem ani zdaleka nepředvídala, jsem si odedávna nesla vše, co mě mělo učinit schopnou velkých obětí a vystavit velkým neštěstím. Smrt pro mne už bude jen koncem jedněch i druhých. Očekávám ji, a nebyla bych pomyslela, že krátkou dobu, jež mě od ní dělí, vyplním vyprávěním vlastního příběhu, kdyby mě pomluva nebyla vyvlekla na jeviště, aby tím tvrději zasáhla ty, které chtěla zahubit. Ráda zveřejňuji pravdy, které se netýkají jen mne, a nechci zamlčet žádnou, aby jejich souvislost sloužila za jejich důkaz.

Sama v otcově domě

Když jsem se vrátila k otci, prožila jsem vše, co v člověku vyvolávají místa, kde žil s bytostí, jež už není; z nešikovné opatrnosti odstranili matčin portrét, jako by mi ta prázdnota neměla ztrátu připomínat bolestněji než její podoba; hned jsem si o něj řekla a byl mi vrácen. Domácnost připadla výhradně mně a věnovala jsem se jí; ale v domácnosti o třech osobách nebylo mnoho práce. Nikdy jsem nepochopila, jak by mohla pohltit ženu, která má smysl pro pořádek a je činorodá, ať by byl její dům jakkoli velký, neboť pak je v něm i víc lidí, kteří se o ni dělí; jde jen o moudré rozvržení a trochu bdělosti. Ocitla jsem se v tomto ohledu v několika různých situacích; nic se u mne nedělo, co bych nebyla nařídila, a ani když mě tyto starosti zaměstnávaly nejvíce, nezabraly mi víc než asi dvě hodiny denně. Volného času má člověk vždycky dost, když se umí zaměstnat; nedostatkem času na všechno trpí ti, kdo nedělají nic. Ostatně není divu, že ženy, které konají nebo přijímají zbytečné návštěvy a které by si připadaly špatně upravené, kdyby nebyly strávily mnoho času před zrcadlem, shledávají dny dlouhými z nudy a příliš krátkými pro své povinnosti; ale viděla jsem i takzvané dobré hospodyně, které byly nesnesitelné pro společnost, ba i pro

své manžely, pro svou únavnou zaujatost svými drobnými záležitostmi. Neznám nic tak odpudivého jako tuto směšnost a nic, co by muže spolehlivěji přimělo zamilovat se do kterékoli jiné ženy než do své vlastní: taková manželka mu bude jistě připadat jako výborná hospodyně, chuť hledat půvaby jinde mu však nevezme. Chci, aby žena udržovala nebo dávala udržovat v pořádku prádlo a šatstvo, sama kojila své děti, řídila kuchyni, nebo dokonce sama vařila, aniž by o tom mluvila, a s takovou volností ducha a takovým rozvržením času, aby jí zbývala možnost hovořit o něčem jiném a konečně se líbit svou náladou stejně jako půvaby svého pohlaví. Měla jsem příležitost pozorovat, že s vládou ve státech je tomu zhruba stejně jako s vládou v rodinách: ony proslulé hospodyně, které se ustavičně dovolávají svých prací, jich mnoho nechávají nedodělaných nebo je všem ztěžují; a ti tak upovídaní a zaneprázdnění veřejní činitelé nadělají hluku kolem obtíží jen proto, že je neumějí zdolat nebo že nedovedou vládnout.

Studium mi bylo dražší než kdy jindy, bylo mou útěchou; ještě víc ponechaná sama sobě a často melancholická, pocítila jsem potřebu psát. Ráda jsem si skládala účty ze svých myšlenek a pero mi je pomáhalo vyjasnit; když jsem ho nepoužívala, víc jsem snila, než přemýšlela; s ním jsem držela obrazotvornost na uzdě a sledovala úvahy. Už dříve jsem začala několik sešitů, rozšířila jsem je pod názvem *Díla volných chvil a rozličné úvahy*. Neměla jsem jiný záměr, než takto zachytit své názory a mít svědectví svých citů, která bych jednou mohla navzájem porovnat, aby mi jejich postupný vývoj či proměny samotné posloužily za poučení a obraz. Dost velký balík těchto dívčích prací leží nahromaděný v zaprášeném koutě mé knihovny, nebo možná na půdě.[12] Nikdy jsem neměla sebemenší pokušení stát se jednou autorkou;[13] velmi záhy jsem viděla, že žena, která si vysloužíí tento titul, ztratí mnohem víc, než získala. Muži ji nemají rádi a vlastní pohlaví ji kritizuje; jsou-li její díla špatná, vysmívají se jí, a právem; jsou-li dobrá, upírají jí je. Musí-li nakonec uznat, že jejich větší část vytvořila ona, přebírají se tak důkladně v její povaze, mravech, chování a nadání, že

12. Perroud: asi dvacet kusů těchto *Œuvres de loisir et réflexions diverses* (z let 1771–1778) otiskl Champagneux ve 3. svazku svého vydání (1800); další se dochovaly v rukopisech Rolandových písemností v Národní knihovně.

13. Perroud odkazuje na její dopisy z května 1788 paní de Landine a Boscovi, v nichž se autorství brání. – Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec, věrný přítel manželů Rolandových; po jejich smrti se ujal jejich dcery Eudory.

pověst jejího ducha vyváží leskem, jaký dodají jejím vadám. Ostatně mou hlavní starostí bylo mé štěstí a nikdy jsem neviděla, že by se do něj u někoho vmísila veřejnost, aniž by je zkazila. Nevím nic sladšího, než když si vás podle zásluhy váží lidé, s nimiž žijete, a nic prázdnějšího než obdiv několika osob, s nimiž se nikdy nesetkáte.

Ach, můj Bože, jak špatnou službu mi prokázali ti, kdo se odvážili nadzvednout závoj, pod nímž jsem ráda zůstávala! Po dvanáct let svého života jsem pracovala se svým mužem tak, jako jsem s ním jedla, protože jedno mi bylo stejně přirozené jako druhé. Citoval-li kdo z jeho spisů úryvek, v němž byl sloh půvabnější, přijalo-li se příznivě nějaké akademické drobné pojednání, které s oblibou posílal jako povinnou daň učeným společnostem, jejichž byl členem,[14] radovala jsem se z jeho uspokojení a nijak zvlášť jsem si nevšímala, zda to bylo to, co jsem napsala já; a on byl často nakonec přesvědčen, že měl opravdu šťastnou chvilku, když psal tu či onu pasáž, která ve skutečnosti vyšla z mého pera. Na ministerstvu, šlo-li o to vyslovit velké či silné pravdy, vkládala jsem do nich celou svou duši; bylo zcela přirozené, že takový výraz měl větší cenu než duchaplné úsilí nějakého sekretáře. Milovala jsem svou vlast, byla jsem nadšená pro svobodu a neznala jsem žádné zájmy ani vášně, které by se jim mohly vyrovnat: má řeč musela být čistá a procítěná, byla to řeč srdce a pravdy. Význam věci mě pronikal tak cele, že jsem se vůbec neohlížela na sebe. Jen jednou jsem se pobavila podivností takových souvislostí. Bylo to, když jsem psala papeži, abych se domáhala propuštění francouzských umělců uvězněných v Římě. Dopis papeži jménem Výkonné rady Francie, tajně napsaný ženou v tom strohém kabinetu, jemuž se Maratovi zlíbilo říkat budoár,[15] mi připa-

14. Roland, inspektor manufaktur v Amiens a v Lyonu (v letech 1792–1793 ministr vnitra), byl členem několika provinčních akademií (mj. v Lyonu, Villefranche a Rouenu) a pro ně i pro Encyklopedii psal pojednání o manufakturách a obchodu.

15. Jean-Paul Marat (1743–1793), radikální novinář (*L'Ami du peuple*), zuřivě útočil na Rolanda a jeho ženu jako na duši girondistické „kliky“ a posměšně mluvil o jejím „budoáru“, odkud prý řídí vládu.

dal tak k smíchu, že jsem se po jeho napsání náramně nasmála.[16] Potěšení z těchto kontrastů spočívalo právě v tajemství; nutně však bylo méně dokonalé v postavení, které už nebylo postavením soukromé osoby a kde oko úředníka pozná písmo, z něhož pořizuje opisy. Na tom všem je ostatně neobvyklá jen vzácnost; proč by žena nemohla být sekretářkou svého muže, aniž by se tím umenšily jeho zásluhy? Každý ví, že ministři nemohou dělat všechno sami, a jistě, kdyby manželky ministrů starého režimu, anebo i všech ministrů nového, byly schopny sestavovat koncepty dopisů, oběžníků či vyhlášek, udělaly by lépe, kdyby tomu věnovaly čas, místo aby se přimlouvaly a intrikovaly za kdekoho: jedno vylučuje druhé už povahou věci. Kdyby ti, kdo mě prohlédli, posoudili skutečnosti takové, jaké byly, byli by mě ušetřili jistého druhu proslulosti, po níž jsem nikdy netoužila; místo abych dnes trávila čas vyvracením lží, četla bych kapitolu z Montaigna, kreslila bych květinu nebo zahrála ariettu a mírnila si samotu vězení, aniž bych se namáhala se svou zpovědí. Ale předbíhám dobu, do níž jsem ještě nedospěla; poznamenávám to bez rozpaků, tak jako jsem to udělala bez skrupulí; protože jde o to vylíčit mne, musí mě čtenář vidět i s mými nepravidelnostmi. Neporoučím svému peru, unáší mě, kam se mu zlíbí, a já ho nechávám běžet.

Otec se v prvních dobách vdovství upřímně snažil zůstávat víc doma; nudil se tam však, a když ho před touto nemocí neochránila záliba v jeho umění, nemohlo ji vyléčit všechno mé úsilí. Chtěla jsem si s ním povídat; měli jsme málo společných myšlenek a on se tehdy nejspíš přikláněl k zábavám, v nichž by si nepřál, abych se vyznala. Často jsem s ním hrála piket;[17] hra s dcerou pro něho nebyla nijak zvlášť povzbudivá; ostatně věděl, že karty nesnáším, a ať jsem se ho sebevíc snažila přesvědčit, že mi dělají radost, ať

16. Perroud: dopis „Prozatímní výkonné rady Francouzské republiky knížeti-biskupovi římskému“ z 23. listopadu 1792, podepsaný všemi šesti ministry, žádal propuštění dvou lyonských umělců, sochaře Josepha Chinarda a architekta Ratera, které papežská vláda uvěznila pro podezření z revolučních názorů. Perroud dodává, že paní Rolandová zde svůj podíl na manželových oběžnících a politických přípisech zmenšuje: sama sepsala jeho dopis králi z 10. června 1792 a celý koncept jeho demise z ledna 1793 je psán její rukou.

17. Piket – karetní hra pro dva hráče. Perroud cituje dopis sestrám Cannet z 25. prosince 1776: „Beru karty, abych otce pobavila, a hrajeme piket. V přestávkách se snažím navázat rozhovor: strohé odpovědi jej hned přetrhnou. Pořád rozmotávám klubko, abych zachytila konec nitě; potím se, ale marně. Čas plyne; odbije jedenáct; otec se vrhne do postele a já jdu do svého pokoje, kde píšu do dvou či do tří hodin.“

jsem se sebevíc snažila opravdu najít potěšení v tom, že ho bavím, nepochyboval, že je to z mé strany jen ochota. Chtěla jsem mu jeho domov zpříjemnit, neměla jsem k tomu však prostředky; stýkala jsem se jen se starými příbuznými, za nimiž se chodilo a kteří sami nikam nevycházeli. Musel by si doma vytvořit společnost sám; ale jednu měl jinde a dobře cítil, že by nebylo vhodné uvádět do ní mne. Je snad pravda, že matka chybovala, když se uzavírala do sebe a nedovedla svůj dům oživit natolik, aby upoutala manžela? To by byla příliš lehkomyslná výtka, a stejně nespravedlivé by bylo shledávat otce tak trestuhodným pro několik poklesků, jejichž obětí se nakonec sám stal. Existuje takový řetěz zel, jenž tak nutně vyplývá z první příčiny, že je vždy třeba vystoupit až k ní, chceme-li vše vysvětlit. Naši zákonodárci tohoto věku se snaží vytvořit obecné blaho, z něhož by vzešlo štěstí každého jednotlivce; velmi se obávám, že zapřahají vůz před koně. Bylo by přirozenější, a snad i rozumnější, důkladně prostudovat, co tvoří domácí štěstí, a zajistit je jednotlivcům tak, aby se společná blaženost skládala z blaženosti každého a aby všichni měli zájem udržet řád věcí, který by jim ji zjednal. Ať jsou psané zásady nějaké ústavy sebekrásnější, vidím-li v bolesti a slzách část těch, kdo ji přijali, budu ji pokládat za politickou zrůdu; a jestliže se ti, kdo nepláčou, radují z utrpení druhých, řeknu, že je ukrutná a že její tvůrci jsou hlupáci nebo zločinci.[18]

V manželství, kde si partneři dobře neodpovídají, může ctnost jednoho z nich udržet pořádek a mír; nedostatek štěstí se však dříve či později projeví a přináší více či méně vážné nesnáze. Stavba takových svazků se podobá soustavě našich politiků: chybějí jí základy, a jednou se proto musí zřítit, navzdory všemu umění vynaloženému na její zbudování. Matka mohla k sobě přitáhnout jen lidi sobě podobné, a ti by otci nestačili; naopak ti, jež by si byl oblíbil pro každodenní společnost, by byli matce na obtíž a neslučovali by se se způsobem, jakým mě chtěla vychovávat. Musela se tedy omezit na rodinu a na povrchní styky, jež dávají známosti, ale nevytvářejí návyky. Všechno šlo dobře, dokud otec, se svým tak příjemným řemeslem a s mladou ženou, nacházel doma práci i radosti, které potřeboval. Byl však o rok mladší než jeho žena: ta začala záhy trpět neduhy; některé okol-

18. Narážka na jakobínskou ústavu z června 1793, přijatou Konventem po vyloučení girondistů a schválenou v lidovém hlasování; její platnost byla vzápětí odložena „do míru“ a nastolena revoluční vláda.

nosti ochladily jeho horlivost k práci; touha zbohatnout ho vehnala do několika riskantních podniků: od té chvíle bylo vše ztraceno. Láska k práci je ctností člověka ve společnosti, a především ctností člověka, jehož duch není vzdělán; jakmile tato láska ochabne, nebezpečí je tu; uhasne-li, je člověk vydán napospas poblouznění vášní, tím zhoubnějších, čím méně má vzdělání, protože tím méně má i uzdy. Když ovdověl právě ve chvíli, kdy by byl potřeboval nová pouta ve svém domově, vzal si můj ubohý otec milenku, aby nedal dceři macechu; hrál, aby vyrovnal nedostatek výdělku či své výdaje, a aniž přestal být poctivým člověkem, jenž se bál komukoli ublížit, potichu se ruinoval. Moji příbuzní, dobří lidé bez obchodní obratnosti a ostatně plni důvěry v otcovu lásku ke mně, nepožadovali po smrti jeho ženy soupis pozůstalosti;[19] mé zájmy se jim zdály v jeho rukou příliš dobře uložené a měli by za to, že by ho tím urazili. Já jsem mohla tušit opak, ale pokládala bych za neslušné to vyjevit; mlčela jsem a smířila se s tím.

Kostely a kazatelé

Tak jsem tedy zůstala doma sama, rozdělena mezi drobné ruční práce a studium, od něhož jsem se občas odvracela, abych odpovídala těm, kdo se zlobili, že otce zastihují tak zřídka; měl už jen dva učně, kteří mu na práci stačili, a jen jeden z nich s ním jedl u stolu. Moje služebná[20] byla drobná žena pětapadesáti let, hubená a čilá, živá a veselá, která mě měla velmi ráda, protože jsem jí dělala život příjemným.

Doprovázela mě pokaždé, když jsem vycházela bez otce, a mé cesty se omezovaly na byt prastrýce a pratety a na kostel. Zbožnou jsem se znovu nestala; ale co jsem už nedlužila matčině klidu, to jsem dál dlužila dobrému pořádku ve společnosti a dobrému příkladu svým bližním; podle této zásady jsem do kostela přinášela, ne-li něžnou zbožnost někdejších dob, tedy alespoň stejnou slušnost a soustředění. Už jsem nesledovala obvyklý průběh mše; četla jsem tam nějaké křesťanské dílo. Zachovala jsem si vel-

19. Po smrti jednoho z manželů se podle pařížského obyčejového práva zpravidla pořizoval notářský soupis (*inventaire*) společného jmění; bez něho nebylo možné vymezit dědický podíl dcery po matce, který pak zůstal v otcových rukou.

20. Perroud: jmenovala se Mignonne. Zemřela v dubnu 1779 se slovy ke své mladé paní: „Vždycky jsem si přála umřít dřív než vy“ (dopis sestrám Cannet z 26. dubna 1779).

kou zálibu ve svatém Augustinovi, a jistě! jsou mezi církevními otci i jinými spisovateli takoví, které lze znovu číst, i když člověk není zbožný: je v nich potrava pro srdce i ducha. Chtěla jsem si projít kazatele žijící i zesnulé; kazatelská výmluvnost byla oborem, v němž se nadání mohlo skvěle uplatnit. Bossueta a Fléchiera jsem již četla; ráda jsem se k nim vrátila zkušenějším okem a seznámila jsem se s Bourdalouem a Massillonem.[21] Nebylo nic zábavnějšího než vidět je seřazené na mých poličkách vedle de Pauwa, Raynala a *Soustavy přírody*;[22] ale ještě zábavnější bylo, že z toho čtení kázání mě popadla chuť nějaké napsat. Zlobilo mě, že se kazatelé stále vracejí k tajemstvím víry; zdálo se mi, že by se měly psát mravoučné řeči, v nichž by ďábel a vtělení nehrály vůbec žádnou roli; vzala jsem pero, abych zjistila, jak bych si s tím poradila, a napsala jsem kázání o lásce k bližnímu. Pobavila jsem jím strýčka; stal se kanovníkem ve Vincennes[23] a řekl mi, že je škoda, že mě ta práce nenapadla dřív, v době, kdy musel kázat při nedělních bohoslužbách: byl by kázal ta moje.

Slyšela jsem mnoho chvály na Bourdaloueovu dialektiku; odvážila jsem se nesouhlasit ve všem s jeho obdivovateli a napsala jsem kritiku jednoho z jeho nejváženějších kázání, nikomu jsem ji však neukázala; ráda jsem si skládala účty ze svého mínění, ale nechtěla jsem si před nikým hrát na znalkyni. Massillon, méně pyšný než on a mnohem dojemnější, si získal mou úctu. Tehdy jsem ještě neznala protestantské řečníky, mezi nimiž zejména Blair[24] pěstoval se stejnou prostotou jako elegancí ten druh, jehož možnost jsem tušila a o nějž bych si byla přála, aby se jiní pokusili. Pokud

21. Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704), Esprit Fléchier (1632–1710), Louis Bourdaloue (1632–1704) a Jean-Baptiste Massillon (1663–1742) – čtyři klasikové francouzského kazatelského řečnictví doby Ludvíka XIV.; Bossuet a Fléchier proslulí zejména pohřebními řečmi.

22. Perroud: Cornelius de Pauw (1739–1799), nizozemský učenec, strýc Anacharsise Cloots; jeho *Filozofická zkoumání o Američanech* a *o Egypťanech a Číňanech* patřila v roce 1776 k Manoninu oblíbenému čtení. – Abbé Guillaume-Thomas Raynal (1713–1796), autor protikoloniální *Filozofické a politické dějiny obou Indií*; *Soustava přírody* (1770) – materialistický a ateistický spis barona d'Holbacha.

23. Abbé Bimont, bratr Manoniny matky („malý strýček“), kanovník kapituly Sainte-Chapelle na zámku ve Vincennes; dříve vikář ve farnosti. Perroud cituje dopis z 25. srpna 1776: „Z žertovné příležitosti jsem ten kus přečetla strýci, který se mi přiznal, že na totéž téma napsal horší.“

24. Perroud: Hugh Blair (1718–1800), skotský kazatel a teoretik rétoriky; paní Rolandová poznala jeho kázání z francouzského překladu pastora Frossarda (dopis manželovi z 22. listopadu 1786).

jde o tehdejší kazatele, slyšela jsem ještě abbého Lenfanta[25] v jeho posledních slavných dnech; zdálo se mi, že ho vyznačuje uhlazenost a rozum. Otec Élisée[26] už vyšel z módy, navzdory své výtečné logice a čistotě dikce; měl v duchu příliš mnoho metafyziky a v přednesu příliš mnoho prostoty, než aby dlouho poutal obecný lid. Paříž byla v té době zvláštní věc: toto stéciště všech nečistot království bylo zároveň ohniskem osvícenosti a vkusu; kazatel i herec, profesor či šarlatán – kdokoli měl nadání, měl ve svou chvíli své publikum; ale ani největší nadání na světě by nebylo dlouho udrželo pozornost veřejnosti, která stále žádala něco nového a kterou bylo možné přitáhnout hlukem stejně jako skutečnou zásluhou.

Jistý muž, vzešlý z proslulého řádu jezuitů, který se stal misionářem a toužil se ukázat u dvora, dosahoval touto cestou toho, že za ním chodily davy s velkým rozruchem. I já jsem si šla poslechnout abbého Beauregarda:[27] byl to malý muž s mocným hlasem, deklamující se vzácnou nestoudností a neobyčejnou prudkostí. Pronášel všednosti tónem vytrženého proroka a podporoval je tak strašlivými gesty, že mnohé přesvědčil o jejich kráse. Tehdy jsem ještě nevěděla tak dobře, jako jsem se to naučila později, že lidé shromáždění ve velkém počtu mají spíše velké uši než velký rozum; že ohromit je znamená svést je a že kdo si dovede osobovat autoritu velet jim, připravuje je k poslušnosti: nemohla jsem se dost vynadivit úspěchům té postavy, velkého fanatika či velkého šibala, a snad obojího zároveň. Nerozebrala jsem ještě dost pozorně vyprávění o okolnostech, jež provázely řeči tribunů starých republik: byla bych lépe posoudila prostředky, jimiž lze zapůsobit na lid. Nikdy však nezapomenu na jednoho prostého muže, který stál rovně naproti kazatelně, na níž se zmítal Beauregard, oči upřené na řečníka a ústa dokořán, a bezděčně ze sebe vydal výraz svého tupého obdivu v těch třech slovech, která jsem si dobře zapamatovala: „Jak se

25. Perroud: jezuita Alexandre Lenfant (1726–1792), kazatel Ludvíka XVI., zavražděný v zářijových masakrech 1792 ve vězení Abbaye.
26. Perroud: otec Élisée (1726–1783), bosý karmelitán. V dopise sestrám Cannet z 15. března 1777 Marie Phlipon vypráví, že ho šla poslouchat do kostela Saint-Eustache.
27. Perroud: Jean-Nicolas Beauregard (1731–1804), jezuita z Pont-à-Mousson, kázal u dvora; za revoluce emigroval a zemřel v Německu. Paní Rolandová ho slyšela v kostele nemocnice Quinze-Vingts (dopis Sophii Cannet z 29. března 1777).

potí!“[28] Tohle je tedy způsob, jak imponovat hlupákům! Jak právem – připomíná to v jedné poznámce ke svému vydání Pascalových *Myšlenek* i Condorcet[29] – se Fókión, udivený, že mu na lidovém shromáždění tleskají, ptal přátel, zda neřekl nějakou hloupost!

Z pana Beauregarda by byl býval náramný klubista, a kolik bratří z lidových společností mi ve svém nadšení pro drzé tlachaly připomnělo slova toho mého prosťáčka: „Jak se potí!“

Pan de Boismorel

Nebezpečí, jímž jsem prošla, vzbudilo jistý rozruch: patrně se lidem zdálo vzácné či krásné, že mladá dívka může přijít o život žalem nad smrtí matky. Dostala jsem projevy účasti, které mě překvapily; pan de Boismorel[30] byl jedním z prvních; neviděla jsem ho od jeho návštěv u babičky. Všimla jsem si dojmu, jímž na něho zapůsobily změny, které se se mnou od té doby udály. Přišel znovu v mé nepřítomnosti; dlouho rozmlouval s otcem, který mu, když mu nepochybně vyprávěl o mých zálibách, ukázal malé útočiště, kde jsem trávila dny: pohlédli na mé knihy; na stole ležela má *Díla* a vzbudila zvědavost: otec mu ji umožnil ukojit a vydal mu mé sešity.

Velká nevole a velké stížnosti z mé strany, když jsem po návratu zjistila, že mi někdo znesvětil azyl: otec tvrdil, že by nic takového neudělal vůči nikomu, kdo by byl méně vážný a méně hodný úcty než pan de Boismorel. Jeho důvod mě s tím podnikem nesmířil; porušoval svobodu i vlastnictví: disponoval bez mého souhlasu tím, co smí užívat jen důvěra; ale co se sta-

28. Perroud: táž historka se objevuje i v Rolandově *Slovníku manufaktur* (heslo „Règlement“), kde je děj přenesen do kostela Saint-Sulpice; v dopise Sophii Cannet z 29. března 1777 ji Manon vypráví čerstvě: „viděla jsem ženy zívat obdivem a jistá osoba vedle mne polohlasně zvolala: Ach! jak se potí!“

29. Marie-Jean-Antoine de Condorcet (1743–1794), matematik a filozof, stálý tajemník Akademie věd, poslanec Konventu blízký girondistům; roku 1776 vydal Pascalovy *Myšlenky* se svými poznámkami. V době psaní pamětí se skrýval před zatčením.

30. Roberge de Boismorel, zámožný a vzdělaný muž, pokladník rent pařížské radnice, s nímž se Manon seznámila jako dítě u babičky Phlipon; ta, jeho vzdálená příbuzná, kdysi vychovávala jeho i jeho sestru, pozdější paní de Favières. Perroud: z pamětí i z dopisů sestrám Cannet (od června 1775 do jeho smrti 13. září 1776) je zřejmé, že se do tohoto duchovního styku mezi dívkou a ušlechtilým osvíceným mužem, u něhož si poprvé uvědomila vlastní cenu, přimísila i nevinná vzájemná něha; nazývala ho „mudrcem z Bercy“.

lo, stalo se. Hned nazítří jsem dostala krásný dopis od pana de Boismorel, příliš dobře stylizovaný, než aby mu nezískal odpuštění za to, že využil otcovy indiskrétnosti, a vyzískala jsem na něm nabídku všeho, co obsahovala jeho knihovna. Nepřijala jsem ji lhostejně; od té chvíle jsme si začali dopisovat; poprvé jsem s rozmyslem okusila velmi sladkého potěšení, jaké nám citlivost a sebeláska dávají nacházet v tom, že si nás cení někdo, jehož úsudku si vážíme.

Pan de Boismorel už nebydlel v Paříži; záliba ve venkově a snaha nevzdalovat příliš svou matku od hlavního města ho přiměly koupit pod Charentonem Petit-Bercy, krásný dům, jehož zahrada se táhla až k břehům Seiny. Velmi nás zval, abychom si z něj udělali cíl procházky, a projevoval nejživější ochotu nás tam přijmout. Pamatovala jsem si, jak nás kdysi přijala jeho matka, a neměla jsem nejmenší chuť to podstupovat znovu; dlouho jsem otci odporovala. Naléhal, a protože jsem se přece jen nechtěla stavět proti výletům, které si zamanul se mnou podniknout, jeli jsme jednoho dne do Bercy. Obě paní de Boismorel byly spolu v letním salonu; přítomnost snachy, o jejíž laskavosti jsem slýchala tolik chvály, mi náhle dodala té volnosti, kterou jsem potřebovala, abych neztratila vlastní klid. Matka, na jejíž tón se čtenář jistě pamatuje a jejž léta nijak nezpokornila, se přesto ukázala mnohem zdvořilejší k mladé osobě, která zřejmě znala svou cenu, než kdysi k dítěti, jež pokládala za bezvýznamné. „Jak je hezká, ta vaše milá dcera, pane Phlipone! A víte, že je z ní můj syn nadšený? Povězte mi, slečno, nechcete se vdát?“ – „Jiní už na to pro mne pomýšleli, madam, ale dosud jsem nenašla důvody, abych se rozhodla.“ – „Jste vybíravá, to věřím! A neměla byste odpor k muži jistého věku?“ – „Jen znalost dotyčné osoby by mohla odůvodnit náklonnost, nechuť nebo výjimku.“ – „Takové sňatky bývají pevnější; mladý muž často uklouzne, když si člověk myslí, že si ho připoutal.“ – „A proč byste, maminko,“ řekl pan de Boismorel, který právě vešel, „nechtěla připustit, že si slečna může důvěřovat, že ho upoutá docela?“ – „Obléká se s vkusem,“ řekla paní de Boismorel snaše. – „Ach, velmi dobře, a tak slušně!“ odvětila mladá žena oním sladkým tónem, jaký mají jen pobožnůstkáři; neboť k nim patřila, a drobné mašličky čepce kolem jejího příjemného čtyřiatřicetiletého obličeje byly její vizitkou. „Jaký rozdíl oproti té změti per, co nosí ty ztřeštěné hlavy!“ pokračovala. „Vy nemáte ráda péra, slečno?“ – „Nikdy je nenosím, madam, proto-

že jako dcera umělce, která chodí pěšky, bych jimi dávala najevo postavení a jmění, jež nemám.“ – „Ale v jiném postavení byste je nosila?“ – „To nevím; takovým podrobnostem přikládám malou důležitost, poměřuji je pro sebe jen tím, co se sluší, a velmi se střežím posuzovat kohokoli podle prvního pohledu na jeho toaletu.“ Slova to byla přísná, ale vyslovila jsem je tak mírně, že se jejich ostří otupilo. „Filozofka!“ řekla mladá žena s povzdechem, jako by poznala, že nejsem z jejího tábora.

Po velmi úzkostlivém zkoumání mé osoby, okořeněném krásnými řečmi podobnými těm, které jsem právě uvedla, učinil pan de Boismorel inventuře konec a navrhl, abychom si prohlédli jeho zahradu a knihovnu. Na zahradě jsem obdivovala polohu a on mě upozornil na nádherný libanonský cedr; knihovnu jsem procházela se zájmem a označila jsem díla, ba celé sbírky, které bych si od něho ráda vypůjčila, mezi jinými Bayla a *Pojednání akademií*. Dámy nás pozvaly na určený den k obědu; šli jsme tam, a podle dvou či tří obchodníků, kteří s námi tvořili hosty, jsem dobře poznala, že dámy vybíraly společnost pro otce a se mnou nepočítaly. Pan de Boismorel se však jako minule uchýlil do knihovny a do zahrady, kde jsme příjemně rozmlouvali: přibral k nám i svého syna; byl to sedmnáctiletý mladík, dosti ošklivý a spíše podivínský než milý. Velká společnost, která přijela k večeru a na niž jsem vrhla svůj pozorovatelský pohled, se mi navzdory svým titulům nezdála nijak poutavá; dcery jakéhosi markýze, soudní radové, převor a několik starých baronek rozmlouvali s větší důležitostí, a úplně stejně plytce, jako dámy z dobročinných spolků, kostelníci a měšťané. Tyto pohledy do velkého světa, které jsem zachycovala jakoby kradmo, mi ho znechucovaly a stále víc mě připoutávaly k mému vlastnímu způsobu života.

Svatoludvíkovská Akademie

Pan de Boismorel nepromeškal jedinou příležitost udržovat známost, na niž snad zakládal nějaký záměr; dbal na to, aby věci zařídil tak, že jsme byli ve čtyřech, oba otcové a obě děti. Tak mě vzal na veřejné zasedání

Francouzské akademie o nejbližším svátku svatého Ludvíka.[31] Tato zasedání byla tehdy dostaveníčkem vybrané společnosti a skýtala všechny kontrasty, jaké naše mravy a pošetilosti nemohly nevyvolat. Ráno v den svatého Ludvíka se v akademické kapli sloužila mše, kterou zpívali herci z Opery, a po ní pronášel nějaký řečník z vyšší společnosti chvalořeč na svatého krále. Tuto úlohu tehdy plnil abbé de Besplas;[32] poslouchala jsem ho s velkým potěšením, navzdory všednosti tak ošumělého námětu; protkal svou řeč odvážnými filozofickými výpady a nepřímými satirami na vládu, které musel vyškrtnout, když řeč dával do tisku. Pan de Boismorel, který se s ním znal, marně doufal, že získá věrný opis, s nímž by mě seznámil; abbé de Besplas, vázaný ke dvoru jako almužník Monsieura, byl rád, že si mohl koupit odpuštění za svou smělost tím, že obětoval veškeré výpady, jež mu vnukla.

Večer otevíralo zasedání Akademie kolbiště krasoducham, kteří měli v království nejvyšší tituly, velmožům, kteří rádi připisovali svá jména na její seznam a ukazovali se veřejnosti v akademickém křesle, konečně milovníkům, kteří přicházeli jedny poslouchat, druhé vidět a všem se ukázat, a hezkým ženám, jež si byly jisty, že si jich všichni povšimnou.

Pozorovala jsem d'Alemberta,[33] jehož jméno, *Směsi* a *Úvodní rozprava* k Encyklopedii dráždily mou zvědavost; jeho drobná postava a pisklavý hlas mě přivedly k myšlence, že filozofa je lépe poznávat z jeho spisů než podle masky. Abbé Delille[34] tuto poznámku potvrdil, pokud jde o literáty: nevrlým hlasem přečetl rozkošné verše. Předmětem ceny byla La Harpova

31. Svátek sv. Ludvíka (25. srpna), jmeniny krále; Francouzská akademie tehdy konala slavnostní veřejné zasedání s vyhlášením cen. Perroud: šlo o 25. srpna 1775; ranní mše se zúčastnila spolu s Manon i Sophie Cannet, tehdy v Paříži, na odpolední zasedání však jít nemohla (dopis z 29. srpna 1775).

32. Perroud: Joseph-Marie Gros de Besplas (1734–1789), generální vikář v Besançonu, almužník hraběte Provence (*Monsieur*, králův bratr, pozdější Ludvík XVIII.).

33. Jean Le Rond d'Alembert (1717–1783), matematik a filozof, spoluzakladatel *Encyklopedie*, k níž napsal slavnou *Úvodní rozpravu* (1751); od roku 1772 stálý tajemník Francouzské akademie. Jeho *Směsi literatury, historie a filozofie* vycházely od roku 1753.

34. Jacques Delille (1738–1813), básník, proslulý veršovaným překladem Vergiliových *Georgik* (1770); člen Francouzské akademie od roku 1774.

Chvalořeč na Catinata, která si vítězství plně zasloužila.[35] Stejně prostá v Akademii jako v kostele, a jakou jsem od té doby zůstala i v divadle, nepřidávala jsem se k hlučnému potlesku, jímž se nadšeně odměňují krásné věci, a často z ješitnosti i ty, u nichž chce mít každý zásluhu, že si jich povšiml; byla jsem nanejvýš pozorná, poslouchala jsem, aniž bych se starala o přihlížející, a když mě něco dojalo, plakala jsem, aniž bych přemýšlela, zda to někomu nebude připadat podivné. Měla jsem příležitost zjistit, že to byla novinka, neboť při odchodu ze zasedání, když mi pan de Boismorel podával rámě, viděla jsem muže, kteří si mě navzájem ukazovali s úsměvem, jejž jsem nebyla natolik ješitná pokládat za obdivný, který však nebyl ani nezdvořilý, a zaslechla jsem, jak se mluví o mé citlivosti. Pocítila jsem nevím jakou směs překvapení a sladkých rozpaků a byla jsem ráda, když jsem konečně unikla davu a jejich pohledům.

Pouť do Saint-Gratien

Chvalořeč na Catinata vnukla panu de Boismorel myšlenku zajímavé pouti: navrhl mi navštívit Saint-Gratien, kde tento velký muž dožil v ústraní, daleko od dvora a poct; byla to filozofická procházka zcela podle mého gusta.

Pan de Boismorel přijel se synem v den svatého Michala,[36] aby si vyzvedl otce a mne; zajeli jsme do údolí Montmorency, na břehy jezera, jež je zdobí; došli jsme do Saint-Gratien a odpočívali ve stínu stromů, které Catinat vysadil vlastní rukou; po skromném obědě jsme zbytek dne strávili v rozkošném parku v Montmorency, viděli jsme domek, v němž bydlel Jean-Jacques, a užívali jsme si všech půvabů krásné krajiny, jak je člověk zakouší, když ji rozjímá s několika druhy stejným pohledem. V jedné z oněch chvil odpočinku, kdy člověk mlčky rozjímá o majestátu přírody, vy-

35. Jean-François de La Harpe (1739–1803), kritik a dramatik; jeho chvalořeč získala cenu Akademie roku 1775. – Nicolas de Catinat (1637–1712), francouzský maršál, proslulý skromností a lidskostí, strávil poslední léta v ústraní na svém statku v Saint-Gratien. Perroud: v rukopisech se dochovaly stránky, na nichž se Marie Phlipon pod názvem „Vzpomínka“ sama pokouší o chvalořeč na Catinata, a přiznává, že do ní vsadila nejlepší La Harpovy věty, které si zapamatovala.

36. Perroud: 29. září 1775. – Saint-Gratien leží v údolí Montmorency severně od Paříže, u jezera Enghien; v Montmorency žil Rousseau v letech 1756–1762 (nejprve v Ermitáži, pak v domku Mont-Louis), kde napsal *Novou Héloïsu* i *Emila*.

táhl pan de Boismorel z kapsy rukopis psaný vlastní rukou a přečetl nám úryvek, který si opsal a který byl tehdy málo známý: onen příběh Montesquieua, jehož v Marseille poznal mladík, jemuž kdysi vysvobodil otce, a který se vyhýbal díkům těch, jimž prokázal dobrodiní.[37] Pronikla mě Montesquieuova šlechetnost, neobdivovala jsem však bezvýhradně jeho umíněnost, s níž popíral, že je milovaným osvoboditelem té rozradostněné rodiny: šlechetný člověk nikdy nehledá vděčnost; je-li však krásné vyhýbat se jejím projevům, je velké přijmout její vyjádření; myslím dokonce, že je to další služba, kterou prokazujeme velmi citlivým lidem, jimž jsme pomohli, neboť je to pro ně způsob, jak se svého dluhu zprostit.

Nelze si však myslet, že jsem se ve společnosti otce a pana de Boismorel cítila zcela volně; nebyli si osobně rovni, a to mě trápilo; mladý de Boismorel se na mě hodně díval a nelíbil se mi; zdálo se mi, že z něho mluví spíše zvědavost než zájem; ostatně o tři či čtyři roky, o něž byl mladší, ho ode mne dělily značnou vzdáleností. Jeho otec to dobře poznal, a později jsem se dozvěděla, že jednou mému otci, tiskna mu ruku, řekl: „Ach! kdyby byl můj syn hoden vaší dcery, mohl bych se zdát podivínem, ale považoval bych se za šťastného!“ O ničem takovém jsem neměla tušení; ty rozdíly jsem ani nepočítala; cítila jsem je a ony mi bránily cokoli si představovat. V jednání pana de Boismorel jsem nacházela jednání moudrého a citlivého muže, který ctil mé pohlaví, vážil si mé osoby a takřka ochraňoval mé záliby. Jeho dopisy mu byly podobné; měly ráz mírné vážnosti a nesly pečeť ducha povzneseného nad předsudky a uctivého přátelství. Díky němu jsem byla v obraze o tom, čemu se ve světě učenců a literátů říkalo novinky. Vídala jsem ho zřídka, ale každý týden jsem od něho měla zprávy, a aby nemusel stále posílat ke mně své sluhy a já zase posla na dalekou cestu do Bercy, dával knihy, které mi byly určeny, ukládat u vrátného své sestry, paní de Favières, odkud jsem si je nechávala vyzvednout. Pan de Boismorel, který velmi miloval písemnictví a z předpojatosti si představoval, že bych měla v jeho říši působit – anebo snad také, aby mě vyzkoušel –, mě vybízel, abych si zvolila nějaký žánr a pracovala. Zprvu jsem to po-

37. Charles-Louis de Montesquieu (1689–1755), autor *Ducha zákonů*. Podle anekdoty, šířené po jeho smrti, zaplatil v Marseille tajně výkupné za otce mladého převozníka, zajatého v Tetuánu barbarskými piráty; když ho pak mladík po letech poznal, Montesquieu popíral, že by byl dobrodincem rodiny. Perroud: úryvek, který Boismorel četl, pocházel od Frérona.

kládala za poklonu; když se však k tomu znovu vracel, dal mi příležitost vyložit mu své zásady v této věci, svou velmi uváženou nechuť kdy se jakýmkoli způsobem stavět na odiv a svou zcela nezištnou lásku ke studiu, které jsem chtěla nechat sloužit svému štěstí bez přispění jakékoli slávy, jež se mi zdála způsobilá je jen zkalit. Když jsem mu vážně vyložila své učení, přimísila jsem ke svým úvahám verše, které se mi nabízely na hrotu pera a jejichž myšlenky byly lepší než výraz; pamatuji se, že když jsem mluvila o bozích a o tom, jak rozdělují statky a povinnosti, psala jsem:

Mužům dráhu otevřeli

k velkým, vzácným nadáním

a nikde jim nezavřeli

cestu k vzletům nejvyšším.

Od nás, slabých, citlivých žen,

chtějí bozi jenom ctnosti;

Tita smíme následovat jen

po stezce menší strmosti.

Vám ať patří každá sláva,

k níž vás volá úděl váš;

chrám Paměti však se nám dává

v srdcích přátel – tam je náš.

Pan de Boismorel mi někdy odpovídal týmž jazykem; jeho verše nebyly o mnoho lepší než moje, ale ani jeden z nás jim nepřikládal větší důležitost. Jednoho dne mi přišel svěřit, že by rád u svého syna, jehož píle značně ochabovala, použil jistého prostředku, jak ho znovu povzbudit.

Ten mladík se přirozeně stýkal se svým vrstevníkem a bratrancem de Favières,[38] radou parlamentu v jednadvaceti letech, lehkomyslným, jak už se

38. Perroud: Edme-Guillaume-François de Favières († 1837), později plodný autor lyrických dramat a komedií „se zpěvy“. Rada pařížského parlamentu (nejvyššího soudního dvora) si úřad zpravidla kupoval či dědil, proto jím mohl být i velmi mladý muž.

v tom věku bývá, se vší sebedůvěrou soudce, který si sebe váží pro svůj talár, aniž zná své povinnosti, se svobodou, a snad i s rodícími se nectnostmi bohatého a jediného dědice. Italská komedie a Opera zaměstnávaly oba bratrance mnohem víc než prvního Cujas a Bartolus a druhého matematika, kterou začal studovat. „Musíte," řekl mi pan de Boismorel, „udělat mému synovi moudré a pronikavé kázání, jaké dokážete načerpat ve své duši, které podnítí jeho sebelásku a probudí v něm šlechetná předsevzetí." – „Já, pane? já?" (nemohla jsem uvěřit vlastním uším.) „A jak bych, prosím vás, mohla já kázat vašemu synovi?" – „Zvolíte tón, jaký se vám zlíbí, sama se neukážete; podáme to jako dopis od někoho, kdo ho zná zblízka, ví o jeho výstřelcích, má o něj zájem a varuje ho před nebezpečím; já už zařídím, aby mu byl dopis doručen ve chvíli, kdy bude mít plný účinek; jen mě v tom nesmí poznat; až přijde čas, dám mu vědět, kterému lékaři bude zavázán." – „Ach, jen mě nikdy nejmenujte! Ale máte přece přátele, kteří by to udělali lépe než já." – „Myslím, že právě naopak, a prosím vás o tu laskavost." – „Nuže dobrá, zříkám se sebelásky, abych vám dokázala, jak ráda vám vyhovím; udělám koncept, řeknete mi o něm své mínění a opravíte jej."

Ještě téhož večera jsem napsala dost štiplavý, trochu ironický dopis, takový, jaký jsem pokládala za vhodný, aby polechtal sebelásku a povzbudil rozum mladého muže, s nímž je třeba mluvit o jeho štěstí, chceme-li ho přivést zpět k vážným návykům. Pan de Boismorel byl nadšen a prosil mě, abych jej odeslala beze změny. Poslala jsem jej Sophii, aby jej podala na poštu v Amiens, a s dosti velkou zvědavostí jsem čekala, co mé kázání způsobí.

Anonymní dopis zaslaný mladému muži

[Dopis v rukopisu pamětí není; Perroud jej po vzoru Faugèrova vydání vkládá na toto místo.[39]*]*

Amiens (údajně), 31. května [1776]

39. Perroud: k této záležitosti se vztahují dopisy paní Rolandové Boismorelovi z 24. a 28. května 1776 a dopis Sophii Cannet z 31. května: „Jakmile dostaneš tento balíček, milá Sophie, prosím tě, dej co nejrychleji a nejbezpečněji na poštu dopis, který obsahuje… Je to anonymní lekce, kterou chce Mudrc oklikou dopravit svému synovi." Pisatel dopisu vystupuje jako muž z Amiens.

Ano, pane, na březích Sommy vás znají a milují. Hlouček upřímných obdivovatelů vašeho nadání, vašich půvabů a vaší jemnosti mě pověřil, abych vám dnes vzdal hold jejich úcty: je stálým údělem pravé zásluhy, a nepochybně jednou z jejích nejsladších odměn, že si tuto úctu dokáže získat někdy i bez vlastního vědomí. Proto jí tato spravedlivá odměna nikdy nebyla upřena: splácejí ji všechna srdce jako přiznání její vlády nad nimi; ani ti nejhloupější a nejzvrhlejší ji nemohou odepřít duchu či citu. Ať si dobrý La Fontaine říká co chce, vsadil bych se, že mezi Abdéřany leckdo Démokrita obdivoval;[40] a v naší zemi, pane, nejsou duchové tak otupělí výpary rašeliny, abychom nedokázali rozpoznat a vychválit nenapodobitelný kolorit, lesk a lehkost mravů hlavního města, zvláště oné třídy vybraných obyvatel, v níž, jak se mi zdá, zaujímáte místo s takovou výhodou. Jeden z mých spoluobčanů kdysi s úspěchem opěvoval činy a skutky jednoho proslulého papouška:[41] je mezi námi ještě nejeden autor, který by si vás mohl zvolit za svého hrdinu.

Já, jenž jsem nikdy nenasadil ke rtům hrdinskou trubku, se neodvážím povznést k tak vznešenému námětu; a kdybych, sveden jeho půvabem, zachytil některé jeho rysy, rád bych vám je podal skromnějším tónem.

Přiznávám, že bych jen stěží mlčel o dvou hlavních věcech, které rozněcují mé nadšení; ale jak bláznivý by byl podnik chválit je a postavit do plného světla! Metafyzika nepojednala o ničem jemnějším, filozofie o ničem důležitějším, výmluvnost o ničem obtížnějším. Platón by se neodvážil napsat o nich nový dialog; pochybuji, že by obratný Cicero či prudký Démosthenés o nich dokázali mluvit tak, aby to odpovídalo jejich pověsti; a kdyby se nějaký nový Gorgiás dopustil té pošetilosti, viděl by, jak mu vysychají prameny. Zachovám tedy pokorné mlčení, jež sluší ubohému malému modernímu člověku, a nebudu naslouchat nerozvážnému zápalu, který mi v zanícení obdivu volá: *audaces fortuna juvat*, odvážným štěstí přeje; ponechám jiným, obratnějším, péči vyzdvihnout nadání být milým, aniž by se člověk namáhal jím stát, a vzácné umění těšit se z nezávislosti tím, že den ze dne

40. Narážka na La Fontainovu bajku *Démokritos a Abdéřané* (VIII, 26): obyvatelé thráckého města Abdéry, proslulí hloupostí, pokládali svého spoluobčana, filozofa Démokrita, za blázna.

41. Perroud: Gresset, který byl z Amiens. – Jean-Baptiste-Louis Gresset (1709–1777), autor žertovné básně *Vert-Vert* (1734) o papouškovi z kláštera navštívenek, který se na cestě mezi lodníky naučí klít.

množí svá pouta, a zeptám se vás jen, jaký dobrotivý génius vám udělil ty vzácné dary, jimiž jste v našich očích nevysvětlitelným úkazem. Naplněn starými naukami, kráčel jsem namáhavou cestou: váš příklad upoutal můj zrak. Zastavuji se a rozvažuji: jako člověk, který procitá a ještě se snaží zachytit prchavý obraz, jenž mizí, chci podržet své bludy; dovolte, abych je zde přehlédl.

Sotva jsem začal žít, hledal jsem, sužován žízní po štěstí, jež je nám všem společná, s neklidem vše, o čem jsem se domníval, že ji může utišit. Co se zprvu líbí, ne vždy uspokojí; rozptýlení omámí, ale nenasytí: zakusil jsem to nejednou. Běda! proč jsem nebyl tak šťastný jako tolik soudců bez vzdělání, tolik hezkých abbé bez starostí, jako tolik lidí, kteří nic nedělají! Úslužný zvyk by mi byl snad nakonec opravdu dal právo být neužitečný bez výčitek a líný beztrestně; ale než jsem dosáhl té pohodlné výsady, přichystala mi rozjitřená obrazotvornost nová trápení.

Představil jsem si Minervu, jak se mi zjevuje v onom vznešeném a zároveň prostém zevnějšku, jímž se vyznačuje moudrost; její učené rady mi dosud znějí v uších, vzpomínka na ně mě bez ustání pronásleduje; naučte mě je zapomenout a podělte se se mnou o dotěrnost, s níž mě posedají.

„Chceš být šťastný," říkala mi Minerva, „nauč se tedy jím stát. To já jsem ti vložila do srdce onen prvotní cit, zdroj pohybu a princip života, bez něhož bys byl zůstal nehybný jako zvíře. Na jeho správné vedení máš vynakládat péči; ze správnosti chůze plyne dosažení cíle. Obklopen sobě podobnými a svou přirozeností závislý, nalezneš blaženost v hospodaření se svými náklonnostmi a ve správnosti svých vztahů. Tvůj dobře pochopený zájem – toť heslo celé soustavy; vrcholem lidské moudrosti je však chápat své zájmy tak, jak se má. Nemysli si, že budeš šťasten sám (totiž nezávisle na štěstí sobě rovných): ve vesmíru je vše spojeno a v přírodě není štěstí nezávislého. Ty stísněné duše, které, vrženy do davu, v něm vidí vždy jen samy sebe, jsou ve věčném napětí pro nerovnováhu protisil, vždy v rozporu se vším, co je obklopuje, a v těchto únavných srážkách vyčerpávají schopnosti určené k udržování harmonie celku. V jakémkoli stroji spočívá dokonalost součástí v jejich vztahu k celku; tak i v mravní mechanice, smím-li to tak říci, je šťastný ten, kdo nejlépe zapadá do svého okolí, totiž

do svého druhu, mezi své spoluobčany a své blízké, do svého stavu, svého místa a všeho, co se k člověku ve společenském stavu váže.

Buď milován, buď svobodný – to je tvá povinnost i tvé dobro. Láska těch, kdo jsou ti nablízku, je zasloužená odpověď okolních částí, nezbytná pro tvou správnou rovnováhu; svoboda je užívání rozumu oproštěného od zotročujících předsudků, které jej kazí a spoutávají.

Jak sladké je být v postavení, kdy vám příroda zajišťuje oddanost všech, kdo jsou vám nablízku! V takovém jsou všichni lidé, dokud s důvěrou zůstávají v otcovském lůně. Stačí si tuto oddanost zajistit navždy, a toto dílo se vykoná samo tím, že člověk koná, co vyžadují ostatní povinnosti. Zvláštní vztahy každého jednotlivce určují různé povinnosti v podrobnostech; jsou však i obecné, od nichž nic nemůže osvobodit a které zavazují všechny. Mezi ně patří povinnost být užitečný; tu splníme tím, že se staneme schopnými. To je první dílo i ustavičné cvičení; neboť věk a okolnosti mění postavení, rozšiřují vztahy, obměňují závazky a vyžadují nové znalosti, nové schopnosti, nové ctnosti. Pěstováním svého rozumu, ducha a srdce nalezne člověk blaženost. Odsoudila jsem k nudě, k omrzelosti, k protivenstvím a neštěstím lenocha a pošetilce, kteří, pohrdajíce mým hlasem, zanedbávají práci; a do nicoty neužitečnosti ponořím zpět jejich duše z bláta.

Ty však, jehož volám ke štěstí, pojď pod můj posvátný štít vzdorovat útokům falešných mudrců, okoušet mír a radost. Studium a přemýšlení jsou jedinými prostředky, jak se stát něčím dobrým a něco dobrého vykonat. Vědomosti zjemňují mravy a zušlechťují lidství, záliba v práci mu dává cítit vlastní bytí. Osvícený rozum před zly chrání nebo je zmírňuje; naplněný a zaměstnaný život je osou všech radostí. I kdyby vše bylo jen mínění, i kdyby bytí bylo jen sen, nevyplývalo by z toho o nic méně, že existují pravidla, jak snít pohodlně, a mudrc by se jimi vždy řídil. Dovol, abych ti do srdce vdechla božský oheň nadšení pro krásné, čestné a pravdivé. Chladný člověk, jehož se nic nedotkne, se vždy jen plazil.

Dáš-li však přednost bláznivému rozptýlení a prchavé slávě líbit se a zářit maličkostmi dne, jdi rozmnožit počet oněch opovrhovaných nedochůdčat, kteří, pyšni na to, že hlupákům imponují vypůjčenou nádherou, den co den

šturmují proti rozumu a zdravému smyslu a nakonec padají jeden přes druhého do řeky zapomnění za výbuchů smíchu diváků.“

Minerva při těch slovech zmizí a já zůstávám zmaten, dotčen, pohnut; začínal jsem kráčet cestou, kterou mi vytyčila, když jsem vás spatřil, jak si svižně vykračujete opačným směrem, a pocítil jsem jakousi chuť vyrazit cvalem za vámi. Přišel jsem, a jsem tu; ale jen proto, abych vás přivedl zpět.

Je zbytečné rozvádět svou fikci dál: rozumíte mi. Znám vás dost na to, abych věřil, že máte povahu, jež dovoluje naději; viděl jsem otce, který si zaslouží sklidit sladký plod své námahy: nezklamte ani jednu, ani druhého. Napomenutí muže, který vám zůstává neznámý, vám nemá být lhostejné; mé pero vede cit a pravda; jen ony vás mají dojmout, tak jako mi jen ony nahrazují ducha a nadání.

Jak by mi lichotilo, kdybych si po svém návratu, až vás uvidím takového, jakým byste mohl být, mohl potichu říci: Přispěl jsem k jeho štěstí, ke štěstí úctyhodné rodiny, jejíž je útěchou a nadějí!

Smrt mudrce z Bercy

Pan de Boismorel mi brzy napsal a sdělil mi podrobnosti, které mě nesmírně zajímaly: přidal k věci mnoho okolností, jež ji učinily působivější; mladík byl dojat; domníval se, že autorem domluvy je slavný Duclos, a šel mu poděkovat;[42] zklamán ve svém dohadu obrátil se na jiného přítele svého otce a neuhodl o nic lépe; nakonec však studium opět nabylo jisté vlády.

Nebylo tomu ještě příliš dlouho, když pan de Boismorel, jeda se synem za horkého dne z Bercy do Vincennes, kde mě věděl u strýce, a veza mi Delillův překlad *Georgik*, utrpěl úpal. Nedbal ho; dostavily se bolesti hlavy, přišla horečka, bezvědomí; po několika dnech nemoci zemřel v plné síle věku.[43] Dopisovali jsme si sotva o málo déle než osmnáct měsíců; oplakala

42. Charles Pinot Duclos (1704–1772), moralista, autor *Úvah o mravech tohoto století*, stálý tajemník Francouzské akademie. Zemřel však již roku 1772; buď autorku klame paměť, nebo měl mladík na mysli někoho jiného.

43. Perroud: viz dopis Sophii z 13. září 1776 – Boismorel zemřel toho dne. Jejich korespondence trvala přesně patnáct měsíců, od června 1775 do září 1776. Marie Phlipon mu věnovala i jakousi elegii ze září 1776, jejíž větší část poslala Henriettě Cannet.

jsem ho, myslím, hořčeji než jeho vlastní syn, a nikdy si na něho nevzpomenu bez oné bolestné lítosti, onoho citu úcty a něhy, jež provázejí památku dobrého člověka. Když můj žal trochu polevil, oslavila jsem ho romancí, kterou nikdy nikdo neviděl, kterou jsem zpívala za doprovodu kytary a kterou jsem později zapomněla a ztratila. O jeho rodině jsem už neslyšela; [44] jen když otec vykonal kondolenční návštěvu, jak se sluší, mladý de Boismorel, jemuž se říkalo Roberge, mu velmi nenuceným tónem řekl, že našel a odložil stranou, aby mu je vrátil, bude-li si to přát, mé dopisy svému otci, mezi nimiž poznal originál jisté epištoly, která mu kdysi došla. Otec dobře věděl, co se stalo; odpověděl málo a shledal, že se mladík tváří dotčeně: z čehož jsem usoudila, že je hlupák, a nijak jsem se tím netrápila; nevím, zda jsem uhodla správně.

Nedlouho nato přišla paní de Favières k otci, aby mu zadala nákup nějakých šperků či předmětů jeho oboru; byla jsem ve své malé komůrce a slyšela jsem ji ve vedlejší místnosti: „Máte, pane Phlipone, půvabnou dceru; bratr mi říkal, že ze všech duchaplných žen, které znal, měla ducha nejvíc; dejte si ale pozor, aby se nedala na krasoduchství, to by bylo odporné: nezávání trochu pedantstvím? Toho je se třeba obávat, myslím, že jsem o tom něco slyšela. Je hezká? Je na ni pěkný pohled?“ – „Tady máme,“ řekla jsem si ve svém koutě, „drzou madam, která se náramně podobá své matce. Chraň mě Bůh, abych uviděla její tvář a ukázala jí svou!“

Otec, který dobře věděl, že musím všechno slyšet, mě nezavolal, když jsem se neukázala, a hlas paní de Favières jsem slyšela jen ten jediný den.

Sestřenice Trude

O své výtečné sestřenici Trude jsem dosud řekla jen slovo. Byla to jedna z těch duší, které nebe ve své dobrotě stvořilo ke cti lidského pokolení a k útěše nešťastných: šlechetná z vrozeného popudu, milá bez vzdělání, neznala jsem u ní jiných vad než přílišnou jemnocitnost a ctnostnou hrdost. Měla by za to, že porušuje své povinnosti, kdyby jednala tak, aby někdo mohl pochybovat, že je splnila. To byl ten pravý způsob, jak zůstat napros-

44. Perroud: paní Rolandová zapomíná, že ji mladý de Boismorel zakrátko nato navštívil (dopis sestrám Cannet z 10. listopadu 1776) a že ještě o rok později (dopis z 30. října 1777) šla s babičkou navštívit Boismorelovu matku do kláštera, kam se uchýlila.

tou obětí nejpodivínštějšího manžela. Trude[45] byl jakýsi hrubián, stejně pošetilý ve svých nápadech jako prchlivý v povaze a neurvalý v jednání; obchodoval se zrcadly jako všichni Trudeové z otce na syna po několik generací, a právě jeho jsem měla tu čest mít za bratrance z matčiny strany. Činorodý povahou, pracovitý v návalech, podporovaný péčí a rozumem mírné a moudré ženy, vedl dosti dobrý dům a zásluhám své manželky vděčil za to, že byl dobře přijímán ve vlastní rodině, která by ho zavrhla, kdyby byl sám.

45. Perroud: Jean-Louis Trude, příbuzný Marie Phlipon z matčiny strany, narozený asi 1744, ženatý od roku 1763; jeho zrcadlářský obchod byl v ulici Montmartre naproti ulici Plâtrière. Dopisy sestrám Cannet jej líčí jako podivína, poctivého, hrubého a nevzdělaného, věrného své ženě ze zbožnosti i z přirozené přímosti, a zároveň zamilovaného do sestřenice Phlipon a žárlivého. Trudeovi později zbohatli a usadili se ve Vaux u Melunu; Trude se za revoluce stal starostou obce, ale 13. června 1794 byl revolučním tribunálem odsouzen k smrti jako „kontrarevolucionář“.

VI. Přátelé, nápadníci a sňatek s Rolandem (1776–1793)

[Závěr Soukromých pamětí psala paní Rolandová ve vězení Sainte-Pélagie v prvních říjnových dnech roku 1793. Uprostřed vyprávění ji 4. října zastihla zpráva o obžalobě girondistů; další léta svého života pak už jen ve spěchu shrnula v „nástinu“, k němuž připojila několik posledních poznámek.]

Sestřenice Trude a její dům

Moje matka měla svou mladou sestřenici velmi ráda; ta ji zase nesmírně ctila a ke mně přilnula vroucí náklonností. Dokázala mi ji, jak jsme viděli, při matčině smrti: ve dne ji zaměstnával její dům a manžel, a tak chtěla být alespoň mou noční ošetřovatelkou; přicházela zdaleka, aby tuto službu konala, a vykonávala ji bez přestání, dokud jsem byla v nebezpečí. Tato okolnost nás musela sblížit ještě víc a vídaly jsme se často. Jejímu muži přišlo na mysl chodit ještě častěji, a to bez ženy; zprvu jsem ho kvůli ní snášela, přestože mě nudil, pak se mi stal nesnesitelným, a se vší ohleduplností, jíž je zapotřebí vůči paličatci, jsem mu dávala najevo, že titul příbuzného a manžela mé dobré přítelkyně nestačí k tomu, aby opravňoval jeho časté návštěvy, které se už nedaly zdůvodňovat mým stavem utrpení a nemoci, který byl následkem mého zármutku. Můj milý bratranec Trude[1] pak chodil o něco méně často, zato se u mě zabydlel na tři čtyři hodiny, ať jsem dělala cokoli, i když jsem psala a říkala mu, že spěchám; a když jsem ho rozhodně vyzvala, aby odešel – nakonec jsem mu to musela říci bez obalu –, měl doma tak špatnou náladu a strojil své ženě takové výstupy, že mě prosila, abych měla kvůli jejímu klidu strpení. Tuto robotu jsem musela snášet

1. Perroud: Jean-Louis Trude, příbuzný Marie Phlipon z matčiny strany, se narodil asi roku 1744 a oženil se roku 1763; měl obchod se zrcadly v rue Montmartre naproti rue Plâtrière. Byl to podivín, poctivý, hrubý a bez vzdělání, věrný své ženě, a přitom zamilovaný do své sestřenice Phlipon a žárlivý na ni. Trudeovi, zbohatlí obchodem, se později usadili na venkově ve Vaux u Melunu, kde je paní Rolandová roku 1791 navštívila. Trude se za revoluce stal starostou své obce, ale revoluční tribunál ho 13. června 1794 odsoudil k smrti jako „kontrarevolucionáře“; jeho žena ho dlouho nepřežila.

hlavně v neděli a o svátcích; když bylo hezky, utíkala jsem z domu a scházela se s jeho ženou u svých starých příbuzných, protože přijmout ji u sebe na chvíli spolu s ním neznamenalo vidět ji, nýbrž být svědkem scén, jaké jí její morous nikdy neopomněl udělat. V zimě jsem se chopila jiného prostředku: hned po obědě jsem dala své služce volno, ta mě zamkla na dva západy a za trojí závoru a já zůstávala úplně sama a v klidu až do osmi večer. Trude přišel, nenašel nikoho, kdo by mu odpověděl, přišel znovu a někdy se procházel dvě hodiny kolem domu, v dešti nebo ve sněhu, aby vyčkal chvíle, kdy bude moci vejít. Dát se zapírat, když jsem skutečně byla doma a měla někoho u sebe, bylo takřka nemožné; zavřít mu dveře docela, přimět otce, aby se s tím člověkem rozešel (což by bylo nesnadné, neboť neměl děti a otec považoval za vhodné si ho hýčkat), znamenalo dojít až k té krajnosti, jíž se jeho žena bála, zříci se našeho přátelství a vystavit ji novým ústrkům.

Neznám nic horšího, než mít co dělat s bláznem: není na něj jiné pomoci než ho svázat, všechno ostatní je zbytečné. Tento protivný bratranec byl pro mě pravou metlou a největším důkazem toho, jakou cenu má jeho žena, je, že jsem se dokázala zdržet a nevyhodit ho oknem; jenže on by se vrátil půdou. Buďme však spravedliví: Trude nebyl bez jakési poctivosti; byl spíš blázen než hlupák a zdálo se, že ví, kam až může ve svých výstřednostech zajít beztrestně; jeho hrubá řeč nikdy nebyla neslušná, a jestliže se věčně prohřešoval proti způsobům a rozumu, nikdy neurazil cudnost ani stud. Když s námi jeho žena šla na procházku, špehoval nás, a jestliže nás oslovil nebo pozdravil jakýkoli muž, byl neklidný a zuřivý, dokud se nepřesvědčil, kdo to mohl být. Snad si někdo myslí, že žárlil na svou ženu; do jisté míry to byla pravda, ale mnohem víc žárlil kvůli mně. Navzdory podivnostem svého postavení se u paní Trude mírnost snoubila s veselostí: jeden den plakala a druhý den si zvala přátele; čas od času pořádala hostinu a tyto rodinné stolování končívaly jednou dvakrát za zimu tancem. Její sestřenice byla vždy hrdinkou slavnosti a její muž byl pak několik dní milejší.

U ní jsem se seznámila se dvěma lidmi, o nichž se chci zmínit. Jedním byl abbé Bexon,[2] malý hrbáček plný vtipu, velký přítel Françoise de Neufchâteau a Massona de Morvilliers, autor dějin Lotrinska, které neměly velký úspěch, jehož pera, stejně jako pera několika jiných, používal Buffon k přípravě materiálů a náčrtů, jimž pak dodával svůj rukopis a svou barvu. Bexon, podporovaný Buffonem, svým ochráncem, a několika urozenými paními, jejichž příbuzné poznal v Remiremontu, svém rodišti a sídle kapituly šlechtičen-kanovnic, se stal velkým kantorem pařížské Sainte-Chapelle. Vzal k sobě matku a sestru, které by poskytly látku k celé epizodě, kdybych měla chuť psát epizody, jež s věcí nutně nesouvisejí. Chudák zemřel příliš brzy pro blaho své velké černooké sestry, která se shaněla po ctitelích a ráda ukazovala svá krásná ramena. Navštívil mě dvakrát u otce a byl tak unesen, když našel na mém stole Xenofónta ve foliu, že mě ve svém extatickém nadšení chtěl obejmout. Protože k tomu podle mého názoru nebylo důvodu, uklidnila jsem ho svým chladem tak dokonale, že už jen vtipkoval bez vytržení, a pak jsem ho viděla už jen u sestřenice.

Druhým byl počestný Gibert:[3] vážných mravů, nekonečně vlídný ve způsobech, mladě oženěný se ženou, která měla víc půvabu než mírnosti a jejíž ctnost se platila nevrlostí; měl s ní jediného syna, jehož výchově se oddaně věnoval. Byl zaměstnán ve správě pošt a několik volných chvil věnoval hudbě a malířství. Gibert měl všechny rysy muže spravedlivého a pravdivého a nikdy je nezapřel. Jeho chyby jsou chybami úsudku: přátelství je u něho jakýmsi fanatismem a člověk je v pokušení jeho omyly respektovat a litovat ho pro ně.

Gibert byl od dětství spjat s mužem, k němuž choval stejně úcty jako oddanosti; při každé příležitosti vychvaloval jeho zásluhy s upřímností člověka, který se pokládá za méněcenného, a byl hrdý, že je jeho přítelem. Gibert si přál se se mnou seznámit, přišel s manželkou k otci, já jsem jim návštěvu

2. Perroud: abbé Bexon se narodil roku 1748 v Remiremontu a zemřel v Paříži 15. února 1784. Byl spolupracovníkem Buffonovým na Přírodopisu a roku 1777 vydal první svazek Dějin Lotrinska. Bydlel tehdy u Trudeových, kde ho Marie Phlipon poznala (dopis Sophii Cannet z 28. července 1777). Roku 1779 se stal kanovníkem Sainte-Chapelle, roku 1781 jejím velkým kantorem.

3. Perroud: známost s Gibertem pochází rovněž z léta 1778. Gibert byl tehdy prostým úředníkem pošt; v květnu 1792 ho Roland dal jmenovat spolu s Boscem správcem tohoto velkého úřadu. Do jeho venkovského domu v Monceaux jezdila paní Rolandová roku 1792 za ministerstva svého muže občas odpočívat. V srpnu 1793 byl s Boscem z vedení pošt odstraněn.

oplatila; a protože spolu nechodívali často, přicházel čas od času sám. Přijímala jsem ho vždy ráda a s vyznamenáním a časem jsme uzavřeli opravdové přátelství. Gibert mi brzy začal vyprávět o svém fénixovi; zdálo se, že nebude šťasten, dokud se jeho přítel a já nebudeme navzájem obdivovat; nakonec nás svedl dohromady u sebe při obědě. Uviděla jsem muže, jehož přehnaná prostota hraničila s nedbalostí; mluvil málo, nikomu se nedíval do očí a bylo by nesnadné ho posoudit po jediném setkání tomu, kdo by o něm nikdy neslyšel; a přiznávám, že přes svou zvláštní zálibu ve skromném vystupování jsem u tohoto muže shledala tón tak pokorný, že bych ho byla ochotně vzala za slovo, pokud jde o něj samého. Protože mu však nechyběl úsudek ani jisté znalosti, byl mu člověk o to vděčnější, když je dal zahlédnout, a nakonec mu, stejně jako Gibert, přičítal mnohem víc, než jich skutečně měl. Jeho žena, nevýrazná, ale citlivá, připomínala vždy, když se dívala, jak její muž mluví, Vergiliovo *intentique ora tenebant*. A přece není docela obyčejnou bytostí ten, kdo dokáže takto oklamat i ty, kdo se s ním stýkají, o míře svých skutečných zásluh: musí být v něčem velký, přinejmenším v přetvářce; a jestliže mu okolnosti dají důvod dohnat ji v důležitých záležitostech tak daleko, jak je to jen možné, může se z falešného mudrce, jenž si přivlastnil úctu, stát zločincem na účet svých současníků. Dějiny o tom v budoucnu rozhodnou.

Gibertova přítele jsem vídala málo; opouštěl výnosné místo, a dokonce i Francii, aby se usadil ve Švýcarsku, kam ho táhla záliba ve venkovském životě a kam ho volala svoboda. Nechme ho odjet: vrátí se až příliš. Tak jsem poznala Pache, neboť je třeba ho jmenovat, o něm je tu řeč.[4] Uvidíme, jak ho Gibert po více než deseti letech přivedl ke mně a seznámil s mým mužem, který ho pokládal za muže nejvýš poctivého, ohlásil ho jako takového ve chvíli, kdy jeho hlas mohl založit pověst, a stal se příčinou jeho vstupu do ministerstva, kde páchal jen hlouposti, jež mu vynesly postup na radnici, kde nyní schvaluje jen hrůzy.

4. Jean-Nicolas Pache (1746–1823), syn švýcarského vrátného v Paříži, byl původně vychovatelem v rodině maršála de Castries a úředníkem námořní správy; odešel do Švýcarska a vrátil se za revoluce. Roland ho roku 1792 vzal k sobě na ministerstvo vnitra; v říjnu 1792 se stal ministrem války, přidal se k Hoře a v únoru 1793 byl zvolen pařížským starostou. Za jeho úřadování proběhlo i povstání 31. května – 2. června 1793, jež svrhlo girondisty. Perroud jeho životopis podává v prvním svazku svého vydání.

Paní Trude si živě přála vykonat cestu k příbuzné, kterou měla ráda; šlo o nepřítomnost čtrnácti dnů nebo tří týdnů. Její muž viděl nevýhodu v tom, že by obchod zůstal tak dlouho bez zastoupení; jinak mu však věc připadala proveditelná, jestliže svolím občas přicházet a uprostřed dne zaujmout toto místo. Sestřenice si přála, abych jí tu laskavost prokázala; vyslovit mi to stačilo, abych pochopila, že nemohu odmítnout, a moje přátelství k ní se bez váhání propůjčilo. Chodila jsem tedy sedmkrát nebo osmkrát od poledne do šesti zastupovat paní Trude v jejím krámě; její muž, rozradostněný a pyšný, se choval velmi dobře, obstarával záležitosti venku a zdálo se, že plně oceňuje mou ochotu. Bylo psáno, že přes svůj odpor k obchodu budu v životě aspoň prodávat brýle a hodinková skla. Postavení to nebylo příjemné: Trude bydlel v rue Montmartre blízko rue Tiquetonne, kde má být ještě dnes jeho nástupce; nedovedu si představit nic pekelnějšího než hluk vozů, jež tam věčně rachotí a jež bylo slyšet do dokořán otevřeného krámu; byla bych tam ohluchla, jako je dnes hluchá moje ubohá sestřenice. Opusťme její smutnou domácnost, jejíž osud ještě uvidíme, a vzpomeňme na mou druhou příbuznou.

Salon slečny Desportes a hosté z Indie

Chodila jsem ke slečně Desportes jednou nebo dvakrát týdně, v den, kdy pravidelně scházela svou společnost. Měla bych tu obrazy k malování, kdyby za to předlohy stály; ale kdybych vylíčila radu u Châteletu jako malého Mopinota, který si dělal nárok na ducha svými epigramy; pobožného pana de La Presle, dobráka, jehož jedinou vadou bylo, že byl žlučovitý a jansenista; vdovu, která skrývala zálibu v rozkoších pod snadnou zbožností, jako paní de Blancfumé; bohatého starého mládence, příliš odporného, než abych ho jmenovala; dobráka rozšafného a pravidelného jako hodiny, jako byl úředník Baudin, a spoustu dalších osob různých odstínů a bez větší ceny, byla bych jen promrhala své barvy a svůj čas.

Ráda jsem však potkávala otce Rabbeho,[5] oratoriána velmi jemného ducha, ctihodného pro svůj věk a milého pro uhlazenost své mysli, a doktora Costa, provensálského lékaře, který si liboval v napodobování Perraulta, aniž by postavil Louvre,[6] a který mluvil o manželství špatně asi tak, jako se ďábel šklebí před kropenkou.

Slečna Desportes zdědila po matce jemnocit a hrdost, umění zhodnocovat svůj malý majetek obchodem, aniž se zdálo, že se o něj stará, a jednat s bohatými nebo titulovanými soukromníky, kteří se na ni obraceli, tónem důvěry a rovnosti. Protože je však takový způsob obchodu, jenž se udržuje čilou chamtivostí, opravdu cizí, viděla, jak se jí dědictví dále tenčí, a nakonec obchodu zanechala a značně omezila své výdaje.

Její povaha, její mravy, tón slušnosti, jenž u ní vládl, a náklonnost, kterou mi projevovala, vzbudily v mé matce přání, abych se s ní stýkala; často mě tam posílala. Základem společnosti byl piket na zápis, zatímco ostatní členové hovořili a pracovali; slečna Desportes mě dost často posadila ke hře, kterou jsem neměla ráda, myslím, aby tak cvičila mou povolnost; ale pomoc spoluhráče a dovolení smát se mé roztržitosti mi to cvičení usnadňovaly.

Musím teď nechat vstoupit na scénu také jednoho starce, který přijel z Pondichéry a jehož jsem skoro rok vídala často a se zájmem. Můj otec poznal, nevím jak, myslím, že obchodně, a pak přijímal jako přítele propuštěného důstojníka, který se stal úředníkem bez místa a jmenoval se Demontchéry; byl to muž šestatřicetiletý, s uhlazenými způsoby, citlivým tónem a s půvabv, jaké dává zvyk společnosti a snad i vrchol galantnosti. Demontchéry se ucházel o přízeň mého otce, ale k matce vcházel zřídka, protože ta by nesnesla dvoření. Otevřeně mi projevoval úctu, vážnost atd. a ctižádost ucházet se o mou ruku, jestliže mu štěstí přestane být nepříznivé. Štěstí ho poslalo rovnou do Indie; dával o sobě zprávy a netajil se přáním úspěchů, jež by mu dovolily vrátit se ve výhodném postavení. Ale jako pouhý kapi-

5. Perroud cituje dopis Sophii Cannet: „Je to šedesátiletý muž, hrdý a lstivý Provensálec, v morálce přísný a až přehnaně strohý, a přece ve způsobech povolný a příjemný; jansenista podle formy, ve skutečnosti muž laskavý.“ Otec Rabbe zamýšlel Marii Phlipon provdat a mezitím si s ní přes svůj jansenismus vyměňoval veršíky. Za teroru byl zatčen.

6. Claude Perrault (1613–1688), lékař a zároveň architekt, autor slavné východní kolonády Louvru; bratr pohádkáře Charlese Perraulta.

tán sipáhíů a příliš velký kavalír, než aby se vyznal v tom, jak nabývat majetku, nebyl myslím příliš daleko, když se po sedmi letech nepřítomnosti vrátil a spěchaje k mému otci, zastihl mě dva týdny vdanou. Nevím, co se s ním stalo, ani co by ve mně vzbudil, kdybych byla měla na něj myslet.

Během svého pobytu v Pondichéry se seznámil s jistým panem de Sainte-Lette, jedním ze členů tamní rady, a svěřil mu dopisy pro mého otce, když rada Sainte-Letta roku 1776 vyslala do Paříže kvůli jakési důležité záležitosti. Sainte-Lettovi bylo přes šedesát let;[7] byl to muž, jehož v mládí svedly z cesty živost ducha a prudkost vášní a který v Paříži promrhal své jmění. Odebral se do Ameriky, zůstal v Louisianě a třináct let tam řídil obchod s divochy; odtud ho osud zavál do Asie, byl zaměstnán ve správě v Pondichéry a snažil se tam nashromáždit prostředky, aby mohl jednou žít nebo zemřít ve Francii se svým přítelem z mládí, panem de Sévelinges, o němž ještě něco povím. Vážný a slavnostní hlas, jemuž zkušenost a neštěstí dodávaly zvláštního přízvuku a jejž nesl snadný projev cvičeného ducha, mě na Sainte-Lettovi zaujal hned při prvním setkání. Demontchéry mu o mně vyprávěl; to mu nejspíš vnuklo přání se se mnou seznámit. Otec ho přijal dobře, já jsem ho uvítala s ochotou, protože mě brzy zaujal; jeho společnost mi byla velmi příjemná, on vyhledával mou, a po celou dobu svého pobytu neminuly čtyři nebo pět dní, aby mě nenavštívil.

Lidé, kteří mnoho viděli, se vždy dobře poslouchají, a ti, kdo mnoho cítili, vždycky viděli víc než jiní, i kdyby byli cestovali méně než Sainte-Lette. Měl ten druh vědění, jaký dává spíš zkušenost než knihy; byl méně učencem než filozofem, uvažoval podle lidského srdce a z mládí si uchoval zálibu v lehké poezii, v níž napsal pěkné věci. Dal mi několik svých kousků, já jsem mu ukázala některá ze svých snění a on mi několikrát prorockým, totiž přesvědčeným tónem opakoval: „Slečno, marně se tomu bráníte, nakonec napíšete nějaké dílo!“ – „Tedy pod cizím jménem?“ odpovídala jsem mu. „Protože spíš bych si ukousala prsty, než abych se stala spisovatelkou.“

7. Perroud: Sainte-Lette byl roku 1768 vyslán obyvateli Louisiany, aby protestoval proti jejímu postoupení Španělsku; toto poslání mu zachránilo život, neboť Španělé ostatní odpůrce následujícího roku popravili. Byl to muž nesmírné tělesné síly a bystrého ducha, který prý předvídal mohutný rozmach anglických kolonií v Americe. V dopisech Marie Phlipon se poprvé objevuje 11. ledna 1776; do Indie se vrátil 11. listopadu 1776 a zemřel tam roku 1778.

Pan Roland de La Platière

Sainte-Lette se u mého otce setkal s osobou, s níž jsem se seznámila před několika měsíci a která měla mocně zasáhnout do mého osudu, třebaže jsem to tehdy vůbec netušila. Už jsem řekla, že Sophie, víc rozptylovaná společenskými zvyklostmi než já, v nich zdaleka nenacházela prospěch; několikrát mi vyprávěla o jednom zasloužilém muži, kterého jeho úřad poutal k Amiensu a který chodil často k její matce, když pobýval ve svém sídle;[8] to však nebývalo příliš často, protože každou zimu jezdil do Paříže a v létě často podnikal delší cesty. Uváděla ho proto, že v bezvýznamném davu, jímž byla obklopena, s potěšením rozlišovala jedince, jehož poučný rozhovor jí připadal stále nový, jehož přísné, ale prosté způsoby vzbuzovaly důvěru a který, třebaže ho neměli všichni rádi, protože jeho přísnost, občas kousavá, se mnohým nelíbila, byl obecně vážen. Sophie mu také vyprávěla o své dobré přítelkyni; ostatně v její rodině se o ničem jiném nemluvilo než o důvěrnosti a stálosti klášterního přátelství, které s léty nabývalo jaksi úctyhodného rázu; konečně viděl můj portrét, který paní Cannet vystavila na čestném místě. „Pročpak mě s tou dobrou přítelkyní neseznámíte?“ říkával často. „Jezdím každý rok do Paříže, nedostanu k ní dopis?“ Tohoto vytouženého pověření se mu dostalo v prosinci 1775.[9] Nosila jsem ještě smutek za matkou a byla jsem v onom sladkém zasmušení, jež následuje po prudkém žalu. Kdokoli přišel od Sophie, nemohl nebýt dobře přijat. „Tento dopis ti odevzdá,“ psala mi má dobrá přítelkyně, „filozof, o němž jsem se ti několikrát zmínila, pan Roland de La Platière, muž osvícený, čistých mravů, jemuž lze vytknout jen jeho velký obdiv ke starověkým autorům na úkor novějších, které podceňuje, a slabost, že příliš rád mluví o sobě.“

Tento portrét je méně než náčrt, ale rys byl přesný a dobře zachycený. Uviděla jsem muže něco přes čtyřicet let, vysoké postavy, nedbalého v držení těla, s onou toporností, jakou dává zvyk pracovny; jeho způsoby však byly prosté a nenucené, a aniž měly světský lesk, spojovaly zdvořilost dobře vy-

8. Perroud: totiž v Amiensu, kde byl Roland – neboť o něho jde – od roku 1767 inspektorem manufaktur. Perroud podrobně rozebral jejich první styky v letech 1776–1778, jež předcházejí velké krizi roku 1779 mezi dívkou a více než čtyřicetiletým inspektorem.
9. Perroud: poprvé se Roland u Marie Phlipon představil přesně 11. ledna 1776.

chovaného muže s vážností filozofa. Hubenost, pleť občas nažloutlá, čelo už řídce porostlé vlasy a velmi odkryté nenarušovaly jeho pravidelné rysy, jen je činily spíš úctyhodnými než svůdnými. Ostatně nesmírně jemný úsměv a živý výraz rozvinuly jeho fyziognomii a dávaly jí vyniknout jako docela nové tváři, když se rozehřál při vyprávění nebo při představě něčeho, co mu bylo příjemné. Jeho hlas byl mužný, jeho řeč úsečná, jako u člověka, kterému nevystačí dech na dlouho; jeho projev, plný věcí, protože měl hlavu plnou myšlenek, zaměstnával spíš ducha, než aby lichotil uchu; jeho sloh býval místy pikantní, ale drsný[10] a bez harmonie. Kouzlo hlasu je vzácný půvab, a myslím, že velmi mocný na smysly; nezávisí jen na jakosti zvuku, vyplývá také z oné jemnosti citu, která obměňuje výrazy a mění přízvuk.

Vyrušili mě, aby mi oznámili, že jsem zahrnuta do obžaloby Brissotovy,[11] spolu s mnoha jinými poslanci, které právě znovu zatkli. Tyrani jsou v koncích; myslí si, že zaplní propast otevřenou před nimi, když do ní svrhnou poctivé lidi; ale padnou za nimi. Nebojím se jít na popraviště v tak dobré společnosti; je hanbou žít uprostřed zločinců.

Odešlu tento sešit a budu pokračovat v jiném, jestliže mi to dovolí.

V pátek 4. října, v den narozenin mé dcery, které je dnes dvanáct let.[12]

[Osmý sešit.]

Tato krása hlasového ústrojí, velmi odlišná od jeho síly, není častější u řečníků, kteří mluví z povolání, než v davu, z něhož se skládá společnost. Hledala jsem ji v našich třech národních shromážděních a u nikoho jsem ji nenašla dokonalou; ani Mirabeau se svým imponujícím kouzlem vznešené-

10. Perroud: Brissot, který Rolanda tehdy ještě neznal, o něm roku 1787 napsal: „Jeho sloh drsný, ale energický…“ Roland, trochu dotčen, si na to Boscovi stěžoval; paní Rolandová se tu na onu drobnou příhodu zřejmě rozpomíná.

11. Perroud: šlo o zprávu, kterou 3. října 1793 přednesl v Konventu jménem Výboru pro veřejnou bezpečnost André Amar a na jejímž základě Konvent obžaloval 41 svých členů v čele s Brissotem, potvrdil postavení mimo zákon dvaceti uprchlíků a dal zatknout dalších 74 poslanců; byla to hromadná proskripce Girondy. Paní Rolandové se tyto dekrety, týkající se jen poslanců, přímo netýkaly, zpráva ji však na jednom místě uváděla. Jacques-Pierre Brissot byl spolu s dalšími girondisty popraven 31. října 1793.

12. Eudora Roland, jediné dítě Rolandových, se narodila v Amiensu 4. října 1781. Po matčině zatčení ji ujal přítel rodiny Bosc; později se provdala za Pierra-Léona Champagneux.

ho přednesu neměl lichotivé zabarvení ani nejpříjemnější výslovnost. Clermontové se jí blížili víc. – Kde tedy byl váš vzor? mohl by se mě někdo zeptat. Odpověděla bych jako onen malíř, kterého se ptali, kde bere ten půvabný výraz, jímž obdařoval hlavy vytvořené svým štětcem: „Tady uvnitř," říkával a kladl si prst na čelo; já bych si jej položila na uši. Do divadla jsem chodila málo, ale zdálo se mi, že tam je tuto přednost stejně těžké najít. Larive, snad jediný, koho lze uvést, nechával ještě něco na přání. Když jsem na prahu dospívání zakoušela ono vzrušení, jaké mladým osobám našeho pohlaví působí radost z toho, že se líbí, bývala jsem dojata zvukem vlastního hlasu a potřebovala jsem ho upravovat, abych se líbila sama sobě. Chápu, že vybraná citlivost Řeků je vedla k tomu, aby přikládali velkou cenu všem složkám umění řeči; chápu také, že sansculottismus vede k pohrdání těmito půvaby a přivádí nás k divoké hrubosti, stejně vzdálené úsečnosti Sparťanů v jejich smysluplné řeči jako výmluvnosti půvabných Athéňanů.

Konec pana de La Blancherie

Ale kdysi jsme nechali La Blancherieho[13] v Orléansu nebo kdesi jinde; je třeba s touto postavou skoncovat. Vrátil se krátce po matčině smrti, dozvěděl se o té události, když ji přišel navštívit, a projevil údiv a bolest, které mě dojaly a potěšily. Přišel mě pak několikrát navštívit a já ho vídala se zájmem. Otec, který si v těch počátcích ukládal za povinnost zůstávat u mě, kdykoli někdo přišel, shledal, že úloha duenny není zábavná a že by pro něj bylo pohodlnější zakázat přístup každému, kdo neměl věk dost vážný, aby ho v jeho očích zprostil přítomnosti a dovolil mu nechat mě se služkou a sama se sebou. Oznámil mi, že hodlá La Blancherieho požádat, aby už nechodil; neodpověděla jsem ani slovíčkem, přestože mě to trochu mrzelo; myslela jsem na zármutek, který mu podle mého soudu ten zákaz způsobí, a rozhodla jsem se mu ho zmírnit tím, že mu jej sdělím sama, neboť otcův způsob mě nechával obávat se, že by jej podal urážlivě. Buďme upřímní:

13. Mammès-Claude-Catherine Pahin de La Blancherie (1752–1811), literát a nápadník Marie Phlipon, o němž paměti vyprávěly v předchozí kapitole. Roku 1779 založil časopis Correspondance générale pour les sciences et les arts (známý též jako Nouvelles de la République des lettres et des arts, vycházel do roku 1787) a zároveň jakési „muzeum" s přednáškami, veřejným čtením a výstavami obrazů; sám si přitom dal titul „generální agent korespondence pro vědy a umění".

La Blancherie mě zajímal a představovala jsem si, že bych ho mohla milovat; pracovala na tom, myslím, jen hlava, ale byla už na cestě. Napsala jsem tedy krásný dopis, který La Blancherieho propouštěl, bral mu veškerou naději na odpověď, ale neměl zničit naději, že se mi líbil, jestliže si ji dělal.

Když byl takto led prolomen, otevřela se cesta melancholickým a sladkým myšlenkám, jimiž moje štěstí nebylo nijak jinak rušeno. Sophie přijela do Paříže; strávila tu nějaký čas s matkou a se sestrou Henriettou, která, jsouc nyní na naší úrovni díky letům, jež jsme získaly, a klidu, jehož nabyla, se také stala mou dobrou přítelkyní. Půvaby její živé obrazotvornosti všude sršely jiskrami a oživovaly přátelské kruhy, jichž byla součástí. Chodívala jsem často do Lucemburské zahrady s přítelkyněmi slečny d'Hangard; tam jsem potkala La Blancherieho: uctivě mě zdravil a já mu pozdrav oplácela s jistým pohnutím. „Ty toho pána tedy znáš?“ zeptala se mě jednoho dne slečna d'Hangard, která jeho pozdrav nejprve vztáhla na sebe. – „Ano, a ty?“ – „Ale jistě; jenže jsem s ním nikdy nemluvila. Stýkám se se slečnami Bordenave,[14] a on požádal o ruku té mladší.“ – „Je tomu dávno?“ – „Rok, půl roku, možná osmnáct měsíců; našel způsob, jak se uvést do domu, chodil tam čas od času a nakonec se vyznal; ty slečny jsou bohaté, mladší je hezká; on nemá ani vindru a hledá dědičku, protože, jak se dozvěděly, podobně požádal o ruku ještě jiné osoby z jejich známosti; odbyli ho; říkáme mu nápadník jedenácti tisíc panen. Odkud ho znáš ty?“ – „Viděla jsem ho často na koncertech paní L'Épine.“ A kousla jsem se do rtů a zbytek si nechala pro sebe, velmi dotčena tím, že jsem si myslela, že mě miluje muž, který o mou ruku bezpochyby žádal jen proto, že jsem byla jedináček; ještě víc dotčena tím, že jsem mu napsala krásný dopis, jehož nebyl hoden. Látka k rozjímání, abych příště cvičila svou opatrnost!

Uplynulo několik měsíců, když jednoho dne přišel malý Savojard a řekl mé služce, že s ní kdosi někde chce mluvit; vyjde ven, vrátí se a řekne mi, že ji pan La Blancherie pověřil, aby mě úpěnlivě prosila, abych ho přijala. Byla neděle, čekala jsem své příbuzné. „Ano,“ odpověděla jsem jí, „ať přijde, ale hned; když vás čeká nedaleko domu, jděte za ním a přiveďte ho.“ La Blancherie přichází; seděla jsem u krbu. „Neodvažoval jsem se, slečno,

14. Poznámka paní Rolandové: „Jejich otec byl velmi známý chirurg, člen Akademie věd.“

přijít k vám od toho zákazu, který jste mi dala; nesmírně jsem si přál s vámi mluvit a nemohu vám vyjádřit, co ve mně vyvolal ten drahý a krutý dopis, jejž jste mi tehdy napsala. Mé postavení se od té doby změnilo; mám nyní plány, jimž byste nemusela zůstat cizí.“ Hned mi vyložil myšlenku kritického a mravoučného díla v dopisech v duchu *Spectatora*[15] a vybízel mě, abych takto pojednala o několika námětech. Nechala jsem ho mluvit a nepřerušovala ho; ještě jsem i čekala, když udělal malou pauzu, aby odříkal svůj růženec až do konce. Když všechno řekl, promluvila jsem já a klidně a zdvořile jsem mu podotkla, že jsem se postarala, abych ho sama vyzvala, aby přestal s návštěvami, protože city, které mému otci vůči mně vyjevil, mě vedly k domněnce, že mu na pokračování těch návštěv záleží, a chtěla jsem mu tímto úmyslem projevit svou vděčnost; že v mém věku se živost obrazotvornosti plete skoro do všech záležitostí a někdy jim mění tvář, ale že omyl není zločin a že jsem se ze svého vzpamatovala příliš ochotně, než aby se jím musel zabývat; že obdivuji jeho literární plány, aniž se na nich mohu jakkoli podílet, stejně jako na plánech kohokoli jiného; že se omezuji na přání úspěchu všem autorům světa, a tedy i jemu ve všech oborech; že jsem svolila ho přijmout jen proto, abych mu to řekla a aby se napříště zdržel jakéhokoli podobného pokusu; a že ho proto prosím, aby svou návštěvu tímto ukončil. Údiv, bolest, rozrušení, všechno, co se v takovém případě sluší, se už chystalo rozvinout; zarazila jsem to tím, že jsem La Blancheriemu řekla, že nevím, zda se slečny Bordenave a jiné, na něž se obrátil zhruba v téže době, vyjádřily o něm se stejnou upřímností, ale že moje je bezmezná a že rozhodnutí, která vyjadřuje, nepřipouštějí vysvětlování. Téže chvíle jsem vstala, udělala pukrle a ono gesto ruky, jímž se ukazuje ke dveřím těm, koho si přejeme vidět odcházet. Právě přicházel bratranec Trude – nikdy jsem jeho drsnou tvář neviděla s větší radostí; La Blancherie se mlčky vzdálil. Už jsem ho nikdy neviděla; ale kdo od té doby neslyšel o generálním agentovi korespondence pro vědy a umění?

15. The Spectator, anglický mravoučný list Josepha Addisona a Richarda Steela (1711–1714); ve Francii 18. století vznikla řada jeho napodobenin.

Sévelinges, Besançon a Vincennes

Když je tento mimo scénu, vraťme se k Sainte-Lettovi a Rolandovi. Byli jsme na konci léta 1776; za osm nebo devět měsíců jsem pana Rolanda viděla několikrát: jeho návštěvy nebyly časté, ale byly dlouhé, jako bývají u lidí, kteří nikam nechodí, aby se ukázali, nýbrž protože se jim tam líbí, a proto se zdrží, jak dlouho mohou. Jeho poučný a upřímný rozhovor mě nikdy nenudil a on rád viděl, že ho posloucháme se zájmem; to je věc, kterou umím velmi dobře, i s těmi, kdo jsou méně vzdělaní než on, a která mi možná vynesla ještě víc přátel než výhoda, že se sama umím vyjadřovat s jistou lehkostí. Poznala jsem ho po jeho návratu z Německa; nyní se chystal na cestu do Itálie a v přípravách, jimiž se rozumní lidé před dlouhou nepřítomností obvykle zaměstnávají, vybral si mě za uschovatelku svých rukopisů, jež by mi připadly, kdyby se mu přihodilo neštěstí. Tento projev zcela zvláštní úcty mě živě dojal a přijala jsem ho s díky. V den svého odjezdu obědval u mého otce se Sainte-Lettou; při loučení mě požádal o dovolení, aby mě mohl políbit, a nevím proč, ale tuto zdvořilost mladá dívka nikdy nepovolí bez ruměnce, i když je její obrazotvornost klidná. „Máte štěstí, že odjíždíte," řekl mu Sainte-Lette svým vážným a slavnostním hlasem, „ale pospěšte si s návratem, abyste mohl požádat o totéž!"

Za Sainte-Lettova pobytu ve Francii ovdověl jeho přítel pan de Sévelinges; [16] Sainte-Lette se za ním vypravil do Soissons, kde sídlil, aby s ním sdílel jeho bolest, a přivezl ho do Paříže, aby ho rozptýlil. Přišli mě navštívit spolu. Sévelingesovi bylo dvaapadesát let; byl to nepříliš zámožný šlechtic, zastával na venkově finanční úřad a pěstoval literaturu jako filozof, který zná její slasti.

Když jsem se s ním takto seznámila, zůstala jsem s ním ve styku i po odjezdu Sainte-Letta, který, jak říkal, nacházel jisté potěšení v myšlence, že jeho přítel, když on opouští Francii, nepřijde o výhodu dopisovat si se mnou; dokonce mě požádal o svolení, aby mu mohl předat, aby mi je o

16. Perroud: M. de Sévelinges d'Espagny, výběrčí tabákové daně v Soissons, pětapadesátiletý otec dvou synů důstojníků. S Marií Phlipon vedl roku 1777 čilou korespondenci, jejímž prostředníkem byl i kanovník Bimont; Perroud ji nazývá „románem dost nevinným, který se však mohl stát nebezpečným". Zašla tak daleko, že Marie Phlipon v květnu 1779, když se zavazovala Rolandovi, pokládala za svou povinnost mu ji poctivě vyznat; téhož měsíce dala Sévelingesovi dopisem sbohem.

něco později vrátil, několik rukopisů, které jsem mu, jak jsem řekla, svěřila. Ten zajímavý stařec se nalodil, možná popáté nebo pošesté v životě. Vřed na hlavě, který ho už dříve trápil, se mu otevřel na moři. Přijel do Pondichéry nemocen a zemřel tam šest týdnů po návratu. O jeho smrti jsme se dozvěděli od Demontchéryho. Sévelinges ho hluboce oplakával; psal mi čas od času a jeho dopisy, stejně krásně napsané jako příjemně pojaté, mi působily velkou radost; nesly ráz mírné filozofie a melancholické citlivosti, k nimž jsem vždycky velmi tíhla. Povšimla jsem si v té souvislosti, že Diderot docela výstižně řekl, že velký vkus předpokládá velký rozum, jemné smysly a povahu poněkud melancholickou.

Můj otec, jehož dobré sklony se nenápadně kazily, usoudil, že je dost zbytečné dělat duchaplnosti, které stojí poštovné: svěřila jsem se se svým zármutkem malému strýčkovi,[17] který mi dovolil, abych si dala Sévelingesovy dopisy posílat na jeho adresu; znal ho, protože ho viděl u nás. Mé rukopisy se mi vrátily s několika kritickými poznámkami, na něž jsem byla velmi pyšná, neboť jsem si nepředstavovala, že by mé výtvory zasluhovaly posouzení; v mých vlastních očích to byla snění, dost rozumná, ale obyčejná, o věcech, které podle mne musel znát každý; nemyslela jsem, že by měly jinou zásluhu než tu zvláštnost, že je napsala mladá dívka. Dlouho jsem si o sobě uchovávala tu nejúplnější prostodušnost; bylo zapotřebí běhu revoluce, ruchu veřejných záležitostí, proměnlivosti mého postavení a častého srovnávání v obrovském davu a mezi lidmi váženými pro své zásluhy, abych si všimla, že stupínek, na němž jsem stála, není příliš přeplněný. Ostatně, a spěchám to poznamenat, dokázalo mi to mnohem spíš ubohost lidského rodu v mé zemi, než aby to ve mně vzbudilo vysoké mínění o sobě samé. Nechybí duch – toho je na ulici plno; chybí správnost úsudku a síla charakteru. A přece bez těchto dvou vlastností nepoznávám to, co lze nazvat člověkem. Věru, Diogenés měl pravdu, když si vzal lucernu! Ale revoluce ji může nahradit; neznám přesnějšího měřítka ani lepšího prubířského kamene.

Akademie v Besançonu vypsala jako soutěžní téma otázku: Jak by výchova žen mohla přispět k tomu, aby se muži stali lepšími. Moje obrazotvor-

17. Kanovník Bimont, bratr matky paní Rolandové, kanovník kolegiátní kapituly v zámku Vincennes; paměti o něm vyprávěly v předchozích kapitolách.

nost se dala do pohybu, chopila jsem se pera a napsala jsem rozpravu, kterou jsem poslala anonymně a která, jak se dá čekat, nebyla shledána hodnou ceny. Nenašla se žádná, jež by té pocty dosáhla. Téma bylo vypsáno znovu a nevím, co z toho příštího roku vzešlo.[18] Vzpomínám si však, že když jsem se o té látce chtěla rozepsat, pocítila jsem, že je nesmyslné určovat způsob výchovy, který by nesouvisel s obecnými mravy, jež závisejí na vládě, a že nelze chtít reformovat jedno pohlaví druhým, nýbrž zlepšit lidský rod dobrými zákony. Říkala jsem tedy dobře, jaké by podle mého názoru ženy měly být, ale dodávala jsem, že je takovými lze učinit jen v jiném řádu věcí. Tato myšlenka, jistě správná a filozofická, nesměřovala k cíli akademie; uvažovala jsem o problému, místo abych ho řešila.

Poslala jsem tu rozpravu panu de Sévelinges, ale až poté, co jsem ji odeslala do Besançonu. Sévelinges mi učinil poznámky jedině ke slohu; moje hlava mezitím vychladla, shledala jsem své dílo co do podstaty nesmírně vadným a pobavila jsem se tím, že jsem napsala kritiku, jako by bylo od někoho jiného, komu bych se chtěla pořádně vysmát.

Tomu se dá říkat lechtat se, aby se člověk zasmál, nebo si dávat facky, aby si zahřál tváře; jistě se však člověk sám se sebou nesměje upřímněji a nevinněji. Na oplátku mi Sévelinges ukázal akademickou rozpravu vlastní výroby o schopnosti řeči, kterou zaslal Francouzské akademii a o níž mu d'Alembert napsal krásný dopis. Bylo v tom díle, pokud si vzpomínám, mnoho metafyziky a trochu strojenosti. Šest měsíců, rok i déle uplynulo v této duchaplné korespondenci, uprostřed níž však nacházely místo rozličné myšlenky. Sévelinges se zdál znepokojen mým postavením a nudil se o samotě: hodně uvažoval o půvabech příjemného soužití a já je shledávala nesmírně cennými; dlouze jsme o tom rozmlouvali; nevím dobře, co z toho vyplynulo v jeho hlavě, ale podnikl cestu do Paříže a představil se u mého otce inkognito, jako by šlo o obchod. Nejzábavnější bylo, že jsem ho nepoznala, ačkoli jsem ho přijímala já. Ale nesmírně zahanbený výraz, s nímž ode mne odešel, mě zarazil a probudil ve mně vzpomínku na jeho rysy:

18. Perroud: šlo o cenu za výmluvnost na rok 1777; rozprava Marie Phlipon se zachovala v besançonské knihovně. Podle Faugèrovy poznámky se soutěže zúčastnilo devět uchazečů, mezi nimi Bernardin de Saint-Pierre; jeho práce, práce slečny Phlipon a jedné neznámé dámy byly ve zprávě akademie velmi lichotivě zmíněny, ale protože žádná plně neodpovídala zadání, byla soutěž odložena. Cenu nakonec získal hrabě Costa, kapitán ve službách sardinského krále.

když odešel, shledala jsem, že se mu ten neznámý velice podobal, a z jeho dopisů jsem se brzy ujistila, že to skutečně byl on. Tato zvláštnost na mne udělala dojem, který nedovedu popsat, a velmi nepříjemný; naše korespondence ochabla a později ustala, jak ještě povím.

Jezdila jsem občas do Vincennes; kanovnický příbytek mého strýce byl velmi hezký, procházky okouzlující, jeho společnost milá; ale ačkoli měl tu výhodu, že mu dům dobře vedla slečna d'Hannaches, začínal pociťovat, že je třeba jí to platit snášením všech výstupů, rozmarů a hloupostí staré panny s nároky. Zámek ve Vincennes obývala řada osob, jimž dvůr poskytoval byt z milosti: tu starý královský cenzor Moreau de La Grave; tam bel esprit, právě ta paní de Puisieux; dál jistá hraběnka de Laurencin; o kus níž vdova po důstojníkovi, a tak dále; nepočítaje královského poručíka Rougemonta,[19] kterého proslavil Mirabeau a jehož uhrovitý obličej a drzá hloupost z něj dělaly tu nejodpornější směs. Rota invalidů, jejíž důstojnické manželky patřily do společnosti, tvořila se vším tím lidem a s kapitulou, nepočítaje vězně v donjonu, šest set obyvatel v samotném obvodu zámku. Strýce přijímali všude, často se nikde neukazoval a u sebe vídal jen malý počet lidí. Ale po návratu z procházky se večer obvykle zastavovalo v pavilonu u mostu do parku, kde se scházely ženy. Tam bych ještě našla obrazy k malování, kdybych na ně měla čas; ale hodiny mě ženou, cesta, jež mi zbývá, je velmi dlouhá, a tak přeskakuji mnoho věcí snožmo. Bylo by přece jen co hezkého povídat o plesech v aleji Zlodějů, o dostizích hraběte d'Artois, o bláznovstvích Séguina, pokladníka vévody orleánského, jehož svátek (Séguinův) se slavil osvětlením a který krátce nato zkrachoval; a o příjemných procházkách v lese a o krásném výhledu z horní části parku na Marnu, pro nějž jsme přelézali proluku ve zdi; a o lesních poustevnících, tak malebně usazených, v jejichž kostele byl obraz vzácný pro umění a zvláštní námětem, na němž bylo vidět tisíce ďáblů, jak trýzní zatracence na tisíc způsobů; a o mém čtení se strýcem, zvláště o Voltairových tragédiích, z nichž jsme jednoho dne každý po řadě deklamovali několik rolí, když v okamžiku největšího patosu slečna d'Hannaches, která tiše předla, začala svým pisklavým hlasem křičet na slepice, a my jsme ji měli chuť poslat za

19. Perroud: guvernér (velitel) Vincennes. Proslavil ho Mirabeau, který byl ve vincennském donjonu vězněn v letech 1777–1780 na základě zatykače (lettre de cachet) a psal tam o Rougemontovi s krajním opovržením.

nimi; a o těch kulhavých koncertech po večeři, kdy na stole, který právě sklidili, sloužila pouzdra od rukávníků za pulty dobrému kanovníkovi Bareuxovi, jenž v brýlích nechával vrčet svou basu, zatímco já škrábala na housle a strýc falešně troubil na flétnu. Ach, k těm milým scénám se ještě vrátím, nechají-li mě žít; ale je třeba vrátit se domů, ovšem až poté, co promluvím o jistém chvástalovi, který si udělal jméno.

Nástin toho, co by mi ještě zbývalo pojednat, jako poslední dodatek k pamětem

Rukopisy, které mi pan Roland zanechal,[20] mi ho během osmnácti měsíců, které strávil v Itálii, pomohly poznat lépe, než by to dokázaly časté návštěvy. Byly to cestopisy, úvahy, plány děl, anekdoty, které se týkaly jeho osoby; silná duše, přísná poctivost, důsledné zásady, vědění a vkus se v nich projevovaly bez zastírání.

Narodil se v zámožnosti, ve staré rodině, která vynikala v soudnictví svou bezúhonností,[21] a ještě mladý viděl, jak se jmění rozplývá, jednak pro nepořádek, jednak pro přemíru výdajů. Byl nejmladší z pěti bratrů, které přiměli k duchovní dráze, a v devatenácti letech opustil sám a bez pomoci otcovský dům, aby se nemusel zavázat ani svěcením, ani obchodu, k němuž cítil stejný odpor. Hned napoprvé se dostal až do Nantes, kde vstoupil k jednomu rejdaři, aby se vyučil různým věcem, s úmyslem odplout do Indie. Všechno bylo ujednáno, když přišlo chrlení krve a lékaři mu zakázali moře, nechce-li na něm zahynout; odebral se tedy do Rouenu, kde mu pan

20. Poznámka paní Rolandové: „Poslední sešit jsem zanechala ve Vincennes; chystala jsem se mluvit o Caracciolim, kterého jsem tam viděla u kanovníka a jehož Listy, vydávané pod jménem Ganganelliho, zaznamenaly jistý úspěch, ačkoli byly často jen opakováním jeho samého v četných drobných spisech. Kdybych však měla sledovat věci takto krok za krokem, čekala by mě dlouhá práce, na niž už nemám dost života; omezuji se na nástin.“ – Perroud: Louis-Antoine de Caraccioli (1721–1803), plodný autor, vydal roku 1775 „Zajímavé listy papeže Klementa XIV. (Ganganelliho)“, které si však sám vymyslel.

21. Perroud: Rolandova rodina pocházela z Thizy v Beaujolais a od konce 17. století sídlila ve Villefranche, hlavním městě této malé provincie. Otec byl radou bailliažního soudu v Beaujolais; když roku 1747 zemřel, byly jeho záležitosti v takovém nepořádku, že nejstarší syn přijal dědictví jen s výhradou soupisu a musel k jeho vypořádání prodat všechny statky kromě domu ve Villefranche a statku Clos. Sám Roland odešel z domova podle Perrouda přesně v osmnácti letech, roku 1752.

Godinot, jeho příbuzný a inspektor manufaktur, nabídl, aby vstoupil do tohoto oboru správy; rozhodl se k tomu, brzy vynikl svou činorodostí a pracovitostí a nakonec získal užitečné postavení. Cesty a studium dělily jeho čas a naplňovaly jeho život. Před odjezdem do Itálie přivedl k mému otci svého nejmilejšího bratra,[22] benediktina, tehdy převora koleje Cluny v Paříži; byl to muž duchaplný, mírných mravů a laskavé povahy. Chodil mě občas navštěvovat a sděloval mi zápisky, které mu bratr posílal, jak cestoval a zaznamenával svá pozorování; to jsou ty zápisky, které Roland po návratu rozdělil do dopisů a dal vytisknout; tisk svěřil přátelům, které měl v Dieppe, a jeden z nich, blázen do italštiny, ještě přehnal italská místa tím, že jich přidal.[23] Tomuto dílu plnému věcí chybí jen lepší zpracování, aby bylo první mezi cestopisy po Itálii. Přepracovat je patřilo k našim plánům od chvíle, kdy jsme spojeni; ale já jsem chtěla také vidět Itálii, a čas a události nás strhly jiným směrem.

Zasnoubení a útočiště v klášteře

Když se pan Roland vrátil,[24] našla jsem v něm přítele; jeho vážnost, mravy a zvyky, zcela zasvěcené práci, mě vedly k tomu, že jsem ho pokládala takřka za bytost bez pohlaví nebo za filozofa, který existuje jen skrze rozum. Vznikla jakási důvěra, a z potěšení, které u mne nacházel, si postupně vytvořil potřebu chodit stále častěji. Bylo tomu téměř pět let, co jsem ho znala, když mi vyznal něžné city; nezůstala jsem k nim lhostejná, protože jsem si jeho osoby vážila víc než kohokoli, koho jsem do té doby poznala; ale všimla jsem si, že on sám ani jeho rodina nejsou lhostejní ke všem vnějším okolnostem. Řekla jsem mu upřímně, že jeho ucházení je mi ctí a že bych mu ráda vyhověla, ale že se nepokládám pro něj za dobrou partii; vyložila jsem mu pak bez výhrad stav našeho domu: byl zruinován; díky účtům, o něž jsem si nakonec vzala na sebe otce požádat, s nebezpečím, že

22. Perroud: Pierre Roland, benediktin, převor koleje Cluny v Paříži, od roku 1778 převor a farář v Longpont (u Montlhéry).

23. Perroud: přítelem, který dohlížel na tisk a vložil do díla svou italštinu, byl Michel Cousin, královský advokát bailliažního soudu v Caux. Šlo o Lettres écrites de Suisse, d'Italie, de Sicile et de Malte (Dopisy psané ze Švýcarska, Itálie, Sicílie a z Malty), datované 1780.

24. Perroud: koncem roku 1777 nebo začátkem roku 1778. Pokud jde o „téměř pět let“ známosti, Perroud poznamenává, že přesněji šlo o tři roky; sňatek se konal 4. února 1780 a celé toto období je dnes dobře známo z jejich milostné korespondence z let 1777–1780.

upadnu v nemilost, jsem zachránila pět set liber ročního důchodu, které spolu s mým šatstvem tvořily všechen zbytek onoho zdánlivého jmění, v němž jsem byla vychována. Můj otec byl mladý; jeho poklesky ho mohly strhnout k tomu, že nadělá dluhy, jež by nemožnost je splatit učinila potupnými; mohl se špatně oženit a přidat k těmto neštěstím děti, které by nosily mé jméno v bídě atd. atd. atd. Byla jsem příliš hrdá, než abych se chtěla vystavit nepřízni rodiny, která by nepovažovala spříznění se mnou za čest, nebo velkomyslnosti manžela, jemuž by přineslo jen trápení; radila jsem panu Rolandovi, jak by to mohl učinit cizí člověk, aby mne pustil z hlavy. Setrval, byla jsem dojata a svolila jsem, aby u mého otce podnikl potřebné kroky; protože se však raději vyjadřoval písemně, bylo ujednáno, že se svěří až dopisem, až se vrátí do svého sídla, a zbytek jeho tehdejšího pobytu v Paříži jsme se vídali každý den; pokládala jsem ho za bytost, s níž mám spojit svůj osud, a připoutala jsem se k němu. Jakmile se vrátil do Amiensu, napsal otci, aby mu vyložil svá přání a záměry.

Otci připadal ten dopis suchý; neměl rád Rolandovu strohost a pramálo stál o to, mít za zetě přísného muže, jehož pohledy mu připadaly jako pohledy cenzora; odpověděl mu tvrdě a nezdvořile a všechno mi ukázal, když už odpověď odeslal. Hned jsem se rozhodla. Napsala jsem panu Rolandovi, že událost až příliš ospravedlnila mé obavy, pokud jde o otce, že mu nechci způsobit další příkoří a že ho prosím, aby se svého záměru vzdal. Oznámila jsem otci, co mě jeho jednání přimělo učinit; dodala jsem, že se po tom všem nebude divit, že zvolím nový způsob života a odejdu do kláštera. Protože jsem však věděla o jeho několika naléhavých dluzích, nechala jsem mu podíl stříbra, který mi patřil, aby je mohl vyrovnat; najala jsem si malý byt u Congrégation[25] a usadila jsem se tam v ústraní, pevně rozhodnuta omezit své potřeby na své příjmy. Učinila jsem tak. Mohla bych podat velmi pikantní podrobnosti o tomto stavu, v němž jsem poprvé začala užívat prostředků silné duše. Přísně jsem si rozpočítala výdaje, s tím, že jsem si odkládala na dárky pro služebnictvo domu. Brambory, rýže, fazole vařené v hrnci s několika zrnky soli a trochou másla střídaly moje jídla a tvořily mou kuchyni, aniž mi zabíraly mnoho času.

25. Perroud: 6. listopadu 1779 se uchýlila do kláštera sester Notre-Dame (Congrégation), kde jako dítě strávila rok, a zůstala tam až do svatby 4. února 1780.

Vycházela jsem dvakrát týdně: jednou, abych navštívila své prarodiče, podruhé, abych šla k otci, dohlédla na jeho prádlo a odnesla, co bylo třeba mu spravit… Ostatní čas, zavřená pod svou „sněhovou střechou“, jak jsem ji nazývala, neboť jsem bydlela blízko nebe a byla zima, a aniž jsem chtěla udržovat pravidelnou společnost s dámami penzionářkami, jsem se oddávala studiu a obrňovala své srdce proti nepřízni osudu; mstila jsem se osudu, který mi štěstí upíral, tím, že jsem si je zasluhovala. Každý večer ke mně na půl hodiny přicházela citlivá Agathe; sladké slzy přátelství provázely výlevy jejího srdce. Procházka po zahradě v hodinách, kdy se všichni uchýlili do svých pokojů, byla mou osamělou procházkou; odevzdanost moudrého ducha, mír dobrého svědomí, povznesenost charakteru, který se vysmívá neštěstí, ony pracovité návyky, jež nechávají hodiny tak rychle ubíhat, jemný vkus zdravé duše, která v pocitu vlastní existence a vlastní hodnoty nachází náhrady, jež jsou prostému davu neznámé, to byly mé poklady. Nebyla jsem vždy bez melancholie, ale ta měla své kouzlo; a jestliže jsem nebyla šťastná, měla jsem v sobě všechno, čeho bylo ke štěstí třeba, a mohla jsem být hrdá, že se dovedu obejít bez toho, co mi jinak chybělo. Pan Roland, užaslý a zarmoucený, mi dál psal jako muž, který mě nepřestal milovat, ale kterého otcovo jednání ranilo; po pěti nebo šesti měsících přijel a vzplanul, když mě znovu uviděl u mříže, kde jsem si přesto uchovávala tvář blahobytu. Chtěl mě z té klauzury vyvést, znovu mi nabídl ruku a dal mě naléhavě přemlouvat, abych ji přijala, svým bratrem benediktinem.

Hluboce jsem uvažovala o tom, co mám udělat. Nezastírala jsem si, že muž mladší než pětačtyřicet let by nečekal několik měsíců, aby mě přiměl změnit rozhodnutí, a přiznávám, že právě to srazilo mé city na míru, v níž nebylo nic z iluze; na druhé straně jsem uvážila, že tato vytrvalost, rovněž velmi rozvážná, mě ujišťuje, že si mě cení, a že jestliže překonal svou citlivost vůči vnějším nepříjemnostem, jež mohlo spojení se mnou přinést, mohu si být o to jistější úctou, kterou nebude těžké ospravedlnit. Konečně, je-li manželství, jak jsem si myslela, přísným poutem, spolkem, v němž žena obvykle přebírá odpovědnost za štěstí obou, nebylo lépe uplatnit své schopnosti a svou odvahu v tomto čestném úkolu než v osamění, v němž jsem žila?

Manželství a léta v Amiensu

Mohla bych tu rozvést úvahy, myslím velmi moudré, které mě přiměly k rozhodnutí; a přece jsem tehdy neučinila všechny, které mi okolnosti mohly vnuknout, ale které dovoluje postřehnout jen zkušenost. Stala jsem se ženou opravdu dobrého člověka, který mě miloval tím víc, čím lépe mě poznával. Vdaná v celé vážnosti rozumu, nenašla jsem nic, co by mě z ní vytrhlo; oddala jsem se s plností spíše nadšenou než vypočítavou. Tím, že jsem hleděla jen na blaho svého druha, jsem si všimla, že mému vlastnímu něco chybí; ani na okamžik jsem nepřestala vidět ve svém muži jednoho z nejváženějších lidí na světě, jemuž jsem mohla být hrdá, že patřím; ale často jsem cítila, že mezi námi chybí rovnost, že převaha panovačné povahy spolu s převahou dvaceti let věku navíc činí jednu z těch dvou nadřazeností přebytečnou. Jestliže jsme žili v ústraní, prožívala jsem někdy hodiny, jež bylo těžké přečkat; jestliže jsme chodili do společnosti, měli mě tam rádi lidé, z nichž, jak jsem pozorovala, by se mě někteří mohli dotknout příliš: ponořila jsem se se svým mužem do práce, což byl jiný výstřelek, který měl své nevýhody; zvykla jsem ho na to, že se beze mne neobešel v ničem na světě a v žádné chvíli, a unavila jsem se.

[Ctím svého muže, miluji ho, jako citlivá dcera zbožňuje ctnostného otce, jemuž by obětovala i svého milého; ale našla jsem muže, který mohl být tím milým,[26] a přestože jsem zůstala věrna svým povinnostem, moje upřímnost nedokázala skrýt city, které jsem jim podřizovala. Můj muž, nesmírně citlivý, jak v lásce, tak v sebelásce, nemohl snést myšlenku sebemenšího otřesu své vlády; jeho obrazotvornost se zatemnila, jeho žárlivost mě podrážděla, štěstí od nás prchlo; zbožňoval mě, já se mu obětovala a byli jsme nešťastní. Kdybych byla svobodná, následovala bych ho všude, abych mu ulehčila v zármutku a potěšila ho ve stáří: duše, jako je moje, nenechává své oběti nedokonané. Ale Roland se rozhořčuje nad myšlenkou oběti, a jakmile jednou ví, že ji pro něho přináším, jeho štěstí je zničeno: trpí tím, že ji přijímá, a nemůže se bez ní obejít. Rozvinutí toho všeho i

26. Perroud uvádí, že celou pasáž v hranatých závorkách vypustil Bosc ve svém vydání z roku 1795 a obnovena byla až roku 1864 ve vydáních Daubanově a Faugèrově. Mužem, o němž je řeč, byl girondistický poslanec François Buzot (1760–1794), jemuž paní Rolandová psala z vězení své milostné dopisy.

toho, jak jsem strávila léta, která tomu předcházela, by poskytlo velké světlo k poznání lidského srdce a velká ponaučení citlivým lidem.]

První rok mého manželství uplynul celý v Paříži, kam Rolanda povolali intendanti obchodu, kteří chtěli vydat nové řády pro manufaktury; Roland s nimi bojoval ze všech sil, se zásadami svobody, které nesl všude s sebou. Dával tisknout popisy některých řemesel, které vypracoval pro Akademii, a čistopisem přepisoval své rukopisy o Itálii; udělal ze mne svou písařku a korektorku; tuto úlohu jsem plnila s pokorou, které se nemohu ubránit smíchu, když si ji připomenu, a která se zdá skoro neslučitelná s tak vycvičeným duchem, jaký jsem měla; ale plynula z mého srdce; ctila jsem svého muže tak upřímně, že jsem snadno předpokládala, že vidí lépe než já, a tolik jsem se bála stínu na jeho tváři, on tak lpěl na svých názorech, že jsem teprve po dost dlouhé době nabyla odvahy mu odporovat.

Navštěvovala jsem tehdy kurz přírodopisu a kurz botaniky;[27] to bylo jediné a pracné rozptýlení od mých povinností písařky a hospodyně, neboť jsme bydleli v zařízeném hotelu, protože naše bydliště nebylo v Paříži, a když jsem zpozorovala, že choulostivému zdraví mého muže nesvědčí každá kuchyně, starala jsem se o to, abych mu jídla, která mu prospívala, připravovala sama. Strávili jsme čtyři roky v Amiensu; stala jsem se tam matkou a kojila jsem, aniž jsem přestala sdílet práci svého muže, který se ujal značné části nové Encyklopedie.[28] Kabinet jsme opouštěli jen kvůli procházkám za městem; založila jsem herbář pikardských rostlin a studium vodní botaniky dalo vzniknout Umění rašeliníka. Časté nemoci mi působily obavy o Rolandův život: moje péče mu nebyla neužitečná a stala se novým poutem; miloval mě pro mou oddanost, já se k němu poutala dobrem, které jsem mu prokazovala.

27. Perroud: šlo o kurz, který v Královské zahradě (Jardin du Roi) přednášel Antoine-Laurent de Jussieu; tam se Rolandovi seznámili s Boscem a spřátelili se s ním. Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec, zůstal jejich nejvěrnějším přítelem, za teroru se ujal jejich dcery a roku 1795 vydal první vydání těchto pamětí.

28. Metodická encyklopedie (Encyclopédie méthodique) nakladatele Panckouckeho, uspořádaná podle oborů; Roland pro ni na základě smlouvy z 31. prosince 1780 zpracovával Slovník manufaktur. Perroud dodává, že Rolandovi přijeli do Amiensu koncem února 1781 a odjeli odtud 25. srpna 1784 do Villefranche, když byl Roland jmenován inspektorem v Lyonu.

V Itálii poznal mladého muže, jehož mírné a poctivé duše si velmi vážil a který, když se s ním vrátil do Francie a oddal se studiu medicíny, se stal naším zvláštním přítelem. Je to Lanthenas,[29] kterého bych si vážila víc, kdyby revoluce, ten prubířský kámen lidí, když ho vrhla do veřejných záležitostí, neodhalila slabost jeho charakteru a jeho průměrnost. Má soukromé ctnosti, ale bez svůdných půvabů; mému muži velmi vyhovoval svou mírností a velmi se k nám oběma připoutal; měla jsem ho ráda, jednala jsem s ním jako s bratrem a také jsem mu tak říkala. [Jeho oddanost a jeho poctivost se dlouho nezapřely. Chtěl s námi bydlet, Roland s tím souhlasil; já jsem se tomu postavila, protože jsem usoudila, že tak úplná oběť u muže jeho věku a s náklonností, kterou projevoval, v sobě skrytě zahrnuje myšlenku odplaty, kterou mi mé zásady zakazovaly a které by ode mne ostatně nedosáhl. Byl to dobrý a něžný bratr, ale pro mé srdce nemohl být ničím jiným, a tento cit mě činil tím svobodnější a upřímnější v důvěrnosti, jež mezi námi třemi vznikla. Lanthenas, zřejmě jako obyčejní lidé, spokojení s tím, co mají, dokud jiní nedostanou víc, zpozoroval, že nezůstávám necitelná; stal se nešťastným a žárlivým; nic nečiní člověka tak mrzutým, ba i nespravedlivým; cítila jsem to a byla jsem příliš hrdá, než abych ho šetřila; vzdálil se tím zuřivější, protože si představoval to nejhorší; i jeho názory dostaly nový nádech; srdce mu nedovolilo být krvelačným jako montagnardi, ale už nechtěl vidět věci jako já, a tím méně jako ten, koho jsem podle jeho pozorování milovala; chtěl se postavit mezi pravici, jejíž vášně odsuzoval, a levici, jejíž výstřelky nemohl schvalovat; byl méně než nic a dal se pohrdat oběma stranami.]

Za mého pobytu v Amiensu se Sophie provdala za rytíře de Gomiecourt, který žil šest mil odtud jako statkář na svém panství. Henriette, která milovala pana Rolanda a jejíž rodina ji s ním chtěla provdat, hlasitě schválila, že dal přednost mně, s onou dojemnou upřímností, jež ctí její povahu, a s onou šlechetností duše, pro niž ji lidé milují. Provdala se za starého pana de Vouglans, který ovdověl a jemuž zpovědník i lékař poradili, aby se zno-

29. François-Xavier Lanthenas (1754–1799), lékař, za revoluce Rolandův spolupracovník na ministerstvu vnitra a poslanec Konventu. Perroud upozorňuje, že je to jediné místo pamětí, kde se paní Rolandová o Lanthenasovi, jenž v její korespondenci a životě zaujímal tak velké místo, vyslovuje; Bosc roku 1795 pasáž zmírnil (Lanthenas tehdy ještě žil) a úplně byla vydána teprve roku 1864. Závorky vyznačují Perroudem obnovený text.

vu oženil, přestože mu bylo 75 let.[30] Obě jsou vdovy: Sophie se opět stala pobožnou; má napadené plíce, je velmi churavá a je třeba se bát o její život, nezbytný pro dvě hezké děti. Rozdíly v našem založení, co do povahy a názorů, spolu se vzdáleností a zaneprázdněním naše přátelství uvolnily, aniž je přetrhly. Henriette, svobodná, stále živá a srdečná, mě navštívila v mém zajetí a chtěla zaujmout mé místo, aby mi zajistila záchranu.[31]

Roland si na počátku našeho manželství přál, abych se se svými dobrými přítelkyněmi vídala málo; podrobila jsem se jeho přání a svobodu stýkat se s nimi častěji jsem si vzala zpět, teprve když čas vzbudil v mém muži dost důvěry, aby ho zbavil veškeré obavy ze soupeření o náklonnost. Bylo to nemoudré; manželství je vážné a přísné; jestliže citlivé ženě odejmete sladkosti přátelství s osobami jejího pohlaví, ubíráte jí nezbytnou potravu a vystavujete ji nebezpečí. Kolik by se toho dalo o této pravdě rozvést!

Villefranche, Lyon a Clos La Platière

Roku 1784 jsme přešli do lyonské generality; usadili jsme se ve Villefranche, v otcovském domě pana Rolanda, kde ještě žila jeho matka, stará jako století, a jeho nejstarší bratr, kanovník a rada.[32] Mohla bych vylíčit mnoho obrazů mravů malého města a jejich vlivu; domácích strastí života komplikovaného soužitím se ženou úctyhodnou svým věkem a hroznou svou náladou, a mezi dvěma bratry, z nichž mladší měl vášeň pro nezávislost a starší zvyk a předsudky vlády.

Dva zimní měsíce jsme bydlívali v Lyonu, který jsem dobře poznala a o němž bych mohla mnoho vyprávět. Město nádherné svou polohou a stavbami, kvetoucí svými manufakturami a obchodem, zajímavé svými starožitnostmi a sbírkami, oslnivé svým bohatstvím, na něž žárlil i císař Josef, a

30. Pierre-François Muyart de Vouglans (1713–1791), známý právník, autor spisů o trestním právu; Perroud opravuje, že mu bylo jen 71 let, a uvádí, že zemřel 16. března 1791.

31. Perroud odkazuje na dopisy paní Rolandové Buzotovi ze 3. a 6. července 1793 a na Henriettino vlastní vyprávění o tomto posledním setkání obou přítelkyň. Henriette přišla zřejmě v prvních dnech věznění v Sainte-Pélagie – a na Rolandovu prosbu, tedy na prosbu muže, kterého před dvaceti lety milovala. Podle tradovaného podání nabízela, že si s vězenkyní vymění šaty, aby mohla uprchnout.

32. Perroud: Dominique Roland, kanovník-kantor kolegiátní kapituly ve Villefranche a rada-klerik bailliažního soudu; byl gilotinován v Lyonu 22. prosince 1793, tedy až po smrti paní Rolandové.

které se ohlašovalo jako skvělé hlavní město, dnes nesmírný hrob, v němž se svíjejí oběti vlády stokrát ukrutnější než sám despotismus, na jehož troskách povstala.[33]

Na podzim jsme jezdívali na venkov, a po smrti paní de La Platière, mé tchyně,[34] jsme tam trávili většinu roku. Farnost Theizé, dvě míle od Villefranche, kde leží Clos La Platière, je kraj s vyprahlou půdou, ale ještě skvělý svými vinicemi a lesy: je to poslední vinařská oblast před vysokými horami Beaujolais. Tam se mé prosté záliby uplatnily ve všech podrobnostech venkovského hospodářství, které dává život; tam jsem k úlevě svých sousedů uplatnila některé nabyté znalosti; stala jsem se vesnickým lékařem, o to milovanějším, že poskytoval pomoc, místo aby požadoval odměnu, a že radost z užitečnosti činila jeho péči milou. Jak snadno dává venkovan důvěru tomu, kdo mu prokazuje dobro! Říká se, že není vděčný; pravda je, že jsem nežádala, aby mi byl kdokoli zavázán, ale měli mě rádi, a když jsem odjížděla, plakali pro mne. Zažila jsem také zábavné výjevy a dobré ženy si pro mne někdy přišly z tři nebo čtyř mil daleko s koněm, aby mě prosily, abych šla zachránit před smrtí někoho, koho lékař opustil. Svého muže jsem roku 1789 vyrvala smrti při strašlivé nemoci, z níž by ho předpisy doktorů bez mého dohledu nevysvobodily. Strávila jsem dvanáct dní bez spánku, aniž jsem se svlékla, šest měsíců v úzkostech a zmatcích nebezpečného zotavování, a nebyla jsem ani nachlazená, tolik sil dává srdce a tak zdvojnásobuje činorodost.

Revoluce

Přišla revoluce a zapálila nás; jako přátelé lidstva a ctitelé svobody jsme věřili, že přichází obrodit lidský rod, zničit potupnou bídu té nešťastné třídy, nad níž jsme se tak často rozněžňovali; přivítali jsme ji s nadšením. Naše názory popudily v Lyonu mnoho lidí, kteří, zvyklí na obchodní počty,

33. Lyon se v létě 1793 vzbouřil proti Konventu; po dvouměsíčním obléhání byl 9. října 1793 dobyt a následovaly hromadné popravy. Paní Rolandová psala tyto řádky v době obléhání či krátce po pádu města.

34. Perroud uvádí, že zemřela v listopadu 1790 a že pobyty paní Rolandové na statku Clos byly od té doby krátké, neboť v polovině února 1791 odjela do Paříže, vrátila se až počátkem září a v polovině prosince se tam odebrala natrvalo; přesnější by bylo říci, že delší pobyty na Clos se datují od roku 1787, kdy kanovník postoupil Rolandovi užívání statku.

nechápali, že by někdo z filozofie vyvolával a tleskal změnám, jež byly dobré jen pro druhé; už tím samým se stali nepřáteli pana Rolanda: od té doby si ho jiní cenili tím víc. Zvolili ho do první obecní rady;[35] vynikl v ní svou neoblomnou přímostí, začali se ho bát a pomluva se na jedné straně dala do pohybu, zatímco ho na druhé bránila náklonnost nebo nestrannost. Jako vyslanec pro zájmy města u Ústavodárného shromáždění přijel do Paříže a strávili jsme tam téměř rok; jinde jsem vyprávěla, jak jsme tam poznali několik členů tohoto shromáždění a přirozeně se spojili s těmi, kdo stejně jako my nemilovali svobodu kvůli sobě, nýbrž kvůli ní samé, a kdo dnes s námi sdílejí osud společný téměř všem jejím zakladatelům i opravdovým přátelům lidstva, jako byli Dión, Sókratés, Fókión a tolik jiných ve starověku, Barnevelt a Sidney v novějších dobách.[36]

Můj muž se mnou podnikl cestu do Anglie v roce 84 a do Švýcarska v roce 87; poznala jsem v obou zemích zajímavé osobnosti. S několika z nich jsme zůstali ve styku: ještě před necelým rokem jsem měla zprávy od Lavatera, slavného curyšského pastora, známého svými spisy, skvělou obrazotvorností, láskyplným srdcem a čistotou mravů;[37] poctivý a učený Gosse z Ženevy jistě naříká nad pronásledováním, jež snášíme; nevím, co se stalo se zručným Zachem, který nedávno cestoval po Německu a kdysi byl profesorem ve Vídni a jehož jsem často vídala v Londýně, kde se s ním Roland přel u Bankse, předsedy Královské společnosti, který u sebe sdružoval učence své země a cizince projíždějící Londýnem. Cestovala jsem s potěšením a užitkem, jaký dává společnost muže, který už místa zná a dobře je viděl; pozorovala jsem a zaznamenávala, co mě nejvíce zaujalo. Navštívila jsem také některé části Francie; revoluce zabránila našim cestám na jih i cestě do Itálie, po níž jsem toužila a v niž jsem doufala. Jako milovníky

35. Perroud: Roland byl v březnu 1790 zvolen do generální rady lyonské obce a v listopadu téhož roku obecním úředníkem. Pobyt v Paříži trval podle Perrouda nanejvýš sedm měsíců (únor–září 1791).

36. Dión Syrakuský, Platónův přítel, zavražděn 354 př. n. l.; Sókratés, odsouzený Athéňany k smrti roku 399 př. n. l.; athénský vojevůdce a státník Fókión, rovněž odsouzený k vypití bolehlavu (318 př. n. l.); nizozemský státník Johan van Oldenbarnevelt, popravený roku 1619; anglický republikán Algernon Sidney, popravený roku 1683.

37. Johann Kaspar Lavater (1741–1801), curyšský pastor, básník a zakladatel fyziognomiky. Perroud: Rolandovi ho navštívili v červenci 1787; zde jde o jeho dopisy ze 4. listopadu a z prosince 1792, v nichž Rolanda úpěnlivě prosil, aby dosáhl zmírnění krutých zákonů proti emigrantům, anebo opustil ministerstvo.

věci veřejné nás tato věc zcela zaujala, ovládla všechny naše myšlenky a podřídila si všechny naše plány; oddali jsme se vášni sloužit jí. V části nazvané *První ministerstvo*[38] bude čtenář vidět, jak se Roland dostal do vlády takřka bez svého vědomí, a jeho veřejné jednání nemůže nepřesvědčit nestrannou potomnost o jeho nezištnosti, jeho osvícenosti a jeho ctnostech.

Můj otec, s nímž jsme neměli důvod být spokojeni, neuzavřel ani sňatek, ani příliš obtížné závazky; zaplatili jsme několik dluhů, které nadělal, a přiměli jsme ho, aby se vzdal obchodů, které pro něho mohly být jen neblahé, tím, že jsme mu zajistili penzi. Jakkoli neblahé pro něho byly jeho poklesky, v nichž se ještě rozplynulo i malé dědictví po mé babičce, a ačkoli měl důvod být s naším jednáním spokojen, měl příliš hrdé srdce, než aby velmi netrpěl tím, že je nám zavázán; toto dráždění jeho sebelásky mu občas bránilo být spravedlivý, i k těm, kdo toužili ho uspokojit. Zemřel po šedesátce, v kruté zimě let 87–88, na katar, který ho trápil už dlouho.

Můj drahý strýc zemřel ve Vincennes v roce 89; krátce nato jsme ztratili milovaného bratra mého muže; cestoval s námi do Švýcarska, stal se převorem a farářem v Longpont, byl zvolen volitelem svého kantonu, kde kázal svobodu, stejně jako tam praktikoval evangelijní ctnosti; advokát a lékař svých farníků, příliš moudrý na mnicha, byl pronásledován ctižádostivci svého řádu a snášel mnoho šikan, jejichž trápení uspíšilo jeho konec.[39] Tak všude a ve všech dobách podléhají dobří: mají tedy jiný svět, v němž mají znovu ožít, jinak by nestálo za to rodit se v tomto! Rozeberte jeho život, pozorujte můj; tažte se společností, v nichž jsme žili, měst, v nichž jsme bydleli, venkova, kde se nic nezastírá, zkoumejte… Čím zblízka nás uvidíte, tím víc vás to rozzlobí: proto nás chcete zničit.

38. Jde o jednu z historických částí, které paní Rolandová ve vězení napsala před Soukromými pamětmi (Notices historiques); v Perroudově vydání tvoří první svazek.

39. Perroud: kanovník Bimont zemřel v posledních dnech září 1789; Pierre Roland zemřel 23. září 1789, kdežto dekrety o prvotních shromážděních a volitelích jsou až z prosince téhož roku, takže tu jde o nepřesnost. Benediktinský řád zmítaly v letech před revolucí hluboké vnitřní spory, o nichž se korespondence paní Rolandové v souvislosti s jejími švagry často zmiňuje.

Rolandovi vyčítali, že se ucházel o šlechtický list;[40] zde je pravda. Jeho rodina měla po několik století výsady šlechty, na základě úřadů, jež je však nepřenášely na potomky, a díky bohatství, které udržuje všechny jejich známky, erb, kapli, livrej, léno atd. Bohatství zmizelo; následovala počestná prostřednost a Roland měl vyhlídku dokončit své dny na statku, jediném, který rodině zbyl a který dosud patří jeho nejstaršímu bratrovi; stal se otcem a věřil, že má svou prací právo zajistit potomkům výhodu, jíž se těšili jeho předkové a kterou by pohrdal koupit. Předložil tedy své doklady, aby obdržel listinu o uznání šlechtictví nebo o povýšení do šlechtického stavu. Bylo to na začátku roku 84; nevím, kdo by v té době a v jeho postavení pokládal za nemoudré učinit totéž. Přijela jsem do Paříže; brzy jsem viděla, že noví intendanti obchodu, žárliví na jeho služební stáří v oboru správy, v němž věděl víc než oni, a v rozporu s jeho názory na svobodu obchodu, kterou rázně hájil, sice vydají požadovaná osvědčení o jeho velkých pracích, jež nemohli odepřít, ale nedají jim ten důraz, který přivádí k úspěchu; usoudila jsem, že je to myšlenka, kterou je třeba nechat spát, a v pokusech jsem nepokračovala. Tehdy jsem, když jsem se dozvěděla o změnách, o nichž jsem mluvila ve zvláštní stati o Lazowském,[41] žádala a dosáhla Rolandova přeložení do Lyonu, kde ho úřad přibližoval jeho kraji a přiváděl k jeho rodině, k níž se, jak jsem věděla, chtěl později uchýlit. Vlastenci dneška, kteří jste revoluci potřebovali, abyste se stali něčím, přineste svá díla a odvažte se srovnávat!

Třináct let strávených na různých místech, v ustavičné práci, se styky velmi rozmanitými, z nichž ty poslední tak zvlášť souvisejí s dějinami dneška, by poskytlo čtvrtou a nejzajímavější část mých pamětí. Nahradí ji jednotlivé kusy, které čtenář najde v mých *Portrétech a anekdotách*: už nedovedu vést pero uprostřed hrůz, jež rozdírají mou vlast; nemohu žít na jejích troskách, raději se v nich pohřbím. Přírodo, otevři svůj klín! Spravedlivý Bože, přijmi mne!

40. Perroud: kvůli tomuto ucházení se o šlechtický list pobývala paní Rolandová v Paříži od března do května 1784; toto úsilí bylo Rolandovi roku 1793 nejednou vytýkáno z tribuny jakobínského klubu.

41. Claude-François Lazowski (1752–1793), syn polského emigranta, inspektor manufaktur, za revoluce jeden z vůdců pařížských sansculottů při útoku na Tuileries 10. srpna 1792. Paní Rolandová mu věnovala samostatnou stať ve svých Portraits et anecdotes.

Ve třiceti devíti letech.

Poznámky

Kdyby mi bylo dopřáno žít, měla bych už myslím jen jedno pokušení: psát letopisy století a být Macaulayovou[42] své země; chtěla jsem říci Tacitem Francie, ale to by nebylo skromné, a uličníci, kteří si na skromnost v jiném smyslu nepotrpí, by řekli, že mi k tomu něco chybí. Ve vězení jsem si vzala Tacita opravdu do srdce: nemohu usnout, dokud si od něho nepřečtu několik kousků; zdá se mi, že vidíme věci stejně, a s časem, na stejně bohatém námětu, by nebylo nemožné, abych se vyjadřovala po jeho vzoru.

Velmi lituji, že jsem spolu s *Historickými poznámkami* ztratila jistý dopis, který jsem napsala Garatovi 6. června.[43] Pověřen mými stížnostmi proti mému zadržení, napsal mi krásný čtyřstránkový dopis, v němž mi vyjadřoval všechnu svou úctu, bolest atd.; zároveň pojednával o věci veřejné a snažil se přičíst Dvaadvaceti jejich vlastní zkázu, jako by jednali a mluvili ve shromáždění způsobem málo odpovídajícím zájmům republiky. Odpověděla jsem Garatovi dobrými důvody a lituji, že nemám jejich znění; líčila jsem mu jeho jednání jako plod slabosti, jíž jsem přičítala naše neštěstí, slabosti sdílené bojácnou většinou, která poslouchala jen strach; dokazovala jsem mu, že on a Barère jsou schopni jen přivést ke zkáze všechny státy světa a zneuctít sami sebe svým pokřiveným počínáním. Nikdy jsem nedokázala strávit hloupé deklamace stáda káňat proti tomu, čemu říkali vášně pravice. Poctiví muži, pevní v zásadách, naplnění svatým rozhořčením nad zločinem, se důrazně stavěli proti zvrácenosti několika ničemů a proti ukrutným opatřením, jež jim vnukala, a tito eunuchové v politice jim vyčítali, že mluví s příliš velkým zápalem!

42. Catharine Macaulay (1731–1791), anglická republikánsky smýšlející historička, autorka osmisvazkových Dějin Anglie.

43. Dominique-Joseph Garat (1749–1833), spisovatel a ideolog, v letech 1792–1793 ministr spravedlnosti a potom vnitra, v době pádu girondistů nerozhodný. Perroud: tento dopis se ztratil, zachoval se však jiný, mstivý a nelítostný, který mu poslala 20. června 1793.

Rolandovi přičítali za vinu, že opustil ministerstvo krátce poté, co řekl, že v něm bude čelit všem bouřím.[44] Nevidělo se, že potřeboval ukázat svou rozhodnost, aby podpořil slabé, a že je tak povzbuzoval 6. ledna; ale že rozsudek nad Ludvíkem XVI., vynesený 18. nebo kolem toho data, prokázal, že rozumní jsou v Konventu v menšině a jejich vláda padla, takže už nemohl doufat v žádnou oporu a nemohl odejít dost brzy, aby se nepodílel na hloupostech. Jistě! Roland se hrozil tyranie a pokládal Ludvíka za vinného, ale chtěl zajistit svobodu a pokládal ji za ztracenou, jakmile převahu získaly pomatené hlavy. Je až příliš ospravedlněn i vůči těm, které dnes vedou na smrt! Ostatně se mi zdá, že jsem to rozvedla v části nazvané *Druhé ministerstvo*. Jeho odchod z ministerstva byl signálem rozkladu; právě proto, že to předvídal.

Má ubohá Agathe! Vyšla ze svého kláštera, aniž přestala být sténající holubicí; pláče nad svou dcerou, tak mi totiž říká. Ach! měla bych tolik postav, jejichž epizody by provázely můj příběh: tu dobrou sestřenici Desportes, která zemřela v padesáti letech po tisíci trápeních; tu malou paní Trude, uchýlenou na venkov, která se dnes rozvádí; mou starou chůvu, které se říkalo Mignonne a která zemřela u mého otce, když vydechla naposled v mém náručí klidně a se slovy: „Slečno, prosila jsem nebe vždycky jen o jedno: abych mohla umřít u vás; jsem spokojená.“ – A ten smutný poměr mého nešťastného otce s ničemou Léveillym,[45] jehož dcera mě zajímala; učinila jsem ji předmětem dobrodiní, o něž v soucitu žádalo její mládí, živost a jisté půvaby; upadla do ponížení, ztratila všechen stud a přinutila mě, že jsem v poslední době nemohla snést její přítomnost, zatímco jejím bratrům jsem pomohla a prokázala dobré služby!

44. Perroud: dlouhý dopis Rolanda předsedovi Konventu, datovaný 6. ledna a přečtený na zasedání 9. ledna 1793, končil slovy: „Zůstávám, dokud mě nepropustí nebo neobětují, a abych žádal, aby mě soudili.“ Výsledek hlasování, jímž byl Ludvík XVI. odsouzen k smrti, byl vyhlášen na zasedání 18. ledna. Rolandův demisní dopis z 22. ledna, den po králově popravě, sepsala podle Perrouda celý jeho žena.

45. Perroud: podle dopisů Cannetovým z let 1775–1778 byl Léveilly obchodník a přítel Phlipona, který se dostal do špatných obchodů; Marie Phlipon poskytovala jeho dceři hmotnou i morální pomoc, s přispěním svých přítelkyň Cannetových.

Díl II: Politické paměti

Zatčení, Rolandova ministerstva a portréty současníků (1791–1793). Psáno ve vězení Abbaye a Sainte-Pélagie v červnu až říjnu 1793.

I. Zatčení a převoz do Abbaye (31. května – 1. června 1793)

Historické poznámky

Ve vězení Abbaye, v červnu 1793

[První sešit.]

Dnes na trůně, a zítra v okovech.[1]

Takový je úděl ctnosti v dobách revolucí. Po prvních vzruších lidu, jehož omrzely zlořády, jimiž byl sužován, bývají na vysoká místa povoláni moudří muži, kteří mu otevřeli oči pro jeho práva nebo mu pomohli si je znovu vydobýt; nemohou je však zastávat dlouho, neboť ctižádostivci, dychtiví využít okolností, brzy dokážou lichocením lid svést a poštvat proti jeho skutečným obhájcům, aby sami došli moci a vážnosti. Takový musel být běh věcí zvláště od 10. srpna. Snad jednou ty události vezmu od delšího začátku, abych vylíčila, co mi mé postavení umožnilo poznat; nyní nemám jiný úmysl než zaznamenat na papír okolnosti svého zatčení; je to jakási zábava samotáře, který líčí, co se týká jeho samého, a vyslovuje, co cítí.

Rolandův odchod[2] jeho nepřátele neusmířil. Opustil ministerstvo navzdory svému předsevzetí zažehnávat tam bouři a vzdorovat všem nebezpečím, protože stav Výkonné rady, jakmile se plně odhalil, a její slabost, stále rostoucí a zvlášť zřetelná kolem poloviny ledna, mu už nedávaly vyhlídku na nic jiného než na chyby a hlouposti, jejichž hanbu by musel sdílet; nemohl dokonce ani prosadit, aby byl do knihy usnesení zapsán jeho názor nebo jeho důvody, když byly v rozporu s rozhodnutím většiny.

1. Perroud: Hned po příchodu do Abbaye napsala paní Rolandová příteli Boscovi lístek, který začínal týmž mottem; je otištěn mezi dopisy z vězení na konci Perroudova vydání.
2. Perroud: Rolandův dopis s demisí, adresovaný předsedovi Konventu, je datován 22. ledna 1793. Tento dlouhý list, prudká obžaloba jakobínské strany a zvláště pařížské Komuny, je celý psán rukou paní Rolandové, s ministrovými opravami. Konvent, jemuž tehdy předsedal Vergniaud, jej vyslechl 23. ledna a nařídil ho vytisknout a rozeslat do všech osmdesáti čtyř departementů.

A tak ode dne onoho žalostného usnesení o hře *Přítel zákonů*,[3] které odmítl podepsat, protože jeho druhá část byla přinejmenším směšná, nepodepsal už žádné usnesení Rady. Bylo to 15. ledna. Konvent mu nenabízel nic povzbudivého; už samo jeho jméno se tam stalo zdrojem neklidu a rozkolů; nesmělo se tam vyslovit, aby se nezvedl ropot; když některý poslanec chtěl odpovědět na hanebná obvinění, bezdůvodně vznášená proti ministrovi, byl nazván frakcionářem a umlčen. Pache[4] zatím hromadil na ministerstvu války všechny chyby, jichž se díky jeho slabosti a oddanosti jakobínům mohla dopouštět neschopnost, proradnost či drzost jeho úředníků; a Konvent nemohl Pacha propustit, protože jakmile se proti němu ozval nějaký hlas, štěkáči mu odpovídali Rolandem. Pokračování Rolandova statečného zápasu na ministerstvu tedy už nemohlo zastavit chyby Rady a jen rozmnožovalo příčiny nepořádku v Konventu. Podal tedy demisi. Důkazem, že byla nezbytná, je, že zdravá část zákonodárného sboru, jakkoli byla prodchnuta vědomím ctností a schopností pomlouvaného ministra, se neodvážila k sebemenší námitce. Byla to nepochybně slabost; potřebovala na ministerstvu vnitra muže spravedlivého a pevného: byl to nejlepší opěrný bod, který si mohla uchovat, a když o něj přišla, musela se sklonit pod jho přepjatců, kteří se snažili vyzvednout a podepřít moc soupeřící s národním zastupitelstvem. Roland držel na uzdě uzurpátorskou obecní radu; Roland vtiskoval všem správním sborům jednotný, souladný a pravidelný pohyb; bděl nad zásobováním veliké rodiny; dokázal obnovit mír ve všech departementech; vnukal jim onen řád, jenž se rodí ze spravedlnosti, onu důvěru, kterou udržuje činorodá správa, vlídná korespondence a sdílení osvěty. Bylo tedy třeba Rolanda podpořit; ale protože slabost byla jedinou schopností shromáždění, nezbývalo jemu, který tu slabost dobře znal, než odejít.

3. Perroud: Veselohra Jeana-Louise Layi *L'Ami des lois* (Přítel zákonů) měla premiéru 2. ledna 1793 v Théâtre de la Nation. Komuna, která ji pokládala za kontrarevoluční, ji 11. ledna zakázala a 14. ledna, aby svou vůli lépe prosadila, nařídila na ten den uzavřít všechna divadla. Konvent věc postoupil prozatímní Výkonné radě; ta rozhodla, „že divadla zůstanou otevřena“, ale ředitelům „ve jménu veřejného pokoje“ nařídila vyhýbat se hrám, jež by mohly vyvolat nepokoje – čímž fakticky dala za pravdu Komuně. To je ona „druhá část“ usnesení, kterou paní Rolandová nazývá směšnou.

4. Perroud: Jean-Nicolas Pache (1746–1823), ministr války od 18. října 1792 do 3. února 1793, poté starosta Paříže od 14. února 1793 do 10. května 1794. Paní Rolandová ho znala už před svatbou z domu svého přítele Giberta; Gibert, v roce 1792 správce pošt, ho přivedl k Rolandovi, který mu pomohl k ministerskému křeslu. Viz dále *Portréty a anekdoty* a *Soukromé paměti*.

Ostýchavý Garat,[5] příjemný společník, průměrný literát a mizerný správce; Garat, jehož jmenování ministrem spravedlnosti dokazovalo nedostatek schopných lidí – nedostatek, o němž nikdo nemá ani ponětí a který poznají jen ti, kdo na vysokých místech musejí hledat spolupracovníky –, Garat neměl ani tolik rozumu, aby zůstal v resortu, kde je nejméně práce a kde by jeho chatrné zdraví, přirozená lenost a potíže s prací byly méně znát; přechází na ministerstvo vnitra bez jakýchkoli znalostí, jichž tento resort vyžaduje nejen v oblasti politické, ale i pokud jde o obchod, řemesla a spoustu správních podrobností; se svou nevědomostí a loudavým krokem nahrazuje muže, který byl v republice nejčinnější a v znalostech tohoto druhu nejzběhlejší. Uvolnění stroje brzy způsobilo, že se jeho součásti rozpadly, a prozradilo slabost regulátoru; departementy se rozbouřily; dostavil se nedostatek; ve Vendée vzplála občanská válka; pařížské úřady si přisvojovaly cizí pravomoci; jakobíni se chopili otěží vlády; loutka Pache, propuštěný z ministerstva, jež rozvrátil, byl klikou vynesen na starostenský úřad, kde byla jeho povolnost zapotřebí, a v Radě ho nahradil idiot Bouchotte,[6] stejně povolný a ještě hloupější.

Roland zasadil svým protivníkům strašlivou ránu, když při svém odchodu zveřejnil vyúčtování, jaké dosud žádný ministr nepředložil.[7] Přezkoumat je a schválit zprávou byla spravedlnost, o kterou musel žádat marně, protože by to znamenalo uznat lživost pomluv šířených proti němu, hanebnost jeho utrhačů a slabost Konventu, který se ho neodvážil hájit. Bylo třeba ho dál urážet, a přitom se k důkazům nedostat, otřást veřejným míněním o něm, zatemnit je a svést na scestí natolik, aby ho bylo možno beztrestně zahubit, a zbavit se tak nepohodlného svědka tolika hrůz, které je třeba pohřbít nebo ospravedlnit, mají-li jejich původcům zůstat peníze a moc, jež jim vynesly. Roland mohl prosit, tisknout, sedmkrát za čtyři měsíce psát Kon-

5. Perroud: Dominique-Joseph Garat byl ministrem spravedlnosti od 9. října 1792 do 19. března 1793; poté přešel na ministerstvo vnitra, které ostatně prozatímně spravoval už od Rolandovy demise (23. ledna), a 15. srpna 1793 odstoupil.

6. Perroud: Jean-Baptiste Bouchotte, jmenovaný Konventem ministrem války 4. dubna 1793, ve skutečnosti nenahradil Pacha, nýbrž Beurnonvilla, který po Pachovi nastoupil 4. února a kterého Dumouriez 1. dubna vydal Rakušanům.

7. Perroud: Roland dal vylepit plakát s podrobným vyúčtováním 100 000 liber, které mu na Lasourcův návrh svěřil dekret z 18. srpna 1792 na podporu „veřejného ducha“, tedy na vládní propagandu. Jiné účty tištěné Rolandem Perroud nezná.

ventu a žádat, aby byla jeho úřední činnost přezkoumána a podána o ní zpráva – jakobíni dál dávali svými přisluhovači vykřikovat, že je zrádce, Marat[8] dokazoval svému lidu, že pro klid republiky je třeba jeho hlavy; spiknutí konečně vyústila v povstání 31. května,[9] kdy dobrý pařížský lid, pevně rozhodnutý nikoho nevraždit, ostatně udělal všechno, co mu jen rá-čili nadiktovat jeho troufalí vůdcové, jeho drzá Komuna a revoluční výbor jejich milostí jakobínů, kteří buď zešíleli, nebo propadli vzteku, nebo jsou placeni nepřítelem. Roland napsal Konventu už poosmé, ale Konvent jeho dopisy nedal přečíst. Chystala jsem se nechat si na obecním úřadě potvrdit pasy, s nimiž jsem měla s dcerou odjet na venkov, kam mě volaly domácí záležitosti, zdraví a mnoho jiných dobrých důvodů; počítala jsem mimo jiné s tím, oč snáze se Roland sám vymkne pronásledování svých nepřátel, kdyby se odhodlali k nejkrajnějším výstřelkům, než kdyby byla s ním po-hromadě jeho malá rodina; moudrost velela zmenšit počet míst, jimiž mohl být zranitelný.[10] Mé pasy zdržovali na sekci[11] svými kličkami horliví mara-tovci, v jejichž očích jsem byla podezřelá; sotva mi je vydali, přinutil mě ulehnout záchvat nervových kolik provázených strašlivými křečemi – jedi-ná nemoc, kterou znám a které mě vystavují prudká hnutí silné duše vlád-noucí robustnímu tělu. Uplynulo šest dní; rozhodla jsem se vyjít v pátek a

8. Jean-Paul Marat (1743–1793), lékař a novinář, vydavatel listu *L'Ami du peuple* (Přítel lidu), po-slanec Konventu za Paříž a nejzuřivější nepřítel girondistů. Zavraždila ho 13. července 1793 Char-lotte Corday, tedy v době, kdy paní Rolandová seděla ve vězení.

9. Povstání pařížských sekcí, řízené Komunou a povstaleckým revolučním výborem, které 31. května a 2. června 1793 obklíčilo Konvent ozbrojenou Národní gardou; vynutilo si nejprve zrušení komise Dvanácti a 2. června zatčení dvaceti devíti girondistických poslanců a ministrů Clavièra a Lebruna. Tím byla Gironda politicky poražena.

10. Poznámka paní Rolandové: „To nebyl můj nejpádnější důvod; neboť znechucená během věcí jsem se o sebe ničeho nebála; nevinná a odvážná, mohla jsem být nespravedlností zasažena, aniž by mě potupila; snést ji byla zkouška, které jsem s jistým potěšením vzdorovala; ale k odjezdu mě rozhodoval jiný důvod, který snad jednou napíšu a který je zcela osobní.“ Perroud: Bosc otiskl tuto poznámku ve svém vydání z roku 1795 bez komentáře; Champagneux k ní ve vydání z roku 1800 připojil: „Znám důvod, o němž chce občanka Rolandová mluvit: svěřila mi ho, ale čas jej zveřejnit ještě nenadešel. Zlovůle by se ho zmocnila; toto století je příliš zkažené, než aby věřilo v úsilí ctnosti, jehož důkazy tehdy občanka Rolandová podala a jež jsou tím obdivuhodnější, že ne-byla nijak zveřejněna a omezila se výhradně na nitro jejího domova.“ Od chvíle, kdy Dauban v roce 1864 vydal dopisy paní Rolandové Buzotovi z června a července 1793, patří její tajemství dě-jinám. – Jde o její lásku ke girondistickému poslanci Françoisi Buzotovi.

11. Perroud: Sekce Beaurepaire, k níž patřil dům v ulici de la Harpe č. 51, kde Rolandovi bydleli. – Paříž byla od roku 1790 rozdělena do čtyřiceti osmi sekcí, které měly vlastní shromáždění, vý-bory a ozbrojenou moc a v letech 1792–1793 se staly hlavními nástroji lidového tlaku na Konvent.

zajít na obecní úřad: zvuk zvonů bijících na poplach mi dal na srozuměnou, že chvíle není příznivá. Všechno už dlouho předznamenávalo nezbytnou krizi; převaha jakobínů jí sice pravým přátelům svobody neslibovala šťastný konec, ale energické povahy nenávidí nejistotu: ponížení Konventu, jeho každodenní projevy slabosti a otroctví mi připadaly tak tristní, že jsem skoro dávala přednost nejkrajnějším výstřelkům, protože musejí posloužit k tomu, aby otevřely oči departementům a přiměly je k rozhodnutí. Poplašné dělo a vzrušení toho dne ve mně budily onen zájem, jaký vzbuzují velké události, bez jakéhokoli tísnivého pohnutí. Přišli za námi dva nebo tři lidé[12] a jeden z nich zvlášť naléhal na Rolanda, aby se ukázal ve své sekci, kde byl oblíben a jejíž rozvážné smýšlení bylo pro něho nejlepší zárukou bezpečí; bylo však ujednáno, že příští noc nebude spát doma; ostatně se mluvilo jen o dobrých úmyslech občanů, kteří se chápali zbraní s předsevzetím postavit se jakémukoli násilí; nedodávalo se však, že nechají všechno připravit.

Krev se mi vaří v žilách, když slyším vychvalovat dobrotu Pařížanů, kteří už nechtějí žádné 2. září.[13] Spravedliví bohové! K provedení druhého vás není zapotřebí, stačí, když to necháte udělat jako poprvé; ale byli jste zapotřebí, aby se shromáždily oběti, a vy se ochotně propůjčujete k tomu, abyste je zatýkali; byli jste zapotřebí, aby jednání tribunů, kteří vám vládnou, dostalo zdání oprávněného povstání, a vy jejich podniky schvalujete; posloucháte jejich rozkazy, přísaháte zrůdným úřadům, které vytvářejí; obstupujete zákonodárný sbor svými bodáky a necháváte ho, ať mu diktují dekrety, jež mu chtějí vnutit: nechlubte se tedy už, že ho bráníte; vy jste ti, kdo ho spoutávají, vy vydáváte útlaku jeho členy, kteří nejvíce vynikají ctnostmi a talentem; vy byste je se stejnou zbabělostí nechali odvést na popraviště procesem podobným tomu, v němž zahynul Sidney;[14] vy se budete z tolika zločinů zodpovídat rozhořčené Francii; vy sloužíte nepřátelům; vy

12. Perroud: Mezi nimi nakladatel Charles-Joseph Panckoucke, který bydlel nedaleko Rolandových, nebo spíše jeho společník Agasse; podle vzpomínek Sophie Grandchamp přišel paní Rolandovou přemlouvat, aby odjela do Marly, odkud by bylo snadné ji zachránit.

13. Zářijové masakry (2.–6. září 1792): ozbrojené skupiny vtrhly do pařížských věznic a po narychlo improvizovaných „soudech“ povraždily přes tisíc vězňů, kněží, švýcarských gardistů, šlechticů, ale i obyčejných trestanců a žen. Začaly právě ve vězení Abbaye.

14. Perroud: Algernon Sidney († 1683), anglický republikán, odsouzený k smrti za Karla II. porotou, jíž předsedal soudce Jeffreys.

připravujete federalismus. Myslíte, že hrdá Marseille a moudrá Gironda[15] snesou urážku, jíž se dostalo jejich zástupcům, a že se kdy sbratří s vaším městem poskvrněným zločiny? To vy je vedete do záhuby a brzy budete marně naříkat uprostřed jeho trosek nad svou hanebnou malomyslností!

Večer 31. května

Bylo půl šesté večer, když se u mne objevilo šest ozbrojených mužů; jeden z nich přečetl Rolandovi rozkaz revolučního výboru,[16] na jehož základě ho přišli zatknout. „Neznám žádný zákon," řekl Roland, „který by zřizoval úřad, jehož se dovoláváte, a rozkazům, jež od něho vycházejí, se nepodrobím; použijete-li násilí, mohu vám klást jen takový odpor, jakého je schopen muž mého věku, ale budu proti němu protestovat až do poslední chvíle." – „Nemám rozkaz použít násilí," odvětil ten člověk, „a půjdu oznámit vaši odpověď generální radě Komuny; své kolegy tu nechávám." Hned mě napadlo, že by bylo dobré oznámit to s jistým důrazem Konventu, aby se Rolandovu zatčení předešlo, nebo aby byl rychle propuštěn, kdyby k němu došlo: sdělit ten záměr manželovi, napsat dopis předsedovi a vyrazit bylo otázkou několika minut. Můj sluha[17] nebyl doma; nechávám u Rolanda přítele, který byl právě u nás; nasedám sama do drožky, jejímuž kočímu kladu na srdce co největší spěch, a přijíždím na Carrousel.[18] Nádvoří Tuileries bylo plné ozbrojenců; procházím mezi nimi a přelétám ten prostor poskoky jako pták; byla jsem v ranních šatech, vzala jsem si černý šál a zahalila se závojem. U dveří prvních sálů, vesměs zavřených, najdu stráže, kte-

15. Perroud: Bordeaux se už 6. června a Marseille 7. června energicky vyslovily proti atentátu z 2. června. – Departement Gironde s hlavním městem Bordeaux zvolil do Konventu Vergniauda, Guadeta, Gensonného a další, podle nichž dostala jméno celá strana girondistů. Jakobíni je obviňovali z „federalismu", tj. ze snahy rozbít jednotnou republiku na svazek departementů.

16. Míní se ústřední revoluční výbor, který v noci na 31. května ustavili v biskupském paláci delegáti sekcí a který povstání řídil.

17. Perroud: Louis Lecocq, narozený kolem roku 1764 v Balancourtu, vstoupil do Rolandových služeb v srpnu 1792. Po pánově útěku a zatčení paní zůstal v domě jako strážce pečetí, v září však službu nejspíš opustil a usadil se jako obchodník s hliněným nádobím. Dva dny po popravě paní Rolandové byl udán, že špatně mluvil o Maratovi a vyřizoval vězenkyni pochůzky; revoluční tribunál ho 7. června 1794 odsoudil k smrti týmž rozsudkem, jímž osvobodil druhou služebnou Rolandových, Marii-Marguerite Fleury.

18. Náměstí před Tuilerijským palácem (za republiky zvaným Národní palác), v němž od 10. května 1793 zasedal Konvent.

ré nikoho nepouštějí dovnitř nebo mě posílají jedna k druhé ode dveří ke dveřím; marně naléhám; nakonec mě napadne promluvit řečí, jakou by vedla nějaká Robespierrova pobožná ctitelka: „Ale, občané! V tento den spásy vlasti, uprostřed zrádců, jichž se musíme obávat, copak nevíte, jakou důležitost mohou mít zprávy, které musím předat předsedovi? Zavolejte mi zřízence, abych mu je svěřila.“ Dveře se otevřou a vstupuji do sálu pro petenty; žádám zřízence. „Počkejte, až nějaký vyjde,“ odpovídají mi stráže uvnitř. Uplyne čtvrthodina; zahlédnu pana Rôze, téhož, který mi kdysi přinesl dekret Konventu vyzývající mě, abych se dostavila k jeho zábradlí, když jsem čelila směšnému udání Viardovu,[19] jež jsem zahanbila; žádala jsem, abych tam mohla předstoupit i nyní, a ohlašovala jsem, že nebezpečí, které hrozí Rolandovi, souvisí s věcí veřejnou; ale okolnosti už nebyly tytéž, ač má práva byla stejná: tenkrát pozvaná, dnes prosebnice – jak dosáhnout podobného úspěchu? Rôze se ujme mého dopisu, pochopí, oč jde, i mou netrpělivost; odchází ho odevzdat předsednictvu a urychlit jeho přečtení. Uplyne hodina. Přecházela jsem velkými kroky sem a tam; nahlížela jsem do sálu pokaždé, když se otevřely dveře, ale strážný je hned zase zavíral; chvílemi se ozýval strašlivý hluk. Rôze se znovu objeví: „Nuže? – Zatím nic; ve shromáždění vládne vřava, kterou nelze vylíčit; petenti, kteří teď stojí u zábradlí, žádají zatčení Dvaadvaceti;[20] právě jsem pomohl Rabautovi[21] nepozorovaně odejít; nechtějí, aby podal zprávu komise Dvanácti;[22] vyhrožovali mu; několik dalších utíká; nikdo neví, co čekat. – Kdo teď

19. Perroud: Dobrodruh Achille Viard udal paní Rolandovou Výboru všeobecné bezpečnosti, že jeho prostřednictvím udržovala styky s Narbonnem, Talleyrandem a dalšími Francouzi, kteří uprchli do Londýna. Věc se 7. prosince 1792 dostala před Konvent a vyvolala velkou vřavu; Viard, předvolaný k zábradlí, byl potupně usvědčen, kdežto paní Rolandová, předvolaná rovněž, a to na návrh svého muže, dosáhla „poct zasedání“.

20. Perroud: Od rána se ve shromáždění střídaly deputace žádající obžalobu komise Dvanácti a dvaadvaceti poslanců pravice, neustále udávaných od 15. dubna (Barbaroux, Brissot, Buzot, Gensonné, Guadet, Lanjuinais, Louvet, Pétion, Vergniaud aj.), dále obou ministrů Clavièra a Lebruna, Rolanda atd. Poslední deputaci, která patrně stála u zábradlí ve chvíli, o níž paní Rolandová mluví, tvořili zástupci departementu, ustavených úřadů Komuny a komisaři sekcí a vedl ji generální prokurátor-syndik Lhuillier.

21. Perroud: Rabaut-Saint-Étienne. – Jean-Paul Rabaut Saint-Étienne, protestantský pastor z Nîmes, poslanec Ústavodárného shromáždění a Konventu, člen komise Dvanácti; popraven 5. prosince 1793.

22. Komise dvanácti členů, zřízená Konventem 18. května 1793 k vyšetření protizákonných usnesení Komuny a sekcí; dala zatknout mimo jiné Héberta, čímž konflikt vyhrotila. Povstání 31. května si vynutilo její zrušení.

předsedá? – Hérault-Séchelles.[23] – Ach, můj dopis nebude přečten; zavolejte mi některého poslance, abych s ním mohla promluvit. – Koho? – Ach, dobře znám nebo si vážím jen těch, kdo jsou proskribováni; řekněte Vergniaudovi,[24] že si ho žádám.“ Rôze ho jde hledat a upozornit; objeví se po velmi dlouhé době; hovoříme spolu asi sedm osm minut; vrací se k předsednictvu, přichází zpět a říká mi: „V tom stavu, v jakém je shromáždění, vám nemohu nic slibovat a nemáte si dělat velkou naději; budete-li připuštěna k zábradlí, můžete jako žena dosáhnout o trochu větší přízně; ale Konvent už nedokáže nic dobrého. – Dokázal by všechno,“ zvolala jsem, „vždyť většina Paříže jen čeká, až se dozví, co má dělat: budu-li připuštěna, odvážím se říct, co vy sám nemůžete vyslovit, aniž by vás obvinili; nebojím se ničeho na světě, a nezachráním-li Rolanda, vyslovím důrazně pravdy, jež republice nebudou k neužitku; varujte své důstojné kolegy, vzmach odvahy může mít velký účinek a bude přinejmenším velkým příkladem.“ Byla jsem skutečně v onom rozpoložení duše, které činí výmluvným: prostoupená rozhořčením, povznesená nad všechen strach, zanícená pro svou zemi, jejíž zkázu jsem viděla, s vědomím, že všechno, co na světě miluji, je vydáno nejkrajnějšímu nebezpečí, silně cítící, mluvící snadno, příliš hrdá, než abych nemluvila vznešeně – měla jsem hájit ty největší zájmy, měla jsem k tomu jisté prostředky a byla jsem v jedinečném postavení, abych to učinila s úspěchem. „Ale v každém případě nemůže být váš dopis přečten dřív než za hodinu a půl: bude se projednávat návrh dekretu o šesti článcích; u zábradlí čekají petenti vyslaní sekcemi; považte, jak dlouho to potrvá! – Pojedu tedy domů zjistit, co se tam stalo, a pak se vrátím; upozorněte naše přátele. – Většina z nich chybí; statečně se projevují, když tu jsou, ale chybí jim vytrvalost. – To je bohužel až příliš pravda!“

23. Perroud: To je omyl; na zasedání 31. května předsedali Konventu postupně Defermon, Mallarmé, Grégoire a znovu Mallarmé. – Hérault de Séchelles předsedal Konventu o dva dny později, 2. června, kdy byli girondisté zatčeni.

24. Pierre-Victurnien Vergniaud (1753–1793), bordeauxský advokát, poslanec za Girondu a nejslavnější řečník girondistů; popraven s dalšími girondisty 31. října 1793. Perroud: *Moniteur* zaznamenává Vergniaudův odchod ze sálu chvíli předtím, než Konvent na Barèrův návrh jménem Výboru pro veřejné blaho zrušil komisi Dvanácti. Vergniaud právě prohlásil, že Konvent zaplavený petenty nemůže svobodně jednat a měl by vyjít v plném počtu a postavit se pod ochranu ozbrojené moci shromážděné kolem Tuileries; sám vyšel, aby dal příklad, následovalo ho však jen několik poslanců a vrátil se. Patrně v této krátké chvíli mluvil s paní Rolandovou.

Opouštím Vergniauda, letím k Louvetovi;[25] píšu lístek, který ho má zpravit o tom, co se děje a co předvídám; vrhám se do drožky, kterou obracím k domovu; ti prokletí koně se nehýbali z místa tak rychle, jak bych chtěla: brzy potkáváme prapory, jejichž pochod nás zastaví; vyskakuji z vozu, platím kočímu, prodírám se řadami, proklouznu; bylo to u Louvru; spěchám do svého domu v ulici de la Harpe, naproti kostelu Saint-Côme.[26] Domovník mi šeptem řekne, že Roland je nahoře u majitele domu[27] v zadní části dvora; jdu tam, celá zbrocená potem; přinesou mi sklenici vína a dozvídám se, že když se doručitel zatykače vrátil, aniž se mu podařilo, aby ho v generální radě Komuny vyslechli, Roland dál protestoval proti jejím rozkazům; že si ti dobří lidé vyžádali jeho písemný protest a odešli; načež Roland prošel jejich bytem a opustil dům zadním východem. Dělám totéž, abych ho našla, pověděla mu, oč jsem se pokusila a co zamýšlím dál. Jdu do jednoho domu, kde nebyl; jdu do druhého, kde ho nacházím;[28] podle liduprázdných, byť osvětlených ulic usuzuji, že je pozdě, a přesto se chystám vrátit do Konventu: nevěděla bych, kde se Roland skrývá, a mluvila bych jako v prvním případě; chtěla jsem se tam vydat pěšky a vůbec jsem si neuvědomovala, že je po desáté hodině a že jsem ten den vyšla z domu poprvé po nemoci, která vyžadovala klid a koupele; přivedou mi drožku. Když se blížím ke Carrouselu, nevidím už žádné ozbrojence; u brány Národního paláce stála ještě dvě děla a několik mužů; přistoupím blíž – zasedání je skončeno!

V den povstání, kdy zvuk poplašných zvonů sotva přestal otřásat vzduchem, kdy ještě před dvěma hodinami obklopovalo Konvent čtyřicet tisíc

25. Perroud: Jean-Baptiste Louvet, poslanec za Loiret, přítel Rolandových, bydlel v ulici Saint-Honoré č. 320. – Autor románu o Faublasovi a neohrožený odpůrce Robespierrův; po 2. červnu uprchl, přežil a zemřel roku 1797.

26. Perroud: Saint-Côme byl farní kostel na rohu ulic de la Harpe a des Cordeliers, tedy zhruba na jižním rohu dnešního bulváru Saint-Michel a ulice de l'École-de-Médecine; dům č. 51 v ulici de la Harpe, kde Rolandovi bydleli, stál naproti němu.

27. Perroud: Jean-Alexandre Cauchois, pařížský měšťan, roku 1791 člen Jakobínského klubu, kde se s ním Roland patrně seznámil. Bydlel v zadním traktu domu ve druhém patře; tento trakt měl východy do ulice des Maçons-Sorbonne (dnes rue Champollion) a tudy Roland unikl.

28. Perroud: Pravděpodobně u Bosca. Louis-Augustin-Guillaume Bosc (1759–1828), přírodovědec, přítel Rolandových od roku 1780, byl díky nim 11. května 1792 jmenován správcem pošt. Podle ustálené tradice to byl on, kdo Rolanda nazítří nebo den poté dostal z Paříže; jisté je, že ho v první polovině června ukrýval v prostém venkovském domku uprostřed lesa u Montmorency, v bývalém převorství Sainte-Radegonde.

ozbrojenců a petenti u zábradlí vyhrožovali jeho členům, není shromáždění ve stálém zasedání? Je tedy docela podmaněno? Udělalo tedy všechno, co mu bylo poručeno? Revoluční moc je tedy tak mocná, že se jí neodvažuje postavit, a ona už je nepotřebuje? „Občané," řeknu několika sansculottům shromážděným u jednoho děla, „dopadlo to dobře? – Ale jo, báječně! Objímali se[29] a zpívala se Marseillská, tamhle, u stromu svobody. – Copak se pravice uklidnila? – No jasně! Musela přece dát na rozum. – A komise Dvanácti? – Tu, kurn…, hodili do příkopu. – A Dvaadvacet? – Ó, ty dá obecní rada zatknout. – Ale jděte! Copak může? – Hrom do toho, copak není svrchovaná? To přece musí být, aby srovnala ty zas… zrádce a udržela republiku. – Ale budou departementy rády, až uvidí, že jejich zástupci… – Co to povídáte? Pařížané nedělají nic, na čem by se nedohodli s departementy, řekli to Konventu. – To není tak docela jisté, protože kdo chce znát jejich vůli, potřeboval by prvotní shromáždění. – A byla snad potřeba desátého srpna? A neschválily departementy Paříž? Udělají to zas; Paříž je zachraňuje. – Mohlo by to taky dopadnout tak, že se Paříž sama zahubí."

Přešla jsem nádvoří a mířila ke své drožce, když jsem dokončovala tento rozhovor se starým sansculottou, jistě dobře placeným za to, aby poučoval hlupáky. Mezi nohy se mi pletl pěkný pejsek. „To je váš, ten chudák?" zeptal se mě kočí s citem v hlase, jaký je u lidí jeho druhu velmi vzácný a který mě zvláštně zarazil. „Ne, neznám ho," odpověděla jsem vážně, jako by šlo o člověka, a myšlenkami už u něčeho docela jiného. „Zastavíte mi u galerií Louvru."

[Druhý sešit.]

Chtěla jsem tam navštívit přítele, s nímž jsem se hodlala poradit, jak dostat Rolanda z Paříže; sotva jsme ujeli dvacet kroků, vůz zastaví. „Co se děje?" ptám se kočího. – „Ale, utekl mi jako hlupák, a já si ho chtěl nechat pro svého klučinu, ten by se s ním vyhrál: pejsku, pejsku, pojď sem!" Vzpomněla jsem si na psa; připadalo mi milé a příjemné mít v tuto hodinu za

29. Perroud: Kolem půl desáté večer, když Konvent končil zasedání, málem došlo ke střetu mezi prapory tří girondistických sekcí shromážděnými v zahradě Palais-Royal a prapory z předměstí Saint-Antoine, které stály při Komuně. Nakonec se však sbratřili a Konvent na Basirův návrh vyšel se svým předsedou v čele, aby se s usmířenými prapory sbratřil také a zúčastnil se improvizovaného průvodu s pochodněmi.

kočího dobráka, otce s citlivým srdcem. „Zkuste ho chytit," zavolala jsem na něj, „dáte ho do vozu a já vám ho pohlídám." Dobrák celý rozradostněný psa chytí, otevře dvířka a dá mi společnost. To ubohé zvíře jako by cítilo, že nachází ochranu a útulek; lísalo se ke mně, co mohlo, a mně přišla na mysl ona Saadího povídka,[30] jež líčí starce, který, znavený lidmi a znechucený jejich vášněmi, se uchýlil do lesa, zřídil si tam obydlí a oživil si pobyt několika zvířaty; ta mu jeho péči splácela projevy láskyplné vděčnosti, s níž se spokojil, protože jí tolik nenacházel u svých bližních. P…[31] právě ulehl; vstane; vyložím mu, co mám v úmyslu; dohodneme se, že zítra po sedmé hodině přijde ke mně a já mu řeknu, kde má svého přítele vyzvednout. Vracím se do vozu; zastaví ho hlídka strážnice u Samaritaine. „Trochu trpělivosti," zašeptá mi dobrý kočí, otočený na kozlíku, „v tuhle hodinu se to tak dělá." Přijde desátník a otevře dvířka: „Kdo je tu? – Občanka. – Odkud jedete? – Z Konventu. – Jo, to je pravda," vloží se do toho kočí, jako by se bál, že mi neuvěří. „Kam jedete? – Domů. – Nevezete nějaká zavazadla? – Nemám nic, podívejte se. – Ale zasedání je skončeno. – Ano, a to mě velice mrzí, protože jsem měla podat petici. – Žena v takovou hodinu, to je k nevíře: to je velice neprozřetelné! – Jistě, není to obvyklé a nemám z toho nijaké potěšení; musela jsem mít velmi pádné důvody. – Ale, madam, úplně sama? – Jak to, pane, sama? Nevidíte se mnou nevinnost a pravdu? Co je třeba víc? – Nuže, vzdávám se vašim důvodům. – A děláte dobře," odvětila jsem vlídněji, „protože jsou dobré."

Koně byli tak unavení, že je kočí musel táhnout za uzdu, aby vyjeli do mé ulice; přijíždím, platím mu; vystoupala jsem už osm nebo deset schodů, když mi za patami je muž, který se, nevím jak, vloudil do průjezdu, aniž ho domovník zpozoroval, a prosí mě, abych ho zavedla k občanu Rolandovi. „Do jeho bytu, to svoluji, máte-li mu sdělit něco užitečného; ale k němu samému, to je nemožné. – Jde o to, že ho chtějí dnes večer za každou cenu zatknout. – Budou velmi obratní, jestli se jim to podaří. – To mě těší, pro-

30. Saadí, perský básník 13. století, autor sbírek *Gulistán* (Růžová zahrada) a *Bústán*, v 18. století ve Francii oblíbený v překladech a napodobeninách. O kterou povídku jde, není jisté.

31. Perroud: Pasquier; jméno je v rukopise dopsáno Boscovou rukou. Pierre Pasquier (1731–1806), malíř na smaltu, rodák z Villefranche-en-Beaujolais, tedy Rolandův krajan a vrstevník, od roku 1769 člen Akademie malířství a sochařství, bydlel v umělecké kolonii v přízemí velké galerie Louvru. Roland ho v srpnu 1792 jmenoval jedním ze šesti „strážců Musea". V prosinci 1793 ho David udal jako „přítele Rolandova" a Pasquier byl nějaký čas vězněn.

tože k vám mluví dobrý občan. – Nu dobrá!“ A stoupám nahoru, aniž dobře vím, co si o tom myslet.

Návrat domů a zatčení

Proč jste se za takových okolností vrátila domů? mohl by se mě někdo zeptat. Ta otázka není nemístná, neboť pomluva útočila i na mne a zlovůle se mohla obrátit proti mně; abych na ni však dobře odpověděla, musela bych plně odhalit stav své duše a pouštět se do podrobností, které si schovávám na jindy; uvedu tedy jen výsledky. Mám přirozený odpor ke všemu, co neodpovídá zjevnému, velkému a smělému postupu, jaký sluší nevinnosti. Vyhýbat se nespravedlnosti mě stojí víc než ji snést. V posledních dvou měsících Rolandova ministerstva na nás přátelé často naléhali, abychom opustili ministerský palác, a třikrát se jim podařilo přimět nás, abychom přespali jinde; bylo to vždy proti mé vůli: tehdy se obávali vraždy; já jsem soudila, že je těžké odhodlat se porušit útočiště veřejného činitele, a jestliže by se o ten zločin nějací ničemové pokusili, nebylo by bez užitku, kdyby se dokonal; že ministr v každém případě musí být na svém místě, protože tam by jeho smrt volala po pomstě a byla by republice poučením, kdežto dostihnout ho bylo možno i na jeho cestách sem a tam, se stejným ziskem pro původce podniku, ale s menším účinkem pro věc veřejnou a menší slávou pro oběť. Vím, že tato úvaha je směšná pro každého, kdo klade svůj život nade všechno; ale kdo si za revoluce svého života jen trochu cení, nebude si nikdy cenit ctnosti, cti a vlasti. Proto jsem v lednu už nechtěla ministerský palác opustit; Rolandova postel stála v mém pokoji, abychom sdíleli týž osud, a pod polštářem jsem měla pistoli, ne abych zabila ty, kdo by nás přišli zavraždit, ale abych unikla jejich potupám, kdyby na mne chtěli vztáhnout ruku.

Když jsme úřad opustili, povinnost už nebyla tatáž a zdálo se mi docela správné, aby se Roland vyhnul lidové zuřivosti či drápům svých nepřátel. Pokud jde o mne, jejich zájem mi uškodit nemohl být tak velký; dát mě zabít by byla ohavnost, kterou by na sebe nechtěli vzít; zatknout mě by jim mnoho neprospělo a pro mne by to nebylo tak velké neštěstí. Kdyby se trochu styděli a chtěli zachovat formy, vyslýchat mě, zahájit řízení, nebylo by pro mne nesnadné je usvědčit; i to by mohlo pomoci, aby dříve prohlédli,

pokud jde o Rolanda, ti, kdo jsou jen oklamáni. Kdyby se odhodlali k novému 2. září, znamenalo by to, že i poctiví poslanci jsou v jejich moci a že v Paříži je všechno ztraceno; v takovém případě raději zemřu, než abych byla svědkem zkázy své země; bude mi ctí, budu-li počítána mezi slavné oběti, jež padly za kořist běsnění zločinu. Zuřivost ukojená na mně by byla méně prudká vůči Rolandovi, který, jakmile se z této krize zachrání, bude ještě moci prokázat velké služby některým krajům Francie. Tedy jedno ze dvou: buď riskuji jen vězení a proces, který obrátím k užitku své země i svého muže; nebo, mám-li zahynout, stane se to jen v takové krajnosti, v níž by mi byl život odporný. Mám mladou, milou dceru,[32] [kterou však příroda učinila chladnou a netečnou]; kojila jsem ji, vychovávala jsem ji s nadšením a starostlivostí mateřství; dala jsem jí příklady, na které se v jejím věku už nezapomíná, a bude z ní dobrá žena s jistým nadáním; [ale její netečná duše a duch bez pružnosti nikdy nedají mému srdci ony sladké radosti, které si slibovalo]. Její výchova se může dokončit beze mne; její existence poskytne jejímu otci útěchu; ale nepozná ani mé prudké city, ani mé strasti, ani mé radosti; a přece, kdybych se měla znovu narodit a mohla si svou povahu vybrat, nechtěla bych jinou látku, prosila bych bohy, aby mi vrátili tu, z níž mě stvořili.

Od odchodu z ministerstva jsem se tak stáhla ze světa, že jsem skoro nikoho neviděla; majitelé jednoho z domů, kde bych se mohla skrýt, byli na venkově; v jiném byl nemocný, což ztěžovalo přijetí nového hosta; ten, kde se ukryl Roland, by mě nemohl přijmout bez krajních nesnází a bylo by příliš nápadné, a tudíž nerozumné, abychom byli na témž místě; konečně by mě trápilo nechat své služebnictvo[33] napospas: vrátila jsem se tedy domů, uklidnila jsem je v jejich obavách, už velmi živých; políbila jsem své dítě a vzala jsem pero, abych napsala lístek, který měl být mému muži doručen časně ráno.

32. Eudora Roland, jediné dítě Rolandových, narozená roku 1781. Perroud: Slova v hranatých závorkách jsou v rukopise přeškrtána, zřejmě Boscovou rukou, a v jeho vydání chybějí.

33. Perroud: Služebná Marie-Marguerite Fleury a sluha Louis Lecocq. Fleury, narozená kolem roku 1759 v Amiensu, vstoupila do služeb Rolandových kolem roku 1781, když bydleli v tomto městě, a od té doby s nimi sdílela osud. Zůstala jim věrná i v neštěstí, byla zatčena 19. listopadu 1793 (jedenáct dní po popravě své paní), revoluční tribunál ji 7. června 1794 osvobodil a pak se připojila k dceři Rolandových, která pečovala o její stáří.

Sotva jsem se posadila, slyším, že u mne někdo tluče na dveře; bylo kolem půlnoci: přichází početná deputace Komuny a ptá se po Rolandovi. „Není doma. – Ale kde může být?“ ptá se mě ten, kdo nosil důstojnický nákrčník, „kdy se vrátí? Musíte znát jeho zvyky a umět odhadnout, kdy přijde. – Nevím,“ odvětila jsem, „zda vás vaše rozkazy opravňují klást mi podobné otázky, ale vím, že nic mě nemůže přinutit na ně odpovídat. Roland odešel z domu, když jsem byla v Konventu; nemohl se mi svěřit a nemám co dodat.“ Tlupa odešla velmi nespokojená; zpozorovala jsem, že nechává hlídku u mých dveří a stráž u vchodu do domu; usoudila jsem, že nezbývá než načerpat sílu, abych snesla, co může přijít; byla jsem zmožená únavou; dala jsem si přinést večeři, dopsala jsem lístek, svěřila ho své věrné služebné a ulehla.

Spala jsem tvrdě asi hodinu, když vstoupí do mé ložnice sluha, aby mi oznámil, že páni ze sekce mě prosí, abych přišla do pracovny. „Rozumím, co to znamená,“ odvětila jsem, „jděte, chlapče, nenechám je čekat.“ Vyskočím z postele, obléknu se; přijde služebná a diví se, že si dávám tu práci a oblékám si něco jiného než župan. „Když se má vyjít z domu, musí být člověk slušně oblečen,“ poznamenám. Ubohé děvče na mne upře oči, které se plnily slzami; přecházím do bytu. „Přišli jsme vás, občanko, zatknout a zapečetit vaše věci. – Kde je vaše zmocnění? – Tady je,“ řekne jeden muž a vytáhne z kapsy zatykač revolučního výboru, bez udání důvodu zatčení, podle něhož mě mají dopravit do Abbaye. „Mohu vám stejně jako Roland říct, že tento výbor neznám, že jeho rozkazům se nepodrobím a že mě odtud dostanete jen násilím. – Tady je další rozkaz,“ pospíšil si oznámit sebevědomým tónem malý mužík nevlídné tváře, a přečetl mi rozkaz generální rady Komuny, který rovněž bez uvedení důvodu nařizoval zatčení Rolanda a jeho choti. Během čtení jsem rozvažovala, zda mám klást odpor, jak nejdéle to půjde, nebo se odevzdat; mohla jsem se dovolávat zákona, který zakazuje noční zatýkání,[34] a kdyby se mi odporovalo zákonem, který ob-

34. Perroud: Dekret z 20. září 1792, odhlasovaný Zákonodárným shromážděním v předvečer jeho rozchodu na Gensonného návrh, prohlašoval obydlí občana v noci za nedotknutelné, „i ve jménu zákona“, s výjimkou viníka přistiženého a pronásledovaného při činu; opravňoval občany bránit se takovému násilí všemi prostředky a stanovil, že pachatelé budou stíháni pro útok na osobní svobodu.

cím dovoluje zadržovat podezřelé osoby,[35] namítnout nezákonnost samotné obecní rady, rozpuštěné a znovu ustavené svévolnou mocí. Jenže tuto moc pařížští občané takřka schvalovali; jenže zákon je už jen jméno, jehož se užívá k tím pohrdavějšímu pošlapávání nejuznávanějších práv; jenže vládne síla, a přinutím-li ji, aby se projevila, nebudou tihle hrubiáni znát míru: odpor je zbytečný a mohl by mě vystavit nebezpečí.

[Třetí sešit.]

„Jak hodláte postupovat, pánové? – Poslali jsme pro smírčího soudce sekce a vidíte tu oddíl její ozbrojené moci.“ Smírčí soudce přijde; přejdeme do mého salonu; všude se přikládají pečeti, na okna, na skříně s prádlem; jeden muž chtěl, aby je dali i na fortepiano; upozorní ho, že je to hudební nástroj; vytáhne z kapsy měřítko a změří jeho rozměry, jako by mu už určoval nějaké místo.

Žádám, abych mohla vynést věci, z nichž se skládá šatník mé dcery, a sama si balím malý uzlík na noc. Mezitím padesát, sto lidí, kteří ustavičně přicházejí a odcházejí, plní dva pokoje, obklopují všechno a mohou mezi sebou skrývat zlovolníky, kteří by chtěli něco odcizit nebo podstrčit: vzduch se plní odporným pachem; musím přejít k oknu předpokoje, abych mohla dýchat. Důstojník se neodvažuje tomu davu rozkázat, aby odešel; občas mu adresuje malou prosbu, která nevede k ničemu jinému, než že ji musí opakovat. Usednu ke svému psacímu stolu a píšu příteli o své situaci, abych mu doporučila dceru; když jsem dopis skládala: „Musíte, madam,“ zvolá pan Nicaud[36] (to byl doručitel rozkazů Komuny), „přečíst svůj dopis a jmenovat osobu, které jej posíláte. – Svoluji, že jej přečtu, uvažte, zda to stačí. – Bylo by lepší říct, komu píšete. – To neudělám; být mým přítelem není v této chvíli tak bezpečné, abych vám chtěla jmenovat ty, jimž tento titul přiznávám,“ a dopis jsem roztrhala. Když jsem se otočila zády, posbí-

35. Perroud: Narážka na dekret z 11. srpna 1792, vydaný na návrh téhož Gensonného, který svěřoval obcím pátrání po spiklencích a podezřelých; nemohl však právně převážit nad pozdějším dekretem z 20. září.

36. Perroud: Paní Rolandová nejprve napsala „Nicaud, Niraud nebo Nigaud“ (*nigaud* = hlupák) a poslední dvě jména přeškrtla. Ve skutečnosti se ten člověk jmenoval Nicoud; 10. srpna 1792 byl členem povstalecké Komuny jako komisař sekce des Halles a v zářijových dnech v ní působil i jako obecní úředník. Po listopadových volbách roku 1792 v Komuně už nefiguruje a znovu se objevuje jako zmocněnec nové povstalecké Komuny z 31. května.

rali jeho kousky, aby je uzavřeli pod pečeti: měla jsem chuť se smát té hloupé zarputilosti: nebyla na něm žádná adresa.

Konečně v sedm hodin ráno jsem opustila dceru a své služebnictvo, když jsem je napomenula ke klidu a trpělivosti; cítila jsem, že jejich slzy mi dělají větší čest, než mě mohl útlak zarmoutit. „Máte tu lidi, kteří vás mají rádi," řekl jeden z komisařů. – „Jiné jsem kolem sebe nikdy neměla," odvětila jsem a sešla dolů. V průjezdu jsem našla dva špalíry ozbrojenců, od paty schodiště až k drožce stojící na druhé straně ulice, a zástup zvědavců; kráčela jsem vážně, drobnými kroky, a prohlížela si tu zbabělou či oklamanou chásku. Ozbrojená moc provázela vůz ve dvou řadách; ten nešťastný lid, který klamou a vraždí v osobách jeho pravých přátel, se přilákán podívanou zastavoval, kudy jsem projížděla, a několik žen křičelo: *Na gilotinu!* „Chcete, abychom zatáhli záclonky?" zeptali se mě úslužně komisaři. – „Ne, pánové, nevinnost, jakkoli utlačovaná, nikdy nepřijímá postoj viníků; nebojím se ničích pohledů a nechci se skrývat před pohledem kohokoli! – Máte víc charakteru než mnoho mužů; budete klidně čekat na spravedlnost. – Spravedlnost! Kdyby se konala, nebyla bych teď ve vaší moci; ale i kdyby mě nespravedlivý proces přivedl na popraviště, vystoupím na ně pevně a klidně, tak jako teď jdu do vězení. Naříkám nad svou zemí; lituji omylů, pro které jsem ji považovala za schopnou svobody a štěstí; ale znám cenu života, nikdy jsem se nebála ničeho než zločinu, pohrdám nespravedlností i smrtí." Ti ubozí komisaři z té řeči mnoho nepochopili a nejspíš ji shledali velice aristokratickou.

V Abbaye

Přijíždíme do Abbaye,[37] na dějiště krvavých výjevů, jejichž opakování jakobíni už nějakou dobu tak horlivě kážou; pět šest polních lůžek, obsazených stejným počtem mužů v temné místnosti, byly první věci, které jsem spatřila, když jsem prošla brankou; muži vstávají, vzniká rozruch a moji průvodci mě vedou po úzkém a špinavém schodišti. Dospějeme do bytu správce věznice, do jakéhosi malého, dosti čistého salonku, kde mi nabídne lenošku. „Kde je můj pokoj?" zeptala jsem se jeho ženy, tlusté osoby

37. Vězení Abbaye, bývalá věznice opatství Saint-Germain-des-Prés na levém břehu Seiny; 2. září 1792 tu začaly zářijové masakry.

dobrácké tváře. – „Madam, nečekala jsem vás, nemám nic připraveno; ale zůstanete zatím tady…“ Komisaři přejdou do vedlejší místnosti, dají zapsat svůj zatykač a vydají ústní rozkazy: později jsem se dozvěděla, že byly velmi přísné a že je od té doby několikrát opakovali, ale neodvážili se je dát písemně. Správce znal své řemeslo příliš dobře, než aby se doslova řídil něčím, co není závazné; je to muž poctivý, činorodý, úslužný, který do výkonu své služby vkládá všechno, co si lze přát od spravedlnosti a lidskosti. „Co si přejete k snídani? – Bavaroise na vodě.“[38] Komisaři odcházejí a říkají mi, že není-li Roland vinen, neměl se vzdalovat. „Je příliš podivné, že lze podezírat muže, který prokázal svobodě tak velké služby; je příliš ohavné vidět, jak se s takovou zarputilostí pomlouvá a pronásleduje ministr, jehož jednání je tak přímé a jehož účty jsou tak jasné, než aby se neměl vyhnout nejkrajnějším výstřelkům závisti. Spravedlivý jako Aristeidés, přísný jako Cato[39] – jeho ctnosti mu získaly nepřátele; jejich zuřivost nezná míry; ať se vybije na mně, vzdoruji jí a obětuji se; on se musí zachovat pro svou zemi, které může ještě prokázat velké služby.“ Rozpačitá poklona byla odpovědí těch pánů. Odešli; snídám, zatímco se narychlo uklízí ložnice, kam mě uvedou. „Můžete tu, madam, zůstat celý den, a kdybych vám nemohla dát na večer připravit jinou místnost, protože mám mnoho lidí, postaví se vám postel v salonu.“ Žena správcova, která mi to říkala, přidá několik laskavých slov o tom, jak je jí pokaždé líto, když vidí přicházet osoby svého pohlaví. „Protože,“ dodává, „ne všechny mají tak jasnou tvář jako madam.“ Děkuji jí s úsměvem; zamkne mě.

„Tak jsem tedy ve vězení!“ řekla jsem si. Tu usedám a hluboce se soustředím.

Nedala bych chvíle, které následovaly, za ty, jež by jiní pokládali za nejsladší ve svém životě; nikdy na ně nezapomenu. Daly mi v kritické situaci, s bouřlivou a nejistou budoucností, okusit celou cenu síly a poctivosti v upřímnosti dobrého svědomí a velké odvahy. Až dosud, hnána událostmi, byly mé činy v této krizi výsledkem živého citu, který strhuje: jaká slad-

38. Bavaroise: horký nápoj z čaje slazeného sirupem, obvykle s mlékem; „na vodě“ znamená bez mléka.

39. Aristeidés, athénský státník 5. století př. n. l., zvaný Spravedlivý, kterého Athéňané přesto poslali ostrakismem do vyhnanství; Marcus Porcius Cato Starší, římský cenzor proslulý přísností mravů.

kost ospravedlnit všechny jeho projevy rozumem! Připomněla jsem si minulost, propočítala budoucí události; a jestliže jsem, naslouchajíc svému citlivému srdci, našla nějakou příliš mocnou náklonnost, neobjevila jsem ani jednu, za kterou bych se musela červenat, ani jednu, která by nebyla živnou potravou mé odvahy a kterou by ta odvaha ještě nedokázala ovládnout. Zasvětila jsem se takřka dobrovolně svému osudu, ať bude jakýkoli; vyzvala jsem jeho krutosti a usadila se v onom rozpoložení, v němž člověk už hledá jen dobré využití přítomnosti, bez obav z toho, co přijde. Ale tento klid, pokud jde o mne samu, jsem se ani nepokusila rozšířit na osud své země a svých přátel; čekala jsem na večerní noviny a s nevýslovnou dychtivostí jsem naslouchala hlasům kolportérů na ulici. Mezitím jsem se informovala o svém novém způsobu života a o tom, co mi zůstalo dovoleno. „Mohu psát, mohu někoho vidět? Kolik tu bude třeba utrácet?“ To byly mé první otázky. Lavacquerie (správce) mi sdělil pokyny, které mu byly dány, a volnost, jakou mu ponechávaly rozkazy tohoto druhu, jež lze považovat za neplatné. Napsala jsem své věrné služebné, aby mě přišla navštívit; bylo ujednáno, že se bude ptát po správcově ženě, aniž by mluvila o mně, a že se o této výhodě nikomu nic neřekne.

Je dosti pozoruhodné,[40] jak události někdy dají každému najít odměnu za jeho skutky. Když Roland poprvé přišel na ministerstvo vnitra, zpozoroval, že stav věznic je hrozně zanedbaný; obrátil soucitný zrak k těmto útulkům, připraveným pro viníky a příliš často obydleným nevinnými, jež však lidskost musí udržovat zdravé, a je-li to možné, útěšné i pro ty první. Zřídil místo, jehož úkolem byl dohled nad touto oblastí; kdo je zastává, má za povinnost pilně navštěvovat věznice, zajišťovat, aby ministr přesně dostával seznam vězňů a rozkazy, na jejichž základě jsou přiváděni, přijímat jejich stížnosti, mají-li nějaké, a rychle je předávat. S tímto místem spojil skromný plat tisíce tolarů, přesvědčen, že to stačí poctivému muži, který by cítil, jakou cenu má výhoda moci konat dobro, a jmenoval na ně Grandpréh,[41] muže citlivého, zkoušeného neštěstím, pro svou duši i zkušenost

40. Perroud: Tento a následující odstavec jsou v rukopise silně přeškrtány, zřejmě Boscovou rukou; Bosc na okraj připsal „přenést do článku o Dantonovi“ a jinde je také zčásti použil.

41. Perroud: Jméno Grandpré je zde i v následujících řádcích pečlivě přeškrtnuto, na posledním místě však zůstalo dobře čitelné. O Grandprém, s nímž Sophie Grandchamp v roce 1793 žila, se ví málo; pamětník Beugnot a jiní vězni chválí jeho péči o zadržené. Paní Rolandová ho v dopise Buzotovi z 22. června 1793 nazývá „bývalým advokátem“.

nesmírně způsobilého jednat se zarmoucenými.[42] Grandpré své poslání dokonale splnil; vzpomínám si v té souvislosti na příhodu, která si zaslouží být vylíčena.

Když se 1. září dozvěděl o pohybech, které ohrožovaly věznice, obejde je časně ráno; v Abbaye najde mimo jiné spoustu osob přivedených teprve nedávno, zatčených při posledních domovních prohlídkách a zadržovaných, tak jako já dnes, na základě svévolných a nezdůvodněných zatykačů; vládl mezi nimi neklid a hrůza; rozkazy Komuny jim zakázaly jakékoli spojení s vnějším světem; vyzve je, aby psali, čeká dvě hodiny, odchází obtížen dopisy, které odevzdá jejich sekcím a přátelům a díky nimž se některým z nich včas dostalo zastání. Mezitím se zpráva o chystaném masakru šířila jako tlumený hukot, který předchází bouři. Grandpré přichází do paláce ministerstva vnitra, čeká, až skončí zasedání Rady, která se tehdy konala u Rolanda jako předsedy; Danton[43] vycházel první; Grandpré k němu přistoupí, vroucně mu líčí neštěstí, jež hrozí, trvá na nutnosti urychleně stanovit dělicí čáru mezi různými druhy vězňů… Přeruší ho Dantonovo zvolání; ten křičí svým býčím hlasem, s očima vylézajícíma z důlků a s gestem běsnícího: *Na vězně se vys…! Ať se s nimi stane, co chce!* Přítomní (výjev se odehrál ve druhém předpokoji) byli zděšeni, že ministr spravedlnosti dokáže za takové situace takto mluvit. Nevěděli, že právě u něho, jak se později rozneslo, se konaly tajné porady, na které si dával přinášet seznamy vězňů, aby se zjistilo, zda jsou všechny oběti pod zámkem a které bytosti bude vhodné zachránit, aby výprava dostala zdání lidového soudu. Roland už předtím vydal ozbrojené moci výzvy k zákroku; marně je opakoval, stejně jako rozkazy ustaveným úřadům, aby předešly jakýmkoli vý-

42. Poznámka paní Rolandové: „Jeho známost jsem získala díky osobě ducha a zásluh, která ve mně vzbudila účast s jeho neštěstím.“ Perroud: Onou osobou „ducha a zásluh“, díky níž se Grandpré s Rolandovými seznámil a dostal místo inspektora věznic, byla Sophie Grandchamp. Ví se o ní málo, jen že byla roku 1791 blízkou přítelkyní Boscovou, že na podzim toho roku doprovázela paní Rolandovou z Paříže do Clos-la-Platière v Beaujolais a že zůstala vězenkyni věrná. Zanechala o ní vzpomínky nejvyšší ceny.

43. Georges-Jacques Danton (1759–1794), advokát a řečník kordeliérů, po 10. srpnu 1792 ministr spravedlnosti, poté poslanec Konventu; popraven 5. dubna 1794. Paní Rolandová ho pokládala za hlavního strůjce zářijových masakrů.

střelkům;[44] on sám se stal předmětem zatykače, jemuž se spiklenci neodvážili dát průchod;[45] odsoudil zločiny těch strašných dnů s onou odvahou, o níž jeho dopis Národnímu shromáždění ze 3. září podává autentické svědectví a která rozlítila nepřátele, jež mu získala jeho přísná poctivost.

44. Perroud: Úloha Rolanda v době zářijových masakrů patří obecným dějinám. Jeho dopis Zákonodárnému shromáždění z 3. září 1792, v němž z anarchie a masakrů obviňuje pařížskou Komunu, byl mnohokrát otištěn.

45. Perroud: Zatykač vydaný Komunou proti Rolandovi, tehdy ministru vnitra, a Dantonem roztržený dosvědčují všechna tehdejší svědectví; paní Rolandová se k němu dále vrací.

II. První dny ve vězení Abbaye (1.–9. června 1793)

[Pokračování Historických poznámek, které paní Rolandová psala v červnu 1793 ve vězení Abbaye. Líčí první dny věznění a dopisy, jimiž se domáhala propuštění.]

Grandpré a dopis Konventu

První návštěvu, kterou jsem v Abbaye přijala hned v den svého příchodu, mi vykonal Grandpré[1]. Přispěchal s hluboce pohnutým srdcem; nikdy mi projevy účasti nepřipadaly dojemnější a čestnější než ty, jimiž mě zahrnul; přimísil k nim pocit ušlechtilé vděčnosti a já v nich nacházela odměnu za dobrý skutek. „Musíte napsat Shromáždění," řekl mi, „nenapadlo vás to už samu? – Ne; a teď, když mi to připomínáte, nevím, jak bych dosáhla, aby tam můj dopis přečetli. – Vynasnažím se o to, jak nejlépe dovedu. – Dobrá! Budu tedy psát. – Pište, za dvě hodiny jsem zpátky." Odejde a já píšu.

„Občanka Rolandová Národnímu konventu.

„Z vězení Abbaye, 1. června 93.

„Zákonodárci!

„Právě mě vyrvali z mého domova, z náruče mé dvanáctileté dcery[2], a jsem držena v Abbaye na základě rozkazů, které neuvádějí žádný důvod mého zatčení. Vycházejí od revolučního výboru; a komisaři Komuny, kteří doprovázeli komisaře výboru, mi předložili rozkazy generální rady, které

1. Grandpré – inspektor pařížských vězení, kterého Roland jako ministr vnitra jmenoval na doporučení Sophie Grandchamp, přítelkyně paní Rolandové; v září 1792 se snažil pomáhat vězňům ohroženým masakry (viz předchozí kapitolu). Perroud: V rukopise je jeho jméno na několika místech pečlivě přeškrtnuto.
2. Eudora Rolandová (1781–1858), jediné dítě manželů Rolandových. Po zatčení matky se jí ujala rodina Creuzé-Latouche (viz níže); roku 1796 se provdala za Pierra-Léona Champagneuxe, syna Rolandova spolupracovníka.

rovněž žádný důvod neobsahují.[3] Jsem tedy v očích veřejnosti pokládána za vinnou; odvedli mě do vězení okázale, uprostřed impozantní ozbrojené moci a oklamaného lidu, z něhož mě někteří hlasitě posílali na popraviště, aniž kdo dokázal komukoli, ba ani mně samé, oznámit, na základě čeho mě za vinnou pokládají a podle toho se mnou zacházejí. To není vše: doručitel rozkazů Komuny se jich dovolával jen vůči mně, a to proto, abych mu podepsala jeho protokol; když jsem opustila svůj byt, byla jsem předána komisařům revolučního výboru; to oni mě přivedli do Abbaye; jen na základě jejich zatykače jsem sem byla přijata. Přikládám ověřený opis tohoto zatykače, podepsaného jediným jednotlivcem bez jakékoli úřední hodnosti. Na všechno u mne byly přiloženy pečeti; po celou dobu, co je přikládali, od tří do sedmi hodin ráno, plnil můj byt dav občanů, a kdyby se mezi nimi byl ocitl nějaký zlovolník s úmyslem nepozorovaně podstrčit usvědčující doklady do knihovny otevřené na všechny strany, byl by k tomu měl snadnou příležitost.

„Již včera chtěl týž výbor dát zatknout bývalého ministra, kterého zákony činí odpovědným z činů jeho správy jedině vám a který se u vás neustále domáhá, abyste o nich rozhodli.

„Roland proti rozkazu protestoval, a když ti, kdo jej přinesli, odešli, opustil sám svůj dům, aby uchránil omyl před zločinem[4], právě ve chvíli, kdy jsem se odebrala do Konventu, abych jej o těchto pokusech zpravila; marně jsem však dala jeho předsedovi odevzdat dopis, který nebyl přečten. Šla jsem se dovolávat spravedlnosti a ochrany; dovolávám se jich znovu, a s novým právem, neboť jsem utlačována. Žádám, aby si Konvent dal podat zprávu o důvodech a způsobu mého zatčení; žádám, aby o něm rozhodl; a pokud je potvrdí, dovolávám se zákona, který nařizuje uvést trestný čin a vyslechnout zadrženého během prvních čtyřiadvaceti hodin vazby[5]. Žádám

3. Perroud: Na okraj této pasáže, vyznačené v rukopise uvozovkami, připsala paní Rolandová: „Co bylo nahrazeno.“ Srov. níže, jak na radu Grandpréa a Champagneuxe přepracovala začátek dopisu.

4. Roland se 31. května 1793 zatčení vyhnul a skrýval se u přátel; později uprchl z Paříže do Rouenu, kde se ukrýval až do listopadu 1793. Po zprávě o popravě své ženy (8. listopadu) spáchal nedaleko Rouenu sebevraždu.

5. Perroud: Dekret z 8.–9. října 1789, čl. 12: „Do čtyřiadvaceti hodin od uvěznění obviněného jej soudce předvolá, dá mu přečíst žalobu, prohlášení se jménem udavatele, je-li jaký, protokoly či zprávy a výsledky vyšetřování…“

konečně zprávu o účtech bezúhonného muže, jenž je příkladem neslýchaného pronásledování a jehož, jak se zdá, chtějí určit k tomu, aby dal národům hroznou lekci o ctnosti vyobcované slepou zaujatostí.

„Je-li mým zločinem, že jsem sdílela přísnost jeho zásad, energii jeho odvahy a jeho vroucí lásku ke svobodě, přiznávám se k vině; očekávám svůj trest. Vyslovte se, zákonodárci; Francie, svoboda, osud republiky i váš vlastní závisejí dnes nutně na tom, jak rozdělíte spravedlnost, jejímiž jste správci."

První dny v cele

Rozrušení, v němž jsem strávila předešlou noc, na mě doléhalo krajní únavou; přála jsem si ještě téhož večera dostat vlastní pokoj, dostala jsem ho a v deset hodin jsem se ho ujala. Když jsem vstoupila mezi čtyři dost špinavé zdi, uprostřed nichž stála pryčna bez záclon, když jsem zahlédla okno s dvojitou mříží a když mě udeřil ten pach, jejž člověk zvyklý na velmi čistý byt vždy pocítí v příbytcích, jež čisté nejsou, usoudila jsem, že tu jde opravdu o to bydlet ve vězení a že od místnosti samé nemám očekávat žádné potěšení. Prostor byl nicméně dost velký, byl tu krb, přikrývka na posteli ušla, dostala jsem polštář, a když jsem věci posuzovala bez srovnávání, shledala jsem, že se nemám nikterak zle. Ulehla jsem, pevně rozhodnutá zůstat v posteli, dokud se mi v ní bude dobře ležet. Ležela jsem tam ještě druhého dne v deset hodin, když přišel Grandpré; tvářil se neméně dojatě, ale ustaraněji než předešlého dne; rozhlížel se po té ošklivé světnici, která mi už připadala snesitelná, protože jsem se v ní vyspala. „Jak jste strávila noc?" zeptal se mě se zvlhlýma očima. – „Často mě budil hluk; pokaždé, když utichl, jsem zase usnula, dokonce navzdory zvonění na poplach, které jsem dnes ráno, jak se mi zdálo, slyšela. Ale… cožpak se na poplach nezvoní dosud? – Také se mi to zdálo; nic to není. – Bude, jak se zlíbí bohům; zabijí-li mě, tedy v této posteli; jsem tak unavená, že v ní vyčkám čehokoli. Není nic nového proti poslancům? – Ne. Přináším vám váš dopis

zpátky; usoudili jsme s Champagneuxem[6], že je třeba zmírnit jeho začátek; tady je, co vám navrhujeme místo něj; a pak by bylo třeba napsat pár řádků ministrovi vnitra, aby váš dopis úředně postoupil; to by mi dalo nové právo žádat, aby byl přečten.“ Vezmu koncept, rozmýšlím se a říkám mu: „Kdybych věřila, že můj dopis přečtou tak, jak je, nechala bych jej být, i kdyby mi neměl přinést sebemenší úspěch, neboť u Shromáždění si člověk sotva může lichotit nadějí, že dojde spravedlnosti; pravdy, které se mu adresují, nejsou pro ně, protože by je dnes nedokázalo uvést v život; ale je třeba je vyslovit, aby je slyšely departementy. Chápu, že můj úvod by mohl přečtení dopisu zabránit; pak je bláznovství jej ponechat.“ Nahradila jsem tedy první tři odstavce tím, co mi bylo navrženo. „Pokud jde o prostřednictví ministra, cítím, že tím postup nabývá řádnějšího rázu; a ačkoli si Garat[7] sotva zaslouží, abych mu prokazovala tu čest a psala mu, dokážu to učinit, aniž bych se ponížila.“ Napsala jsem tyto řádky:

Ministru vnitra.

„Ministerstvo, jež vám bylo svěřeno, občane, vám ukládá dohlížet na zachovávání zákonů a oznamovat, když je porušují úřady, které je nerespektují. Věřím, že si vaše spravedlnost bude počítat za čest postoupit Konventu stížnosti, jež potřebuji přednést proti útlaku, jehož jsem obětí.“

Vstala jsem v poledne a rozvažovala, jak se ve svém novém příbytku zařídím; přikryla jsem bílým plátnem malý ošklivý stolek, který jsem postavila k oknu a určila za psací stůl, s úmyslem jíst raději na kraji krbu, abych si pracovní stůl uchovala čistý a uklizený. Dva velké špendlíky s hlavičkou, zabodnuté do prken, mi posloužily jako věšák. V kapse jsem měla Thom-

6. Luc-Antoine Donin de Rosière de Champagneux (1744–1807), lyonský advokát, s Rolandovými se seznámil roku 1785 a sblížil 1789. Perroud: Založil tehdy Courrier de Lyon na podporu myšlenek revoluce, v letech 1790–1792 patřil k předním mužům lyonské municipality; Roland ho jako ministr povolal do čela první divize ministerstva vnitra a po Rolandově odchodu zůstal na svém místě i za Garata. Collot d'Herbois jej udal 2. srpna 1793, 4. srpna byl uvězněn v La Force a propuštěn byl až po 9. thermidoru (11. srpna 1794). Roku 1796 oženil svého syna Pierra-Léona s Eudorou Rolandovou; zemřel 1807 jako soudce odvolacího soudu v Grenoblu.

7. Dominique-Joseph Garat (1749–1833), spisovatel a publicista, poslanec Ústavodárného shromáždění; od října 1792 ministr spravedlnosti, od ledna 1793 Rolandův nástupce na ministerstvu vnitra, z něhož odešel v srpnu 1793. Paní Rolandová mu vyčítala slabost a obojakost; Garat se o ní i o girondistech později vyjadřoval ve svých Pamětech.

sonovu báseň[8], dílo, které je mi drahé z více než jednoho důvodu; sepsala jsem si, co si budu muset opatřit: především Plutarchovy Životopisy slavných mužů, které jsem v osmi letech nosívala do kostela místo modlitební knížky na Svatý týden[9] a které jsem od té doby důkladně znovu nepročetla; Humeovy Dějiny Anglie[10] se Sheridanovým slovníkem, abych se v tomto jazyce zdokonalila: raději bych byla četla Macaulayovou[11]; ale ten, kdo mi zapůjčil první svazky tohoto díla, jistě nebyl doma, a nevěděla bych, kde je sehnat, neboť už předtím jsem je u knihkupců nenašla. Sama jsem se svým přípravám usmívala, neboť venku panovalo velké vzrušení; co chvíli se bubnovalo ke shromáždění[12] a já nevěděla, co to může znamenat. „Nezabrání mi žít až do poslední chvíle," říkala jsem si; „jsem šťastnější svým svědomím, než oni budou rozníceni svou zuřivostí; přijdou-li, půjdu jim vstříc a odejdu ze života, jako se vstupuje do odpočinku." Žena vězeňského správce[13] mě přišla pozvat k sobě, kde mi nechala prostřít, abych obědvala v lepším vzduchu: šla jsem tam a spatřila svou věrnou služebnou[14]; když se mi vrhla do náruče, zalitá slzami, dusíc se vzlyky, zmocnilo se mě pohnutí a smutek; téměř jsem si vyčítala, že jsem klidná, když jsem pomyslela na úzkost těch, kdo ke mně lnuli, a když jsem si představila trýzeň toho či onoho, pocítila jsem nevýslovné sevření srdce. Ubohé děvče!

8. James Thomson (1700–1748), skotský básník, autor básnického cyklu Roční doby (The Seasons, 1726–1730). Perroud: Do francouzštiny byly přeloženy roku 1759; paní Rolandová je nejprve četla v překladu, pak je chtěla číst v originále – 17. ledna 1787 psala manželovi: „Můj milý, až mi budeš moci dát velký dárek, kup mi Thomsona; kup mi ho v angličtině; kup mi i překlad…"

9. Perroud cituje Soukromé paměti: „Nikdy nezapomenu na postní dobu roku 1763 (bylo mi tehdy devět let), kdy jsem ho nosila do kostela místo knížky na Svatý týden. Od té chvíle se datují dojmy a myšlenky, jež ze mne činily republikánku, aniž mě napadlo, že se jí chci stát…"

10. David Hume (1711–1776), skotský filozof a historik, autor Dějin Anglie (The History of England, 1754–1762). Thomas Sheridan (1719–1788), irský herec a lexikograf, vydal roku 1780 výkladový a výslovnostní slovník angličtiny.

11. Catharine Macaulay, roz. Sawbridge (1731–1791), anglická republikánsky smýšlející historička. Perroud: Vydala Dějiny Anglie od nástupu Jakuba I. do nástupu hannoverské dynastie (8 sv., 1763–1783) a Dějiny Anglie od revoluce [1688] do současnosti (1778); francouzský překlad prvních pěti svazků vyšel v Paříži 1791–1792 pod Mirabeauovým jménem. Z této knihy se francouzští republikáni naučili znát a ctít Sidneyho. Svazky paní Rolandové půjčil podle Perrouda Brissot.

12. Rappel – bubnový signál svolávající příslušníky Národní gardy k nástupu; v revolučních dnech ohlašoval ozbrojené akce sekcí.

13. Manželka správce (concierge) věznice Abbaye jménem Lavacquerie; oba se k paní Rolandové chovali laskavě (viz předchozí kapitolu).

14. Marie-Marguerite Fleury, dlouholetá služebná Rolandových, která zůstala paní Rolandové věrná až do konce.

kolik slz jsem ji stála, a čeho by nevyvážila oddanost, jako je ta její! V běžném životě se na mě někdy osopí, ale jen když si myslí, že příliš zanedbávám, co může prospět mému štěstí, mému zdraví; když trpím, naříká ona a já ji utěšuji. Nezbylo, než se i teď držet tohoto zvyku. Dokázala jsem jí, že oddá-li se svému žalu, bude mi méně platná; že je mi potřebnější venku než ve vězení, kde mě prosila, abych jí dovolila zůstat; že konec konců nejsem tak nešťastná, jak si představuje – a to je pravda. Pokaždé, když jsem byla nemocná, jsem zakusila zvláštní klid, jenž nepochybně souvisí s mým způsobem nazírání i se zákonem, který jsem si uložila: nutnost vždy zmírňovat, místo abych se proti ní bouřila. Od chvíle, kdy uléhám, se mi zdá, že každá povinnost ustává a že žádná starost na mě nemá dosah; nejsem už povinna ničím jiným než být tu a trpělivě tu setrvat, což činím velmi ochotně. Popouštím uzdu své obrazotvornosti; přivolávám milé dojmy, příjemné vzpomínky, šťastné city: žádné úsilí, žádné počty, žádné rozumování; oddaná docela přírodě a klidná jako ona trpím bez netrpělivosti anebo odpočívám a veselím se. Shledávám, že vězení na mě působí zhruba stejně jako nemoc; i tu nejsem povinna ničím jiným než být tu, a co mě to stojí? Moje společnost není tak špatná.

Brzy jsem se dozvěděla, že se musím vystěhovat; obětí přibývalo; pokoj, kam mě umístili, pojal víc než jednu postel, a chtěli-li mě nechat o samotě, museli mě ještě týž večer vtěsnat do malého kamrlíku; stěhovalo se tedy. Okno tohoto nového bytu vede, myslím, přímo nad stráž, která hlídá bránu vězení; celou noc jsem slyšela hromový hlas pokřikovat: „Stůj, kdo tam? Zabij! Desátníku! Hlídka!“ Domy byly osvětleny[15]; a podle počtu a četnosti hlídek bylo snadné usoudit, že se obávají nepokojů nebo že nějaké už proběhly. Vstala jsem časně zrána; věnovala jsem se své domácnosti, totiž ustlala jsem si, uklidila svůj koutek a zavedla čistotu v příbytku stejně jako na své osobě. Dobře jsem viděla, že kdybych o tyto služby požádala, neodepřeli by mi je; ale docela správně jsem usuzovala, že i kdybych je štědře platila, musela bych na ně dlouho čekat a vždy by byly velmi povrchní; bylo tedy jen k užitku postarat se o to sama; budu obsloužena lépe a dříve, a drobné dárky, které udělám, budou tím víc oceněny, že budou nezištné. Netrpělivě jsem čekala, až uslyším odsunovat těžké závory svých dveří,

15. Perroud: Opatření k udržení pořádku, které Komuna nařídila 2. června.

abych si mohla vyžádat noviny. Přečetla jsem je: dekret o zatčení Dvaadvaceti je vydán[16]; noviny mi vypadnou z rukou a já v návalu bolesti zvolám: „Má země je ztracena!…“

Dekret proti Dvaadvaceti

Dokud jsem se domnívala, že jsem pod jhem útlaku sama nebo skoro sama, hrdá a klidná jsem vysílala přání a chovala jistou naději pro obránce svobody.

[Zde začíná čtvrtý sešit.]

Omyl a zločin zvítězily; národní zastoupení je znásilněno, jeho jednota rozbita; všechno, co v jeho lůně vynikalo poctivostí spojenou s charakterem a talentem, je proskribováno; pařížská Komuna velí Zákonodárnému sboru; Paříž je ztracena; pochodně občanské války jsou zažehnuty; nepřítel využije našich rozbrojů; pro sever Francie už nebude svobody a celá republika je vydána napospas strašlivým rozvratům. Vznešené iluze, velkodušné oběti, naděje, štěstí, vlasti, sbohem! V prvních vzletech svého mladého srdce jsem ve dvanácti letech plakala, že jsem se nenarodila jako Sparťanka nebo Římanka[17]; ve francouzské revoluci jsem věřila spatřit nečekané uskutečnění zásad, jimiž jsem se živila. Svoboda, říkala jsem si, má dva zdroje: dobré mravy, které tvoří moudré zákony, a osvětu, jež nás k obojímu přivádí poznáním našich práv; mou duši už nebude trýznit pohled na ponížené lidstvo, lidský rod se polepší a blaho všech bude základem a zárukou blaha každého. Skvělé přeludy, svody, které jste mě okouzlovaly, děsivá zkaženost nesmírného velkoměsta vás rozptyluje! Pohrdala jsem životem, vaše ztráta mi ho činí nenávistným, a přeji si, aby básnící došli až k

16. Perroud: Dekret z 2. června nařizoval zatčení 1) členů Komise dvanácti kromě Fonfrèda a Saint-Martina, 2) Dvaadvaceti, totiž dvaceti poslanců – Gensonné, Guadet, Brissot, Gorsas, Pétion, Vergniaud, Salles, Barbaroux, Chambon, Buzot, Birotteau, Lidon, Rabaut-Saint-Étienne, Lasource, Lanjuinais, Grangeneuve, Lehardy, Lesage, Louvet, Valazé – a dvou ministrů, Clavièra a Lebruna. Protože Rabaut-Saint-Étienne byl zároveň členem Komise dvanácti, proskribovaných bylo ve skutečnosti jednatřicet a později dokonce jen třicet, neboť Bertrand byl 8. července na přímluvu Saint-Justa propuštěn. Roland do dekretu zahrnut nebyl.

17. Perroud: Srov. Soukromé paměti, 4. a 5. sešit. Už 23. dubna 1779 psala Marie Phlipon Rolandovi: „Kolikrát jsem plakala, dotčená, že jsem se nenarodila jako Sparťanka nebo Římanka…“; a 18. července 1790 Bancalovi: „S dojetím vzpomínám na ty chvíle svého mládí, kdy jsem… plakala vzteky, že jsem se nenarodila jako Sparťanka nebo Římanka…“

posledním výstřelkům. Na co čekáte, anarchisté, lupiči? Proskribujete ctnost, prolévejte krev těch, kdo ji vyznávají; rozlitá po této zemi učiní ji hltavou a rozevře ji pod vašima nohama.

Běh událostí mi to měl dát tušit; ale stále jsem nemohla uvěřit, že úvaha o nebezpečích nezadrží většinu Konventu, a nemohla jsem se ubránit otřesu nad tímto rozhodujícím činem, který odbíjí hodinu jeho rozkladu.

Chladné rozhořčení nyní takřka přikrývá všechny mé city; lhostejná jako kdykoli předtím ke všemu, co se týká mne, doufám jen slabě pro druhé a očekávám události spíše se zvědavostí než s touhou: nežiji už, abych cítila, nýbrž abych poznávala. Zanedlouho jsem se dozvěděla, že pohyb nařízený k vynucení dekretu o zatčení vzbudil obavy o věznice; to byla příčina přísné a hlučné stráže oné noci: občané sekce Jednoty[18] se proto nechtěli dostavit na bubnový signál, který je posílal obklíčit Konvent; všichni zůstali doma, aby bděli nad svým majetkem a nad vězením, které leželo v jejich obvodu: pochopila jsem, proč měl Grandpré tak ustaraný a znepokojený výraz; nazítří se mi ze svých obav vyznal. Odebral se do Shromáždění, aby tam dal přečíst můj dopis; osm hodin za sebou spolu s několika poslanci marně opakoval své naléhání u předsednictva; bylo zřejmé, že přečtení nedosáhnu. V Moniteuru jsem si povšimla, že se má sekce, sekce Beaurepaire, vyslovila v můj prospěch, a to i po mém uvěznění[19]; napadlo mě jí napsat, a učinila jsem tak těmito slovy:

„Občané,

„z veřejných listů se dozvídám, že jste Rolanda a jeho manželku vzali pod ochranu své sekce; nevěděla jsem to, když mě z domova odváděli; a doručitel rozkazů Komuny mi naopak ozbrojený oddíl, který ho doprovázel, představil jako oddíl sekce, jejž si vyžádal; tak to také vyjádřil ve svém

18. Perroud: Sekce Quatre-Nations (od dubna 1793 sekce Jednoty, de l'Unité), na jejímž území stála Abbaye.

19. Perroud: Sekce Thermes-de-Julien, kde stál dům obývaný Rolandovými, se od září 1792 nazývala sekcí Beaurepaire; Roland v ní byl „dobře zapsán“. Když byla 11. listopadu 1793 nedaleko Rouenu nalezena mrtvola proskribovaného Rolanda, měl u sebe osvědčení o občanské spolehlivosti, která mu sekce vydala. Podle protokolů Komuny z 31. května sekce vzala Rolandovy „pod svou ochranu“ a Komuna poté zmocnila své komisaře, aby je zatkli; Chronique de Paris k tomu poznamenala, že když byla zatčena jen žena, vtipálci říkali: „Tělo nechali utéct a chytili ducha.“ Podle Perrouda sekce 31. května udělala vše, co mohla, aby Rolandovy ochránila.

protokolu. Od chvíle, kdy mě zavřeli v Abbaye, jsem psala Konventu a obrátila jsem se na ministra vnitra, aby mu mé stížnosti postoupil; vím[20], že mé žádosti vyhověl a že můj dopis byl odevzdán, ale přečten nebyl. Mám tu čest zaslat vám jeho ověřený opis. Pokládá-li sekce za sebe hodné stát se tlumočnicí utlačované nevinnosti, mohla by vyslat deputaci k zábradlí Konventu, aby tam dala zaznít mým spravedlivým stížnostem a mé žádosti. Tuto otázku předkládám její moudrosti; nepřipojuji k ní žádnou prosbu; pravda mluví jen jedním jazykem, a tím je výklad skutečností; občané, kteří chtějí spravedlnost, nemají rádi, když se jim adresují úpěnlivé prosby, a nevinnost je neumí.

„P. S. Je to čtvrtý den mého uvěznění a nebyla jsem vyslechnuta. Upozorňuji, že příkaz k zatčení neuváděl žádný důvod, ale že v něm stálo, že budu vyslechnuta nazítří.“

Návštěvy, vězeňský režim a přátelé

Uplynulo několik dní, aniž jsem o čemkoli slyšela; stále jsem nebyla vyslechnuta. Přijala jsem ovšem mnoho návštěv správců s plochými obličeji a špinavými šerpami, kteří o sobě tvrdili, že patří jedni k policii, druzí k čemusi, co nevím; velcí sansculotti s páchnoucími vlasy, horliví vykonavatelé pořadu dne, přicházeli zjistit, zda jsou vězni spokojeni se zacházením. Ke všem jsem se vyjadřovala s energií a důstojností, jaká přísluší utlačované nevinnosti; zahlédla jsem dva nebo tři rozumné muže, kteří mi rozuměli, ale neodvážili se mě podpořit; a jednou, když jsem obědvala, mi ohlásili dalších pět nebo šest najednou. Polovina z nich vstoupí; ten, který se ujal slova, mi ještě dřív, než otevřel ústa, připadal jako jeden z těch tlachalů s prázdnou hlavou, kteří posuzují svou cenu podle toho, jak rychle jim jde jazyk. „Dobrý den, občanko. – Dobrý den, pane. – Jste spokojena s tímto domem? Nemáte si na co stěžovat, pokud jde o zacházení, nebo o něco žádat? – Stěžuji si, že jsem tady, a žádám, abych odtud mohla odejít. – Máte snad podlomené zdraví? Trochu se nudíte? – Jsem zdráva a nenudím se. Nuda je nemoc lidí, kteří mají prázdnou duši a ducha bez vlastních zdrojů; ale mám živý smysl pro nespravedlnost; protestuji proti té, která mě dala

20. Perroud: Zřejmě od Champagneuxe, prvního úředníka (premier commis) Garatova ministerstva.

zatknout bez důvodu a držet ve vězení bez výslechu. – Ach! v době revoluce je tolik práce, že nelze všechno stihnout.

– Jedna žena, které dal král Filip zhruba tutéž odpověď, mu odsekla: ‚Nemáš-li čas zjednat mi spravedlnost, pak nemáš čas být králem!‘[21] Dejte si pozor, abyste utlačované občany nedohnali k tomu, aby totéž řekli lidu, nebo spíše svévolným úřadům, které jej svádějí na scestí. – Sbohem, občanko. – Sbohem.“ A můj tlachal odešel, protože nevěděl, co odpovědět na rozumné důvody. Připadalo mi, že ti lidé přišli jen proto, aby se podívali, jak vypadám v kleci; ale museli by ujít hodně dlouhou cestu, než by v ní našli někoho tak hloupého, jako jsou sami.

Řekla jsem už, že jsem se informovala o tom, jak se na tomto místě žije; ne že bych si nějak zvlášť cenila toho, čemu se říká životní pohodlí; umím ho užívat bez skrupulí, když to s sebou nenese nic nepatřičného, ale vždy s mírou, a bez všeho se bez obtíží obejdu. Z přirozeného smyslu pro pořádek potřebuji vědět, z čeho se skládají mé výdaje, a řídit je podle svého postavení.

Dozvěděla jsem se, že Roland jako ministr shledal přehnanou částku pěti liber, přidělovanou na každého vězně na denní výdaje, a snížil ji na dvě libry; ale nesmírné zdražení potravin, jejichž cena se během několika měsíců ztrojnásobila, činí toto zaopatření dost skrovným, neboť národ dává jen čtyři holé zdi a slámu, takže se nejprve strhne dvacet sou[22] jako náhrada správci za pokoj, totiž za postel a jakýkoli nábytek. Ze zbývajících dvaceti sou je třeba zaplatit svícení, topení, je-li potřeba dát zatopit, a stravu; to nestačí, ale každý smí ovšem ke svým výdajům přidat, co chce. Nerada vydávám mnoho na svou osobu a mám jisté potěšení z toho, že mohu cvičit své síly v odříkání. Dostala jsem chuť udělat pokus a zjistit, jak daleko může lidská vůle omezit potřeby; ale je nutné postupovat po stupních, to je jediný způsob, jak dojít daleko. Po čtyřech dnech jsem začala tím, že jsem vypustila snídaně a kávu a čokoládu nahradila chlebem a vodou; stanovila jsem, že mi k obědu budou podávat jen jeden chod obyčejného masa s tro-

21. Anekdota o Filipovi II. Makedonském, kterou vypráví Plutarchos ve sbírce výroků králů a vojevůdců: stařeně, jež ho žádala o slyšení, odpověděl, že nemá čas, a ona mu odsekla, ať tedy přestane být králem.
22. Libra (livre) se dělila na 20 sou (solů); dvě libry tedy činily 40 sou.

chou zeleniny, večer trochu luštěnin; žádný zákusek. Pila jsem pivo, abych se odnaučila vínu, pak jsem zanechala i piva. Protože však tento režim má mravní cíl a protože bych neužitečnou šetrnost stejně nesnášela jako pohrdala, začala jsem tím, že jsem věnovala jistou částku pro nešťastníky na slámě, abych měla potěšení, když ráno jím svůj suchý chléb, pomýšlet na to, že mi nějací ubožáci budou vděčni, že si ke svému budou moci k obědu něco přidat. Zůstanu-li tu šest měsíců, chci odtud odejít tlustá a svěží, bez potřeby čehokoli jiného než polévky a chleba, a s několika požehnáními, jež jsem si inkognito zasloužila. Také jsem, ale v jiném duchu, dala několik dárků vězeňské služebné čeládce. Je-li člověk ve svých výdajích přísně šetrný nebo se tak jeví, musí být k druhým štědrý, aby mu to odpustili, zvlášť v situaci, kdy ti, kdo ho obklopují, počítají se ziskem z jeho výdajů. Nežádám ani služby, ani zboží; nic si nedávám přinášet; nikoho nezaměstnávám: je jasné, že budu tou nejmrzutější vězeňkyní pro sloužící, kteří své drobné zisky zakládají na pochůzkách a dodávkách, jimiž je kdo pověří; sluší se tedy, abych si nezávislost, do níž se vůči nim stavím, koupila; tím ji učiním dokonalejší a ještě si k tomu získám jejich lásku.

Několikrát mě navštívil výtečný Champagneux a vážený Bosc. První z nich, otec početné rodiny, oddaný svobodě ze zásady, hlásal její zdravé učení od samého počátku revoluce v novinách určených k poučení svých spoluobčanů[23]; vyznačuje se soudným duchem, mírnými mravy a velkou láskou k práci. Roland jako ministr ho povolal, aby ho postavil do čela první divize ministerstva vnitra; byla to jedna z jeho nejlepších voleb. Ostatně stejně dobře se mu vydařila i volba několika dalších přednostů, jako byl činorodý a přímý Le Camus[24], schopný Fépoul[25] a další. Nikdy

23. Perroud: Courrier de Lyon.

24. Gabriel-Étienne Le Camus (1746 – ?). Perroud: Výběrčí solné daně v Lyonu, učený přírodovědec a sběratel, pořadatel veřejných přednášek a učených společností, s Rolandovými spjatý od roku 1786; v srpnu 1792 byl povolán do čela čtvrté divize ministerstva vnitra, a když byla v dubnu 1794 ministerstva nahrazena výkonnými komisemi, stal se komisařem pro veřejné práce.

25. Perroud: Sic – jde o Guillauma-Charlese Faypoulta, rytíře de Maisoncelles (1752–1817). Do Rolandových úřadů vstoupil až za jeho druhého ministerstva jako přednosta druhé divize, prozatímně řídil i třetí, když byl Lanthenas zvolen do Konventu; zůstal na místě za Garata i za Parého až do zrušení ministerstev (1.–2. dubna 1794). Později byl ministrem financí na počátku Direktoria, diplomatickým zástupcem v Itálii, prefektem za císařství, ministrem financí krále Josefa ve Španělsku a za Sto dní prefektem departementu Saône-et-Loire. „Jeho život ospravedlňuje přívlastek, který zde provází jeho jméno.“

nebyly úřady lépe sestaveny; jejich dokonalé organizaci vděčí Garat za to, že je s to nést břemeno, které přesahuje jeho síly; poctivosti a schopnostem takových pracovníků vděčí za klid, jaký mu dopřávají: sám to cítil a právem říkával, že by to vzdal, kdyby musel ve svých úřadech něco měnit.

Bude nucen to vzdát i tak, neboť všechen talent podřízených nevyváží nedostatek charakteru ministra; slabost je nejhorší ze všech vad u těch, kdo vládnou, zvláště uprostřed stranických rozbrojů. Garat a Barère[26] by jako soukromé osoby nebyli posuzováni tak, že by jim scházel duch nebo poctivost; ale první z nich jako nositel výkonné moci a druhý jako zákonodárce by svými polovičatými opatřeními zahubili všechny státy světa: jejich údajná smířlivá mánie je vede vždy po šikmé cestě, která míří přímo do propasti a do zmatku. Smířlivost státníků má spočívat výhradně ve způsobu, chci říci v tom, jak jednají s těmi, jichž užívají; mají se umět posloužit dokonce vášněmi a vadami těch, které řídí nebo s nimiž vyjednávají; ale přísní v zásadách, pevní a rychlí v činu nesmějí se nikdy před žádnou překážkou ani ohledem sklonit v prvním ani odchýlit v druhém.

Kdyby Roland dokázal spojit se šíří svých rozhledů, se silou své duše a se svou úžasnou činorodostí o něco víc obratnosti ve způsobu jednání, snadno by vládl celé říši; ale jeho vady škodí jen jemu samému a jeho přednosti jsou ve správě nesmírně cenné.

Bosc[27], náš starý přítel, správce pošt, pravdivé povahy a osvíceného ducha, přišel ke mně hned první den mého uvěznění a pospíšil si odvést mou dceru k paní Creuzé-Latouche[28], která ji přijala a započítala mezi své děti, s nimiž bylo dohodnuto, že zůstane pod jejím dohledem. Je třeba znát ty osoby, abychom pocítili, co tento čin znamená. Je třeba si představit Bosca, citlivého a přímého, jak přibíhá k přátelům, bere jejich dítě a z vlastní-

26. Bertrand Barère de Vieuzac (1755–1841), poslanec Ústavodárného shromáždění a Konventu, od dubna 1793 člen Výboru pro veřejné blaho; proslul obratností, s níž se vždy přikláněl k vítězné straně. Perroud o něm poznamenává, že je příliš známý, než aby potřeboval medailon.

27. Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec, od roku 1792 správce pošt, jeden z nejvěrnějších přátel Rolandových; paní Rolandová mu svěřovala rukopisy svých pamětí a on je roku 1795 poprvé vydal. Po smrti obou manželů se stal poručníkem Eudory.

28. Manželka Jacquesa-Antoina Creuzé-Latouche (1749–1800). Perroud: Starý Boscův přítel, s nímž byl spjat již roku 1784, kdy byl advokátem v Paříži; poté si koupil soudcovský úřad v rodném Châtellerault, jenž ho vyslal do Ústavodárného shromáždění a potom do Konventu. Patřil také k nejbližším přátelům La Révellière-Lépeaux.

ho popudu je svěřuje té nejváženější rodině, jako zástavu, jíž jí prokazuje čest a o níž ví, že bude přijata s vděčností, jakou pociťují jemné duše, když se jim nabízí příležitost konat dobro; je třeba znát patriarchální mravy, domácí ctnosti Creuzého a jeho ženy, laskavost a dobrotu, jimiž vynikají, abychom posoudili, jak dítě přijali, a docenili to.

Kdo je tedy v tom všem politováníhodný? Jedině Roland; Roland pronásledovaný, proskribovaný, Roland, jemuž odpírají přezkoumání jeho účtů; Roland, nucený, aby unikl slepé zuřivosti lidí oklamaných jeho nepřáteli, skrývat se jako provinilec, třást se dokonce o bezpečí těch, kdo ho přijímají, v mlčení polykat uvěznění své ženy, přikládání pečetí na vše, co mu patří… a čekat v nejistotě na vládu spravedlnosti, která ho nikdy neodškodní za to, co mu zlovůle způsobila!

Dopisy ministrům

Má sekce, prodchnutá nejlepšími zásadami, přijala 3. června usnesení, z něhož ty zásady dýchají[29] a které stanoví právo občanů protestovat proti svévolnému uvěznění, a dokonce se postavit proti takovému, o něž by se kdo pokusil. Můj dopis tam byl přečten a vyslechnut s účastí; protože se rozprava o něm protáhla do následujícího dne, montagnardi se domluvili a ve své straně vyhlásili poplach; přišla spousta deputací zuřivců z jiných sekcí, aby zbrzdily postup i jednání a zkazily, bude-li to možné, smýšlení této sekce, anebo ji zastrašily výhrůžkami a přiměly většinu sekcí k tomu, aby ji odzbrojila. Mezitím jsem na Grandpréovo naléhání, abych nezanedbala žádný prostředek ke zkrácení svého zajetí, napsala znovu Garatovi a obrátila jsem se také na Gohiera[30]: ten, s nímž jsem se vídala málo, stejně slabý jako Garat, mi připadal ve všech ostatních ohledech ještě mnohem prostřednější. Takovým lidem jsem sotva mohla psát jinak než tak, že jsem jim udílela lekce; byly přísné… Grandpré je shledal ponižujícími, třebaže spravedlivými; zmírnila jsem několik výrazů a držela se těchto:

29. Perroud: Text tohoto usnesení nemáme; z písemností sekce Beaurepaire se ve veřejných archivech nedochovalo téměř nic. Z listiny týkající se druhého zatčení paní Rolandové však vyplývá, že sekce přijala 31. května „různá usnesení týkající se bezpečnosti osob“.

30. Louis-Jérôme Gohier (1746–1830). Perroud: Poslanec za Ille-et-Vilaine v Zákonodárném shromáždění, ministr spravedlnosti od 20. března 1793 až do zrušení ministerstev (1.–2. dubna 1794), později člen Direktoria od 29. prairialu roku VII (17. června 1799) do 18. brumairu.

„Občanka Rolandová ministru spravedlnosti.

„Z vězení Abbaye, 8. června 93.

„Jsem utlačována; mám tedy důvod připomenout vám svá práva a vaše povinnosti.

„Svévolný příkaz bez udání důvodů zatčení mě uvrhl do těchto míst, připravených pro provinilce; bydlím v nich již osm dní, aniž jsem byla vyslechnuta.

„Dekrety jsou vám známy; jeden vám ukládá navštěvovat věznice a propouštět z nich ty, kdo jsou v nich drženi bez důvodu[31]; nedávno byl vydán ještě další, který vám předpisuje, abyste si dal předložit zatykače, zkoumal, zda jsou odůvodněné, a dal zadržené vyslechnout.

„Zasílám vám ověřený opis toho, na jehož základě mě odvlekli z domova a přivedli sem.

„Žádám provedení zákona pro sebe i pro vás samého. Nevinnou a odvážnou mě nespravedlnost zasahuje, aniž by mě poskvrnila, a mohu ji snášet s hrdostí v době, kdy se ctnost proskribuje[32]. Pokud jde o vás, postavený mezi zákon a potupu, nemůžete být na pochybách, co chcete, a bylo by vás třeba litovat, kdybyste neměl odvahu jednat podle toho.“

„Ministru vnitra.

„8. června atd.

„Vím, že jste mé stížnosti zaslal Zákonodárnému sboru; můj dopis nebyl přečten: jsou vaše povinnosti splněny tím, že jste jej na mou prosbu odeslal? Byla jsem zatčena bez uvedení důvodů, jsem držena osm dní, nebyla jsem vyslechnuta; je na vás, veřejný činiteli, když jste nedokázal uchránit nevinnost před útlakem, abyste se ji aspoň snažil vysvobodit.

31. Perroud: Dekrety z 23. listopadu 1792; jeden z nich zní: „Národní konvent se usnáší, že občané držení v různých vazebních domech či věznicích, ať jsou jakékoli, proti nimž nebyl vydán zatykač ani obžalovací dekret, budou okamžitě propuštěni, jakmile ministr spravedlnosti provede v těchto domech prověrku zadržených podle dekretu z 15. tohoto měsíce.“

32. Poznámka paní Rolandové: Původně tu stálo: „Ale vy, postavený mezi zákon a potupu, musíte své místo buď opustit, nebo je zastávat, anebo se přiznat k hanbě, jíž potomstvo pokryje slabost vám podobných.“

„Na péči, k níž vás vyzývám, máte možná větší zájem než já; nejsem jedinou obětí zaujatosti nebo závisti, a jejich nynější pronásledování všeho, co spojuje charakter s talentem a ctností, činí pronásledování, jehož jsem předmětem, čestným; vděčím za ně svému svazku s ctihodným mužem, kterého potomstvo pomstí. Ale vy, který nyní stojíte u kormidla, byste neunikl výčitce, že jste loď opustil napospas vlnám, kdybyste ji nedokázal řídit pevnou rukou, ani hanbě, že jste u kormidla setrval, aniž jste ji dokázal udržet.

„Strany pomíjejí, jen spravedlnost trvá, a ze všech vad muže v úřadě se mu nejméně odpouští slabost, neboť je zdrojem největších nepořádků, zvláště v bouřlivých dobách.

„Nepotřebuji k těmto úvahám nic dodávat, dojdou-li k vám včas pro vás i pro mne, ani naléhat, abyste je uplatnil na mou věc, neboť nic nemůže nahradit vůli a odvahu.“

Ministři, kteří zanedbali a pohrdli dekrety, jež jim ukládaly pátrat po původcích zářijových masakrů a po spiklencích z 10. března[33], lidé, kteří liknavostí a nedůstojností svého chování za těchto okolností povzbudili zločin, napomohli jeho útokům a zajistili toto nové povstání, v němž zaslepenost a opovážlivost, předepisujíce zákony národnímu zastoupení, přivolávají všechny pohromy občanské války – takoví lidé se zajisté nestanou žalobci útlaku: nic od nich nečekám; a pravdy, které jim adresuji, mají spíše zaznamenat, co jsou povinni učinit a v čem selhávají, než mi zjednat spravedlnost, kterou mi nejsou s to poskytnout, ledaže by trocha studu vykonala nějaký zázrak.

Dulaurův Thermomètre a údajné schůzky u paní Buzot

Bajka nám líčí, jak všechna zvířata, jež se obvykle třesou při pohledu na lva, přicházejí jedno po druhém, aby ho urážela, když je nemocen[34]; tak i

33. Perroud: Dekret z 20. ledna 1793 nařizoval stíhat zářijové vrahy, byl však 8. února pozastaven. Dekret, podle něhož měl revoluční tribunál zřízený 10. března 1793 zahájit činnost pátráním po spiklencích, kteří v noci z 9. na 10. března ohrožovali Konvent, pochází z 12. března a byl vydán na Isnardův návrh.

34. Narážka na La Fontainovu bajku Starý lev (Le Lion devenu vieux, Bajky III, 14), v níž sešlého lva beztrestně napadají zvířata, která se ho dřív bála, a nakonec ho kopne i osel.

dav prostředních lidí, oklamaných nebo závistivých, útočí se zuřivostí na ty, které útlak drží v zajetí nebo jejichž schopnosti umenšuje tím, že kazí mínění o nich. Číslo 526 Thermomètre du jour[35] z 9. června toho poskytuje příklad; nalézá se tam pod názvem Výslech L. P. d'Orléanse[36] řada otázek, mezi nimiž je třeba vyzdvihnout toto obvinění: „Že se účastnil tajných nočních schůzek u Buzotovy ženy v předměstí Saint-Germain, kam docházeli Dumouriez, Roland a jeho žena, Vergniaud, Brissot, Gensonné, Gorsas, Louvet, Pétion, Guadet atd.“

Jaká hluboká ničemnost a jaké výstřelky nestoudnosti! Všichni zde jmenovaní poslanci jsou právě ti, kdo hlasovali pro vyhnanství Bourbonů[37]; nikdy tito hrdí obránci svobody nepokládali d'Orléanse za schopného vůdce, vždy jim připadal jako nebezpečná loutka; byli první, kdo se obávali jeho neřestí, jeho peněz, jeho styků, jeho popularity, jeho strany, kdo tuto stranu udali a pronásledovali ty, kdo se jim zdáli být jejími agenty. Louvet je označil ve své catilinárii proti Robespierrovi[38]: je to vzácný kus, jako vše, co vyšlo z jeho pera, a dějiny jej pečlivě uchovají; sleduje v něm jejich počínání ve volebním sboru, z něhož vzešel Philippe jako poslanec. Buzot[39], jehož stálá energie mu vysloužila nenávist buřičů, se chopil první chvíle,

35. Perroud: Thermomètre du jour (11. srpna 1791 – 25. srpna 1793) byl list Jacquesa-Amédéea Dulaura (1755–1835), poslance za Puy-de-Dôme v Konventu, který v roce 1792 patřil k novinářům docházejícím k ministru Rolandovi. Roku 1793 poskytl ve svém listě, jinak nijak nepodřízeném girondistické politice, vězenkyni odvážnou podporu. Po obžalovacím dekretu z 20. října 1793 se mu podařilo uprchnout do Švýcarska, do Konventu se vrátil po thermidoru (Perroud uvádí 8. prosinec 1793, zřejmě omylem místo 1794). Až do smrti zůstal Boscovým blízkým přítelem.

36. Louis-Philippe-Joseph, vévoda Orleánský (1747–1793), zvaný Philippe-Égalité, bratranec Ludvíka XVI., poslanec Konventu, který hlasoval pro královu smrt. Perroud: Obžalovací dekret proti němu byl vydán 6. dubna 1793; byl vězněn v Marseille, kde ho 7. a 8. května vyslýchal trestní tribunál departementu Bouches-du-Rhône, a Gohier zaslal výslech 20. května Konventu. Text otištěný v Thermomètru a v několika dalších listech byl však podvržený. Philippe-Égalité byl popraven 6. listopadu 1793.

37. Perroud: 16. prosince 1792, na Buzotův návrh.

38. Jean-Baptiste Louvet de Couvray (1760–1797), romanopisec (Faublas) a girondistický poslanec; 29. října 1792 přednesl v Konventu proslulou obžalobu Robespierra (Accusation contre Robespierre), vydanou tiskem na rozkaz Konventu, a vzápětí na ni navázal spisem Maximilienu Robespierrovi a jeho royalistům. Proskribován 2. června, unikl a přežil.

39. François-Nicolas-Léonard Buzot (1760–1794), advokát z Évreux, poslanec Ústavodárného shromáždění a Konventu, jeden z vůdců girondistů a muž, k němuž paní Rolandovou pojil hluboký cit. Perroud: Zde se poprvé objevuje Buzotovo jméno, které se pod perem paní Rolandové bude tak často vracet. Po 2. červnu uprchl do Normandie a poté do Gironde; v červnu 1794 spáchal spolu s Pétionem sebevraždu u Saint-Émilionu.

která se mu zdála příznivá, aby navrhl vypovězení Bourbonů, opatření, jež pokládal za nezbytné od okamžiku, kdy se Konvent rozhodl soudit Ludvíka.

Roland ani já jsme d'Orléanse nikdy neviděli; dokonce jsem se vyhýbala přijímat u sebe Silleryho[40], o němž mi říkali, že je to muž dobrý a laskavý, protože jeho styky s d'Orléansem mi ho činily podezřelým. Vzpomínám si v té souvislosti na dva velmi pikantní dopisy; jeden psala paní Sillery Louvetovi poté, co podpořil Buzotův návrh. „Tady máte," řekl mi Louvet, když mi jej ukazoval, „důkaz, že se nemýlíme a že orleánská strana není přelud. Paní Sillery by mi nepsala takovými slovy, kdyby to nebylo domluveno se zúčastněnými, a když se vyhnanství tolik obávají, musí v něm vidět zkázu nějakých plánů." Skutečně, dopis paní Sillery, velmi promyšlený, měl Louveta od jeho názoru odvrátit a přesvědčit ho, že republikánské zásady, v nichž byly děti d'Orléansovy vychovány, z nich činí jejich nejhorlivější stoupence a že by bylo nepolitické a kruté obětovat nepochybně užitečné občany nesmyslným předsudkům.

[Zde začíná pátý sešit.]

Druhý dopis byla Louvetova odpověď; duchaplná a důstojná, vyjadřovala důrazně a zdvořile důvody jeho názoru; mimo jiné v ní psal, že monarchistické zásady, šlechtické a jiné předsudky, které paní Sillery sama vyložila ve svých dílech, ho zdaleka neujišťují o zásadách jejích žáků, a s hrdostí svobodného muže trval na názoru, jejž mu vnukla láska k vlasti.

Pokud jde o údajné schůzky u Buzotovy ženy, nic na světě není směšnějšího. Buzot, s nímž jsem se hodně stýkala za Ústavodárného shromáždění a s nímž jsem pak zůstala v přátelské korespondenci; Buzot, jehož čisté zásady, odvaha, citlivost a mírné mravy mi vnukaly nekonečnou úctu a náklonnost, chodíval často do budovy ministerstva vnitra; u jeho ženy jsem od jejich příjezdu do Paříže na Konvent byla jedinkrát a s Dumouriezem neměli

40. Charles-Alexis Brulart de Genlis, markýz de Sillery (1737–1793). Perroud: Poslanec Ústavodárného shromáždění a Konventu; jeho manželka, o níž paní Rolandová mluví jako o paní Sillery, je známější jako paní de Genlis (1746–1830), spisovatelka a vychovatelka dětí vévody Orleánského, mezi nimi budoucího krále Ludvíka Filipa. Oba manželé byli s vévodou Orleánským úzce spjati. Sillery, obžalovaný 4. dubna 1793 zároveň s Égalitém, byl souzen a popraven spolu s girondisty 31. října 1793.

žádné styky. Rozhořčena těmi hloupostmi, chopila jsem se pera a napsala Dulaurovi, redaktoru Thermomètre du jour, muži dobrému, ale slabému[41], s nímž jsem se stýkala až do chvíle, kdy ho svedla Hora[42]:

„Občanka Rolandová poslanci Dulaurovi, autoru Thermomètre du jour.

„Z vězení Abbaye, 9. června 93.

„Kdyby nevinnost, když už se octla pod jhem útlaku, mohlo ještě něco udivit, řekla bych vám, občane, že jsem s největším překvapením četla nesmysly obsažené ve vašem dnešním čísle pod názvem Výslech Philippa d'Orléanse, které mi náhoda vložila do rukou. Bylo by velmi podivné, kdyby zkušenost neukázala, že je to jen velmi opovážlivé, aby osoby, které se jako první obávaly orleánské strany, udaly ji a pronásledovaly, byly vydávány za ty, kdo ji samy vytvořily!

„Čas nepochybně objasní toto tajemství nepravosti; ale než přijde jeho spravedlnost, která může být uprostřed tak strašlivé zkaženosti pomalá, zdá se mi, že vaše spravedlnost vás zavazuje uveřejnit spolu s otázkami výslechu, jenž je způsobilý rozsévat podezření, i odpovědi, které na ně byly nepochybně dány a jež mohou posloužit k jejich posouzení.

„Tato spravedlnost je tím přísnější povinností, že se pomluva a pronásledování lepí na paty osob jmenovaných v těch otázkách; že jsou z větší části spoutány dekretem, který opovážlivost a zaujatost vyrvaly slabosti a omylu. Já sama jsem vězněna již osm dní na základě zatykače, který neuvádí žádný důvod zatčení; nebyla jsem vyslechnuta; nemohla jsem dát Konventu slyšet své stížnosti, a když se komusi podařilo mu oznámit, že byly zadrženy, přiměli jej přejít k pořadu dne pod záminkou, že se ho to netýká[43]. Jak to? Nové úřady jednají svévolně, ustavené úřady před nimi mlčí, a nespravedlnosti, jichž se dopouštějí, se nemají předkládat Konventu! Svoje

41. Perroud: Bosc slova „dobrému“ a „ale slabému“ škrtl a nahradil je slovem „váženému“.

42. Poznámka paní Rolandové: „Později jsem se dozvěděla, že poslední výstřelky Hory mu otevřely oči a přivedly ho zpět.“

43. Perroud: Moniteur z 8. června 1793, zasedání Konventu ze 7. června: „Deperret: – Již před několika dny ministr vnitra postoupil Konventu stížnosti občanky, kterou násilím odvlekli z jejího útočiště a převezli do vězení Abbaye; dopis však nebyl přečten. Tou osobou je občanka Rolandová. (Reptání.) – Namítá se, že tato věc nepatří do působnosti Konventu. – Shromáždění přechází k pořadu dne.“ – Claude-Romain Lauze de Perret (Deperret), girondistický poslanec za Bouches-du-Rhône, byl popraven s girondisty 31. října 1793.

stížnosti se nemají adresovat Zákonodárnému sboru, když už nezbývá nikdo jiný, komu je adresovat! A lidé se zajímají o zadržené z rozkazu marseillského tribunálu[44]; a já, vězněná zde revolučním výborem, nemám už žádná práva! A Komuna dává v novinách opakovat, že pařížské věznice skrývají jen vrahy, zloděje a kontrarevolucionáře! Občane! znala jsem vás; pokládám vás za poctivého: jak jednou budete naříkat! Posílám vám několik konceptů a prosím, abyste se s nimi seznámil: vyzývám vás, abyste ve svých novinách otiskl dopis, který jsem nemohla dát přečíst Konventu; tuto spravedlnost mi dlužíte, všechny okolnosti to dostatečně dokazují, a kdybyste to nedokázal pocítit, bylo by zbytečné, abych naléhala.

„P. S. Roland ani já jsme Philippa d'Orléanse nikdy neviděli; musím dodat, že jsem poslance jmenované ve výslechu (citovaném v dnešním Thermomètru) vždy slyšela projevovat vůči této osobě pohrdání podobné tomu, jaké vzbuzuje ve mně; a konečně, že pokud jsme o něm spolu mluvili, bylo to při úvahách o obavách, jež mohl vzbuzovat u pravých přátel svobody, a o nutnosti dát ho z toho důvodu vypovědět.“[45]

44. Perroud: Na zasedání Konventu 7. června protestovali Collot d'Herbois, Thuriot a Legendre prudce proti svévolnému zatýkání, jehož se v Marseille dopouštěl „takzvaný lidový tribunál“. – Šlo o tribunál ustavený marseillskými sekcemi, které se na jaře 1793 obrátily proti tamním jakobínům.

45. Perroud: Dulaure otiskl tento dopis ve svém listu s poznámkou: „Občanka Rolandová měla uvážit, že nebylo v mé moci cokoli měnit na výslechu Philippa d'Orléanse, jakkoli nesmyslný a nesouvislý se mi mohl zdát.“ A dodal: „Zítra otisknu dopis občanky Rolandové Národnímu konventu a dopis, který adresuje ministru vnitra.“

III. Od lyonského inspektora k prvnímu ministerstvu (1784–1792)

[Pokračování Historických poznámek, psaných ve vězení Abbaye v červnu 1793. Od zmínky o Dumouriezovi se autorka vrací k Rolandově dráze a k jeho prvnímu ministerstvu.]

Z Lyonu do Paříže (1784–1791)

Jean-Marie Roland de La Platière (1734–1793), manžel autorky, dobový portrét. Volné dílo.

Když mě okolnosti přivedly k tomu, abych se zmínila o Dumouriezovi[1], povím, co o něm vím a co si o něm myslím; to mě však vrací k prvnímu

1. Charles-François Dumouriez (1739–1823), voják a diplomat, od března do června 1792 ministr zahraničních věcí (v červnu na několik dní i ministr války), poté velitel armády a vítěz u Valmy a Jemappes (1792). V dubnu 1793 se pokusil obrátit armádu proti Konventu, a když se mu to nezdařilo, přešel k Rakušanům; jeho zrada posloužila jako záminka k útokům proti girondistům.

Rolandovu ministerstvu a vybízí mě, abych zde vylíčila, jak byl tento přísný muž jmenován do úřadu, do něhož králové jemu podobné povolávají jen zřídka. Vezmu tedy věci poněkud zeširoka a volnému času svého zajetí budu vděčit za to, že zaznamenám skutečnosti či si vybavím podrobnosti, které bych bez něho snad nikdy nesepsala.

Roland zastával úřad inspektora obchodu a manufaktur v lyonské generalitě[2] s oněmi znalostmi a s oním správním rozhledem, jimiž se měl vyznačovat celý sbor inspektorů, kdyby byla vláda dokázala uchovat ducha, v němž byl zřízen; Roland však byl téměř jediný, kdo v tom dával příklad. Ve všech ohledech převyšoval své místo, byl zaujat prací a citlivý ke slávě; v tichu své pracovny shromažďoval látku, kterou mu zkušenost a činorodost pomohly nashromáždit, a pokračoval ve *Slovníku manufaktur* pro novou Encyklopedii[3].

Několik Brissotových[4] spisů – Roland ho nikdy neviděl – mu autor poslal jako projev úcty, kterou v něm vzbudily zásady spravedlnosti a svobody, jež postřehl v Rolandových spisech. Roland přijal tento projev s citlivostí, jaká je vlastní autorům, i s citlivostí poctivého člověka, kterého chválí jemu rovní; vznikla z toho korespondence, zprvu velmi řídká, pak ji udržoval jeden z našich přátel[5], který se v Paříži s Brissotem seznámil a líčil nám jeho osobu příznivě jako člověka, jenž v praxi uskutečňuje filozofickou a mravní teorii obsaženou ve svých spisech; a konečně jí dodala živiny

2. Inspektoři obchodu a manufaktur byli královští úředníci, kteří dohlíželi na dodržování výrobních předpisů v určitém obvodu; generalita byla finanční a správní obvod starého režimu. Perroud: Roland, od roku 1766 inspektor manufaktur v Amiensu, byl do Lyonu převeden v květnu 1784 díky úsilí své ženy.

3. „Nová Encyklopedie“ je *Encyclopédie méthodique*, tematicky uspořádané přepracování Diderotovy Encyklopedie. Perroud: V jejím rámci, z podnětu nakladatele Panckouckea, vydal Roland v letech 1784–1792 *Slovník manufaktur, umění a řemesel* (*Dictionnaire des Manufactures, Arts et Métiers*) ve třech svazcích, bohatý zdroj poznatků o průmyslu konce 18. století, v němž směle žádal svobodu práce.

4. Jacques-Pierre Brissot (1754–1793), novinář a publicista, zakladatel Společnosti přátel černochů (1788), poslanec Zákonodárného shromáždění a Konventu, vůdčí postava girondistů (jejich stoupencům se podle něho říkalo „brissotinové“); popraven 31. října 1793. Perroud: S Rolandem navázal styk roku 1787, když si přečetl *Slovník manufaktur*, a poslal mu knihu *O Francii a Spojených státech* (*De la France et des États-Unis*), kterou právě vydal spolu s Clavièrem.

5. Perroud: Je to Lanthenas, kterého Brissot roku 1788 uvedl do jím založené Společnosti přátel černochů. – François-Xavier Lanthenas (1754–1799), lékař a dlouholetý přítel Rolandových, později poslanec Konventu.

revoluce roku 1789, neboť události, den ze dne četnější, živě zaměstnávaly ducha i duši filozofů připravených pro svobodu a dávaly podnět k zajímavé výměně myšlenek mezi těmi, jež rozněcovala láska k bližním a naděje, že pro všechny nastane vláda spravedlnosti a blaha. Brissot tehdy začal vydávat periodický list[6], do něhož se pro znamenitost jeho úvah bude ještě často nahlížet; posílali jsme mu všechno, co se nám za daných okolností zdálo užitečné zveřejnit. Známost se brzy prohloubila; stali jsme se si důvěrnými a blízkými, aniž jsme se kdy viděli či potkali.

Uprostřed krizí nevyhnutelných v těchto revolučních časech, kdy zásady, předsudky a vášně stavějí nepřekonatelné přehrady mezi lidi, kteří se do té doby zdáli k sobě hodit, byl Roland zvolen do lyonské obecní rady. Jeho postavení, rodina a styky jako by ho měly poutat k aristokracii; jeho povaha a pověst ho činily zajímavým pro lidovou stranu, k níž ho měla přivést jeho filozofie a přísnost. Jakmile se vyslovil, měl nepřátele o to zarputilejší, že jeho neochvějná nestrannost bez ohledů odhalila zlořády, které se rozmohly ve správě městských financí. Byly zmenšeným obrazem rozkrádání financí státních a Lyon byl zadlužen čtyřiceti miliony. Bylo třeba žádat o pomoc, neboť továrny v prvním roce revoluce utrpěly; dvacet tisíc dělníků zůstalo přes zimu bez chleba. Bylo rozhodnuto vyslat k Ústavodárnému shromáždění mimořádné poselstvo, které by mu tuto situaci vylíčilo, a vyslancem se stal Roland.

Do Paříže jsme přijeli 20. února 1791. Své rodné město jsem nespatřila pět let[7]; sledovala jsem běh revoluce a práci Shromáždění, studovala jsem povahu a nadání jeho nejvýznačnějších členů se zájmem, jaký si lze těžko představit a jaký dokáže docenit jen ten, kdo zná mou povahu a mou činorodost. Běžela jsem na zasedání; viděla jsem mocného Mirabeaua[8], úžas-

6. *Le Patriote français*, Brissotův deník. Perroud: Pravidelně vycházel od 28. července 1789, ale byl ohlášen prospekty už v březnu a dubnu. Rolandovi posílali z Lyonu zprávy pro list od dubna 1789 a od začátku srpna mu zasílali své dopisy.

7. Perroud: Lehký omyl – bylo to sedm let (od září 1784). Paní Rolandová, rozená Pařížanka, má na mysli své rodné město.

8. Honoré-Gabriel Riqueti, hrabě de Mirabeau (1749–1791), nejslavnější řečník Ústavodárného shromáždění; zemřel 2. dubna 1791, takže ho paní Rolandová mohla slyšet jen několik týdnů.

ného Cazalèse, smělého Mauryho, lstivé Lamethy, chladného Barnava[9]; s nevolí jsem pozorovala na straně „černých“[10] onen druh převahy, jaký na shromážděních dává zvyk vystupovat, čistota jazyka a uhlazené způsoby; ale síla rozumu, odvaha poctivosti, světlo filozofie, učenost pracovny a pohotovost advokátní síně měly zajistit vítězství vlastencům na levici, kdyby byli všichni čistí a dokázali zůstat jednotní.

Brissot nás navštívil; ukázalo se, že jsme si blízcí jako staří přátelé, jen jsme se napřed prohlíželi s onou zvláštní zvědavostí, s níž si člověk prohlíží tvář lidí, o jejichž mravní podstatě je dokonale přesvědčen. Seznámil nás s těmi poslanci, které staré vztahy nebo pouhá shoda zásad a horlivost pro věc veřejnou často svolávaly, aby se o ní radili. Dokonce bylo ujednáno, že se u mě budou scházet čtyřikrát týdně večer, protože jsem žila usedle, měla jsem dobrý byt[11] a ležel tak, že nebyl příliš vzdálen od bytu nikoho z těch, kdo tyto malé výbory tvořili.

Toto uspořádání mi dokonale vyhovovalo; udržovalo mě v obraze o věcech, o něž jsem se živě zajímala, a vycházelo vstříc mé zálibě sledovat politické úvahy a studovat lidi. Věděla jsem, jaká úloha přísluší mému pohlaví, a nikdy jsem z ní nevystoupila. Porady se konaly v mé přítomnosti, aniž jsem se jich jakkoli účastnila; seděla jsem mimo kruh u stolku a pracovala rukama nebo psala dopisy, zatímco se rokovalo; ale i kdybych vyřídila deset listů, což se mi někdy stávalo, neušlo mi ani slovo z toho, co se povídalo, a stávalo se, že jsem se kousala do rtů, abych neřekla své.

Nejvíce mě zarazilo a zvlášť mě trápilo ono tlachání a lehkomyslnost, s nimiž rozumní muži stráví spolu tři čtyři hodiny, aniž by z toho cokoli vyvodili. Vezměte věci jednotlivě: slyšeli jste hájit výtečné zásady, podávat dobré nápady, otevírat nějaké výhledy; ale jako celek tu není vytyčený postup, pevný výsledek ani určený cíl, k němuž by se každý podle dohody měl tím či oním způsobem dopracovat.

9. Jacques de Cazalès a abbé Jean-Siffrein Maury byli hlavními řečníky royalistické pravice Ústavodárného shromáždění. Bratři Lamethové (Alexandre a Charles) a Antoine Barnave patřili zprvu k levici, po útěku krále však přešli k obraně monarchie a založili klub feuillantů; Barnave byl popraven v listopadu 1793.

10. Perroud: Tak se nazývali členové pravice Shromáždění.

11. Perroud: Na ulici Guénégaud, v prvním patře Hôtel Britannique (podle Perrouda dnes zřejmě č. 12).

Někdy bych byla z netrpělivosti nafackovala těm mudrcům, kterých jsem si den ode dne víc vážila pro poctivost jejich duše a čistotu jejich úmyslů. Výteční v úvahách, dobří filozofové, v debatě učení politikové, ale nerozuměli ničemu z toho, jak vést lidi, a tudíž ani jak působit na shromáždění, a tak obvykle plýtvali svou učeností a duchem naprázdno.

Viděla jsem sice, jak se takto připravilo několik dobrých dekretů, které prošly; brzy však spojenectví šlechtické menšiny dovršilo oslabení levice a způsobilo zlo revize[12]; zbyl už jen malý počet neochvějných mužů, kteří se odvažovali bojovat za zásady, a ke konci se to omezilo téměř na Buzota, Pétiona a Robespierra[13]. Ten mi tehdy připadal jako poctivý člověk; kvůli zásadám jsem mu odpouštěla jeho špatný jazyk a nudný přednes. Povšimla jsem si však, že v těchto výborech, kde vládla důvěra, zůstával vždy uzavřený do sebe; vyslechl všechny názory, svůj sdělil jen zřídka, nebo se neobtěžoval jej zdůvodnit, a slyšela jsem vyprávět, že nazítří, první na tribuně, uplatňoval důvody, které předchozího večera slyšel od svých přátel. Neméně mě zarazila jeho bázlivost a strach v nebezpečí při útěku krále a při aféře na Martově poli[14]; ale měla jsem s ním soucit. Příroda ho stvořila tak bojácného, že se mi zdálo, že mu k hájení dobré věci je třeba dvojnásobné odvahy. Nepočítala jsem s tím, že přízeň lidu, o niž už tehdy usiloval, mu poskytuje opěrný bod, o který se v zápase proti dvoru opírala jeho slabost i jeho ctižádost.

12. Perroud: Revize ústavy, kterou Shromáždění zahájilo 8. srpna 1791 a dokončilo 1. září, než ji předložilo králi k přijetí (k tomu došlo 13. září). Pro levici znamenala revize ústupky ve prospěch koruny.

13. Perroud: Tento „triumvirát“ (výraz, jehož paní Rolandová často užívá) představoval krajní levici Ústavodárného shromáždění a byl jakoby posvěcen 10. června 1791, kdy pařížští voliči zvolili trestní tribunál departementu: Pétion se stal předsedou, Buzot místopředsedou a Robespierre veřejným žalobcem. – Jérôme Pétion (1756–1794) byl od listopadu 1791 starostou Paříže; François Buzot (1760–1794), později poslanec Konventu, byl blízkým přítelem paní Rolandové. Oba po pádu girondistů uprchli a v červnu 1794 skončili sebevraždou. Robespierre byl popraven 28. července 1794.

14. Útěk královské rodiny do Varennes (20.–21. června 1791) a krveprolití na Martově poli (17. července 1791), kdy Národní garda střílela do shromáždění podepisujícího petici za sesazení krále. V následujících dnech perzekucí se radikální vůdci skrývali; Robespierre se tehdy uchýlil do domu truhláře Duplaye.

Rolandovo poslání ho zdrželo v Paříži sedm měsíců; opustili jsme město v polovině září[15], když Roland pro Lyon dosáhl všeho, co si město mohlo přát[16], a podzim jsme strávili na venkově, zaměstnáni vinobraním.

Cesta do ministerstva (prosinec 1791 – březen 1792)

Jedním z posledních činů Ústavodárného shromáždění bylo zrušení inspektorů[17]. Uvažovali jsme, zda zůstaneme na venkově, nebo zda nebude lepší strávit zimu v Paříži, abychom tam uplatnili Rolandův nárok na penzi po čtyřiceti letech služby a aby zároveň pokračoval ve své práci pro Encyklopedii, kterou je vždy snazší psát v ohnisku vzdělanosti, mezi učenci a umělci, než v hloubi pustiny.

Do Paříže jsme se vrátili v průběhu prosince[18]. Členové Ústavodárného shromáždění se rozjeli domů; Pétion se stal starostou a starosti tohoto úřadu ho zcela zaměstnávaly; nebylo už žádné místo, kde by se lidé scházeli, a dokonce i samotného Brissota jsme vídali mnohem méně. Veškerou pozornost jsme soustředili na domácí život; Rolandova činorodost ho přivedla k plánu časopisu o užitečných uměních[19] a v půvabech studia jsme hledali rozptýlení od veřejných záležitostí, jejichž stav se nám zdál žalostný. Několik poslanců Zákonodárného shromáždění se však občas scházelo u jednoho z nich na náměstí Vendôme[20] a Roland, jehož vlastenectví a vzdělání si vážili, byl pozván, aby tam docházel; vzdálenost ho od toho odrazo-

15. Perroud: Paní Rolandová odjela 3. září (v doprovodu Sophie Grandchamp) a do Villefranche dorazila 8.; Roland se k nim připojil v Clos až 25. – Le Clos (Clos de La Platière) byl rodinný statek Rolandových nedaleko Villefranche-sur-Saône.

16. Perroud: Dekretem z 5.–10. srpna 1791 o dluzích měst a obcí, k němuž zřejmě přispělo Rolandovo neúnavné úsilí, převzal stát 33,5 milionu ze čtyřiceti milionů lyonského dluhu.

17. Perroud: Dekret z 27. září 1791, čl. 2. Čl. 4 téhož dekretu počítal s „penzemi nebo podporami“ pro ty z rušených úředníků, kteří na ně mají nárok podle povahy a délky služby; Roland v memorandu z prosince 1791 doložil, že je ve třicátém osmém roce služby.

18. Perroud: Paní Rolandová uvádí jinde (*První ministerstvo*) přesné datum – 15. prosince.

19. Perroud: Šlo o *Journal des Arts*, „věnovaný zemědělství, průmyslovým uměním a obchodu“ (dopis paní Rolandové z 24. ledna 1792), jehož vydavatelem měl být Panckoucke.

20. Perroud: U Vergniauda, který tehdy bydlel na náměstí Vendôme č. 5 u bohaté měšťanky paní Dodun; ta mu pro schůzky půjčovala svůj salon. – Pierre-Victurnien Vergniaud (1753–1793), bordeauxský advokát, nejslavnější řečník girondistů; popraven 31. října 1793.

vala a chodil tam jen velmi málo. Jeden z našich přátel[21], který tam často býval, nám kolem poloviny března sdělil, že zastrašený dvůr ve svých rozpacích hledá, čím by si znovu získal popularitu; že by se nebránil vzít si ministry z řad jakobínů a že se vlastenci snaží, aby jeho volba padla na muže vážné a schopné; na tom záleželo tím víc, že i to mohla být léčka ze strany dvora, který by nebyl nerad, kdyby mu podstrčili nějaké horké hlavy, na něž by si mohl právem stěžovat nebo se jim vysmívat. Dodal, že někteří lidé pomýšleli na Rolanda, jehož postavení ve světě učenců, správní znalosti a známá spravedlivá a pevná povaha skýtaly záruku. Roland tehdy chodil dosti často do Jakobínského klubu a pracoval v jeho korespondenčním výboru[22]. Ta myšlenka mi připadala planá a na mou mysl téměř nezapůsobila.

Jednadvacátého téhož měsíce za mnou jednou večer přišel Brissot, zopakoval mi totéž určitěji a ptal se, zda by Roland byl ochoten vzít na sebe toto břemeno. Odpověděla jsem mu, že když jsem o tom s mužem mimochodem hovořila po prvním náznaku, zdálo se mi, že ač si je vědom obtíží, ba i nebezpečí, jeho horlivost a činorodost by se takové potravě nebránily; že je však třeba věc lépe uvážit. Rolandova odvaha se nezalekla; vědomí vlastních sil mu dávalo důvěru, že bude užitečný svobodě a své zemi, a tato odpověď byla Brissotovi vyřízena nazítří.

V pátek 23. o jedenácté večer jsem ho viděla vejít ke mně s Dumouriezem, který šel přímo z Rady oznámit Rolandovi jeho jmenování ministrem vnitra a pozdravit ho jako kolegu. Zdrželi se čtvrt hodiny; bylo domluveno, že nazítří složí přísahu. „Tohle je muž," řekla jsem po jejich odchodu manželovi o Dumouriezovi, kterého jsem viděla poprvé, „který má bystrého ducha a falešný pohled a kterému bude možná třeba nedůvěřovat víc než komukoli na světě; vyjádřil velké uspokojení nad vlasteneckou volbou, kterou mu bylo svěřeno oznámit, ale nedivila bych se, kdyby tě jednoho dne

21. Perroud: Sophie Grandchamp ve svých *Vzpomínkách* naznačuje, že to byl Lanthenas. – Sophie Grandchamp byla blízkou přítelkyní paní Rolandové; její vzpomínky jsou důležitým svědectvím o Rolandových.

22. Perroud: Uvedli ho tam jeho přátelé Bosc, Bancal a Lanthenas, kteří tam tehdy hráli významnou roli. Do korespondenčního výboru vstoupil Roland 15. února 1792 a o několik dní později se stal jeho tajemníkem, současně s Boscem. Paní Rolandová se s manželem o korespondenční práci dělila. – Výbor udržoval spojení s pobočnými kluby v provincii.

dal propustit.“ Už ten první pohled na Dumourieze mi skutečně ukázal tak velký nesoulad s Rolandem, že se mi nezdálo možné, aby spolu dlouho vycházeli. Na jedné straně jsem viděla přímost a upřímnost samu, přísnou spravedlnost bez jakýchkoli dvořanských prostředků i bez ohleduplnosti světáka; na druhé jsem, jak se mi zdálo, poznávala velmi duchaplného zhýralce, smělého rytíře, který se musí vysmívat všemu kromě svých zájmů a své slávy. Nebylo těžké usoudit, že se takové živly musejí navzájem odpuzovat.

Král a jeho ministři (jaro 1792)

Roland jako ministr měl se svou neuvěřitelnou činorodostí, pracovitostí a velkým smyslem pro pořádek brzy v hlavě roztříděny všechny části svého resortu. Zásady a zvyklosti přednostů úřadů však práci nesmírně ztěžovaly; bylo třeba mít se na pozoru a být v krajním napětí, aby neprošlo nic, co by si odporovalo; bylo třeba neustále zápasit s vlastními úředníky. Dobře cítil, že je nutné je vyměnit, ale byl příliš rozvážný, než aby to udělal dřív, než se s věcmi obeznámí a ujistí se o lidech, jimiž by je mohl nahradit. Pokud jde o Radu, její zasedání se podobala spíš společenským besedám než poradám státníků. Každý ministr tam přinášel k podpisu nařízení a provolání a ministr spravedlnosti předkládal dekrety k sankci. Král četl noviny, kladl každému otázky týkající se jeho osobních věcí, dávaje tak dosti obratně najevo onen druh zájmu, z něhož si velcí páni uměli dělat zásluhu, rozumoval jako dobrák o záležitostech obecně a při každé příležitosti s přízvukem upřímnosti ujišťoval o svém přání uvést ústavu v chod. Viděla jsem Rolanda a Clavièra po tři týdny téměř okouzlené královým smýšlením, jak mu věří na slovo a jako poctiví lidé se radují z obratu, jaký měly věci vzít. „Proboha!“ říkávala jsem jim, „když vás vidím odcházet do Rady v takovém důvěřivém rozpoložení, vždycky mám dojem, že se chystáte udělat nějakou hloupost.“ Nikdy jsem nedokázala věřit v ústavní povolání krále, který se narodil v despotismu, byl k němu vychován a byl zvyklý jej vykonávat; Ludvík XVI. by musel být muž duchem vysoko nad průměrem, aby upřímně chtěl ústavu, jež omezovala jeho moc, a kdyby byl takovým mužem, nebyl by dopustil, aby došlo k událostem, které k ústavě vedly.

Když se Roland poprvé objevil u dvora, prostota jeho oděvu, jeho kulatý klobouk a stuhy, jimiž měl zavázané střevíce, vzbudily úžas a pohoršení všech lokajů, oněch bytostí, které existují jen díky etiketě a věřily, že spása říše závisí na jejím zachování. Ceremoniář přistoupil k Dumouriezovi se znepokojeným výrazem, svraštělým obočím a tlumeným, přiškrceným hlasem a koutkem oka ukázal na Rolanda: „Ach, pane, vždyť nemá přezky na střevících!“ – „Ach, pane, pak je všechno ztraceno,“ odpověděl Dumouriez s chladnokrevností, při níž se člověk musel rozesmát[23].

Rada zasedala čtyřikrát týdně; ministři se dohodli, že budou v den zasedání společně obědvat u jednoho z nich; já jsem je hostila každý pátek. Ministrem války byl tehdy de Grave[24]; byl to človíček v každém ohledu: příroda ho stvořila mírného a nesmělého; předsudky mu velely být hrdý, srdce mu vnukalo být laskavý, a v rozpacích, jak to všechno sladit, nebyl vlastně ničím. Jako bych ho viděla, jak po dvořansku kráčí po patách, s hlavou vztyčenou na slabém těle, a ukazuje bělmo svých modrých očí, které po jídle dokázal udržet otevřené jen za pomoci dvou tří šálků kávy; mluvil málo, jako by ze zdrženlivosti, ale ve skutečnosti proto, že mu chyběly myšlenky; nakonec uprostřed záležitostí svého resortu ztratil hlavu natolik, že požádal o propuštění. Lacoste[25], pravý kancelářský písař starého režimu, po němž měl bezvýraznou a neohrabanou postavu, chladný vzhled i dogmatický tón, nepostrádal ony schopnosti, jaké dává dlouhá úřední rutina; jeho uzavřený zevnějšek však skrýval prudkou povahu, jejíž výbuchy při odporu dosahovaly až směšnosti; ostatně neměl ani šíři rozhledu, ani činorodost, jakých je třeba správci. Duranthon[26], kterého povolali z Bordeaux na ministerstvo spravedlnosti, byl prý poctivý, ale velmi líný; vypadal ješitně a pro svou bázlivou povahu a důležité žvanění mi nikdy nepřipadal jinak

23. Přezky na střevících patřily k předepsanému dvornímu úboru; Roland přišel ve střevících zavázaných stužkami. Perroud odkazuje na obdobné vylíčení téže scény v *Prvním ministerstvu*.
24. Perroud: Pierre-Marie, markýz de Grave (1755–1823), ministr války od 9. března 1792 po Narbonnovi, odstoupil 8. května a nahradil ho Servan. Paní Rolandová píše jeho jméno „Degrave“.
25. Perroud: Jean de Lacoste (1730–1820), ministr námořnictva od 15. března 1792, odstoupil 10. července téhož roku.
26. Perroud: Antoine Duranthon (1736–1793), dříve generální prokurátor-syndik departementu Gironde, povolán na ministerstvo spravedlnosti 13. dubna 1792 na Vergniaudovo doporučení, odstoupil 3. července; gilotinován v Bordeaux 20. prosince 1793.

než jako stará baba. Clavière[27], jemuž do ministerstva předcházela pověst znalce financí, má myslím v tomto oboru znalosti, které nedokážu posoudit. Obávám se jen, že jsou poněkud pokaženy zvyklostmi burzovní spekulace; ne že bych podezírala jeho poctivost, ale ví se, jak na ducha působí každodenní péče o jmění a jakou stopu po sobě zanechává. Clavière, činný a pracovitý, je od přírody vznětlivý, umíněný, jako bývají lidé, kteří mnoho žijí v samotě pracovny, puntičkářský a nesnadný v debatě. Musel se střetat s Rolandem, který je ve sporu suchý a příkrý a na svých názorech lpí neméně: tito dva muži jsou stvořeni k tomu, aby se vážili, ale nikdy neměli rádi, a svému určení nezůstali nic dlužni. Dumouriez měl víc než oni všichni toho, čemu se říká duch, a méně než kterýkoli z nich mravnosti. Pilný a statečný, dobrý generál, obratný dvořan, psal dobře, vyjadřoval se snadno, byl schopen velkých podniků; chybělo mu jen víc charakteru na takového ducha nebo chladnější hlava, aby se držel plánů, které vymyslel. Se svými přáteli žertovný a připravený je všechny oklamat, k ženám galantní, ale naprosto neschopný vzbudit cokoli v těch, které by mohl získat něžný poměr, byl jako stvořený pro ministerské pletichy zkaženého dvora. Jeho skvělé vlastnosti a zájem o vlastní slávu přesvědčily, že by mohl být užitečně zaměstnán v armádách republiky; a snad by byl šel přímou cestou, kdyby byl Konvent moudrý, neboť je příliš obratný, než aby nejednal jako poctivý člověk, když ho k tomu vede jeho pověst a jeho zájem.

De Grava nahradil Servan[28], poctivý muž v celém rozsahu toho slova, vroucí povahy, čistých mravů, se vší přísností filozofa a dobrotou citlivé

27. Perroud: Ženevan Étienne Clavière (1735–1793), od roku 1782 uprchlík ve Francii, známý svými styky s Brissotem a Mirabeauem i finančními spekulacemi, vstoupil do Rady spolu s Rolandem 23. března 1792 jako ministr „veřejných daní“. S ním byl 13. června propuštěn a po revoluci 10. srpna s ním znovu povolán; 2. června 1793 byl zatčen a vězněn v Conciergerii, kde se s ním paní Rolandová začátkem listopadu znovu setkala; tam si 8. prosince 1793 vzal život.

28. Perroud: Joseph Servan de Gerbey (1741–1808). Rolandovi ho poznali v Lyonu roku 1790. Není pochyb, že to byla paní Rolandová, kdo ho 9. května 1792 dostal na ministerstvo války; toho dne mu napsala: „Ano, pane, přála jsem si to, chtěla jsem to; trvám na tom a vy to ospravedlníte…“ Propuštěn s Rolandem a Clavièrem 13. června a s nimi povolán zpět 10. srpna, podílel se na organizaci národní obrany, ale 3. října ze zdravotních důvodů odstoupil; jako velitel Východopyrenejské armády byl 4. července 1793 sesazen a uvězněn v Abbaye. Teror však přežil a roku 1795 byl znovu přijat jako divizní generál. Dumouriez ve svých pamětech naznačuje, že paní Rolandová Servana milovala – tuto klevetu šířila pravice Zákonodárného shromáždění; podle Perrouda „Dumouriez a jiní byli na falešné stopě“.

duše; statečný voják, osvícený vlastenec, bdělý ministr – chybělo mu jen víc chladnokrevnosti v úsudku a síly v charakteru.

Veto, aféra Bonnecarrère a propuštění (květen – červen 1792)

Náboženské nepokoje a úmysly nepřátel si vyžádaly rozhodné dekrety[29] a odepření jejich sankce definitivně odhalilo Ludvíka XVI., jehož dobrá víra se už stala velmi podezřelou i těm z jeho ministrů, kteří byli nakloněni ji předpokládat. Zprvu to odmítnutí nebylo formální: král chtěl věc uvážit; odkládal sankci na příští zasedání Rady a stále nacházel důvody, proč ji znovu odložit. Tyto průtahy daly ministrům podnět, aby se ozvali důrazně. Zejména Roland a Servan naléhali bez ustání a s velkou energií říkali ty nejpádnější pravdy.

Jejich postavení se stávalo kritickým; věc veřejná byla v nebezpečí; opravdu vlastenečtí ministři museli buď dosáhnout toho, co ji mělo zachránit, nebo odstoupit, aby se nepodíleli na její záhubě. Roland navrhl všem svým kolegům dopis králi v tomto duchu[30]. Clavière dělal potíže kvůli výrazům. Duranthon, který lpěl na svém místě, se nechtěl vystavit nebezpečí, že o ně přijde, pokud ještě existoval způsob, jak si je udržet, aniž by byl zjevným zrádcem. Lacostovi se velká opatření nelíbila a králova vůle mu v jádru připadala jako nejlepší ze všech pravidel. Dumouriez nechával diskutovat a myslel na svou hru; měl se za co mstít, totiž za to, co pokládal za šikanu. Tady je ta věc.

Jistá pověst, která ještě není veřejným míněním, ale předchází mu a ohlašuje je, se zvedala proti Bonnecarrèrovi, kterého Dumouriez učinil generál-

29. Perroud: Dekrety z 27. května 1792 o deportaci nepřísežných kněží a z 28. května o rozpuštění královy konstituční gardy. Zdá se však, že paní Rolandová zde události zaměňuje, neboť první návrh dopisu králi, o němž bude mluvit, pochází z 19. května, tedy z doby před těmito dekrety.

30. Perroud: Tento návrh dopisu z 19. května byl otištěn roku 1792 ve sbírce listin k dějinám ministerstva Rolanda, Servana a Clavièra. Clavière, jemuž jej Roland ukázal, odpověděl 26. května, že od kroku zrazuje, ale připojí se k většině svých kolegů.

ním ředitelem ministerstva zahraničních věcí[31]. Měl pověst, nadání, povahu i mravy intrikána; aspoň tak jsem o něm slyšela mluvit poctivé muže, kteří uváděli některé podrobnosti z jeho života a naříkali nad tím, že si ho Dumouriez vybral. Rozšířila se zpráva o jakémsi místě uděleném či jakési záležitosti vyřízené Bonnecarrèrem za sto tisíc liber, z nichž část měla dostat paní de Beauvert. To byla Dumouriezova milenka, bydlela u něho a dělala u jeho stolu paní domu, k velkému pohoršení rozumných lidí, přátel dobrých mravů a svobody. Neboť taková nevázanost u veřejného činitele pověřeného státními záležitostmi příliš zřetelně prozrazuje pohrdání slušností, a paní de Beauvert, sestra Rivarolova[32], známá ve velmi špatném světle, byla obklopena přisluhovači aristokracie, v každém ohledu málo doporučeníhodnými. Dumouriezovo počínání, i kdyby nebylo už samo o sobě zavrženíhodné, bylo navíc nepolitické a mohlo ho učinit podezřelým.

S Brissotem jsem často vídala několik dalších členů Zákonodárného shromáždění; občas se u mě setkávali s ministry a udržovali s nimi onen druh styků, jaký je nutný mezi lidmi, kteří jsou všichni oddáni věci veřejné, a proto se potřebují dorozumívat a vzájemně poučovat, aby jí lépe sloužili. Historka o Bonnecarrèrovi byla udána jednomu z nich; uváděly se osoby, předmět, notář, u něhož byla částka uložena nebo který byl určen k jejímu přijetí. Tyto podrobnosti mi vypadly z paměti; vzpomínám si jen, že dva vážení muži je přišli dosvědčit ke mně, před třemi nebo čtyřmi poslanci, z nichž jeden, Dumouriezův přítel, si přál je slyšet z jejich vlastních úst. Bylo usneseno zopakovat Dumouriezovi jaksi slavnostně domluvy, jaké mu už byly učiněny v soukromí: že je pro věc veřejnou i pro něho samého nutné lépe sladit své chování a výběr svých pomocníků s politickými zásadami, k nimž se hlásí. Rozhovor se tedy konal v přítomnosti jeho kolegů a oněch tří či čtyř poslanců. Roland, využívaje práv, jež mu dával jeho věk a

31. Perroud: Guillaume Bonnecarrère (1754–1825), pochybná postava; byl předsedou a tajemníkem Jakobínského klubu, roku 1791 z něho však byl vyloučen pro podezření ze spolčení s dvorem. Zastával různé diplomatické funkce a měl dobré styky; Dumouriez ho 16. března 1792 vzal za spolupracovníka a obnovil pro něho místo ředitele zahraničních věcí. Aby se ho zbavili, jmenovali ho zplnomocněným ministrem ve Spojených státech, ale 10. srpna prosadili Brissot a Thuriot jeho odvolání a zabavení jeho papírů. V noci z 31. března na 1. dubna 1793 nařídil Výbor všeobecné obrany jeho zatčení jako Dumouriezova spolupachatele; byl několikrát propuštěn a znovu zatčen a svobodu zřejmě získal až po 9. thermidoru.

32. Antoine de Rivarol (1753–1801), duchaplný spisovatel a novinář, jedno z nejostřejších per royalistického tisku, od roku 1792 v emigraci.

jeho povaha, dal Dumouriezovi pocítit, jak je důležité, aby si počínal uměřeněji a přísněji; všichni se shodovali, že poslední Bonnecarrèrův kousek mu musí definitivně otevřít oči a přimět ho, aby ho nahradil. Dumouriez, jemuž se Bonnecarrèrův druh nadání velmi hodil a o mravnost se málo staral, přijal připomínky svých přátel velmi lehkovážně a nakonec je nevrle odmítl. Od té chvíle se přestal stýkat s poslanci, byl chladnější ke svým kolegům a nepochybně už myslel jen na to, jak svrhnout ty, jejichž vážnost se mu nejvíc protivila. Tušila jsem, jaký bude následek této porady, a řekla jsem Rolandovi: „Kdybyste byl intrikán, schopný řídit se zvyklostmi starého dvora a jeho režimu, řekla bych, že nastala chvíle zničit Dumourieze, abyste předešel tomu, že vám provede nějaký zlý kousek.“ Ale poctiví lidé této malé válce nerozumějí a Roland byl stejně neschopen se k ní uchýlit, jako by byl nezpůsobilý ji vést.

Odklad sankce se měnil v odmítnutí; blížil se konec lhůty. Cítili jsme, že když Rada nemá dost síly a jednoty, aby se vyslovila jako celek, sluší se Rolandově bezúhonnosti a odvaze vystoupit samostatně, a ujednali jsme spolu ve dvou jeho slavný dopis králi[33]. Vzal jej s sebou do Rady, aby jej nahlas přečetl, ale toho dne se král, znovu naléhavě žádaný o sankci, omezil na to, že požádal, aby mu každý z ministrů podal své písemné a podepsané stanovisko, a rychle přešel k projednávání jiných věcí. Roland se vrátil domů, připojil ke svému dopisu několik průvodních řádků a dal to vše 11. června ráno doručit do rukou Jeho Veličenstva. Nazítří, 12., v osm hodin večer, vidím přicházet Servana s radostnou tváří. „Blahopřejte mi,“ povídá, „mám tu čest, že mě vyhnali.“ – „Pak se o ni můj muž bude muset brzy dělit,“ odpověděla jsem, „a mrzí mě, že jste byl první.“ Vyprávěl mi, že když šel ráno ke králi kvůli několika zvláštním věcem, zaníceně s ním mluvil o nutnosti tábora dvaceti tisíc mužů[34], chce-li se opravdu postavit plánům nepřátel; že se k němu král velmi nevrle obrátil zády a že Dumouriez právě odcházel z ministerstva války, kam si pro něho přišel převzít

33. Rolandův dopis Ludvíku XVI., datovaný 10. června 1792, vyzýval krále, aby sankcionoval dekrety o nepřísežných kněžích a o táboře federovaných a upřímně se přimkl k revoluci, jinak hrozí výbuch lidového hněvu. Perroud jej neotiskuje, protože byl mnohokrát publikován.

34. Dekret z 8. června 1792, navržený Servanem, o zřízení tábora dvaceti tisíc federovaných (národních gardistů z departementů) u Paříže. Král jej spolu s dekretem proti nepřísežným kněžím vetoval, což vedlo k lidovému vpádu do Tuilerií 20. června 1792.

portfej na základě rozkazu, který přinášel. – „Dumouriez? Hraje v tom ošklivou úlohu, ale mě to nepřekvapuje.“

Tři předchozí dny býval často v Tuileriích na dlouhých poradách u královny, u níž, jak není od věci poznamenat, měl Bonnecarrère jistou oporu prostřednictvím žen. Roland, zpravený o tom, že je Servan u mě, nechá stát osoby, jimž udílel slyšení, dozví se novinu a dá pozvat své kolegy (kromě Dumourieze), aby za ním přišli. Zdálo se mu, že se nemá čekat na propuštění a že když bylo vysloveno Servanovo, sluší se těm, kdo vyznávají tytéž zásady, nabídnout demisi, ledaže by Jeho Veličenstvo Servana povolalo zpět a propustilo Dumourieze, s nímž by už v Radě neměli zasedat. Nepochybuji, že kdyby se všichni čtyři ministři takto zachovali, dvůr by byl v nemalých rozpacích, jak je nahradit, Lacoste s Duranthonem by si udělali čest a věc by na veřejnost zapůsobila o to víc; zapůsobila však jiným způsobem.

Ministři přišli; radili se, aniž dospěli k jakémukoli závěru, kromě toho, že se sejdou nazítří v osm ráno a že jim Roland připraví dopis. Nikdy bych nevěřila, kdyby mi okolnosti nedaly příležitost to zakusit, jak vzácná je správnost úsudku a pevnost charakteru; a tedy jak málo lidí je způsobilých k vedení záležitostí, a ještě méně k vládnutí. Chcete k tomu, aby se tyto vlastnosti spojily, ještě dokonalou nezištnost? Pak je to fénix, kterého je téměř nemožné najít. Už se nedivím, že lidé povznesení nad dav a postavení v čele říší mívají obvykle dosti velké pohrdání lidským rodem; je to téměř nutný výsledek hluboké znalosti světa, a aby se člověk vyhnul chybám, k nimž může svádět ty, kdo mají v péči blaho národů, potřebuje zcela neobyčejný základ filozofie a velkomyslnosti.

Ministři přišli na schůzku; váhali ohledně dopisu a nakonec usoudili, že bude lepší jít osobně za králem a promluvit s ním; tento prostředek mi připadal jako vytáčka: člověk nikdy nemluví tak důrazně, jak může psát, k někomu, komu jeho postavení a zvyk zajišťují velké ohledy. Bylo dohodnuto zajít pro Lacosta, který se nedostavil, nebo mu aspoň navrhnout, aby se k ostatním připojil. Sotva se pánové sešli v budově ministerstva námořnictva[35], přišel od krále posel s rozkazem pro Duranthona, aby se okamžitě a

35. Perroud: Na náměstí Ludvíka XV. (dnešní náměstí Svornosti, place de la Concorde).

sám dostavil do paláce. Clavière a Roland mu řekli, že na jeho návrat počkají na kancléřství[36]. Nečekali tam dlouho a uviděli přicházet Duranthona s protaženým obličejem, mlčenlivého, s výrazem pokryteckého zármutku, jak pomalu vytahuje z každé kapsy jeden královský rozkaz pro každého z obou ostatních. „Tak sem s tím," řekl mu Roland se smíchem, „vidím jen, že jsme svým otálením ztratili iniciativu." Bylo to skutečně jejich propuštění[37]. „Tak i mě vyhnali," oznámil mi manžel, když se vrátil. – „Doufám," odvětila jsem mu, „že jste si to zasloužil ještě víc než kdokoli jiný; ale teď je právě na místě nečekat, až to král oznámí Shromáždění, a když si král z vašeho dopisu nevzal poučení, je třeba učinit ta poučení užitečnými pro veřejnost a seznámit ji s nimi: nevidím nic, co by lépe odpovídalo odvaze, s jakou jste mu ten dopis napsal, než smělost poslat jeho opis Shromáždění; až se dozví o vašem propuštění, uvidí jeho příčinu."

Ta myšlenka se musela mému muži velmi zamlouvat: chopil se jí, a ví se, jak Shromáždění poctilo propuštění tří ministrů prohlášením, že si odnášejí lítost národa, a jak zatleskalo dopisu, když nařídilo jeho vytištění a rozeslání do departementů[38]. Jsem přesvědčena, a myslím, že to události dokázaly, že tento dopis velmi přispěl k tomu, aby Francie prohlédla: předkládal králi s takovou silou a moudrostí, co ho k tomu měl vést jeho vlastní zájem, že se dalo usoudit, že se tomu vzpírá jen z rozhodného odporu k zachování ústavy.

Když si vzpomenu, že Pache[39] byl v Rolandově pracovně, když jsme četli koncept tohoto dopisu, a že ten krok pokládal za velmi smělý; když pomyslím, kolikrát byl tento člověk svědkem našeho nadšení pro svobodu a naší horlivosti jí sloužit, a vidím ho dnes v čele libovůle, která nás utlačuje

36. Perroud: Na náměstí Vendôme. Kancléřství bylo sídlem ministra spravedlnosti.
37. Perroud otiskuje text dopisu o propuštění: „Panu Roland de La Platière. Paříž 13. června 1792. Račte, pane, předat portfej ministerstva vnitra, který jsem vám svěřil, panu Mourguesovi, jehož jsem jím právě pověřil. Ludvík." – Mourgues zůstal ministrem vnitra jen několik dní.
38. Perroud: Na zasedání 13. června přijalo Zákonodárné shromáždění sdělení: králův dopis oznamující propuštění tří ministrů a dva dopisy na rozloučenou, Clavièrův a Rolandův (Servanův byl přečten den předtím). K Rolandovu dopisu byl připojen opis dopisu, který 11. června poslal králi.
39. Jean-Nicolas Pache (1746–1823), za Rolandova ministerstva jeho blízký spolupracovník, pak ministr války (říjen 1792 – únor 1793) a od února 1793 starosta Paříže; v čele Komuny se podílel na svržení girondistů 31. května – 2. června 1793. Teror přežil.

a pronásleduje jako nepřátele republiky, ptám se sama sebe, zda bdím a zda tento sen nemusí skončit popravou toho hanebného pokrytce.

Byli jsme tedy zase v soukromém životě. Možná se mě někdo zeptá, zda jsem se nikdy nedozvěděla víc podrobností o tom, jak byl Roland povolán do ministerstva. Mohu tvrdit, že ne, a že mě ani nenapadlo se na to vyptávat; zdálo se mi, že se to stalo jako tolik věcí na tomto světě: někoho napadne myšlenka, několika lidem se zalíbí, a takto podepřená se předloží tomu, kdo podle ní může jednat. Viděla jsem, že tato myšlenka zaujala některé poslance; nevím, kdo ji navrhl první a kdo ji předal dvoru. Roland se nedozvěděl víc a nestaral se o to víc než já.

V ministerském paláci (1792)

Když šlo o to nahradit de Grava na ministerstvu války, vlastenečtí ministři a poslanci nevěděli, na koho by měla volba padnout; známí vojáci platili téměř všichni za nepřátele ústavy. Roland pomyslel na Servana, který sloužil v armádě a zasloužil si tam kříž svatého Ludvíka a jehož zásady nebyly pochybné, neboť je vyložil už před revolucí v ceněném díle (*Voják občan*)[40]; znali jsme ho osobně, protože jsme se s ním stýkali v Lyonu, kde měl zaslouženou pověst rozvážného a činorodého muže; konečně roku 1790 přišel o jeden úřad u dvora, kde pan Guignard de Saint-Priest[41] neměl rád jeho občanské smýšlení. Členové Rady se z těchto důvodů shodli, že ho navrhnou králi, a ten jej přijal.

Když byl můj manžel ministrem, uložila jsem si pravidlo nevykonávat ani nepřijímat návštěvy a nezvat k jídlu žádnou ženu. Nemusela jsem v tom ohledu přinášet velké oběti, neboť jsem v Paříži trvale nebydlela a okruh mých známých tu nebyl nijak široký; ostatně nikde jsem se neoddávala velké společnosti, protože miluji studium stejně, jako nenávidím karty, a hlupáci mě nudí. Zvyklá trávit dny v soukromí své domácnosti, sdílela

40. Perroud: *Le Soldat citoyen* vyšel v Paříži roku 1780. – Kříž svatého Ludvíka byl vojenský řád udělovaný důstojníkům za zásluhy.
41. Perroud: François-Emmanuel Guignard, hrabě de Saint-Priest (1735–1821), státní sekretář pro královskou domácnost (srpen 1789 – srpen 1790), pak ministr vnitra (nový název téže funkce) do prosince 1790, kdy musel odstoupit před útoky Brissota a vlastenecké strany. Servan byl u dvora podguvernérem královských pážat.

jsem Rolandovu práci a pěstovala své vlastní záliby. Zavést tuto přísnost v našem ministerském paláci[42] tedy znamenalo zároveň uchovat si svůj způsob života a předejít nepříjemnostem, jimiž zištný dav obklopuje lidi ve vysokých úřadech. Nikdy jsem tam neměla společenský okruh v pravém slova smyslu; dvakrát týdně[43] jsem hostila u oběda ministry, poslance a ty osoby, s nimiž můj manžel potřeboval hovořit nebo udržovat styky. Mluvilo se přede mnou o záležitostech, protože jsem neměla ani mánii se do nich plést, ani okolí, které by vzbuzovalo nedůvěru. Ze všech místností rozlehlého bytu jsem si pro každodenní pobyt vybrala nejmenší salon, který sloužil jako pracovna a kde jsem měla své knihy a psací stůl. Často se stávalo, že přátelé nebo kolegové, kteří potřebovali mluvit s ministrem důvěrně, místo aby šli k němu, kde ho obklopovali úředníci a veřejnost, přišli ke mně a prosili mě, abych ho zavolala. Tak jsem bývala v obraze o běhu věcí bez intrik i bez marné zvědavosti: Roland pak rád mluvil se mnou o všem v soukromí s onou důvěrou, která mezi námi vždy vládla a která z našich vědomostí i názorů učinila společný majetek; stávalo se také, že přátelé, kteří mu chtěli sdělit jen nějakou radu nebo říci jediné slovo, obraceli se na mě, jisti, že mě vždy zastihnou, abych mu je vyřídila v nejbližší chvíli.

Cítilo se, že je třeba vyvážit vliv dvora, aristokracie, civilní listy a jejich novin lidovým poučováním s velkou publicitou. Jako vhodný prostředek se ukázaly noviny vylepované jako plakáty; bylo třeba najít rozvážného a osvíceného muže, schopného sledovat události a ukazovat je v pravém světle, který by je redigoval. Louvet[44], už známý jako spisovatel, literát a politik, byl doporučen, vybrán a tuto péči přijal. Byly však zapotřebí také peníze, a to byla jiná věc. Sám Pétion neměl žádné na policii; a přece to ve

42. Perroud: Sídlem ministerstva vnitra byl bývalý palác generálního kontrolora financí, postavený za Ludvíka XIV. architektem Le Vauem a nádherně vyzdobený Calonnem; stál v ulici Neuves-des-Petits-Champs, téměř naproti ulici Ventadour, na místě dnešních staveb mezi pasáží Choiseul a ulicí Méhul.

43. Perroud: V pondělí a v pátek. O těchto proslulých obědech zanechali svědectví Champagneux, Lemontey a Étienne Dumont.

44. Perroud: Jean-Baptiste Louvet de Couvray (1760–1797), před revolucí proslulý románem o Faublasovi, se od roku 1789 prosadil brožurami ve prospěch nových myšlenek a roku 1791 působil v Jakobínském klubu. Plakátové noviny *La Sentinelle*, vydávané na podporu Rolandova ministerstva, vycházely dvakrát týdně na velkých růžových či šedých plakátech o třech sloupcích od konce dubna do konce listopadu 1792. Později se jako poslanec Konventu proslavil útoky na Robespierra; po 2. červnu 1793 byl proskribován a skrýval se.

městě jako Paříž a za takového stavu věcí, kdy záleželo na tom mít lidi, kteří by včas podali zprávu o tom, co se děje nebo chystá, bylo naprosto nezbytné. Bylo by těžké získat je od Shromáždění; žádost by nepochybně probudila ostražitost stoupenců dvora a narazila by na překážky. Přišlo se na to, že Dumouriez, který měl na ministerstvu zahraničí fondy na tajné výdaje, by mohl každý měsíc předávat pařížskému starostovi určitou částku na policii a že by se z ní hradily náklady na plakátové noviny, nad nimiž by bděl ministr vnitra.

Ten prostředek byl jednoduchý a byl schválen. Taková byla geneze *Hlídky* (*La Sentinelle*).

Léto 1792: myšlenka republiky na jihu

V průběhu července jsme, vidouce, jak se situace zhoršuje zradou dvora, postupem cizích vojsk a slabostí Shromáždění, hledali, kam by se mohla uchýlit ohrožená svoboda. Často jsme s Barbarouxem[45] a Servanem hovořili o výtečném duchu Jihu, o energii tamních departementů a o možnostech, jaké by tento kraj skýtal k založení republiky, kdyby vítězný dvůr podrobil Sever a Paříž. Brali jsme zeměpisné mapy a kreslili demarkační čáru; Servan studoval vojenská postavení; počítaly se síly, zkoumala se povaha produktů a možnosti jejich převozu; každý připomínal místa či osoby, od nichž bylo možno čekat podporu, a opakoval, že po revoluci, která vzbudila tak velké naděje, se nesmíme vrátit do otroctví, ale musíme se pokusit o všechno, abychom někde nastolili svobodnou vládu. „To bude naše útočiště," říkal Barbaroux, „nebudou-li Marseillané, které jsem sem doprovodil, dostatečně podpořeni Pařížany, aby zdolali dvůr; doufám však, že to dokážou a že budeme mít Konvent, který dá republiku celé Francii."

Pochopili jsme dobře, aniž se blíže vyslovil, že se chystá povstání; zdálo se nevyhnutelné, neboť dvůr činil přípravy, které prozrazovaly úmysl si národ

45. Charles Barbaroux (1767–1794), marseilleský advokát, později poslanec Konventu a girondista; gilotinován v Bordeaux v červnu 1794. Perroud: Barbaroux ve svých *Pamětech* vypráví, jak se s Rolandem seznámil v červnu či červenci 1792, když byl v Paříži jako vyslanec Marseille, a podává zajímavé podrobnosti o těchto rozhovorech. Paní Rolandová se však mýlí, když mu vkládá do úst slova o Marseillských, které „doprovodil": v Paříži byl od února 1792 a prapor marseillských federovaných se vydal na cestu teprve 2. července na jeho výzvu.

podrobit. Řekne se, že to bylo k obraně; ale myšlenka napadnout dvůr by buď nikoho nenapadla, nebo by se mezi lidem neujala, kdyby byl dvůr upřímně dbal na provádění ústavy; neboť i když jí viděli všechny vady, ani ti nejupřímnější republikáni pro tuto chvíli nechtěli nic jiného než ji a byli by čekali na zlepšení od zkušenosti a času.

Je pravda, že v dobách revolucí se vždy, zvláště u zkažených národů a ve velkých městech, najde třída lidí zbavených výhod bohatství, dychtících po jeho přízni a snažících se ji za každou cenu vydřít, nebo zvyklých nahrazovat je prostředky málo dovolenými. Vyniká-li některý z nich smělostí ducha, odvahou povahy a jistým přirozeným nadáním, stane se náčelníkem či vůdcem neklidné tlupy, která se brzy doplňuje ze všech jedinců, kteří nemajíce co ztratit, jsou připraveni odvážit se čehokoli, ze všech hlupáků, které dokážou oklamat, a konečně z lidí, jež mezi ně nasazují politici nebo mocnosti, jimž záleží na rozdmýchávání rozbrojů, aby oslabili ty, které tak rozvracejí, nebo je pak obrátili ve svůj prospěch.

Vlastenecké společnosti, tato shromáždění lidí spojených k rokování o svých právech a zájmech, nám předvedly ve zkratce obraz toho, co se děje ve velké společnosti státu.

Nejprve je tu několik zapálených mužů, živě proniknutých vědomím veřejných nebezpečí a v dobré víře usilujících jim předejít; přidávají se k nim filozofové, protože takové sdružení se jim zdá nezbytné ke svržení tyranie a k šíření zásad užitečných jejich bližním. Skutečně se rozvíjejí a stávají obecným majetkem velké pravdy, probouzejí se a šíří šlechetné city; srdce i mysli dostávají popud. Tu se vynořují jedinci, kteří se halí do zásad a osvojují si jazyk, jímž si zajistí přijetí, a usilují o veřejnou přízeň, aby nabyli úřadů či vlivu. Přihazují k pravdě, aby na sebe víc upozornili; ohromují obrazotvornost přehnanými líčeními; lichotí vášním davu, vždy pohotového obdivovat obludné; ženou jej k opatřením, v nichž se činí užitečnými, aby se zdáli stále nepostradatelní, a nakonec se snaží učinit podezřelými moudré či osvícené muže, jejichž zásluhy je děsí a s nimiž by nemohli soupeřit. Pomluva, kterou zprvu používají hrubě, se v ponížení, jichž se jí dostává, učí povznést se na systém; stává se hlubokým uměním, v němž mohou uspět jen oni a jim podobní.

[Šestý sešit.]

Nepochybně se mnoho lidí tohoto ražení vrhlo do lidové strany proti dvoru, hotovi sloužit dvoru za jeho peníze a pak ho zradit, kdyby zeslábl. Dvůr předstíral, že za takové pokládá všechny, kdo se stavěli proti jeho záměrům, a liboval si v tom, že je všechny házel do jednoho pytle pod jménem „buřiči“. Opravdoví vlastenci nechávali tuto hlučnou smečku běžet jako ohaře a snad nebyli neradi, že ji mohou použít jako ztracenou hlídku, která se vrhá na nepřítele. Ve své nenávisti k despotismu nepočítali s tím, že je-li v politice dovoleno nechat dobré věci vykonat zlými lidmi nebo využít jejich výstřelků k užitečnému cíli, je nekonečně nebezpečné přičítat jim zásluhu za ty první nebo je netrestat za ty druhé.

IV. Druhé ministerstvo, Danton a zářijové masakry (srpen – podzim 1792)

[Pokračování Historických poznámek, psaných ve vězení Abbaye v červnu 1793 (šestý a sedmý sešit). Tímto oddílem končí vše, co se z Historických poznámek dochovalo.]

Nová Výkonná rada

Revoluci 10. srpna zná každý; nevím o ní víc než veřejnost[1]. Byla jsem sice zasvěcena do velkého chodu věcí, dokud byl Roland veřejným činitelem, a sledovala jsem jej se zájmem i tehdy, když už v úřadu nebyl, avšak nikdy jsem nebyla důvěrnicí toho, co lze nazvat drobnými machinacemi – stejně jako on nikdy nebyl jejich strůjcem.

Když byl v té době povolán zpět do ministerstva, vrátil se do něho s novými nadějemi pro svobodu. „Je věčná škoda," říkávali jsme, „že Radu kazí ten Danton[2], který má tak špatnou pověst!" Někteří přátelé, jimž jsem to opakovala do ucha, mi odpovídali: „Co naděláte? V revoluci byl užitečný a lid ho má rád; není třeba si dělat nespokojence, musí se z něho vytěžit, co se dá." Bylo to velmi dobře řečeno; jenže je snazší nedat člověku prostředky k vlivu než mu zabránit, aby jich zneužíval. Tady začaly chyby vlastenců: jakmile byl dvůr poražen, bylo třeba sestavit vynikající Radu, jejíž členové by, bezúhonní v jednání a vynikající rozhledem, dodali vládě úcty-

1. Perroud: Paní Rolandová tím naznačuje, že ona i její manžel stáli zcela mimo přípravy 10. srpna; totéž tvrdí Champagneux a Perroud jim v zásadě věří. Upozorňuje však, že povstání předvídali, že je o přípravách zpravoval Barbaroux a že jejich důvěrník Lanthenas byl do hnutí zapleten. Paní Rolandová se pohoršovala nad samotnou myšlenkou sblížení Girondy s dvorem, vyčítala Vergniaudovi, že ji připustil ve své slavné řeči z 3. července, a čekala sesazení, nebo aspoň suspendování krále. Že událost nečekali tak brzy, ukazuje fakt, že Roland 26. července žádal Shromáždění o svolení opustit Paříž a 3. srpna je dostal. – Dne 10. srpna 1792 dobyli povstalci Tuilerijský palác, Zákonodárné shromáždění suspendovalo krále a povolalo zpět do úřadu propuštěné „vlastenecké" ministry Rolanda, Clavièra a Servana.

2. Georges-Jacques Danton (1759–1794), advokát, řečník klubu kordeliérů a jedna z hlavních postav povstání 10. srpna. Perroud: ministrem spravedlnosti byl zvolen na zasedání 10. srpna, 21. září odstoupil, aby zůstal poslancem za Paříž. Popraven byl 5. dubna 1794 spolu s Fabrem d'Églantine a Camillem Desmoulinsem.

hodný chod a zjednali jí vážnost u cizích mocností. Dosadit Dantona znamenalo naočkovat vládě ty lidi, jež jsem vylíčila výše – lidi, kteří vládu trápí, dokud jim nedá úřad, ale kteří ji kazí a ponižují, jakmile se podílejí na jejím konání. Kdo by však byl takové úvahy činil? Kdo by se odvážil je vyslovit a hlasitě je hájit? Volbu určovalo Shromáždění, případně jeho komise Dvaceti jedna[3]; zasedalo v ní mnoho schopných mužů, ale ani jeden vůdce, ani jedna z těch bytostí mirabeauovského ražení, které dovedou poroučet davu, svázat vůle moudrých v jediný svazek a předložit je s převahou génia, jemuž se poslouchá, jakmile se jen projeví.

Nevědělo se, koho dát do námořnictva; Condorcet se zmínil o Mongeovi[4], protože ho viděl řešit geometrické úlohy v Akademii věd – a Monge byl zvolen. Je to podivín, který by dovedl vyvádět všelijaké opičky na způsob medvědů, jež jsem viděla dovádět v příkopech města Bernu: nikdo nemůže být těžkopádnějším šaškem a méně se hodit k tomu, aby byl zábavný. Kdysi kameník v Mézières, kde ho abbé Bossut povzbudil a přiměl ho začít studovat matematiku, vypracoval se usilovnou prací – a přestal se se svým dobrodincem stýkat, jakmile začal doufat, že se mu vyrovná. Jinak dobrák, nebo aspoň člověk, který si dovedl takovou pověst získat v úzkém kroužku, kde by se ani ti nejpotměšilejší nenamáhali ukazovat, že je jen tupý a omezený. Nicméně platil za poctivce a přítele revoluce, a lidé byli zrádců tak syti a tak v rozpacích, kde vzít schopné muže, že se začínalo vystačit s těmi, kdo byli spolehliví. Nemusím mluvit o jeho ministerstvu; žalostný stav našeho loďstva dnes až příliš dokazuje jeho neschopnost a nicotnost.

3. Perroud: komise zřízená Zákonodárným shromážděním 9. března 1792, aby mu navrhovala „všechna opatření vhodná k obnovení a udržení veřejného klidu“; původně měla dvanáct členů, 18. července byl jejich počet zvýšen na jednadvacet. Od 21. července jí předsedal Condorcet a komise se snažila „vzít do rukou všechny záležitosti, celou vládu“; 10. srpna byla pověřena organizací nové vlády. Byla první podobou Výboru všeobecné obrany (leden 1793), z něhož v dubnu 1793 vznikl Výbor pro veřejné blaho.

4. Gaspard Monge (1746–1818), matematik, zakladatel deskriptivní geometrie, ministr námořnictva od 10. srpna 1792 do dubna 1793; Condorcet (1743–1794), matematik a filozof, byl stálým tajemníkem Akademie věd. Perroud: abbé Charles Bossut (1730–1814), proslulý matematik, byl od roku 1752 profesorem na ženijní škole v Mézières; Monge byl kolem roku 1760 jeho žákem, ne však na samotné ženijní škole, kam se přijímali jen šlechtici, nýbrž na připojené praktické škole. – Údaj o kamenickém řemesle je zlomyslné zjednodušení: Monge, syn obchodníka z Beaune, působil v Mézières zprvu jako kreslič. – Medvědí jámy v bernských příkopech viděli Rolandovi při cestě do Švýcarska roku 1787.

První Rolandovou starostí bylo provést ve svých úřadech obměnu, jejíž potřebu už dříve pocítil[5]; obklopil se muži pracovitými, osvícenými a oddanými zásadám; a i kdyby byl vykonal jen to jediné, prokázal by této části ministerstva velké dobro. Pospíšil si napsat všem departementům s onou silou, kterou dává rozum, s onou mocí, jež náleží pravdě, s onou vroucností, která vyvěrá z citu; ukazoval jim v revoluci 10. srpna nový osud Francie, nutnost, aby se všechny strany sjednotily kolem spravedlnosti, jež předchází všem výstřelkům, kolem svobody, která je štěstím všech, kolem dobrého pořádku, jenž jediný ji může zajistit, a kolem zákonodárného sboru, jemuž přísluší vyjadřovat obecnou vůli. Správní sbory, které se zdály váhat, byly suspendovány nebo rozpuštěny. Velká pohotovost ve vyřizování věcí a nanejvýš čilá a rozsáhlá korespondence rozšířily všude týž duch, oživily důvěru a vdechly vnitru země nový život.

Danton a Fabre d'Églantine

Danton skoro nenechal uplynout den, aby ke mně nepřišel; jednou kvůli Radě: přišel trochu před hodinou zasedání a zašel do mého bytu, nebo se u mne zastavil trochu po něm, obvykle s Fabrem d'Églantine[6]; jindy si ke mně přišel na polévku, i v jiné dny, než kdy jsem obvykle přijímala, aby probral s Rolandem nějakou záležitost.

Nelze okázaleji projevovat horlivost, větší lásku ke svobodě, živější touhu dohodnout se s kolegy, aby jí sloužili co nejúčinněji. Hleděla jsem na tu odpudivou a ukrutnou tvář, a přestože jsem si říkala, že nikoho nelze soudit podle toho, co se o něm povídá, že proti němu nemám nic jistého, že i ten nejpoctivější člověk musí mít v době stranických sporů dvojí pověst, zkrátka že je třeba mít se na pozoru před zdáním, nedokázala jsem si s tou tváří spojit představu dobrého člověka. Nikdy jsem neviděla nic, co by tak

5. Perroud: Za prvního ministerstva nemohl Roland své úřady příliš přetvořit, neboť úředníci měli pověření od krále. Hned 11. srpna, jakmile složil přísahu před Shromážděním, však prosadil dekret, že „ministři jsou oprávněni provádět každý ve svém resortu všechny vhodné změny“. Tehdy postavil Champagneuxe do čela prvního oddělení, Faypoulta druhého, Lanthenase třetího, Lecamuse čtvrtého atd. – Oběžník správním sborům, o němž je dále řeč, je z 23. srpna 1792.

6. Philippe-François-Nazaire Fabre, zvaný d'Églantine (1750–1794), herec a dramatik, později tvůrce názvů měsíců revolučního kalendáře. Perroud: Dantonův důvěrník (byli voliči téže sekce); Danton ho 10. srpna povolal za generálního sekretáře ministerstva spravedlnosti; funkce se musel vzdát v září, když byl zvolen poslancem za Paříž. Popraven s Dantonem 5. dubna 1794.

dokonale vystihovalo prudkost surových vášní a nejpodivuhodnější odvahu, napůl zastřenou vzezřením velké žoviálnosti, strojenou upřímností a jakousi dobráckostí. Má dost živá obrazotvornost si všechny osoby, které mě zaujmou, představuje v činnosti, o níž se domnívám, že odpovídá jejich povaze; nedokážu se půl hodiny dívat na tvář, která se trochu vymyká všednosti, aniž bych ji oblékla do kroje nějakého povolání nebo jí přidělila roli, kterou mi vnukne či připomene. Tahle obrazotvornost mi Dantona často ukazovala s dýkou v ruce, jak hlasem i gestem podněcuje tlupu vrahů, bázlivějších nebo méně krutých, než je on sám, anebo jak, spokojen se svými zločiny, posunkem, jímž se vyznačuje Sardanapal, dává najevo své zvyky a sklony. Věru, vyzývám kteréhokoli zkušeného malíře, aby v Dantonově osobě nenašel všechno, co se k takové kompozici hodí.

Co se týče Fabra d'Églantine – oblečen do kutny, ozbrojen stiletem, zaneprázdněn spřádáním úkladů, jak očernit nevinnost nebo zahubit boháče, jehož jmění mu leží v oku –, je tak dokonale ve své roli, že kdo by chtěl namalovat nejproradnějšího Tartuffa, stačilo by mu vymalovat jeho portrét v tomto přestrojení.

Ti dva se velmi snažili rozvázat mi jazyk tím, že se mnou mluvili o vlastenectví: v tomto ohledu jsem neměla co zamlčovat ani skrývat; své zásady vyznávám stejně otevřeně před těmi, o nichž si myslím, že je sdílejí, jako před těmi, u nichž tuším, že tak čisté zásady nemají: vůči jedněm je to důvěra, vůči druhým hrdost; pohrdám tím, abych se skrývala, byť pod záminkou či v naději, že tak lépe proniknu do nitra druhých. Lidi vytuším citem a soudím je podle jejich jednání, porovnaného v různých dobách s jejich řečmi; já sama se však ukazuji celá a nikdy nenechám nikoho na pochybách, kdo jsem.

Jakmile Shromáždění z vlastního podnětu vydalo dekret, jímž přidělilo ministru vnitra sto tisíc liber na tisk užitečných spisů[7], ptali se mě Danton a především Fabre jakoby jen tak v hovoru, zda je na to Roland připraven, zda má po ruce spisovatele, jichž by mohl použít, a podobně. Odpověděla jsem, že není cizí těm, kdo se už dali poznat; že periodické listy psané v dobrém duchu samy ukazují, koho je vhodné podporovat; že jde o to, sejít

7. Perroud: dekret z 18. srpna 1792.

se s jejich autory, občas je svolat, aby se dozvěděli o skutečnostech, jejichž znalost je třeba šířit, a dohodli se, jak nejúčinněji vést mysli k témuž cíli. Že jestli on, Fabre, a on, Danton, některé z nich blíže znají, ať je doporučí a přijdou s nimi k ministru vnitra, kde by se dalo, řekněme jednou týdně, pohovořit o tom, čím by se spisovatelé za daných okolností měli především zabývat. „Máme v plánu," odvětil mi Fabre, „list vylepovaný na zdech, který se bude jmenovat *Zpráva svrchovanému lidu* a podá obraz poslední revoluce; budou na něm pracovat Camille Desmoulins, Robert[8] a další. – Nuže, musíte je přivést k Rolandovi." Tomu se vyhnul a o listu už nemluvil; ten však začal vycházet, jakmile Shromáždění dalo Radě dva miliony na tajné výdaje. Danton svým kolegům řekl, že každý ministr by s nimi měl volně nakládat ve svém resortu, ale protože ministři zahraničních věcí a války už podobné fondy mají, sluší se, aby ty dva miliony zůstaly k dispozici ostatním čtyřem, z nichž by tak každý měl tolik a tolik set tisíc liber. Roland se tomuto návrhu rázně postavil: dokázal, že Shromáždění zamýšlelo dát výkonné moci v těchto krizových chvílích všechny prostředky, jichž může potřebovat, aby jednala rychle; že o použití těchto fondů má rozhodovat Rada jako celek, podle žádostí a na účely, jež každý předloží; že on sám prohlašuje, že z nich nechce nic použít, aniž by to zdůvodnil před Radou, které přísluší o nich rozhodovat a které byly svěřeny[9]. Danton odsekl, zaklel, jak měl ve zvyku, mluvil o revoluci, o velkých opatřeních, o tajemství, o svobodě; ostatní, snad svedeni potěšením hospodařit si každý podle libosti, se přidali na jeho stranu proti vší spravedlnosti, politice i jemnocitu, navzdory Rolandovým námitkám a jeho rázné neústupnosti, jejíž přísnost se nelíbila. Danton si pospíšil vybrat ze státní pokladny sto tisíc tolarů, s nimiž naložil, jak se mu zlíbilo; což mu nezabránilo, aby si pod různými záminkami nevymohl od Servana šedesát tisíc liber a od Lebruna

8. Camille Desmoulins (1760–1794), novinář a Dantonův přítel, a François Robert (1763–1826), novinář a poslanec za Paříž. Perroud: oba patřili k sekci Théâtre-Français a následovali Dantona do jeho krátkého ministerstva – Camille jako sekretář pečeti, Robert jako šéf soukromých sekretářů; o Robertovi autorka mluví dále v *Portrétech a anekdotách*. List *Compte rendu au peuple souverain* vycházel jako plakát ve foliovém formátu, patrně od 28. srpna 1792, a měl šestnáct čísel.

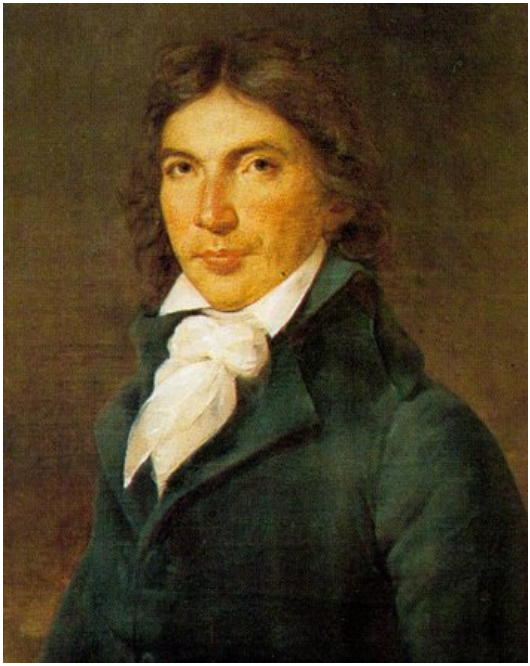
9. Poznámka paní Rolandové: „Z těchto fondů nikdy nevydal víc než 1200 liber, a to jedinou poukázkou ve prospěch Hella, bývalého poslance Ústavodárného shromáždění, na náklady lidového vzdělávání v němčině v rýnských departementech."

ještě víc z tajných fondů jejich resortů[10]. Shromáždění nikdy nepředložil vyúčtování: spokojil se s tím, že mu potvrdil, že je složil Radě[11]; a Radě pouze sdělil, na zasedání, kde Roland pro nemoc nebyl, že dal dvacet tisíc franků tomu, deset jinému a tak dále, pro revoluci, pro jejich vlastenectví a podobně. Tak mi to opakoval Servan. Rada, když se jí Shromáždění otázalo, zda Danton předložil účty, prostě odpověděla, že ano – tak veliká byla její zbabělost. Danton však nabyl takové moci, že se ho tito bázliví lidé báli urazit. Došlo to tak daleko, že statečný Servan mi při odchodu z ministerstva, jehož tíha byla nad jeho síly, přiznal, že zamořil armádu kordeliéry[12], Dantonovými agenty; že jsou sice jen nadpočetní a že odvážný nástupce ji jich snadno zbaví. Vyčítala jsem mu tuto slabost. „Byl jsem nemocen; a co chcete odmítnout lidem, kteří mají za zády tlupu připravenou vás zavraždit? – Člověk odejde dřív, než by jim cokoli povolil, a udá je celé republice.“ Tato okolnost mi opravdu ukázala Servana méně pevného, než jsem ho soudila. Jeho nemoc, jakýsi chorobný výron šťáv, který se mu usadil v hlavě, se mi zdála jedinou omluvou.

10. Joseph Servan (1741–1808), ministr války (znovu od 10. srpna do začátku října 1792), a Pierre Lebrun, zvaný Lebrun-Tondu (1754–1793), ministr zahraničních věcí, popravený v prosinci 1793. – Tolar (écu) měl tři libry; sto tisíc tolarů tedy činilo tři sta tisíc liber.

11. Perroud odkazuje na obhajobu Dantona v Aulardově studii o Dantonových účtech (*Études et leçons sur la Révolution française*).

12. Klub kordeliérů (Společnost přátel práv člověka a občana), nazvaný podle bývalého františkánského kláštera, v němž zasedal; radikálnější než jakobíni a Dantonova hlavní mocenská opora.

Camille Desmoulins (1760–1794), portrét od Jeana-Sébastiena Rouillarda. Volné dílo.

Po tom všem se nikdo nebude divit, že když chtěl Danton poslat do Bretaně jednoho ze svých lidí, pod záminkou, že má prohlédnout přístavy a prověřit inspektory, přiměl ministra námořnictva, aby mu vystavil pověření; protože však taková pověření musí podepsat všichni členové Rady, Roland to odmítl. „Jedno ze dvou," řekl Mongeovi, „buď vaši úředníci v námořnictvu plní svou povinnost, nebo ji neplní, a to můžete dokonale posoudit sám. V tom druhém případě je musíte bez milosti propustit; v prvním – proč je odrazovat a urážet tím, že k nim pošlete cizího člověka, který s tímto oborem nemá nic společného a dokazoval by jim vaši nedůvěru? Taková operace nemá nic, co by se slučovalo s povahou správce; toto pověření nepodepíšu." Zasedání Rady se protáhlo; papíry k podpisu se ke konci hromadily; Roland zjistí, že právě připojil svůj podpis za podpisy všech kolegů pod to zamítnuté pověření, jež mu kdosi podstrčil; škrtne jej a hlasitě se ohradí proti Mongeovi, který mu vyděšeně odpoví potichu: „To chce Dan-

ton; když mu to odmítnu, udá mě Komuně, kordeliérům a dá mě pověsit. – Nuže, já, ministr, raději odejdu, než abych ustoupil před takovými ohledy.“

Doručitel toho pověření byl v Bretani zatčen na příkaz jedné správy, kterou jeho chování popudilo a jíž se Rolandův škrtnutý podpis zdál oprávněným důvodem, aby si doručitele prověřila zblízka: byly proti němu vážné stížnosti; bylo to však koncem roku, kdy Hora již otevřeně hájila všechny anarchisty, a ta prosadila dekret, že Guermeur[13] má být propuštěn na svobodu. Nechala jsem se strhnout okolnostmi; vracím se k souvislosti událostí.

Danton a Fabre ke mně přestali docházet v posledních dnech srpna; nechtěli se zřejmě vystavovat pozorným očím v době, kdy zpívali zářijové jitřní[14], a dostatečně už odhadli, co je Roland a jeho okolí zač. Pevná, ušlechtilá a přímá povaha, přísné zásady projevované bez okázalosti, ale i bez ostychu, vyrovnané a stálé jednání jsou každému hned na očích. Usoudili, že Roland je poctivý člověk, s nímž se v podnicích jejich druhu nedá nic dělat; že jeho žena nenabízí žádnou skulinu, jíž by bylo možné na něj působit; že, stejně pevná v zásadách, má snad onen druh pronikavosti vlastní jejímu pohlaví, před níž se falešní lidé musí mít na pozoru ještě víc; snad také usoudili, že občas dovede vzít do ruky pero[15], a že celkem vzato takový pár, silný rozumem a povahou a s jistým nadáním, může škodit jejich záměrům a je dobrý jen k tomu, aby byl zničen. Další běh událostí, osvětlený ostatně spoustou podrobností, které bych dnes těžko vykládala,

13. Perroud: Guermeur se ve skutečnosti jmenoval Royou a byl bratrem abbého Royou, redaktora vášnivě royalistického listu *L'Ami du Roi*; aby nebyl kompromitován, přijal jméno bretaňské vesnice, odkud rod pocházel. Byl členem proslulého dozorčího výboru Komuny z 2. září a nazítří prováděl domovní prohlídku u Brissota. Jeho mise v Bretani vyvolala takové incidenty, že ho správa departementu Finistère dala 22. září zatknout jako hlasatele anarchie a městská rada v Quimperu ho držela ve vězení, dokud Konvent po bouřlivých debatách 4. března 1793 nevyslovil jeho propuštění; v září 1793 se stal porotcem revolučního tribunálu. Protokoly Výkonné rady vyprávění paní Rolandové potvrzují: u pověření pro Guermeura (zasedání 17. září) stojí: „Pan ministr vnitra se k tomuto usnesení nepřipojil.“

14. Narážka na Bartolomějskou noc (1572), přezdívanou po vzoru „sicilských nešpor“ „pařížské jitřní“ (*matines*); paní Rolandová takto označuje zářijové masakry.

15. Perroud: Camille Desmoulins ve své *Historii brissotinů* obviňuje Rolanda z autorství jednoho plakátu z té doby a jako důkaz uvádí, že „jeho korektura byla viděna na jeho psacím stole, celá opravená rukou jeho ženy“.

ale z nichž mi zůstal živý pocit, dává těmto dohadům veškerou průkaznost důkazu.

Za jedno z prvních opatření Rady se vymyslelo vyslat do departementů komisaře, kteří by lidi poučili o událostech 10. srpna a především povzbudili k přípravám obrany, k rychlým odvodům rekrutů potřebných pro naše armády proti nepřátelům na hranicích a podobně[16]. Jakmile se začalo jednat o jejich výběru a zároveň o návrhu na jejich vyslání, požádal Roland o lhůtu do zítřka, aby promyslel, koho by mohl doporučit. „Postarám se o všechno," zvolal Danton, „pařížská Komuna nám dodá výborné vlastence." Líná většina Rady mu svěřila péči o jejich výběr, a nazítří přišel na Radu s pověřeními už úplně vyhotovenými; zbývá jen doplnit jména, která předkládá, a podepsat. Zkoumá se málo, nediskutuje se vůbec, a podepisuje se. A hle, roj málo známých lidí, pletichářů ze sekcí nebo klubových křiklounů, vlastenců z nadšení a ještě víc ze zištnosti, kteří většinou neměli jiné existence než tu, jíž se chápali nebo kterou doufali získat ve veřejných bouřích, ale byli velmi oddáni Dantonovi, svému ochránci, a snadno podléhali kouzlu jeho mravů a jeho bezuzdného učení – ti všichni se stávají zástupci Výkonné rady v departementech Francie.

Tato operace mi vždy připadala jako jeden z největších stranických tahů Dantonových a jako nejponižující lekce pro Radu.

Je třeba si představit, jak byl každý ministr v těchto bouřlivých dobách zahlcen záležitostmi svého resortu, abychom pochopili, že poctiví a schopní lidé mohli jednat s takovou lehkomyslností. Faktem je, že ministry vnitra, války a dokonce i námořnictva přetěžovala nadměrná práce a že podrobnosti příliš pohlcovaly jejich síly, než aby každému z nich zbyl čas přemýšlet o velké politice. Rada by musela být složena z mužů, kteří by se radili, a nikoli spravovali. Danton byl v resortu, který dává nejméně práce; kromě toho si plnění svých úředních povinností pramálo bral k srdci a skoro se jimi nezabýval; úředníci roztáčeli kolo, on jim svěřoval razítko se svým podpisem a stroj běžel, jak běžel, aniž by se o to staral. Všechen svůj čas a všechnu pozornost věnoval kombinacím a pletichám, jež sloužily

16. Perroud: Prozatímní výkonná rada (tak se od suspendování krále nazývalo ministerstvo) vyslala 29. srpna třicet komisařů do departementů mezi Paříží a hranicí; 3. září jmenovala dalších dvacet čtyři, vybraných z pařížské Komuny, pro celou Francii.

jeho záměrům rozmnožit svou moc a jmění. Neustále pobýval v kancelářích ministerstva války, dosazoval do armád lidi svého ražení; nacházel způsoby, jak jim zajistit podíl na dodávkách a zakázkách; nezanedbal žádný obor, v němž mohl prosazovat tyto lidi – kal zkaženého národa, který se při politických převratech stává jeho pěnou a na krátké chvíle nad ním vládne; tím rozmnožoval svůj vliv a vytvářel si stranu, která se brzy stala mocnou, neboť dnes vládne.

[Sedmý sešit.]

Zářijové dny

Nepřátelé postupovali na naše území, jejich úspěchy začínaly být znepokojivé; lidé, kteří chtějí vést lid a prostudovali prostředky, jak na něj působit, velmi dobře vědí, že strach je jedním z nejmocnějších. Toto hnutí mysli naprosto podrobuje ty, kdo je prožívají, těm, kdo se jím ovládnout nedají: oč větší výhodu pak mají ti, kdo ho záměrně vyvolávají, pod záminkami nebo falešnými zprávami! Tento výpočet si jistě učinili podněcovatelé zářijových dnů; museli sledovat dvojí cíl: vyvolat pohyb, v jehož zmatku by jim vniknutí do věznic a vraždění vězňů poskytlo příležitost ukojit osobní nenávisti a provést loupež, jejíž výtěžek lichotil jejich chamtivosti, a rozšířit onen druh ohromení, za něhož hrstka smělých ctižádostivců klade základy své moci. Nižší nástroje nebylo těžké získat vidinou zisku; záminka, že se obětují domnělí zrádci, jejichž spiknutí je třeba se obávat, měla svést několik horkých hlav, oklamat lid a posloužit k ospravedlnění činu, z něhož by pro strůjce vzešla oddanost jejich dobře placených pohůnků, přízeň všech, kdo by měli s vůdci podíl na kořisti, a poslušnost lidu – zastrašeného, zaskočeného nebo přesvědčeného o síle a spravedlnosti akce, k níž by ho dokázali připoutat tím, že by mu ji předložili jako jeho vlastní dílo. Proto každý, kdo se později odvážil proti těmto zločinům vystoupit, byl prohlášen za pomlouvače Paříže, vydán jako takový napospas zuřivosti jisté třídy jejích obyvatel a nazván federalistou a spiklencem. To je zločin Dvaadvaceti[17], spojený s neodpustitelnou vinou jejich převahy.

17. Dvaadvacet – girondističtí poslanci, jejichž vyloučení z Konventu žádaly v dubnu 1793 pařížské sekce a Komuna; po povstání 31. května – 2. června 1793 byli spolu s dalšími zatčeni.

Zpráva o dobytí Verdunu[18] se rozšířila 1. září s velkým hlukem a zděšením; stálí účastníci pouličních hloučků tvrdili, že nepřítel táhne na Châlons; podle nich mu stačily už jen tři dny pochodu, aby byl v Paříži; a lid, který se ptá jen po vzdálenosti a nepočítá se vším, co armáda na pochodu potřebuje – s proviantem, zavazadly, dělostřelectvem, zkrátka se vším, čím se její postup tolik liší od cesty jednotlivce –, viděl už cizí vojska v dýmajícím a zpustošeném hlavním městě. Nebylo opomenuto nic, co mohlo rozpálit obrazotvornost, zveličit věci a rozmnožit nebezpečí; nebylo těžké vymoci na Shromáždění několik opatření, jež se k podpoře takových záměrů hodila[19]. Domovní prohlídky pod záminkou pátrání po ukrytých zbraních a odhalování podezřelých osob – prohlídky, které byly od 10. srpna tak časté – byly nařízeny jako obecné opatření a prováděly se uprostřed noci. Vedly k novým a četným zatčením a k neslýchanému týrání. Komuna z 10. srpna[20], složená z velké části z oněch lidí, kteří nemajíce co ztratit mohou v revolucích všechno získat, tato Komuna, jež už měla na svědomí tisíc výstřelků, potřebovala páchat nové, neboť beztrestnost se zajišťuje hromaděním zločinů. Slavnostně se vyhlašují neštěstí vlasti; na věžích metropolitního chrámu se vztyčuje černá vlajka, znamení tísně; střílí se z poplašného děla; Komuna dává troubením vyhlásit, že se občané mají všichni shromáždit v neděli 2. září na Martově poli, aby se kolem oltáře vlasti sešli horliví obránci, kteří by chtěli okamžitě vytáhnout na její obranu. Zároveň však dává nařídit uzavření městských bran, a nikoho tato protichůdná opatření nezarazí: mluví se o spiknutí, které ve věznicích kují aristokraté (neboli boháči), jichž tam byl zavřen velký počet, o znepokojení lidu a o jeho nechuti opustit svá ohniska a nechat za sebou tyto žravé vlky, kteří by se, jakmile se utrhnou z řetězu, vrhli na to nejdražší, co zde zanechali.

Při prvních známkách neklidu napsal ministr vnitra, který má obecný dozor nad pořádkem, ale nikoli bezprostřední výkon moci ani právo nasadit ozbrojenou sílu, naléhavě Komuně, v osobě starosty, aby jí ukázal, jakou bdělost musí projevit; nezůstal jen u tohoto opatření: obrátil se na vrchního

18. Verdun, obléhaný pruským vojskem, kapituloval 2. září 1792 (pevnost Longwy padla už 23. srpna); 1. září se tedy Paříži šířily zprávy o jeho obležení a očekávaném pádu.
19. Perroud: dekret z 28. srpna, který povolil domovní prohlídky, a usnesení Komuny z 29. srpna, jež povolilo zatýkání na jejich základě; noční prohlídky se konaly z 29. na 30. srpna.
20. Povstalecká Komuna, která v noci na 10. srpna 1792 vytlačila zákonnou pařížskou obecní radu a až do prosince 1792 soupeřila s národními orgány o moc.

velitele, aby mu doporučil posílit stráže a bdít nad věznicemi; učinil ještě víc: když se dozvěděl, že věznice jsou ohroženy, formálně ho vyzval, aby je dal pečlivě střežit, a uvalil na něj odpovědnost za to, co se stane; a aby dodal větší váhu výzvě, na niž se jeho pravomoc omezovala, dal ji vytisknout a vylepit na všech nárožích: to znamenalo upozornit občany, aby bděli sami, kdyby velitel na svou povinnost zapomněl[21].

V neděli 2. září kolem páté hodiny odpoledne, tedy zhruba v tu chvíli, kdy byly věznice obklíčeny, jak jsem se dozvěděla později, přichází do ministerstva vnitra asi dvě stě mužů; s velkým křikem žádají ministra a zbraně.

Z hloubi svého bytu jako bych slyšela nějaký pokřik: vyjdu a z místností, jejichž okna vedou na velké nádvoří, spatřím srocení; jdu do předpokoje, vyptávám se, co se děje: Roland odešel, ale ti, kdo ho žádali, se s tímto vysvětlením nespokojili a chtěli s ním za každou cenu mluvit; sluhové jim bránili jít nahoru a opakovali jim pravdu. Poručila jsem, aby jim někdo mým jménem vzkázal, ať jich deset přijde nahoru: vstoupí; klidně jsem se jich zeptala, co si přejí; řekli mi, že jsou to stateční občané připravení odejít do Verdunu, ale že nemají zbraně; že si je přišli vyžádat od ministra a že ho chtějí vidět. Upozornila jsem je, že ministr vnitra nikdy žádné zbraně k dispozici neměl; že si o ně mají říct na ministerstvu války a u ministra tohoto resortu; odpověděli, že tam už byli, že jim tam řekli, že žádné nejsou, že všichni ti ministři jsou zatracení zrádci a že chtějí Rolanda. „Mrzí mě, že odešel, protože by vás přesvědčil svými dobrými důvody. Pojďte si se mnou prohlédnout budovu; přesvědčíte se, že doma není, že nikde nejsou žádné zbraně, a uvědomíte si, že tu ani žádné být nemají. Vraťte se na ministerstvo války nebo si jděte se svými oprávněnými stížnostmi na Komunu, a chcete-li, aby s vámi Roland mluvil, jděte do budovy ministerstva námořnictva: celá Rada je tam shromážděna.“ – Odešli. Postavila jsem se na balkon do nádvoří; viděla jsem zuřivce v košili, s rukávy vyhrnutými nad

21. Perroud: Po těchto dopisech starostovi a veliteli národní gardy z doby před masakry nenašel stopy; známé dopisy, všude otištěné, jsou datovány 4. září ve 3 hodiny odpoledne, a zdá se, že Rolanda události zaskočily. Rolandův dopis Shromáždění, v němž prohlašuje, že „výkonná moc nemohla tyto výstřelky předvídat ani jim zabránit“ a že „je povinností ustavených úřadů učinit jim přítrž, anebo se pokládat za zničené“, však byl přečten už na večerním zasedání 3. září. Koncept průvodního dopisu, jímž ministr vnitra předával Shromáždění dopisy Santerrovi a Pétionovi ze 4. září, je celý psán rukou paní Rolandové, s odkazy a škrty.

lokty a se šavlí v ruce, jak řeční proti zradám ministrů; mých deset vyslanců se rozptýlí v davu a nakonec dosáhnou toho, že se za zvuku bubnu stáhne, ale odvedli s sebou komorníka jako rukojmí; hodinu ho honili ulicemi a pak ho pustili.

Okamžitě jsem nasedla do kočáru, abych jela na ministerstvo námořnictva a uvědomila manžela, co se právě stalo. Rada ještě nezasedala; zastihla jsem početnou společnost, několik poslanců: ministr války a ministr spravedlnosti ještě nepřišli, ostatní seděli v salonu jako ve společnosti. Vylíčila jsem tu příhodu; každý ji komentoval po svém; většina ji brala jako nahodilý výsledek okolností a rozjitřených myslí.

Co tehdy dělal Danton? Dozvěděla jsem se to až po několika dnech, ale je dobré to říct zde, abych srovnala fakta. Byl na starostenském úřadě[22], v takzvaném dozorčím výboru, odkud vycházely rozkazy k zatčením, jež se už několik dní tak množila: právě tam objal Marata po komedii předstírané čtyřiadvacetihodinové roztržky. Vyjde nahoru k Pétionovi, vezme ho stranou a řekne mu svou mluvou, vždy okořeněnou rázovitými výrazy: „Víte, co je napadlo? Což nevydali zatykač na Rolanda? – Kdo? ptá se Pétion. – No přece ten šílený výbor. Vzal jsem ten zatykač; tady ho máte; tohle nemůžeme nechat jen tak. K čertu! Proti členovi Rady!“ Pétion zatykač vezme, přečte, s úsměvem mu ho vrátí a řekne: „Nechte je, bude to mít dobrý účinek. – Dobrý účinek!“ odvětí Danton, který starostu zvědavě pozoroval; „ó, to nestrpím, hned je umravním“, a zatykač nebyl vykonán. Kdo si však neřekne, že těch dvě stě mužů muselo být posláno k ministru vnitra původci zatykače? Kdo nepojme podezření, že nezdar jejich pokusu, který provedení plánu zdržel, mohl ty, kdo jej vymysleli, přimět k váhání? Kdo nevidí v Dantonově návštěvě u starosty krok spiklence, který chce vyzvědět, jaký účinek by úder měl, nebo si připsat zásluhu, že jej odvrátil, když se jinak nezdařil nebo byl nedobrovolným zdržením zpochybněn?

Ministři odešli z Rady po jedenácté hodině; teprve druhý den ráno jsme se dozvěděli o hrůzách, jichž byla noc svědkem a které se ve věznicích páchaly dál. Se srdcem sevřeným nad těmito ohavnými zločiny, nad bez-

22. Perroud: Starostenský úřad (Mairie) sídlil tehdy v Cité, na nádvoří Justičního paláce. – Do dozorčího výboru Komuny byl 2. září přibrán Marat. Pařížským starostou byl Jérôme Pétion (1756–1794), později girondistický poslanec, který v červnu 1794 na útěku skončil sebevraždou.

mocností je zastavit, nad zjevnou spoluvinou Komuny a vrchního velitele[23], shodli jsme se, že poctivému ministrovi nezbývá než je co nejhlasitěji udat, přimět Shromáždění, aby je zastavilo, pobouřit proti nim poctivé lidi, smýt tak ze sebe hanbu, že se na nich podílí mlčením, a vystavit se, bude-li třeba, dýkám vrahů, jen aby se vyhnul zločinu a potupě být jakkoli jejich spoluviníkem. „A přitom je pravda," řekla jsem manželovi, „že rozhodnutí, k nimž je třeba odvahy, jsou stejně tak ku prospěchu bezpečnosti jako spravedlnosti; drzost se krotí jen pevností; kdyby udání těchto výstřelků nebylo povinností, bylo by činem opatrnosti. Lidé, kteří je páchají, vás musí nenávidět, protože jste se jim ze všech sil snažil bránit; nezbývá vám, než abyste v nich vzbudil strach a zjednal si u nich respekt." Roland napsal Shromáždění onen dopis z 3. září, který se stal stejně proslulým jako dopis, jejž předtím adresoval králi[24]. Shromáždění jej přijalo s nadšením; nařídilo jej vytisknout, rozeslat a vylepit; tleskalo mu, jako chválí a tleskají slabí lidé projevům odvahy, kterou by sami napodobit nedokázali, ale která se jich dotýká a probouzí v nich jakousi naději.

Vzpomínám si, že jsem četla jedno velmi aristokratické dílko, které v Londýně od té doby sepsal, myslím, Peltier[25]: autor se velice divil, že týž člověk, který se tak drze provinil proti svému králi, projevil později tolik spravedlnosti a lidskosti. Duch strany musí věru činit lidi hodně nedůslednými, anebo je ctnost tak vzácná, že už v ni nikdo nechce věřit. Přítel svých bližních a svobody nenávidí stejně mocně a se stejnou rázností udává tyranii královskou i lidovou, despotismus trůnu, lstivost dvorů, nepořádky anarchie i krutost lupičů.

23. Perroud: Santerre. – Antoine-Joseph Santerre (1752–1809), sládek z předměstí Saint-Antoine, od 10. srpna vrchní velitel pařížské národní gardy.
24. Perroud: dopis z 3. září otiskl *Moniteur* 5. září. – Dopisem králi je míněn Rolandův dopis Ludvíku XVI. z června 1792, který vedl k propuštění girondistických ministrů 13. června 1792.
25. Jean-Gabriel Peltier. Perroud: proslulý royalistický pamfletista, jeden z redaktorů *Actes des Apôtres*, uprchl po 10. srpnu do Londýna a vydal tam *Dernier tableau de Paris, ou Précis de la Révolution du 10 août et du 2 septembre* (1792–1794). V prvním svazku, plném urážek Rolanda, však Perroud nenašel sebemenší ocenění jeho „spravedlnosti a lidskosti"; vězeňkyně má zřejmě na mysli jinou brožuru tohoto libelisty.

Cloots a strašidlo federalismu

Téhož dne, 3. září, mi jeden muž, kdysi Rolandův kolega, kterého jsem ze zdvořilosti pozvala na oběd, přivedl bez ohlášení *Řečníka lidského pokolení*, aniž by se mě předem zeptal, zda s tím souhlasím: viděla jsem v jeho počínání nedostatek způsobů u dobráka, kterého sláva onoho řečníka oslnila. Clootsovi[26], z něhož jsem znala jen nabubřelé deklamace a o němž jsem jinak neměla žádnou nepříznivou zprávu, jsem prokázala zdvořilost; ale jeden z mých přátel mi, když ho spatřil, pošeptal: „Uvádíte k sobě nesnesitelného příživníka; nerad ho tu vidím.“ Předmětem rozhovoru byly události dne; Cloots tvrdil, že dokáže, že šlo o opatření nezbytné a spasitelné; vychrlil spoustu otřepaných frází o právech národů, o spravedlnosti jejich pomsty a o tom, jak prospívá štěstí lidského rodu; mluvil dlouho a velmi hlasitě, jedl ještě víc a nejednoho posluchače znudil. Brzy nato byl zvolen poslancem a několikrát přišel znovu, sám od sebe, a bez okolků se tlačil na nejčestnější místo a k nejlepšímu soustu; krajní a chladná zdvořilost, kterou jsem doprovázela péčí vždy obsloužit několik osob před ním, ho musela rychle poučit, že je prohlédnut; pocítil to, už nepřišel a mstil se pomluvami. Nemluvila bych o tomto ubohém člověku, nebýt význačné role, kterou sehrál mezi utrhači poctivých lidí, a umění, s nímž přispěl k tomu, že se z federalismu stalo strašidlo pro hlupáky nebo záminka k proskripci rozumných hlav, které nepřijaly jeho chiméru světové republiky. Když u mne byl naposledy, vytáhl svého koníčka a znovu omílal všechny své výstřednosti o možnosti Konventu složeného z poslanců ze všech koutů světa: jedni odpovídali žerty; Roland, znuděný pedantstvím a hlukem, s nímž Cloots svůj názor hájil a chtěl ho prosadit, byl tak laskav, že mu předložil tři čtyři sylogismy, načež se k němu obrátil zády. Rozhovor se zklidnil a rozdělil se; Buzot, jehož soudný duch se dlouho nebaví bojem s větrnými mlýny, se divil, že se s federalismem zachází jako s politickým kacířstvím; poznamenal, že Řecko, tak slavné, tak bohaté na velké muže a velké činy, se skláda-

26. Perroud: baron Jean-Baptiste (Anacharsis) Cloots (1755–1794), „Řečník lidského pokolení“ a apoštol světové republiky. Zvolen do Konventu za departement Oise, brzy vydal brožuru „Ani Marat, ani Roland“, jež vzbudila jistý rozruch a vysloužila mu ostrou odpověď od Bancala; byl v ní prvním původcem obvinění girondistů z federalismu. Píše tam: „Dne 3. září mě seznámili s tímto ministrem, u něhož jsem obědval čtyřikrát.“ – Cloots pocházel z Kleve v pruském Porýní, odtud narážka na „Prušáky, jeho krajany“; popraven byl s hébertisty 24. března 1794.

lo z malých federovaných republik; že Spojené státy, které v naší době podávaly nejzajímavější obraz dobrého společenského uspořádání, tvořily celek téhož druhu a že totéž platí o Švýcarsku. Že je sice v nynější chvíli a v nynějším postavení Francie důležité uchovat její jednotu, protože tak staví vnějším nepřátelům impozantnější masu a zachovává si jednotu působení, drahocennou pro tvorbu zákonů, které jí mají zajistit ústavu; ale že nelze přehlížet, že politická pouta, jež by spojovala Provensálce s Vlámem, budou vždy poněkud volná; že je nesnadné nechat na tak velké rozloze vládnout onu oddanost, která je silou republik, protože láska k vlasti koneckonců není právě láskou k zemi, kterou člověk obývá, nýbrž ke spoluobčanům, s nimiž žije, a k zákonům, které jim vládnou – jinak by Athéňané nebyli přenesli celou svou existenci na lodě a neopustili své město; že dobře lze milovat jen ty, které člověk zná, a že nadšení lidí oddělených od sebe dvěma sty mílemi nemůže nikdy být společné, jednotné a živé jako nadšení obyvatel malého území.

Právě tyto moudré úvahy, které za moudré pokládala většina těch, kdo je slyšeli, Cloots převrátil a udal jako spiknutí, jehož cílem je federalizovat Francii a odtrhnout departementy od Paříže; Buzota vylíčil jako nejnebezpečnějšího ze spiklenců, Rolanda jako jejich vůdce a poslance, kteří ke mně nejčastěji chodili, jako pomahače tohoto svobodovražedného plánu. Nevím, zda blázen jako Cloots mohl své obavy myslet upřímně; nedovedu se o tom přesvědčit a myslím jen, že ve výrobě své lži našel příležitost pomstít svou uraženou ješitnost, že nebyl obdivován; námět k deklamacím svého ražení, velmi vhodný pro nabubřelost jeho stylu a nespořádanost jeho obrazotvornosti; prostředek, jak škodit lidem, jejichž rozum se mu nutně musí protivit, a jak se spolčit s těmi, jejichž neřesti jsou mu milé – i když připustíme, že nemá tajné poslání rozvrátit Francii pomocí zběsilců, aby usnadnil hru Prušákům, svým krajanům.

Nedělní noc a čtyři dny vraždění

Vraždění mezitím pokračovalo: v Abbaye od neděle večer do úterního rána; v La Force ještě déle; v Bicêtre čtyři dny a tak dále[27]. Svému nynějšímu pobytu v první z těchto věznic vděčím za to, že jsem se dozvěděla podrobnosti, při nichž člověka mrazí a které nemám odvahu vylíčit. Jednu příhodu však nepominu mlčením, protože přispívá k důkazu, že šlo o dobře promyšlený plán: ve Faubourg Saint-Germain byl sběrný dům, kam se umísťují zadržení, které Abbaye nemůže přijmout, když je přeplněná, a policie si k jejich převozu vybrala právě neděli večer, okamžik těsně před všeobecným vražděním: vrahové byli připraveni; vrhli se na vozy – bylo jich pět nebo šest fiakrů – a ranami šavlí a pik probodávali a zabíjeli ty, kdo v nich seděli, uprostřed ulice, za strašlivého křiku jejich bolesti. Celá Paříž byla svědkem těchto hrůzných výjevů, prováděných hrstkou katů (v Abbaye jich nebylo ani patnáct, a u její brány stáli, jako jediná obrana, navzdory výzvám adresovaným Komuně a veliteli, dva národní gardisté). Celá Paříž je nechala být… celá Paříž je v mých očích prokletá a já už nedoufám, že se svoboda ujme mezi zbabělci, necitelnými k nejhorším urážkám, jaké lze uštědřit přírodě a lidskosti, mezi chladnými diváky zločinů, jimž by odvaha padesáti ozbrojených mužů snadno zabránila[28].

Ozbrojená moc byla špatně organizována, tak jako je dosud, neboť lupiči, chtějí-li vládnout, dobře dbají, aby se vzepřeli jakémukoli pořádku, který by jim mohl překážet. Ale je snad třeba znát svého kapitána a pochodovat v řádné rotě, jde-li o to spěchat na pomoc obětem, které někdo vraždí? Skutečností je, že pověst o domnělém spiknutí ve věznicích, jakkoli nepravděpodobná, a strojené zprávy o znepokojení a hněvu lidu držely každého v ohromení a přesvědčovaly ho v bezpečí jeho domova, že jedná lid, ačkoli, sečteno a podtrženo, na celou tu hanebnou výpravu nebylo ani dvě stě lupičů. Proto mě neudivuje první noc; ale čtyři dny! A zvědavci chodili tu podívanou okukovat! Ne, neznám nic v dějinách ani těch nejbarbarštějších národů, co by se dalo s těmito ohavnostmi srovnat. Rolandovo zdraví

27. Věznice Abbaye v Saint-Germain-des-Prés, La Force v Marais a Bicêtre, hospic a vězení jižně od Paříže. Jde patrně o známé přepadení vozů se zadrženými (většinou kněžími odmítajícími přísahu), převáženými 2. září odpoledne do Abbaye a zavražděnými u její brány.

28. Perroud: Rozhořčení paní Rolandové se nedostavilo až dodatečně, při úvahách ve vězení; viz její dopisy Bancalovi z 2., 5. a 9. září 1792.

tím utrpělo; napětí jeho nervové soustavy bylo takové, že jeho žaludek nemohl nic přijmout a zadržená žluč se mu rozlila pod kůži; byl žlutý a zesláblý, a přitom stejně činný, nemohl spát ani jíst a nepřestával pracovat. Vzpomínám si, jak citlivý Gorsas[29], dojat jeho stavem, nemohl zadržet slzy, když ho prosil, aby mírnil rozhořčení, jímž byl prostoupen. Roland ještě nevěděl, že byl předmětem zatykače; já jsem se to dozvěděla a dobře jsem se střežila mu to prozradit; znamenalo by to dodat potravu už tak hlubokému hnutí mysli. Nevím, kdo mu o tom následující týden začal mluvit. Nutno přiznat, že se mu později stalo, že tuto zvláštní okolnost občas uváděl takovým způsobem, že jeho nepřátelé schválně šířili, že se proti těmto popravám vzbouřil jen ze strachu, že by mohl patřit k jejich obětem, ačkoli on jen připojoval ke spravedlivé hrůze, kterou v něm vzbudily, rozhořčení nad tím, že byl počítán mezi ty, kdo je měli podstoupit.

Nejvíc se snažil vykreslit Rolandův odpor k těmto událostem jako plod rozpálené obrazotvornosti a strachu, jímž byl zbytečně zachvácen, právě Danton[30]. Tento rys mi vždy připadal velmi příznačný.

Dějiny jistě uchovají hanebný oběžník dozorčího výboru Komuny, který obsahoval obhajobu zářijových dnů a výzvu, aby se podobné oslavily po celé Francii – oběžník rozesílaný plnými hrstmi po úřadech a opatřený kontrasignací ministra spravedlnosti[31].

Protože okolnosti ukázaly, jak nevhodné by bylo přivézt do Paříže orléanské vězně, jejichž převoz byl nařízen a kteří už byli na cestě, vydal ministr vnitra podle mínění Rady rozkaz dopravit je do Versailles; vyslal se s nimi početný doprovod; lidé, kteří hráli zděšení nad pařížskými vraždami, si

29. Perroud: Antoine-Joseph Gorsas, redaktor *Courrier des 83 départements*, sice ve svém listu napsal, že zářijové masakry byly „aktem nezbytné spravedlnosti“, ale brzy, zvolen do Konventu, se přidal k politice Rolanda a Girondy. Dekretem ze 2. června zatčen, 28. července postaven mimo zákon, byl dopaden 7. října 1793 a po zjištění totožnosti týž den popraven.

30. Perroud: v jeho řeči v Konventu 1. dubna 1793.

31. Perroud: text tohoto hanebného oběžníku z 3. září 1792, podepsaného devíti členy dozorčího výboru Komuny (Panis, Sergent, Marat aj.), vyšel z Maratovy tiskárny a byl zaslán všem úřadům v departementech s kontrasignací ministerstva spravedlnosti. Originál se však nikdy nenašel a několik signatářů později protestovalo proti zneužití svého jména.

pod tímto pláštíkem vymohli, aby k němu směli patřit, a řídili řež, jež se odehrála na vozech při příjezdu vězňů do Versailles[32].

Zlato, stříbro, náprsní tašky, šperky a jiné cennosti, jichž bylo v té době ve věznicích velké množství vzhledem k postavení a bohatství těch, kdo je zalidňovali, byly, jak si lze představit, rozkradeny.

Mnohem větší rozkrádání se po 10. srpnu dopustili členové Komuny, ať už v Tuilerijském paláci, nebo v královských sídlech v okolí, kam posílala své komisaře, nebo u soukromníků prohlášených za podezřelé, u nichž dala zapečetit majetek.

Přijala velké úschovy[33], dala odvézt poklady: žádné vyúčtování se neobjevovalo a ministr vnitra nemohl dostat informace, jež měl právo o těchto věcech žádat. Stěžoval si Shromáždění; stěžoval si také na nedbalost vrchního velitele, od něhož marně požadoval více stráží pro stanoviště u Garde-meuble, královského skladu nábytku a klenotů. Lupiči si mezitím dovolovali všechno; za bílého dne se na bulvárech a na tržištích strhávaly hodinky, přezky ze střevíců, náušnice. Shromáždění, jako obvykle, horlivost ministra velmi schválilo, pověřilo ho, aby mu podal zprávu o stavu Paříže, a nepřijalo žádná opatření.

Došlo ke krádeži v Garde-meuble[34]; miliony přešly do rukou lidí, kteří jich měli použít k tomu, aby udrželi anarchii, zdroj své nadvlády.

32. Šlo o obviněné, kteří čekali v Orléansu na soud před Nejvyšším národním soudem (mezi nimi bývalý ministr Lessart a vévoda de Cossé-Brissac). Perroud: k jejich hroznému zmasakrování došlo při příjezdu do Versailles (Perroud uvádí 8. září 1792). Velením oddílu pařížských národních gardistů, kteří je měli dopravit do Versailles, pověřil Roland neprozřetelně dobrodruha Fourniera, zvaného Američan.

33. Perroud: rozkrádání, jehož se dopustil dozorčí výbor Komuny, bylo předmětem četných vyšetřování, která vedl Roland a o něž žádala i generální rada Komuny, jež za ně nechtěla nést odpovědnost. Celkem vzato nelze toto rozkrádání popírat.

34. Garde-meuble, královský sklad nábytku a klenotů na dnešním náměstí Concorde, odkud byly ukradeny korunovační klenoty. Perroud: ke krádeži došlo v noci z 16. na 17. září 1792; dnes už není pochyb, že ji spáchali odvážní zločinci bez jakékoli politické spoluúčasti, a je tedy politováníhodné, že ji zde paní Rolandová přičítá Fabrovi d'Églantine a Dantonovi. Pravda je, že Marat už 13. listopadu obvinil Rolanda, že si část bohatství z Garde-meuble přivlastnil, a Camille Desmoulins v *Historii brissotinů* (duben 1793) se s odvoláním na svědectví Fabra d'Églantine odvážil tvrdit, že Garde-meuble vykradl sám Roland.

Den, který nastal po této významné krádeži, přišel ke mně d'Églantine v jedenáct hodin dopoledne; d'Églantine, který se u mne přestal ukazovat v čase zářijových jitřních; d'Églantine, který mi, když u mne byl naposledy, řekl jakoby z hlubokého pocitu kritického stavu Francie: „Věci nikdy nepůjdou dobře, pokud se moc nesoustředí; Výkonná rada musí mít diktaturu a vykonávat ji má její předseda.“ D'Églantine mě nezastihne; právě jsem odešla s paní Pétion: čeká na mne dvě hodiny; při návratu ho najdu na nádvoří; jde se mnou nahoru, aniž bych ho k tomu vyzvala; zůstane hodinu a půl, aniž bych mu nabídla, aby se posadil; velmi pokrytecky naříká nad noční krádeží, která připravuje národ o skutečné bohatství; ptá se, zda se neví něco o pachatelích; diví se, že se v tom směru nic netušilo; pak mluví o Robespierrovi a Maratovi, kteří už začali Rolanda i mne rozsápávat, jako o horkých hlavách, jež je třeba nechat být, jako o lidech dobře smýšlejících, velmi horlivých, kteří se všeho plaší, ale kvůli nimž si není třeba dělat starosti. Nechala jsem ho mluvit, sama jsem mluvila velmi málo a o ničem jsem se nesvěřila: odešel; už nikdy jsem ho neviděla. „Dnes ráno jsem u sebe přijala,“ řekla jsem manželovi, když jsme se opět sešli, „jednoho ze zlodějů z Garde-meuble, který se přišel přesvědčit, zda není podezříván. – Koho? – Fabra d'Églantine. – Jak to víš?… – Jak to vím? Tak odvážný kousek může být jedině dílem troufalého Dantona; nevím, zda kdy bude tato pravda matematicky dokázána, ale živě ji cítím, a Fabre sem přišel jen sehrát roli jeho spoluviníka a špeha.“ O sedm měsíců později jsem se dozvěděla, že v beauvaiských věznicích drží velkého darebáka jménem Lefort, který byl dopaden s předměty z Garde-meuble a který obviňoval Dantona; ale netroufají si ho předvést, protože Dantonova strana je příliš mocná. Raději si ho ponechávají na dobu, kdy bude možné sjednat spravedlnost, jestli taková doba pro nynější pokolení vůbec kdy nastane. Věru! Lidé, kteří vyvolali povstání, aby svrhli Konventní komisi Dvanácti[35], protože držela v rukou nitky jednoho z jejich spiknutí, by dozajista dovedli umlčet svědka nebo svrhnout soud, který by se odvážil je obvinit. Zatčeni a potrestáni byli jen malí zlodějští kluci, užití při krádeži v Garde-meuble jako pouzí nádeníci, aniž byli zasvěceni do tajemství celého podniku; bylo

35. Komise Dvanácti, zřízená Konventem 18. května 1793 k vyšetření pletich Komuny a sekcí; dala mimo jiné zatknout Héberta. Její zrušení bylo jedním z hlavních požadavků povstání 31. května – 2. června 1793.

jim řečeno, že se naskytne velká příležitost, z níž mohou mít užitek, když přiloží ruku k odnášení cenných věcí; vyšplhali se zvenčí po kolonádě, mnoho věcí odnesli a předali dál a strkali si pro sebe do kapes, co se dalo; pět nebo šest těchto darebáků bylo popraveno, aniž by vnesli jakékoli světlo do pletichy, jejímiž byli jen velmi podřadnými nástroji.

Marat

Jean-Paul Marat (1743–1793), dobový portrét. Volné dílo.

Řekla jsem, že nás Marat začínal rozsápávat. Je třeba vědět, že od chvíle, kdy Shromáždění dalo ministru vnitra k dispozici prostředky na tisk užitečných spisů, Marat – který den po 10. srpnu dal svému lidu odvézt z královské tiskárny čtyři lisy, aby se odškodnil za ty, jež mu předtím dala zabavit justice[36] – napsal Rolandovi a žádal ho o patnáct tisíc liber, aby mohl vy-

36. Jean-Paul Marat (1743–1793), lékař a novinář, vydavatel listu *L'Ami du peuple* (Přítel lidu), poslanec za Paříž; zavražděn Charlottou Corday 13. července 1793. Perroud: Maratův dopis Rolandovi otiskl Gorsasův list 6. září 1792.

dávat výtečné věci. Roland odpověděl, že suma je příliš vysoká, než aby ji mohl vydat, aniž by znal účel, jemuž má sloužit; že pokud mu Marat zašle své rukopisy, nebude si osobovat právo je posuzovat, ale předloží je Radě, aby rozhodla, zda je vhodné vydat je na útraty národa. Marat odpověděl dosti hrubě, jak to on umí, a poslal snůšku rukopisů, z nichž šel strach už jen při pohledu na ně; byl mezi nimi traktát *Okovy otroctví*[37] a nevím co ještě, vše nesoucí jeho pečeť; to stačí k jejich ocenění.

Občas jsem pochybovala, zda Marat vůbec skutečně existuje; teď jsem se přesvědčila, že není výmyslem; mluvila jsem o něm s Dantonem, projevila jsem přání ho vidět a řekla mu, ať mi ho přivede (neboť netvory je třeba znát a byla jsem zvědavá, zda je to vyšinutá hlava, nebo dobře nafouknutá loutka). Danton se tomu bránil jako věci docela zbytečné, ba nepříjemné, protože by mi ukázala jen podivína, který by ničemu neodpovídal; z tónu té výmluvy jsem usoudila, že by k mému rozmaru nebral ohled, ani kdybych naléhala; nedala jsem najevo, že bych to myslela vážně.

Rada usoudila, že Maratovy rukopisy je třeba předat Dantonovi, který se s ním už dovede domluvit; to znamenalo gordický uzel přeseknout, místo aby se rozvázal. Ministr vnitra neměl používat veřejné prostředky k tomu, aby platil pomateného člověka; opatrnost velela, aby si z něho neudělal nepřítele; prosté a jednoznačné odmítnutí ze strany Rady by bylo všechno smířilo.

Svěřit tuto péči Dantonovi znamenalo dát mu nový prostředek, jak si připoutat toho vzteklého psa, jak ho nechat běhat a kousat ty, proti nimž by ho chtěl poštvat. Uplynuly tři týdny i víc, zářijové dny byly minulostí; Marat už měl tu drzost, že veřejně vylepil svou žádost o patnáct tisíc liber adresovanou vévodovi d'Orléans a stěžoval si v ní na ministra, který byl natolik neobčanský, že mu je nedal – a tu vydal plakát namířený jmenovitě proti mně[38]. Nenechala jsem se oklamat. „To je čistý Danton," řekla jsem manželovi; „chce na vás zaútočit, a tak začíná tím, že kolem vás krouží; a při-

37. Perroud: *Les Chaînes de l'esclavage* vyšly nejprve anglicky (Edinburgh 1774), francouzsky roku 1792; o příspěvek na toto vydání Marat zřejmě žádal.
38. Perroud: č. 683 *Přítele lidu* (19. září 1792). Roland pokládal za nutné odpovědět na Maratovy plakáty prohlášením „Ministr vnitra Pařížanům" (13. září). – Svou žádost o patnáct tisíc liber adresoval Marat v plakátu Louisi-Philippu-Josephovi, vévodovi d'Orléans (Philippe Égalité), zvolenému rovněž poslancem za Paříž.

tom má, se vším svým důvtipem, tu hloupost, aby si představoval, že mě ty nesmysly raní, že se chopím pera a budu na ně odpovídat; že bude mít potěšení vytáhnout ženu na jeviště a zesměšnit tak veřejného činitele, s nímž jsem spjata. Tihle lidé mohou mít jakési mínění o mých schopnostech, ale mou duši posoudit nedovedou; ať mě pomlouvají, jak se jim zlíbí, nepohnou se mnou, nebudu si stěžovat a nebudu si z toho nic dělat.“

Volba do Konventu

Roland podal svou zprávu o stavu Paříže 22. září[39]: byla přesná a rázná; to znamená, že líčila nepořádky, k nimž tam došlo, a nevýhody toho, když se ustaveným úřadům ještě déle ponechává ta největší neposlušnost a výkon té nejnebezpečnější libovůle. Přiznal zásluhy horlivosti Komuny z 10. srpna a užitku, jaký toho dne přinesla revoluci; ale ukázal, že dlouhodobé užívání revolučních prostředků vede přesně k opaku toho, čeho se jimi doufalo dosáhnout, neboť tyranie se ničí jen proto, aby zavládla spravedlnost a pořádek, které jsou oba s anarchií neslučitelné; a dokazoval, jak je spravedlivé a zároveň obtížné získat vyúčtování od této Komuny, od níž je marně žádal. Shromáždění, zdravé duchem, ale nemohoucí a slabé povahou, tleskalo, dalo zprávu vytisknout, nařídilo málo věcí a nic nenapravilo. Sotva si lze představit trapnější postavení, než je postavení spravedlivého a pevného muže v čele velké správy, v níž se zdá mít značnou moc a skutečně na sebe bere velkou odpovědnost; muže, který je denně svědkem pobuřujících zlořádů, ale nezbývá mu než je udávat, a zákonodárná moc, kterou o nich zpravuje, nedokáže nebo se neodváží v nich rozhodnout. Rozpustit Komunu, nařídit řádnou volbu nové obecní správy, zorganizovat ozbrojenou moc a dát sekcím zvolit jejího velitele – to byla opravdu jediná opatření způsobilá obnovit v Paříži pořádek, bez něhož by se tam zákony dovolávalo marně a bez něhož by tam Konvent byl nutně podroben moci obce, která neznala žádné uzdy. Za takového stavu věcí bych byla raději, kdyby Roland věnoval své schopnosti vlasti jako poslanec, než jako člen Rady bez energie a ministr vlády neschopné činu. Tento svůj názor jsem netajila před několika lidmi, kteří byli s to jej ocenit, neboť obecný lid by vůbec nepochopil, proč dávat přednost skromné existenci před platem a okázalos-

39. Perroud: zpráva byla přečtena na zasedání Konventu 23. září a otiskl ji *Moniteur* 24. a 25. září.

tí ministerského úřadu, a protože by v tom neviděl jasno, dělal by si hloupé domněnky.

Departement Somme, kde Roland dlouho žil, ho zvolil svým zástupcem[40]: tato volba vyvolala téměř všeobecnou lítost; pokládalo se za nesmyslné a politováníhodné odvolat od kormidla muže bezúhonného, osvíceného, odvážného a těžko nahraditelného, aby přešel do Shromáždění, kde tolik jiných mohlo užitečně hlasovat, aniž by měli jeho schopnosti. Roland neměl co váhat; napsal v tom smyslu Shromáždění, požádal je, aby jmenovalo někoho na jeho místo, a označil osobu, o níž se domníval, že by ho mohla nahradit: při této zprávě nastalo krajní vzrušení; ze všech stran se ozvaly protesty a hlasovalo se pro to, aby byl vyzván zůstat v ministerstvu. Konvent se už buď ustavil z velkého počtu poslanců Zákonodárného shromáždění, kteří do něho byli zvoleni, a z poslanců, kteří přijeli jako první, anebo tito noví poslanci zasedali zatím v Zákonodárném shromáždění: to si v tuto chvíli, kdy nemám po ruce žádné podklady, přesně nevybavuji. Danton však byl přítomen[41]. Velmi zaníceně se proti této výzvě ohradil; jeho prudkost prozradila jeho nenávist a přiměla ho říci mnoho směšných věcí, mimo jiné, že by se pak výzva musela adresovat i mně, protože jsem v Rolandově ministerstvu nebyla neužitečná. Nesouhlasné reptání jeho závistivé řeči odmítlo; dekret však vydán nebyl, ačkoli všeobecné přání bylo zřejmé; ani demise nebyla přijata, a ministr měl i nadále možnost volby. Zástup poslanců se hrnul k němu, aby ho přiměl neopouštět ministerstvo; na-

40. Perroud: Volba proběhla za dost složitých okolností: voliči departementu Somme po zvolení svých třinácti poslanců dva z nich, Hourier-Eloye a Dufestela, odvolali a nahradili je Héraultem de Séchelles a Rolandem. Protože Hérault optoval pro jiný departement a Roland nakonec odmítl mandát, aby zůstal ministrem, byli Hourier-Eloy a Dufestel 1. října potvrzeni. Na zasedání 25. září Roland přijal volbu, podal demisi a za svého nástupce doporučil „ctihodného Pacha“, „nového Abdolonyma“; na zasedání 29. září, když padl návrh vyzvat zvolené ministry, aby zůstali v úřadu, pronesl Danton svůj proslulý sarkasmus: „Nikdo neprokazuje Rolandovi víc spravedlnosti než já; ale řeknu vám: jestli ho vyzvete, vyzvěte také paní Rolandovou, neboť každý ví, že Roland nebyl ve svém ministerstvu sám. Já jsem ve svém byl sám. (Reptání.)“ Nazítří Roland v dlouhém dopise optoval pro ministerstvo.

41. Poznámka paní Rolandové: „Vzpomínám si, že po více než měsíc dál působil v Radě a zároveň chodil hlasovat do Shromáždění; tato kumulace pravomocí se Rolandovi zdála velmi zavrženíhodná, a proto se v posledních čtrnácti dnech tohoto Dantonova počínání zdržel účasti v Radě a hlasitě prohlašoval, že už nebude chodit na její zasedání, ovlivňovaná člověkem, který tam už neměl co dělat.“ Perroud: Opravdu – z dvaceti osmi zasedání Rady mezi 1. a 30. zářím je Rolandova přítomnost doložena jen u šesti (5., 17., 18., 21., 24. a 25. září).

léhali na něj, jako by šlo o oběť, kterou je povinen své zemi; představovali mu, že Konvent, jakmile bude v plném počtu, dá věcem velkorysý a rozhodný chod, v němž bude jeho povahy a činorodosti zapotřebí a v němž se mu dostane podpory: dva dny uplynuly v takovém naléhání, když mu přišli oznámit, že jeho volba je vadná, protože byl zvolen místo jiného poslance, jehož volba se pokládala za neplatnou, ale neplatná nebyla; že tedy nemá žádný důvod ministerstvo opouštět. Rozhodl se tedy zůstat; napsal to Shromáždění tónem odvahy a hrdosti, který většina zasypala potleskem a při němž jeho nepřátelé zbledli. Jeho volba byla skutečně neplatná; ale Dantonova strana se to snažila tajit, dokud neodejde z ministerstva, aby tak nebyl nikde. Od té doby tato strana proti němu nepolevila; každý den přinášel nové útoky; Maratův list, pamflety psané k tomu účelu, udání u jakobínů neustále opakovaly obvinění a pomluvy, jedny hloupější nebo ohavnější než druhé. Vytrvalost a nestoudnost v tomto oboru však vždycky mají úspěch u lidu, který je od přírody nedůvěřivý a přelétavý.

Úřad pro veřejné mínění

Došlo se dokonce tak daleko, že se mu kladlo za zločin to, co mu mělo vynést chválu, a podařilo se obratně vzbudit obavy u poctivých, ale bázlivých lidí právě tou z jeho starostí, která nejvíce přispívala ke spáse republiky: mluvím o péči o osvětu veřejného mínění. Není třeba být hlubokým politikem, abychom věděli, že síla vlád spočívá ve veřejném mínění; proto celý rozdíl, který je v tomto ohledu mezi správou tyranskou a správou, jež si za základ bere spravedlnost, spočívá v tom, že první se stará jen o to, aby osvětu omezovala a pravdu spoutávala, kdežto druhá si ukládá za zákon ji šířit.

Shromáždění správně usoudilo, že události 10. srpna vyvolají různé dojmy podle předsudků či zájmů jednotlivců a podle toho, jak budou podány; dalo sepsat vylíčení událostí, nařídilo jeho tisk, podložilo je zveřejněním všech listin, které dokládaly jeho přesnost[42], uložilo ministru vnitra, aby je roze-

42. Perroud: Rolandův oběžník z 1. září 1792 provázel rozesílání listin nalezených po 10. srpnu v Tuileriích a vybízel k vlasteneckému předčítání a poučování. Rolandových propagandistických oběžníků je nesčetně; jeho úsilí organizovat veřejné mínění, které mu Marat a jakobíni tolik vyčítali, nelze popřít: se sto tisíci librami z dekretu z 18. srpna a se všemi správními prostředky, jež měl k dispozici, se skutečně snažil ovlivnit mínění departementů.

slal po celé Francii, a přikázalo mu kromě toho, aby dal vydávat spisy způsobilé sloužit témuž účelu. Roland vycítil, že za těchto okolností je třeba umění šířit zdokonalit a že jde o to vytvořit proud osvěty, který by do jisté míry nahradil veřejné vzdělávání, stále zanedbávané. Pomocí informací a pátrání si v departementech zajistil malý počet moudrých a horlivých mužů, které bylo možné pokládat za věrné rozšiřovatele spisů, jež jim budou zasílány; učinil si pravidlem odpovídat na všechno a udržovat korespondenci s lidovými společnostmi, s faráři i se soukromníky, kteří se na něj obrátí; poslal společnostem oběžník, v němž jim připomínal ducha jejich založení, bratrskou péči o poučování a vzdělávání sebe sama, od níž se až příliš odchylovaly, aby se radily a vládly; vybral ve svých úřadech tři nebo čtyři osoby dobrého ducha[43], jež dal vést tou z nich, která měla nejvíce citu v duši, přísnosti v zásadách a vlídnosti ve slohu, aby vedly tuto vlasteneckou korespondenci a rozesílaly tiskoviny; často tuto korespondenci živil svými vlastními oběžníky, diktovanými okolnostmi a vždy prodchnutými onou mravností, onou vlídnou náklonností, jež získává srdce. Nelze si ani představit, jak skvělý účinek to mělo; nepokoje všeho druhu se utišily; správní sbory pracovaly řádně; pět až šest set společností a dosti velký počet farářů se s dojemnou horlivostí věnovaly šíření osvěty, snaze zaujmout pro věc veřejnou a připoutat k ní lidi, kteří dosud žili jen svou prací, ale byli ponecháni své nevědomosti a byli spíš ochotni nechat se spoutat okovy než hájit svobodu, jejíž rozsah, meze, práva ani povinnosti neznali.

Tato vlastenecká korespondence je vzácným pomníkem, který stejnou měrou dosvědčuje čistotu zásad, osvícenou bdělost ministra, dobrou vůli velkého počtu moudrých občanů i obdivuhodné plody moudrosti, občanských ctností a rozumu.

Lidé podezíraví a žárliví viděli v celé věci a v jejích účincích mnohem méně vítězství svobody, udržení míru a upevnění republiky než slávu a vliv, které z toho mohly vzejít pro hlavního strůjce. Od té chvíle byl Ro-

43. Perroud: Podle Národního almanachu na rok 1793 byl korespondencí „týkající se utváření a šíření veřejného ducha“ zvlášť pověřen A.-F. Le Tellier; paní Rolandová však zřejmě nemá na mysli tohoto neznámého úředníka, nýbrž Champagneuxe, který se po svém zatčení (4. srpna 1793) musel hájit právě proti obvinění, že tuto službu řídil.

land líčen jako nebezpečný člověk, který má úřady pro veřejného ducha[44]; brzy jako kazitel veřejného mínění, jako muž toužící po nejvyšší moci; nakonec jako spiklenec.

Stačilo číst jeho spisy a prohlédnout si jeho korespondenci: departementy, které je dostávaly, mu odpovídaly díky; ale pařížští lupiči, kteří vždycky pomlouvali a nikdy nic nedokázali, vytvořili tisícerými machinacemi jakousi nedůvěru a lidové mínění, které jakobíni podporovali, seč byli; neboť ty už řídili jen Danton, Robespierre a Marat[45].

44. Perroud: Horští řečníci u jakobínů i v Konventu tři měsíce nepřestávali udávat úřad pro veřejného ducha (*bureau d'esprit public*) zřízený na ministerstvu; Konvent jej na Thuriotův návrh zrušil 20. ledna 1793. – Roland podal demisi 22. ledna 1793, den po popravě krále.

45. Perroud: Zde končí se sedmým sešitem vše, co se z *Historických poznámek* dochovalo. Další sešity, které měl v rukou Champagneux, byly spáleny „v den zděšení“.

V. Výslech a první portréty (12. června – 8. srpna 1793)

[Zápis výslechu z 12. června 1793 sepsala paní Rolandová ve vězení Abbaye hned po jeho skončení.[1] *Portréty a anekdoty začala psát v Sainte-Pélagii 8. srpna 1793, když se dozvěděla, že rukopis jejích Historických poznámek byl spálen.]*

Výslech

Dne 12. června se dostavil do Abbaye Louvet,[2] policejní správce, aby vyslechl občanku Rolandovou.

Otázka. Nevíte nic o nepokojích, které zmítaly republikou za ministerstva vašeho manžela, občana Rolanda, i po něm?

Odpověď. Znala jsem tyto věci tak, jak je lze znát, z veřejných listů a z rozhovorů.

Poznámka. Že tento vyhýbavý způsob odpovědi otázce nevyhovuje; veřejné listy nedávají tak přesnou znalost záležitostí, jakou jsem prý musela mít.

Odp. Že jsem nebyla povinna si ji opatřovat, neboť jakožto pouhá žena jsem se do nich neměla co plést.

1. Perroud: Tyto stránky patří za *Historické poznámky*, jejichž jsou jakýmsi doplňkem. Paní Rolandová je poslala Dulaurovi, který je otiskl ve svém listu *Thermomètre du jour* 21. a 22. června 1793 s krátkou poznámkou: „Považuji za svatou povinnost, ať jsou předsudky veřejnosti jakékoli, poskytnout obviněným prostředek, jak šířit svou obhajobu. Proto zde uveřejňuji výslech občanky Rolandové. Jen zbabělci nebo lidé bez smyslu pro spravedlnost mohou takové jednání odsuzovat.“ – Jacques-Antoine Dulaure (1755–1835), poslanec Konventu, novinář a později historik Paříže.

2. Nejde o girondistu Jeana-Baptista Louveta, jehož portrét následuje níže. Perroud: Pierre-Alexandre Louvet, malíř z ulice Blancs-Manteaux, předseda výboru sekce Marais, se do Komuny dostal patrně až 31. května; znovu se objeví v *Druhém zatčení*. Dne 9. thermidoru ho Goupilleau v Konventu označil za toho, „kdo předsedá revolučnímu tribunálu v Dumasově nepřítomnosti“, a 11. thermidoru (29. července 1794) byl jako člen Komuny po pouhém zjištění totožnosti poslán na popraviště. Bylo mu třicet tři let.

O. Zda nevím o plánu federativní republiky a o záměru odtrhnout departementy od Paříže.

Odp. Že jsem nikdy o ničem podobném neslyšela; že musím naopak prohlásit, že Roland i všechny osoby, s nimiž jsem se měla příležitost stýkat, hovořili v mé přítomnosti ustavičně o tom, jak je prospěšné zachovat jednotu republiky, jež jí dodává větší síly; o nutnosti udržet k tomu cíli rovnováhu mezi všemi departementy; o přání, aby Paříž nečinila nic, co by mohlo vzbudit jejich žárlivost; o touze vidět, jak v celé Francii vládne *spravedlnost* a *svoboda*, a přispět k jejich zachování.

Pozn. Že jestliže tyto osoby mluvily jen o *spravedlnosti* a *svobodě*, a ne o *rovnosti*, nestály na správných zásadách.

Odp. Že podle mého mínění, stejně jako podle mínění osob, které jsem slyšela, je *rovnost* nutným důsledkem *spravedlnosti* a *svobody*.

O. Jaké osoby tvořily společnost Rolandovu a moji?

Odp. Ty, s nimiž měl Roland co vyřizovat, nebo s nimiž ho pojilo staré přátelství.

Pozn. Že by se rádo vědělo, jak se jmenují občané či občanky, s nimiž jsem se stýkala nejčastěji.

Odp. Že ti, s nimiž jsem se takto stýkala, jsou vesměs dosti známí a že jistě nikdo z nich ke mně nechodil tajně.

Pozn. Že mohu říci, kdo nejčastěji docházel k ministrovi a tvořil jeho zvláštní společnost.

Odp. Že Roland jakožto veřejný činitel přijímal někdy za jediný den sto osob, z nichž jsem nespatřila ani jednu; že já sama jsem nikdy salon nevedla; že jsem však někdy mívala u stolu kolegy svého manžela a osoby, které s nimi měly nějaké styky.

O. Zda nevím o spisech rozesílaných do departementů, aby je bouřily proti Paříži.

Odp. Že jsem nikdy o ničem takovém nevěděla.

Pozn. Že ministr Roland přece zřídil v departementech úřady pro veřejné mínění a že k tomu účelu byly zřejmě vyčleněny peníze.[3]

Odp. Že první část té otázky se mi zdá naprosto nepodložená; pokud jde o druhou, že každý zná dekret, který dal ministru vnitra k dispozici prostředky na šíření užitečných spisů, a že jelikož Roland složil účty, lze se přesvědčit, jaké spisy byly rozeslány.

O. Zda bych ty spisy dokázala vyjmenovat; že bych měla umět říci, co to bylo.

Odp. Že účty jsou veřejné a byly vyvěšeny, takže v nich každý najde seznam těch spisů přesněji, než bych jej dokázala podat já; a pokud jde o jejich obsah, že je věcí veřejnosti, a ne mou, aby jej posoudila.

Pozn. Že Roland účty nesložil, když tak naléhavě žádal, aby je směl složit a mohl opustit Paříž.

Odp. Že jelikož jistě nechci podezírat toho, kdo mě vyslýchá, ze zlých úmyslů, vidím v této otázce jen velkou neznalost faktů. Že Roland nejenže skládal Konventu účty každý měsíc, ale při odchodu z ministerstva předložil i celkové vyúčtování, co nejobsáhlejší a nejpodrobnější. Že to, oč žádal, bylo schválení těchto účtů, to jest jejich přezkoumání komisaři Konventu a jejich zpráva shromáždění o tom, jak je shledali. Že proto výbor pro přezkum účtů pověřil tímto úkolem několik svých členů; že vím, že se několikrát dostavili do budovy ministerstva vnitra; že si tam dali předložit originály spisů a doklady; že na ně správa muže, jehož budou lidé dlouho uvádět pro jeho bezúhonnost stejně jako pro jeho odvahu, učinila, jak se slušelo, nejlepší dojem; že nejživějším přáním Rolandovým, stejně jako mým, je, aby tito komisaři podali svou zprávu, a že vyzývám všechny dobré občany, aby se ke mně připojili a pomohli ji vymoci.

[V této odpovědi mě přerušili; zdála se jim příliš dlouhá; obviňovali mě z jízlivosti. Poznamenala jsem, že užívám svého práva a že není nic jízlivého

3. Zákonodárné shromáždění dalo v srpnu 1792 ministru vnitra k dispozici prostředky na tisk a rozesílání „užitečných spisů“; Roland pro to zřídil při ministerstvu tzv. Úřad pro veřejné mínění (*Bureau d'esprit public*). Montagnardi jej u jakobínů, v Konventu i v Komuně ustavičně napadali jako nástroj girondistické propagandy proti Paříži.

na tom, sdělím-li těm, kdo dosud nevědí, zda Roland složil účty, že to učinil už dávno.]

O. Zda jsem ve svém okruhu neviděla nikoho, kdo by byl přítelem Dumourieze.

Odp. Že pokud vím, nikdo z těch, s nimiž jsem se stýkala, s ním nebyl důvěrně spřátelen.

O. Zda jsem neměla styky se zrádci.

Odp. Že všechny osoby, s nimiž jsem se měla příležitost stýkat, jsou tak známé svým vlastenectvím, že je nelze ani podezírat ze styků se zrádci.

O. Zda vím, kde je můj manžel.

Odp. Že nevím.[4]

O. Zda nevím o plánu rozpustit lidové společnosti.

Odp. Že v mé přítomnosti nikdo nevyslovil ani takový plán, ani takové názory.

Tím skončil výslech, konaný po dvanácti dnech zatčení, pro něž nebyl uveden žádný důvod, aniž bylo vyslýchané sděleno, z čeho je obviněna nebo podezřelá, a tedy na jaké skutečnosti se jí měli vůbec ptát.

Jistá sama sebou, protože mohu jen získat, řeknu-li pravdu o svém smýšlení i o všech osobách, s nimiž jsem se stýkala, zanedbala jsem uplatnit svá práva a na všechno jsem odpovídala prostě.

Výslech byl zapsán na dvou listech; o podpis mě požádali teprve na konci. Vyžádala jsem si opis, slíbili mi ho na druhý den, nedostala jsem ho; uplynulo už devět dní; čtyřikrát jsem o něj marně žádala. Ale sotva jsem se se správcem rozloučila, sepsala jsem všechno, co se právě odehrálo: jsem si

4. Roland unikl zatčení 31. května 1793 a skrýval se u přátel v Rouenu. Když se tam v listopadu 1793 dozvěděl o popravě své ženy, spáchal sebevraždu (10. listopadu 1793).

jista, že jsem přesně zaznamenala, co bylo řečeno,[5] a podepisuji se: Roland, rozená Phlipon.

Portréty a anekdoty

V Sainte-Pélagii 8. srpna 1793.[6]

Jsem uvězněna už přes dva měsíce, protože patřím k poctivému muži, který se opovážil být v revoluci ctnostný a jako ministr skládat přísné účty. Pět měsíců marně žádal, aby jeho účty byly schváleny a jeho správa posouzena: přezkoumány byly, ale protože nebylo na co pomlouvat, nikdo nechtěl podat zprávu[7] – a místo toho se pomlouvalo. Rolandova činorodost, jeho mnohonásobná práce a jeho rozvážné spisy mu získaly vážnost, kterou pokládali za nebezpečnou; anebo ji za takovou aspoň vydávali závistivci, aby svrhli muže, jehož bezúhonnost nenáviděli. Chtěli ho zahubit; pokusili se ho zatknout při povstání 31. května, v době, kdy národní zastoupení bylo dokonale ponížено a znásilněno a kdy slavil úspěchy decemvirát:[8] unikl; mne pak zatkli ze vzteku, ale zatkli by mě tak jako tak, neboť ti, kdo nás pronásledují, vědí sice, že mé jméno nemá takový vliv jako

5. Perroud: Úřední znění tohoto výslechu, podepsané „Louvet a Baudrais, policejní správci“, se dochovalo díky Champagneuxovi a Perroud je otiskuje v dodatcích. Zápis paní Rolandové s ním souhlasí téměř slovo od slova, což se vysvětluje tím, že jej sepsala takřka bezprostředně po výslechu. Kromě Dulaura jej poslala i Lauze-Deperretovi, jednomu z girondistů, kteří ještě nebyli zatčeni.

6. Paní Rolandová byla 24. června 1793 propuštěna z Abbaye, ale hned ve dveřích svého domu znovu zatčena a převezena do Sainte-Pélagie (viz *Druhé zatčení*). Perroud cituje poznámku, kterou napsala na obálku tohoto rukopisu (podle Barrièra, vydavatele z roku 1820, jenž měl v rukou papíry svěřené Boscem): „Dne 31. srpna uzavírám narychlo tuto práci jako materiál pod názvem *Portréty a anekdoty*, započatou 8. tohoto měsíce, abych nahradila, co bylo ztraceno. Uzavírám rovněž první tři sešity svých Pamětí, započatých 9., a velmi se divím, že jsem za dvaadvacet dní napsala asi tři sta stran, ve chvílích, kdy jsem měla volnou mysl, ačkoli jsem ještě tolik času věnovala odpočinku, snění, cembalu a společnosti kvůli pobytu paní Pétion, která sem přišla v noci z 9. na 10.; co člověk nedokáže, když jde pořád kupředu!“

7. Perroud: Konvent 10. května 1793 konečně nařídil, aby mu byla zpráva o Rolandových účtech předložena do čtrnácti dnů; nestalo se tak a 1. června (tedy v den, kdy byla paní Rolandová dopravena do Abbaye) rozhodl, že bude podána do týdne. Hora to však neměla v úmyslu.

8. Decemviři byli v Římě v letech 451–449 př. n. l. desetičlenný sbor, který měl sepsat zákony a zvrhl se v tyranii. Paní Rolandová tak nazývá hrstku montagnardských předáků, kteří po 31. květnu a 2. červnu ovládli Konvent.

jeho, jsou však přesvědčeni, že má povaha nemá o nic méně síly, a touží zahubit mě skoro stejně.

První dobu svého zajetí jsem věnovala psaní; psala jsem tak rychle a v tak šťastném rozpoložení, že za necelý měsíc jsem měla rukopisů na celý svazek ve dvanácterce. Byly to, pod názvem *Historické poznámky*, podrobnosti o všech událostech a o všech osobách spjatých s veřejnými věcmi, které jsem díky svému postavení měla příležitost poznat; podávala jsem je se svobodou a energií, jež jsou mi vlastní, s nenuceností upřímnosti, s lehkostí ducha povzneseného nad všechny osobní ohledy, s potěšením z líčení toho, co jsem cítila nebo co jsem právě prožívala; a konečně s důvěrou, že tato sbírka bude v každém případě mou mravní a politickou závětí. Měla ráz původnosti, jaký jí dodávaly okolnosti, přednost úvah, které se rodí z událostí tak, jak právě přicházejí, a svěžest, jaká takovému původu náleží… Právě jsem celek dovršila, když jsem vylíčila věci až do těchto posledních chvil, a svěřila jsem jej příteli, který si ho nesmírně cenil;[9] tu se nad ním náhle přihnala bouře; ve chvíli, kdy se viděl zatčeným, myslel jen na nebezpečí; cítil jen potřebu je odvrátit, a aniž přemýšlel o jiných možnostech, hodil mé rukopisy do ohně. Přiznávám, že by mi bylo milejší, kdyby tam hodil mne samu. Tato ztráta mě rozrušila víc, než kdy dokázaly nejtvrdší zkoušky, které dosud podstupuji; to lze pochopit, uvědomí-li si člověk, že se blíží krize, že mohu být kterýkoli den zmasakrována nebo bůhví jak odvlečena před tribunál, jehož vládcové užívají, aby se zbavili nepohodlných; že tyto spisy byly polštářem, na němž jsem spočívala v jistotě, že ospravedlní mou památku i památku mnoha osob hodných zájmu.

Věru! smrt Lauzunova pavouka v Bastile nebyla krutější,[10] a byla ztrátou jen pro něho samého. Protože však nesmíme ničemu podlehnout, využiji svého volna k tomu, abych sem tam, bez ladu a skladu, zachytila, co mi

9. Luc-Antoine Donin de Champagneux, Rolandův přítel z Lyonu a přednosta oddělení na ministerstvu vnitra, později první vydavatel pamětí paní Rolandové (1800). Perroud: zatčení mu bylo nařízeno 2. srpna, uvězněn byl 4. srpna 1793. Podle Champagneuxova vlastního vyprávění rukopisy nespálil on, ale osoba, která u něho bydlela; podle rodinné tradice to byla jeho sestra Antoinette Champagneux. Celou tuto úvodní pasáž Champagneux ve svém vydání vypustil.

10. Narážka na známou anekdotu o vězni, který si v žaláři ochočil pavouka, jehož mu pak dozorce zabil. Tradice ji obvykle spojuje s Paulem Pellissonem, vězněným v Bastile v 60. letech 17. století, někdy též s vévodou de Lauzun, vězněným v pevnosti Pinerolo; paní Rolandová obě podání směšuje.

přijde na mysl. Nemůže to nahradit, co jsem ztratila, ale budou to cáry, které mi to pomohou vybavit a jednou snad i doplnit, bude-li mi to dopřáno.

Buzot

François-Nicolas-Léonard Buzot (1760–1794), dobová rytina. Volné dílo.

Buzot,[11] povahy vznešené, ducha hrdého a vřelé odvahy, citlivý, horoucí, melancholický a lenivý, se musí občas uchylovat k extrémům. Vášnivý obdivovatel přírody, sytící svou obrazotvornost všemi půvaby, jež může poskytnout, s duší prodchnutou zásadami nejdojemnější filozofie, zdá se stvořen k tomu, aby okoušel a působil domácí štěstí; ve sladkosti soukro-

11. François-Nicolas-Léonard Buzot (1760–1794), advokát z Évreux, poslanec Ústavodárného shromáždění a Konventu za departement Eure. Po 2. červnu 1793 uprchl do Normandie a pak do Gironde; v červnu 1794 spáchal spolu s Pétionem sebevraždu a jejich těla našli poblíž Saint-Émilionu. Paní Rolandová k němu chovala hlubokou lásku.

mých ctností po boku srdce hodného toho jeho by zapomněl na celý svět.[12] Vržen však do veřejného života, zná jen pravidla přísné spravedlnosti; hájí je za každou cenu. Snadno se rozhořčí nad bezprávím, stíhá je s vervou a nikdy se nedovede se zločinem smlouvat. Přítel lidstva, schopný nejněžnějších citů, vznešených vzletů i nejšlechetnějších rozhodnutí, miluje lidské pokolení a umí se obětovat jako republikán; ale jako přísný soudce jednotlivců, vybíravý v tom, koho si váží, dopřává své úcty jen málokomu. Tato zdrženlivost spolu s energickou svobodou, s níž se vyjadřuje, mu vynesla obvinění z povýšenosti a nadělala mu nepřátel. Průměrnost jen stěží odpouští zásluhám, ale neřest nenávidí a pronásleduje odvážnou ctnost, která jí vyhlašuje válku. Buzot je k přátelům nejlaskavější člověk na světě a nejtvrdší protivník darebáků. Již za mlada mu zralost úsudku a počestnost mravů získaly úctu a důvěru spoluobčanů. Ospravedlnil obojí svou oddaností pravdě, svou pevností a vytrvalostí, s níž ji vyslovoval. Obyčejní lidé, kteří snižují, nač nedosáhnou, nazvali jeho pronikavost sněním, jeho zápal vášní, jeho silné myšlenky štvavými výpady, jeho odpor ke všem druhům výstřelků vzpourou proti většině: obvinili ho z *royalismu*, protože tvrdil, že republika potřebuje mravy a že nelze nic zanedbat, aby se udržely nebo napravily; z pomlouvání Paříže, protože se hrozil zářijových masakrů a připisoval je jen hrstce placených katů najatých lupiči; z *aristokratismu*, protože chtěl povolat lid k výkonu jeho svrchovanosti při soudu nad Ludvíkem XVI.;[13] z *federalismu*, protože požadoval zachování rovnosti mezi všemi departementy a vystupoval proti obecní tyranii uzurpátorské Komuny.

Toť jeho zločiny. Měl i své slabůstky. S ušlechtilou tváří a elegantní postavou dbal ve svém oděvu na onu péči, čistotu a slušnost, jež prozrazují smy-

12. Perroud: Tato narážka, pro paní Buzot nepříliš lichotivá, se vysvětluje sama. Marie-Anne-Victoire Baudry, která se roku 1784 provdala za svého bratrance Buzota, byla ošklivá a poněkud znetvořená. Paní Rolandová se s manželi Buzotovými seznámila v Paříži roku 1791 a obě ženy spojovalo zprvu přátelství; když se znovu shledali v září 1792 a mezi paní Rolandovou a výmluvným konventním poslancem vzplála láska, vztahy se změnily: „U jeho ženy jsem byla od jejich příjezdu do Paříže na Konvent jen jednou," napsala jinde paní Rolandová.

13. Girondisté navrhovali, aby rozsudek Konventu nad králem potvrdila prvotní shromáždění voličů (tzv. odvolání k lidu, *appel au peuple*); Konvent to 15. ledna 1793 odmítl. Perroud: Buzot se pro odvolání k lidu vyslovil 28. prosince 1792; při rozhodujícím hlasování hlasoval pro smrt, „s hlubokým pocitem bolesti", a žádal odklad výkonu, což 19. ledna podpořil.

sl pro pořádek, vkus a cit pro to, co se sluší, úctu počestného člověka k veřejnosti i k sobě samému.

Když tedy kal zkaženého národa, vynesený na povrch převratem revoluce, dosazoval ke kormidlu věcí veřejných lidi, kteří spatřovali vlastenectví v tom, lichotit lidu, aby jej mohli vodit, všechno bořit a srovnávat se zemí, aby si získali vliv a obohatili se, tupit zákony, aby mohli vládnout, chránit nevázanost, aby si zajistili beztrestnost, vraždit, aby upevnili svou moc, klít, pít a oblékat se jako nosiči, aby se sbratřili se sobě rovnými, vyznával Buzot mravnost Sókratovu a zachovával zdvořilost Scipionovu: ten ničema! Proto ho *bezúhonný* Lacroix, *moudrý* Chabot, *mírný* Lindet, *zdrženlivý* Thuriot, *učený* Duroi, *lidumilný* Danton[14] a jejich věrní napodobitelé prohlásili za zrádce vlasti; dali zbořit jeho dům a zabavit jeho jmění,[15] tak jako kdysi vypověděli Aristeida a odsoudili Fókióna.[16] Divím se, že nevydali dekret, aby se na jeho jméno zapomnělo. Bylo by to důslednější vzhledem k jejich záměrům než chtít je zachovat s přídomky, které zjevná pravda popírá.

Nelze vymazat Buzotovo počínání v Ústavodárném shromáždění ani zamlčet jeho moudré návrhy a rázná vystoupení v Konventu. Ať nevěrné noviny zkreslují názory sebevíc, zásady, o něž se opírají, se vždycky dají znovu nalézt. Buzot často improvizoval, jinak ostatně pracoval málo, ale nikdy neopomněl vystoupit proti každé zvrácené soustavě či proti všemu, co ško-

14. Perroud (zkráceně): Jean-François Delacroix (Lacroix, 1753–1794), poslanec Zákonodárného shromáždění i Konventu, zprvu blízký Brissotovi, Pétionovi a Buzotovi, pak Dantonův druh; popraven s ním. François Chabot, bývalý kapucín a generální vikář ústavního biskupa Grégoira, poslanec Zákonodárného shromáždění i Konventu, zprvu spojenec girondistů; popraven s Dantonem. Robert Lindet (1746–1825), poslanec za Eure, pozdější člen Výboru pro veřejné blaho. Jacques-Alexis Thuriot (1753–1829), poslanec za Marne. Jean-Michel Duroy (1753–1795), poslanec za Eure, popravený po povstání 1. prairialu roku III. Paní Rolandová vyjmenovává hlavně osobní nepřátele Buzotovy: Duroy se 13. června 1793 posmíval jí i Buzotovi, Delacroix a Thuriot prosadili 17. července zboření jeho domu v Évreux.

15. Perroud: Buzot byl 2. června 1793 dán do zajetí, 13. června obžalován a 28. července prohlášen za zrádce vlasti; už 17. července bylo nařízeno zbořit jeho dům a o několik dní později byl zabaven jeho majetek. Dekret z 28. července prohlásil za zrádce vlasti uprchlé poslance Buzota, Barbaroux, Gorsase, Lanjuinaise, Sallese, Louveta, Bergoeinga, Pétiona, Chasseta, Defermona, Lesage, Chambona, Guadeta, Larivièra, Lidona, Rabauta, Valadyho a Kervélégana.

16. Athénský státník Aristeidés, přezdívaný Spravedlivý, byl roku 482 př. n. l. vypovězen ostrakismem; Fókión, rovněž proslulý poctivostí, byl roku 318 př. n. l. odsouzen svými spoluobčany k smrti bolehlavem.

dí svobodě. Jeho zpráva o departementní gardě,[17] jejíž návrh byl tak neprávem zatracován, obsahuje argumenty, na něž nikdo neodpověděl; zpráva o navrhovaném zákonu proti podněcovatelům k vraždě obsahuje nejzdravější politiku a onu filozofii, pravdivou jako příroda a silnou jako rozum, o něž se opírá; jeho návrh na vypovězení Bourbonů, rozvinutý přesně a zdůvodněný výstižně, je napsán s půvabem a zápalem; jeho mínění o soudu nad králem, plné věcí i důvodů, nemá nic z patosu a blouznění, k nimž tento předmět svedl tolik řečníků; a konečně jeho *Dopisy voličům* ze 6. a 22. ledna[18] líčí jeho duši tak pravdivě, že je lidé budou vyhledávat. Několik zápasníků jeho síly by mohlo dát Konventu potřebný podnět; ale ostatní talentovaní muži, kteří se jako řečníci zřejmě šetřili pro velké příležitosti, příliš zanedbávali každodenní boj a nedosti se měli na pozoru před taktikou svých průměrných protivníků.

Pétion

Pétion.[19] – Skutečně řádný a dobrý člověk; není schopen udělat nejmenší věc, jež by se příčila poctivosti, ani komukoli způsobit sebemenší křivdu či sebemenší zármutek; pokud jde o něho samého, dokáže leccos zanedbat, ale nedokáže nikomu na světě odepřít službu. Jeho tvář se vyznačuje klidem dobrého svědomí, mírností snášenlivé povahy, upřímností a veselostí. Byl rozvážným starostou a věrným zástupcem lidu, ale je příliš důvěřivý a příliš klidný, než aby předvídal bouře a zažehnával je. Zdravý úsudek, čisté úmysly a to, čemu se říká správnost ducha, charakterizují jeho názory i spisy, které nesou spíše pečeť zdravého rozumu než talentu. Jako řečník je chladný a jako spisovatel má rozvláčný sloh; spravedlivý správce a dobrý

17. Perroud: Konvent na Buzotův návrh ustavil 24. září 1792 komisi, která měla navrhnout, jak mít k dispozici ozbrojenou sílu složenou z příslušníků všech 83 departementů; Buzot o tom podal 8. října zprávu, přijatou s velkým potleskem, ale návrh neprošel. Zprávu o zákonu „proti podněcovatelům k vraždě a zabíjení“ přednesl 27. října; v rozpravě o ní zvolal Danton: „Svoboda tisku, nebo smrt!“ Návrh na vypovězení všech Bourbonů přednesl Buzot 16. prosince 1792.

18. Perroud: Paní Rolandová se v datech mírně mýlí; Buzotovy dva „velmi krásné a velmi odvážné“ dopisy voličům jsou z 11. a 21. ledna 1793. Za následující zmínkou o talentovaných mužích, kteří zanedbávali každodenní boj, vidí Perroud zjevnou nevlídnou narážku na Vergniauda.

19. Jérôme Pétion de Villeneuve (1756–1794), poslanec Ústavodárného shromáždění, v letech 1791–1792 starosta Paříže, první předseda Konventu. Po 2. červnu 1793 uprchl a v červnu 1794 spáchal s Buzotem sebevraždu. Revize ústavy, o níž je dále řeč, probíhala podle Perrouda v srpnu 1791.

občan, byl stvořen k tomu, aby pěstoval ctnosti v republice, a ne aby takovou vládu zakládal u zkaženého národa, který ho po jistou dobu pokládal za svou modlu a z jeho proskripce se radoval jako z proskripce nepřítele.

Za Ústavodárného shromáždění, v době revize ústavy, jsem jednou byla u Buzotovy ženy, když se on velmi pozdě vrátil ze shromáždění a přivedl s sebou na oběd Pétiona. Byla to doba, kdy je dvůr dával nazývat buřiči a líčit jako intrikány, kteří se jen starají o to, jak bouřit a vzrušovat. Po jídle se Pétion, usazený na širokém otomanu, dal s bezstarostností dítěte do hry s mladým loveckým psem; oba se unavili a usnuli spolu, jeden přes druhého; hovor čtyř osob Pétionovi nijak nebránil chrápat. „Jen se podívejte na toho buřiče," říkal se smíchem Buzot, „když jsme odcházeli ze sálu, dívali se na nás úkosem, a ti, kdo nás obviňují a sami se pro svou stranu tolik pachtí, si představují, že kujeme pikle!"

Tato scéna a ta slova se mi často vybavují od oněch neblahých časů, kdy jsou Pétion a Buzot obviňováni a proskribováni jako royalisté se stejným právem, s jakým je tehdy dvůr obviňoval z intrik. Vždy sami se svými zásadami, stýkali se s lidmi, kteří vyznávali podobné, jen aby s nimi hovořili o názorech s nimi souvisejících, a věřili, že stačí neúnavně žádat spravedlnost, stále říkat pravdu, obětovat se nebo se vystavit všemu raději než je zradit – a jsou prohlášeni za zrádce vlasti!

Chci tu zaznamenat dosti pozoruhodnou událost. Jinde už bylo řečeno, že za prvního vlasteneckého ministerstva bylo ujednáno, že ministr zahraničních věcí vezme z prostředků přidělených jeho resortu na tajná vydání jisté částky a předá je pařížskému starostovi, jednak na policii, která se pro nedostatek prostředků rovnala nule, jednak na spisy, jež měly vyvažovat spisy dvora. Když Dumouriez z tohoto resortu odešel, jednalo se o téže věci s d'Abancourtem,[20] totiž jen o prostředcích potřebných na *policii*; d'Abancourt nechtěl nic udělat sám od sebe, prohlásil však, že je to věc, kterou je

20. Prvním vlasteneckým ministerstvem se míní ministerstvo z března 1792, v němž byl Roland ministrem vnitra. Perroud: Dumouriez byl ministrem zahraničí od 17. března do 12. června 1792 a pak tři dny ministrem války; po něm vedl ministerstvo války Lajard a od 24. července Franqueville d'Abancourt, který byl 10. srpna obžalován, poslán před Nejvyšší soud v Orléansu a 9. září 1792 zmasakrován ve Versailles s ostatními vězni. Roland už tehdy ministrem nebyl, takže tyto věci se mohl dozvědět jen od Pétiona; Perroud nechápe, proč by se o prostředcích zahraničního resortu jednalo s ministrem války.

třeba králi doporučit a jejíž oprávněnost král nemůže nepochopit. Král návrh nepřijal a odpověděl doslova, že nebude dávat pruty, aby ho jimi mrskali: bylo to rozumné, neboť nebyl upřímně konstitučním panovníkem, a takovou odpověď bylo možno očekávat. Ale o několik dní později Lacroix, dnešní Dantonův kolega, spolu s ním plenitel Belgie, pronásledovatel poctivých lidí a pán dnešních dní – Lacroix, který tehdy zasedal v Zákonodárném shromáždění a o němž se vědělo, že chodí do Tuilerií – zašel za Pétionem, aby mu zajistil volné nakládání se třemi miliony, bude-li ochoten jich užít tak, aby podpořil Jeho Veličenstvo: návrh, který starosta se svou povahou musel shledat urážlivějším, než jak nevhodným shledal král onen první; byl také odmítnut, navzdory velmi zvláštnímu přijetí, jehož se Pétionovi v téže době dostalo u krále. Když byl totiž povolán do paláce, místo aby tam zastihl krále obklopeného jako obvykle – do té doby ho nikdy neviděl samotného –, byl uveden do jeho kabinetu, kde se nezdálo, že by byl kdokoli jiný, a Ludvík XVI. ho zahrnul projevy vlídnosti a zájmu, ba i oněmi drobnými roztomilými lichotkami, které uměl podle libosti velmi dobře rozdávat. Slabý šelest hedvábné látky za čalouněním přesvědčil Pétiona, že je přítomna královna, aniž je vidět, a králova lichocení ho přesvědčila o jeho falešnosti: zůstal pevný a poctivý a nepodlehl panovníkovi, který se ho snažil zkorumpovat, stejně jako později, aniž lichotil lidu, chtěl se k němu odvolat při soudu nad týmž králem, kdežto Lacroix, který mu sloužil a patrně si za to dal zaplatit, měl za to, že ho nelze poslat na smrt dost brzy.[21]

Pache

Pache.[22] – Právem se říká, že umění znát lidi má být u těch, kdo vládnou, na prvním místě; jejich omyly v tomto ohledu bývají vždy nejosudnější.

21. Delacroix jezdil od listopadu 1792 do března 1793 s Dantonem opakovaně jako komisař Konventu do Belgie k Dumouriezově armádě; oběma bylo připisováno obohacování. Perroud: Právě Delacroix 9. srpna 1792 udal d'Abancourta z tribuny shromáždění. Perroud dodává, že nezná nic, co by tyto narážky na Delacroixovu poctivost opravňovalo.

22. Jean-Nicolas Pache (1746–1823), syn švýcarského vrátného v paláci maršála de Castries (vrátným velkých domů se v Paříži tehdy říkalo „Švýcar“), vychovatel v rodině Castriesově a úředník ministerstva námořnictva, jež Castries řídil. Ministrem války byl od října 1792 do února 1793, v únoru 1793 byl zvolen pařížským starostou. Na jaře 1794 byl sesazen a vězněn, později amnestován; zemřel v ústraní.

Ale uplatňovat toto tak nesnadné umění je ještě mnohem těžší v dobách revoluce; a konečně existuje takový stupeň pokrytectví, že není hanbou dát se jím oklamat, neboť člověk by musel být zvrhlý, aby ho prohlédl.

V mládí jsem u jedné své příbuzné poznala Giberta,[23] zaměstnance pošt, který měl onen stupeň vlídnosti, jenž obvykle provází zálibu v krásných uměních. Gibert, muž poctivý a něžný otec, se bavil malováním, pěstoval hudbu a svou bezúhonností si získával úctu svých známých. Byl nesmírně oddán jednomu muži, svému nejlepšímu příteli, jehož vzácné přednosti vychvaloval s nadšením oddanosti a se skromností člověka, který se pokládá za mnohem nižšího. Toho přítele jsem občas vídala; na první pohled na něm nebylo lze postřehnout nic než krajní prostotu; ale neměla jsem možnost ho ocenit, neboť jsem se s ním setkávala zřídka a ani samotného Giberta jsem nevídala často; jen od něho jsem se dozvěděla, že jeho přítel – byl to Pache – z lásky k venkovskému životu, jedinému, který se hodil k jeho patriarchálním mravům, a ke svobodě, jejíž výhody mu jeho znalosti dávaly plně docenit, opouští ve Francii slušné místo ve státní správě, aby se s rodinou usadil ve Švýcarsku. Později jsem se dozvěděla, že když ztratil ženu a viděl, jak jeho děti touží po Paříži a jak revoluce připravuje osvobození národa, rozhodl se vrátit; a konečně, že spokojen s blahobytem, který mu zajistila výměna jeho statků a šťastná koupě národního statku, vrátil jistému bývalému ministrovi smlouvy o penzi, kterou od něho pobíral.

Stačilo se jen občas sejít s Gibertem a znát jeho přátelství s Pachem, aby se člověk dozvěděl všechno příznivé, co se o Pachovi dalo říci. V lednu 1792 nám ho přivedl a já jsem ho pak vídala čas od času. Pache, jak jsem už poznamenala, nosí masku nejhlubší skromnosti; je dokonce taková, že člověk je v pokušení přijmout mínění, které má zřejmě on sám o sobě, a nepokládat ho za nijak zvlášť cenného. Ale tuto skromnost mu člověk přičte k dobru, když zjistí, že uvažuje správně a že není bez znalostí. Protože je nesmírně zdrženlivý a nikdy se neodhalí docela, brzy začnete tušit, že ví víc, než říká, a nakonec mu přisoudíte o to víc zásluh, oč blíže jste byli křivdě, že mu je upřete. Člověk, který mluví málo, který inteligentně naslouchá

23. Perroud: Gibert byl zaměstnancem pošt, s nímž se paní Rolandová v mládí setkávala u paní Trude, ženy zrcadláře z ulice Montmartre (viz *Soukromé paměti*). Na Rolandovu přímluvu byl 11. května 1792 spolu s Boscem povýšen na vysoký úřad správce pošt.

všemu, o čem je řeč, a dovolí si několik dobře umístěných poznámek, snadno platí za schopného. Pache se spřátelil s Meusnierem a Mongem,[24] oběma členy Akademie věd; založili v sekci Luxembourg lidovou společnost, jejímž cílem, jak říkali, bylo vzdělávání a občanská ctnost. Pache tuto společnost velmi pilně navštěvoval; zdálo se, že jako občan věnuje vlasti všechen čas, který nevěnoval dětem a který mu zbýval mezi veřejnými přednáškami, na něž je vodil.

Jinde jsem vylíčila, jak byl Roland koncem března onoho roku povolán do ministerstva; úřady byly plné úředníků starého režimu, kteří nijak netoužili podporovat nový; ale ovládali chod záležitostí a nebylo radno riskovat, že se v tak neklidných časech rozvrátí celý velký stroj jen kvůli výměně úředníků; bylo tedy třeba omezit se na dohled nad nimi a zdálky se připravovat na jejich nahrazení. Při množství záležitostí, jejichž každodenní proud strhává člověka v úřadě s nepochopitelnou rychlostí, si však nelze zastírat, že je snadné jej kompromitovat, nevěnuje-li všemu úzkostlivou pozornost, která se stává nesmírně namáhavou, když ji vnuká nedůvěra. V takové situaci si Roland přál najít spolehlivého člověka, kterého by mohl mít stále u sebe v kabinetu; kterému by dal přečíst dopis nebo zprávu o nějaké naléhavé věci, kterou by mu jiná, ještě naléhavější, nedovolila dost rychle zkontrolovat – ne kvůli stylizaci, ale aby se ujistil, že nepřátelské zásady úředníků neovlivnily způsob, jak jsou podána fakta nebo vyvozeny důvody; člověka, kterého by bylo lze poslat vybrat ten či onen spis v té či oné kanceláři nebo vyřídit ústní příkaz v nějaké důležité věci. Naskytla se myšlenka na Pacha. Pache pracoval v úřadech ministerstva námořnictva: znal úřední chod věcí; Pache měl zdravý úsudek, vlastenectví, mravy, jež dělají čest volbě veřejného činitele, a onu prostotu, která nikdy nevzbudí proti člověku nevoli. Nápad se zdál výborný. Dají s Pachem promluvit a ten okamžitě projeví nejživější touhu posloužit Rolandovi, a tím být užitečný veřejné věci, avšak pod podmínkou, že si zachová nezávislost a nepřijme žádný titul ani plat. Byl to ušlechtilý začátek. Mělo se za to, že při nové organizaci úřadů bude snadné zjistit, k čemu by se nejlépe hodil, a Pache začal docha-

24. Jean-Baptiste Meusnier (1754–1793), inženýr a matematik, padl při obraně Mohuče; Gaspard Monge (1746–1818), matematik, ministr námořnictva od srpna 1792 do dubna 1793. Perroud: Pache bydlel v sekci Luxembourg v ulici Tournon a spolek se nazýval „Vlastenecká společnost sekce Luxembourg“.

zet k Rolandovi; do jeho kabinetu přicházel každé ráno v sedm hodin s kouskem chleba v kapse a zůstával až do tří, aniž bylo kdy možné přimět ho, aby něco přijal; pozorný, obezřetný, horlivý, dobře plnil své poslání, učinil poznámku, utrousil slovo, jež vrátilo otázku k jejímu cíli, a mírnil Rolanda, kterého občas dráždily aristokratické námitky jeho úředníků.

Roland, nesmírně vznětlivý a velmi citlivý, si nesmírně cenil Pachovy mírnosti a úslužnosti a jednal s ním jako se vzácným přítelem; a já, dojatá tím, jak užitečný byl podle mého mínění mému muži, jsem ho zahrnovala projevy úcty a náklonnosti. Pache neměl žádný sloh; nesmělo se mu dát napsat dopis, bylo to suché a ploché; ale v tomto ohledu ho nebylo zapotřebí a byl užitečný v tom, k čemu byl dohled věrného muže vymyšlen.

Servan, náš přítel, povolaný na ministerstvo války,[25] vyděšený spletitostí a zmatkem v některých oborech, nám Pacha záviděl. „Nechte ke mně přejít toho poctivce," říkal Rolandovi, „už ho nepotřebujete; jste stokrát nad svou prací, a teď, když se chaos prvních chvil rozmotal, nepotřebujete, aby někdo dohlížel na druhé, kdežto já jsem zavalen prací a mám největší nedostatek lidí, jimž bych se mohl svěřit." Tito ministři ještě věřili, že k zastávání úřadů je třeba schopností a že nikoho nelze úřadem obdařit, není-li rozumný důvod předpokládat, že má předpoklady jej zastávat. Roland svolil; Pache, když se ho zeptali, vyhověl stejně ochotně a za stejných podmínek, jaké kladl Rolandovi. Když přešel na onu stranu, vídali jsme ho už málo; ale Servan si ho velmi chválil. Ministerstvo bylo vyměněno; Roland se uchýlil do ústraní a Pache se vrátil do své sekce. Přišel 10. srpen a Zákonodárné shromáždění povolalo zpět vlastenecké ministry; Roland zorganizoval své úřady; Pache potvrdil, že se nechce vázat, a Roland umístil Fépoula,[26] kterého mu Pache doporučil, muže inteligentního, pracovitého a přesného, který velmi dobře vedl účetní oddělení, muže obratného, který se s nikým nestaví do sporu a stranu silnějšího shledává vždy velmi dobrou.

25. Joseph Servan (1741–1808), důstojník, Rolandův přítel, ministr války od 9. května do června 1792 a znovu od 10. srpna do října 1792. Perroud: Konvent obdržel jeho demisi 3. října 1792 a hned v témž zasedání mu dal za nástupce Pacha, který poprvé zasedl ve Výkonné radě 19. října.

26. Perroud jej ztotožňuje s Faypoultem, voličem sekce Luxembourg a členem její Vlastenecké společnosti, kde se s Pachem poznal. Guillaume-Charles Faypoult se později stal ministrem financí Direktoria.

Zvolen do Konventu a znechucen zářijovými hrůzami, chtěl Roland podat demisi; a protože věděl, v jakých nesnázích se ocitnou rozumní lidé, až mu budou hledat nástupce, domníval se, že poslouží veřejné věci, když doporučí Pacha:[27] učinil tak s upřímností své povahy a s odevzdaností citlivé duše, která si pokládá za čest uznat zásluhy tam, kde je podle svého přesvědčení vidí. Je známo, jaké vzrušení zavládlo ve shromáždění při oznámení této demise, jak nemístně vystoupil Danton, aby zabránil výzvě Rolandovi, aby zůstal,[28] ale i jak zřejmé bylo v tomto ohledu přání většiny; to spolu se stavem věcí a se zásluhou, kterou skýtalo obětovat se, přimělo Rolanda zůstat ministrem. Zanedlouho se dozvěděl, že jeho volba do shromáždění je pro formální vady neplatná a že pařížská banda s jejím prohlášením čekala, až odejde z ministerstva, aby nezůstal nikde; neboť jeho odsouzení zářijových masakrů z něho v očích jejich tehdy ještě málo známých strůjců činilo nebezpečného nepřítele.

Pache, kterého Roland o svém úmyslu předem nezpravil a který krátce předtím odmítl místo správce Garde-meuble, na něž navrhl Restouta, jehož pak Roland na jeho doporučení jmenoval – Pache se zdál velmi spokojen, že zůstává volný; a přesto přijal od Monge poslání do Toulonu, kam odjel a kde, jak jsem se později dozvěděla, natropil hlouposti.

Když Servan musel ze zdravotních důvodů opustit ministerstvo války, byl na tento úřad povolán muž, kterého doporučil Roland, jako ten, na jehož zásady bylo lze nejvíce spoléhat a který nemohl být bez předpokladů, pokud jde o schopnosti. Napsali jsme Pachovi, který byl ještě v Toulonu, o jeho jmenování a naléhali, aby přijal; ale to patrně nebylo nutné, neboť tento muž, tak žárlivě střežící svou nezávislost, nedal najevo sebemenší obavu z břemene, jež na něj bylo vloženo, a bez váhání je přijal. Po návratu do Paříže nás navštívil; hovořili jsme s ním důvěrně o náladě myslí, o straně, kterou tvořila pařížská deputace, o výstřelcích Komuny, o nebezpe-

27. Perroud: Rolandův dopis Konventu z 25. září 1792. Podle Champagneuxe jej psala paní Rolandová; když manželovi předčítala koncept a došla k výčtu Pachových talentů a ctností, Roland ji dojat objal a se slzami v očích řekl: „Ach, jak dobře jsi vystihla city, které chovám k našemu ctihodnému příteli!“ Konec tohoto odstavce je v rukopise škrtnut.

28. Když 29. září 1792 navrhli někteří poslanci vyzvat Rolanda, aby zůstal ministrem, Danton posměšně prohlásil, že má-li se takové pozvání dát Rolandovi, musí se dát i paní Rolandové, neboť všichni vědí, že Roland nebyl ve svém ministerstvu sám.

čích, jež zřejmě hrozila svobodě Konventu, a hlavně o těch, která mohla přivodit nadvláda neřestných a provinilých lidí, usilujících o ni jen proto, aby unikli trestu nebo ukojili své vášně; o pořádku, jejž je třeba nastolit v jeho resortu, a o radosti, že ho vidíme ve Výkonné radě, kde jeho přítomnost bude udržovat jednotu vůle i jednání. Pache přijal tyto důvěrné výlevy s mlčením člověka, který se přetvařuje, v Radě se stavěl proti všem Rolandovým návrhům a už ho nikdy nenavštívil.

Zprvu jsme se domnívali, že příčinou tohoto chování je jakási obava, aby se nezdál Rolandovým chráněncem, a hnutí samolibosti. Ale dozvěděla jsem se, že tento muž, který nikdy nepřijímal pozvání svého kolegy pod záminkou, že ho množství práce nutí žít v ústraní, hostí u svého stolu Fabra, Chabota a jiné montagnardy, obklopuje se jejich přáteli, dosazuje do úřadů jejich chráněnce, samé komediantské lokaje nebo nevzdělance, intrikány jim podobné, a že poctiví lidé začínají reptat a naříkat. Usoudila jsem, že je třeba zkusit poslední prostředek, abych mu otevřela oči, byl-li jen sveden, a prokázala jeho viny, jednal-li ve zlé víře. Napsala jsem mu 11. listopadu přátelským tónem, abych mu sdělila, jaké reptání se proti němu zvedá, z jakých důvodů vzniká a co se zdá velet jeho vlastní zájem. Připomínala jsem mu, na co ho důvěra upozornila při jeho nástupu do ministerstva; zmínila jsem se o nepochybných citech, jež jsme mu projevovali, o souladu, v nějž dávaly doufat, a o stavu věcí, tak odlišném od toho, co by byly daly předpokládat.

Pache mi neodpověděl ani slovem a brzy jsme se dozvěděli, že jeho přední úředníci Hassenfratz, Vincent[29] a další (malí tvorové, které bych nejmenovala, kdyby jejich výstřelky už nezapsaly jejich jména do dějin lidových nepokojů posledních dob) řečnili u jakobínů i jinde proti Rolandovi a vydávali ho za nepřítele lidu. Nebylo tedy již pochyb, že se Pache stal jeho nepřítelem a snaží se ho svrhnout. Nízkost a ohavnost takového jednání mě naplnily rozhořčením a opovržením; v těchto citech jsem předešla několik osob, které poznaly Pacha naším prostřednictvím, které mě tehdy byly

29. Perroud (zkráceně): Jean-Henri Hassenfratz (1755–1827), inženýr a chemik, přednosta oddělení na ministerstvu války, člen povstalecké Komuny z 10. srpna; 1. června 1793 přišel v čele deputace žádat Konvent o obžalobu sedmadvaceti poslanců. François-Nicolas Vincent, přednosta kanceláře na ministerstvu války, horlivý hébertista, byl popraven spolu s Hébertem 24. března 1794 ve věku dvaceti sedmi let.

ochotny obviňovat z lehkomyslnosti a které mě od té doby v odporu, jejž v nich vzbudil, značně předstihly. Jeho zpronevěry, nebo přinejmenším plýtvání ve vojenské správě, byly za jeho ministerstva strašlivé; následkem špatného výběru lidí nastal všude rozvrat; bylo prokázáno, že se platilo jako za plné stavy pluků scvrklých na malý počet mužů; účetnictví nebylo možné nejen vést, ale ani zhruba sestavit, a to pro více než sto třicet milionů; během čtyřiadvaceti hodin po své demisi, vynucené tolika zly, jmenoval na šedesát míst všechny, koho ještě znal a kdo byl dost podlý, aby se mu dvořil, počínaje zetěm,[30] z vikáře povýšeným na válečného intendanta s platem 15 000 liber, až po svého holiče, devatenáctiletého výrostka, jmenovaného válečným komisařem. To jsou hrdinské činy, které pařížský lid odměnil tím, že ho povolal na starostenský úřad, kde s podporou Chaumetta, Héberta[31] a jiných lotrů napomáhal útlaku zákonodárného sboru, znásilnění národního zastoupení, proskripci všech ctnostných lidí a zajistil zkázu své země.

A to je ten muž, který hledal svobodnou zemi, který vracel penze a odmítal místa! – Ale Pache odcházel do Švýcarska, odkud pocházel – právě proto střežil jeho otec v Paříži bránu jednoho velmože –, a doufal tam v příjemnější živobytí než v místech, která mu připomínala jeho původ; Pache vrátil Castriesovi penzi, která dokládala závislost, v níž u něho býval, a která mohla vzbuzovat podezření v době, kdy byli šlechtici a ministři starého režimu pronásledováni; to je ta stránka, kterou jsem neznala a která už není v rozporu s Pachem, jenž se vrací do Francie po dobytí Bastily, získává hlasy v malé lidové společnosti, obratně zorganizované k získání vlivu, zatvrzele odmítá podřadná místa a ani na minutu neváhá vstoupit do Rady a ujmout se resortu, který byl za daných okolností v ministerstvu nejdůležitější. Je to v politice Molièrův Tartuffe.

30. Perroud: Pache odstoupil 2. února 1793 a již 14. února byl zvolen pařížským starostou. Jeho zeť François-Xavier Audouin (1766–1837), původně vikář farnosti Saint-Maurice v Limoges, člen povstalecké Komuny z 10. srpna, se stal generálním tajemníkem ministerstva války a 15. ledna 1793 se oženil s Pachovou dcerou; za císařství byl soudcem kasačního soudu.

31. Pierre-Gaspard (Anaxagoras) Chaumette (1763–1794), prokurátor a národní agent pařížské Komuny, popravený 13. dubna 1794; Jacques-René Hébert (1757–1794), jeho zástupce a vydavatel listu *Le Père Duchesne*, popravený 24. března 1794.

V tuto chvíli, kdy píši, je Biron[32] vězněn v tomtéž vězení, kde jsem já. Biron přijel v posledních dobách Pachova ministerstva, aby ho udal shromáždění, a byl proto opatřen listinami, jež mohly dokázat jeho zpronevěry; Biron se s ním setká, dá se svést jeho dobráckostí, přesvědčí se, že jde spíš o nezpůsobilost než o zlou vůli; cítí, že by bylo kruté poslat na popraviště člověka, který mohl být oklamán; vzdá se svého úmyslu a pak to řekne Pachovi samému. Ten se vysvětlí, dokáže z něho vylákat informace a listiny týkající se stížností, jež jsou proti němu vznášeny, a dá Birona poslat k italské armádě, kde ho nechají strádat nedostatkem všeho; dobude několika úspěchů – zamlčí je; stěžuje si – nikdo si toho nevšímá; čas plyne, zlo roste; naléhá – dostane rozkaz dostavit se do Paříže; přijede, zatknou ho a zavřou do Sainte-Pélagie. On sám v této ráně poznává ruku Pachovu i tyrana, který ho utlačuje.

Gironda

Guadet a **Gensonné**[33] si jeden druhého váží, protože se znají, a mají se snad rádi, protože si nejsou podobni; druhý je stejně chladný, jako je první prudký; ale výbuchy Guadetovy vřelé živosti nikdy nezanechávají zášť a úmysl urážet se jeho duše ani nedotkne. Guadeta učinila řečníkem příroda; Gensonné se učinil logikem sám; tento často ztrácí rozvažováním čas, který by měl věnovat činu; onen promrhá ve šťastných, ale prchavých a krátkých vzmaších zápal, který by měl být někdy soustředěnější a vždy vytrvalejší, aby vyvolal trvalý účinek.

Guadet měl skvělé chvíle v obou shromážděních, Zákonodárném i v Konventu; vděčil za ně moci poctivosti podpořené talentem; ale příliš citlivý, než aby dlouho zápasil bez únavy, vysloužil si nenávist zlovolníků, aniž

32. Perroud: Armand-Louis de Gontaut, původně vévoda de Lauzun, pak vévoda de Biron (1747–1793), poslanec Ústavodárného shromáždění a vrchní velitel armád v letech 1792–1793, byl 30. prosince 1793 odsouzen k smrti a nazítří popraven. K italské armádě byl převelen 20. prosince 1792, za Pachova ministerstva; když byl však 11. července 1793 jako velitel armády pobřeží u La Rochelle sesazen, odvolán a uvězněn, nebyl už Pache ministrem pět měsíců.

33. Marguerite-Élie Guadet a Armand Gensonné, advokáti z Bordeaux, poslanci departementu Gironde v Zákonodárném shromáždění i v Konventu a přední girondističtí řečníci. Gensonné byl popraven s ostatními girondisty v Paříži 31. října 1793, Guadet byl dopaden v úkrytu u Saint-Émilionu a popraven v Bordeaux 19. června 1794. Podle Perrouda patřili ke skupině girondistů nejtěsněji spjaté s Rolandovými.

pro ně byl příliš nebezpečný, a nikdy neměl takový vliv, jaký mu jeho nepřátelé rádi připisovali jen proto, aby proti němu vzbudili nedůvěru. Gensonné, užitečný v rozpravě, kterou však má ve zvyku příliš rozvádět, pracoval ve výborech a sepsal část navrženého ústavního plánu.[34] Jeho řeč v králově procesu je okořeněna sarkastickými šlehy, jež zdánlivý chlad činí ještě ostřejšími a které mu děti Hory nikdy neodpustí.

Oba něžní manželé, dobří otcové, výborní občané, ctnostní muži, upřímní republikáni podlehli obvinění ze spiknutí jen proto, že se nedokázali spojit ani ve prospěch dobré věci, jediné, za niž bojovali a pro niž si zasloužili žít.

Vergniaud[35] byl snad nejvýmluvnějším řečníkem shromáždění; neimprovizuje jako Guadet; ale jeho připravené řeči, silné logikou, žhoucí zápalem, plné obsahu, jiskřící krásami a nesené velmi ušlechtilým přednesem, se i po vytištění četly s velkým potěšením.

Přesto Vergniauda nemám ráda; shledávám v něm sobectví filozofa; pohrdá lidmi, jistě proto, že je dobře zná, a nijak se kvůli nim neobtěžuje: pak ale musí zůstat nečinným soukromníkem; jinak je lenost zločinem, a Vergniaud se tohoto zločinu dopouští měrou vrchovatou. Jaká škoda, že talent, jako je jeho, nebyl využit se zápalem duše stravované láskou k obecnému blahu a s houževnatostí pracovitého člověka!

Grangeneuve[36] je věru nejlepší člověk, jakého lze najít pod zevnějškem co nejméně nápadným; má ducha obyčejného, ale duši opravdu velkou, a koná krásné věci prostě, aniž tuší, kolik by stály jiné než jeho. V průběhu

34. Perroud: Gensonné byl 11. října 1792 zvolen do ústavního výboru Konventu; 15. února 1793 přednesl Condorcet jeho zprávu a Gensonné přečetl připravený návrh, tzv. Condorcetův plán, který však nebyl přijat; po pádu girondistů jej Konvent nahradil návrhem, který za třináct dní vypracoval Hérault de Séchelles (ústava z 24. června 1793). Jeho řeč v králově procesu je z 2. ledna 1793 a vyznívá pro odvolání k lidu.

35. Pierre-Victurnien Vergniaud (1753–1793), advokát z Bordeaux, poslanec Zákonodárného shromáždění a Konventu, nejslavnější řečník Gironde; popraven 31. října 1793. Perroud připomíná, že mu paní Rolandová nemohla zapomenout jeho řeč z 3. července 1792, v níž připustil možnost smíru mezi dvorem a girondisty; Vergniaud sám před revolučním tribunálem prohlásil, že u Rolanda obědval jen pětkrát či šestkrát.

36. Perroud: Grangeneuve (1751–1793), poslanec za Gironde v Zákonodárném shromáždění i v Konventu; po 2. červnu 1793 uprchl, byl dopaden v Bordeaux, odsouzen vojenskou komisí a popraven 21. prosince 1793.

července 92, kdy chování a záměry dvora ohlašovaly nepřátelské úmysly, každý uvažoval o prostředcích, jak jim předejít nebo je zmařit. Chabot k tomu říkal se zápalem, který pochází z vytržení, a ne ze síly, že by bylo žádoucí, aby dvůr dal spáchat atentát na několik vlasteneckých poslanců; že by to byla neomylná příčina povstání lidu, jediný prostředek, jak jej uvést do pohybu a vyvolat spásnou krizi. Rozehřeje se na toto téma a dosti obšírně je rozvádí. Grangeneuve, který ho mlčky vyslechl v malé společnosti, kde ta řeč zazněla, využije první chvíle, aby s Chabotem promluvil mezi čtyřma očima. „Vaše důvody mě zaujaly," řekne mu, „jsou výborné; ale dvůr je příliš obratný, než aby nám kdy takovou příležitost poskytl; musíme ji nahradit sami: najděte lidi, kteří by to mohli provést, já se nabízím za oběť. – Cože! vy chcete…? – Ovšem: co je na tom tak nesnadného? Můj život není nijak zvlášť užitečný, na mé osobě nic nezáleží; budu nadmíru šťasten, obětuji-li ji své zemi. – Ach, příteli, nebudete sám," zvolá Chabot s nadšeným výrazem, „chci s vámi tu slávu sdílet. – Jak chcete; jeden stačí, dva mohou udělat ještě víc; ale není v tom žádná sláva; nikdo se nesmí nic dozvědět. Uvažme tedy o prostředcích."

Chabot se ujme toho, že je obstará; za několik dní oznámí Grangeneuvovi, že má své lidi a že je vše připraveno. „Dobrá! stanovme chvíli; zítra večer půjdeme do výboru; odejdu odtamtud v půl jedenácté; bude třeba jít tou a tou málo frekventovanou ulicí, kde je třeba lidi rozestavit; ale ať to umějí: jde o to, aby nás pořádně zabili, a ne zmrzačili."

Ujednají se hodiny, dohodnou se podrobnosti; Grangeneuve jde sepsat závěť, nenápadně uspořádá několik domácích záležitostí a nezmešká dohodnutou schůzku. Chabot tam ještě nebyl; nadešla hodina, a on nepřišel. Grangeneuve z toho usoudí, že se myšlenky sdílet oběť vzdal; věře však, že pokud jde o něho, provede se to, vyrazí, pustí se smluvenou cestou, prochází ji pomalým krokem, nepotká živou duši, projde ji ještě podruhé z obavy, že se spletl v čase, a nezbývá mu než vrátit se domů živ a zdráv, nespokojen, že jeho příprava byla marná. Chabot se vyhnul výčitkám ubohými výmluvami a nezapřel zbabělost kněze ani pokrytectví kapucína.

Barbaroux,[37] jehož rysy by malíři nepohrdli jako předlohou pro hlavu Antinoovu, činorodý, pracovitý, upřímný a statečný, s veškerou živostí mladého Marseillana, byl předurčen stát se mužem zásluh a občanem stejně užitečným jako osvíceným. Milující nezávislost, hrdý na revoluci, už vyzbrojený vědomostmi, milující práci a schopný dlouhého soustředění, zvyklý pilně se věnovat práci, citlivý ke slávě: je to jeden z těch lidí, které by si velký státník rád připoutal a který měl skvěle rozkvést ve šťastné republice. Ale kdo by se odvážil předvídat, do jaké míry může předčasná nespravedlnost, proskripce a neštěstí stísnit takovou duši a zvadit její krásné vlastnosti? Mírné úspěchy by Barbaroux na jeho dráze udržely, protože miluje dobrou pověst a má všechny schopnosti potřebné k tomu, aby si získal velmi čestnou; ale hned vedle stojí láska k rozkoši: zaujme-li jednou místo slávy, z rozmrzelosti nad překážkami nebo z nechuti po nezdarech, oslabí výtečnou povahu a přivede ji ke zradě jejího vznešeného poslání.

Za prvního Rolandova ministerstva jsem měla příležitost vidět několik dopisů od Barbaroux, adresovaných spíše člověku než ministrovi, jejichž cílem bylo přimět ho, aby posoudil, jakou metodu je vhodné použít, aby se na dobré cestě udržely horké a snadno popudlivé hlavy, jako jsou lidé z departementu Ústí Rhôny. Roland, důsledný strážce zákona a stejně přísný jako on, uměl mluvit jen jedním jazykem, když měl na starosti jeho výkon. Tamější správci se trochu pomýlili, ministr je rázně pokáral; rozhořčili se: tehdy napsal Barbaroux Rolandovi, aby vzdal hold čistotě úmyslů svých krajanů, omluvil jejich chyby a dal Rolandovi pocítit, že mírnější způsob je přivede k nezbytné kázni dříve a spolehlivěji. Ty dopisy byly psány v nejlepším duchu a s dokonalou rozvahou; když jsem pak poznala jejich pisatele, žasla jsem nad jeho mládím. Měly účinek, který u spravedlivého člověka, jenž chtěl dobro, nemohl chybět; Roland polevil ze své přísnosti, nasadil tón spíše bratrský než úřední, získal Marseillany zpět a začal si Barbaroux vážit.

37. Charles-Jean-Marie Barbaroux (1767–1794), advokát z Marseille, poslanec Konventu za departement Ústí Rhôny; po 2. červnu uprchl do Caen a pak do Gironde, byl dopaden a popraven v Bordeaux 25. června 1794. Perroud poznamenává, že kvůli následujícímu popisu (krása hodná Antinoa, Hadriánova oblíbence) se někteří historici domnívali, že k němu paní Rolandová chovala náklonnost; dnes je známo, jak se věci měly.

Více jsme ho vídali po odchodu z ministerstva; jeho otevřená povaha a vřelé vlastenectví v nás vzbudily důvěru: tehdy jsme, uvažujíce o špatném stavu věcí a obávajíce se despotismu na severu, kuli podmíněný plán republiky na jihu.[38] Servan studoval vojenská postavení nebo zakresloval do mapy demarkační linie vyznačené řekami, horami či významnými městy; hovořilo se o produkci a zdrojích jednotlivých krajů, o možnostech obchodu a zásobování, o osobách, které každý mohl znát v různých departementech a o nichž soudil, že jsou schopny podniknout cokoli spíše než snášet jho. „To bude naše poslední východisko," říkal s úsměvem Barbaroux, „ale Marseillané, kteří jsou tady, nás toho ušetří." Z této řeči a několika podobných jsme usuzovali, že se chystá povstání; ale protože se důvěra dál nešířila, dál jsme se nevyptávali. V posledních dnech července Barbaroux téměř přestal chodit a při poslední návštěvě nám řekl, že nemáme soudit jeho city k nám podle prvního dojmu z jeho nepřítomnosti; že jejím účelem je nekompromitovat nás. Po 10. srpnu odjel zpět do Marseille a vrátil se jako poslanec do Konventu. Tam konal svou povinnost jako muž odvahy; několik jeho psaných řečí svědčí o výborné logice a o znalosti správní stránky obchodu; řeč o zásobování potravinami[39] je po díle Creuzé-Latouchově to nejlepší, co v tomto oboru máme. Ale musel by na sobě ještě pracovat, aby se stal řečníkem.

Barbaroux, láskyplný a živý, přilnul k Buzotovi, citlivému a jemnému; nazývala jsem je Nísem a Euryalem:[40] kéž je potká lepší osud než ty dva přátele!

Louvet, důvtipnější než první, veselejší než druhý a stejně dobrý jako oba, se spřátelil s oběma, ale zvláště s Buzotem, jenž je pojítkem mezi ním a tím druhým, jemuž je pro svou přirozenou vážnost tak trochu Mentorem.

38. Tento plán na nouzové založení republiky na jihu Francie pro případ, že by sever padl do rukou nepřítele a despotismu, byl později používán jako hlavní důkaz obvinění girondistů z „federalismu". Po 10. srpnu, konkrétně podle Perrouda 17. srpna 1792, Barbaroux odjel do Marseille.

39. Perroud: Barbarouxova řeč o zásobování potravinami zazněla v Konventu 8. prosince 1792; Jacques-Antoine Creuzé-Latouche, poslanec za Vienne, v tomtéž zasedání předložil obsáhlé pojednání o téže otázce.

40. Nísus a Euryalus, dva nerozluční přátelé z Vergiliovy *Aeneidy* (IX. zpěv), kteří spolu zahynuli při noční výpravě do nepřátelského tábora.

Louvet,[41] kterého jsem poznala za prvního Rolandova ministerstva a jehož příjemnou společnost bych vždycky vyhledávala, by snad někdy mohl jako Filopoimén[42] platit úroky ze své nevzhledné tváře: malý, drobný, krátkozraký a nedbale oblečený, nezdá se ničím obecnému davu, který nepostřehne ušlechtilost jeho čela a oheň, jímž se rozžehnou jeho oči a tvář, když vyslovuje velkou pravdu, krásný cit, důvtipný nápad nebo jemný žert. Literáti a lidé vkusu znají jeho pěkné romány, v nichž se půvaby obrazotvornosti snoubí s lehkostí stylu, s filozofickým tónem a se solí kritiky. Politika mu vděčí za díla vážnější, jejichž zásady i způsob svědčí stejně o jeho duši jako o jeho talentu. Dokázal, že jeho zručná ruka umí střídavě potřásat rolničkami bláznovství, držet rydlo dějin a metat blesky výmluvnosti. Nelze spojit více ducha s menšími nároky a větší dobráckostí; statečný jako lev, prostý jako dítě, citlivý člověk, dobrý občan, rázný spisovatel, dokáže na tribuně rozechvět Catilinu, obědvat u Grácií a večeřet s Bachaumontem.[43]

Jeho catilinárie čili *Robespierrida*[44] by si zasloužila být pronesena v senátu, který by měl sílu zjednat spravedlnost; jeho *Spiknutí z 10. března* je dalším vzácným příspěvkem k dějinám doby; jeho *Sentinelle* je vzorem onoho druhu plakátů a každodenních poučení určených lidu, který chceme poučit o faktech a nikdy jej neovlivňovat jinak než rozumem, dojímat jinak než pro dobro všech a naplňovat jinými než šťastnými city, jež jsou lidstvu ke cti. Tvoří krásný protiklad k oněm ohavným a odporným plátkům, jejichž hrubý sloh a sprostá slova odpovídají krvežíznivé nauce a nečistým lžím, jichž jsou stokou: drzá díla pomluvy, placená intrikou zlé víře, aby doko-

41. Jean-Baptiste Louvet de Couvray (1760–1797), romanopisec a poslanec Konventu. Perroud: paní Rolandová ho poznala, když koncem dubna 1792 začal vydávat plakátové noviny *La Sentinelle* na podporu politiky Rolanda a jeho kolegů. Jeho romány jsou *Faublas* (1787–1790) a *Émilie de Varmont* (1791). Po 2. červnu 1793 uprchl, přežil v úkrytu, roku 1795 se vrátil do Konventu a o útěku napsal paměti.

42. Filopoimén (asi 253–183 př. n. l.), vojevůdce achajského spolku. Podle Plútarcha jej pro jeho prostý zevnějšek pokládali v jednom domě za sluhu a nechali ho štípat dříví; když ho hostitel poznal, Filopoimén prý řekl, že „platí daň za svou nevzhlednou tvář“.

43. Catilina, římský spiklenec, jehož Cicero odhalil ve svých řečech proti Catilinovi (catilinériích). Bachaumontem je patrně míněn François Le Coigneux de Bachaumont (1624–1702), spoluautor veselé *Cesty* s Chapellem, pověstný požitkář.

44. Perroud: Louvetova *Obžaloba proti Robespierrovi* (slavná řeč z 29. října 1792) a jeho odpověď *Maximilienu Robespierrovi a jeho royalistům*, kterou dal vytisknout, když mu Konvent 5. listopadu nedovolil znovu promluvit. Spis o spiknutí z 10. března se jmenuje *Národnímu konventu a mým voličům o spiknutí z 10. března a orleánské frakci*.

nala zkázu veřejné mravnosti, díla, s jejichž pomocí nejmírnější národ Evropy viděl zvrátit svůj instinkt natolik, že se klidní Pařížané, jejichž dobrotu dávali za příklad, stali podobnými oněm krutým pretoriánským gardám, které prodávaly své hlasy, život i vládu nad říší tomu, kdo nabídl nejvíc. Zapuďme tyto smutné obrazy a obraťme mysl k *Poznámkám ke zprávě Saint-Justově proti zadrženým poslancům, od jedné společnosti girondistů*, vytištěným v Caen 13. července. Poznala jsem v nich styl, jemnost a veselost Louvetovu:[45] je to rozum v nedbalkách, který si pohrává se směšností, aniž ztrácí na síle či důstojnosti.

45. Perroud: Paní Rolandová se mýlila; podle Vatela je autorem této brožury Salles. Byla to odpověď na zprávu, kterou Saint-Just přečetl v Konventu 8. července 1793 o poslancích zatčených 2. června; uprchlí girondisté v Caen na ni odpověděli již 13. července.

VI. Portréty a anekdoty (pokračování): od Lazowského k Mercierovi (Sainte-Pélagie, léto 1793)

[Pokračování Portrétů a anekdot. Paní Rolandová psala tyto stránky ve vězení Sainte-Pélagie v létě 1793; zmínka o Chamfortově uvěznění ukazuje, že přinejmenším jejich část vznikla až po 2. září 1793.]

Lazowski

Lazowski[1]. — Polák původem, který se do Francie dostal kdovíjak, bez jmění, ale pod ochranou vévody de Liancourt[2] – ať už byl příbuzným někoho z jeho služebnictva, nebo mu náležel nějakým jiným způsobem –, byl Lazowski jmenován inspektorem manufaktur[3].

Bylo to jedno z oněch zcela podřadných správních míst, která nedávala žádnou moc, byla skromně placená a k jejichž povinnostem stačilo být poctivý a schopný, a proto se zdálo, že se hodí pro každého, nebo si aspoň každý myslel, že se k nim hodí. Obsazovala je Královská rada na návrh ministra financí a podléhala intendantům obchodu[4], malým úředníkům s

1. Perroud: Paní Rolandová zde zaměňuje dva bratry Lazowské: jeden, chráněnec vévody de Liancourt, byl opravdu inspektorem manufaktur a s ním se setkala na jaře 1784 „v kancelářích“ (jak dokládají její dopisy manželovi z 20. a 21. května 1784); druhý byl demagog z roku 1792 Claude Lazowski, velitel praporu sekce Finistère, zemřelý 24. dubna 1793 a 28. dubna pohřbený s mimořádnou okázalostí. Oba bratry výslovně rozlišuje Charles de Lacretelle, který je znal. Perroud proto upozorňuje, že i zmínka o ztrátě „patrona“ je dvojnásob nepřesná: Lacretelle ukazuje, že bratr-inspektor žil ještě na jaře 1792 v důvěrné blízkosti svého ochránce a řídil jeho zemědělské podniky v Liancourtu.

2. François-Alexandre-Frédéric de La Rochefoucauld, vévoda de Liancourt (1747–1827), velmistr královské šatny, poslanec Ústavodárného shromáždění, v roce 1792 vojenský velitel v Rouenu; proslul svými filantropickými podniky (Perroud). Po 10. srpnu 1792 emigroval.

3. Inspektoři manufaktur byli královští úředníci, kteří v jednotlivých generalitách dohlíželi na dodržování výrobních předpisů a podávali zprávy o stavu průmyslu a obchodu. Týž úřad zastával i Roland – nejprve v Amiensu, od roku 1784 v Lyonu. Úřad inspektorů zrušilo Ústavodárné shromáždění dekretem z 27. září 1791 (Perroud).

4. Intendanti obchodu byli vysocí úředníci generální kontroly financí, kteří řídili obchodní a průmyslovou správu království. Perroud: Paní Rolandová o nich mohla mluvit se vší znalostí věci, neboť s nimi měla mnoho co do činění při svých intervencích v roce 1784.

velkými nároky, kteří si dovedli dodat patřičné důležitosti a jimž se, jako tolika jiným, laskavě věřilo na slovo; kteří však skutečně, pro množství záležitostí, jež jim procházelo rukama, měli rozsáhlé styky a pořádali audience, kam se někdy ráčili obtěžovat i velcí páni.

Lazowski, čilý, podnikavý, vydávající se sám za duchaplného muže, přesvědčil svého ochránce, že nemá zůstat pouhým inspektorem manufaktur. Pravda, aby ho bylo kam dosadit, zřídili pro něho inspekci v Soissons, kde byly skoro jen manufaktury na kněze a kde nebylo co inspektovat kromě jeptišek; bylo to město klášterů, bez průmyslu, bez obchodu, leda s předměty nejnutnější potřeby. Pan de Liancourt, který do postupu svého chráněnce vkládal ješitnost obvyklou u dvořanů, k ní navíc přidával poctivost své dobrosrdečnosti; naléhal na ministra, a hlavně na intendanty obchodu, neboť věci doopravdy vyřizují vždycky podřízení. Generálním kontrolorem byl Calonne[5]; měl vynalézavého ducha a snadno se chápal důmyslných nápadů. Přišlo se na to zřídit putovní inspekci; nebyl to žádný výkon génia: takové místo už kdysi existovalo a jeho neužitečnost byla uznána; musíme však připustit, že jeho druhé zřízení nebylo bez důvodu: poskytovalo prostředek, jak se zavděčit vlivnému muži, a počet míst, zvýšený na čtyři, dodal celé věci ministerský vzhled, nemluvě o výhodě, že tři zbývající místa připadla protekci a intrikám. Byla brzy obsazena. Přiznali jim služné 8000 liber, pobyt v Paříži po čtyři měsíce v roce, cesty po provinciích po zbytek roku, právo nastoupit po generálních inspektorech, až zemřou, a dovolení žádat o mimořádné odměny podle povahy cest a důležitosti služeb. Je ovšem pravda, že se tím podkopávala v samých základech instituce, jejíž duch byl výborný; inspektorům v generalitách se brala naděje, že dosáhnou generální inspekce postupem podle služebního stáří a zásluh; ještě víc se jim brala chuť tím, že se do jejich obvodů posílali lidé, kteří většinou věci vůbec nerozuměli, a vláda se sama připravovala o možnost být dobře zpravena o stavu řemesel, manufaktur, obchodu, zkrátka všech odvětví výroby, o nichž mohli lépe podat zprávu lidé k tomu účelu usazení v každé generalitě než stěhovaví ptáci pověření je všechny objíž-

5. Charles-Alexandre de Calonne (1734–1802), generální kontrolor financí v letech 1783–1787; po neúspěchu svých reformních plánů před shromážděním notáblů byl propuštěn a odešel do emigrace.

dět. Jenže starý režim tak daleko nedohlížel – a každý ví, zda jednotlivci v novém režimu vidí dál a hlavně nezištněji.

Stalo se to na jaře 1784. Byla jsem tehdy v Paříži kvůli rodinným záležitostem[6]: zaslechla jsem o změnách v inspekcích; dozvěděla jsem se, že lyonská inspekce, kterou ctižádostivý Brisson[7] opustil kvůli putovní inspekci, byla dána velmi mladému muži. Uvážila jsem, že Roland stále sní o odchodu na odpočinek a že o něj chce požádat, jakmile dokončí svou práci pro encyklopedii, aby mohl odejít do svého kraje[8] a zapomenout na Paříž a na ponížení, jimiž se tu musí platit za povýšení, které se zásluze odpírá; usoudila jsem, že je lepší vrátit se domů s místem než bez něho: napadlo mě požádat o výměnu amienské inspekce, kde jsme byli, za lyonskou, která by ho přivedla domů, a řekla jsem si, že nemůže být těžké dopřát tuto drobnou radost starému služebníkovi, jehož znalostí a hlavně povahy se intendanti obchodu báli natolik, že by jim jeho vzdálení bylo po chuti. Jmenovací listiny už byly vyhotoveny; uplatnila jsem své důvody s výhodou, jakou tehdy měla žena ještě u lidí, kteří si zakládali na zdvořilosti; předestřeli mi obtíže, já jsem jim bez okolků přiřkla takovou váhu, jakou skutečně měly, a změny jsem dosáhla skoro zároveň s tím, jak jsem manželovi oznámila, že mě napadlo o ni požádat.

V kancelářích jsem potkala Lazowského, tehdy elegána, pěkně učesaného, pečlivě oblečeného, s trochu zaoblenými rameny, jak kráčel po patách a vypínal hruď s krajkovou náprsenkou, zkrátka s tím nadutým výrazem důležitosti, který tehdejší hlupáci pokládali za známku společenské vážnosti a kterému se lidé zdravého rozumu vysmívali.

Když Ústavodárné shromáždění svrhlo šlechtu a zrušilo inspektory, připravilo Lazowského o místo i o patrona; nemohl doufat v penzi, která by se

6. Perroud: Paní Rolandová přijela do Paříže 19. března 1784 a pobyla tam až do posledních dnů května. Cestu mohla zdůvodnit smrt její babičky Rotissetové, zemřelé 10. května; ve skutečnosti však, jak ukazuje její korespondence, přijela žádat o šlechtický titul pro svého manžela a teprve když se to nepodařilo, o lyonskou inspekci. Její dopisy manželovi z března až května 1784 obsahují přesně tytéž soudy a podrobnosti jako tato pasáž.

7. Antoine-François Brisson (nar. 1728), inspektor manufaktur v lyonské generalitě, v roce 1784 přešel na místo putovního inspektora a jeho nástupcem se stal Roland (Perroud).

8. Roland pocházel z Beaujolais nedaleko Lyonu; jeho rodina žila ve Villefranche-sur-Saône a měla nedaleko odtud venkovské sídlo Le Clos de la Platière v Theizé. Roland tehdy dokončoval pro Panckouckovu *Encyclopédie méthodique* svazky o manufakturách, řemeslech a obchodu.

vzhledem ke krátké době jeho služby musela scvrknout na nulu, ocitl se bez haléře, stal se vlastencem, začal nosit mastné vlasy, hulákal v jedné sekci a stal se sansculotou, když mu už beztak hrozilo, že bude bez kalhot[9].

Silný, ještě mladý, zdatný v křiku i v intrikách, brzy vynikl a stal se kapitánem čtvrti v Národní gardě; v této hodnosti sloužil 10. srpna a velice se chlubil nebezpečími toho dne, po vzoru tolika lidí, kteří se k hnutí přidávali, aby z něho vytěžili nějaký prospěch, a pak hrdě předstupovali jako zachránci vlasti. Ale jeho hrdinské činy se datují od 2. září a od horlivosti, s jakou dokázal udržovat v chodu vraždění kněží v Saint-Firmin[10], v sekci Finistère, která byla jeho; stejně užitečný byl i při výpravě pro orléanské vězně[11].

Přišel jednou jako vyslanec své sekce k ministrovi vnitra, kde jsem ho zahlédla a mohla posoudit jeho úžasnou proměnu. Hezounký pán s koketními grimasami nabyl hrubých způsobů zuřivého vlastence, rudé tváře pijana a vytřeštěného oka vraha.

Drahý jakobínům, kteří dovedli ocenit jeho zásluhy a chystali mu vysoké určení, vyhlédnutý vůdce spiknutí z 10. března[12], zemřel náhle ve Vaugirardu na zánětlivou horečku, plod hýření, probdělých nocí a kořalky.

Známe žal celé té hordy nad touto nečekanou ztrátou, pohřební řeč pronesenou velekněžem Robespierrem, jeho dojemné nářky a nabubřelou chválu velkého neznámého muže, okázalý pohřeb, který mu vystrojila ctihodná

9. Slovní hříčka: *sans-culottes* („bez culottes“) se nazývali radikální vlastenci z lidových vrstev, kteří místo krátkých kalhot ke kolenům, jaké nosila šlechta a měšťanstvo, nosili dlouhé pantalony. Autorka naznačuje, že Lazowskému hrozilo, že bude „bez kalhot“ doslova.

10. Perroud: V semináři Saint-Firmin bylo 3. září 1792 zavražděno sedmdesát devět vězňů, kromě jednoho samí kněží. Seminář ležel v ulici Saint-Victor a nepatřil do sekce Finistère, jak se paní Rolandová mylně domnívá, nýbrž do sekce Sans-Culottes (Jardin des Plantes). Že by se Lazowski tohoto masakru účastnil, se jinak nikde neuvádí.

11. Na počátku září 1792 byli vězni Nejvyššího národního soudu v Orléansu (obvinění ze spiknutí proti státu, mezi nimi bývalý ministr de Lessart) na rozkaz Komuny převáženi k Paříži pod velením Fourniera zvaného Američan; 9. září je dav ve Versailles pobil. Perroud: Lazowski se této výpravy skutečně účastnil.

12. Perroud: Lazowski patřil k povstaleckému výboru, který měl v noci z 9. na 10. března 1793 vytáhnout proti Konventu. Vergniaud ho v zasedání 13. března označil za „cizince“, který s Fournierem velel výpravě pro orléanské vězně a vedl „lupiče“, kteří rozbili tiskařské lisy *Chronique de Paris* a Gorsasových novin; 14. března se však Lazowski, hájený Maratem, dostavil před Konvent a ten přešel k dennímu pořádku.

Komuna a svaté spolky, adopci jeho dítěte, které na radnici objal tatíček Pache[13], a konečně pohřbení Lazowského u stromu svobody na náměstí Carrousel, kde je dosud k vidění jeho skromný hrob pokrytý drnem.

Ti, kdo by se divili jeho posmrtné slávě, ať si připomenou, že se zrodila v jakobínském ohnisku, v době, kdy se jakobíni stali pro bojácné Pařížany stejně hrůzostrašnými jako ukrutnými, kdy byl Marat v plné slávě a Danton na vrcholu moci. Lid, který měl jednoho za svého proroka a druhého za svého pána, mohl jistě uctívat Lazowského jako světce nebo hrdinu, což je v náboženství zářijovců jedno a totéž.

Robert

Robert[14]. — „Copak jste to Robertovi provedla?“ ptal se mě nedávno kdosi. „On i jeho žena proti vám běsní zuřivěji než kterýkoli z vašich nepřátel.“ — „Vídala jsem je málo; prokázala jsem jim službu, jen jsem nepřispěla k tomu, abych jim přižívovala ctižádost. Tady je, jak to bylo.“

Když jsem v roce 1791 odjížděla z Lyonu do Paříže, zeptal se mě Champagneux[15], jestli znám paní Robert, ženu duchaplnou, spisovatelku a vlastenku. „Vůbec ne; vím jen, že slečna Kéralio, jejíž otec je spisovatel, se nedávno provdala za jakéhosi Roberta a že spolu vydávají *Mercure national*, jehož několik čísel jsem viděla; víc nevím.“ — „Chcete se s ní seznámit? Dám vám pro ni dopis, jsme spolu ve styku jako novináři.“ — „Ale oprav-

13. Jean-Nicolas Pache, ministr války od října 1792 do února 1793, pak pařížský starosta; stoupenci mu familiárně říkali „papa Pache“.

14. François Robert (1763–1826), novinář a poslanec Konventu za Paříž, se oženil se spisovatelkou Louise de Kéralio (1758–1821). Perroud: Robert byl mezi prvními, kdo již koncem roku 1790 žádali republiku (brožura *Le Républicanisme adapté à la France*); s manželkou vydával *Mercure national* a podle historika Aularda se právě kolem paní Robert utvořila první republikánská skupina. Člen jakobínů i kordeliérů, Dantonův přítel, bydlící v jeho sekci, byl Dantonem dosazen na ministerstvo spravedlnosti jako šéf jeho soukromých tajemníků a jeho vlivem zvolen do Konventu. U jakobínů pronesl 17. prosince 1792 proti Rolandovi dlouhou řeč, „nejúplnější obžalobu, jaká byla kdy sepsána proti Rolandovi a jeho straně“. V říjnu 1793 ho jeho sekce udala Konventu, že má doma osm sudů rumu, čímž se vystavil trestu smrti stanovenému pro překupníky; přátelé jen s velkou námahou prosadili přechod k dennímu pořádku.

15. Luc-Antoine Champagneux (1744–1807), lyonský právník a novinář, vydavatel *Courrier de Lyon*, blízký přítel Rolandových; za Rolandova ministerstva vedl jeden z odborů ministerstva vnitra. Jeho syn se později oženil s Eudorou Roland a on sám v roce 1800 vydal první souborné vydání pamětí paní Rolandové.

du! Žena duchaplná, spisovatelka a republikánka – to je docela lákavé! Dejte mi ten dopis.“

Přijela jsem do Paříže; byla jsem tam už šest týdnů, když mi jeden z našich přátel, který měl příležitost paní Robert poznat, o ní začal vyprávět a připomněl mi tím, že pro ni mám dopis. Řekla jsem mu to; nabídl se, že mě k ní některý den doprovodí, a tak jsme tam šli.

Uviděla jsem malou ženu, duchaplnou, obratnou a jemnou, která mě přijala velmi mile; její tlustý manžel měl tvář kanovníka, širokou, zářící zdravím a spokojeností se sebou samým, s onou svěžestí, kterou nikdy nenaruší hluboké úvahy. Oplatili mi návštěvu a dál jsem známost nerozvíjela. Sedmnáctého července, když jsem odcházela od jakobínů, kde jsem byla svědkem rozruchu, jejž vyvolaly smutné události na Martově poli[16], zastihla jsem po návratu domů v jedenáct večer pana a paní Robertovy. „Přicházíme,“ řekla mi žena s důvěrností staré přítelkyně, „požádat vás o útočiště; člověk vás nemusí vídat často, aby věřil v upřímnost vaší povahy a vašeho vlastenectví. Můj muž sepisoval petici na oltáři vlasti, já jsem stála vedle něho; unikli jsme z jatek a netroufáme si uchýlit se ani domů, ani k známým přátelům, kde by nás mohli hledat.“ — „Jsem vám vděčná,“ odpověděla jsem jí, „že jste si na mne v tak smutné chvíli vzpomněla, a pokládám si za čest přijmout pronásledované; ale tady budete špatně ukryti (bydlela jsem v Hôtel Britannique v ulici Guénégaud[17]): tento dům je hojně navštěvován a hostinský je velkým stoupencem Lafayettovým.“ — „Jde jen o dnešní noc; zítra se postaráme o jiný úkryt.“ Vzkázala jsem majitelce hotelu, že jedna má příbuzná, která přijela do Paříže uprostřed toho zmatku a nechala zavazadla v dostavníku, u mne přespí, a prosila jsem ji, aby mi dala do bytu postavit dvě polní lůžka. Připravili je v salonu, kde zůstali muži, a paní Robert spala v mém pokoji v posteli mého manžela vedle mé. Druhý den ráno jsem vstala dost časně a neměla jsem nic naléhavějšího na

16. Masakr na Martově poli 17. července 1791: Národní garda pod velením Lafayetta a na rozkaz starosty Baillyho vypálila do davu, který na „oltáři vlasti“ podepisoval petici za sesazení krále po jeho útěku do Varennes; bylo zabito několik desítek lidí (odhady se značně liší). Následovala vlna represí proti demokratům. Perroud: Robert sepisoval jednu z petic žádajících sesazení Ludvíka XVI.

17. Perroud: Hôtel Britannique stál pravděpodobně v domě dnešní ulice Guénégaud č. 12. Rolandovi zde bydleli během svého pobytu v Paříži od února do září 1791.

práci, než psát dopisy a zpravit vzdálené přátele o tom, co se včera stalo[18]. Pan a paní Robertovi, o nichž jsem předpokládala, že jako novináři budou mnohem činnější a budou mít mnohem rozsáhlejší korespondenci, se v klidu oblékli, po snídani, kterou jsem jim dala přinést, si povídali a pak se postavili na balkon do ulice; dokonce zavolali z okna na nějakého kolemjdoucího známého a nechali ho přijít k sobě nahoru.

Takové chování mi připadalo od lidí, kteří se skrývají, značně nedůsledné. Člověk, kterého k sobě zavolali, s nimi vášnivě rozebíral včerejší události a chlubil se, že probodl šavlí jednoho národního gardistu; mluvil velmi nahlas v pokoji, který sousedil s velkým předpokojem společným pro můj byt i pro jiný: zavolala jsem si paní Robert. „Přijala jsem vás, madam, s účastí, jakou spravedlnost a lidskost velí mít s poctivými lidmi v nebezpečí; ale nemohu poskytovat útočiště všem vašim známým. Vystavujete se nebezpečí, když v domě, jako je tento, hostíte někoho tak málo diskrétního; obvykle u sebe přijímám poslance, kteří by mohli být kompromitováni, kdyby je někdo viděl sem vcházet ve chvíli, kdy je tu člověk, který se chlubí, že se včera dopustil násilí; prosím vás, vyzvěte ho, aby odešel.“ Paní Robert zavolala manžela; zopakovala jsem své výhrady ještě důrazněji, protože ten tupější chlapík, zdálo se mi, potřeboval silný dojem; muže propustili. Dozvěděla jsem se, že se jmenuje Vachard[19], že je předsedou takzvané Společnosti nemajetných: velmi vychvalovali jeho znamenité vlastnosti a horoucí vlastenectví. V duchu jsem naříkala, jakou cenu je nutné přikládat vlastenectví člověka, který měl celé vzezření toho, čemu se říká zlá hlava, a kterého bych byla pokládala za darebáka. Později jsem se dozvěděla, že to byl kolportér Maratových novin, který neuměl číst a který je dnes čle-

18. Perroud odkazuje na dopis Bancalovi z 18. července 1791 večer: „Poskytli jsme útočiště Robertovým, kteří nás o ně přišli požádat, ačkoli jsme je viděli jen jednou, když jsme jim předávali dopis; jejich důvěra nebyla zklamána.“ Henri Bancal des Issarts (1750–1826), přítel Rolandových, později poslanec Konventu.

19. Perroud: Jacques-Louis Vachard, podle dobového pamfletu švec, vyvolávač novin a majitel pivnice v ulici d’Enfer, kde se scházeli „bratři a přátelé“; roku 1791 předseda Společnosti nemajetných (Société des Indigents). Spolu s Robertem sepsal 17. července 1791 nejrepublikánštější z petic za sesazení krále. Byl členem povstalecké Komuny z 10. srpna 1792, kde zastupoval sekci Beaurepaire – tutéž, v níž bydleli Rolandovi; v září 1792 je uváděn jako obecní úředník. Na seznamu členů pařížské departementní správy v roce 1793 však nefiguruje. Ještě v srpnu 1799 pronesl násilnickou řeč v obnoveném Jakobínském klubu.

nem správy pařížského departementu, kde se velmi dobře vyjímá mezi sobě rovnými.

Bylo poledne; pan a paní Robertovi mluvili o tom, že půjdou domů, kde muselo být všechno vzhůru nohama. Řekla jsem jim, že právě proto, budou-li se chtít před odchodem u mne najíst, dám podávat zavčas; odpověděli, že se raději vrátí, a odcházejíce se k tomu zavázali. Opravdu jsem je před třetí hodinou uviděla znovu; vyparádili se: žena měla velká péra a hodně líčidla, muž se oblékl do hedvábného fraku nebesky modré barvy, na němž jeho černé vlasy, spadající ve velkých kadeřích, podivně vynikaly. Dlouhý kord po boku dodával jeho úboru všechno, co ho mohlo učinit nápadným. – Ale proboha, jsou ti lidé blázni? ptala jsem se sama sebe a pozorovala je, když mluvili, abych se ujistila, že nepřišli o rozum. Tlustý Robert jedl znamenitě a jeho žena štěbetala o sto šest. Konečně odešli a já jsem je už neviděla ani jsem o nich s nikým nemluvila.

Když jsme se následující zimu vrátili do Paříže, Robert, který potkal Rolanda u jakobínů, mu slušně vyčítal, či spíš zdvořile žaloval, že jsme s nimi přerušili jakékoli styky; jeho žena mě několikrát navštívila a co nejnaléhavěji mě zvala, abych k ní chodila ve dva dny v týdnu, kdy pořádala společnost a kam docházeli zasloužilí muži ze zákonodárného sboru: šla jsem tam jednou. Viděla jsem tam Anthoina[20], jehož naprostou průměrnost jsem znala, mužíčka, kterého by člověk mohl postavit na toaletní stolek, skládajícího hezké veršíky a píšícího půvabně o drobnostech, ale bez pevnosti a bez charakteru. Viděla jsem Merciera, jakéhosi velmi triviálního výstředníka[21], a jiné vlastence z poslanců, vlastence na sáhy, slušné jako Chabot a vážné jako Camille[22]. Několik žen planoucích občanskou horlivostí a cti-

20. Perroud: François-Paul-Nicolas Anthoine (1758–1793), poslanec Ústavodárného shromáždění a Konventu, patřil v roce 1791 k návštěvníkům salonu paní Rolandové v ulici Guénégaud.

21. Perroud: Tento nespravedlivý řádek o Mercierovi je v rozporu s tím, co autorka píše o několik stránek dál; v rukopisu je ostatně přeškrtnut (buď paní Rolandovou, nebo Boscem), dá se však pod škrtem snadno přečíst.

22. Ironie: bývalý kapucín François Chabot proslul hrubostí a výstředností, Camille Desmoulins (Perroud: jde o něj) jako novinář posměváčkem a vtipálkem.

hodní členové Bratrské společnosti[23] doplňovali tento kruh, který mi pranic nevyhovoval a do něhož jsem se už nevrátila.

O několik měsíců později byl Roland povolán do ministerstva; sotva uplynulo čtyřiadvacet hodin od jeho jmenování, a už ke mně přišla paní Robert. „Nuže! Váš muž je v úřadě; vlastenci si mají navzájem pomáhat, doufám, že na mého nezapomenete.“ — „Byla bych, madam, nadšena, kdybych vám mohla být užitečná; nevím však, co bych pro to mohla udělat, a pan Roland jistě nic nezanedbá, aby ve veřejném zájmu zaměstnal schopné lidi.“ Uplynou čtyři dny; paní Robert mi přijde znovu na ranní návštěvu; za pár dní další návštěva, a pořád velké naléhání, že je nutné jejího muže umístit, že na to má svým vlastenectvím právo. Vysvětlila jsem paní Robert, že ministr vnitra nemá k obsazování žádná místa kromě míst ve svých kancelářích; že ta jsou všechna obsazena; že ačkoli by snad bylo užitečné některé úředníky vyměnit, rozvážnému muži přísluší nejprve prostudovat věci i lidi, než začne něco měnit, aby nezbrzdil chod záležitostí; a konečně že podle toho, co mi sama sdělila, by její muž jistě nestál o místo písaře. „Robert je vskutku stvořen k něčemu lepšímu.“ — „V tom případě vám ministr vnitra nemůže být k ničemu.“ — „Ale musí promluvit s ministrem zahraničí, aby Robertovi svěřil nějaké poslání.“ — „Myslím, že k přísným zásadám pana Rolanda patří nikoho o nic nežádat a nemíchat se do resortů svých kolegů; ale protože máte nejspíš na mysli jen to, aby dosvědčil vlastenectví vašeho muže, řeknu to svému.“

Paní Robert se pověsila na paty Dumouriezovi i Brissotovi a po třech týdnech se vrátila, aby mi řekla, že má slib od prvního z nich, a prosila mě, abych mu jeho slib připomněla, až ho uvidím.

Týž týden přišel Dumouriez ke mně na oběd; byl tam Brissot a jiní. „Neslíbil jste,“ řekla jsem prvnímu, „jisté velmi neodbytné dámě, že jejího muže neprodleně umístíte? Prosila mě, abych vám to připomněla, a její činnost je tak veliká, že budu ráda, když ji budu moci aspoň vůči sobě uklidnit tím, že jsem udělala, co si přála.“ — „Nejde snad o Roberta?“ ptá se hned Bris-

23. Perroud: „Bratrská společnost vlastenců obojího pohlaví“ (Société fraternelle des patriotes des deux sexes), zasedající v budově jakobínů; právě v ní pronesla „sestra Louise Robert“ 4. prosince 1791 řeč. Paní Rolandová tu zapomíná, že v červnu 1791, pod dojmem útěku do Varennes, se sama šla dát „do bratrských společností“ přijmout (dopis Bancalovi z 23. června).

sot. — „Právě o něj.“ — „Ach,“ pokračoval Brissot s tou dobráckostí, která je pro něho příznačná, „toho člověka musíte,“ – obracel se k Dumouriezovi – „umístit; je to upřímný přítel revoluce, horlivý vlastenec, nevede se mu dobře; vláda svobody má být užitečná těm, kdo ji milují.“ — „Cože!“ přerušil ho Dumouriez stejně živě jako vesele, „vy mi mluvíte o tom mužíčkovi s černou hlavou, který je stejně široký jako vysoký? Na mou věru, nemám chuť se zostudit. Takovou palici nikam nepošlu.“ — „Ale,“ namítl Brissot, „ne všichni zástupci, které máte příležitost zaměstnávat, potřebují stejné schopnosti.“ — „A znáte vy Roberta dobře?“ zeptal se Dumouriez. — „Dobře znám Kéralia[24], otce jeho ženy, muže nanejvýš úctyhodného; u něho jsem Roberta viděl; vím, že se mu vytýkají nějaké výstřednosti, ale pokládám ho za poctivého, má výborné srdce, je proniknut opravdovým vlastenectvím a potřebuje zaměstnání.“ — „Takového blázna zaměstnávat nebudu.“ — „Ale slíbil jste to jeho ženě!“ — „Ovšem, podřadné místo s platem tisíc tolarů, o které nestál. Víte, co po mně chce? Velvyslanectví v Cařihradě.“ — „Velvyslanectví v Cařihradě!“ zvolal Brissot se smíchem. „To není možné.“ — „Je to tak.“ — „Pak už nemám co říci.“ — „Ani já,“ dodal Dumouriez, „leda to, že ten sud skutálím až na ulici, jestli se u mne ještě ukáže, a jeho ženě zakážu přístup do svého domu.“

„Ale proboha,“ řekla jsem mezi čtyřma očima příteli, který mě rok předtím doprovodil k Robertovým, „to je ale podivná bytost, ten člověk, a jeho žena mě strašlivě obtěžuje! S takovými lidmi si člověk nechce dělat nepřátele, a oni nerozumějí žádnému náznaku.“ — „Jsou oba horší než podivní.“ — „Co tím chcete říci?“ — „Nemají zrovna dobrou pověst. Slečna Kéralio se pustila do nakladatelských podniků, které ji dovedly k podvodnému bankrotu; den předtím si vypůjčila od Lamétherieho[25], dnes poslance, padesát luidorů jako přátelskou půjčku. Robert, její muž, se po masakru na Martově poli na pět týdnů uchýlil k advokátovi Leblancovi, jemuž během Robertova pobytu v jeho bytě kdosi vypáčil psací stůl a odnesl dva tisíce

24. Perroud: Louis-Félix Guynement de Kéralio (1731–1793), profesor na Vojenské škole, překladatel a polygraf, redaktor *Journal des savants*, člen Akademie nápisů.
25. Perroud: Bosc tu v rukopisu připsal „fyzik, bratr poslance“. Existovali skutečně dva bratři La Métherie: Antoine, poslanec Ústavodárného shromáždění, a Jean-Claude, přírodovědec a ředitel *Journal de physique*; oba byli velmi blízcí Boscovi, Lanthenasovi a Rolandovým.

tolarů; oba jsou rozhádaní se starým Kéraliem, k němuž se zachovali nehodně.“

Paní Robert ke mně přišla ještě jednou; chtěla jsem se jí zbavit úplně, ale bez skandálu, a mohla jsem použít jen způsob, který odpovídal mé upřímnosti. Velmi si stěžovala na Dumourieze a na jeho průtahy; řekla jsem jí, že jsem s ním mluvila, ale že jí nesmím zatajit, že má nepřátele, kteří o ní šíří zlé řeči; že jí radím, aby dopátrala jejich pramene a vyvrátila je, aby se veřejný činitel nevystavoval výčitkám zlomyslníků, zaměstná-li osobu obestřenou nepříznivými předsudky; že se kdosi dovolává nešťastných obchodních záležitostí, aby je vykládal jako provinění; a že jí v tom ohledu stačí podat vysvětlení, k čemuž ji vybízím. Paní Robert šla za Brissotem, který jí ve své prostodušnosti řekl, že udělala pošetilost, když žádala o velvyslanectví, a že s takovými nároky člověk nakonec nedostane nic. Už jsme ji neviděli, ale její muž napsal brožuru proti Brissotovi, v níž ho udal jako rozdavače míst a podvodníka, který mu slíbil velvyslanectví v Cařihradě a pak slovo nedodržel[26]. Vrhl se ke kordeliérům, spřátelil se s Dantonem, nechal se udělat jeho úředníkem, když se Danton po 10. srpnu stal ministrem, byl jím protlačen do volebního sboru a do pařížské delegace v Konventu, zaplatil své dluhy, žil na velké noze, hostil u sebe Orléanse[27] a tisíc jiných, je dnes bohatý, pomlouvá Rolanda a rozsápává jeho ženu. To vše je pochopitelné: dělá své řemeslo a vydělává si své peníze.

26. Perroud: *François Robert à ses frères de la Société des Amis de la Constitution, de la Société fraternelle et du club des Cordeliers* (François Robert svým bratřím ze Společnosti přátel ústavy, z Bratrské společnosti a z Klubu kordeliérů), 8 stran; tisk pochází z konce roku 1792.

27. Louis-Philippe-Joseph, vévoda orleánský (1747–1793), bratranec Ludvíka XVI., který si roku 1792 přijal jméno Philippe Égalité a byl zvolen poslancem Konventu za Paříž; hlasoval pro královu smrt. Girondisté ho podezírali, že usiluje o trůn („orleánská frakce“).

Chamfort a Carra

Chamfort a Carra. — Chamfort[28], literát, hojně se pohybující ve společnosti, důvěrně známý velmožům starého režimu, spřátelený s nadanými muži, kteří se proslavili v revoluci, znal dvůr i město, intriky i povahy, politiku i její lidi lépe, než je znalo celé jeho století.

Chamfort sdílel onu přílišnou důvěru, kterou jsem vždy vyčítala filozofům, kteří se stali činiteli nového řádu věcí; nemohl uvěřit v převahu několika pomatených hlav a v převrat, jaký by byly schopny způsobit. „Dovádíte věci do krajnosti," říkával mi někdy, „protože jste uprostřed dění, a proto věříte v jeho velký dosah; připadá vám prudké, a tak je máte za hrozivé. Tihle lidé se zničí vlastními výstřelky; osvícení osmnácti století nezvrátí." Tihle lidé jsou přesto pány a Chamfort je dnes vězněm, jako všichni, kdo se neklanějí jejich vládě. Mnoho ducha, dost mrzoutství, půvaby velké světské zkušenosti i zásoby učence, filozofie bystrého a vzdělaného ducha – to vše mi činilo Chamfortovu konverzaci stejně solidní jako pikantní. Zprvu jsem ho shledávala příliš upovídaným; vyčítala jsem mu nadbytek řečí a jakousi převahu, kterou si naši literáti dost běžně přisuzovali; měla jsem ho raději ve společnosti pěti šesti dobře sladěných osob než ve společnosti patnácti, jimž jsem se musela jako hostitelka věnovat; ale nakonec jsem mu odpouštěla, že mluví víc než jiní, protože mě bavil víc: mívá šťastné nápady, které – což je věc velmi vzácná – zároveň rozesmějí i přinutí k zamyšlení. „Myslíte, že je Chamfort opravdu upřímný vlastenec?" zeptal se mě jednou muž přísný jako Sparťan. — „Rozumějme si," odpověděla jsem mu. „Chamfort dobře vidí a dobře soudí; má zdravý úsudek a v zásadách se nemýlí; uznává a ctí zásady veřejné svobody a lidského štěstí a nezradil by je. Ale obětoval by jejich vítězství svůj klid, své záliby a svůj život? To je jiná otázka: tady by, myslím, počítal." — „Tak vidíte, že

28. Nicolas Chamfort (1741–1794), moralista, autor aforismů a dramatik, člen Francouzské akademie. Perroud: Před revolucí byl kolem roku 1776 tajemníkem prince de Condé a asi o deset let později Madame Élisabeth, sestry krále; přítel Mirabeauův, pro něhož napsal několik projevů; od roku 1789 přispíval do *Courrier de Provence* a *Mercure de France*. Roland ho 19. srpna 1792 jmenoval ředitelem Národní knihovny. Do vězení Madelonnettes byl zapsán 2. září 1793 – zmínka paní Rolandové, že je „dnes vězněm", tedy ukazuje, kdy tuto stránku psala. Byl propuštěn, znovu ohrožen, dvakrát se marně pokusil o sebevraždu a zemřel 13. dubna 1794.

to není ctnostný muž.“ — „Ale je ctnostný tak, jako byla Ninon počestná[29]; a v zkaženosti, která nás rozežírá, byste byl velmi šťasten, kdybyste měl hodně takových ctností.“

Naši přepjatci a naši pokrytci nikdy nechtěli pochopit, že lidi je třeba zaměstnávat podle toho, jak se v nich snoubí talent s občanskou ctností, a tak, aby měli zájem uplatňovat jedno ve prospěch druhého. Viděla jsem Servana[30] zuřit, že se odmítají výborní inženýři, které zaměstnával v táboře u Paříže, pod záminkou, že nejsou horlivými republikány, a že je chtějí nahradit hrdými vlastenci, velkými ignoranty, kteří neuměli narýsovat čáru. „Nesvěřil bych jim hlasování o formě vlády,“ říkal velmi správně, „ale jsem si jist, že dobře poslouží vládě, která je dokáže zaměstnat; tady potřebujeme reduty, a ne řečnické návrhy.“ Bylo to příliš rozumné; to se mluvilo jako frakce státníků[31], a tak si mudrci vysloužili titul spiklenců.

Když byl Roland 10. srpna znovu povolán do ministerstva, bylo nutné vyměnit správce Národní knihovny; byl jím jistý d’Ormesson[32], jehož jméno plašilo nový režim a jehož průměrnost nemohla vzbudit lítost. Ministr vnitra přišel s nápadem rozdělit funkci knihovníka mezi dvě osoby, snížit plat z dvanácti na osm tisíc liber a stanovit, že knihovna bude otevřena každý den: tak aby veřejnost získala pro své vzdělání, národ úsporou a vláda zaměstnáním dvou užitečných mužů. Tady není místo zkoumat, zda by duch úspornosti a přísnosti, jejž Roland vnášel do svých opatření, nepotřeboval nějakou úpravu; je velmi pravda, že mu v podrobnostech nadělal mnoho malých, velmi činných a velmi hlučných nepřátel. Pokud jde o výběr osob, zvolil Chamforta, kterého nikdy neviděl, ale který jako literát a filozof pat-

29. Ninon de Lenclos (1620–1705), proslulá pařížská kurtizána a salonní dáma, vyhlášená duchaplností a spolehlivostí v přátelství; současníci o ní říkali, že je „počestným mužem“ (*honnête homme*), ač ne počestnou ženou.

30. Joseph Servan (1741–1808), důstojník a vojenský spisovatel, ministr války v Rolandově prvním ministerstvu (květen–červen 1792) a znovu od 10. srpna do října 1792. „Tábor u Paříže“ – opevňovací práce, jimiž se na podzim 1792, v době pruského vpádu, zajišťovala obrana hlavního města; Perroud k nim odkazuje na dobové prameny.

31. Perroud: takto obvykle nazýval girondu Marat.

32. Perroud: D’Ormesson de Noyseau (1753–1794), poslanec pařížské šlechty do generálních stavů, ředitel královské knihovny od roku 1783, člen komise pro památky; revoluční tribunál ho odsoudil k smrti 20. dubna 1794 v tzv. „várce parlamentních radů“.

řil k těm z této třídy, kteří se otevřeně vyslovili pro revoluci, a Carru[33], který už v knihovně pracoval a jehož krajní horlivost, ne-li nadání, jako by si o tuto odměnu říkala. Neviděl ani jednoho z nich a rozhodl se jen podle těchto úvah, k nimž přistupovala ještě nutnost, aby jeho volba byla po chuti veřejnosti. Oba tyto muže jsem přijímala u sebe vzhledem k jejich úřadu a ke stykům, které z něho měli s ministrem vnitra, a Chamforta bych byla ráda vídala i dál, kdyby nás okolnosti nebyly rozdělily.

Carra, když se stal poslancem, mi připadal jako velmi dobrý člověk s velmi špatnou hlavou: nikdo nemůže být nadšenějším pro revoluci, republiku a svobodu, ale také nikdo nemůže hůř soudit lidi a věci. Cele oddán své obrazotvornosti, počítal spíš podle ní než podle faktů, uspořádával si v hlavě zájmy mocností, jak se to hodilo našim úspěchům, viděl všechno v růžových barvách a snil o štěstí své země a o osvobození celé Evropy s nevýslovným zalíbením. Nelze zastírat, že velkou měrou přispěl k našim politickým hnutím a k povstáním, jejichž cílem bylo svrhnout tyranii; jeho *Annales* měly v lidu podivuhodný úspěch díky jistému prorockému tónu, který vždy zapůsobí na prostý lid; a když vidíme toho muže postaveného před soud jako zrádce republiky, svádí nás to zeptat se, zda Robespierre nepracuje pro Rakousko. Je však zcela jasné, že pracuje pro sebe a že ve své stravující ctižádosti, aby platil za jediného osvoboditele Francie, chce zničit všechny, kdo nějakým způsobem posloužili své zemi s jistým leskem či ohlasem.

33. Perroud: Jean-Louis Carra (1742–1793) byl zaměstnancem královské knihovny, když v letech 1787–1788 vydal na objednávku ministra Loménie de Brienne dva pamflety proti Calonnovi. Za revoluce se proslavil hlavně spoluprací (od 30. září 1790) na *Annales patriotiques et littéraires*, které rok předtím založil Mercier. Byl zvolen do Konventu v sedmi departementech; ke skupině girondistů nepatřil, ale jako novináře ho montagnardi nenáviděli: 2. srpna 1793 proti němu byla na Couthonův návrh vznesena obžaloba; 31. října 1793 – již po napsání těchto řádků – byl popraven spolu s girondisty v procesu tzv. Jedenadvaceti.

Dorat-Cubières a Pons de Verdun

Dorat-Cubières[34] a **Pons de Verdun**[35] jsou jména, která jsem tolikrát vídala v *Almanachu múz*[36] a v jiných sbírkách podobné důležitosti, že jsem se nemohla ubránit smíchu, když jsem je našla, druhé v seznamu zákonodárců a první opatřené titulem tajemníka-zapisovatele obecní rady; vypadá to jako nepatřičnost, a vskutku to nepatřičnost je. Řekl by člověk, že se za to Pons stydí; však také mluví, jen když má strach. Ale Cubières, věrný onomu dvojímu rázu drzosti a podlosti, jejž v nejvyšší míře nese ve své odpudivé tváři, káže sansculotismus, jako kdysi opěvoval Grácie, píše verše na Marata, jako je psal na Iris, a krvelačný bez zuřivosti, tak jako byl nejspíš zamilovaný bez něhy, se pokorně klaní modle dne, ať je to Teutates, nebo Venuše. Co na tom? Jen když se může plazit a vydělat si na chleba: včera to bylo psaním čtyřverší, dnes opisováním protokolu nebo podepisováním policejního rozkazu.

Přišel ke mně, nevím jak, když byl můj muž ministrem; znala jsem ho jen jako krasoducha a měla jsem příležitost prokázat mu nějakou zdvořilost; dvakrát u mne jedl, poprvé mi připadal podivný, podruhé nesnesitelný: nízký dvořan, mdlý lichotník, hloupě domýšlivý a podlézavě úslužný; uráží zdravý rozum a protiví se rozumu víc než kterákoli bytost, jakou jsem kdy potkala. Brzy jsem pocítila potřebu dodat svému upřímnému chování onen slavnostní ráz, který lidem, jež chceme držet v odstupu, dá najevo, co mají udělat: Cubières pochopil; přesto mi po nějaké době napsal a požádal o dovolení představit mi jednoho knížete, který si přál být přijat do mé společnosti; na titul knížete kladl důraz s nabubřelostí veskrze směšnou a přidával k tomu nejodpornější lichotky na mou osobu. Odpověděla jsem, jak to umím, když chci lidi vrátit do patřičných mezí, aniž bych je urazila, a vysmát se jim, aniž bych jim dala právo si stěžovat. Pokud jde o knížete a

34. Perroud: Michel de Cubières (1752–1820), který se prohlašoval za žáka básníka Dorata, a proto se podepisoval Dorat-Cubières, neúnavný výrobce veršů i prózy. Volitel sekce Quatre-Nations, člen Komuny z 10. srpna a obecní úředník, od 27. srpna 1792 tajemník Komuny; z Komuny odešel 18. dubna 1794.

35. Perroud: Philippe-Laurent Pons (de Verdun) (1759–1844), člen Konventu, pak Rady pěti set, za císařství generální advokát u kasačního soudu.

36. *Almanach des Muses* – každoroční antologie převážně drobné galantní poezie, vycházející v Paříži od roku 1765.

jeho představení, omezila jsem se na poznámku, že v přísném životě, který vedu, daleko ode všeho, čemu se říká salon, a zapovídajíc si soukromé společnosti, přijímám výhradně osoby, které můj manžel pro úřední styky nebo pro staré přátelské svazky rád vídá občas u svého stolu. Cubières mi odpověděl dlouhými omluvami, stejně nudnými jako jeho chvály, a žádal mě o jedinou chvilku, aby se mohl vysvětlit u mých nohou: neodpověděla jsem mu a už jsem si na něho nevzpomněla až do dne svého zatčení, kdy jsem spatřila jeho podpis na rozkazu Komuny. Byly totiž dva, jeden od povstaleckého výboru téhož dne 31. května, druhý od Komuny[37]. Ukázali mi oba, ze strachu, abych neodmítla ten od výboru, a přece se moji strážci u správce věznice Abbaye, kam mě odvedli, dovolávali jen tohoto posledního.

Cubièresova žádost mě přiměla tušit nějaký skrytý zájem; tenkrát jsem manžela pobavila vyprávěním, co se přihodilo, a skutečně jsem se dozvěděla, že kníže Salm-Kirbourg[38], o něhož šlo, tehdy obléhal ministry, aby od Rady dosáhl nevím jaké náhrady za državy v Alsasku. Usoudila jsem, že jsem uhodla správně a že se se mnou chtěli sejít jen v domnění, že to může chodit jako za starého režimu, kdy se ženy přemlouvaly, aby se přimlouvaly u svých mužů. Pochválila jsem si svou metodu a v této historce jsem našla další rys, podle něhož lze Cubièrese poznat. Byl by to dobrý kousek, zveřejnit jeho podlézavé dopisy a postavit je proti jeho strojené upřímnosti a svobodomyslnosti.

Měla bych takových kuriózních písemností dost, kdybych si byla tu snůšku schovávala. Kolik příbuzných a obdivovatelů, o nichž jsem nikdy neslyšela, se najednou zrodilo, jakmile jsem se stala manželkou ministra! Protože jsem nepřijímala, psali mi; měla jsem dost práce s čtením těch dopisů; odpovídala jsem stručně, zdvořile, ale upřímně, abych rozptýlila jakoukoli představu, že bych se mohla nebo chtěla do něčeho míchat, a abych pře-

37. O zatčení 31. května – 1. června 1793 vypráví autorka na začátku *Historických poznámek*; povstalecký výbor, ustavený v noci na 31. května na biskupství, řídil povstání pařížských sekcí proti girondistům.

38. Perroud: Frédéric de Salm-Kirbourg (Salm-Kyrburg), německý říšský kníže, plukovník a bývalý velitel praporu Fontaine-Grenelle, odsouzený k smrti 23. července 1794 za údajné spiknutí vězňů v karmelitském klášteře. Německá knížata s državami v Alsasku přišla dekrety ze 4. srpna 1789 o svá lenní práva a domáhala se od francouzské vlády odškodnění.

svědčila o naprosté zbytečnosti skládat mi poklony nebo se vydávat za mé příbuzné. Nejpodivnější je, že se tím někteří lidé urazili a odpovídali mi tvrdě. Vzpomínám si na jistého pana Davida, který chystal nevím jaký podnik a chtěl, abych se o něj zajímala; marně jsem mu odpovídala, že obrátí-li se přímo na ministra, dosáhne svého, že můj zásah by k ničemu nebyl a že jej nesmím nikdy propůjčovat, protože bych se tím dělala soudkyní ve věcech, které mi nepříslušejí: shledal mé zásady ohavnými a mrzutě mi to napsal. Tak jsem byla v soukromí obtěžována za svou vytrvalost, s níž jsem setrvávala v mezích svých povinností, a na veřejnosti mě závist pomlouvala, jako bych řídila všechny záležitosti. A lidé si myslí, jak je sladké a žádoucí zastávat vysoké úřady! Ach, zajisté, manželka dobrého muže, který se obětuje, žena, jež je hrdá na jeho ctnosti a cítí se schopna podpírat jeho odvahu, okusí jistou sladkost a těší se z jeho slávy; ale není to dar zadarmo, a jen málokdo dokáže unést vše, co stojí, a nelitovat té ceny.

Chénier, Dusaulx, Mercier

Chénier[39], od něhož jsem znala jen dost drsné verše a jeho smutnou hru *Karel IX*.[40], slabou v postavách, které mohly být tak velké, špatnou stylem, dobrou úmyslem, s nímž se za daných okolností jistě počítá, který však nikdy nestačí, aby dílo udržel – Chénier byl zvolen do Konventu. Od průměrného básníka k zákonodárci je bezpochyby daleko; ale když je třeba zvolit skoro osm set zákonodárců v národě rozděleném na dvě velké třídy, lidi zkažené a lidi nevzdělané, je volba člověka, který o svých názorech přemýšlí a zdá se proniknut dobrými zásadami, přece jen volbou moudrou. Bohužel jedinci tohoto druhu, velmi dobří k tomu, aby v klidných dobách tleskali rozumnému návrhu, nejsou vůbec schopni hájit pravdu v bouřích. Vídala jsem Chéniera občas; pamatuji se, že ho Roland pověřil sepsáním

39. Marie-Joseph Chénier (1764–1811), dramatik, člen Konventu, pak Rady pěti set a tribunátu, bratr básníka André Chéniera. Perroud: Portréty Chéniera, Dusaulxe a Merciera nejsou v rukopisu pamětí, jak jej v roce 1795 sestavil Bosc – všichni tři tehdy ještě žili a zasedali v Konventu mezi jeho přáteli. Bosc si však tyto listy ponechal a předal je Barrièrovi, který je jako první otiskl ve svém vydání z roku 1820.

40. Tragédie *Karel IX. aneb Škola králů* o Bartolomějské noci, poprvé uvedená 4. listopadu 1789 (Perroud); protikrálovský a protiklerikální kus měl v prvních letech revoluce obrovský úspěch.

návrhu jednoho provolání Rady, k němuž mu dal myšlenku. Chénier návrh přinesl a přečetl: bylo to pravé rétorické cvičení, přednesené s afektovaností školáka se stentorským hlasem. Ukázalo mi, kolik v něm je. Člověk může psát verše a přitom do jiného druhu práce vnášet přesnost dobrého ducha, ale Chénier chtěl být básníkem i tehdy, když psal prózu a politiku. „Tady je," řekla jsem si, „muž na nesprávném místě, který by se v Konventu hodil jen k tomu, aby navrhl plán nějakých národních slavností[41]; a i tak bych se bála, že by jejich souvislosti nebyly hluboce promyšleny s ohledem na účinek, jenž mají mít na povahu a mravy." Chénier vyhasl či utonul v Planině[42], jako tolik jiných, kteří mají větší či menší cenu.

Dusaulx[43], dobrý překladatel Juvenala, muž ctihodný věkem i mravy, mluvil jako Nestor[44], a což je horší, jako literát, to jest příliš mnoho, aspoň ve společnosti. Ale právo pokládat to za chybu by člověk měl jen ve výboru určeném k rozpravě, neboť jeho povídky a historky vždy nesly pečeť jeho znamenité duše a zdravého ducha. Poctivý a citlivý, vroucí přítel pravdy, potřeboval by jen o deset či patnáct let méně, aby byl v Konventu jedním z jejích nejodvážnějších obránců.

Mercier[45], jehož *Noční čepici* už všichni zapomněli a v jehož *Obrazu Paříže* už Paříž nikdo nepozná, ale na jehož *Rok 2440* se dosud vzpomíná, je dalším důkazem, že talent psát je pro zákonodárce jen malou zásluhou. Je snadné vést lidi k mravnosti důmyslnými fikcemi; je těžké je měnit moudrými zákony. Dobrý Mercier, snadno přístupný a v každodenním styku milejší než většina literátů, je v Konventu pouhou nulou. Je tomu tak proto,

41. Chénier se skutečně stal básníkem revolučních slavností; psal pro ně hymny, mezi nimi *Píseň odchodu* (*Le Chant du départ*, 1794) s hudbou Méhulovou.

42. Perroud: tak se říkalo poslancům středu shromáždění. Planině (*la Plaine*) se posměšně říkalo také Bažina (*le Marais*).

43. Perroud: Jean Dusaulx (1728–1799), člen Akademie nápisů, poslanec za Paříž v Zákonodárném shromáždění a v Konventu, pak člen Rady starších. Patřil k poslancům, kteří podepsali protesty ze 6. a 19. června 1793 proti násilí z 2. června a byli 3. října 1793 na Amarův návrh zatčeni. Jeho překlad Juvenala vyšel roku 1770.

44. Nestor – v Homérově *Iliadě* sešlý pylský král, moudrý rádce, proslulý však také rozvláčným vzpomínáním.

45. Perroud: Louis-Sébastien Mercier (1740–1814) vydal roku 1771 utopii *Rok 2440* (*L'An 2440*), od roku 1781 *Obraz Paříže* (*Tableau de Paris*) a roku 1784 *Mou noční čepici* (*Mon bonnet de nuit*). Zvolen za departement Seine-et-Oise do Konventu hlasoval s girondisty, patřil k poslancům uvězněným 3. října 1793, později se stal členem Národního institutu a zasedal v Radě pěti set.

že – opakuji ještě jednou – člověka dělá člověkem charakter; charakter řídí revoluce, ovlivňuje shromáždění a vládne davu. Duch je vedle něho méně než nic; despotismus nám za své dlouhé vlády, v níž vše ostatní vyhnal, nenechal skoro nic jiného než ducha: proto jde naše revoluce, jak se Pánu Bohu – nebo ďáblu – zlíbí.

VII. Brissot a Danton (1789–1792)

[Portréty Brissota a Dantona napsala paní Rolandová v srpnu 1793 ve vězení Sainte-Pélagie. Podle Perrouda patří k druhé redakci, kterou začala psát, když se dozvěděla, že její Historické poznámky byly spáleny u Champagneuxe; nevěděla totiž, že jejich část se zachovala. Proto se tu leccos opakuje z předchozích kapitol.]

Brissot

Rolandovy styky s tímto proslulým mužem[1], o němž má tolik lidí dosud mylné nebo nejisté mínění, souvisejí tak těsně s politickým životem obou, že nebude bez zajímavosti dozvědět se, jak vznikly, co je udržovalo a co přinesly.

Žili jsme tehdy v lyonské generalitě[2]: dva zimní měsíce jsme trávili v tomto krásném městě, podzim na venkově a zbytek roku ve Villefranche, oddáni studiu a péči o domácnost, šťastni zálibou v práci, kterou jsme si sami zvolili, a v konání dobra.

Roland pracoval na Encyklopedii, když od Brissota, jehož jsme nikdy neviděli, dostal výtisk jednoho z jeho spisů – už si nevzpomínám kterého[3] –, a autor mu jej posílal na znamení své úcty, neboť v Rolandových pracích našel zásady podobné svým vlastním: o svobodě, o obchodu, o zdrojích obecného štěstí a blahobytu.

Roland přijal tuto zdvořilost s citlivostí autora, jemuž záleží na tom, jakou cenu mají jeho díla, a jemuž lichotí nezištná chvála; v Brissotově spise roz-

1. Jacques-Pierre Brissot (1754–1793), publicista a vydavatel deníku *Le Patriote français* (*Francouzský vlastenec*), poslanec Zákonodárného shromáždění a Konventu, jedna z vůdčích postav girondistů (jeho odpůrci jim říkali „brissotinové“). Po 2. červnu 1793 byl zatčen a 31. října 1793 popraven spolu s dalšími girondisty.

2. Generalita byla správní obvod starého režimu v čele s intendantem. Roland, inspektor manufaktur, byl roku 1784 přeložen z Amiens do Lyonu; podle Perrouda směl ve skutečnosti bydlet ve Villefranche-en-Beaujolais v otcovském domě, kde žila jeho matka a starší bratr. Venkovským sídlem Rolandových byl statek Le Clos (La Platière) v Beaujolais.

3. Perroud: šlo o spis *De la France et des États-Unis* (*O Francii a Spojených státech*, 1787), který Brissot vydal spolu s Clavièrem.

poznal zdravého ducha a poctivou duši; odpověděl tónem upřímnosti a oné důvěry, která se rychle rodí mezi lidmi, kteří vidí mnoho věcí v týchž souvislostech. Nedlouho nato nám jeden náš přítel[4], který žil v Paříži a s nímž jsme si pravidelně dopisovali, sdělil, že se seznámil s Brissotem a že v něm našel filozofa, jehož prostý život, dobré mravy a snadná povaha nijak neodporují jeho spisům. Nadšen jeho rodinou a tím, jak mezi svými žije, přitahován jeho duchem, stýkal se s ním často a v tomtéž poměru nám o něm vyprávěl; tím spíše, že doručoval několik dopisů, které si Roland s Brissotem vyměnili v návaznosti na onen první literární styk. Přišla Revoluce; Brissot se vrhl do jejího víru s prudkostí muže, který ji svými spisy pomáhal připravit, který v ní viděl prostředek k obrodě lidského rodu a který od jejích účinků očekával uskutečnění svých šlechetných snů o štěstí bližních.

Tehdy nás na venkově držela Rolandova těžká nemoc, z níž se sotva zotavoval, a podrobnosti o událostech, jejichž dějištěm bylo hlavní město, jsme se dozvídali od dvou přátel[5], jejichž filozofie vítala Revoluci se všemi iluzemi naděje; ty nás musely svést a také nás dokonale okouzlily. Nenávidím krále od dětství a nikdy jsem se bez jakéhosi bezděčného zachvění nemohla dívat na ponížení člověka, který se kloní před sobě rovným, jenž ho ochraňuje. Oba citliví, hrdí a činorodí, nemluvili jsme už, Roland a já, o ničem jiném než o nápravě zlořádů, které nás tolikrát rozhořčily; navrhovali jsme plány, udávali směr a předpovídali události. Brissot napsal mnoho příležitostných spisů, které nám všechny posílal; začal vydávat svůj list a my jsme mu sdělovali všechny své myšlenky. Korespondenci obvykle vedla já a v těchto okolnostech mi byl ten úkol tím milejší; mé dopisy, psané s ohněm, se Brissotovi dosti líbily a často z nich skládal některé části svého listu, kde jsem je s překvapením a potěšením nacházela. Tyto styky, stále častější, nás spojily přátelstvím; uplynulo tak přes osmnáct měsíců a znali jsme se a jednali spolu jako staří přátelé, aniž jsme se kdy spatřili. Snad jen ti, kdo se oddali citům, jež Revoluce [v rukopise chybí slovo], dovedou od-

4. Perroud: Lanthenas. – François-Xavier Lanthenas (1754–1799), lékař, dlouholetý důvěrný přítel Rolandových, v letech 1792–1793 Rolandův spolupracovník na ministerstvu vnitra a poslanec Konventu. Ze seznamu proskribovaných girondistů byl 2. června 1793 vyškrtnut, prý na Maratův posměšný zásah, že je to ubožák ducha.

5. Perroud: Bosc a Lanthenas. – Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec, jeden z nejvěrnějších přátel Rolandových; paní Rolandová mu ve vězení svěřovala své rukopisy a roku 1795 vydal jako první její paměti.

hadnout, do jaké míry musely sblížit a spojit ty, kdo chovali city stejné nebo podobné. Takové politické otřesy vyvolávají mravní kvašení, v němž se oddělují všechny protichůdné živly a úzce se spojují živly stejnorodé.

V Paříži roku 1791

V únoru 1791 byl Roland vyslán lyonskou obcí jako mimořádný zmocněnec, aby hájil její zájmy před Ústavodárným shromážděním. Přijeli jsme do Paříže se vší dychtivostí, jakou si lze představit. Sledovala jsem ve veřejných listech jednání Shromáždění i názory jeho členů; studovala jsem povahu a nadání každého z nich; a nyní jsem pospíchala podívat se, co jejich osobnost a jejich přednes přidá k mému úsudku nebo z něj ubere.

Slyšela jsem, ale příliš málo, úžasného Mirabeaua[6], jediného muže Revoluce, jehož génius dokázal řídit lidi a udávat směr shromáždění; velkého svými schopnostmi, malého svými neřestmi, ale vždy povzneseného nad dav a neomylně jeho pána, jakmile si dal práci mu vládnout. Zanedlouho poté zemřel; myslela jsem, že v pravý čas pro svou slávu i pro svobodu; ale události mě naučily litovat ho víc: bylo zapotřebí protiváhy muže takové síly, aby se postavil vlivu houfu čoklů a uchránil nás před nadvládou banditů.

Svůdní Lamethové[7] mne nesvedli; tito mladí tribunové skrývali svou průměrnost pod několika politickými frázemi, které ukradli abbému Sieyèsovi na schůzkách, které zpočátku pořádali u La Borda ve Versailles, a ještě na nich bylo cítit školáka. Pochopila jsem však, jak mohou svádět nevzdělaný lid, stejně citlivý k lichotkám jako slabomyslný kníže; a jestliže toho věděli málo, nutno přiznat, že to málo dovedli uplatnit. Duch abbého Mauryho mě nebavil tolik, jako mě pobuřovala jeho lstivost, jeho rafinovanost a jeho nestoudnost. Plodný, ohebný a úskočný, hojně citoval, obvykle nesprávně, a to zcela vědomě, s jistotou šejdíře, jemuž je všechno jedno, jen

6. Honoré-Gabriel Riqueti, hrabě de Mirabeau (1749–1791), největší řečník Ústavodárného shromáždění; zemřel 2. dubna 1791. Jeho tajné styky s dvorem vyšly najevo až v listopadu 1792 po nálezu tzv. železné skříně v Tuileriích.

7. Bratři Alexandre (1760–1829) a Charles (1757–1832) de Lameth, šlechtici a důstojníci, vůdčí postavy levice Ústavodárného shromáždění; spolu s Barnavem a Duportem tvořili tzv. triumvirát. Po útěku krále do Varennes přešli k umírněným a stáli u zrodu Klubu feuillantů.

když uspěje; dokázal stát dvě hodiny na tribuně, nepromarnit ani chvilku a neříci jedinou pravdu. (Je to nejobratnější sofista století a snad i Evropy.) Cazalès se mi zdál po Mirabeauově smrti prvním řečníkem Shromáždění. Oplýval myšlenkami, byl plný ohně a prudkosti, vždy na všechno připraven, a improvizoval s takovou výmluvností, jako by řečnické umění bylo cvičením jeho mládí – a byl to voják.

Celkem vzato jsem s tajnou nevolí viděla, že jestliže na levici vládl rozum, poctivost a zásady, měla pravice přednosti, které bych byla ráda propůjčila dobré věci, protože ve shromáždění mají velký účinek: mám na mysli onen snadný a ušlechtilý přednes, onen výběr výrazů, onu, smím-li to tak říci, zdvořilost hlasu, jež dává vybrané vychování a styk s vybranou společností a jež byly vlastní tomu, čemu se říkalo dobrá společnost. Právě z toho však vyplývalo, že ti členové bývalého třetího stavu, kteří měli nejvíc taktu a vzdělání, se snažili vyvážit věděním, logikou a vznešeností myšlení to, co jim snad chybělo na půvabu. Ostatně tehdejší pověsti, jako všechny, které se kdy rychle rodí a stejně rychle hynou, spočívaly většinou na spoustě drobných okolností, které předpovídaly jejich krátké trvání. Dobře jsem si všimla, že v Barnavových[8] návrzích je víc příslovcí než důvodů a víc patosu než velikosti; nemohla jsem se však dost vynadivit přízni, jíž se těšil tento malý človíček, který si podle mne zasloužil Ninonin výrok o markýzi de Sévigné, „že je to dýně smažená ve sněhu“[9]. Kdybych tu chtěla připomínat těžkopádného Targeta, pedantského Desmeuniera, Normana Thoureta a tolik jiných, kteří mě nudili svým advokátským mudrováním nebo mě dopalovali svými nároky, musela bych mluvit také o hrozném Foucaudovi, o komediantovi d’Éprémesnilovi nebo o věčném Montlosierovi. Brzy bych si dělala výčitky, kdybych pominula mlčením upovídaného Regnauda

8. Antoine-Pierre-Joseph-Marie Barnave (1761–1793), advokát z Grenoblu, jeden z nejvlivnějších řečníků levice Ústavodárného shromáždění; po útěku do Varennes se sblížil s dvorem (tajná korespondence s Marií Antoinettou). Popraven 29. listopadu 1793.

9. Ninon de Lenclos (1620–1705), proslulá kurtizána a salonní dáma; výrok se týká jejího mladého milence Charlese, markýze de Sévigné, syna slavné pisatelky dopisů, jemuž připisovala „srdce z dýně smažené ve sněhu“, tj. chladné a bez vášně.

d'Angély, mazaného lišáka d'Andrého[10], a skončila bych možná tím, že bych zapadla do bezvýznamného zástupu všech těch Martineauů, Bouchů, C. atd., lidí, jejichž účast ve Shromáždění, jež mělo být výkvětem národa, mě mrzela a jimiž bych byla méně pohrdala, kdybych byla už tehdy tušila, jací budou jejich nástupci. Je však třeba velké zkušenosti se světem a s veřejnými věcmi, aby člověk docenil, jak vzácné je to, co lze nazvat mužem; ba byla zapotřebí i zkušenost Revoluce, aby se ukázalo, jak je na ně náš národ chudý. Budu mít příležitost pojednat o této kapitole; prozatím přeskakuji snožmo výbory, z nichž později vytáhnu Rœderera a jiné; omezím se na to, že poté, co jsem dva měsíce sledovala Shromáždění, odešla jsem koncem dubna z jednoho jeho zasedání s horečkou hněvu, přesvědčená, že už nebude dělat nic než hlouposti, a slíbila jsem si, že je už neuvidím – a tento závazek jsem věrně dodržela. Nepřestala jsem proto být o věcech zpravena. Hned povím jak.

Snadno se uhodne, že jsme v Paříži dlouho nebyli, aniž jsme viděli Brissota; přišel nás navštívit. Neznám nic tak zábavného jako první setkání lidí, kteří se spřátelili dopisováním, aniž navzájem znali své tváře: prohlížejí se se zvědavostí, zda rysy obličeje odpovídají fyziognomii duše a zda zevnějšek člověka potvrzuje mínění, které si o něm utvořili. Brissotovo prosté chování, jeho upřímnost, jeho přirozená nedbalost mi připadaly v dokonalém souladu s přísností jeho zásad; shledávala jsem však u něho jakousi lehkost ducha a povahy, která se nehodila stejně dobře k vážnosti filozofie; vždy mě trápila a jeho nepřátelé z ní dovedli dobře těžit. Čím lépe jsem ho poznávala, tím víc jsem si ho vážila; nelze spojit úplnější nezištnost s větší horlivostí pro veřejnou věc a oddat se dobru s větším zapomenutím na sebe; ale jeho spisy jsou k jeho uskutečnění způsobilejší než jeho osoba, neboť mají všechnu autoritu, kterou dílům propůjčuje rozum, spravedlnost

10. Z ústavodárců, které autorka jmenuje: abbé Jean-Siffrein Maury (1746–1817) a Jacques-Antoine-Marie de Cazalès (1758–1805) byli hlavními řečníky monarchistické pravice; Guy-Jean-Baptiste Target (1733–1806), advokát a člen Francouzské akademie, v prosinci 1792 odmítl hájit Ludvíka XVI.; Jacques-Guillaume Thouret (1746–1794), advokát z Rouenu, byl hlavním autorem reformy na departementy (popraven 1794); Jean-Jacques Duval d'Éprémesnil (1745–1794) byl horlivý monarchista (popraven 1794); hrabě de Montlosier (1755–1838) publicista pravice; Regnaud (de Saint-Jean-d'Angély) později přední hodnostář Napoleonova císařství; d'André mluvčí umírněných. Perroud: Démeunier (autorka píše Desmeuniers) a Martineau byli poslanci třetího stavu za Paříž, markýz de Foucauld poslancem šlechty za Périgueux, Bouche poslancem třetího stavu za Aix.

a osvícenost, kdežto jeho osoba si žádnou zjednat nemůže, protože jí chybí důstojnost.

Je to nejlepší z lidí: dobrý manžel, něžný otec, věrný přítel, ctnostný občan; jeho společnost je stejně milá, jako je jeho povaha snadná; důvěřivý až k neprozíravosti, veselý, prostý a bezelstný jako patnáctiletý, byl stvořen k tomu, aby žil s mudrci a aby se stal obětí zlých. Učený publicista, od mládí zabraný do studia společenských vztahů a prostředků k štěstí lidského rodu, dobře posuzuje člověka, ale lidi nezná vůbec. Ví, že existují neřesti, ale nedokáže uvěřit, že je neřestný ten, kdo s ním mluví s vlídnou tváří; a když už někoho za takového uzná, jedná s ním jako s bláznem, kterého je třeba litovat, a nemá se před ním na pozoru. Neumí nenávidět: řekl by člověk, že jeho duše, jakkoli citlivá, nemá dost pevnosti pro tak silný cit. Při velkých znalostech pracuje nesmírně snadno a sepíše pojednání, jako jiný opíše písničku; proto také cvičené oko rozezná v jeho dílech, při výtečném obsahu, spěšný rukopis rychlého a často lehkomyslného ducha. Jeho činorodost a dobráckost, jež neodmítají nic, co pokládá za užitečné, mu daly zdání, že se do všeho plete, a vynesly mu obvinění z intrikaření od těch, kdo ho z něčeho obvinit potřebovali. To je mi zvláštní intrikán: muž, který nikdy nemyslí na sebe ani na své blízké, který je stejně neschopen jako neochoten starat se o své zájmy a který se nestydí za chudobu o nic víc, než se bojí smrti, neboť jedno i druhé pokládá za obvyklou mzdu občanských ctností! Viděla jsem ho, jak zasvěcuje všechen svůj čas Revoluci, bez jiného cíle než dopomoci k vítězství pravdě a přispět k obecnému dobru, jak pilně rediguje svůj list, z něhož mohl snadno udělat předmět spekulace, a jak se spokojuje se skromnou odměnou, kterou mu dával jeho společník, jenž si bral všechny zisky a dokázal si na tom společném podniku udělat malé jmění, kdežto Brissot z něho vyšel stejně chudý, jako do něho vstoupil.

Jeho žena, skromná jako on, posuzovala věci přísněji, s velmi zdravým rozumem a s jistou silou duše; rmoutila se nad obětavostí svého muže, ne že by jí chyběla šlechetnost, aby ji schválila a k ní přispěla, kdyby měla být k užitku, ale protože byla přesvědčena, že Francie není svobody hodna a že ti, kdo ji chtějí nastolit, se obětují nadarmo. Od svatby upírala zrak ke Spojeným státům americkým jako k místu, kde by se žilo podle jejich vkusu a

mravů a kde bylo snadné se usadit i s velmi skrovnými prostředky. Brissot tam za tím účelem podnikl cestu a byli už na odchodu, když ho Revoluce připoutala k vlasti.

Malý výbor v ulici Guénégaud

Brissot, rodák z Chartres a kamarád Pétiona[11], který je z téhož města, se s ním ještě těsněji spřátelil za Ústavodárného shromáždění, kdy jeho znalosti a práce nejednou pomohly jeho příteli. Seznámil nás s ním a spolu s ním i s těmi jeho kolegy, které shoda zásad na téže dráze nejvíce sbližovala.

Roland měl projednávat s poslanci zájmy, jež mu byly svěřeny; bydlela jsem prostorně, v příjemné čtvrti a v přiměřené vzdálenosti od všech těchto lidí; podle svého zvyku jsem trávila mnoho času doma; lhostejné lidi jsem skoro nepřijímala, neboť jsem se dobrovolně stýkala jen s osvícenými lidmi, kteří byli ve spojení s mým mužem kvůli jeho studijní práci nebo jeho zálibám; a bylo ujednáno, že poslanci, kteří se obvykle scházeli k poradám, budou chodit ke mně čtyřikrát týdně, po zasedání Shromáždění a před schůzí jakobínů. Jádro tohoto malého výboru tvořili Pétion, Buzot[12] a Robespierre[13] spolu s Brissotem a Clavièrem[14]; často se k nim přidávali Louis de Noailles, Volfius, malý Anthoine[15] a několik dalších. Posuzoval se tu

11. Jérôme Pétion de Villeneuve (1756–1794), advokát z Chartres, poslanec Ústavodárného shromáždění (Brissot jeho členem nebyl), od listopadu 1791 pařížský starosta, první předseda Konventu. Po 2. červnu 1793 uprchl z Paříže a v červnu 1794 spáchal spolu s Buzotem sebevraždu u Saint-Émilionu.

12. François-Nicolas-Léonard Buzot (1760–1794), advokát z Évreux, poslanec Ústavodárného shromáždění a Konventu, jeden z vůdců girondistů; paní Rolandová k němu chovala hlubokou lásku. Po 2. červnu 1793 uprchl do Normandie, později na Gironde, a v červnu 1794 spáchal sebevraždu.

13. Maximilien Robespierre (1758–1794), advokát z Arrasu, poslanec Ústavodárného shromáždění a Konventu, vůdce jakobínů a Hory, od července 1793 člen Výboru pro veřejné blaho; popraven 28. července 1794 (10. thermidoru roku II).

14. Étienne Clavière (1735–1793), ženevský finančník a politický emigrant, ministr veřejných příjmů v obou Rolandových ministerstvech (březen–červen 1792 a srpen 1792 – červen 1793). Po 2. červnu 1793 zatčen; v prosinci 1793 se ve vězení probodl.

15. Perroud: Louis-Marie, vikomt de Noailles (1756–1804), ústavodárce proslulý vystoupením v noci na 4. srpna 1789 (zrušení feudálních výsad), byl tehdy členem Jakobínského klubu; Volfius (1743–1805) byl poslancem třetího stavu za Dijon; Anthoine (1758–1793), ústavodárce a později člen Konventu, patřil k návštěvníkům salonu paní Rolandové v ulici Guénégaud, kde Rolandovi roku 1791 bydleli.

stav věcí i stav Shromáždění, co by bylo vhodné udělat, jak by se to dalo navrhnout, zájmy lidu, postup dvora, taktika jednotlivců. Tyto porady mě velmi zajímaly a nebyla bych si je nechala ujít, i když jsem nikdy nevybočila z role, jež příslušela mému pohlaví.

Seděla jsem u okna u malého stolku, na němž ležely knihy, studijní potřeby a drobné ruční práce, a pracovala jsem nebo psala dopisy, zatímco se debatovalo. Raději jsem psala, protože jsem tak vypadala, že mi věc zůstává cizí, a přitom jsem mohla sledovat skoro stejně dobře; dokážu psát i několik dopisů najednou a zvyk na epištolní žánr mi dovoluje vést korespondenci a přitom poslouchat něco docela jiného, než co píšu; připadá mi, jako bych byla tři; rozděluji pozornost na dvě části jako nějakou čistě hmotnou věc a pozoruji a řídím užití těchto dvou dílů, jako bych byla někdo jiný. Vzpomínám si, jak jednou, když se páni neshodli a nadělali dost hluku, Clavière, který si všiml, jak rychle píšu, dost vtipně poznamenal, že na to může stačit jen ženská hlava, a přesto se tomu divil. „Co byste tedy řekl," zeptala jsem se ho s úsměvem, „kdybych vám zopakovala všechny úvahy, které jste právě pronesli?" Kromě obvyklých zdvořilostí při příchodu a odchodu pánů jsem si nikdy nedovolila promluvit ani slovo, ačkoli jsem si často musela skousnout rty, abych se udržela. Když mě někdo oslovil, bylo to až poté, co se kruh rozešel a každá porada byla skončena. Jinak byla karafa vody a cukřenka jediným občerstvením, které se u mne našlo, a prohlašovala jsem, že je to jediné, co mi připadá vhodné nabízet mužům, kteří přicházeli debatovat hned od stolu. Často jsem přemýšlela, ale zvlášť v té době, jak hluboce moudrý Pýthagorás promyslel účinek mlčení a s jakým důvodem ukládal svým žákům jeho noviciát.

Mlčet, když je člověk sám, není nic zázračného; ale stále zachovávat mlčení mezi lidmi, kteří hovoří o věcech, na nichž nám záleží, potlačovat výbuchy citu, který nás tíží, když zazní odpor, zadržovat mezičlánky myšlenek, které řečníkům unikají a bez nichž vyvozují chybné závěry nebo jim není rozumět, a takto měřit logiku každého a přitom stále vládnout sama sobě – to je vynikající prostředek, jak nabýt bystrosti a přímosti úsudku, jak zdokonalit svůj rozum a posílit svou duši.

Zvyk soustředěné práce, studium dějin, záliba ve filozofii a onen žár duše, který potřebuje potravu, mě musely přivést k lásce ke kombinacím politi-

ky; ne oné malé kabinetní intriky, kterou u dvorů zdobili tímto jménem; ne oné neplodné vědy novinkářů, která je triumfem žvanilů a baví jen hlupáky; ale k politice chápané jako umění vládnout lidem a uspořádat jejich štěstí ve společnosti. Nikdo o ní nemluví méně než já, protože ženám debaty nesluší a ty, které se zabývají státními záležitostmi, mi vždycky připomínají staré noviny; ale nic podle mne nezasluhuje hlubšího rozjímání. Dovoluji si o ní občas hovořit jen s přáteli; ostatní nechávám mluvit; docela ráda pobývám s některými starci, kteří si myslí, že poučují každého, s kým mluví, a kteří by mě mohli vídat často, aniž by si pomysleli, že umím něco víc než ušít košili a sečíst účet.

S výborem jsem nebyla vždy spokojena; ne že by mi jeho zasedání připadala někdy zbytečná, říkalo se tu mnoho dobrých věcí, ale neshrnovalo se, anebo jen zřídka či špatně; z výměny myšlenek vycházely nové pohledy, ale opatření se téměř neusnášela. Tyto porady byly velmi vhodné k tomu, aby v každém podnítily hlubší rozvažování o věcech, jimiž se měl zabývat, ale zákonodárcům skoro nedávaly prostředky, jak prosadit dobrý dekret. Viděla jsem tu však několik dekretů navrhnout a dva nebo tři z nich byly přijaty. Francouzi neumějí rokovat, jakási lehkomyslnost je strhává od jednoho předmětu k druhému a nedovolí jim postupovat v pořádku a dovést do konce rozbor kteréhokoli z nich; neumějí naslouchat; kdo mluví, trvá vždy na svém a víc se stará o rozvinutí své myšlenky než o odpověď na myšlenku druhého. Jejich pozornost snadno ochabne, chuť smát se probudí jediné slovo a jeden vtip převrátí veškerou logiku. Národní shromáždění, jakobíni, malé výbory – všechno mi dalo tytéž výsledky. Tento národ není dost vážný, aby byl svobodný; dejte mu okovy z květin a bude první, kdo si s nimi bude hrát. Ale doba, o níž mluvím, je už ode mne daleko. Národní povaha se za poslední rok velmi změnila, a dovede-li nás neštěstí k vážnosti, stane se tak přes krutost, jejíž důsledky se nepodřizují obvyklým výpočtům. Nepředbíhejme však časům.

Robespierre, Varennes a Martovo pole

Maximilien Robespierre (1758–1794), dobový portrét neznámého autora. Volné dílo.

Robespierrovo chování při poradách, které se konaly u mne, bylo pozoruhodné; mluvil málo, nikdy neřekl svůj názor; ale den po trochu soustavnější debatě se neopomněl objevit na tribuně Shromáždění a zužitkovat tam, co slyšel říkat své přátele. Toto počínání mu bylo občas mírně vytýkáno; vykrucoval se z toho šaškováním a jeho lest se mu promíjela jako lest stravující ješitnosti, jež ho opravdu sužovala. Trochu to ovšem podkopávalo důvěru, neboť šlo-li o to něco navrhnout a dohodnout se na faktech nebo si podle toho rozdělit úlohy, nikdy nebylo jisté, zda Robespierre jakoby z rozmaru nevstoupí do cesty nebo zda nepředejde nerozvážně připravovaný pokus z touhy připsat si jeho čest, a tak všechno nezmaří. Byla jsem tehdy přesvědčena, že Robespierre vášnivě miluje svobodu, a byla jsem ochotna připisovat jeho chyby přemíře prudké horlivosti; ona zdrženlivost, která jako by prozrazovala buď obavu, aby ho někdo neprohlédl, protože není dobré ho znát, anebo nedůvěru člověka, který v sobě nenachází nic, co by

mu dovolilo věřit ve ctnost druhých, a která je pro Robespierra příznačná, mě trápila, ale měla jsem ji za ostýchavost. Tak to chodí: s příznivým předsudkem vůči někomu proměňujeme nejhorší známky v projevy nejlepších vlastností. Nikdy nespočinul na Robespierrových rtech úsměv důvěry, kdežto téměř vždy je stahuje hořký úšklebek závisti, která chce vypadat, že pohrdá.

Jeho řečnické nadání bylo pod průměrem: jeho všední hlas, špatné výrazy a vadná výslovnost dělaly jeho přednes velmi nudným. Hájil však zásady vroucně a houževnatě; a vyžadovalo to odvahu hájit je i nadále v době, kdy se počet obránců lidu neobyčejně ztenčil. Dvůr je nenáviděl a dával je pomlouvat, a proto je vlastenci měli podporovat a povzbuzovat. V tomto ohledu jsem si Robespierra vážila, dávala jsem mu to najevo, a i když na malý výbor chodil málo, občas se ke mně přišel pozvat na oběd.

Zarazilo mě, jaká hrůza se ho zmocnila v den, kdy král uprchl do Varennes[16]; odpoledne jsem ho zastihla u Pétiona, kde s neklidem říkal, že královská rodina se k tomu kroku neodhodlala, aniž měla v Paříži spiknutí, které nařídí Bartolomějskou noc vlastenců, a že nečeká, že bude do čtyřiadvaceti hodin naživu. Pétion a Brissot naopak tvrdili, že tento útěk je králova zkáza a že je třeba jej využít; že lid je výborně naladěn; že ho tento krok o proradnosti dvora poučí lépe, než by to dokázaly nejmoudřejší spisy; že z tohoto jediného činu je každému jasné, že král nechce ústavu, na kterou přísahal; že je chvíle zajistit si ústavu jednotnější a že je třeba připravovat mysli na republiku. Robespierre se podle svého zvyku ušklíbal, okusoval si nehty a ptal se, co je to republika! Tehdy byl vymyšlen projekt listu nazvaného *Republikán* (z něhož vyšla jen dvě čísla)[17]. Pracoval na něm Dumont Ženevan, duchaplný muž; du Châtelet, voják, mu propůjčoval své jméno a Condorcet, Brissot a další se chystali na něm podílet. Za-

16. Ludvík XVI. s rodinou uprchl z Tuilerií v noci z 20. na 21. června 1791; ve Varennes-en-Argonne byl zadržen a 25. června přivezen zpět do Paříže. Pétion tehdy podle Perrouda bydlel na předměstí Saint-Honoré č. 6.

17. Perroud: čísel vyšlo víc, list je však dnes nesehnatelný. Prospekt, sepsaný Thomasem Painem, ale podepsaný „Achille Duchastellet“, byl 1. července 1791 vyvěšen až u dveří Ústavodárného shromáždění. Étienne Dumont (1759–1829), ženevský publicista vypovězený z Ženevy spolu s Clavièrem, byl roku 1789 Mirabeauovým spolupracovníkem. Achille-François du Chastellet (1759–1794), bývalý Lafayettův pobočník a později generál, byl v září 1793 zatčen pro styky s girondisty a 20. března 1794 se ve vězení La Force otrávil.

tčení Ludvíka XVI. Robespierra velmi potěšilo; viděl v něm odvrácení všech neštěstí a přestal se o sebe bát. Ostatní se nad ním rmoutili; soudili, „že je to návrat moru do vlády, že intriky začnou nanovo a že kvas lidu, uklidněný radostí z toho, že viník byl zadržen, už nebude podporovat úsilí přátel svobody“. Soudili správně, a tím jistěji, že smíření Lafayetta[18] s Lamethy jim ukazovalo novou koalici, která nemohla mít za základ veřejný zájem. Nebylo možné čelit jí jinak než silou veřejného mínění, projeveného imponujícím způsobem; vlastenci k tomu vždy měli jen své pero a svůj hlas; ale když jim přišlo na pomoc nějaké lidové hnutí, vítali je s radostí, aniž se dost dívali a starali, jak vzniklo. Za oponou stál jeden zainteresovaný[19], jehož aristokraté obviňovali příliš prudce, než aby vlastenci nebyli v pokušení mu odpustit, dokud u něho zahlédali jen věci, které se daly obrátit ve prospěch všech; kromě toho si nedovedli představit, že by jeho osoba byla nebezpečná.

Je velmi těžké nedat se za revoluce strhnout vášní; ba nemá obdoby, že by se kdy nějaká bez ní uskutečnila; je třeba překonat veliké překážky a to lze jen s činorodostí a obětavostí, které hraničí s nadšením nebo je samy plodí. Pak se člověk dychtivě chápe všeho, co může posloužit, a ztrácí schopnost předvídat, co může uškodit. Odtud ona důvěra, ona dychtivost využít náhlého hnutí, aniž se pátrá po jeho původu, aby se dobře vědělo, jak je řídit; odtud ona, smím-li to tak říci, nevybíravost vůči souběžnému působení činitelů, jichž si neváží me, ale necháváme je jednat, protože se zdá, že směřují k témuž cíli. Vévoda orleánský sám o sobě jistě nebyl nebezpečný; ale jeho jméno, jeho spříznění, jeho bohatství a jeho rada mu dávaly velké prostředky; jistě měl tajný podíl na všech lidových nepokojích; poctiví lidé to tušili, ale připadalo jim to jako nezbytný kvas, který zvedne netečnou masu; stačilo jim, že sami na tom podíl nemají, a lichotili si, že všechno obrátí ve prospěch veřejnosti; ostatně spíš věřili, že vévoda orleánský touží pomstít se dvoru, který jím pohrdal a který rád ponižoval, než že by sledoval nějaký jiný záměr vlastního povýšení.

18. Marie-Joseph-Paul-Gilbert du Motier, markýz de La Fayette (1757–1834), hrdina americké války za nezávislost, v letech 1789–1791 velitel pařížské národní gardy; v srpnu 1792 opustil svou armádu a padl do rakouského zajetí.

19. Perroud: vévoda orleánský, jak se hned ukáže. – Louis-Philippe-Joseph, vévoda orleánský (1747–1793), bratranec Ludvíka XVI., od září 1792 zvaný Philippe Égalité, poslanec Konventu, hlasoval pro králův trest smrti; popraven 6. listopadu 1793.

Jakobíni navrhli petici Shromáždění[20], v níž ji žádali, aby soudila zrádce, který uprchl, anebo aby zjistila vůli lidu o tom, jaké zacházení si zaslouží, a mezitím prohlásila, že ztratil důvěru lidu pařížského. Laclos, onen ducha-plný muž, kterého příroda stvořila pro velké kombinace a jehož neřesti za-světily všechny jeho schopnosti intrice; Laclos, oddaný vévodovi orleán-skému a mocný v jeho radě, podal tento návrh jakobínům, kteří jej přijali a u nichž jej podpořil oddíl několika set řečníků z ulice a pouličních ženštin, který se v deset hodin večer snesl z Palais-Royal do jejich zasedací síně. Viděla jsem je tam přijít. Společnost rokovala s tímto davem, který rovněž hlasoval; usnesla se na zásadách petice a zvolila k jejímu sepsání komisaře, mezi nimiž byli Laclos a Brissot; pracovali ještě téže noci, neboť bylo roz-hodnuto, že deputace Společnosti ponese petici hned nazítří na Martovo pole, aby tam byla předložena těm, kdo by se s ní chtěli seznámit a připojit k ní svůj podpis. Laclos se vymlouval na bolest hlavy z nevyspání, která mu nedovoluje držet pero, a požádal Brissota, aby se ho chopil, a přitom s ním o znění rokoval. Jako poslední článek navrhoval nevím už jakou klau-zuli, která připomínala královskou moc a nechávala otevřená dvířka vévo-dovi orleánskému; udivený Brissot ji rázně odmítl a ten druhý, velmi ob-ratný, od ní upustil s výrazem, jako by nebyl domyslel všechny její důsled-ky; dobře cítil, že ji tam bude moci vždycky vpašovat, a skutečně se obje-vila v tisku, který se rozšiřoval jako návrh schválený jakobíny. Když se však Společnost, shromážděná druhý den ráno, aby prověřila znění a ode-slala petici, dozvěděla, že Národní shromáždění již o králově osudu roz-hodlo, vyslala své komisaře na Martovo pole, aby lidu oznámili, že po vy-dání dekretu o králově věci už navrhovaná petice nemá místo.

Byla jsem na Poli federace[21], kam mě přivedla zvědavost; nebylo tam víc než dvě nebo tři sta lidí, rozptýlených kolem oltáře vlasti, na němž zástupci

20. Perroud: petice byla u jakobínů odhlasována teprve večer 15. července 1791 (kordeliéři je pře-dešli už 9. července); z ní vzešla celá aféra Martova pole. Vpašovaná klauzule žádala, aby Shro-máždění „přijalo abdikaci“ Ludvíka XVI. a „postaralo se o jeho nahrazení všemi ústavními pro-středky“, což podle Perrouda ukazovalo na vévodu orleánského jako nejbližšího příbuzného, který nebyl v emigraci; Brissot to ve svém *Návrhu obhajoby* před revolučním tribunálem líčí shodně s paní Rolandovou. – Pierre-Ambroise-François Choderlos de Laclos (1741–1803), dělostřelecký důstojník, autor *Nebezpečných známostí* (1782), od roku 1789 tajemník vévody orleánského a duše orleánských intrik; zemřel roku 1803 jako generál.

21. Tj. na Martově poli, kde se 14. července 1790 konala slavnost federace; uprostřed stál oltář vlasti. Perroud: tam se Rolandovi seznámili s malířem Davidem.

kordeliérů a bratrských společností, nesoucí piky s bojovnými nápisy, promlouvali k přítomným a přiživovali rozhořčení proti Ludvíkovi XVI. Bylo oznámeno, že když jakobíni stahují svou petici, musí horliví občané sepsat jinou a za tím účelem se sem nazítří dostavit. Tehdy si stoupenci dvora uvědomili, že je nutné zastrašit hrůzou, a promysleli prostředky, jak zasadit velkou ránu; pletichy byly podle toho připraveny; nečekané vyhlášení a prudké provedení stanného práva způsobily to, co se právem nazývá masakrem na Martově poli[22]. Vystrašený lid se už neodvážil hnout; část národní gardy, svedená nebo oklamaná, která podporovala Lafayetta z oddanosti ke dvoru nebo ze slepé důvěry v jeho domnělé vlastenectví, sama sloužila jako val proti svým spoluobčanům; na radnici byl vyvěšen prapor smrti a celá revize ústavy se prováděla pod jeho vlivem. Založení feuillantů[23] bylo dohodnuto téměř současně, aby se oslabili jakobíni, a vskutku celý postup koalice v té době dokázal, jak dalece dvůr a jeho stoupenci předčili své odpůrce v kombinacích intrik.

Neznám strach, který by se dal srovnat s Robespierrovým strachem za těchto okolností; skutečně se mluvilo o tom, že bude postaven před soud, patrně aby byl zastrašen; říkalo se, že se u feuillantů kuje úklad proti němu a proti komisařům, kteří sepisovali petici jakobínů. Opravdu jsme se o něho, Roland a já, strachovali; dali jsme se v jedenáct hodin večer zavézt k němu, až na konec Marais[24], abychom mu nabídli útočiště; ale už svůj byt opustil; zajeli jsme k Buzotovi, abychom mu řekli, že by snad udělal dobře, kdyby, aniž opustí jakobíny, vstoupil k feuillantům, aby posoudil, co se tam děje, a byl připraven hájit ty, které chtějí pronásledovat. Buzot chvíli váhal. „Udělal bych všechno," řekl, „abych zachránil toho nešťastného mladého muže (mínil Robespierra), i když zdaleka nesdílím názor někte-

22. 17. července 1791 dala pařížská obec vyhlásit stanné právo, na radnici byl vyvěšen rudý prapor („prapor smrti") a národní garda pod Lafayettovým velením střílela do shromážděných petentů na Martově poli; počet mrtvých se odhaduje na několik desítek.

23. Klub feuillantů (podle bývalého kláštera feuillantů u Tuilerií) vznikl odštěpením umírněných poslanců od jakobínů 16. července 1791. V srpnu a září 1791 pak Ústavodárné shromáždění revidovalo ústavu v konzervativním duchu.

24. Perroud: do ulice Saintonge č. 8. Historik Ernest Hamel pravdivost této epizody popíral, neboť paní Rolandová jinde uvádí, že se 17. července v jedenáct večer vrátila od jakobínů domů a zastihla tam manžele Robertovy, kteří ji žádali o útočiště. Perroud namítá, že z jejího vyprávění vyplývá, že šlo o následující den nebo některý z příštích dní; Robespierre se ovšem už večer 17. července nastěhoval k truhláři Duplayovi v ulici Saint-Honoré.

rých lidí o něm; myslí příliš na sebe, než aby tolik miloval svobodu; ale slouží jí, a to mi stačí. Veřejnost však musí mít přednost před ním; byl bych v rozporu se svými zásadami a dával bych o nich mylnou představu, kdybych šel k feuillantům; příčí se mi úloha, v níž bych měl dvě tváře. Šel tam Grégoire, ten nám poví, co se tam děje; a konečně proti Robespierrovi nelze nic podniknout, aniž by se uvedlo v činnost Shromáždění: tam ho budu vždycky hájit. Pokud jde o mne, který jsem k jakobínům skoro nechodil, protože lidský rod mě v těch hlučných shromážděních rmoutí a připadá mi v nich ohavnější, budu tam chodit pravidelně, dokud potrvá pronásledování, které se zvedá proti Společnosti, již pokládám za užitečnou svobodě."

Buzot se v těchto slovech vylíčil sám a jedná tak, jak mluví, přímě a pravdivě; je to povaha samotné poctivosti, oděná do jemných forem citlivosti. Všimla jsem si ho už v malém výboru pro veliký rozum jeho názorů a onen zřetelně vyhraněný způsob, který náleží spravedlivému muži. Bydlel nedaleko od nás; měl ženu, která se zdála nebýt na jeho úrovni, ale byla počestná, a vídali jsme se často. Když úspěch Rolandovy mise ve věci dluhů lyonské obce dovolil, abychom se po sedmi měsících pobytu v Paříži vrátili do Beaujolais, zůstali jsme v korespondenci s Buzotem a Robespierrem; s prvním byla pravidelnější; bylo mezi námi víc spřízněnosti, širší základ přátelství a nesrovnatelně bohatší zdroj, z něhož se mohlo živit. Stalo se důvěrným a nezničitelným; jinde povím, jak se toto pouto utužilo.

Danton

Georges Danton (1759–1794), portrét neznámého autora (Musée Carnavalet, Paříž). Volné dílo.

Živá obrazotvornost mě vede k tomu, že si lidi představuji v kostýmu a v jednání, které podle mne odpovídá jejich povaze. Nespatřila jsem dvakrát třikrát trochu výraznou tvář, aniž bych ji dramaticky přioděla. Děje se to takřka samo od sebe, bez mého úmyslu; cit pro hlavní věc přirozeně přivolává i doplňky. Proto je pro mne svět podivnou maškarádou, často v něm postřehnu dvojí scénu nebo postavy o několika rolích a každý den maluji obrazy.

Vidíte toho polovičního Herkula[25], jehož hrubé tvary jsou spíš drsné než výrazné? Jeho mohutnost prozrazuje jeho nenasytnost; drzost na čele,

25. Georges-Jacques Danton (1759–1794), advokát, řečník Klubu kordeliérů, po 10. srpnu 1792 ministr spravedlnosti ve Výkonné radě, poslanec Konventu za Paříž, od dubna do července 1793 člen Výboru pro veřejné blaho. Popraven 5. dubna 1794 spolu s Fabrem d'Églantine a dalšími „shovívavými".

úsměv prostopášnosti na rtech – marně změkčuje své smělé oko, zapadlé pod pohyblivým obočím. Surovost jeho tváře prozrazuje surovost jeho srdce; nadarmo si vypůjčuje od Bakcha zdánlivou dobráckost a veselost hodovníka; prudkost jeho řečí, násilnost jeho gest a hrubost jeho klení ho zrazují.

Dejte mu dýku; ať kráčí v čele hordy vrahů méně krutých než on, jimž ukazuje jejich oběti a jejichž zločiny povzbuzuje; anebo ho nechte, nacpaného zlatem a vínem, učinit gesto Sardanapalovo – a máte Dantona. Vyzývám zkušeného umělce, který by chtěl malovat člověka v těchto dvou situacích, aby našel lepší model.

Pokud jde o Fabra d'Églantine[26], oděného jako tartuffe, s dýkou v ruce, jak na jedné straně pomlouvá a na druhé krade a vždycky intrikuje, ať si hraje Basilia[27], chcete-li, sám sebou bude vždycky jen tehdy, když nepřestane lhát.

Když byl Roland desátého srpna povolán zpět do ministerstva[28], Dantona jsem jen zahlédla u jakobínů o rok dříve; jinak jsem ho nijak neznala; ale jeho pověst ve mně budila obavy. „Jaká škoda," říkala jsem přátelům, „že ministerstvo zkazí takový člověk! Kde jste ho proboha vzali?" – „Co chcete," odpovídali mi, „stojí v čele strany štěkalů; kdyby nebyl zapojen do stroje, byl by proti němu; a pak, sloužil Revoluci a může jí být užitečný." – „O tom pochybuji," odpovídala jsem, „a vaše politika mi připadá ohavná" (mluvila jsem s poslanci); „je lepší mít nepřítele venku než uvnitř, a člověk, který lpí na věci jen pro svůj osobní prospěch, bude vždy nepřítelem dobra." – „To není důvod; takoví lidé potřebují místo a blahobyt; jakmile je polichocena jejich samolibost a ukojena ctižádost, zbývá jim už jen to udržet. Danton není bez ducha a dovede do debaty vnést vlídnost;

26. Philippe-François-Nazaire Fabre, zvaný Fabre d'Églantine (1750–1794), herec a dramatik, po 10. srpnu 1792 Dantonův tajemník na ministerstvu spravedlnosti, poslanec Konventu, autor názvů měsíců revolučního kalendáře; zapleten do finančního skandálu kolem Východoindické společnosti, popraven spolu s Dantonem 5. dubna 1794.

27. Tartuffe, pokrytecký svatoušek z Molièrovy stejnojmenné komedie; Basilio (Basile), úlisný pomlouvač a intrikán z Beaumarchaisova *Lazebníka sevillského*, proslulý svou árií o pomluvě.

28. Po pádu monarchie 10. srpna 1792 jmenovalo Zákonodárné shromáždění prozatímní Výkonnou radu: Roland se vrátil na ministerstvo vnitra, Clavière na ministerstvo financí a Servan na ministerstvo války, Danton se stal ministrem spravedlnosti, Monge ministrem námořnictva a Lebrun ministrem zahraničí.

dopadne to s ním dobře.“ – „Přeji si to a nechci si dovolit ho soudit, když ho neznám; ale jste mi natolik přáteli, že vám smím říci, že v politice uvažujete jako malí kluci.“ A přátelé se smáli, protože jsem se smála i já, když jsem jim tu pravdu říkala. Danton mě přišel navštívit a já si ho důkladně prohlížela; chodil pak znovu, dokonce často, neboť ať šel na zasedání Rady, která se konala v paláci ministerstva vnitra, nebo se přišel pozvat na polévku, nenechal skoro uplynout čtyřiadvacet hodin, aby ke mně nezašel, obvykle s Fabrem d’Églantine; a tak to šlo až do posledních dnů srpna, kdy jsem ho už neviděla, ani jeho, ani jeho Omara[29]; připravovali tehdy zářijové jitřní[30] a viděli už dost. Nemohu pochybovat, že jejich cílem bylo prostudovat mě, což není nic těžkého; umím mlčet o věcech a o svých záměrech, ale nikdy se neponížím k tomu, abych zastírala svou povahu nebo své zásady, a aniž se snažím vystavovat se na odiv, nechám se poznat, protože by bylo pod mou důstojnost se skrývat. Danton musel brzy usoudit, že Roland je opravdu dobrý člověk, který chce spravedlnost a svobodu, jako člověk chce jíst a spát, s pocitem potřeby a s činorodostí, která podnikne všechno, aby ji ukojila; pracovitý, vzdělaný, ale bez bystrosti prohlédnout lidi kolem sebe, přísný jako Cato, stejně umíněný ve svých myšlenkách a stejně příkrý v odpovědích, ale snad méně přesný v debatě, kde se jeho strnulost někdy mění v jízlivost. Danton pocítil, že takového muže je třeba ovládnout, nebo zničit, a začal tím, že se na něj měl na pozoru.

Pokud jde o mne, nenabízela jsem žádnou záminku, kterou by mě bylo možné uchopit a skrze mne působit na mého muže; mám jistě stejnou pevnost jako on a víc ohebnosti; má energie má jemnější formy, ale spočívá na týchž základech; méně narážím a hlouběji pronikám. K tomu všemu jsem počestná žena: co si počít s takovou bytostí? Učinit z ní předmět závisti nebo pomluvy, zesměšnit ji nebo ji vylíčit jako obávanou, a udělat ji nenáviděnou, aby se zmařil účinek její prozíravosti nebo její odvahy. Na několik okamžiků jsem se téměř dala Dantonem obalamutit, to jest ptala jsem

29. Patrně narážka na Omara, důvěrníka a nástroj proroka ve Voltairově tragédii *Mahomet*: Fabre byl Dantonovou pravou rukou.

30. Narážka na zářijové masakry (2.–6. září 1792), při nichž bylo v pařížských věznicích povražděno přes tisíc vězňů; výraz je utvořen podle „pařížských jitřních“, jak se říkalo Bartolomějské noci (po vzoru „sicilských nešpor“).

se sama sebe, zda moji přátelé neměli pravdu, když říkali, že je v pořádku. Vzpomínám si však na jeden Fabrův výrok, který stojí za zaznamenání.

Fabre, Garde-meuble a zářijové dny

Nepřítel postupoval na naše území, vtrhl do Champagne[31], mluvilo se jen o velkých opatřeních a Rada zasedala dvakrát denně. „Dělejte, co dělejte," říkal mi Fabre, „je třeba soustředit vládu ve Výkonné radě a svěřit jejímu předsedovi diktátorskou moc; to je jediný prostředek, jak dosáhnout rychlosti nezbytné pro spásu Francie." – Skousla jsem si rty; postřehla jsem, že se ten člověk prozradil, nedala jsem najevo, že bych byla pochopila celý význam tohoto návrhu, a nechtěla jsem se kompromitovat tím, že bych se jej chopila, abych se dozvěděla víc. Fabre přestal chodit zároveň s Dantonem a znovu jsem ho viděla jen jedinkrát, bylo to v den po vyloupení Garde-meuble, kolem 12. září[32]: přišel ke mně ráno, nezastihl mě a čekal na mne přes hodinu; našla jsem ho na nádvoří, vyšel znovu nahoru, aniž jsem ho o to žádala, a zůstal dvě hodiny, aniž jsem ho vyzvala, aby se posadil. U oběda jsem řekla svému muži, že jsem ráno viděla jednoho ze zlodějů z Garde-meuble. – „Jak to? Co o tom víš, a kohopak?" – „Fabra, který se přišel přesvědčit, zda je prohlédnut." – „Co říkal?" – „Vedl nad tou událostí velmi pokrytecké nářky, jimiž prosvítala radost z úspěchu a strach z podezření; kladl tisíc otázek, jak se to stalo a jaké zprávy bys měl mít." – „A ty myslíš, že je do toho zapleten?" – „Věřím tomu jako jedné z těch citových pravd, které nelze dokázat jiným, ale jimiž je člověk proniknut stejně jako svou vlastní existencí. Tak smělý kousek může vyjít jen z Dantonovy ruky, a nebyla bych o nic víc přesvědčena, že je jeho původcem, i kdybych ho byla slyšela výpravu nařizovat." Zdálo se mi, že je to zcela prosté vytušit podle jeho založení, a nemožné nerozpoznat po zářijových událostech.

31. Pruská armáda překročila hranice v srpnu 1792; Longwy padlo 23. srpna, Verdun 2. září. Perroud k tomu, že se Rada scházela dvakrát denně, poznamenává, že v Aulardem vydaných zápisech nachází jen jediný den, 19. srpna, se dvěma zasedáními; snad se tedy o obou zasedáních sepisoval jediný zápis.

32. Garde-meuble (královské skladiště nábytku) na dnešním náměstí Concorde, kde byly uloženy i korunovační klenoty; byly odtud ukradeny mimo jiné diamanty Regent a Sancy. Perroud: paní Rolandová uvádí 12. září, protože krádeže začaly 11. září; velké plenění však proběhlo v noci z 16. na 17. září 1792.

V souvislosti s nimi si vzpomínám na dost cennou skutečnost. Grandpré[33], jmenovaný ministrem vnitra, aby navštěvoval věznice, zastihl ráno 2. září jejich smutné obyvatele v největším zděšení; podnikl mnoho kroků, aby usnadnil propuštění několika z nich, a u dosti velkého počtu uspěl; ale pověsti, které se šířily, držely ty, kdo zůstali, v nejhorší nejistotě. Grandpré se vrátí do paláce ministerstva a čeká na ministry, až vyjdou z Rady; Danton vyjde první, Grandpré k němu přistoupí, vypráví mu, co viděl, líčí své kroky, rekvizice ozbrojené moci, které vydal ministr vnitra[34], malý ohled, jaký se na ně zdá brát, úzkost vězňů a péči, kterou by on, ministr spravedlnosti, měl o ně mít. Danton, obtěžovaný tou nevhodnou výtkou, zvolá svým bučivým hlasem a s gestem přiléhavým k výrazu: „Na vězně se vys…! Ať si s nimi bude, jak chce!“ A odchází po svém s nevolí. Stalo se to ve druhém předpokoji, v přítomnosti dvaceti lidí, kteří se zachvěli, když slyšeli tak hrubého ministra spravedlnosti. Ještě téhož večera začala řezničina; ještě jsem o ní nevěděla, když mi do uší dolehl zmatený hluk; zdálo se, že přichází z prvního nádvoří paláce; projdu bytem a spatřím asi dvě stě velmi rozrušených mužů, kteří se na tom nádvoří seřadili; ptám se, o co jde, a dozvídám se, že jsou to dobrovolníci, kteří se chystají vytáhnout proti nepříteli a přišli si pro zbraně; namítám, že ministr vnitra žádné nemá k dispozici; odpovídají mi, že už jim to řekli, že trvají na tom, že chtějí mluvit s ministrem, nechtějí věřit, že odešel, a tvrdí, že ho najdou. Dám jim vyřídit, aby laskavě pustili nahoru jen deset z nich; přijdou; položím první otázku, připojím zmíněnou námitku a dodám, že se mají obrátit na ministra války: odpovídají, že je poslal pryč, že je všichni ministři klamou a že potřebují zbraně. „Žádejte je tedy od Komuny.“ – „Chceme vidět ministra Rolanda, proč se skrývá?“ – „On! Skrývat se! Vy ho špatně znáte. Jděte na Komunu, kam doprovodil ministra války, který tam měl poradu, a odkud se mají spolu odebrat na zasedání Rady do paláce ministerstva námořnictva; ale předtím pojďte se mnou projít tento palác.“

33. Grandpré byl úředník, kterého Roland jako ministr vnitra pověřil dozorem nad věznicemi.
34. Perroud: nenašel žádnou stopu po rekvizicích, které by Roland 2. září vydal, a nevěří, že nějaké vydal; vše nasvědčuje tomu, že ho odpolední masakr zaskočil, a jeho dopis veliteli národní gardy Santerrovi je až ze 4. září. Vzhledem k tomu, jak kategoricky to paní Rolandová tvrdí, zvláště v *Historických poznámkách*, si však klade otázku, zda k nim přece jen nedošlo.

Ať už z přesvědčení nebo z únavy, neboť rozmluva se protáhla, odešli, ale odvedli s sebou jako rukojmí komorníka, kterého několik hodin drželi. Na nádvoří, kam právě sestoupili, jsem rozeznala muže v košili, s rukávem vyhrnutým až nad loket, se šavlí v ruce, jak zuřivě gestikuluje a hřímá proti ministrům. Co dělal zatím Danton?

V tutéž hodinu právě vystoupil do Pétionovy pracovny na starostenském úřadě a napůl žertem, napůl udiveně mu říkal: „Víte, co tam dole v tom výboru právě udělali?“ (výbor zasedal na starostenském úřadě a byl to proslulý dozorčí výbor Sergenta, Panise, Talliena a Marata[35]). „Nemají tu šílenou nehoráznost vydat zatykač na Rolanda? Tady ho máte. Na ministra! To necháme jen tak?“ Pétion vezme zatykač, přečte ho, usměje se a vrátí ho se slovy: „Ale ano! Nechte je; bude to mít dobrý účinek.“ Danton dobře porozuměl. – „To tedy ne!“ A sestupuje dolů, aby dal zatykač škrtnout. Jeho smělost, dosud rozvažující, tedy váhala zasadit ránu: chtěl posoudit, zda by nebyla příliš prudká, a starostův klid ho definitivně přesvědčil, že by to bylo riskantní. Kdyby však bylo vhodné ji zasadit, opatření byla učiněna a vyslanec pověřený výkonem by našel oněch dvě stě mužů, kteří by mu pomohli. O skutečnostech, které nás vedou k tomuto spojení, jsme se dozvěděli až dodatečně. Tlupa Rolanda na Komuně nenašla, neboť odtud už odešel, a jejich vůdci, když nedostali nové rozkazy, usoudili, že už ho nemají pronásledovat. Letos v květnu jsem se dozvěděla, že ve vězení v Beauvais drží jistého Leforta, velmi dobře obeznámeného s Dantonovou účastí na vyloupení Garde-meuble, a že ho tam v tichosti drží do šťastné doby, kdy bude dovoleno dát zaznít pravdě a dosáhnout spravedlnosti. Ale naděje na takovou dobu se mi zdá, že se musí pro současnou generaci rozplynout. Danton si užívá svých zločinů. Když postupně dosáhl všech stupňů vlivu a pronásledoval a dal proskribovat poctivost, která mu vypověděla válku, i zásluhu, jejíhož vlivu se obával, vládne. Jeho hlas udává směr Shromáždění, jeho intriky udržují lid v pohybu a jeho génius řídí takzvaný Výbor pro

35. Dozorčí výbor (comité de surveillance) povstalecké Komuny, který vydával zatykače a řídil zatýkání po 10. srpnu; 2. září do něj byl kooptován Marat. Antoine-François Sergent (1751–1847), rytec, a Étienne-Jean Panis (1757–1832), advokát, byli pak poslanci Konventu za Paříž. Perroud: Jean-Lambert Tallien (1767–1820) členem výboru nebyl, byl však od 13. srpna tajemníkem Komuny, 31. srpna vedl její deputaci do Zákonodárného shromáždění a večer 2. září tam podával zprávu o prvních masakrech; později byl zvolen do Konventu.

veřejné blaho, v němž spočívá veškerá moc vlády[36]. Proto je všude rozvrat, krvežízniví lidé vládnou, nejkrutější tyranie drtí Pařížany a rozervaná Francie, ponížená pod takovým pánem, může už jen vyměňovat utlačovatele. To je Danton. Cítím, jak jeho ruka nýtuje okovy, které mě poutají, tak jako jsem poznala jeho vnuknutí v prvních Maratových výpadech proti mně. Potřebuje zničit ty, kdo ho znají a nejsou mu podobni.

Marat a tajné fondy

Když Zákonodárné shromáždění vydalo onen dekret z dvaadvacátého srpna[37], jímž dávalo ministru vnitra k dispozici prostředky na šíření užitečných spisů, Marat[38] mu spěšně napsal a žádal o patnáct tisíc liber. Ministr chápal, že má kupovat dobrá a známá díla, aby je šířil, anebo dávat psát spisy přiměřené okolnostem a chápání lidu, o jejichž správnosti by byl přesvědčen, ale nikoli rozdávat peníze na odměny spisovatelům. V tom smyslu Maratovi odpověděl a vyzval ho, aby mu poslal své rukopisy.

Marat poslal malý balík konceptů, jejichž pouhý pohled by vyděsil i nejneohroženějšího čtenáře; byly to opravdu slátaniny, jaké lze od Marata očekávat. Roland nevěděl nic lepšího, jak se vyhnout nepříjemnostem, než předložit věc Radě, která měla být proti a také byla; Danton si však vyžádal rukopisy a řekl, že celou věc urovná. „Tak mi toho člověka přiveďte," řekla jsem mu jednoho dne, když mi o něm vyprávěl. – „Ach, z toho byste nedostala ani dvě slova." – „Co na tom? Aspoň bych ho viděla." Dělal, že neslyší. Brzy nato Marat v plakátu žádal těch patnáct tisíc liber od vévody orleánského a stěžoval si na ministra, který mu je odepřel; hned nato udělal plakát namířený proti mně, jenž měl zesměšnit ministra tím, že ho vylíčil jako člověka, kterého řídím já[39]. „To je Danton jak vyšitý!" řekla jsem hned. Tihle lidé mě znají jen napůl; domnívají se, že svými satirami vybur-

36. Danton byl členem Výboru pro veřejné blaho od jeho vzniku v dubnu 1793; při obnově výboru 10. července 1793 již nebyl znovu zvolen, takže v době, kdy autorka psala, v něm nezasedal.
37. Perroud: paní Rolandová se tu mýlí o čtyři dny; dekret je z 18. srpna 1792.
38. Jean-Paul Marat (1743–1793), lékař a novinář, vydavatel listu *L'Ami du peuple* (*Přítel lidu*), člen dozorčího výboru Komuny a poslanec Konventu za Paříž, nejzuřivější nepřítel girondistů; 13. července 1793 ho zavraždila Charlotte Corday.
39. Perroud cituje *L'Ami du peuple* z 2. září 1792: „Žena Rolandová, která vede úřední věci pod vedením svého zpovědníka Lanthenase…" List *Révolutions de Paris* (č. 167) pak Maratovi skutečně vytkl, že „za vlády rovnosti vyžebral patnáct tisíc franků od francouzského prince".

cují malicherné vášně, vylákají mě na scénu a pak uvedou do hry skutečnou směšnost; mohou mě trhat na kusy, jak se jim zlíbí, neřeknu ani slovo. Ale zaútočí-li na veřejného činitele, ten svou úlohu splní tím, že dá najevo své pohrdání nebo hrdě vyvrátí pomluvy.

Všimla jsem si, že Danton, který zpočátku projevoval přání dohodnout se s Rolandem na tom, jaké užitečné spisy dát napsat, tuto myšlenku opustil, jakmile šlo o to posílat spisovatele, které prý znal, k Rolandovi, aby se s ním poradili, co je vhodné podniknout. Zaměstnával je však na svou pěst a platil je nepochybně z prostředků, jejichž užití si přisvojil, a to takto: Shromáždění, soudíc, že vážnost okolností může vyžadovat mimořádná opatření výkonné moci, se usneslo dát Radě k dispozici dva miliony na tajné výdaje[40]. Danton v Radě poznamenal, že každý ministr by měl mít volně k dispozici poměrný díl této sumy, aby jej užil, jak uzná za vhodné, v resortu, který mu byl svěřen, a že ministerstvo války stejně jako ministerstvo zahraničí mají už prostředky na tajné výdaje, a proto je vhodné rozdělit dva miliony mezi čtyři ostatní.

Roland se proti návrhu rázně postavil; dokazoval, že Shromáždění zamýšlelo svěřit prostředky výkonné moci kolektivně a na operace vyplývající z usnesení, která přijme; že je možné, aby je některý ministr ve svém resortu potřeboval, ale že to musí nejprve předložit Radě a poté jí z toho složit účet; že on sám prohlašuje, že nechce jednat jinak, a že se svým hlasem staví proti jakémukoli jinému uspořádání. Danton řečnil, Roland trval na svém; Danton pokračoval, polichotil vášním, a protože slabost ostatních byla polechtána malým potěšením, že každý bude moci hospodařit podle svého, většina se přiklonila k Dantonovi. Ten užíval a zneužíval, a když se ve Shromáždění mluvilo o účtech[41], řekl, že složil dobré účty – ze svobody. Když se k tomu znovu vrátili, tvrdil, že své vyúčtování předložil Radě; vyzvali dva přítomné ministry, jejichž svědectví nebylo pro Dantona o nic nebezpečnější než jejich povaha; prohlásili, že vyúčtování předloženo

40. Perroud: dekret z 28. srpna 1792 dal prozatímní Výkonné radě k dispozici jeden milion na mimořádné výdaje a jeden milion na tajné výdaje; 3. září se Rada usnesla rozdělit tyto dva miliony mezi pět ze šesti ministerstev (vnitro, válka, námořnictvo, spravedlnost a veřejné příjmy; zahraničí mělo vlastní fondy). Spor se týkal 400 000 franků, které dostal k dispozici Danton.

41. Perroud: na zasedání Konventu 10. října 1792; Danton tehdy řekl: „Vzpomeňte si, že vlast byla v nebezpečí a že jsme odpovídali za svobodu.“ Znovu se k věci Konvent vrátil 18. října.

bylo. „Tak mi vysvětlete tu hádanku," ptal se jich Roland, když se dozvěděl, co se stalo. „Já jsem to Dantonovo vyúčtování nikdy neviděl." – „Já také ne," odpověděl mu Servan[42]; „ale dobře si vzpomínám, že jednoho dne, kdy vám nevolnost nedovolila přijít do Rady, nám Danton řekl, že utratil prostředky na tajné výdaje; vyjmenoval deset tisíc liber daných tomu a tomu za důležitou misi, stejně tolik jinému za podstatné služby, osm tisíc onomu, protože neměl chleba, byl vlastenec a zasloužil si žít; a tak dále, bez výkazů, bez důkazů kromě několika cárů papíru, o nichž tvrdil, že jsou to stvrzenky, bez rozpaků – a všichni byli spokojeni."

„Jak jste slabý!" říkala jsem témuž ministrovi, když opouštěl ministerstvo války a přiznával se mi, že zamořil armádu (to byla jeho slova) Dantonovými agenty, ale že odvážný nástupce by ji od nich mohl očistit, protože to byli jen nadpočetní úředníci. – „Nedal mi pokoj!" odpověděl, „a co chcete odmítnout člověku, který má za sebou sto lotrů, kteří vás mohou pověsit na lucernu?" – „Všechno, i s nebezpečím, že vás pověsí – nebo opustit místo, ale dřív, než takové lidi jmenujete." Servan, poctivý a upřímný, ale spíš vznětlivý než pevný, nebyl schopen tak houževnatého odporu, jakého bylo proti takovému člověku zapotřebí. Roland je jediný, koho neohnul: a podívejte se, jak s ním teď naložili!

Monge[43] uvažoval stejně jako Servan při jiné příležitosti. Šlo o to vyslat do Brestu a do přístavů neznámého člověka[44], doporučeného Dantonem, aby prohlížel a kontroloval nevím jakou část námořnictva, která měla své vlastní inspektory. Pověření bylo vyhotoveno; začínalo se podepisovat. – „Já to nepodepíšu," řekl Roland Mongeovi, „ani vy, ani já toho člověka neznáme a ta operace není dobrá. Jsou-li vaši tamní agenti špatní, musíte to vědět a vyměnit je; jsou-li dobří, je nespravedlivé a nešikovné posílat jim tam ve-

42. Joseph Servan de Gerbey (1741–1808), důstojník, ministr války v prvním Rolandově ministerstvu (květen–červen 1792) a znovu po 10. srpnu až do začátku října 1792, pak velitel Pyrenejské armády.

43. Gaspard Monge (1746–1818), matematik a fyzik, ministr námořnictva ve Výkonné radě od srpna 1792 do dubna 1793, později spoluzakladatel École polytechnique.

44. Perroud: byl to Guermeur, vlastním jménem Royou, bratr abbého Royou, redaktora royalistického listu *L'Ami du Roi*; 2. září 1792 byl členem dozorčího výboru Komuny. Jeho mise v Bretani vyvolala takové potíže, že ho departementní správa Finistère dala 22. září zatknout jako hlasatele anarchie a Konvent ho propustil až 4. března 1793; v září 1793 se stal porotcem revolučního tribunálu.

třelce; to je odrazuje.“ A odstrčí listinu. Zasedání Rady se protahuje a nakonec se nechá projít mnoho…[45]

45. Perroud: zde rukopis v dnešní podobě končí. Poslední list z něho Bosc vyňal a vložil jinam; Perroud jej otiskuje v Dodatku ke svazku.

VIII. První ministerstvo (březen – červen 1792)

[Podle poznámky Bosca, prvního vydavatele pamětí, měl tento text nahradit Historické poznámky, o nichž se autorka ve vězení domnívala, že jsou zcela ztraceny; proto v jiné podobě opakuje leccos, co už čtenář zná.]

První ministerstvo

Jak to, že Roland, přísný filozof a pracovitý učenec, který z obou těch důvodů miloval ústraní, byl povolán Ludvíkem XVI. do ministerstva? Tuto otázku si jistě klade mnoho lidí; kdybych nebyla tam, kde jsem, kladla bych si ji sama. Odpovím na ni fakty.

Roland, který přes zimu pobýval v Lyonu[1] a byl spjat s tamními učenými a literárními sbory, byl pověřen Zemědělskou společností sepsáním jejích stížností a přání pro generální stavy[2]. Jeho zásady a povaha ho nutně vedly k tomu, aby s potěšením vítal revoluci, která slibovala nápravu mnoha zlořádů; a protože se vědělo, jak smýšlí a co umí, byl při prvním ustavení Komuny povolán do voličského sboru a nakonec pověřen hájením zájmů města, jež bylo zatíženo značnými dluhy. Jako mimořádný vyslanec u Ústavodárného shromáždění[3] navázal v Paříži styky s několika jeho členy a s některými lidmi, kteří se věnovali veřejným záležitostem. Vrátil se už domů, když zrušení jeho místa inspektora změnilo jeho osud a přinutilo ho rozvážit, co si má do budoucna předsevzít. Šlo o to, zda se uchýlí do naprostého ústraní na venkov, na své statky, a bude se starat o jejich výnos, nebo zda bude pokračovat ve svých literárních pracích a podnikne kvůli tomu cestu

1. Perroud: Roland byl roku 1784 přeložen jako inspektor manufaktur z Amiensu do Lyonu, směl však fakticky bydlet ve Villefranche-en-Beaujolais v otcovském domě, kde žila jeho matka a starší bratr; v Lyonu měl jen přechodný byt. Zdá se však, že v letech 1790–1791 manželé žili skutečně spíš v Lyonu, kde byl Roland v březnu 1790 zvolen do generální rady obce a v listopadu městským úředníkem. Byl členem lyonské Akademie i tamní Zemědělské společnosti.

2. Tzv. *cahiers* – sepsané stížnosti a požadavky, které před svoláním generálních stavů roku 1789 vypracovávaly obce, stavy i korporace. Perroud: *Patriote français* (Brissotův list) otiskl ve dnech 12., 14., 21. a 22. září 1789 rozsáhlé výtahy z Rolandovy práce.

3. Perroud: lyonská obec ho 1. února 1791 pověřila, aby spolu s obecním prokurátorem Bretem žádal Shromáždění o prohlášení lyonského dluhu – přes třicet devět milionů, nadělaných za starého režimu z velké části na účet a z rozkazu krále – za dluh národní. Do Paříže přijeli 20. února.

do Paříže, jež by měla dvojí účel: shromáždit látku pro své dílo a uplatnit nárok na penzi jako odškodnění za třicet osm let služby v jednom z odvětví správy. Zvolili jsme tu druhou možnost, protože nebránila vrátit se k té první, až to uznáme za vhodné.

Do Paříže se vracíme 15. prosince 1791. Stav obecných záležitostí nedával naději, že by se Zákonodárné shromáždění, které právě zahájilo činnost, brzy dostalo k soukromým zájmům. Roland, spřátelený s Brissotem, se seznamuje s některými jeho kolegy ze zákonodárného sboru; chodil dost často na zasedání Jakobínské společnosti se starými přáteli, kteří byli v Paříži usazeni už dávno a kteří jako on milovali revoluci, v níž viděli prospěch pro svobodu, a soudili, že tato společnost svobodě posloužila a může pomoci ji udržet.

Roland, klidný posluchač, nikdy nepromluvil z její tribuny; znali ho ne lidé, kteří nic nečtou a tehdy ještě nevládli, ale mnozí jiní. Byl zvolen do dopisovacího výboru společnosti; tento výbor, jehož úkoly jsou patrné z názvu, měl dosti velký počet členů, z nichž však pracovali jen někteří. Roland se často vracel domů s objemným svazkem dopisů, na něž bylo třeba odpovědět; práce se dělila podle departementů, z nichž ty a ty připadly tomu a tomu členovi, ale ti nejpilnější museli pochopitelně převzít i díl ostatních, aby nic nezůstalo nevyřízeno. Ty dopisy jsem vídala; často jsem na sebe brala starost odpovědět na ně, protože dopisování mi vždy připadalo neobyčejně snadné a příjemné: hodí se stejně dobře ke všem námětům, ke všem tónům, dovoluje vést spor v mírných formách a rozumu poskytuje tolik prostoru, kolik mu chceme dát. V naprosté většině dopisů z departementů jsem pozorovala vzrušení a nabubřelost, nadmuté, a tudíž strojené city, obecně touhu po obecném blahu nebo ctižádost ukázat se jím nadšen. Soudila jsem, že mateřská společnost[4] by mohla mít velký vliv, kdyby šířila rozvážného ducha a vracela instituci stále k jejímu poslání: vzdělávat lid, sdělovat mu city, které spojují lidi, a živit tak pravou lásku k vlasti, jež nemá být ničím jiným než láskou k lidstvu, vystupňovanou do nejvyššího stupně vůči těm, kdo žijí pod týmiž zákony, a zušlechtěnou zapomněním na sebe sama tam, kde vzácně, ale někdy naléhavě nastane potřeba největ-

4. Pařížský Jakobínský klub, jemuž byly přidruženy stovky „bratrských“ společností v provincii; odtud název *Société-mère*, mateřská společnost, a odtud i význam jeho dopisovacího výboru.

ších obětí. Byla jsem přesvědčena, že revoluce je jen strašlivá a pustošivá bouře, nekráčí-li revoluce mravů stejným krokem s revolucí událostí; a dojata tím, kolik dobrého lze vykonat, zmocní-li se člověk obrazotvornosti lidí, aby ji řídil a rozněcoval ve prospěch ctnosti, věnovala jsem se této korespondenci s potěšením – a výbor shledával, že Roland je velmi pracovitý[5]. Ani on ovšem nezahálel, ale práce dvou velmi pohotových lidí musela vypadat značně v očích těch, jimž by se i práce jednoho z nich zdála dost velká.

Poslanci Shromáždění se často scházeli v úzkém kroužku na náměstí Vendôme, v domě, kde bydlel jeden z nich, u poctivé a zámožné ženy, která jim bez vlastní újmy mohla propůjčit pohodlný byt, jehož mohli volně užívat i v její nepřítomnosti[6]. Roland, jehož zdravý úsudek a bezúhonnost byly vážené, byl pozván, aby tam docházel; nechodil tam však skoro vůbec, protože to měl daleko. Žila jsem, jak bylo mým zvykem, převážně doma; nebylo mi dobře a vídala jsem velmi málo lidí.

Stav věcí a nespokojenost myslí znepokojovaly dvůr. Ministři se brzy stávali předmětem veřejné nevole, a jejich počínání skutečně nesměřovalo k ničemu jinému než k podkopávání ústavy, kterou král přísahal proti svému srdci a kterou nechtěl zachovávat. Za častých změn a zmatků v ministerstvu dvůr, nerozhodný a zmítaný, nevěděl, na koho má svou volbu upřít. Říkalo se nahlas, že kdyby Ludvík XVI. jednal upřímně, vzal by si za nástroje muže, jejichž občanská ctnost nebyla pochybná. Dvůr se rozhodl ze slabosti či ze strachu, s nadějí, že si ty, které povolá do ministerstva, získá, anebo s úmyslem je odstranit, nepodaří-li se to. Projevil tedy sklon vybrat si z těch, jimž se tehdy říkalo vlastenci. To označení tenkrát ještě nebylo zvrácené. Jak se to vyjednávalo? Nikdy jsem se to nedozvěděla a ani jsem se na to nevyptávala, protože se mi zdálo, že to probíhalo jako u všech myslitelných záležitostí, o nichž spolu hovoří hlavně několik lidí, kteří šíří své myšlenky, a ty pak zachytí a sledují ti, kdo mají příležitost je sdělit dál.

5. Perroud: na zasedání jakobínů 11. ledna 1793 jeden člen, když vedl proces s Rolandem a připomínal jeho působení v tomto výboru, prohlásil: „Tehdy nám ukázal celou svou nicotnost: neznal ani pravopis a jeho dopisy obvykle opravovala paní Rolandová.“

6. Perroud: schůzky se konaly u Vergniauda, který bydlel u paní Dodun. – Pierre-Victurnien Vergniaud (1753–1793), bordeauxský advokát, nejslavnější řečník girondistů, byl popraven s ostatními girondisty 31. října 1793.

Rozumní lidé uvážili, že je důležité navést volbu dvora na schopné muže úctyhodného charakteru, neboť bylo možné, že by si dvůr škodolibě vybral z jakobínů několik horkých hlav, jejichž výstřelky by mu daly právo stěžovat si a vlastence by zdiskreditovaly. Nevím, kdo v kroužku na náměstí Vendôme jako první jmenoval Rolanda jako jednoho z těch, na které by se dalo pomýšlet[7]. To jméno vyvolalo představu vzdělaného muže, který psal o několika odvětvích správy, nepostrádal v tom ohledu zkušenost, těšil se ostatně čestné pověsti a jehož věk, mravy, velmi vyhraněná povaha a zásady otevřeně hlásané v jeho spisech, dokonce ještě před revolucí, v něm ukazovaly stoupence svobody, hodného jí ve všech ohledech. Král nebyl těmto úvahám cizí, nebo aspoň skutečnostem, z nichž vycházely; budu mít příležitost to dokázat. Tyto myšlenky se zrodily natolik z povahy věcí, že nám byly sděleny teprve tři dny před sestavením nového ministerstva. Brissot ke mně přišel jednou večer, byla jsem sama; řekl mi, že se pomýšlí na Rolanda. S úsměvem jsem se ho zeptala, co má ten žert znamenat; ujistil mě, že to žádný žert není, vyložil mi, co jsem právě řekla, a dodal, že přišel zjistit, zda by Roland byl ochoten to břemeno na sebe vzít. Slíbila jsem, že s ním o tom promluvím a zítra dám vědět, jak se rozhodl. Rolandova činorodost (byl událostí překvapen stejně jako já) se množství záležitostí nijak nezalekla; se smíchem mi k tomu říkal, že vždycky vídal na vysokých místech lidi tak prostřední, že se nemohl dost vynadivit, jak to, že věci pořád nějak běží, a že ho tedy věc sama o sobě nijak neděsí. Situace musela být kritická kvůli zájmům dvora a nejistotě o královových úmyslech; ale pro každého, kdo nechce nic než konat svou povinnost a málo mu záleží na tom, že kvůli tomu přijde o místo, jsou nebezpečí spojená s přijetím menší. Ostatně horlivý muž, který si musel být vědom svých schopností, nemohl zůstat lhostejný k naději, že bude své zemi užitečně sloužit. Roland se tedy rozhodl kladně a oznámil to Brissotovi. Nazítří doprovázel Brissot Dumourieze[8], který v jedenáct hodin večer, cestou ze zasedání Rady, přišel k Rolandovi, aby mu na základě rozkazů, jež nesl, oznámil, že

7. Perroud: Sophie Grandchamp, jejíž *Vzpomínky* otiskuje v dodatku svého vydání, naznačuje, že to byl Lanthenas.

8. Charles-François Dumouriez (1739–1823), důstojník a dobrodruh tajné diplomacie starého režimu, byl od 15. března 1792 ministrem zahraničních věcí. Později jako generál vyhrál u Valmy a Jemappes; v dubnu 1793 se pokusil obrátit armádu proti Paříži a přešel k Rakušanům. Zemřel v exilu v Anglii.

si ho král právě vybral za ministra vnitra. Dumouriez, sám ministrem teprve krátce, mluvil o upřímné královně vůli hájit ústavu a o naději, že stroj se dobře rozběhne, jakmile bude Rada jednoho ducha; vyslovil Rolandovi své zvláštní potěšení nad tím, že je do vlády povolán tak ctnostný a osvícený vlastenec, jako je on. Brissot poznamenal, že ministerstvo vnitra je za těchto okolností nejchoulostivější a nejvíce zatížené a že přátelům svobody spadne kámen ze srdce, když je uvidí svěřené pevným a čistým rukám. Rozhovor se těchto věcí dotkl jen zlehka; dohodli se na hodině, kdy bude Roland zítra představen Jeho Veličenstvu, složí přísahu a vstoupí do Rady.

Dumouriez na mne působil nenuceností vojáka, vystupováním obratného dvořana a tónem duchaplného muže, ale nikterak povahou pravdivosti. Srovnávala jsem toho muže s jeho novým kolegou, jehož přísnost a upřímnost jdou někdy až k hrubosti, a ptala jsem se sama sebe, zda jsou stvořeni k tomu, aby spolu dlouho vydrželi. „Tak tohle," řekl mi Roland po jejich odchodu, „je muž, který projevuje vlastenectví a slibuje schopnosti." – „Ano," odpověděla jsem, „a na pozoru se před ním bude třeba mít, protože ho pokládám za schopného vyhodit vás do povětří jako prvního, jestli se mu nebudete hodit do kroku." – „Uvidíme."

Ludvík XVI. a jeho ministři

Když se Roland poprvé objevil u dvora ve svém obvyklém a filozofickém oděvu, který si už dávno osvojil pro jeho pohodlnost – na ctihodné hlavě několik řídkých, prostě učesaných vlasů, kulatý klobouk, střevíce zavázané stužkami –, dvorní lokajové, kteří přikládali největší význam etiketě, jíž vděčili za svou existenci, na něj hleděli pohoršeně a dokonce s jakýmsi zděšením. Jeden z nich se se svraštělým čelem přiblíží k Dumouriezovi, očima mu ukáže předmět svého zděšení a pošeptá mu do ucha: „Pane! Nemá na střevících přezky!" Dumouriez, pohotový k odpovědi, nasadí komicky vážnou tvář a zvolá: „Pane! Všechno je ztraceno!"[9] To slovo se brzy rozneslo a rozesmálo i ty, komu bylo do smíchu nejméně. Ludvík XVI. projevoval svým novým ministrům největší dobromyslnost. Ten panovník

9. Perroud: anekdota už vyprávěná v *Historických poznámkách*. – Stříbrné přezky na střevících patřily k povinnému dvorskému úboru; tkanice či stužky byly znakem prostého, „anglického" nebo měšťanského oblečení.

nebyl přesně takový, jakým se ho snažili vylíčit ti, kdo ho chtěli ponížit; nebyl to ani otupělý hlupák, jehož vystavovali opovržení lidu, ani ten poctivý, dobrý a citlivý člověk, jehož vychvalovali jeho přátelé. Příroda z něho udělala obyčejnou bytost, která by byla dobře na místě v nějakém skromném stavu, kterou zkazila výchova na trůnu a kterou zahubila její prostřednost v těžké době, kdy ji mohl zachránit jen génius nebo ctnost. Obyčejný člověk vychovaný u trůnu, učený od dětství přetvářce, získá pro jednání s lidmi mnoho výhod; umění ukázat každému jen to, co je vhodné nechat ho vidět, je pro něho pouhým zvykem, jehož pěstování mu dodává zdání obratnosti: člověk by se musel narodit jako idiot, aby v takovém postavení vypadal jako hlupák.

Ludvík XVI. měl ostatně velkou paměť a byl velmi činný; nikdy nezahálel a často četl. Měl velmi dobře v hlavě různé smlouvy, které Francie uzavřela se sousedními mocnostmi; dobře znal svou historii a byl nejlepším zeměpiscem svého království. Znalost jmen a jejich správné přiřazení k tvářím dvořanů, jimž patřila, i znalost historek, které se týkaly každého z nich, rozšířil na všechny jednotlivce, kteří se jakkoli projevili v revoluci. Nebylo možné mu k čemukoli navrhnout někoho, o kom by neměl nějaký názor založený na určitých faktech. Ale Ludvík XVI., bez vznešenosti v duši, bez smělosti v duchu, bez síly v povaze, měl navíc rozhled zúžený a city, smím-li to tak říci, zkřivené náboženskými předsudky a jezuitskými zásadami.

Velké náboženské ideje, víra v Boha, naděje v nesmrtelnost se s filozofií velmi dobře snášejí a dávají jí širší základ a zároveň jí tvoří nejkrásnější korunu. Běda zákonodárcům, kteří pohrdají těmito mocnými prostředky, jak vštípit politické ctnosti a uchovat mravy lidu! Kdyby to byly iluze, jež je třeba vzbudit, bylo by nutné je vytvořit a udržovat pro útěchu lidského pokolení. Ale náboženství našich kněží nenabízelo nic než předměty dětinského strachu a ubohé úkony, jimiž se nahrazovaly dobré skutky; posvěcovalo ostatně všechny zásady despotismu, o něž se opírá autorita církve. Ludvík XVI. se bál pekla a exkomunikace; s tím nebylo možné nebýt ubohým králem. Kdyby se byl narodil o dvě století dříve a měl rozumnou ženu, nebylo by o něm ve světě slyšet víc než o tolika jiných princích jeho rodu, kteří prošli jevištěm, aniž na něm vykonali mnoho dobrého či zlého.

Ludvík XVI. dosedl na trůn uprostřed zhýralostí dvora Ludvíka XV. a finančního rozvratu, obklopen zkaženými lidmi; strhávala ho s sebou lehkomyslná žena, která k rakouské zpupnosti přidávala domýšlivost mládí a velikosti, opojení smyslů a bezstarostnost lehkovážnosti, a která sama podlehla všem neřestem asijského dvora, na něž ji až příliš dobře připravil příklad její matky[10]. Příliš slabý, než aby udržel otěže vlády, která se řítila ke zkáze a rozkládala se, uspíšil jejich společný pád nesčetnými chybami. Necker[11], který v politice stejně jako ve svém slohu pořád jen patetizoval, prostřední člověk, o němž se smýšlelo dobře proto, že on sám měl o sobě mínění převelice dobré a hlasitě je vykřikoval, avšak bez prozíravosti vůči událostem, jakýsi přerostlý finančník, který uměl počítat jen obsah měšce a při každé příležitosti mluvil o svém charakteru, jako mluví lehké ženy o své cudnosti, byl v bouři, která se chystala, špatným kormidelníkem. Francie byla jako vyčerpaná, pokud jde o muže; je to věru překvapivá věc, jaký jich byl v této revoluci nedostatek: skoro samí trpaslíci. Ne že by chyběl duch, osvícenost, vědění, půvab, filozofie; nikdy nebyly tyto přísady tak běžné; byl to poslední záblesk pochodně, jež se chystá uhasnout. Ale tu sílu duše, kterou J.-J. tak výstižně označil za první vlastnost hrdiny[12], podepřenou správným úsudkem, který dovede ocenit každou věc, a onou šíří rozhledu, jež proniká do budoucnosti – tu jednotu, která utváří charakter a tvoří člověka vyššího řádu, hledáme všude a nenalézáme skoro nikde.

Ludvík XVI., věčně kolísající mezi obavou podráždit své poddané a vůlí je krotit, a neschopný jim vládnout, svolal generální stavy, místo aby omezil výdaje a uspořádal svůj dvůr. Poté, co sám rozvinul zárodek novot a poskytl k nim prostředek, chtěl je udusit okázalým předstíráním moci, proti níž sám dal vzniknout sboru, jenž se jí mohl postavit, a naučil tak jen vzdoru. Nezbývalo mu nic než obětovat s dobrou vůlí část své autority, aby si v

10. Marie Antoinetta byla dcerou císařovny Marie Terezie. „Asijský“ dvůr = orientálně přepychový a despotický (míněn patrně dvůr versailleský); narážka na matčin příklad odráží dobovou protirakouskou zaujatost. Královna byla popravena 16. října 1793.

11. Jacques Necker (1732–1804), ženevský bankéř, generální ředitel financí Ludvíka XVI. (1777–1781 a 1788–1790). Perroud: paní Rolandová Neckera nikdy nemilovala; už roku 1776 o něm psala přítelkyním Cannetovým zvláštní historku (jež se ve skutečnosti patrně týkala jeho staršího bratra Louise) a její dopisy z let 1788–1790 jsou plné spíše nepřejícných soudů.

12. Jean-Jacques Rousseau v rozpravě na akademickou otázku, která ctnost je hrdinovi nejpotřebnější, odpověděl: síla duše (*la force de l'âme*).

té druhé uchoval možnost celou ji opět získat; protože to nedokázal, propůjčoval se jen ubohým pletichám, jedinému druhu jednání, v němž se vyznali lidé, které si dovedl vybrat nebo jež chránila jeho žena. V ústavě si přitom vyhradil dostatečné prostředky moci i štěstí, kdyby byl měl moudrost se jimi spokojit; takže tam, kde mu chyběl rozum, aby jejímu zavedení zabránil, ho mohla zachránit poctivost, kdyby ji byl po jejím přijetí chtěl upřímně uvádět v život. On však, když na jedné straně ujišťoval, že zachovává to, co na druhé straně podkopával, vzbudil svým úskočným postupem a falešným jednáním nejprve nedůvěru a nakonec rozdmýchal rozhořčení.

Když si vzal vlastenecké ministry[13], staral se jen o to, aby v nich vzbudil důvěru, a podařilo se mu to tak dobře, že jsem po tři týdny viděla Rolanda a Clavièra[14], okouzlené královým smýšlením, jak sní jen o nejlepším pořádku věcí a lichotí si, že revoluce skončila. „Dobrý Bože!“ říkala jsem jim. „Pokaždé, když vás vidím odcházet s takovou krásnou důvěrou do Rady, mám pocit, že se chystáte udělat hloupost.“ – „Ujišťuji vás,“ odpovídal mi Clavière, „že král dokonale cítí, že jeho zájem je spjat s dodržováním zákonů, které byly právě zavedeny; mluví o tom příliš rozumně, než aby o té pravdě nebyl přesvědčen.“ – „Namouduši,“ dodával Roland, „jestli to není poctivý člověk, pak je to největší padouch v království; takhle se přetvařovat nedá.“ A já jsem namítala, že nemohu věřit v lásku k ústavě u člověka odchovaného v předsudcích despotismu a ve zvyku si ho užívat, jehož jednání v poslední době dokazovalo, že mu chybí génius i ctnost. Útěk do Varennes byl mým hlavním argumentem.

Zasedání Rady

Rady se konaly způsobem, který mohl ve srovnání s tím, čím se staly později, platit za slušný, ale dětinsky, vezmeme-li v úvahu velké zájmy, jimiž se tam měli zabývat. Každý z ministrů, který měl dát podepsat poukázky

13. Perroud: tzv. brissotinské ministerstvo z března 1792. – Roland a Clavière byli jmenováni 23. března; vládu tvořili Dumouriez (zahraničí), Roland (vnitro), Clavière (finance), de Grave, později Servan (válka), Lacoste (námořnictvo) a Duranthon (spravedlnost).
14. Étienne Clavière (1735–1793), ženevský finančník, po nezdaru ženevské revoluce roku 1782 v exilu a od 80. let usazený v Paříži, přítel Brissotův a Mirabeauův, ministr veřejných příjmů (financí) v březnu až červnu 1792 a znovu od 10. srpna 1792; zatčen s girondisty, spáchal v prosinci 1793 ve vězení sebevraždu.

nebo jiné podobné věci, beze zbytku určené zákonem, týkající se jen jeho resortu a nevyžadující žádné rozhodování, se v určený den před hodinou zasedání Rady dostavil ke králi k této drobné zvláštní práci. Všichni se pak odebrali do zasedací síně Rady; tam se z aktovek vytahovala provolání, o jejichž předmětu bylo třeba jednat, ministr spravedlnosti předkládal dekrety k sankci a nakonec se rozvinula nebo měla rozvinout porada o chodu vlády, o vnitřním pořádku, o vztazích s mocnostmi, o míru či válce atd. Pokud šlo o příležitostná provolání, stačilo prozkoumat dekret a příležitost k jeho použití; to šlo vždy rychle; král nechával ministry jednat a četl mezitím noviny, anglické listy v jejich jazyce, nebo psal nějaké dopisy. Sankce dekretů poutala jeho pozornost; neuděloval ji snadno, nikdy ji však neodepřel, ale při prvním předložení nepřijímal a odkládal věc na příští Radu; pak přicházel s hotovým názorem, ale tvářil se, že si ho nechává utvořit rozpravou.

Velkým politickým otázkám se často vyhýbal tím, že stočil hovor k rozmanitým tématům nebo k věcem, které se týkaly každého zvlášť: když šlo o válku, mluvil o cestování; při diplomatických záležitostech citoval mravy nebo se vyptával na místopis země, o níž byla řeč; posuzoval-li se stav vnitřních poměrů, rozváděl některé podrobnosti o zemědělství nebo o průmyslu; Rolanda se vyptával na jeho spisy, Dumourieze na historky, a tak dále: Rada nebyla ničím jiným než kavárnou, kde se lidé bavili tlacháním. O jejích poradách se nevedl žádný zápis a nebyl tam žádný tajemník, který by ho vedl; po třech či čtyřech hodinách zasedání se odtamtud odcházelo, aniž se udělalo cokoli jiného než několik podpisů, a tak to chodilo třikrát týdně. „Ale to je žalostné!“ zvolala jsem netrpělivě, když jsem se Rolanda po návratu ptala, co se dělo. „Všichni máte docela dobrou náladu, protože nezakoušíte žádné nepříjemnosti, ba dokonce se vám dostává zdvořilostí; vypadá to, že si každý ve svém resortu děláte zhruba, co chcete; bojím se, že si z vás tropí blázny.“ – „Ale záležitosti přece běží.“ – „Ano, a čas se ztrácí, protože v tom proudu věcí, které vás strhávají, bych byla raději, kdybyste tři hodiny osaměle přemítali o velkých plánech, než abyste je promrhali zbytečnými řečmi.“

Nepřátelé se chystali; válku bylo nakonec nutné vyhlásit[15] – o tomto rozhodnutí se živě jednalo a král, jak se zdálo, k němu přistoupil jen s krajním odporem; dlouho je oddaloval a zdálo se, že ho přemohl teprve už známý názor většiny Shromáždění a jednomyslnost jeho Rady. Brzy nato si trvání a množství náboženských nepokojů, proti nimž ministr vnitra už dlouho žádal represivní opatření, vynutily, aby byla přijata. Na druhé straně smělý postup cizích vojsk, který se stával hrozivým a nebezpečným, přivedl ministra války[16] na myšlenku opatření, jehož se Shromáždění nadšeně chopilo a ihned je dekretovalo.

Je naprostá pravda, že tyto dva dekrety – jeden o zřízení tábora dvaceti tisíc mužů nad Paříží, druhý týkající se kněží – byly skutečně rozhodující[17]. Dvůr v nich viděl zmaření svých tajných zrad: vzpour v jednotlivých krajích, podněcovaných fanatismem, a postupu nepřátel, jimž nadržoval. Král byl příliš rozhodnut sankci odepřít, než aby spěchal své rozhodnutí přiznat; našel různé záminky, jimiž se po víc než patnáct dní vytáčel. O této věci se několikrát začalo jednat; Roland a Servan důrazně naléhali, protože každý z nich cítil důležitost a nezbytnost toho zákona pro resort, který spravoval; obecný zájem byl zřejmý všem a šest ministrů bylo v tomto ohledu jednoho názoru. Mezitím byl Dumouriez, jehož rozvernost se u krále těšila oblibě a jemuž jeho mravy dovolovaly být u dvora méně cizí, několikrát zavolán ke královně; měl si vyřídit účty za jednu drobnou nelibost a zbavit se kolegů, jejichž přísnost se mu příliš nehodila do kroku: přistoupil tedy na ujednání, jejichž účinek se brzy ukázal.

Slavný dopis

Cítila jsem se v jakémsi neklidu, který se těžko popisuje; okouzlená revolucí, přesvědčená, že přes všechny její vady je nutné ústavu uvést do cho-

15. Perroud: 20. dubna 1792. – Válka byla vyhlášena „králi Čech a Uher“, tj. Františkovi II. Habsburskému; Prusko se k Rakousku brzy připojilo.

16. Joseph Servan de Gerbey (1741–1808), důstojník a vojenský spisovatel, ministr války od 9. května do 12. června 1792 a znovu od 10. srpna do října 1792.

17. Perroud: dekret z 27. května 1792 povoloval deportaci nepřísežných kněží, dekret z 8. června zřizoval u Paříže tábor 20 000 federovaných. Co následuje o králově otálení, lze vztáhnout jen k prvnímu dekretu, neboť ministry propustil sotva pět dní po druhém. – Nepřísežní kněží byli ti, kdo odmítli složit přísahu na občanskou ústavu duchovenstva (1790).

du, prodchnutá touhou vidět svou zemi vzkvétat, zakoušela jsem ve víru veřejných záležitostí mravní horečku, která mi nedávala oddechu. Králova odkládání dokazovala jeho falešnost; Roland byl definitivně přesvědčen; pro ministra, který je poctivým mužem, tedy zbývalo jediné rozhodnutí: opustit své místo, bude-li král tvrdošíjně odmítat opatření nezbytná pro spásu říše.

Takový prostý krok by snad stačil svědomí bázlivého člověka; ale oddanému občanu nejde jen o to vzdát se postu, na kterém už není možné konat dobro: musí to říci důrazně, aby lidem otevřel oči pro veřejné zlo, a jeho odchod tak byl sám k užitku. Už dříve jsme s Rolandem vzdychali nad slabostí jeho kolegů. Králova liknavost nás přivedla na myšlenku, že by mělo velký účinek, kdyby mu ministři společně zaslali dopis, který by shrnul všechny důvody vyslovené už v Radě, ale jehož písemné znění, podepsané všemi ministry a spojené se žádostí o jejich propuštění, pokud by Jeho Veličenstvo nepokládalo za vhodné jejich výtky přijmout, by krále buď donutilo, nebo ho před Francií odhalilo. Načrtla jsem ten dopis, když jsem se předtím dohodla na jeho základech s Rolandem, který jej předložil svým kolegům; všichni tu myšlenku schvalovali, ale v provedení se většina rozcházela: Clavière nechtěl tu či onu větu, Duranthon[18] chtěl vyčkávat, Lacoste[19] se se svým podpisem nijak nehnal.

Protože kroky tohoto druhu musí vzejít z rychlého postřehu a živého citu, nezdar prvního pokusu nás varoval, abychom jej neopakovali. Bylo tedy nutné omezit se na samostatný krok; a protože Rada neměla dost charakteru, aby se vyslovila společně, slušelo se, aby muž, který se cítil nad událostmi, převzal sám roli, již měl hrát tento sbor. Už nešlo o to podat demisi, ale zasloužit si propuštění; ne říci: udělejte to, nebo odejdeme, ale varovat, že je všechno ztraceno, nebude-li přijat ten a ten postup.

18. Antoine Duranthon (1736–1793), bordeauxský advokát a generální prokurátor-syndik departementu Gironde, povolán 13. dubna 1792 na Vergniaudovo doporučení za ministra spravedlnosti; podal demisi 3. července 1792 a byl 20. prosince 1793 popraven v Bordeaux.
19. Jean de Lacoste (1730–1820), dlouholetý úředník námořní správy, ministr námořnictva od 15. března do 10. července 1792.

Napsala jsem ten slavný dopis[20].

Zastavím se tu na chvíli, abych rozptýlila pochybnosti a ujasnila mínění mnoha lidí, z nichž mi většina přiznává nějakou zásluhu jen proto, aby ji upřela mému muži, a několik dalších mi připisuje v záležitostech vliv, který není mého druhu. Zvyk a záliba ve studijním životě způsobily, že jsem se podílela na pracích svého muže, dokud byl soukromou osobou; psala jsem s ním, jako jsem s ním jedla, protože jedno mi bylo skoro stejně přirozené jako druhé, a protože jsem žila jen pro jeho štěstí, věnovala jsem se tomu, co mu dělalo největší radost. Popisoval řemeslná umění[21] – popisovala jsem je také, i když mě nudila; miloval učenost – dělali jsme bádání; odpočíval tím, že posílal nějakou literární práci některé akademii – zpracovávali jsme ji společně nebo každý zvlášť, abychom je pak porovnali a vybrali lepší nebo obě přepracovali v jednu; kdyby byl psal homilie, byla bych je skládala také. Stal se ministrem: do správy jsem se nevměšovala; ale šlo-li o oběžník, o pokyn, o veřejný a důležitý spis, radili jsme se o něm s důvěrou, na kterou jsme byli zvyklí, a proniknuta jeho myšlenkami, živená svými vlastními, ujala jsem se pera, k jehož vedení jsem měla víc času než on[22]. Protože jsme oba měli tytéž zásady a téhož ducha, nakonec jsme se vždy shodli i na způsobu, a můj muž nic neztrácel, když prošel mýma rukama. Nemohla jsem ve věcech spravedlnosti a rozumu vyslovit nic, co by nebyl schopen uskutečnit nebo svou povahou a jednáním obhájit, a líčila jsem lépe, než by to byl řekl on, co vykonal nebo co mohl slíbit, že vykoná. Roland by beze mne nebyl horším správcem; jeho činorodost a vědění jsou opravdu jeho, stejně jako jeho bezúhonnost; se mnou však vzbudil větší ohlas, protože jsem do jeho spisů vkládala onu směs síly a mírnosti, autority rozumu a kouzla citu, která snad náleží jen citlivé ženě obdařené zdravou hlavou. S rozkoší jsem psala ty kusy, o nichž jsem soudila, že bu-

20. Perroud: v *Historických poznámkách* paní Rolandová napsala: „Dohodli jsme se spolu na jeho slavném dopise králi.“ Zde se za jeho autorku prohlašuje otevřeně. Dopis, datovaný 10. června 1792, otiskl mj. *Moniteur* 15. června 1792. – Roland v něm králi bez obalu vytýkal, že odkládáním sankce obou dekretů vzbuzuje nedůvěru ke svým úmyslům, a varoval ho, že další otálení vyvolá výbuch lidového hněvu.

21. Perroud: „umění“ tu znamená řemesla a průmyslová odvětví, jak bylo v 18. století běžné. – Roland sepsal mj. díly o manufakturách, uměních a řemeslech pro Panckouckovu *Encyclopédie méthodique*.

22. Perroud: to tehdy nebylo pro nikoho tajemstvím. Rolandovy papíry to však nesporně dokazují: Rolandův dopis, jímž 22. ledna 1793 podal demisi, je celý psán rukou paní Rolandové.

dou užitečné, a měla jsem z toho víc potěšení, než kdyby se vědělo, že jsem jejich autorkou. Jsem lačná štěstí; spojuji je s dobrem, které konám, a nepotřebuji ani slávu; nevidím na tomto světě roli, která by se mi hodila, kromě role prozřetelnosti. Dovoluji zlomyslným, aby toto přiznání pokládali za drzost, neboť jí musí být podobné; ale ti, kdo mě znají, v něm neuvidí nic než upřímnost, jako jsem já sama.

Vracím se k dopisu, který byl napsán jedním tahem, jako skoro všechno, co jsem v tom žánru dělala; neboť pocítit nezbytnost a vhodnost nějaké věci, pochopit její dobrý účinek, zatoužit jej vyvolat a vlít do formy to, z čeho měl ten účinek vzejít, bylo pro mne jedinou a touž operací.

Když jsme ten dopis mezi sebou četli, byl v pracovně mého muže přítomen onen Pache[23], který téhož roku dal Rolanda pomlouvat a nás dnes dává pronásledovat jako nepřátele svobody. „To je velice odvážný krok!“ říkal tehdy ten pokrytec, kterého jsem měla za mudrce. – „Odvážný! Jistě, ale je spravedlivý a nutný; na čem jiném záleží?“

Propuštění

Roland jde 10. června do Rady s dopisem v kapse, v úmyslu přečíst jej nahlas před svými kolegy a pak jej odevzdat do rukou Jeho Veličenstva. Zahájí se rozprava o sankci obou dekretů; král ji přeruší a řekne ministrům, aby mu každý na příští Radě předložil své písemné stanovisko. Roland mohl to své odevzdat okamžitě; po tom, co bylo řečeno, se domníval, že má z jakési ohleduplnosti ke kolegům počkat; ale když se vrátil domů, shledali jsme, že nemůže udělat nic lepšího než svůj list ihned odeslat; připojil k němu čtyři řádky průvodního dopisu.

23. Jean-Nicolas Pache (1746–1823), tehdy Rolandův důvěrník a spolupracovník na ministerstvu, v říjnu 1792 – únoru 1793 ministr války, pak pařížský starosta; přidal se k Hoře a patřil k strůjcům pádu girondistů 31. května – 2. června 1793.

Nazítří[24] v osm hodin večer vidím přicházet do svého bytu Servana s rozzářenou tváří. „Blahopřejte mi," řekl mi, „vyhodili mě." – „Velmi mě mrzí," odpověděla jsem, „že se vám té pocty dostalo jako prvnímu; doufám však, že na mého muže nebude dlouho čekat."

Servan mi vyprávěl, že ráno byl u krále kvůli nějaké záležitosti a chtěl s ním mluvit o táboře; král dal najevo velkou nevoli a nakonec se k němu otočil zády; a vzápětí k němu přišel Dumouriez z králova pověření a požádal ho o portefeuille, které měl nyní převzít on. „Dumouriez? Takové jednání mě málo překvapuje, ale je hanebné; ostatní ministři by v takovém případě neměli čekat na propuštění: měli by napsat králi, že už nemohou zasedat v Radě s Dumouriezem. Je třeba pro ně poslat a poradit se o tom." Přijdou jen Clavière a Duranthon; tihle lidé nikdy nedokázali zaujmout rozhodné stanovisko. Bylo ujednáno, že přijdou znovu zítra v osm ráno, až si to rozmyslí, a že Roland pro ně bude mít připravený dopis, který by mohli všichni podepsat; seznámil je s tím, který ráno odeslal a na nějž očekával jako odpověď stejné zacházení, jakého se dostalo Servanovi. Nevím, zda si právě proto tito páni, kteří měli svá místa rádi, nepředstavovali, že obětováni budou jen dva ministři, kteří na dekretech nejvíc trvali, a že se nemá lehkomyslně vystavovat témuž osudu; ale nazítří nepokládali za dobré psát a usoudili, že bude lepší jít s králem mluvit osobně – opatření, které nedávalo zdravý smysl, protože má-li se osobě, jež má svým postavením nárok na velké ohledy, vyslovit tvrdé či nepříjemné pravdy, je výhodnější to udělat písemně.

Roland, který svůj úkol splnil, se k nim za těchto okolností už mohl jen připojit; odebrali se k Lacostovi s úmyslem navrhnout mu, aby se k nim přidal; Lacoste nerozhodně váhal, když tu přijde od krále posel s rozkazem pro Duranthona, aby se okamžitě a sám dostavil do zámku. „Počkáme na vás u vás doma," řekli Roland a Clavière. Sotva dorazili do ministerstva spravedlnosti, vrací se Duranthon s protaženým obličejem a pokryteckým výrazem a pomalu vytahuje z každé kapsy to, čemu se kdysi říkalo *lettre*

24. Perroud: spíše pozítří. Zdá se, že Rolandův dopis, datovaný 10. června, byl králi předán 11. června a že Servan byl propuštěn 12. června; Roland 13. června. Králův propouštěcí lístek zní: „Panu Rolandovi de la Platière. – V Paříži 13. června 1792. – Račte, pane, odevzdat portefeuille ministerstva vnitra, které jsem vám svěřil, panu Mourguesovi, jehož jsem jím právě pověřil. – Ludvík."

de cachet[25] a co obsahovalo propuštění jeho dvou kolegů. „Dáváte nám na naši svobodu pořádně čekat," řekl mu Roland se smíchem, a vzav lístek: „Opravdu, tady je."

Vrátí se domů a přinese mi tu dobře předvídanou zprávu. „Zbývá udělat ještě jednu věc," řekla jsem živě, „totiž oznámit to jako první Shromáždění a poslat mu opis dopisu králi, který k tomu musel dát podnět." Ta myšlenka se mu velmi zalíbila; laskala jsem se s ní samolibě a ihned jsme ji uskutečnili. Cítila jsem, jaký účinek z toho může vzejít, a nemýlila jsem se; dvojí cíl byl splněn: *užitek* a *sláva* provázely odchod mého muže. Nebyla jsem pyšná na jeho vstup do ministerstva; na jeho odchod jsem pyšná byla[26].

Pokračování prvního ministerstva a o Dumouriezovi

Řekla jsem, že Dumouriez měl, když se spolčil s dvorem proti svým kolegům, vyřídit účty za jednu drobnou nelibost; zde je, odkud vzešla.

Dumouriez si za svého hlavního pomocníka vybral a jmenoval generálním ředitelem ministerstva zahraničních věcí Bonnecarrèra[27], nositele kříže svatého Ludvíka, který mu Dumouriez zjednal, krásného muže s pověstí i mravy intrikána. Viděla jsem ho jen jednou, když ho Dumouriez přivedl ke mně na oběd, a jeho příjemný zevnějšek mě nesvedl o nic víc než zevněj-

25. *Lettre de cachet* – za starého režimu zapečetěný králův rozkaz, jímž byl někdo bez soudu uvězněn či vypovězen; symbol královské svévole. Paní Rolandová tak ironicky nazývá propouštěcí lístky.

26. Perroud: na ranním zasedání ve středu 13. června přijalo Shromáždění: 1. Servanův dopis oznamující jeho propuštění; 2. královský list oznamující propuštění Servana, Rolanda a Clavièra; 3. Clavièrův dopis; 4. krátký Rolandův dopis, k němuž byl přiložen opis jeho dopisu králi z 10. června. – Shromáždění pak odhlasovalo, že tři propuštění ministři si odnášejí lítost národa, a Rolandův dopis dalo vytisknout a rozeslat do departementů.

27. Guillaume Bonnecarrère (1754–1825), podle Perrouda „dvojznačná postava": býval předsedou a tajemníkem Jakobínského klubu, roku 1791 z něho byl vyloučen jako podezřelý ze spolčení s dvorem; Dumouriez ho 16. března 1792 vzal za spolupracovníka a obnovil pro něho místo ředitele zahraničních věcí. Po 10. srpnu byl jeho jmenovací dekret na vyslance ve Spojených státech zrušen; v dubnu 1793 byl zatčen jako Dumouriezův spoluviník. Perroud odkazuje i na vyprávění v *Historických poznámkách*.

šek Héraulta de Séchelles[28]. „Všichni tihle krásní hoši," říkala jsem jednomu příteli, „mi připadají jako chabí vlastenci; vypadají, že se mají příliš rádi, než aby nedávali přednost sami sobě před věcí veřejnou, a nikdy neodolám pokušení srazit jim sebevědomí tím, že dělám, jako bych neviděla přednosti, na které jsou nejvíc pyšní."

Víc než jednou jsem slyšela vážné muže, poslance, z těch podivínů, kteří věřili v poctivost a které dnes právě proto prohlašují za bezectné – slyšela jsem je vzdychat nad volbou, kterou Dumouriez učinil, a mínit, že vlastenečtí ministři nemohou být ve výběru lidí dost přísní, aby zajistili svobodu co nejbezúhonnějším vedením všech odvětví správy. Vím, že Dumouriezovi byly učiněny jemné domluvy a že se vymlouval na inteligenci a schopnosti Bonnecarrèra, jemuž nelze upřít ducha, důvtip a pružnost; ale rozšířila se zpráva o jakémsi obchodu, který Bonnecarrère zprostředkoval a kvůli němuž bylo u notáře uloženo sto tisíc liber, z nichž měla dostat svůj díl paní de Beauvert[29]: to byla Dumouriezova milenka, žena lehkých mravů, sestra Rivarolova, obklopená páchnoucí aristokracií lidí bez mravů. Tu záležitost i osoby jsem zapomněla; ale jména, doby i podrobnosti byly známé a potvrzené. Bylo rozhodnuto promluvit s Dumouriezem vážně a přimět ho, aby Bonnecarrèra propustil a zachoval si, nebo si osvojil, slušnost, bez níž nemohl zůstat v ministerstvu, aniž by škodil dobré věci. Gensonné, který Dumourieze osobně znal[30], a Brissot, jemuž byly Bonnecarrèrovy prohřešky oznámeny, se rozhodli promluvit s ním u Rolanda, v jeho přítomnosti a za přítomnosti tří nebo čtyř dalších osob, jeho kolegů či poslanců. Skutečně, když u mne poobědvali a odebrali se do pracovny, kde jsem obvykle pobývala, vyložili Dumouriezovi výtky a připojili k nim příslušné úvahy. Roland si s vážností svého věku a povahy dovolil na věci trvat, pro-

28. Perroud: Hérault de Séchelles (1759–1794), bývalý generální advokát u pařížského parlamentu, poslanec Zákonodárného shromáždění za Paříž a Konventu za Seine-et-Oise, odsouzen a popraven spolu s Dantonem 5. dubna 1794.

29. Perroud: baronka de Barruel-Beauvert, zvaná baronka d'Angel, sestra Rivarolova a Dumouriezova milenka od doby, kdy velel v Cherbourgu; žena odloučená od Barruela-Beauverta, jednoho z redaktorů ultraroyalistického listu *Actes des Apôtres*, a „zvyklá na pochybné obchody". – Antoine de Rivarol (1753–1801), duchaplný royalistický publicista.

30. Armand Gensonné (1758–1793), bordeauxský advokát, poslanec Zákonodárného shromáždění i Konventu, jeden z vůdců girondistů, popraven s nimi 31. října 1793. Perroud: Dumourieze, tehdy *maréchal de camp* (generálská hodnost odpovídající brigádnímu generálovi) u 12. vojenské divize v Niortu, poznal při své proslulé misi ve Vendée v roce 1791.

tože se týkala celého ministerstva. Nic nebylo Dumouriezovi cizejší než tato důslednost a tón domluvy: chtěl vyklouznout lehkým tónem; pak, když se ocitl v tísni pod tíhou důvodů, dal najevo mrzutost a odešel nespokojen. Od té chvíle přestal se s poslanci stýkat a nezdál se být rád, když je u mne potkával. Chodil k nám méně často. Když jsem o tomto chování přemýšlela, řekla jsem Rolandovi, že ačkoli se v intrikách nevyznám, myslím si, že podle pravidel světa nadešla chvíle Dumourieze zničit, chce-li se člověk vyhnout tomu, aby ho Dumouriez svrhl sám. „Vím dobře," dodala jsem, „že ty by ses k takové hře nesnížil, ale je přece pravda, že Dumouriez se musí snažit zbavit se těch, jejichž výtka ho ranila. Kdo se pustí do kázání a kázal nadarmo, musí trestat, nebo počítat s tím, že bude sám pronásledován."

Dumouriez, který měl Bonnecarrèra rád, se mu svěřil s tím, čeho byl Bonnecarrère předmětem; ten zastřel záležitost, která se mu vyčítala; měl ostatně jakýsi přístup ke královně prostřednictvím žen, s nimiž se stýkal; začalo se intrikovat; přišly ty slavné dekrety, a přestože Dumouriez byl pro sankci, dovedl si u dvora udržet přízeň a posloužil k odstranění svých kolegů, ať už tím, že navrhoval nástupce, nebo tím, že přijal ministerstvo války, které ostatně dlouho neudržel, neboť dvůr, který byl zprvu rád, že si ho ponechá, aby nevypadalo, že propouští všechny takzvané vlastenecké ministry, se ho brzy nato zbavil; byl však příliš obratný, než aby se vyhnul úplné nemilosti, a dostal místo v armádě podle své hodnosti[31].

Dumouriez v armádě

Dokonce i vlastenci usoudili, že je třeba využít jeho schopností, a že lze doufat, že jich dobře využije ve vojenské dráze. Jednou z největších nesnází vlády po 10. srpnu byl výběr vhodných lidí, zvláště v tomto odvětví. Starý režim připouštěl za důstojníky jen šlechtice; vědění či zkušenost byly soustředěny v jejich stavu; lid se znepokojením viděl, že jim je svěřeno velení nad silami určenými k obraně ústavy, která jim byla nepřátelská; zasa-

31. Perroud: Dumouriez, když dal propustit kolegy (12.–13. června) a převzal ministerstvo války (Perroud tu omylem píše „zahraničních věcí", které Dumouriez naopak opustil), nedosáhl ve věci dekretu o nepřísežných kněžích uspokojení, ačkoli prý měl královo slovo, že jej schválí; 15. června podal demisi a dal se hned (19. června) poslat jako generálporučík k Severní armádě, jejíž vrchní velení převzal 19. srpna po sesazení Lafayetta.

žen tímto rozporem nemohl s osvícenými lidmi posoudit důvody k důvěře, založené na povaze toho, na vášních onoho, na zásadách jiného a tak dále. Lichotníci lidu zveličovali jeho obavy a podněcovali jeho nedůvěru; tito věční udavači se stávají nepřáteli všech, kdo zastávají nějaké místo, aby se sami usadili na tom, které se hodí jejich ctižádosti: to je postup všech buřičů, od Hippona, syrakuského řečníka[32], až po Robespierra, pařížského žvanila.

Roland, povolaný znovu do ministerstva, pokládal za povinnost vůči veřejnému zájmu a okolnostem odstranit nevraživost, která musela mezi ním a Dumouriezem panovat, když měli oba, každý svým způsobem, sloužit republice. „Politické náhody," napsal mu, „jsou stejně proměnlivé jako náhody válečné; já jsem opět v Radě, vy jste v čele armád; vy máte smýt chyby svého ministerstva a projít tím nejkrásnějším polem pro svou slávu! Dal jste se zatáhnout do intriky, která vás přiměla poškodit kolegy, a dvůr, s nímž jste si chtěl udržet dobré vztahy, si pak zase zahrál s vámi. Ale trochu se podobáte oněm udatným rytířům, kteří se občas dopouštěli drobných ničemností, jimž se sami první smáli, a kteří se přesto dovedli bít jako zoufalci, když šlo o čest. Nutno přiznat, že nesnáší-li se tato povaha příliš dobře s republikánskou přísností, je následkem mravů, kterých jsme se dosud nedokázali zbavit, a že vám ji bude třeba odpustit, budete-li vítězit. V Radě mě vždycky najdete připraveného podporovat vaše podniky, pokud budou mít za cíl veřejné blaho; neznám žádné osobní náklonnosti, jde-li o službu jemu, a budu si vás vážit jako jednoho ze zachránců své vlasti, oddáte-li se upřímně její obraně."[33] Dumouriez odpověděl velmi dobře a stejně dobře se i bil. Odrazil Prusy[34]; pamatuji se, že v té době byla jakási naděje odlou-

32. Hippon – syrakuský demagog, který podle Plútarchova životopisu Dióna podněcoval ve 4. stol. př. n. l. lid proti Diónovi návrhem na nové rozdělení půdy. Perroud upozorňuje, že paní Rolandová užila téže narážky i v dopise Robespierrovi.

33. Perroud: Rolandův dopis, z něhož tu jeho žena podává jen shrnutí, je datován 16. srpna 1792 a je psán rukou samotného ministra a zcela v jeho stylu. S drsnou upřímností, zdůrazněnou neobratnými výrazy, připomíná ministr 10. srpna Dumouriezovi jeho provinění z 13. června, zavazuje se na ně zapomenout, aby mohli „sloužit vlasti, zajistit její spásu a zároveň naši", a nabízí mu „svou soukromou korespondenci a svou podporu v Radě". Dumouriez na tyto loajální návrhy odpověděl a navázala se korespondence.

34. V září 1792 zastavil Dumouriez s Kellermannem pruský postup na Paříž; dělostřelecká bitva u Valmy (20. září 1792) přiměla vévodu Brunšvického k ústupu z Francie.

čit je od koalice a že se o tom vedla nějaká jednání, ta však neměla pokračování.

V divadelní lóži

Přijel do Paříže[35], když nepřítel vyklidil naše území, aby připravil operace v Belgii; Roland se s ním viděl v Radě; já jsem ho přijala u sebe na obědě jen jednou, s mnoha dalšími lidmi. Když vstoupil do mého bytu, byl trochu rozpačitý a přišel mi nabídnout, dost neobratně na tak nenuceného muže, půvabnou kytici, kterou držel v ruce. Usmála jsem se a řekla mu, že štěstěna provádí zvláštní kousky a že asi nečekal, že mi dá příležitost přijmout ho znovu v tomtéž domě; ale že květiny přesto vítězi nad Prusy velmi sluší a že je z jeho ruky přijímám s potěšením. Chtěl jít po obědě do Opery; byl to ještě zbytek staré pošetilosti generálů, kteří se chodili ukazovat do divadla a hledat divadelní věnce, když dosáhli nějakého úspěchu.

Někdo se mě zeptal, zda tam nehodlám jít; odpovědi jsem se vyhnula, protože se neslučovalo ani s mou povahou, ani s mými mravy ukazovat se tam s Dumouriezem. Ale když společnost odešla, navrhla jsem Vergniaudovi, aby mě tam doprovodil do mé lóže spolu s mou dcerou. Šli jsme tam. Uvaděčka se podivila a řekla mi, že ministrova lóže je obsazena. „To není možné," řekla jsem jí. Do lóže se chodilo jen na lístky podepsané ministrem a já jsem nikomu žádné nedala. „Ale to ministr sám chtěl jít dovnitř." – „Ne, to není on; otevřete mi, uvidím, kdo to je." U dveří stáli tři nebo čtyři sansculoti, jako nějací najatí rváči. „Neotvírá se," vykřikli, „je tam ministr." – „Nemohu neotevřít," odpoví žena a v tu chvíli dveře skutečně otevře. Spatřím tlustou Dantonovu tvář, Fabrovu a tři nebo čtyři ženy nevalného zjevu[36]. Představení už začalo; upírali zraky na jeviště; Danton se nakláněl do sousední lóže, aby si povídal s Dumouriezem, kterého jsem poznala – to vše v mžiku oka, aniž mě kdo z lóže zahlédl. Rychle jsem se stáhla a přirazila dveře. „Opravdu," řekla jsem uvaděčce, „je to bývalý ministr spravedlnosti, jemuž raději přenechám plody nějaké drzosti, než abych se s ním

35. Perroud: Dumouriez pobýval v Paříži od 11. do 19. října 1792; v Opeře byl patrně 12. října.
36. Georges Danton (1759–1794) byl ministrem spravedlnosti od 10. srpna do 9. října 1792, kdy se po zvolení do Konventu úřadu vzdal – odtud „bývalý ministr". Básník a dramatik Philippe Fabre d'Églantine (1750–1794) byl jeho tajemníkem na ministerstvu; oba byli popraveni 5. dubna 1794.

kompromitovala; nemám tu co dělat," a odešla jsem v úsudku, že Dantonova hloupost mě ostatně uchránila nepříjemnosti, jíž jsem se chtěla vyhnout – ukázat se s Dumouriezem –, neboť by byl tak blízko mne. Dozvěděla jsem se, že Danton a Fabre ho neustále doprovázeli i do všech ostatních divadel, kde byl tak slabý, že se ukázal; co se mne týče, už nikdy jsem ho neviděla. Tím byly vyčerpány naše styky s mužem, o němž se tvrdilo, že jsme byli jeho spoluviníky, když se dopustil zrady[37].

Dumouriez je činný, bdělý, duchaplný a statečný, stvořený pro válku i pro intriky. Jako schopný důstojník byl podle úsudku i jeho žárlivých kolegů jediný z nich, kdo byl s to dobře vést velkou armádu; jako obratný dvořan se svou povahou a nemravností hodil lépe ke starému dvoru než k novému režimu. Má široký rozhled a všechnu smělost potřebnou k tomu, aby za ním šel; je schopen pojmout velké plány a nechybějí mu prostředky, jak je uskutečnit; ale nemá dost charakteru na svého ducha: netrpělivost a prudkost z něho dělají člověka neopatrného či ukvapeného; dobře upřede síť, ale nedovede dlouho skrývat svůj cíl; aby se stal hlavou strany, byl by potřeboval chladnější hlavu.

Jsem přesvědčena, že Dumouriez neodešel do Belgie s úmyslem zradit; byl by republice sloužil jako králi, jen kdyby v tom našel svou slávu a svůj prospěch. Ale špatné dekrety Konventu, hrozné počínání jeho komisařů, hlouposti výkonné moci, které v té zemi kazily naši věc[38], a obrat věcí, který připravoval všeobecný převrat, ho přivedly na myšlenku změnit jejich běh; a ve svých kombinacích se ztratil, protože mu chyběla opatrnost a rozvaha.

Luckner a všeobecná prostřednost

Dumouriez musí být velmi milý v mužských pitkách a pro ženy nevalných mravů; zdá se, že má dosud prudkost mládí a všechnu veselost živé a svo-

37. Po porážce u Neerwinden (18. března 1793) vyjednával Dumouriez s Rakušany, chtěl táhnout na Paříž a obnovit monarchii; počátkem dubna vydal Rakušanům komisaře Konventu a ministra války Beurnonvilla, a když ho armáda nenásledovala, přešel 5. dubna 1793 k nepříteli. Hora pak obviňovala girondisty ze spolčení s ním.

38. Po vítězství u Jemappes (6. listopadu 1792) Francie obsadila rakouské Nizozemí; dekret z 15. prosince 1792 zaváděl na dobytých územích revoluční správu a rekvizice a komisaři Konventu v zimě 1793 prosazovali připojení Belgie k Francii, což obyvatelstvo popudilo.

bodné obrazotvornosti; proto má jeho zdvořilost vůči zdrženlivým ženám cosi strojeného. V Radě bavil krále těmi nejbláznivějšími historkami, jimž se jeho vážní kolegové nemohli ubránit smíchu, a někdy je prokládal smělými a dobře mířenými pravdami. Jaký to rozdíl mezi tímto mužem, jakkoli je zkažený, a Lucknerem[39], který byl nějakou dobu nadějí Francie! Nikdy jsem neviděla nic tak prostředního. Je to starý voják, napůl otupělý, bez ducha, bez charakteru, pravý přízrak, kterého mohl vodit kdejaký panák a který si díky špatné řeči, zálibě ve víně, několika klením a jisté neohroženosti získával popularitu v armádách, mezi placenými stroji, jež se vždycky dají napálit od toho, kdo je poplácá po rameni, tyká jim a občas je dá potrestat. Měla jsem ho u sebe na obědě za prvního Rolandova ministerstva a bavila jsem se s ním, nebo jsem byla přítomna jeho rozhovoru, čtyři nebo pět hodin. „Ó má ubohá země!“ říkala jsem nazítří Guadetovi[40], který se mě ptal, jak se mi Luckner líbil, „tak jsi tedy ztracena, když je třeba hledat mimo tvé lůno takovou bytost, abys jí svěřila svůj osud!“

Taktice vůbec nerozumím a Luckner mohl velmi dobře rozumět taktice svého řemesla; ale na druhé straně vím, že nikdo nemůže být velkým vojevůdcem bez úsudku a bez ducha.

Co mě nejvíc překvapilo od chvíle, kdy mi povýšení mého muže umožnilo poznat mnoho lidí, a zvláště ty, kdo jsou zaměstnáni ve velkých záležitostech, je všeobecná prostřednost. Přesahuje všechno, co si obrazotvornost dokáže představit, a to na všech stupních: od úředníka, který nepotřebuje nic víc než správný úsudek, aby dobře uchopil otázku, metodu, aby ji zpracoval, a trochu slohu, aby psal dopisy, až po ministra pověřeného vládou, vojáka, který má velet armádám, a vyslance, jenž je tu k vyjednávání. Nikdy bych bez této zkušenosti nevěřila, že můj druh je tak ubohý. Teprve od té doby jsem také nabyla sebejistoty; do té doby jsem byla skromná jako klášterní chovanka; vždycky jsem předpokládala, že lidé rozhodnější než já jsou také schopnější. Opravdu! Nedivím se, že mě lidé tolik měli rádi; cítili

39. Perroud: baron Nicolas Luckner, rodem Bavorák, narozen 1722, záhy vstoupil do francouzských služeb, generálporučík od roku 1763, francouzský maršál roku 1791, roku 1792 velel armádám na hranici; popraven 4. ledna 1794.

40. Marguerite-Élie Guadet (1758–1794), bordeauxský advokát, girondistický poslanec Zákonodárného shromáždění a Konventu; po 2. červnu 1793 uprchl, byl dopaden v Saint-Émilionu a v červnu 1794 popraven v Bordeaux.

dobře, že za něco stojím, a přitom jsem v dobré víře prokazovala pocty sebelásce druhých.

Ministři první vlády

Při tomto nedostatku vhodných lidí, kdy revoluce postupně odstranila ty, které jejich původ, později jmění, vzdělání a okolnosti činily nadřazenými velkému množství o něco větší kultivovaností, není divu, že jsme postupně upadli do rukou nejhrubší nevzdělanosti a nejhanebnější neschopnosti. Od de Grava[41] k Bouchottovi[42] je ovšem ještě hodně stupňů.

Ten první byl malý muž, kterého příroda stvořila mírným, jemuž jeho předsudky vštípily hrdost a jehož srdce nabádalo k laskavosti, a který, protože neměl dost ducha, aby to vše smířil, skončil tím, že nebyl ničím. Jako bych ho ještě viděla: chodí po patách, loket zvednutý, hlavu vztyčenou, často ukazuje jen bělmo svých velkých modrých očí, které po obědě dokázal udržet otevřené jen pomocí dvou nebo tří šálků kávy; mluví málo, jakoby z diskrétnosti, ale ve skutečnosti proto, aby se nezkompromitoval; opravdu se trápí svými povinnostmi a v jejich množství ztrácí hlavu: proto nakonec opustil místo, na které se cítil slabý. Nechci nic říkat o Bouchottovi: idiot se vylíčí ve třech slabikách; ale jeho chyb je nesčíslně. Řekla jsem už jinde, jaký byl Servan: statečný voják, výtečný občan, osvícený muž; [chyběla mu síla charakteru potřebná v posledních okolnostech, ale] měl [přece] stupeň zásluhy, jaký je vzácné najít, a bylo by velkým štěstím mít mnoho mužů tohoto ražení[43].

Clavière, duchaplný a s onou obtížnou povahou, obvyklou u lidí, kteří často žijí ve své pracovně a utvářejí si tam názory, jež pak tvrdošíjně hájí, nepostrádá ani osvícenost, ani filozofii; ale finanční zvyklosti mu poněkud

41. Pierre-Marie, markýz de Grave (1755–1823), ministr války od 9. března 1792 po Narbonnovi; podle Perrouda podal demisi 8. května 1792 a nahradil ho Servan.
42. Perroud: Jean-Baptiste Bouchotte (1754–1840), ministr války od 4. dubna 1793 do 1. dubna 1794, kdy Konvent zrušil ministerstva a nahradil je výkonnými komisemi. Nevyhnutelné chyby jeho správy v největší bouři, jakou Francie prošla, způsobené zčásti i výběrem jeho náměstků (Xavier Audouin, Ronsin aj.), nemají dát zapomenout na obrovskou práci při organizaci čtrnácti armád, které zachránily republiku, ani na nespornou poctivost tohoto muže.
43. Perroud: slova v hranatých závorkách jsou v rukopise škrtnuta, patrně Boscem. V roce 1795, kdy Bosc paměti vydával, byl Servan ještě naživu.

stáhly duši. Počítání peněz vždycky zkazí i ty nejšťastnější povahy: nelze nepřikládat velkou cenu tomu, čím se člověk denně zabývá; bankéř může být schopný a vzdělaný muž, ale nezištnost Aristeidova nikdy nebude jeho ctností. Clavière je velmi pracovitý, snadno se dá vést těmi, kdo ho umějí vzít, nesnesitelný pro soužití s každým, kdo sdílí jeho umíněnost ve sporu; špatný soudce lidí, u nichž vždy zkoumá jen jednu stránku, inteligenci, aniž zkoumá jejich povahu, zájmy a vášně; v Radě bázlivý, někdy prudký; zkrátka lepší správce než velký ministr.

Nikdy jsem dobře nepochopila, co mohlo vést k tomu, že byl Duranthon pokládán za schopného vstoupit do ministerstva, leda představa, jak málo schopností je třeba k řízení ministerstva spravedlnosti. Těžkopádný, líný, ješitný a upovídaný, bázlivý a omezený, nebyl to opravdu nic jiného než stará bába. Pověst bezúhonnosti, zdrženlivé mravy slušného advokáta, několik projevů oddanosti revoluci a tón poctivého muže, spolu s věkem zkušenosti, mu patrně posloužily za doporučení; neměl ani ten talent odejít včas, jediný, který mu mohl získat trochu slávy. Když uvážím, jací byli jeho nástupci, zlobím se méně na ty, kdo ho uznali za hodna toho místa[44], ale ptám se sama sebe, kde se mají hledat lidé schopní vládnout.

Lacoste měl věcné znalosti, pracovitost a bezvýznamnost úředníka. Byl dlouho zaměstnán v kancelářích námořnictva, a tak se usoudilo, že se hodí za ministra tohoto resortu, kde nevyvedl žádnou hloupost. Chyběl mu však rozhled a činorodost, které mají vyznačovat správce velkého odvětví a jejichž potřebu okolnosti dávaly pocítit; teprve nešikovnost Monge[45] poskytla srovnání, které pro něho vyznělo příznivě. Lacoste skrýval pod téměř nesmělým zjevem sklon k hněvu, který se při odporu zvrhal ve směšné výbuchy.

Takové bylo složení ministerstva, když v něm Roland zasedl poprvé. Zpočátku mezi všemi členy Rady panovala velká zdánlivá jednota; věřím, že všichni v dobré víře chtěli ústavu, přičemž několik z nich více či méně hledělo i na vlastní prospěch. Ve dnech zasedání Rady se scházeli k obědu u

44. Perroud: Vergniaud a ostatní poslanci z Bordeaux. – Duranthon navíc neodešel 13. června s Rolandem, Clavièrem a Servanem, nýbrž až 3. července 1792.
45. Gaspard Monge (1746–1818), matematik a zakladatel deskriptivní geometrie, ministr námořnictva od 10. srpna 1792 do dubna 1793.

jednoho z nich; u sebe jsem je mívala každý týden; bývali tu i někteří poslanci z jejich známosti a hovořilo se o záležitostech se společnou touhou dát jim dobrý chod. Byl to krásný čas, srovnáme-li ho s tím, který po něm následoval!

IX. Druhé ministerstvo a druhé zatčení (srpen 1792 – červen 1793)

[Tuto část politických pamětí psala paní Rolandová v Sainte-Pélagie v červenci a srpnu 1793; oddíl o druhém zatčení je datován 20. srpna.]

Druhé ministerstvo

Když byli Roland, Clavière a Servan povoláni zpět, doplnilo se ministerstvo jmenováním Dantona, jehož jsem jinde vylíčila dostatečně, a dále Monge[1] a Lebruna[2], prvního na ministerstvo námořnictva, druhého do zahraničních věcí. Nic není krutější než rozpaky při výběru za okolností, jaké tehdy panovaly. Každý, kdo kdy patřil ke dvoru, ať zblízka, či zdaleka, byl ve veřejném mínění zatracen; člověk musel jako Servan už předtím skvěle prokázat své vlastenectví, aby smyl tuto dědičnou skvrnu, jakkoli nepatrná mohla u něho být. Ti, kdo měli výběr provést, k tomu neměli mnoho prostředků; naši zákonodárci byli veřejnými muži teprve krátce a neměli ony rozsáhlé styky, díky nimž člověk pozná mnoho lidí a dovede mezi nimi rozeznat ty, kdo se hodí na úřady. Ve výboru se namáhavě rokovalo, když se vynořila myšlenka na Monge, kterého Condorcet znal z Akademie a o jehož vlastenectví slyšelo i několik dalších. Monge, matematik, examinátor, občas vysílaný do přístavů, poctivý občan, vážený otec rodiny, horlivý člen malé Lucemburské společnosti, byl chvíli poměřován s Meusnierem, svým

1. Gaspard Monge (1746–1818), matematik, člen Akademie věd, profesor školy vojenských inženýrů v Mézières a od roku 1783 examinátor námořních kadetů; ministrem námořnictva byl od 10. srpna 1792 do dubna 1793. Za Direktoria a císařství patřil k nejpřednějším francouzským vědcům (spoluzakladatel Polytechnické školy, hrabě z Péluse). – Údaj paní Rolandové o jeho kamenickém původu je nepřesný: Monge byl synem drobného obchodníka z Beaune a v Mézières začínal jako kreslič; matematik abbé Charles Bossut tam patřil k jeho učitelům a Monge ho posléze na profesuře vystřídal.

2. Perroud: Pierre Lebrun (Lebrun-Tondu, 1763–1793), rodák z Noyonu, prožil dobrodružné mládí; byl novinářem v Lutychu, roku 1791 se vrátil do Francie a v březnu 1792 ho Dumouriez povolal do čela prvního odboru ministerstva zahraničí, takže 10. srpna připadl právě na něho. Jako přívrženec girondistické politiky byl 2. června 1793 zahrnut do dekretu o zatčení a popraven 27. prosince 1793.

kolegou z Akademie a ženijním důstojníkem; jenže několik lidí si vzpomnělo, že ho vídali dvořit se velmožům, a tak zvítězil Monge.

Monge, dobrák, tupý a šašek, kdysi kameník v Mézières, kde ho abbé Bossut, když v něm objevil jisté nadání, zasvětil do matematiky a podporoval šesti librami týdně, se vypracoval pílí, ale od chvíle, kdy se stal svému dobrodinci rovným, už ho nenavštívil. Zvyklý počítat s neměnnými veličinami, nerozuměl Monge vůbec lidem ani správním záležitostem; těžkopádný a nešikovný vtipálek, připomínal mi vždycky, když chtěl být roztomilý, ony medvědy, které město Bern chová ve svých příkopech a jejichž kousky, přiměřené jejich neohrabaným tělům, baví kolemjdoucí.

Nový ministr dosadil do svých úřadů lidi stejně neschopné jednat, jako byl on neschopen je posoudit; nadřel se, a přitom nic neudělal, a při nejlepší vůli nechal námořnictvo rozvrátit právě v době, kdy bylo nejdůležitější je udržovat a znovu pozvednout. Budiž mu přiznána dobrá víra: břemeno ho vylekalo a chtěl se ho zbavit; protože však nebylo snadné najít někoho lepšího, požádali ho, aby zůstal. Pozvolna se mu jeho postavení zalíbilo a namlouval si, že své povinnosti plní stejně dobře, jak by je plnil kdokoli jiný. Byl-li však špatným správcem, byl ještě horším rádcem; při poradách výkonné moci nikdy nezaujímal víc než svou židli a vždy se přikláněl k nejbojácnějšímu mínění, protože sám žádné neměl, a mohl tedy přijmout jen to, které nejlépe odpovídalo obzoru omezeného ducha.

Když se ministrem stal Pache, stal se také Mongeovým vůdcem; Monge se stal jeho obdivovatelem a přítelem, neměl už jiné mínění než jeho a přijímal je jako božské vnuknutí. Tak se z něho stal maratovec a tento člověk, který měl mít svůj druh dobroty, se stal přívržencem nejkrvelačnější a nejukrutnější nauky.

Lebrun, úředník ministerstva zahraničních věcí, platil za rozvážného ducha, protože neměl vzlety žádného druhu, a za schopného muže, protože byl dosti dobrým úředníkem. Obstojně se vyznal ve své diplomatické mapě a dovedl s rozumem sepsat zprávu nebo dopis. V obyčejných časech by byl velmi dobře na místě v resortu, který je ze všech nejméně zatížen a jehož práce je nejpříjemnější. Neměl však nic z oné čilosti ducha a povahy, kterou bylo třeba rozvinout v okamžiku, kdy tam byl povolán. Špatně zpraven

o tom, co se děje u našich sousedů, vysílal ke dvorům muže, kteří sice nebyli bez zásluh, ale neměli nic z toho, co tam slouží za doporučení, a sotva se dostali přes předpokoj několika velmožů; nedovedl použít ani intrik, jimiž by se těm, kdo nás chtěli napadnout, dalo dost práce doma, ani oné velkoleposti, jíž má mocný stát vybavit své uznané zástupce, aby si zjednal úctu. „Copak to vlastně děláte?“ ptával se ho občas Roland. „Na vašem místě bych už byl uvedl Evropu do pohybu a připravil Francii mír bez pomoci zbraní; chtěl bych vědět, co se děje ve všech kabinetech, a uplatňovat tam svůj vliv.“ Lebrun nikdy nespěchal, a právě teď, v srpnu 93, zatkli na průjezdu Švýcarskem do Cařihradu Sémonvilla[3], který tam měl být už osm měsíců. Poslední Lebrunovy volby dokreslují jeho portrét a zbavují mě nutnosti přidávat další rysy. Dal jmenovat zplnomocněným ministrem v Dánsku Grouvella[4], tajemníka Rady, o němž jsem v této funkci stejně musela promluvit.

Grouvelle, žák Céruttiho, od něhož se naučil jen skládat drobné věty, do nichž vkládá celou svou filozofii, průměrný, chladný a ješitný, poslední redaktor listu *Feuille villageoise*, který ochabl stejně jako on, se ucházel o jakési ministerstvo, nevím už které, a 10. srpna byl jmenován tajemníkem Rady na základě ústavního zákona, proti jehož nedodržování Roland tak důrazně protestoval, že se král nakonec rozhodl dát jej provést. Roland doufal, že pravidelné vedení rejstříku, do něhož se budou zapisovat usnesení, vnese do Rady vážnější a obsažnější postup; viděl v tom pro pevné muže výhodu, že mohou dát zaznamenat svá mínění a zanechat svědectví, někdy užitečné pro dějiny a vždy pro jejich vlastní ospravedlnění. Ale i ty

3. Perroud: Charles-Louis Huguet, markýz de Sémonville (1759–1839), před revolucí rada pařížského parlamentu, Mirabeauův přítel, později známý svou vlivnou a přizpůsobivou rolí za císařství, restaurace i červencové monarchie. Byl jmenován vyslancem v Cařihradě, ale odjezd odkládal; Lebrun ho 3. dubna 1793 odvolal, Sémonville si však misi dokázal nechat potvrdit, a když 25. července 1793 projížděl Švýcarskem do Benátek, zajali ho Rakušané v kantonu Graubünden. Zmínka „v srpnu 93“ podle Perrouda ukazuje, kdy byly tyto stránky psány.

4. Perroud: Philippe-Antoine Grouvelle (1758–1806) řídil spolu s Céruttim (1738–1792, bývalým jezuitou, literátem a poslancem Zákonodárného shromáždění za Paříž), později s Ginguenéem týdeník *Feuille villageoise* (Vesnický list, 1790–1795). Od 10. srpna 1792 byl tajemníkem prozatímní Výkonné rady a 15. června 1793 ho Lebrun, ač sám už v domácím vězení, jmenoval vyslancem v Kodani. Místo tajemníka Rady zřizoval zákon z 27. dubna – 25. května 1791 (čl. 19), jehož nedodržování Roland vytýkal králi v dopise z 10. června 1792. – Jako tajemník Rady předčítal Grouvelle 20. ledna 1793 Ludvíku XVI. rozsudek smrti.

nejlepší instituce mají cenu jen u lidí, kteří nejsou schopni je překroutit. Grouvelle nedovedl sepsat protokol a většina ministrů si ani v nejmenším nepřála, aby po jejich názorech zůstala stopa. Tajemník nikdy nedokázal víc než uvést přijatá usnesení, bez rozvedení důvodů a bez zmínky o námitkách; Roland nikdy nedosáhl toho, aby se zapsaly důvody jeho vlastních námitek, když vznášel formální odpor proti usnesením. Grouvelle se ustavičně vměšoval do rozpravy a jeho puntičkářství nemálo přispívalo k tomu, že byla obtížná. Rolanda to jednou omrzelo a upozornil ho, že zapomíná na svou úlohu. „Což jsem tedy jen kalamář?“ zvolal kousavě důležitý tajemník. „Nic jiného tu být nemáte,“ odvětil přísný Roland. „Pokaždé, když se vměšujete do porady, zapomínáte na svou funkci, jež spočívá v tom, abyste ji zaznamenával; a proto máte čas jen na to, abyste na volný lístek načmáral bezvýznamný seznam, který po přepsání do rejstříku nepodává žádný obraz o činnosti vlády, ačkoli rejstřík Rady by měl sloužit výkonné moci za archiv.“ Uražený Grouvelle to nedělal o nic lépe a na své metodě nic nezměnil; je nasnadě, že lidé, které jsem vylíčila, ji museli shledávat pro sebe výhodnou. S jeho místem byl spojen plat dvaceti tisíc liber; zdálo se mu, že k tomu patří ještě byt v Louvru, dost prostorný, aby v něm mohl ubytovat i své úředníky, a v tomto smyslu podal ministru vnitra žádost. Stačí letmý pohled na Rolandovu povahu, aby si člověk představil, jak pohoršlivý mu ten návrh připadal a s jakou rázností jej odmítl. „Úředníky! Na práci, kterou bych já sám udělal za několik hodin, a lépe než vy, kdybych byl na vašem místě!“ říkal Grouvellovi. „Chci, abyste si vzal písaře, který vás ušetří námahy s vydáváním opisů či výpisů z usnesení, jež snad budete muset poskytnout; ale dvacet tisíc liber vám musí stačit na to, abyste jeho i sebe platil a ubytoval; ta částka je dokonce ve svobodném zřízení na místo, které zastáváte, neslušně vysoká.“

Grouvelle má jistě právo Rolanda nemilovat a věřím, že toho práva užívá v plné míře. Pokud jde o mne, velmi živě jsem pocítila, že směšnost jeho nároků je nesnesitelná. Tito lidé, uhnětení z ješitnosti, bez charakteru a bez ctnosti, jejichž duch je pouhý žargon, filozofie drobná výkladní skříň a city pouhé reminiscence, mi v mravním ohledu připadají jako jakýsi druh eunuchů, jimiž pohrdám a jež nenávidím srdečněji, než některé ženy pohrdají jinými ženami a nenávidí je. A takový je ministr velkého národa u cizího dvora, jehož úctu je užitečné si zachovat a jehož neutralitu je třeba si zajis-

tit! Neznám tajemství tohoto jmenování, ale vsadila bych se, že Grouvelle, umíraje strachy nad neutěšeným stavem věcí, naléhal na Lebruna, aby ho nějak dostal z Francie, a Lebrun ho jako ministr vypravil coby vyslance, tak jako by ho vypravil coby obchodního cestujícího, kdyby sám byl obchodníkem. Je to soukromé ujednání, na němž má republika podíl jen titulem, jímž ho zdobí, výhodami s ním spojenými a škodou, která jí může vzejít z toho, že byla špatně zastoupena.

Volba vyslance ve Spojených státech byla řízena s větší moudrostí; poskytuje nový argument ve prospěch Brissota, jemuž se přičítá za zločin, že se na ní podílel. Určen byl Bonnecarrère[5], nemohu přesně říci, kdy; Brissot upozornil několik členů Rady, že pro zachování co nejlepší shody se Spojenými státy, stejně jako pro slávu naší rodící se republiky, je důležité poslat do Ameriky muže, jehož povaha a mravy by se Američanům zamlouvaly; v tom ohledu se Bonnecarrère nemohl hodit: roztomilý zhýralec z velkého světa, hráč, ať byl jinak jakkoli nadaný a duchaplný, nebyl stvořen pro vážnou a důstojnou úlohu, jaká připadala našemu vyslanci u této mocnosti.

Brissot do toho nevnášel nic osobního: je to člověk, který je toho na světě nejméně schopen; jmenoval Genesta[6], který právě strávil pět let v Rusku a který, už zběhlý v diplomacii, měl mimoto všechnu mravní bezúhonnost a všechny znalosti, jejichž spojení muselo být oceněno u vážného národa.

Návrh byl uvážen, podpořily jej všechny myslitelné ohledy a Genest byl vybrán. Věru, je-li tohle intrika, přejme si tedy, aby se všichni intrikáni podobali Brissotovi. Genesta jsem poznala, několikrát jsem si přála se s ním znovu vidět a vždycky bych se s ním ráda setkala. Jeho duch je solidní a osvícený, má stejně mnoho vlídnosti jako slušnosti; jeho rozhovor je poučný a příjemný, bez strojenosti a bez pedanterie; vyznačuje se mírností,

5. Guillaume Bonnecarrère, Dumouriezův spolupracovník na ministerstvu zahraničí. Perroud: pro Spojené státy byl určen v prvních dnech srpna 1792; Brissot však na zasedání 10. srpna dosáhl zrušení tohoto jmenování.

6. Perroud: Edmond-Charles Genet (paní Rolandová píše Genest), bratr paní Campan, komorné Marie Antoinetty; od roku 1789 chargé d'affaires v Petrohradě, odvolán v červenci 1792, když ruský dvůr přerušil styky s Francií; 19. listopadu 1792 jmenován zplnomocněným ministrem a generálním konzulem ve Filadelfii. Na podzim 1794 byl na Washingtonovo přání odvolán, ve Spojených státech však zůstal, oženil se tam a zemřel.

správným úsudkem, půvabem a rozumem. K těmto přednostem připojoval výhodu, že se snadno vyjadřoval anglicky. Ať si nevzdělanec jako Robespierre a výstředník jako Chabot proti takovému muži spílají a nazývají ho Brissotovým přítelem; ať svým křikem vymohou odvolání jednoho a proces druhého – přidávají tím jen další důkazy své vlastní ničemnosti a nemohoucnosti a nedokážou poškodit slávu ani těch, které by dali zahubit.

Obědy na ministerstvu vnitra

Za druhého Rolandova ministerstva, stejně jako za prvního, jsem si uložila nepřijímat u sebe žádnou ženu a úzkostlivě jsem se tohoto pravidla držela. Můj okruh nikdy nebyl příliš široký a nikdy v něm netvořily většinu ženy. Kromě nejbližších příbuzných jsem se stýkala jen s lidmi, jejichž záliby a práce zajímaly mého manžela. Cítila jsem, že na ministerstvu bych byla vystavena velmi obtížnému okolí, které by mělo i svá nebezpečí; shledala jsem, že paní Pétion zvolila na radnici velmi moudrý postup[7], a usoudila jsem, že je stejně chvályhodné řídit se dobrým příkladem jako jej dávat. Neměla jsem tedy ani společnosti, ani návštěvy; tím jsem především získala čas, věc neocenitelnou, má-li člověk čím jej vyplnit. Jen dvakrát týdně jsem pořádala obědy: jeden pro manželovy kolegy, k nimž se přidávalo několik poslanců, druhý pro různé osoby, ať poslance, přednosty úřadů, či konečně jiné lidi, kteří se ocitli v kolotoči veřejných záležitostí nebo se věcí veřejnou zabývali. Na mém stole vládl vkus a čistota, bez hýřivosti, a přepych ozdob se tam nikdy neobjevil; bylo tam volně a netrávilo se tam mnoho času, protože jsem dávala podávat jen jeden chod a úlohu hostitelky jsem nikomu nepřenechávala. Obvyklým počtem stolovníků bylo patnáct; jen zřídka jich bylo osmnáct a jen jednou dvacet. Takové byly hostiny, jež lidoví řečníci na tribuně jakobínů přetvořili v přepychové hody, při nichž jsem jako nová Kirké kazila každého, kdo měl to neštěstí k nim zasednout[8]. Po obědě se chvíli rozmlouvalo v salonu a pak se každý vracel ke

7. Perroud odkazuje na *Vzpomínky* Sophie Grandchamp, kde se líčí, jak paní Pétion odrazovala své návštěvnice a jak se tím paní Rolandová sama cítila dotčena, než se jejím příkladem řídila.
8. Kirké, čarodějka z Homérovy *Odyssey*, proměňovala své hosty ve vepře. – Perroud: obědy se konaly v pondělí a v pátek. Tyto recepce zůstaly proslulé; Champagneux, přítel Rolandových a Rolandův první spolupracovník na ministerstvu, je roku 1799 ve své úvodní studii k vydání jejích spisů posuzoval jako zbytečné a neblahé.

svým záležitostem. Ke stolu se zasedalo kolem páté a v devět už u mě nikdo nebyl: tak vypadal ten dvůr, jehož královnou mě dělali, to spiklenecké doupě s dveřmi dokořán.

Ostatní dny, uzavřeni v kruhu rodiny, jsme byli s manželem často sami, protože běh povinností posouval hodinu oběda hodně pozdě a má dcera jedla ve svém pokoji s vychovatelkou[9]. Ti, kdo mě tehdy viděli, mi jednou vydají svědectví, až se bude moci ozvat hlas pravdy; já už možná nebudu naživu, ale odejdu z tohoto světa s důvěrou, že památka mých pomlouvačů zanikne v kletbách, kdežto na mne se bude občas vzpomínat s dojetím.

Mezi lidmi, které jsem přijímala a z nichž jsem ty nejvýznačnější už uvedla, je třeba zmínit Payna[10]. Byl prohlášen francouzským občanem jako jeden z oněch proslulých cizinců, které měl národ s radostí přijmout za své, a byl znám spisy, jež byly užitečné v americké revoluci a mohly přispět k tomu, aby vypukla i v Anglii. Nechci ho soudit s konečnou platností, protože francouzštině rozuměl, ale nemluvil jí, já jsem na tom byla s angličtinou zhruba stejně a spíše jsem naslouchala jeho rozhovorům se schopnějšími, než abych dokázala rozmlouvat s ním sama; přesto se domnívám, že Payne má s většinou autorů společné to, že má menší cenu než jeho díla. Smělost jeho myšlenek, originalita jeho stylu, silné pravdy, které odvážně vrhá mezi ty, jež uráží, musely vyvolat velký rozruch; ale soudila bych, že se víc hodí k rozsévání, abych tak řekla, jisker požáru než k projednávání základů či přípravě zřízení vlády. Payne lépe osvětlí revoluci, než by mohl přispět k ústavě. Postihne a formuluje ony velké zásady, jejichž výklad bije každému do očí, uchvátí klub a nadchne hospodu; ale pro chladnou diskusi

9. Perroud: Marie-Madeleine Mignot, bývalá varhanice koleje bernardinů, vstoupila k Rolandovým 13. srpna 1792 jako učitelka hudby a vychovatelka. Snad pro její věk (54 let) jí projevovali nezaslouženou důvěru a v prosinci 1792, v jakési závěti sepsané v hodině, kdy očekávali smrt, jí svěřovali péči o dceru spolu s doživotní rentou. Od Rolandových odešla kolem 20. května 1793 a v listopadu 1793 vystoupila v procesu s paní Rolandovou jako svědkyně obžaloby s „výpovědí zuřivé hlouposti“.

10. Thomas Paine (paní Rolandová píše Payne, 1737–1809), anglický publicista, autor spisů *Common Sense* (Zdravý rozum, 1776) a *Rights of Man* (Práva člověka, 1791–1792). Perroud: Zákonodárné shromáždění ho koncem srpna 1792 prohlásilo francouzským občanem a v následujícím měsíci ho čtyři departementy zvolily do Konventu. Byl členem ústavního výboru zvoleného 11. října 1792, který pod Condorcetovým předsednictvím připravil tzv. girondistickou ústavu, jež nebyla nikdy odhlasována. Od prosince 1793 do listopadu 1794 byl sám vězněn v Lucemburském paláci.

ve výboru, pro soustavnou práci zákonodárce pokládám Davida Williamse[11] za nekonečně způsobilejšího.

Williams, rovněž prohlášený francouzským občanem, nebyl zvolen do Konventu, kde by byl užitečnější; vláda ho však dala pozvat do Paříže, kde strávil několik měsíců a často se radil s pracovitými poslanci. Moudrý myslitel, opravdový přítel lidí, zdál se mi zvažovat prostředky k jejich štěstí stejně dobře, jako Payne cítí a popisuje zlořády, které působí jejich neštěstí. Viděla jsem, jak se už po prvních zasedáních shromáždění, jichž se zúčastnil, znepokojoval nad nepořádkem rozprav, rmoutil se nad vlivem, který si osobovaly galerie, a pochyboval, že by takoví lidé v takové situaci mohli kdy přijmout rozumnou ústavu. Myslím, že to, co tehdy poznal o tom, jací už jsme byli, ho ještě víc připoutalo k jeho vlastní zemi, kam se ochotně vrátil.

„Jak mohou rokovat lidé, kteří neumějí naslouchat?“ říkal mi. „Vy Francouzi si ani nedáváte práci zachovávat onu vnější slušnost, která má ve shromážděních takovou moc; lehkomyslnost, lhostejnost a špína nečiní zákonodárce hodným úcty; nic z toho, co je denně na očích a děje se veřejně, není lhostejné.“ Co by teprve říkal, dobrý Bože, kdyby viděl poslance, jak od 31. května chodí oblečeni jako přístavní dělníci, v dlouhých kalhotách, kazajce a čapce, s košilí rozhalenou na prsou, a klejí a gestikulují jako opilí sansculotti! Považoval by za zcela přirozené, že s nimi lid zachází jako se svými sluhy a že všichni dohromady, poskvrněni výstřednostmi, nakonec padnou pod metlu despoty, který si je dokáže podrobit.

Paynova tvář mi občas připomněla přirovnání, jímž Římané popisovali tvář Sullovu: moruše posypaná moukou[12]. Williams by stejně dobře zastával své místo v parlamentu jako v senátu a všude by si nesl pravou důstojnost.

11. Perroud: David Williams (1738–1816), anglický kazatel a publicista, jeden z vůdců unitářského hnutí v Anglii. Brissot, který ho poznal v Londýně a zůstal s ním v pravidelné korespondenci, ho seznámil se svými přáteli z Girondy. Byl jedním z osmnácti cizinců, které Zákonodárné shromáždění roku 1792 prohlásilo francouzskými občany; do Paříže přijel na Rolandovu žádost, odjel však ještě koncem téhož roku.

12. Narážka na Plútarchův životopis Sullův (kap. 2): Sullova pihovatá, rudě skvrnitá tvář prý připomínala moruši posypanou moukou, jak se mu posmívaly athénské popěvky.

Vandermonde, Condorcet a zbabělci Konventu

Jakým rozmarem obraznosti si ta moje vybavuje právě Vandermonda[13]? Nikdy jsem nepotkala tak falešné oči, které by přesněji prozrazovaly povahu ducha svého majitele. Řekl by člověk, že jeho duch je rozťat přesně vejpůl: s jednou půlkou lze začít jakoukoli úvahu, ale s druhou není možné žádnou dovést do konce a z celku vyvodit dobrý výsledek. Jak špatně vypadá věda v takto uspořádané hlavě! Proto se také Vandermonde, ostatně akademik, přítel Pacha a Monge, chlubil, že je rádcem toho druhého a že se mu říká jeho žena. Jednou mi, když mluvil o kordeliérech (k jejichž sektě se hlásil), na rozdíl od lidí, kteří je nazývali zuřivci, řekl: „My chceme pořádek skrze rozum, a vy patříte ke straně těch, kdo ho chtějí silou.“ Po této definici už o pomýlenosti takového ducha nemám co říci.

Když už jsem mluvila o akademikovi, je třeba říci pár slov o panu de Condorcet[14], jehož duch bude vždy na výši největších pravd, ale jehož povaha nebude nikdy na výši ničeho jiného než strachu. O jeho inteligenci v poměru k jeho osobě lze říci, že je to jemný likér nasáklý do vaty. Nikdy jsem nepoznala nic tak zbabělého. Nedá se na něho použít rčení, že v slabém těle skrývá velkou odvahu; je stejně slabého srdce jako zdraví; bázlivost, která ho charakterizuje a kterou nosí i ve společnosti, ve tváři i v držení těla, není jen vadou temperamentu: zdá se vrozená jeho duši a jeho osvícenost mu neposkytuje žádný prostředek, jak ji přemoci. Proto když dobře odvodil tu či onu zásadu a dokázal tu či onu pravdu, hlasoval ve

13. Perroud: Alexandre-Théophile Vandermonde (1735–1796), významný matematik, od roku 1771 člen Akademie věd; roku 1789 byl členem prozatímní pařížské Komuny, v prosinci 1792 členem Jakobínského klubu a v letech 1793–1794 zasedal v komisi umění, v komisi pro míry a váhy i v porotě soutěže o elementární učebnice, patřil tedy ke skupině učenců „seskupených kolem Výboru pro veřejné blaho“.

14. Marie-Jean-Antoine-Nicolas de Caritat, markýz de Condorcet (1743–1794), matematik, filozof, stálý tajemník Akademie věd, poslanec Zákonodárného shromáždění a Konventu. Perroud: Roland a Condorcet se znali z let 1776–1781, kdy Roland předkládal Akademii své práce o průmyslových řemeslech; v revoluci mezi nimi sympatie nikdy nevznikla – srov. dopis nepřátelský vůči paní Rolandové, který 22. února 1793 otiskla Condorcetem řízená *Chronique de Paris*, a posměšný tón, jímž tentýž list oznámil její zatčení a manželův útěk. – Condorcet byl v červenci 1793 stíhán, skrýval se v Paříži, kde napsal *Nástin historického obrazu pokroku lidského ducha*, a zemřel po zatčení v březnu 1794 ve vězení v Bourg-la-Reine. – K rčení o velké odvaze v slabém těle připomíná Perroud Vergiliův verš o včelách: „Ingentes animos angusto in pectore versant“ – „v nepatrné hrudi skrývají veliké duše“ (*Georgica* IV, 83).

shromáždění opačně, jakmile měl vstát tváří v tvář hřímajícím galeriím, ozbrojeným nadávkami a štědrým na výhrůžky. Na svém místě byl v sekretariátu Akademie. Takové lidi je třeba nechat psát a nikdy je nezaměstnávat. Ještě štěstí, dá-li se z nich vytěžit nějaký užitek! To se nedá říci o všech bázlivcích; většina z nich není k ničemu. Podívejte se na všechny ty zbabělce ve shromáždění, kteří v skrytu naříkají: kdyby byli měli dost odvahy, aby se dali 2. června zatknout na protest proti nespravedlivému dekretu o zatčení Dvaadvaceti[15], zajistili by spásu všech, neboť nikdo by se neodvážil zkřivit vlas jedinému ze dvou či tří set zástupců lidu; a věc veřejná by byla stejně zachráněna, departementy by znovu neusnuly; ztrátu dvaceti mužů lidé přešli, ale shromáždění, z něhož by odešla polovina, by nikdo nemohl pokládat za Konvent.

Rabaud[16], Lasource a Fauchet zůstali věrni své kněžské povaze, a Grégoire ještě víc, a Torné; všichni byli za krásných dnů revoluce horlivými vlastenci, všichni se v čase bouře sehnuli, uprchli nebo se přetvařovali. Rabaud, o němž se věří, že je v Nîmes a šíří pravdu[17], živoří skrytě v nějakém koutě

15. Dne 2. června 1793 obklíčila Konvent Národní garda a ozbrojení sansculotti pod Hanriotovým velením; Konvent pod tímto nátlakem odhlasoval zatčení 29 girondistických poslanců (dvaadvacet jich jmenovala petice pařížských sekcí, k nim přibyli členové komise Dvanácti) a ministrů Clavièra a Lebruna.

16. Perroud upozorňuje, že paní Rolandová zde útočí na všechny (Rabaut, Lasource, Fauchet, Grégoire, Torné), kdo se před rokem pohybovali kolem Rolandových a jimž nemohla odpustit, že buď přešli k nepříteli jako Torné, nebo bojovali příliš chabě; tři z nich přesto zaplatili svou umírněnost životem. Celá tato pasáž až do konce oddílu je v rukopise přeškrtnuta, zřejmě Boscem, který ji ve svém vydání vynechal; všechna vlastní jména jsou navíc silně, ale čitelně přetřena rukou samotné autorky – místo jména Torné původně napsala Royer, ústavního biskupa departementu Ain, pak jméno škrtla a nadepsala Torné.

17. Perroud: Jean-Paul Rabaut Saint-Étienne (1743–1793), protestantský pastor z Nîmes, poslanec Ústavodárného shromáždění a Konventu, byl 2. června zahrnut do dekretu o zatčení, ale mohl uprchnout. Věřilo se, že je v departementu Gard a bouří jej, a proto byl 28. července postaven mimo zákon. Ve skutečnosti Paříž neopustil a ukrýval se u krajana Peyssaca na předměstí Poissonnière; byl vypátrán a 5. prosince 1793 poslán na popraviště pouze na základě zjištění totožnosti. Peyssac a jeho žena byli popraveni v červnu 1794. Perroud poznamenává, jak dobře byla vězeňkyně o všem zpravena.

Paříže; Lasource[18], nespokojen s tím, že udělal totéž, zbaběle protestuje proti svému sesazení; to ho ovšem muselo překvapit – on, který si od své mise v Nice s Collotem d'Herbois oblékl montagnardskou zbroj, nemohl očekávat pocty pronásledování. Fauchet[19] hanebně zasedá mezi těmi, jež nenávidí. Grégoire se bratříčkuje s Du Trosnem[20]; přítel černochů se spojuje s jejich odpůrcem, a Torné[21] přichází blahopřát Konventu k událostem 31. května a 2. června. Falešnost, slabost, pokrytectví – to jsou rysy kněze, pokud není zpustlý, sprostý a drzý jako Chabot[22].

Veřejné mínění

Co je to tedy za proslulý Úřad pro veřejné mínění, z něhož byl Rolandovi učiněn tak veliký zločin[23]? – Mám chuť položit tutéž otázku i těm, kdo ji

18. Perroud: Marc-David Alba Lasource (1763–1793), protestantský duchovní, poslanec za departement Tarn v Zákonodárném shromáždění a v Konventu, od listopadu 1792 do ledna 1793 na misi v Nice s Collotem d'Herbois a Goupilleauem. Po dekretu z 2. června několikrát psal Konventu na protest, 21. a 22. července „proti svému sesazení“; 28. července byl obžalován, 19. srpna uvězněn v Lucemburském paláci a 14. září ještě žádal Konvent o poslanecké diety. Popraven 31. října 1793 s ostatními girondisty.

19. Perroud: Claude Fauchet (1744–1793), ústavní biskup departementu Calvados, poslanec Zákonodárného shromáždění a Konventu. Dne 2. června 1793 prohlásil, že se dobrovolně vzdává výkonu mandátu; 14. července byl zatčen, 28. července obžalován a 31. října popraven. Paní Rolandová ho dobře znala z roku 1791; snad mu nezapomněla jeho dopis proti Rolandovi z 28. ledna 1793.

20. Henri Grégoire (1750–1831), abbé, ústavní biskup v Blois, poslanec Konventu a přední člen Společnosti přátel černochů, bojovník za zrušení otroctví. Perroud ztotožňuje Du Trosna s lékařem Jacquesem-Françoisem Dutronem de la Couture (1749–1814), autorem spisu o významu kolonií (1790), tedy zřejmě obhájcem koloniálních zájmů, který stál ve styku s výborem pro veřejné vyučování, jehož byl Grégoire činným členem; o jakou příhodu z roku 1793 jde, se Perroudovi zjistit nepodařilo.

21. Perroud: Pierre-Anastase Torné, bývalý poslanec Zákonodárného shromáždění a ústavní biskup departementu Cher, přečetl 18. června 1793 jako předseda generální rady departementu Cher u zábradlí Konventu adresu na podporu událostí 31. května a 2. června; Konvent nařídil její tisk a rozeslání departementům a armádám.

22. François Chabot (1756–1794), bývalý kapucín, montagnardský poslanec Konventu a člen Výboru všeobecné bezpečnosti; zapleten do finančního skandálu kolem Východoindické společnosti, byl popraven v dubnu 1794 s dantonovci. – Perroud: celý závěr oddílu byl zřejmě napsán mezi 22. a 28. červencem 1793, před dekrety ze 14. a 28. července o Lasourceovi, Fauchetovi a Rabautovi; v srpnu by autorka už nemohla Fauchetovi vyčítat, že „zasedá mezi těmi, jež nenávidí“.

23. Perroud: Úřad pro veřejné mínění (Bureau de l'Esprit public) zřídil Roland k provedení dekretu z 18. srpna 1792, který mu dal k dispozici sto tisíc liber na šíření užitečných spisů; Konvent jej zrušil v lednu 1793. Montagnardi na něj útočili v Konventu i u jakobínů i po Rolandově odchodu z ministerstva.

kladou; neumím si představit přelud srovnatelný s tím, který nese toto jméno.

Roland, když se po 10. srpnu znovu stal ministrem, nepokládal nic za naléhavější než šířit ve správních orgánech jednotného ducha, aby postupovaly jednotně a aby se zajistil úspěch revoluce; rozeslal správním sborům oběžník s tímto cílem, který měl dobrý účinek. Zákonodárné shromáždění pocítilo potřebu jeho působení rozšířit, a protože veřejné školství ještě nebylo zorganizováno, rozhodlo, aby ministru vnitra bylo dáno k dispozici sto tisíc liber na šíření užitečných spisů, jejichž výběr mu ponechalo.

Roland, šetrný a přísný, se postaral o uvážlivé využití těchto prostředků: využil noviny, jež se tehdy těšily vážnosti[24], a dal je zdarma rozesílat lidovým společnostem, farářům a horlivým jednotlivcům, kteří se hlásili s přáním přispět k dobru státu. Některé z těchto společností a několik z těch jednotlivců, když viděli, že se vláda zajímá o jejich poučení, nabyly důvěry a občas se na ministra obracely s žádostmi o spisy či listiny, jejichž tisk Konvent nařídil a které k nim nedošly. Ministr, ochotný jim vyhovět, pověřil jeden ze svých úřadů, aby na takové dopisy odpovídal a podle toho odesílal zásilky. Na tohle se scvrká celé to hrozné lešení, kolem něhož se nadělalo tolik hluku a které není ničím jiným než prostým plněním povinností uložených dekretem. Roland byl tak zdrženlivý, že za šest měsíců utratil ze sta tisíc franků, jež měl k dispozici, jen asi třicet čtyři tisíce liber; a podal o nich přísné vyúčtování se soupisem rozšířených nebo zakoupených děl. Protože však Roland ze svého postavení a za okolností, v nichž se nacházel, sám občas sepisoval pokyny, jež touto cestou šířil, a protože jeho spisy dýchaly vesměs mírnou filozofií a opravdovou lidumilností, začali se někteří bát, že vážnost, kterou mu to získá, ho učiní příliš mocným.

Z toho však plynulo jen to, že vzbuzoval velkou důvěru, která velmi usnadňovala správní úkony a přinášela mnoho dobrého. A i za předpokladu, že bylo třeba zabránit, aby nezískal příliš mnoho vážnosti či převahy,

24. Perroud: v Rolandově vyúčtování, z něhož vyplývá, že ze sta tisíc liber utratil jen 32 913, jsou uvedeny tyto listy: *La Sentinelle* (Louvetova), *Journal des débats et de la correspondance des Jacobins*, *Le Patriote français* (Brissotův), *Le Courrier de Paris dans les 83 départements* (Gorsasův), *La Chronique de Paris* (kam psali Condorcet, Rabaut aj.), *La Feuille villageoise* (Ginguenéova), *Le Courrier de l'Égalité* a *Le Thermomètre du jour* (Dulaurův).

nezbývalo nic jiného než zrušit dekret a zakázat mu jakoukoli zásilku, jež by nutně nesouvisela s korespondencí se správními sbory. Jenže v myslích nekvasila láska k věci, nýbrž žárlivost na jednotlivce; a tak se začalo křičet, obviňovat ho, mlhavě ho udávat, a to bez udání cíle, neboť kdyby jej byl Roland prohlédl, byl by sám první navrhl lék na obávané zlo. Pomýšlel zprvu jen na to, jak se bránit tím, že bude dál jednat dobře, a pak tím, že občas vysvětlí své jednání a vyvrátí své pomlouvače. Jeho vítězné odpovědi závist ještě víc rozhořčily; mluvilo se o něm už jen jako o nepříteli veřejnosti; rozpoutal se skutečný zápas mezi statečným úředníkem, který navzdory bouři zůstával u kormidla, a žárlivci, podvodníky či podvedenými, kteří zvedali vlny, aby ho pohltily. Vytrval, dokud doufal, že to bude k užitku; ale když se při jedné velké příležitosti ukázala slabost a nedostatečnost strany rozvážných, odešel[25].

Jeho účty naháněly jeho nepřátelům hrůzu; zabránili – nikoli tomu, aby se přezkoumaly, ale tomu, aby se o nich podala zpráva shromáždění; pomlouvači, kteří vytáhli do pole, pomýšleli už jen na to, jak ospravedlnit své lži zkázou toho, na koho mířily: odtud jejich zdvojnásobené úsilí, otevřené pronásledování, namířené až na mne, a pro nedostatek platných důvodů tolikrát opakované obvinění z kažení veřejného mínění[26], ze zřízení úřadu k tomu účelu, z mé údajné spoluviny v té věci – to vše bez uvedení jediného skutku, jediného spisu, jediné závadné věty. – A přitom Rolandova sláva u potomstva bude zčásti spjata s moudrými spisy, jež vyšly z jeho pera!

Druhé zatčení

Ze Sainte-Pélagie, 20. srpna.

Začínal plynout dvacátý čtvrtý den mého uvěznění v Abbaye; celou dobu tohoto uvěznění jsem vyplnila studiem a prací; využila jsem ji hlavně k psaní Poznámek, jejichž podání muselo nést stopy vynikajícího duševního

25. Roland podal demisi 22. ledna 1793, den po popravě Ludvíka XVI.; „velkou příležitostí“ je patrně královský proces, v němž girondisté neprosadili odvolání k lidu.

26. Perroud: zřejmá narážka na dopis, který 1. července 1793 zaslali ministru vnitra Garatovi Chabot a Ingrand, členové Výboru všeobecné bezpečnosti, na ospravedlnění druhého zatčení paní Rolandové a o němž se nejspíš dozvěděla od Champagneuxe. Vyčítala se v něm „této domnělé Lukrécii“ spoluvina s jejím „domněle ctnostným mužem“ na záměru „zkazit veřejné mínění úřadem pro formování řečeného mínění“ – podle Perrouda nepochybně Chabotův styl.

rozpoložení, v němž jsem se nacházela. Povstání 31. května a zločiny 2. června mě naplnily rozhořčením, ale byla jsem přesvědčena, že departementy na ně nebudou hledět se zalíbením a že jejich protesty, podpořené potřebnými kroky, dají zvítězit dobré věci. S touto nadějí mi bylo lhostejné, zda v okamžiku krize nebo při výstřelcích dodělávající tyranie padnu za oběť osobní nenávisti či zuřivosti nějakého šílence. Úspěch mých přátel, vítězství opravdových republikánů mě předem utěšovaly ve všem; byla bych podstoupila nespravedlivý rozsudek nebo podlehla nějaké nečekané ukrutnosti s klidem, hrdostí, ba s radostí nevinnosti, jež pohrdá smrtí a ví, že její smrt bude pomstěna. Nemohu se zdržet, abych zde znovu nevyslovila lítost nad ztrátou oněch Poznámek[27], jež tak dobře zachycovaly fakta, která jsem znala, i osoby, jež mě obklopovaly, i city, které jsem prožívala v tehdejším sledu událostí. Dozvídám se, že některé z nich unikly zkáze; obsahují však jen podrobnosti o mém prvním zatčení. Snad jednou spojení těchto útržků poskytne nějaké přátelské ruce látku, jak doplnit obraz pravdy o nové rysy.

Zveřejnění hrubé lži a hlučné vyvolávání jednoho z oněch plátků *Père Duchesne*[28] pod mým oknem – toho špinavého spisu, jímž Hébert, zástupce prokurátora pařížské Komuny, každého rána otravuje nevzdělaný lid, který pije pomluvu jako vodu – mě přesvědčily, že se proti mně chystá nějaká hrůza. Plátek tvrdil, že mě jeho autor navštívil v Abbaye a že si v přestrojení za lupiče z Vendée získal mou důvěru a vylákal ze mě přiznání o stycích Rolanda a brissotinců se vzbouřenci onoho departementu a s anglickou vládou. Tato směšná pohádka byla okořeněna vším, co tvoří ozdoby řeči otce Duchesna; na tělesnou věrohodnost se nedbalo o nic víc než na jakoukoli jinou; nejenže jsem byla proměněna v kontrarevolucionářku, ale i v bezzubou stařenu, a nakonec mě vyzýval, abych oplakávala své hříchy, než je odpykám na popravišti. Kameloti, bezpochyby dobře poučení, celé do-

27. Míněny jsou *Historické poznámky*, psané v Abbaye. Část rukopisů, které nechala vynést z vězení, byla zničena, když se jejich opatrovník obával domovní prohlídky; zachované sešity tvoří dnešní text *Historických poznámek*.

28. List *Le Père Duchesne* vydával Jacques-René Hébert (1757–1794), zástupce prokurátora pařížské Komuny, hrubým lidovým jazykem, jímž mluví jeho titulní postava, kamnář „otec Duchesne“; Hébert byl popraven v březnu 1794. Perroud: jde o č. 248 z června 1793. Tržištěm je míněn trh Saint-Germain, který sousedil s křižovatkou před vězením Abbaye.

poledne neopustili okolí mého sídla a vyvolávání velké návštěvy otce Duchesna doprovázeli nejkrvelačnějšími výzvami k lidu z tržiště.

Chopila jsem se pera; napsala jsem několik řádek tomu zbabělému Garatovi[29], jenž se pokládá za mudrce, protože nemá jinou vášeň než strach, který ho vede k tomu, aby šetřil silnější stranu, zcela nezávisle na spravedlnosti; vyčítala jsem mu hanbu správy, která vydává již utlačenou nevinnost posledním výstřelkům zuřivosti zaslepeného lidu. Rozhodně jsem nečekala, že ho obrátím, ale posílala jsem mu své sbohem jako supa, aby mu hlodal srdce.

Zhruba v téže době nalezla cestu do mého vězení jedna žena, jejíž duch a znalosti nikdo chválit nebude, ale která k půvabům svého pohlaví připojuje citlivost duše, jež je jeho první předností a největším kouzlem. Jak jsem žasla, když jsem uviděla její milou tvář, když mě sevřela v náručí a smáčela mě svými slzami! Považovala jsem ji za anděla; a také jím byla, neboť je dobrá a hezká a udělala všechno, aby mi přinesla zprávy od mého nejlepšího přítele[30]; dávala mi dokonce i možnost, jak posílat své. Tato úleva v zajetí přispívala k tomu, že jsem na ně zapomínala, když mě 24. června v poledne žena žalářníka přišla požádat, abych přešla do jejího bytu, kde se po mně ptal jakýsi policejní správce: byla jsem nemocná a ležela jsem; vstanu, jdu k ní, vcházím do pokoje, kde jeden muž přecházel sem a tam a druhý psal, aniž se zdálo, že by si kterýkoli z nich všiml mého příchodu. „Opravdu hledáte mne, pánové?“ – „Vy jste občanka Rolandová?“ – „Ano, tak se jmenuji.“ – „Račte se posadit.“ A jeden píše dál, druhý se dál prochází. Hledala jsem, co ta komedie znamená, když se pisatel ujal slova a řekl mi: „Přicházím vás propustit na svobodu.“ – Nevím proč, ale ta zpráva

29. Dominique-Joseph Garat (1749–1833), spisovatel a ideolog, ministr spravedlnosti a od března do srpna 1793 ministr vnitra. Perroud: dopis paní Rolandové, poprvé otištěný roku 1823 v Buzotových pamětech, je zařazen mezi její *Dopisy z vězení*.

30. Perroud: šlo o paní Goussard (Marie-Anne-Victoire, roz. Goussier), dceru skromného učence Louise-Jacquese Goussiera, jehož Roland podporoval, a manželku Alexandra Goussarda z Dreux, přítele Pétiona a Brissota z mládí a tehdy přednosty na ministerstvu veřejných příjmů. Goussardovi bydleli v ulici Faubourg-Saint-Honoré nedaleko Pétiona, jemuž 23. června 1793 pomohli k útěku; věrně stáli i při paní Rolandové a Brissotovi. Paní Goussard jí nosila dopisy od Buzota – to je onen „nejlepší přítel“ –, které Buzot posílal z Caen Deperretovi a ten je předával Pétionovi. V prvním dopise Buzotovi (22. června) paní Rolandová tutéž scénu líčí slovy: „Ta milá paní Goussard! Jak jsem byla překvapena, když jsem uviděla její milou tvář, … když jsem viděla, jak vytahuje z ňadra dva dopisy od tebe!“

se mě dotkla jen velmi slabě. – „Nuže," odvětila jsem, „je velmi dobře, že mě odsud pouštíte, ale zároveň jde o to, abych se mohla vrátit domů; na mém bytě jsou pečeti." – „Správa je během dne dá sejmout; píšu o příkaz, protože jsem tu jediný ze správců a k tomu, aby byl žalářník zproštěn odpovědnosti, jsou třeba dva podpisy." Vstane, předá svůj vzkaz, vrátí se a rozmlouvá se mnou tím tónem, který chce vzbudit důvěru; a pak se mě náhle, jako by nic, zeptá: „Víte, kde je teď pan Roland?"[31]

Usmála jsem se nad tou otázkou a poznamenala jsem, že není natolik diskrétní, aby si zasloužila odpověď. Rozhovor začínal být nudný; odcházím do svého pokoje, abych se připravila. Nejprve jsem měla v úmyslu v klidu poobědvat a odejít až k večeru, ale uvážila jsem, že je pošetilost zůstávat ve vězení, když je možné z něho odejít; ostatně žalářník se přišel přeptat, zda se chystám, a viděla jsem, že dychtí po mém obydlí. Byla to malá komůrka, velmi neutěšená pro špinavé zdi, tlusté mříže a sousedství dřevníku, který všechna zvířata v domě užívají jako záchod; ale protože se do ní vejde jen jedno lůžko, má člověk výhodu, že je tam sám, a obvykle se jí prokazuje čest nově příchozímu nebo tomu, kdo si tuto výhodu přeje. Lavacquerie, který ji nikdy neviděl obývanou nikým tak dobré nálady, jako jsem byla já, a který obdivoval, s jakou pečlivostí jsem si v ní rovnala knihy a květiny, mi říkal, že jí odteď bude říkat „pavilon Flory". Nevěděla jsem, že ji v téže chvíli určuje pro Brissota, o němž jsem netušila, že je v mém sousedství[32]; že ji brzy nato bude obývat hrdinka hodná lepšího věku, slavná Corday[33], a že i po ní zůstane komůrka v sukních, až do ní přijde abbé Fauchet[34]. Má ubohá služebná, která mě právě přišla navštívit, plakala radostí, když mi balila uzlík; ukazují mi příkaz k propuštění, odůvodně-

31. Perroud: Roland se skrýval v Rouenu u starých přítelkyň. Vítězové 2. června však byli přesvědčeni, že je v Lyonu a spolu s Chassetem a Birotteauem bouří město proti Konventu.

32. Perroud: Brissot, který uprchl 2. června, byl 10. června zatčen v Moulins, 22. června přivezen do Paříže a po dni stráveném v budově mairie převeden do Abbaye, kam přišel 23. června večer, v den, kdy Konvent odhlasoval jeho obžalobu; zůstal tam do 6. října, kdy byl převezen do Conciergerie. Popraven byl 31. října 1793.

33. Charlotte Corday (1768–1793), která 13. července 1793 zavraždila Marata. Perroud: v Abbaye byla vězněna od 13. do 16. července, kdy ji převezli do Conciergerie; popravena byla 17. července.

34. Ve francouzském originále slovní hříčka: komůrka „tombera en quenouille" – doslova „připadne přeslici", tj. ženské linii (právnický obrat o dědictví) –, když po Charlotte Corday přijme kněze v sutaně. Perroud: Fauchet byl stíhán od 14. července 1793 (viz výše).

ný tím, že proti mně nic není; vyrovnávám účty a rozdávám drobné dary chudým a vězeňským sluhům; cestou potkávám jednoho z rukojmí, knížete Leiningena[35], který mi zdvořile blahopřeje ke svobodě: odpovídám mu, že bych mu ráda složila podobnou poklonu jako záruku svobody našich komisařů a míru pro mou vlast; posílám pro drožku, sestupuji a velmi se divím, že vidím ještě toho správce, který vězení neopustil a jde se až ke dveřím podívat, jak nastupuji do vozu. Dávám se odvézt do svého bytu s úmyslem zanechat tam několik věcí a brzy nato se odebrat k šlechetným lidem, kteří se ujali mé dcery[36]; vystupuji z drožky s onou lehkostí, která mi nikdy nedovolila vystoupit z vozu jinak než seskokem; proletím průjezdem jako pták a vesele volám na domovníka: „Dobrý den, Lamarre!“ Nevystoupila jsem ani čtyři schody, když dva muži, kteří mi přišli v patách nevím jak, vykřiknou: „Občanko Rolandová!“ – „Co chcete?“ zeptala jsem se a obrátila jsem se. – „Jménem zákona vás zatýkáme.“ Kdo umí cítit, nepotřebuje ani přemýšlet, aby posoudil, co jsem v tu chvíli musela prožít. Dávám si přečíst příkaz, okamžitě se rozhoduji, sestupuji a rychle přecházím dvůr. „Kam to jdete?“ – „K svému domácímu, mám tam něco na práci; pojďte za mnou.“ – Paní domu mi sama s úsměvem otvírá. „Nechte mě posadit se a vydechnout,“ řeknu jí, „ale neradujte se. Právě mě propustili na svobodu, byla to jen krutá léčka; vycházím z Abbaye a zatýkají mě, aby mě odvedli do Sainte-Pélagie. Znám usnesení, která nedávno přijala má sekce, chci se postavit pod její ochranu; prosím vás, pošlete tam.“

Syn domu se věci chápe s horlivostí a rozhořčením poctivého mladého muže[37]. Přicházejí dva komisaři sekce, dají si předložit příkaz a sepíší protokol o námitce; potom mě však poprosí, abych je doprovodila na mairii, kde jej chtějí oznámit a přednést své důvody: nemohla jsem to odmítnout;

35. Perroud: pět hrabat z Leiningenu (franc. Linanges), příbuzných prince Coburga, sloužících v rakouské armádě a zajatých, prohlásil Konvent dekretem z 3. dubna 1793 za rukojmí za čtyři komisaře Konventu, které Dumouriez vydal Rakušanům; 28. května byli převezeni do Paříže a uvězněni v Abbaye. – Mezi vydanými komisaři byl i Bancal, přítel Rolandových; do Francie se vrátili až roku 1795 výměnou za dceru Ludvíka XVI.

36. Perroud: manželé Creuzé-Latouchovi. Jacques-Antoine Creuzé-Latouche (1749–1800) byl poslancem Konventu; Eudora u nich našla útočiště po matčině zatčení.

37. Perroud: domácím byl Cauchois a jeho synem architekt Alexandre-Pierre Cauchois, Rolandovým oddaný jako nikdo jiný. Revoluční tribunál ho v březnu 1794 odsoudil k smrti; z Fouquier-Tinvillovy obžaloby vyplývá, že dal Rolanda postavit pod ochranu sekce a že se 31. května pokusil zabránit výstřelu z poplašného děla na Pont-Neuf. Podle Bosca zemřel jeho otec žalem.

čas jsem mezitím využila k napsání několika lístků přátelům[38], abych je zpravila o svém novém místě určení; opouštím rodinu, do níž tato scéna vnesla překvapení a zděšení; přijíždíme na mairii, jsem umístěna v malé předsíni s inspektory, kteří mě mají hlídat; komisaři vcházejí do kanceláře policejních správců; rozprava začíná, protahuje se a nabírá na prudkosti. Cítila jsem se nesvá, nepatřičně; ptala jsem se sama sebe, jakým osudem musí nevinnost hrát roli zločince, který čeká na rozsudek, a být mezitím vystavena zvědavým pohledům lidí přicházejících do té předsíně; netrpělivě vstanu a otevřu dveře kanceláře: „Mohu se přece, pánové, bez obtíží zúčastnit rozpravy, jejímž předmětem jsem já.“ – „Odejděte!“ vykřikne malý muž, v němž jsem poznala Louveta[39], který mě tak neobratně přišel vyslýchat do Abbaye. – „Nemám přece v úmyslu použít násilí, na to vůbec nejsem vybavena; nežádám ani o slovo, přeji si jen být přítomna.“ – „Odejděte, odejděte; četníci, sem!“ Řekl by člověk, že kancelář je v obležení, protože žena se zdravým rozumem chtěla slyšet, co se o ní říká. Musela jsem odejít, abych nebyla vyvedena. Brzy nato jsem zahlédla posunky, chození sem a tam; bylo nařízeno přivést vůz a nakonec mě jeden policejní inspektor přišel požádat, abych ho následovala. Vracím se ke dveřím kanceláře a otevírám je dokořán: „Komisaři sekce Beaurepaire, upozorňuji vás, že mě odvádějí.“ – „Nemůžeme tomu zabránit, ale sekce na vás nezapomene; postará se, abyste byla vyslechnuta.“ – „Bude zajímavé vidět, jak jsem se já, propuštěná v jednu hodinu, protože proti mně nic nebylo, mohla stát podezřelou cestou z Abbaye do svého bytu a poskytnout tak nové důvody k zadržení.“ Jobert[40], jiný správce, stejně prudký, ale těžkopádnější a ještě hloupější než Louvet, se povýšeně ujal slova, aby správu ospravedlnil, a přitom uznal, že mé první zatčení bylo nezákonné a že bylo nutné mě propustit, aby mě pak bylo možné zatknout podle zákona. To mi dávalo do ruky trumfy; chtěla jsem jich využít, ale tyrani, jimž pravda uniká, ani teh-

38. Perroud: mimo jiné Deperretovi. – Claude-Romain Lauze de Perret (Deperret), girondistický poslanec za departement Bouches-du-Rhône, který po 2. června zůstal v Konventu a sloužil jako prostředník korespondence uprchlých girondistů; navštívila ho i Charlotte Corday. Popraven byl s girondisty 31. října 1793.

39. Nejde o girondistu Jeana-Baptista Louveta de Couvray, nýbrž o stejnojmenného policejního správce pařížské Komuny, který ji podle Perrouda předtím vyslýchal v Abbaye. Policejní správa Komuny sídlila v budově mairie (sídla pařížského starosty) u Justičního paláce.

40. Perroud: policejní správce Komuny, o němž podává zprávu v úvodu svého vydání; paní Rolandová psala jeho jméno „Joubert“.

dy nechtějí, aby jim byla řečena; hluk a hněv nenechaly rozumu ani kousek místa; opustila jsem společnost a byla jsem odvedena do Sainte-Pélagie.

Sainte-Pélagie

Jméno tohoto domu, v němž za starého režimu sídlily řeholnice, jež střežily oběti zatykačů lettres de cachet, ženy pokládané za nemravné; jeho osamělá poloha v odlehlé čtvrti, plné toho, čemu je nutno říkat lid, a až příliš známé pro onoho krvelačného ducha, který tam v září dal pobít tolik kněží[41]: to vše mi toto nové útočiště neukazovalo v útěšném světle.

Zatímco se zapisoval můj příchod, otevřel jakýsi muž zlověstného vzezření můj uzlík a zvědavě se v něm přehraboval; všimla jsem si toho ve chvíli, kdy na žalářníkův stůl kladl tiskoviny, které v něm byly (byly to noviny). Překvapena a uražena postupem, který je přípustný jen u osob držených v přísné izolaci, jsem poznamenala, že přinejmenším nepřísluší muži takto neslušně prohlížet noční uzlík ženy; bylo mu nařízeno, aby toho nechal; ale je to klíčník chodby, kde mě ubytovali, a byla jsem odsouzena vídat dvakrát denně jeho ohavnou tvář. Ptají se mě, chci-li pokoj s jedním, nebo se dvěma lůžky. „Jsem sama a nechci žádnou společnici.“ – „Ale pokoj bude příliš malý.“ – „Na tom mi nezáleží.“ Hledá se; žádný volný nebyl; vcházím do pokoje se dvěma lůžky; má šest stop na šířku a dvanáct na délku, takže se dvěma stolky a dvěma židlemi v něm zbývá sotva nějaké místo. Dozvídám se, že je třeba zaplatit předem nájem za první měsíc, 15 liber za jedno lůžko, dvojnásobek za obě: chtěla jsem užívat jen jedno a byla bych je vzala v pokoji, kde by bylo samo; zaplatila jsem tedy jen 15 liber. „Ale není tu ani džbán na vodu, ani jiná nádoba?“ – „To si musíte koupit,“ řekl mi onen člověk, velmi ochotný nabízet služby, jejichž zištný cíl je zřejmý. K těmto nákupům přidávám kalamář, papír, pera a zabydluji se. Přichází mě navštívit paní domu; vyptávám se na zvyklosti a na svá práva; dozvídám se, že tady stát na vězně nedává nic. „Jak tedy žijí?“ – „Je tu jen porce fazolí a půldruhé libry chleba denně; ale vy nebudete moci jíst ani jedno, ani druhé.“ – „Věřím, že se to nepodobá tomu, na co jsem zvyklá; ale ráda

41. Sainte-Pélagie v ulici de la Clef na levém břehu Seiny, dříve útulek „kajícných“ žen, sloužila od revoluce jako věznice. Perroud k zářijovým vraždám poznamenává: „v Bicêtre a v Salpêtrière“; v téže čtvrti byli 3. září 1792 povražděni kněží uvěznění v semináři Saint-Firmin.

poznávám, co je každé situaci vlastní, a přizpůsobuji své síly té, v níž se nacházím; chci to zkusit.“ Opravdu jsem se pokusila; ale ať už kvůli rozpoložení, které tehdy nebylo nejlepší, nebo pro nedostatek pohybu, můj žaludek se proti vězeňské stravě vzbouřil a musela jsem se uchýlit ke kuchyni paní Bouchaud; nabídla mi, že mě bude stravovat, a já přijala: nacházela jsem u ní zdravou stravu a úsporu ve srovnání s tím, co bych si musela dávat nosit od hostinského, na konci světa a v zapadlé čtvrti. Kotleta a několik lžic zeleniny k obědu, trochu salátu večer, nikdy moučník, k snídani nic než chléb a voda: to jsem si objednala a tak jsem žila i v Abbaye. Zaznamenávám to zde, abych tento způsob života postavila vedle udání, které bylo brzy nato podáno v sekci Observatoire o mých výdajích v Sainte-Pélagie, kde jsem prý kupovala žalářníka hodováním s jeho rodinou: odtud rozhořčení sansculottů a návrh některých z nich, že mě mají sprovodit ze světa. To se dost dobře shoduje s křikem oněch žen, které tvrdí, že se ke mně v krásných šatech vetřely do společností starých hraběnek, jež jsem prý pořádala v paláci ministerstva vnitra, a s články listu *Journal de la Montagne*, který otiskuje dopisy, jež mi prý píší kněží, kteří odmítli přísahu.

Ó Dantone! Tak brousíš nože na své oběti. Udeř! Jedna navíc tvé zločiny příliš nerozmnoží; ale jejich množství nemůže zakrýt tvou ničemnost ani tě zachránit před potupou. Krutý jako Marius, ohavnější než Catilina[42], předčíš jejich zločiny, aniž máš jejich velké vlastnosti, a dějiny s hrůzou vyvrhnou tvé jméno ve vyprávění o zářijových jatkách a o rozkladu společenského tělesa po událostech 2. června.

Má odvaha nebyla menší než nová pohroma, která mě stihla; ale rafinovaná krutost, s níž mi dali předem okusit svobodu, aby mě pak spoutali novými okovy, a barbarská péče, s níž se dovolali dekretu a falešně na mne vztáhli jakési označení, aby mě mohli držet ještě libovolněji pod rouškou zákonnosti, mě naplňovaly rozhořčením. Byla jsem v onom rozpoložení, kdy jsou všechny dojmy živější a jejich následky pro zdraví znepokojivější; ulehla jsem, ale nemohla jsem spát; nezbývalo než přemítat. Prudká

42. Gaius Marius (157–86 př. Kr.), římský vojevůdce, který po návratu do Říma roku 87 př. Kr. dal povraždit své odpůrce; Lucius Sergius Catilina (asi 108–62 př. Kr.), strůjce spiknutí proti římské republice, odhaleného Ciceronem. Oba byli pro revoluční generaci vychovanou na antice ztělesněním krvavé ctižádosti – ale i mužů mimořádných schopností.

hnutí mysli u mne nikdy netrvají dlouho; potřebuji vládnout sama sobou, protože jsem zvyklá se sama řídit; připadala jsem si jako hlupačka, že svým pronásledovatelům něco dopřávám tím, že se nechávám zraňovat nespravedlností: oni na sebe brali novou ohavnost, a přitom jen málo měnili stav, který jsem už dokázala tak dobře snášet. Což jsem zde, stejně jako v Abbaye, neměla knihy a čas? Což jsem přestala být sama sebou? Opravdu jsem se téměř rozhořčila nad tím, že jsem se nechala rozrušit, a myslela jsem už jen na to, jak užívat života a jak používat svých schopností s onou nezávislostí, kterou si silná duše zachovává i v okovech a jíž mate své nejzarytější nepřátele. Pocítila jsem však, že musím svá zaměstnání střídat: dala jsem koupit tužky a znovu jsem se vrátila ke kreslení, které jsem tak dlouho zanedbávala[43].

Pevnost nespočívá jen v tom, povznést se nad okolnosti úsilím vůle, ale i v tom, udržet se nad nimi náležitou životosprávou a péčí o sebe. Moudrost se skládá ze všech úkonů, jež jsou užitečné k jejímu zachování a uplatnění. Když mě zaskočí nepříjemné nebo dráždivé události, neomezuji se na to, abych si připomínala filozofické zásady na posilu své odvahy; dopřávám svému duchu příjemná rozptýlení a nezanedbávám předpisy hygieny, abych se udržela ve správné rovnováze. Rozvrhla jsem si tedy dny s jistou pravidelností. Ráno jsem studovala angličtinu z výtečného Shaftesburyho *Pojednání o ctnosti*[44] a překládala jsem si verše Thompsona[45]; zdravá metafyzika prvního a okouzlující popisy druhého mě přenášely střídavě do říše ducha a doprostřed nejdojemnějších přírodních výjevů. Shaftesburyho rozum posiloval můj, jeho myšlenky podporovaly rozjímání; Thompsonova citlivost, jeho usměvavé či vznešené obrazy pronikaly mým srdcem a okouzlovaly mou obrazotvornost. Potom jsem kreslila až do oběda; tak

43. Perroud: paní Rolandová měla od sedmi let za učitele kreslení svého otce, rytce, a o něco později začala sama rýt (*Soukromé paměti*, 1. sešit). V Sainte-Pélagie, dvanáct dní před smrtí, nakreslila hlavu mladé dívky a poslala ji Boscovi s věnováním: „Vím, že můj přítel Bosc bude rád mít tuto špatnou kresbu, načrtnutou rukama pronásledované odvahy a nevinnosti; mé přátelství mu ji určuje.“

44. Perroud: Anthony Ashley Cooper, hrabě ze Shaftesbury (1671–1713); jeho *Inquiry concerning Virtue*, které paní Rolandová četla v originále, přeložil, ale zároveň přepracoval Diderot (1745).

45. Perroud: tak v rukopise – jde o skotského básníka Jamese Thomsona (1700–1748), autora cyklu *The Seasons* (Roční doby), jednoho z oblíbených autorů paní Rolandové. Dne 17. ledna 1787 psala manželovi: „Můj dobrý příteli, až mi budeš moci dát velký dárek, kup mi Thomsona; kup mi ho anglicky, kup mi i jeho překlad…“

dlouho jsem už tužku nevedla, že jsem se nemohla pokládat za zručnou; ale člověk si vždycky uchová schopnost s potěšením opakovat nebo snadno zkoušet to, co s úspěchem dělal v mládí. Proto také studium krásných umění, pokládané za součást ženského vzdělání, by podle mého mínění nemělo mít za cíl ani tak dopomoci ženám k vynikajícímu talentu, jako spíše vštípit jim zálibu v práci, navyknout je soustředění a rozmnožit jejich možnosti, jak se zaměstnat; neboť tak se unikne nudě, té nejkrutější nemoci člověka ve společnosti; tak se člověk uchrání úskalí neřesti, a dokonce i svodů, jichž je třeba se bát mnohem víc než jí.

Ze své dcery nebudu dělat virtuosku: budu pamatovat, že má matka se bála, abych se nestala velkou hudebnicí nebo se nevěnovala výhradně malířství, protože si nade všechno přála, abych milovala povinnosti svého pohlaví a byla stejně hospodyní jako matkou rodiny. Chci, aby se má Eudora dovedla příjemně doprovázet na harfu nebo zlehka hrát na fortepiano; aby z kresby znala tolik, kolik je třeba, aby s větším potěšením hleděla na mistrovská díla velkých mistrů, aby dovedla nakreslit či napodobit květinu, která se jí líbí, a do všeho, co tvoří její ozdobu, vnést vkus a eleganci prostoty; chci, aby její běžné vlohy nevzbuzovaly v druhých víc obdivu než v ní ješitnosti; chci, aby se líbila celkem, aniž kdy ohromí na první pohled, a aby spíš dovedla poutat vlastnostmi než oslňovat půvaby. Ale dobrý Bože! jsem ve vězení a ona žije daleko ode mne! Neodvažuji se ji ani nechat přijít, abych ji objala; nenávist pronásleduje i děti těch, jež stíhá tyranie, a sotva se mé dítě objeví na ulici se svými jedenácti lety, panenskou tváří a krásnými plavými vlasy, už je ti tvorové, najatí ke lži nebo jí svedení, ukazují jako výhonek spiklence. Ukrutníci! Jak dobře umějí rvát srdce matky!

X. Sainte-Pélagie a poslední anekdoty (červenec – říjen 1793)

[Závěr Druhého zatčení psala paní Rolandová v Sainte-Pélagie v srpnu 1793; následující Anekdoty k němu připisovala průběžně od 22. srpna do 3. října 1793. Na konec je připojen zbloudilý list z rukopisu, který patří k portrétu Dantona.]

Jak se žije v Sainte-Pélagie

Měla jsem ji snad vzít s sebou? Ještě jsem neřekla, jak se žije v Sainte-Pélagie[1].

Budova určená pro ženy je rozdělena na dlouhé, velmi úzké chodby; po jedné jejich straně jsou malé cely, takové, jakou jsem popsala tu, do níž mě ubytovali. Tam, pod jednou střechou, v jedné řadě, oddělena jen tenkou omítnutou přepážkou, bydlím s nevěstkami a vražedkyněmi. Vedle mne je jedna z těch stvůr, které si z toho dělají řemeslo, že svádějí mládež a prodávají nevinnost; nade mnou žena, která padělala asignáty a na silnici rozsápala osobu svého pohlaví spolu s netvory, do jejichž bandy se dala. Každá cela se zavírá na velkou závoru se zámkem a každé ráno ji přichází otevřít muž, který přitom drze nahlíží, zda jste vstala, nebo ještě ležíte; pak se obyvatelky scházejí na chodbách, na schodištích, na malém dvorku nebo ve vlhké a páchnoucí síni, důstojném to shromaždišti téhle spodiny světa. Snadno si lze domyslet, že jsem ze své cely nevycházela; vzdálenosti však nejsou tak velké, aby uši ušetřily řečí, jaké lze od takových žen očekávat – a které si nikdo, kdo je nikdy neslyšel, nedokáže ani představit.

A to není všechno: budova, kde jsou umístěni muži, má okna naproti budově, kterou obývají ženy, a velmi blízko ní; mezi jedinci stejného druhu se rozproudí hovor, tím nevázanější, že ti, kdo ho vedou, už se ničeho ne-

1. Sainte-Pélagie – bývalý kající dům pro „padlé ženy“ v rue de la Clef na levém břehu Seiny, od roku 1792 věznice. Paní Rolandovou propustili 24. června 1793 z Abbaye a ještě na prahu ji znovu zatkli a odvezli sem; zůstala tu až do převozu do Conciergerie na přelomu října a listopadu 1793.

musejí bát; posunky nahrazují činy a okna slouží za jeviště nejhanebnějším výjevům bezectné prostopášnosti.

Takový tedy byl příbytek, který byl vyhrazen důstojné choti poctivého muže! Je-li toto odměna ctnosti na zemi, ať se tedy nikdo nediví mému pohrdání životem a rozhodnosti, s jakou bych dokázala čelit smrti. Nikdy mi nepřipadala hrozná, dnes však v ní nacházím půvab; objala bych ji s nadšením, kdyby mě tato mladá dívka nevybízela, abych ji ještě neopouštěla, a kdyby můj dobrovolný odchod nepodal pomluvě zbraně proti manželovi, jehož slávu bych hájila, kdyby se mě odvážili postavit před soud. V posledních dobách Rolandova ministerstva se spiknutí a výhrůžky tak rozmnožily, že nás přátelé často naléhavě žádali, abychom na noc opouštěli ministerský palác. Dvakrát nebo třikrát jsme jejich prosbám vyhověli, ale to stěhování mě omrzelo; uvážila jsem, že zůstat je méně nebezpečné než odcházet, protože troufalost se jen stěží odhodlá vniknout do útočiště veřejného činitele, kdežto venku ho může vyčíhat a zabít; a konečně, má-li se neštěstí stát, je pro veřejné dobro i pro jeho osobní slávu lepší, aby ministr zahynul na svém místě. Od té doby jsme už nespali jinde; dala jsem si manželovu postel přenést do své ložnice, abychom podstupovali táž nebezpečí; pod polštářem nebo na nočním stolku jsem měla pistoli, kterou jsem chtěla použít ne k marné obraně, ale abych unikla potupě od vrahů, kdybych je viděla přicházet. V takovém stavu jsem prožila tři týdny. Je docela pravda, že palác byl dvakrát obklíčen; že jindy Marseillané, zpraveni o nějakém úkladu, poslali osmdesát svých lidí, aby nás střežili; je docela pravda, že jakobíni i kordeliéři nepřestávali ze své tribuny opakovat, že je třeba udělat proti Rolandovi 10. srpen, jako se udělal proti Ludvíku XVI.; ale právě proto, že to říkali, se dalo předpokládat, že k tomu mají daleko.

Smrt, jíž jsem tehdy vesele vzdorovala, se mi v Sainte-Pélagie mohla zdát jen žádoucí, kdyby mě k zemi nepoutaly mocné ohledy. Moji strážci brzy trpěli mou situací víc než já sama a snažili se mi ji ulehčit; nesmírná vedra července učinila mou celu neobyvatelnou. Papíry, jimiž jsem obkládala mříže, nezabránily slunci, aby se prudce neopíralo do vybílených a stísněných zdí, a ačkoli okna zůstávala v noci otevřená, rozpálený a nahromaděný vzduch dne se nikdy neochladil. Žena žalářníka mě pozvala, abych trávila dny v jejím bytě, a já její nabídky přijala na odpoledne. Tehdy mě na-

padlo dát si přivézt fortepiano, které jsem postavila u ní a na které jsem si někdy pro zábavu zahrála. Ale kolika proměnami prošel v té době můj duševní stav! Hnutí některých departementů jako by ohlašovalo spravedlivé rozhořčení, jímž byly naplněny nad urážkou spáchanou na jejich poslancích, a odhodlání pomstít ji obnovením národního zastoupení v jeho celistvosti.

Krátké štěstí ve vězení

Věděla jsem, že Roland je v tichém a bezpečném úkrytu, kde se mu dostává útěchy a péče přátelství[2]; moje dcera, přijatá ctihodnými patriarchy, pokračovala pod jejich dohledem a spolu s jejich dětmi ve svých cvičeních a ve svém vzdělávání. Moji přátelé, uprchlíci přijatí v Caen, byli obklopeni úctyhodnou silou. Ten z nich, který mi byl nejdražší[3], našel způsob, jak mi dát o sobě zprávu; mohla jsem mu psát a věřila jsem, že mé dopisy k němu dojdou. Viděla jsem, jak se v událostech připravuje spása republiky; smířená se svým vlastním osudem, byla jsem ještě šťastná. Štěstí závisí mnohem méně na vnějších věcech než na naladění ducha a na citech duše. Trávila jsem čas užitečně a příjemně; občas jsem vídala čtyři osoby, které mě navštěvovaly už v Abbaye: poctivého Grandprého, kterého k návštěvám opravňoval jeho úřad a který s sebou přiváděl jednu zajímavou ženu[4]; věr-

2. Perroud odkazuje na dřívější místo, kde se o Rolandově úkrytu mluví. Roland unikl zatčení 31. května 1793 a skrýval se v Rouenu u přátelských slečen Malortieových; když se v listopadu 1793 dozvěděl o popravě své ženy, spáchal sebevraždu. „Ctihodnými patriarchy“ jsou podle Perrouda Creuzé-Latouchovi, rodina poslance Konventu, u nichž byla Eudora ukryta.

3. Perroud: Buzot; jeho dopisy nosila nejprve paní Goussard, pak Vallée, poslanec Konventu. Perroud odkazuje na její dopisy Buzotovi z 22. června, 3., 6. a 7. července a 31. srpna 1793. François Buzot, poslanec za departement Eure, byl velkou láskou paní Rolandové; po 2. červnu uprchl do Normandie a odtud do Gironde, kde v červnu 1794 spolu s Pétionem spáchal sebevraždu. Perroud dodává, že v červnu a počátkem července věřila paní Rolandová v úspěch departementů povstalých proti Konventu.

4. Perroud: Grandpré byl inspektorem věznic na ministerstvu vnitra. „Zajímavou ženou“ je Sophie Grandchamp, přítelkyně paní Rolandové, jejíž Vzpomínky Perroud otiskuje v příloze svého vydání. Díky ní a jejímu vztahu s Grandprém, který ji uváděl v úvěr u žalářníků, získala paní Rolandová kolem poloviny července piano, knihy a obyvatelný pokoj; s ní se také ve vězení znovu dala do kreslení.

ného Bosca, který mi nosil květiny z Jardin des Plantes[5], jejichž líbezné tvary, zářivé barvy a sladké vůně zkrášlovaly můj přísný kout; citlivého Champagneuxe[6], který mě tak vroucně pobízel, abych se chopila pera a pokračovala v Historických poznámkách, jež jsem začala: což jsem na jeho prosbu učinila a na nějaký čas odložila svého Tacita a svého Plútarcha, jimiž jsem živila svá odpoledne.

Paní Bouchaud nestačilo, že mi nabídla svůj byt; cítila, že ho užívám velmi zdrženlivě, a tak ji napadlo vyvést mě z mé smutné cely a ubytovat mě v hezkém pokoji s krbem v přízemí, pod její vlastní ložnicí. A tak jsem po třech týdnech pobytu vysvobozena z hrozného okolí, které mě trýznilo; už nebudu muset dvakrát denně procházet mezi ženami ze sousedství, abych se od nich na chvíli vzdálila; už neuvidím žalářníka se zlověstnou tváří, jak mi každé ráno otvírá dveře a večer za mnou zasouvá velkou závoru jako za zločinkyní, kterou je třeba přísně hlídat. Je to vlídná tvář paní Bouchaud, která se mi ukazuje; je to ona, jejíž jemnou péči cítím každou minutu; i jasmín, přinesený před mé okno, jehož ohebnými větvemi obkládají mříže, svědčí o přání, jímž je naplněna; považuji se za její penzionářku a zapomínám na své věznění. Všechno, co potřebuji ke studiu nebo k zábavě, mám kolem sebe; fortepiano stojí u mé postele; skříně mi umožňují uspořádat své drobné věci tak, aby v mém útulku vládla čistota, kterou mám ráda.

Pád departementů a vláda udavačů

Ale zlato, lež, intriky a zbraně se obracejí proti departementům, které přijímaly světlo pravdy; zlákaní nebo podplacení vojáci zrazují statečné Nor-

5. Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec, dávný přítel Rolandových, za Rolandova ministerstva správce pošt. Po smrti paní Rolandové zachránil její rukopisy a roku 1795 je poprvé vydal. Perroud: Bosc byl blízkým přítelem André Thouina, vrchního zahradníka Jardin des Plantes (pařížské botanické zahrady).

6. Luc-Antoine Donin de Champagneux, Lyoňan, novinář a Rolandův spolupracovník, za jeho ministerstva přednosta první divize (první úředník) ministerstva vnitra. Jeho syn se roku 1796 oženil s Eudorou Rolandovou; Champagneux sám roku 1800 vydal souborné vydání Rolandových spisů včetně pamětí jeho ženy.

many; Évreux je vyklizeno; Caen opouští poslance, které přijalo[7]; zločinní vládci v tom, co se ještě odvažujeme nazývat Konventem, je dávají prohlásit za zrádce vlasti; jejich osoby jsou postaveny mimo zákon, jejich majetek se zabavuje, chytají se jejich ženy a děti, jejich domy se srovnávají se zemí; poslance, kteří byli ochotni zůstat v poutech zatčení, obžalovávají, aniž dovedou říci proč: je to smělý triumf zločinu nad nešťastnou ctností.

Tato zbabělost, která je známkou sobectví a zkaženosti u pokleslého lidu, o němž jsme se domnívali, že ho osvětou dokážeme obrodit, a který byl svými neřestmi příliš zhovadilý, vydává proradné úředníky a nevědomý dav napospas teroru. Všude představa míru, touha po klidu, který je vždycky jen přeludem, když není zasloužen, dávají přijmout ústavu zrůdnou svými vadami[8], a i kdyby byla lepší, neměla být přijata z nehodných rukou, které se ji odvážily předložit; kde by se mohl zvednout nějaký odpor, dusí ho úplatnost: peníze národa se rozhazují plnými hrstmi, aby se zajistily úspěchy jeho utlačovatelů. Ve svém tupém ohromení pokládá většina bez logiky oběť několika jednotlivců za nepatrné neštěstí; věří, že si zajistí spravedlnost, mír a bezpečnost, když je nechá beztrestně porušovat vůči těm, kdo ji zastupují, a za znamení spásy považuje zástavu svého zotročení.

Mezitím se na slabé Pařížany, malomyslné svědky hrůz, nad nimiž sténají, aniž se je odváží aspoň zveřejnit, snáší železné jho; hrozí jim nedostatek, hlodá je bída, drtí je útlak; nastala vláda proskripcí, udání se hrnou ze všech stran a zatýkání se množí. Všude čeká hanebná odměna na toho, kdo může nabídnout oběť; domovníci, tajně placení, se stávají prvními udavači a sluhové jsou už jen špehové. Žena podivuhodná, která se řídila jen svou odvahou, přišla usmrtit apoštola vraždy a loupeže: zaslouží si obdiv celého světa[9]. Protože však dobře neznala stav věcí, zvolila špatně čas i svou

7. Perroud: Évreux bylo vyklizeno 14. července. Poslanci, kteří uprchli z Paříže, vyvolali povstání v departementech Eure a Calvados; když viděli, že je vše ztraceno, opustili 28. července Caen a uchýlili se do Bretaně, a 2. srpna vstoupil do Caen s vojsky Konventu Carrier. Dekretem z 28. července prohlásil Konvent Buzota a sedmnáct dalších uprchlých poslanců za zrádce vlasti a na jedenáct dalších, mezi nimi Gensonného a Vergniauda, vydal obžalovací dekret.

8. Ústava z roku 1793 (tzv. jakobínská), přijatá Konventem 24. června 1793 a schválená lidovým hlasováním, byla slavnostně vyhlášena 10. srpna 1793. Nikdy nevstoupila v platnost: dekret z 10. října 1793 prohlásil vládu za „revoluční až do míru“. K tomu míří i autorčiny „Úvahy“ níže.

9. Perroud: Charlotte Corday zavraždila Marata 13. července 1793. Mladá žena z Caen, kde se setkala s uprchlými girondisty, byla popravena 17. července.

oběť. Byl tu větší provinilec, kterého měla její ruka zabít přednostně; Maratova smrt jen posloužila jeho ohavným stoupencům: z toho, koho měli za proroka, udělali mučedníka; fanatismus a šejdířství, vždy zajedno, vytěžili z té události výhodu srovnatelnou s tou, kterou jim už předtím přineslo zavraždění Lepeletiera[10]. Jistě! Ta vražda jim příliš uškodila, než aby uprchlí poslanci, kteří neměli s Pârisovým činem nic společného, neměli právě tak málo společného s činem Charlotty Corday; ale jejich protivníci se chopili nového prostředku, jak je v očích lidu očernit. Nejupřímnější republikáni, jediní muži Shromáždění, kteří k odvaze přísné poctivosti připojují autoritu nadání a vzdělání, byli vylíčeni jako přívrženci despotismu a jako mizerní spiklenci; hned se o nich tvrdí, že jsou zajedno se vzbouřenci ve Vendée, a na šavlích bojovníků, kteří jim prý chtěli sloužit, se „najde“ nápis: *Ať žije Ludvík XVII.!*[11]; hned se na ně žaluje, že pracují na rozdělení Francie na malé republiky, a dávají se proklínat jako federalisté; se stejnou přesností se Brissot staví do žoldu Anglie a ve zprávě rozeslané všem departementům se vážně líčí, jak jeho žena, usazená v komnatách královny v Saint-Cloud, pořádá politické schůzky[12].

Nic není tak komické pro toho, kdo zná Brissotovu ženu, oddanou domácím ctnostem, pohlcenou starostmi o domácnost, která sama žehlí manželovi košile a dívá se klíčovou dírkou, aby věděla, má-li otevřít těm, kdo klepou; která si najala malý ošklivý pokojík ve vesnici Saint-Cloud, aby mohla vodit na čerstvý vzduch dítě, které právě odstavila. Brzy je však zatčena, převezena do Paříže a držena pod dozorem. Pétionova žena, která odjela ke své rodině přečkat bouře, je zatčena i se synem; Miranda, kterého

10. Perroud: Lepeletier de Saint-Fargeau, poslanec Konventu za departement Yonne, byl zavražděn v Palais-Royal 20. ledna 1793 bývalým příslušníkem královské gardy Pârisem, protože hlasoval pro smrt Ludvíka XVI. Hora z něho i z Marata udělala „mučedníky svobody“.

11. Perroud: tvrdil to Thuriot v Konventu 19. července. Ludvíkem XVII. nazývali roajalisté po popravě Ludvíka XVI. jeho syna, bývalého dauphina, vězněného v Templu.

12. Perroud: Saint-Just ve své zprávě Konventu z 8. července o girondistickém neklidu v dubnu a květnu 1793 řekl: „Úder vycházel ze schůzek u Valazého a ze schůzek v Saint-Cloud. Tam intrika nahradila dvůr a paní Brissot bydlela v paláci bývalé královny a často přijímala většinu zadržených“ [poslanců]. Ve skutečnosti jí Robert Bouquey, Guadetův švagr a správce zámku v Saint-Cloud, pronajal za 200 franků ročně dva pokojíky v bývalém bytě jednoho ze zámeckých domovníků; když to vyvolalo řeči, najala si paní Brissot ve vsi dvě malé světnice v domě jednoho malíře. Vychovávala tam syna Anacharsise, narozeného 31. března 1791.

revoluční tribunál osvobodil, je znovu odveden do vězení jako podezřelý[13], na udání svého sluhy, Pachova špeha; všichni generálové jsou zatýkáni; Custine, o němž jsem slyšela od leiningenských knížat, že se ho Rakušané bojí nejvíc ze všech, je ohrožen ztrátou hlavy[14]. Rozvrat se šíří po celé tváři Francie a tu a tam se rozhořívá občanská válka. Přijetí ústavy nemůže Lyonu vynést odpuštění spravedlnosti, kterou se to město odvážilo vykonat na dvou či třech maratovských lotrech[15]; chce se po něm, aby vydal hlavy svých nejbohatších obyvatel a značnou sumu peněz; z hranic, které se tak vystavují pustošení nepřítelem, se odvolávají vojska, aby se bratři štvali proti bratřím a francouzskou krev prolévali sami Francouzi; hrdá Marseille posílá Lyoňanům pomoc. Zatím nepřítel postupuje na severu, Valenciennes už není, Cambrai je obleženo, rakouští lehcí jezdci se ukazují až v okolí Péronne. Paříž jako jiný Babylón vidí svůj zhovadilý lid běhat na směšné slavnosti nebo se sytit popravami zástupu nešťastníků obětovaných jeho krvelačné nedůvěře, zatímco sobci dosud plní divadla a bázlivý měšťan se třesoucí zavírá doma, kde si není jist, že tam bude i spát, zlíbí-li se jeho sousedovi jít říci, že pronášel neobčanské řeči, zlehčoval den 2. června, oplakával orléanské oběti poslané na smrt bez důkazů o údajném úmyslu vraždy – která nebyla spáchána – na osobě hanebného Bourdona[16]. Ó má vlasti! Do jakých rukou jsi upadla! Chabot a jemu podobní ohlašují, že Roland je v Lyonu, dosvědčují, že to město pobuřuje, chtějí na něj vydat obžalovací dekret a na mne s ním[17], a zároveň dávají prohledávat sklepy ob-

13. Perroud: Miranda, bývalý Dumouriezův podřízený generál, byl revolučním tribunálem osvobozen 16. května 1793, ale 5. července znovu zatčen na rozkaz Výboru pro veřejné blaho. Francisco de Miranda, Venezuelan ve francouzských službách, byl později jedním z otců nezávislosti Jižní Ameriky.

14. Perroud: na generála Custina byl vydán obžalovací dekret 28. července, v den, kdy přišla zpráva o kapitulaci Mohuče. Jeho proces začal 15. srpna a skončil 27. srpna rozsudkem smrti; popraven byl nazítří.

15. Perroud: Lyon přijal ústavu z 24. června 1793 dne 30. července. Po povstání z 29. května 1793 dal Lyon 16. července popravit jakobínského vůdce Josepha Chaliera; Konvent pak město oblehl a 9. října 1793 je dobyl.

16. Perroud: Léonard Bourdon, vyslaný na misi do svého rodného Orléansu, se tam 15. března 1793 při jedné rvačce setkal s pohrdáním svou autoritou. Obecní rada byla ihned suspendována a třináct osob postaveno před revoluční tribunál, který jich devět odsoudil k smrti (12. července).

17. François Chabot, bývalý kapucín, montagnardský poslanec za Loir-et-Cher, jeden z nejhlučnějších štváčů proti girondistům. Popraven byl spolu s Dantonem 5. dubna 1794. O návrzích na obžalobu Rolanda a jeho ženy mluví autorka již dříve v Druhém zatčení.

servatoře a obklíčit dům jednoho z jeho přátel, kde se podle nich může skrývat.

Grandpré, Champagneux a Collot d'Herbois

Všichni moji přátelé jsou proskribováni, na útěku nebo zatčeni; můj manžel uniká zuřivosti svých protivníků jen úkrytem, který se vyrovná nejtvrdšímu vězení; a ještě musela pronásledování zakusit i ta hrstka těch, kdo mě chodí utěšovat. Grandpré, když obědval s mužem, o němž nevěděl, že je smírčím soudcem ani soudcem okrskového tribunálu, si postěžoval na nedbalost těchto úředníků, kteří nechávají ve věznicích strádat tolik lidí; ten chlapík se tu prozradí, předstírá nejhorlivější touhu poznat zlořády, k jejichž nápravě může přispět, a ptá se Grandprého na jméno a adresu, aby si pro něj mohl zajít, až půjde prohlížet věznice. Byla to záminka: ten smírčí soudce běží do Výboru všeobecné bezpečnosti a smolí ukrutné udání na Grandprého, jehož obviňuje ze spoluviny na Maratově smrti. Člověk by myslel, že je v době Tiberiově; je to stejně vláda udavačů. Grandprého zatknou čtyři střelci s veřejným úředníkem, kteří k němu přijdou v pět hodin ráno, prohledají jeho papíry a zapečetí je. Měl právě u sebe dopis, který jsem psala nešťastnému Brissotovi; cítí, jaký zločin by se z toho dal udělat mně, že jsem ho napsala, a jemu, že ho nese! Obratně ho uchrání před prohlídkou; teprve po trapných tahanicích dosáhne toho, že ho hlídají v jeho kanceláři a nemusí jít spát do Abbaye, a teprve po několika dnech se podaří prokázat nepravdivost udání, jehož se stal předmětem.

Champagneux nemá zatím takové štěstí; k zločinu, že ho do úřadu dosadil Roland, připojuje zločin, že zastává výnosné místo. Collot d'Herbois[18] přišel opilý na ministerstvo vnitra mezi čtvrtou a pátou hodinou, ve chvíli,

18. Jean-Marie Collot d'Herbois, herec a autor divadelních her, poslanec za Paříž, od září 1793 člen Výboru pro veřejné blaho; roku 1795 deportován do Guyany, kde zemřel. Perroud: Konvent jmenoval 1. srpna čtyři komisaře, mezi nimi Collota, pro departementy Oise a Aisne. Týž den šel Collot na ministerstvo vnitra žádat o dopravní prostředky; nezastihl Garata a udělal prudkou scénu Champagneuxovi, kterého našel při sestavování statistického dotazníku, a nazítří Garata i Champagneuxe udal v Konventu. Champagneux se skryl, Garat předstoupil před zábradlí a díky Dantonovu zákroku z toho vyvázl. Jediné rozumné slovo v celé věci pronesl jeden montagnardský poslanec: „Dejte Collotovi d'Herbois poštovní kočár.“ Champagneux se nakonec dva dny nato vydal sám. – Perroud jinde připomíná, že Patriote français z 22. března 1792 uváděl mezi kandidáty ministerstva vnitra vedle Dietricha a Rolanda i Collota d'Herbois.

kdy všichni pracovníci právě opustili kanceláře a šli se najíst; chtěl žádat o povozy, jimiž tento ministr nedisponuje; vzteklý, že nezastihl Garata[19], kleje, hromuje, láme nohy židlí a stolů[20], jde k prvnímu úředníkovi Champagneuxovi, spílá mu, dá si otevřít balíky připravené k odeslání na poštu a shledá závadným, co obsahují – byl to totiž jakýsi memoár ve formě otázek, jehož účelem bylo získat poznatky o stavu venkova; ve své rozpálené hlavě si z toho spíchne udání, které druhý den přednese ve Shromáždění, a na jeho základě se vydá dekret o zatčení Garata a Champagneuxe.

Garat přijde k zábradlí, na Collota si nestěžuje, vlídně vysvětlí své jednání, podkuřuje vznešenému shromáždění a je poslán zpět k výkonu svého úřadu. Champagneux, zprvu vyděšený a ukrytý, se přece jen dostaví: pošlou ho do výboru a výbor ho dá odvést jako vězně do La Force. Garat, o to žádaný Grandprém a sám zainteresovaný na svobodě Champagneuxe, bez něhož se nemůže obejít, jde do výboru, aby ji vymohl; marně vykládá, že bez práce tohoto muže, zběhlého v úředních věcech, nemůže na ministerstvu zůstat: jeho přátelé, jako Barère – jsou-li takoví lidé vůbec něčí přátelé –, mu zprvu dávají naději, že podá-li smluvenou demisi, vrátí mu Champagneuxe, aby ho přiměli zůstat; ostatní se však nakonec vyjádří jasněji. Na Champagneuxovo místo je třeba někoho jmenovat; jeho svoboda, jeho život mají tuto cenu; je třeba tam jmenovat výborova chráněnce, šestadvacetiletého mladíka[21], který nemá žádnou zkušenost s úředními věcmi ani žádné vědění, ale kterého výbor protěžuje; Garat, který svým pánům nikdy nic neodepřel, ho jmenuje a potom odstoupí, a opouští tak konečně minis-

19. Dominique-Joseph Garat (1749–1833), spisovatel a ideolog, od října 1792 ministr spravedlnosti (jako takový oznámil Ludvíku XVI. rozsudek smrti), od konce ledna 1793 Rolandův nástupce na ministerstvu vnitra.

20. Poznámka paní Rolandové: „Tyto skutečnosti se mohou zdát přehnané: jsou jen přesné; mám je od nepodezřelého svědka.“

21. Perroud: Národní almanach na rok II uvádí jako přednostu první divize ministerstva vnitra, tedy Champagneuxova nástupce, „občana Alexandra Rousselina“. Nejspíš o něm paní Rolandová mluví. Nebylo mu dvacet šest, ale jen dvacet let. Byl to on, kdo 15. dubna v čele deputací sekcí vyzýval Konvent, aby vyloučil Dvaadvacet, a 30. května, aby se podrobil Komuně. Byl přítelem Dantonovým, pak Barrasovým tajemníkem, za restaurace jedním ze zakladatelů listu Constitutionnel a zemřel teprve roku 1847.

terstvo, které už není s to spravovat[22]. Champagneux však svobodný není a uplynul už čtvrtý týden jeho vězení. Ve chvíli, kdy mu hrozilo zatčení – Collot mu ho totiž ohlásil jako čin, který bude následovat po jeho vůli –, měl Champagneux u sebe skoro všechny mé Historické poznámky, z nichž si chtěl pořídit opis, aby zajistil jejich zachování druhým exemplářem; neklidný a rozrušený, dobře posoudil, že zásady, které je nadiktovaly, a svoboda, s jakou jsou napsány, jsou nárokem na jistou popravu, a spálil je[23]. A to jsou správcové říše! Nějaký Collot, komediant z povolání, vedle něhož zasedá soudce z jižních departementů, který ho kdysi odsoudil k roku vězení za ošklivý čin spáchaný v době, kdy objížděl jarmareční prkna, a za který několik soudců navrhovalo galeje! – Silné plíce, šaškovská hra, podvodníkovy pletichy, výstřelky pomatené hlavy a drzost nevědomosti, to byly prostředky jeho úspěchu v klubech, zvláště u jakobínů, kteří si troufli o něm mluvit, když se za vlády Ludvíka XVI. sestavovalo vlastenecké ministerstvo.

Collot se cítil ošizen, když viděl Rolanda povolaného na ministerstvo vnitra, kam sám mířil; Roland se mu zdál nepřítelem o to nenáviděnějším, že si ho vůbec nevšímal: od té doby byla proti němu obrácena celá jeho klubistická moc, a tato nálada spolu s jeho ostatními příslušnými vlastnostmi mu vynesla zvolení do Konventu mezi poslance za Paříž.

Grandpré, znovu na svobodě, ke mně chodí jen opatrně a mnohem řidčeji, neboť je ztracen, pojmou-li podezření, že jeho kroky ve věznicích může řídit snaha dostat se ke mně. Champagneux ve vězení postrádá méně svou

22. Poznámka paní Rolandové: „Na jeho místo jmenovali Parého, kdysi Dantonova hlavního písaře, kterého Danton dal jmenovat tajemníkem Rady po Grouvellově odchodu; a exministr Garat, spokojený, že může provést výměnu, která ho zbavuje místa spojeného s odpovědností a nabízí mu přitom jiné s platem dvaceti tisíc liber, se stává tajemníkem Rady. Není od věci poznamenat, že Desforgues, ministr zahraničních věcí, je rovněž bývalým Dantonovým písařem.“ Perroud: Garat podal demisi 15. srpna. Paré, ministr vnitra od 20. srpna 1793 do dekretu z 1. dubna 1794, jímž byla ministerstva nahrazena komisemi, byl Dantonovým spolužákem a skutečně u něho byl písařem v době, kdy Danton byl advokátem při královské radě; Danton ho pak uvedl do „Soudní rady“ při svém ministerstvu. Deforgues (1759–1840), zástupce na ministerstvu války za Bouchotta, byl na návrh Hérault-Séchellesův jmenován 21. června 1793 ministrem zahraničních věcí a zůstal jím až do téhož dekretu.

23. Autorka se o spálení dozvěděla počátkem srpna 1793 a 8. srpna začala psát Portréty a anekdoty, „aby nahradila, co bylo ztraceno“. Podle Perrouda se teprve 20. srpna dozvěděla, že se část Historických poznámek – právě ta, kterou dnes máme – přece jen zachovala.

svobodu než potěšení, jímž mi občas zmírňoval mé zajetí, a já trpím jeho vězněním, které si přivodil svými styky s Rolandem a se mnou; Bosca, který už podal demisi, vyzývám, aby nepodstupoval riziko vězení tím, že mě bude navštěvovat; vídám ho jednou týdně, takřka kradmo.

Hodokvasy policejních správců

Uprostřed těchto bolestí se přece jen dá u mne odpočinout v hezkém pokoji, kde mě citlivá paní Bouchaud vyňala ze všeho, co připomíná vězení; mám tu sice drobnou nepříjemnost v četníkovi, jehož stanoviště je právě naproti mému oknu, na němž proto musím mít stále zatažené záclony, a který si občas přijde k oknu poslechnout, o čem se mluví, když nejsem sama; mám tu tu otravu, že v deseti krocích je bouda tří velkých psů, kteří hrozně štěkají; jsem také vedle velké místnosti, která se honosně nazývá radní síní a v níž zasedají policejní správcové, když přijdou vést nějaký výslech. Tomuto sousedství vděčím za poznání podivných výjevů, o nichž povím slovíčko. Dva muži, jejichž jméno jsem znala, ale zapomněla ho, nebo ho neuvádím, protože jméno takových darebáků si nezaslouží být zaznamenáno, byli uvězněni pro zpronevěry ve správě ošacení vojska, kde jsou zaměstnáni; měli za přátele či spoluviníky lidi svého druhu, kteří je chodili navštěvovat, a tito lidé byli právě policejní správcové. V této hodnosti, pověřeni udržovat pořádek ve věznicích, dohlížet na žalářníky atd., přicházeli do Sainte-Pélagie jednou či dvakrát týdně s dalšími přáteli jako oni, v počtu deseti až dvanácti, někdy i více, dávali si do radní síně přivést oba milované vězně, a tam, poroučejíce si od žalářníka kapouna, kuřata, vejce, víno, likér, kávu atd., to na jeho útraty jedli a oddávali se nepřetržitým orgiím po čtyři nebo pět hodin. Nikdo si nedokáže představit, a já se to jistě nepokusím vylíčit, tu surovou veselost, sprostotu řečí, hanebnost těchto hodů; slovo vlastenectví, hloupě používané a s nadšením opakované při zmínkách o lešení, na které je záhodno poslat všechny podezřelé – a toto označení vztahované na každého, kdo dostal vzdělání nebo vlastní majetek, který nebyl nedávno uloupen; odporné polibky těch úst plných vína, jak se s mlasknutím přisávají na tváře příchozích, a tentýž koncert opakovaný při odchodu; sprosté vtipy lidí bez mravů a bez studu; bláznivá pýcha ukrutných hlupáků, kteří sní jen o udáních a veškerou svou vědu vkládají

do toho, jak uvěznit poctivé lidi. Platón měl věru pravdu, když přirovnával demokracii k dražbě vlád, k jakémusi jarmarku, kde se najdou smíšeny všechny možné druhy vlády. Jak však nazvat tu, v níž takoví lidé jako tito rozhodují o svobodě svých spoluobčanů? Když milá společnost přicházela, Bouchaud nebo jeho žena bedlivě vytáhli klíč z mých dveří a upozornili mě. Nakonec jsem se s tím smířila, zavírala jsem uši před hlukem, dokonce mi připadalo zábavné pokračovat právě tehdy ve svých Poznámkách, a napsala jsem jich několik rázných pasáží takřka před očima ubožáků, kteří by mě zmasakrovali, kdyby z nich byli slyšeli jedinou větu. Přišel 10. srpen[24]; báli se, že se ve věznicích bude opakovat 2. září; správcové dokázali dostat své známé darebáky ven a občanských hodokvasů už nebylo.

Kdybych se dokázala přimět k tomu, abych se hrabala v tomto hnoji, podala bych o zlořádech, které ve věznicích panují, velmi udivující a velmi smutné podrobnosti; bylo by vidět, jak si zločin nešťastníků, které tam zavírají, získává spoluviníky téměř ve všech sluzích a jednatelích, kteří tam působí; jak dívky lehkých mravů, vinné nějakým těžkým deliktem, dostávají svobodu bez soudu péčí správce, který s nimi jde v den propuštění spát; jak vrazi dost bohatí na to, aby z výnosu svých krádeží zaplatili úředního obhájce, si ho zainteresují tak, aby zničil usvědčující doklady a zjednal jim beztrestnost; jak zloději z povolání udržují své pletichy, stýkají se mezi sebou i s venkem a kradou i z hloubi vězení, dělíce se o kořist s některým sluhou domu nebo s četníkem, který je jakoby hlídá. Všechno se v těchto zamořených místech kazí nebo dokonává svůj rozklad, pod vadnou správou, která chce jen věznit, nestará se o nápravu a jedná jen z vášně. Citlivý a šlechetný Howarde[25], jenž jste procestoval celou Evropu, abyste navštívil ty temné kobky, do nichž moudrost spravedlivé vlády nikdy nesmí uvrhnout nevinnost a kde dokáže rozlišit lidskost od zločinu, jak byste sténal, kdybyste poznal vězeňský řád tohoto lidu, který tehdy platil za jeden z nejmírnějších na zemi! Žádné rozlišování jakéhokoli druhu mezi lehkomyslným mládím a dovršeným zločinem; viděla jsem, jak do jedné míst-

24. Perroud: výročí 10. srpna 1792 se v Paříži roku 1793 slavilo s velkou okázalostí a nová ústava byla při té příležitosti slavnostně přijata před delegáty departementů. Při této slavnosti Jednoty a nedílnosti republiky bylo vypuštěno i hejno ptáků s pentlemi a nápisy, na které autorka níže naráží.
25. Perroud: John Howard (1726–1790), anglický filantrop, jehož kniha o stavu věznic, roku 1788 přeložená do francouzštiny, byla tehdy velmi proslulá.

nosti zavřeli studenta botaniky, který špatně mluvil o Maratovi, s lupiči ze silnic. Žádná úcta k mravům; viděla jsem, jak v jedné cele drží čtrnáctiletou dívku, kterou požadovali zpět její rodiče, spolu se ženou, která ji právě unesla a kterou pro ten delikt zatkli. Žádný ohled na slušnost, žádná péče o zdraví, ani v uspořádání budov, ani v užívání místností. V Sainte-Pélagie se nyní staví na nesmírném pozemku: architekt malého rozhledu a bez duše navrhuje uspořádání bez rozmyslu, a nikdo ve vyšších úřadech nemá rozum ani vůli jeho plány opravit.

Musím vzdát spravedlnost nynějšímu žalářníkovi: dělá v podrobnostech, co může, ale nic nemůže odstranit následky špatného zřízení. Je třeba buď oddělených domů, z nichž jedny budou vyhrazeny zločincům a jiné vězňům podezřelým či podezíraným, nebo velmi oddělených budov, a konečně žádného styku mezi oběma pohlavími. Ale tady není místo na pojednání o této věci; omezuji se na to, že naříkám nad osudem lidu, v jehož svobodu už nelze věřit, když člověk zahlédl hloubku jeho zkaženosti.

Zpátky do chodby

Když jsem přišla do Sainte-Pélagie, dali mi k ruce ženu, vězněnou pro drobnosti, jejíž služby mohly být užitečné mé slabosti, stejně jako já jsem je dokázala učinit užitečnými její bídě. Ne že bych se nedovedla dobře obsloužit sama; „šlechetným povahám sluší všechno“, řeklo se o Favoniovi, když prokazoval nešťastnému Pompeiovi služby, jaké sluhové obvykle prokazují svým pánům; neplatí to o nic méně o nešťastníkovi zbaveném prostředků, který si vystačí sám, nebo o přísné filozofii, jež pohrdá vším zbytečným. Quintius si vařil tuříny, když přijímal samnitské vyslance; i já bych si v cele v Sainte-Pélagie klidně ustlala; jenže pro vodu nebo něco podobného je třeba projít dlouhé prostory a smísit se s jejich rozličnými obyvatelkami, a tak jsem shledala velmi dobrým mít osobu, které jsem mohla pomoci tím, že jsem jí dávala takové pochůzky.

Dělala je i nadále v pokoji, kam mě ubytovali, a jednou ráno tam vcházela právě ve chvíli, kdy do radní síně přicházel jeden správce: ptá se, kdo tu bydlí; chce si místnost prohlédnout; vejde, vrhne podrážděný pohled, vyjde a stěžuje si ženě žalářníka na tu jakousi výhodu, kterou mi opatřila. „Paní Rolandová nebyla ve své kůži“ (to byla pravda); „dala jsem ji sem, aby se

jí dostalo lepší péče; kromě toho se někdy baví hrou na fortepiano, které by se do cely nevešlo. – Obejde se bez něj: ať se ještě dnes vrátí nahoru do chodby, musíte zachovávat rovnost.“

Ty kate! A proto mě chceš smíchat s padlými ženami? – Paní Bouchaud, smutnější, než se dá vyjádřit, mi brzy přijde oznámit rozkaz, který dostala; utěšila jsem ji tím, že jsem jí ukázala mnoho klidu a odevzdanosti, s nimiž se mu podrobím; dohodly jsme se, že během dne budu scházet dolů, abych změnila vzduch a našla své studijní věci, které tam nechám. Jsem tedy odsouzena znovu vídat klíčníky, slyšet závory, dýchat páchnoucí vzduch chodby, kterou večer smutně osvětluje lampa, jejíž hustý kouř začerňuje celé okolí a dusí sousedství. To jsou lidské činy, to jsou známky svobody těch lidí, kteří dávají na kamenech Bastily připomínat krutost onoho velitele, jenž rozšlápl Lauzunova pavouka, a kteří na Martově poli vypouštějí ptáky s pentlemi, aby oznámili obyvatelům vznešených výšin blaženost země! Drzí komedianti! Vaše role se chýlí ke konci; nepřítel je tu; jsou to vaše výstřednosti, co zajišťuje jeho vítězství a chystá vaši zkázu.

Moje zkáza je bezpochyby nevyhnutelná; zasloužila jsem si nenávist všech tyranů; lituji však jen zkázy své země, kterou váš trest utěší, ale nezachrání.

Ostatně následky útlaku zaplnily chodbu, kde bydlím, ženami, v jejichž blízkosti mohu pobývat bez hanby, a dokonce s potěšením. Najdu tu ženu smírčího soudce, jemuž sousedka připsala takzvané neobčanské řeči; potkávám tu ženu předsedy revolučního tribunálu[26]; vídám tu paní Pétion. „Věru jsem si nemyslela,“ řekla jsem jí, když jsem se s ní setkala, „když jsem 10. srpna 92 přišla na radnici sdílet vaše obavy, že budeme slavit výročí v Sainte-Pélagie a že pád trůnu připraví naši nemilost.“

26. Perroud: paní Montané. Montané z Toulouse byl na přímluvu poslance Delmase jmenován předsedou revolučního tribunálu zřízeného 10. března 1793. Byl však obviněn, že se dvakrát (v procesu s Charlottou Corday a v procesu s třinácti zadrženými z Orléansu) pokusil obžalované zachránit, byl 30. července odvolán, nahrazen Hermanem a uvězněn v La Force, aby byl postaven před revoluční tribunál; Fouquier-Tinville na něj úmyslně „zapomněl“. Jeho žena, rovněž z Toulouse a sestřenice Bonnecarrèrova, byla poslána do Sainte-Pélagie.

Anekdoty

Když jsem byla v Abbaye, byla tam ještě rodina Desillesových; brzy ji převezli do Conciergerie, odkud bylo několik osob zapletených do bretaňského spiknutí odvedeno na popraviště[27]. Angélique Desilles, žena Rolanda de la Fonchais, jejíž shoda jména s mým způsobila podivná qui pro quo u jednoho z mých přátel, který mě chtěl unést, byla jednou z obětí; její sestry byly osvobozeny a měly se tudíž těšit svobodě, ale z důvodů všeobecné bezpečnosti je dali ihned zatknout a odvést do Sainte-Pélagie, kde jsem je našla. Občas jsme spolu hovořily; byly to dvě mírné a počestné mladé ženy, z nichž starší, sedmadvacetiletá vdova, nepostrádá ani roztomilost, ani povahu; mladší byla velmi chatrného zdraví. Zprvu zdrcené bolestí, zdálo se, že jí podlehnou; ale obě byly matkami malých dětí, nešťastných v nejútlejším věku, musely se pro ně zachovat a sebraly všechnu svou odvahu. Několikrát mi vyprávěly o nehodné zradě Cheftela[28], duchaplného muže, v Paříži známého, kde provozuje lékařskou praxi, Bretonce původem, který se vetřel do nejdůvěrnější důvěry otce Desillese, znal jeho přání a zdánlivě sloužil jeho plánům; zároveň však, spojen s Dantonem, dostával jeho prostřednictvím pověření od výkonné moci, jezdil do Bretaně dvořit se svému příteli, bydlel na jeho venkovském sídle, hýčkán jeho rodinou, lichotil jeho záměrům a svou pomocí jim dodával nového ruchu. Ve chvíli, která se mu zdála nejbezpečnější, ho tajně udá a přivolá pověřené osoby, aby se ho zmocnily.

Otec Desilles unikne; celá jeho rodina je zajata, na věci se přikládají pečeti; pátrá se v místech, kde může být ukryta korespondence a která Cheftel označil; mladé ženy, které ho stále pokládají za přítele domu, žádají ho o radu a slepě se řídí tím, co jim nadiktuje; nevědí si rady s měšcem dvou set

27. Perroud: v Bretani, u Desillese, otce mladého důstojníka, který byl 31. srpna 1790 při nepokojích v Nancy hrdinně smrtelně zraněn, byly nalezeny papíry, které prokázaly spiknutí slavného markýze de La Rouërie. Desilles unikl, ale jeho tři dcery byly spolu s dalšími čtyřiadvaceti osobami postaveny před revoluční tribunál a souzeny 18. června 1793. Nejstarší, Angélique-Françoise, provdaná za Jeana-Rolanda Desclos de la Fonchais, byla odsouzena k smrti; obě další, vdova po Dufresne-Virelovi (bylo jí skutečně sedmadvacet let) a manželka Fourniera d'Alleyrac, byly osvobozeny, ale na rozkaz Výboru všeobecné bezpečnosti poslány do Sainte-Pélagie. K plánu jednoho z přátel paní Rolandovou unést odkazuje Perroud na její dopis Buzotovi z 22. června 1793.

28. Perroud: přesněji Chévetel. Byl roku 1790 stejně jako Danton a Paré členem distriktu Cordeliers. Madame Élisabeth, sestra Ludvíka XVI., byla popravena v květnu 1794.

luidorů určeným pro jejich otce, a tak mu ho svěří, dají připravit nejlepšího koně ze své stáje a naléhají na Cheftela, aby odjel a sám se zachránil; on se tváří, že chce sdílet jejich osud; skutečně je doprovází, ale ne jako vězeň, a stále přemlouvá velitele ozbrojeného doprovodu, pověřeného převozem zadržených, aby je do velkých měst přivážel za dne. „Na to nemyslete," odpovídal mu ten; „ohrozil bych jejich bezpečnost." Přijede se do Paříže, zahájí se proces; Cheftelovo jméno je z korespondence vyškrtnuto, protože spiknutí vyzradil, a ubohé oběti teprve teď poznají hada, kterého přijaly. Souzené, osvobozené, a přece dál vězněné a bez peněz, vzpomenou si obě mladé ženy na měšec luidorů; svěří tuto okolnost poctivému a pevnému muži, který jde k Cheftelovi a žádá po něm dvě stě luidorů. Cheftel, zaskočen, nejprve zapírá, diví se rázností žadatele, který mu hrozí, že ho před celým světem zahrne opovržením; koktá, přizná polovinu a vrátí ji v asignátech, ale až po několika jednáních. Cheftel, dříve lékař madame Élisabeth, který se hnal za bohatstvím, získal rovněž důvěru jednoho bohatého soukromníka, jménem tuším Paganel nebo nějak podobně, jenž vlastnil mimo jiné nesmírné pozemky v Limousinu. Ten muž, chtěje emigrovat, aby unikl bouřím revoluce, udělá s Cheftelem fingovaný prodej; odjede a spoléhá na výnosy, které mu má jeho věrný přítel posílat; ale Cheftel si je ponechá a užívá s Dantonem radovánek blahobytu, k němuž oba přišli podobnými prostředky.

Konečně opakované prosby, snad podpořené přesvědčivějšími nabídkami, vynesly slečnám Desilles svobodu; viděla jsem je odcházet. Jejich tajemství v té věci jsem se nedozvěděla. Ale právě jsem viděla, jak z téhož vězení vyšel Castellane za cenu třiceti tisíc liber vyplacených Chabotovi. Dillon vyšel z Madelonnettes stejným způsobem: oba byli zapleteni do plánu kontrarevoluce[29]. V tuto chvíli, 22. srpna, mám před očima jakousi slečnu Briant, bytem v ulici Cloître-Saint-Benoît č. 20, vydržovanou dívku, jejíž milenec padělá asignáty. Byl udán a zdálo se, že ho stíhají; ale do rukou

29. Perroud: hrabě de Castellane (1758–1837), člen Ústavodárného shromáždění, maréchal de camp (brigádní generál). Arthur hrabě Dillon, bratr Théobalda Dillona zmasakrovaného vlastními vojáky při útěku od Tournai v dubnu 1792, byl členem Ústavodárného shromáždění, Dumouriezovým podřízeným v argonské kampani a přítelem Camilla Desmoulinse; 11. července 1793 byl vydán dekret na jeho zatčení a v dubnu 1794 byl odsouzen k smrti. Perroud nenašel stopu, že by byl Dillon někdy propuštěn: v červenci 1793 byl v Madelonnettes, v dubnu 1794 v Lucemburském paláci. Tvrzení paní Rolandové nemohl ověřit.

správců se vlilo zlato; ten, kdo vypravuje ozbrojenou moc, která ho má hledat a zmocnit se ho, ví, kde se skrývá; jeho milenka je zatčena naoko; správcové, kteří k ní jakoby chodí k výslechu, jí nosí zprávy o jejím příteli, a brzy budou oba zase na svobodě, protože mají čím ji zaplatit.

Fouquaitainville[30], veřejný žalobce revolučního tribunálu, známý svým špatným životem a bezostyšností, s jakou sepisuje obžaloby bez důvodů, běžně bere od stran peníze. Paní de Rochechouart mu zaplatila osmdesát tisíc liber za emigranta Monyho: Fouquaitainville sumu shrábl, Mony byl popraven a paní de Rochechouart byla varována, že jestli otevře ústa, budou jí zavřena, aby už nikdy neuviděla denní světlo. Je to možné? ptá se člověk. Nuže, poslyšte dál. V rukou bývalého předsedy departementu Eure jsou dva dopisy Lacroixe[31], poslance, dříve fiskálního soudce v Anetu: jedním činí nabídku pěti set tisíc liber na koupi národních statků, druhým svou nabídku odvolává a vzdává se jí s odvoláním na dekret, který ukládá poslancům prokázat, jak se od začátku revoluce rozmnožilo jejich jmění. Tento dekret se však už neprovádí od té doby, co byli vypuzeni nepohodlní Dvaadvacet; Lacroix má majetek jako Danton, když jako on loupil.

Nedávno si jde jeden Holanďan na pařížskou Komunu pro pas, aby se mohl vrátit do své země: odepřou mu ho; Holanďan si nestěžuje, ale jako člověk, který ví, odkud vítr vane, vytáhne náprsní tašku a položí na stůl asignát na sto tolarů: je vyslyšen a pas dostane.

30. Perroud: sic. Míněn je Antoine-Quentin Fouquier-Tinville, veřejný žalobce revolučního tribunálu, popravený roku 1795. Perroud našel jistou paní de Rochechouart-Pontville, kterou revoluční tribunál odsoudil a která byla popravena 22. dubna 1794; Mony je Reviers de Mauny, odsouzený k smrti 9. května 1793 jako usvědčený emigrant.

31. Perroud: bývalým předsedou je Buzot, v letech 1791–1792 předseda trestního tribunálu v Évreux. Konventní poslanec Delacroix (Lacroix), Dantonův přítel, byl před revolucí advokátem v Anetu a mohl být, jako všichni advokáti malých soudů, fiskálním soudcem některého tamního panství. Buzot na schůzi 14. května 1793, patrně s ohledem na Delacroixe, navrhl, aby všichni poslanci, „jejichž jmění vzrostlo, byli povinni do měsíce prohlásit, jakými prostředky je rozmnožili, pod trestem deseti let okovů a konfiskace majetku“; návrh byl přijat. Paní Rolandová dává Delacroixe do souvislosti s Dantonem záměrně: byli spolu komisaři v Belgii. Delacroix byl popraven spolu s Dantonem 5. dubna 1794.

Maratův salon a balon občana Dumase

Tady slyším uvádět Marata, u něhož podle novin našli po jeho smrti jediný asignát na pětadvacet sou: jaká vzorná chudoba! Podívejme se tedy na jeho byt; popíše nám ho paní Montané. Její manžel, předseda revolučního tribunálu, je vězněn v La Force za to, že nevyslovil konfiskaci majetku orléanských obětí. Ji samu dali do Sainte-Pélagie z bezpečnostních důvodů, jak se praví, ale nejspíš se báli čilých přímluv této drobné ženy z jihu. Narodila se v Toulouse a má všechnu živost žhavého podnebí, pod nímž spatřila světlo světa; sestřenice Bonnecarrèrova[32], něžně připoutaná k tomuto příbuznému líbezné tváře, byla zoufalá z jeho zatčení, k němuž došlo před několika měsíci. Nadělala si mnoho marného trápení a už nevěděla, na koho se obrátit, když ji napadne zajít za Maratem. Dá se u něj ohlásit: řeknou jí, že není doma; on však uslyší ženský hlas a objeví se sám: na nohou měl holínky bez punčoch, na sobě staré kožené spodky a vestu z bílého taftu; špinavá rozhalená košile odhalovala nažloutlou hruď; na konci prstů se rýsovaly dlouhé a špinavé nehty a jeho ohavná tvář dokonale ladila s tímto podivným úborem. Vezme dámu za ruku, uvede ji do příjemně chladného salonu vybaveného modrobílým damaškem, ozdobeného hedvábnými záclonami elegantně řasenými v draperie, zářivým lustrem a nádhernými porcelánovými vázami plnými živých květin, tehdy vzácných a velmi drahých; posadí se vedle ní na smyslnou otomanu, vyslechne vyprávění, které mu chce přednést, projeví o ni zájem, políbí jí ruku, trochu jí stiskne kolena a slíbí jí propuštění jejího bratrance. „Byla bych ho nechala dělat všechno," říká žertovně malá paní předsedová se svým toulouským přízvukem, „i kdybych se pak musela jít vykoupat, jen když mi vrátí bratrance." Ještě téhož večera šel Marat do výboru a Bonnecarrère vyšel nazítří z Abbaye; ale do čtyřiadvaceti hodin napsal Přítel lidu předsedovi Montanému a poslal mu jakéhosi člověka, jemuž bylo třeba prokázat službu, kterou bylo ovšem nemožné odmítnout.

32. Guillaume Bonnecarrère, za Dumouriezova ministerstva ředitel politického odboru ministerstva zahraničních věcí, byl zatčen po Dumouriezově zradě na jaře 1793. Perroud: návštěva u Marata se odehrála v prvních dubnových dnech 1793. „Výborem" je míněn Výbor všeobecné bezpečnosti; Přítel lidu (L'Ami du peuple) byl název Maratových novin a jeho přezdívka.

Jistý pan Dumas[33], fyzik z povolání či učenec řemeslem, se v průběhu června dostavil do slavného Výboru pro veřejné blaho, aby mu předložil důležité návrhy. Nabízel, že provede průzkum armády vzbouřenců ve Vendée a podá přesný přehled o jejich silách a postavení, o nichž se od začátku války nevědělo takřka nic. Pan Dumas tvrdí, že to všechno co nejpřesněji odhadne z ptačí perspektivy, pomocí balonu. „Opravdu? Ten nápad je důmyslný," řekli někteří z hlubokomyslných politiků výboru. – „Ano," pokračuje občan Dumas, „a provedení může být rychlé. Vím o balonu, který se i se vším příslušenstvím musí najít v paláci jednoho emigranta; národ tedy nebude mít výdaje s jeho pořízením." – Bravo! Udá místo; údaje jsou přijaty s nadšením a úředně zaslány ministru vnitra, aby balon v nejkratší lhůtě našel. Ministr vypraví své lidi. Jde se, dorazí se do emigrantova paláce; byl to hostinec a byt, který obýval, malá světnička, v níž nezůstal ani hadřík. Podává se o tom zpráva, výbor je zdrcen, pan Dumas křičí, ministr dostává nový příkaz, aby balon hledal důkladněji. Ministr se tedy radí se svým prvním úředníkem, přijímají se velká opatření, píše se dopis departementu; ten to postoupí obci, která to předá svým policejním správcům. Tady se věc pro veřejné činitele ztrácí, a v Abbaye jsem se s Champagneuxem, který ministerský dopis sepsal, hodně nasmála šarlatánství drzého Dumase, hlouposti výboru, ochotě ministra a celé té litanii ubohostí: ale ocas té historie jsem našla v Sainte-Pélagie.

Mezi policejními správci objevil občan Jobert[34] (jeden z těch, kdo podepsali protichůdné rozkazy k mému zatčení a propuštění), tlusťoch s hromovým hlasem, pravý sekční žvanil s odpudivou tváří a neohrabanou chůzí, jakousi slečinku Lallement, velkou a hezkou patnáctiletou dívku, kterou vydržoval Sainte-Croix, emigrovaný důstojník, jenž byl tuším ve službách Filipa Orleánského; je zatčena a poslána do Sainte-Pélagie; u ní se najde obal balonu, jeho síť a ostatní: byl to právě úlovek, na který ukázal Dumas.

33. Perroud: Jean-Louis Dumas, hydraulický inženýr, roku 1791 volitel sekce Bondy, tehdy šestatřicetiletý; po 9. thermidoru byl porotcem reorganizovaného revolučního tribunálu. Dumas nebyl jediný, kdo chtěl využít balony k obraně vlasti: 4. srpna 1793 učinil podobnou nabídku Boscův přítel Paul de Lamanon, a Výbor pro veřejné blaho se nakonec k tomuto prostředku průzkumu uchýlil, ale podnik svěřil Coutellovi, Contému a Lhomondovi. Známé jsou služby, které Coutelle a Conté prokázali upoutaným balonem v bitvě u Fleurus v červnu 1794.

34. Jobert byl jedním z policejních správců pařížské Komuny; jeho podpis nesl rozkaz k propuštění paní Rolandové z Abbaye 24. června 1793 i rozkaz k jejímu okamžitému novému zatčení.

Jenže výbor na ten nápad zapomněl, fyzik ztratil naději, že se zviditelní, ministra pramálo zajímal výsledek rozkazů, které vydal, a správcům se velmi hodilo zmocnit se věci, která nabyla ceny, i kdyby z ní jen prodali taft.

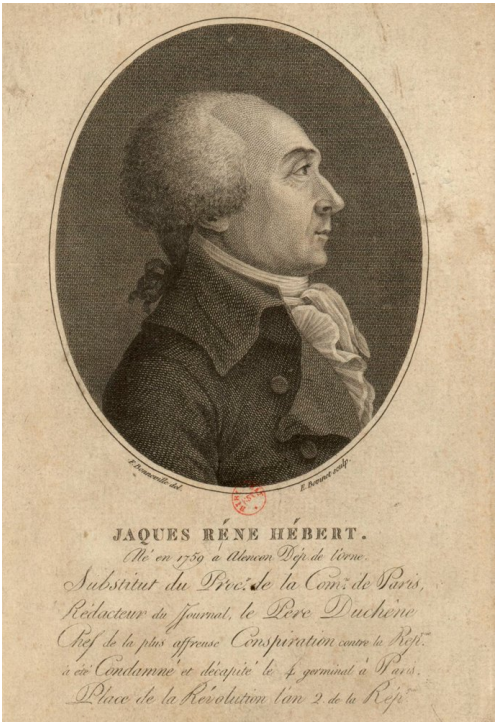
Malá Lallementová se Jobertovi zdála roztomilá; zmocnil se několika jejích věcí, přivlastnil si Sainte-Croixův portrét a pokládal za hloupost, že si ona usmyslela zůstat svému milenci věrná. Nakonec si umínil, že ji dobrým zacházením udělá povolnější: dá podepsat její propuštění, přijede si pro ni kočárem, odveze ji domů, dá tam přinést oběd, s velkým sebezapřením jí vrátí Sainte-Croixův portrét, na němž dal poškodit oči, a žádá odměnu. Mladá dívka se jeho nárokům vysměje stejně jako jeho vzezření, vyhodí ho ze dveří a jde do policejní kanceláře, aby mu jeho podniky veřejně vytkla a přitom požadovala další věci, které jí vzali. Příhoda vzbudí rozruch; ale Jobertovi kolegové nejsou lidé, kteří by ji odsuzovali; ztratí se mezi spoustou jiných, ještě odpornějších či ukrutnějších, jejichž příklad dávají zákonodárci 2. června denně všem ustaveným úřadům.

22. srpna.[35]

Dnes propukají mezi tyrany rozbroje; Hébert, nespokojený, že není ministrem, obrací svého otce Duchesna proti pletichářům, útočí na zbohatlé vlastence, jmenuje Lacroixe a míří na Dantona. Ten, větší ničema než kdokoli jiný, ale prozíravější, snaží se vnést do chodu věcí jakousi míru, a už ho nazývají umírněným; Výbor pro veřejné blaho ho vylučuje ze svého středu[36], žárlivý Robespierre se proti němu staví; kordeliéři a jakobíni se chystají rozejít. Velké divadlo se chystá pro nás, oběti; tygři se budou navzájem trhat; možná na nás zapomenou, pokud je zuřivost jejich posledních chvil nedožene k tomu, aby před vlastní porážkou vyhladili všechno.

35. Perroud: Paré byl jmenován ministrem vnitra na večerní schůzi Konventu 20. srpna, 118 hlasy z 232, proti Hébertovi a Françoisovi de Neufchâteau. Odtud Hébertův velký hněv; jeho článek v listu Père Duchesne, který vyšel asi 21. srpna, vysvětluje tento zápis z 22. srpna. Hébert v něm jako obvykle urážel Rolanda i paní Rolandovou a jízlivě připomínal, že Danton, jemuž nikoli neprávem přičítal Paréovo jmenování, byl Dumouriezovým přítelem.

36. Perroud: Danton na schůzi Konventu 1. srpna navrhl svěřit Výboru pro veřejné blaho skutečnou diktaturu a dát mu k dispozici padesát milionů. Když jeho návrh narazil na odpor, zejména Robespierrův, zvolal: „Prohlašuji jako jeden z těch, kdo byli vždy nejvíce pomlouváni, že nikdy nepřijmu žádnou funkci v tomto výboru“ – a slovo dodržel.

Jacques-René Hébert (1757–1794), vydavatel listu Père Duchesne, dobová rytina. Volné dílo.

Chabot chce dát deportovat všechny podezřelé[37]; tak jsou Pétionova žena a Rolandova, zatčené z tohoto titulu, ohroženy, že půjdou do Cayenne: pěkné místo určení!

Anekdota

24. září.

37. Perroud: Chabot řekl 20. srpna v Konventu: „Žádám, aby vaším prvním opatřením bylo vyhnat z republiky všechny aristokraty.“ Cayenne, hlavní město Francouzské Guyany, bylo místem deportace.

Slyšela jsem dobře? – Cože! Ta žena, která žila v ústraní v hloubi své provincie a přijela do Paříže jen proto, aby se přimluvila za svou dceru, je odsouzena k smrti[38]? – Jaká hlubina nepravosti v tomto rozsudku!

Pétion, proskribovaný jako roajalista, byl jedním z úkazů poslední revoluce. Jeho žena, na niž pomluva nikdy nedosáhla, se uchýlila k rodině do Fécampu, aby v tichu ústraní vyčkala klidnějších dnů; chtěla dopřát mořské koupele svému synovi, hezkému desetiletému dítěti, jedinému plodu jejího manželství. Je zatčena, uvězněna i s tímto dítětem; oba jsou dopraveni do Paříže a zavřeni v Sainte-Pélagie. Příklady dneška učí ženy proskribovaných, že mají počítat s pronásledováním, a Pétionova žena je dost rozumná, aby snášela svá utrpení bez reptání: ale stav jejího syna ji rmoutí! Vzdělání tohoto dítěte i jeho zdraví stejně strádají; chce podat žádosti: jak jim dodat na zajímavosti, a hlavně jak zařídit, aby byly vyslyšeny? Obrátí se na svou matku, která žila v Chartres, aby ji pohnula k přímluvám, k nimž ji opravňuje její postavení. Ta přijede, předstoupí před zábradlí Konventu, se slzami v očích tam přednese svou petici, je odkázána na výbor, obejde všechny poslance, kteří ho tvoří: někteří jako by dávali naději, většina ji přijme nevlídně; marnost přímluv se ukazuje; rozhodne se odjet, jde na svou sekci dát si potvrdit pas, je tam udána a zatčena. Odvedou ji na radnici. Muž, který bydlel v hotelu, kde se ubytovala, vypoví, že řekla, že je třeba krále; dva lutyšští dezertéři, placení svědkové, to potvrdí: odsoudí ji ke ztrátě hlavy; jde na popraviště.

Několikrát jsem tu nešťastnou ženu viděla, když přicházela za svou dcerou. Paní Lefèvre byla v sedmapadesátém roce; bývala krásná a její rysy ještě prozrazovaly, že měla pravidelnou tvář; zachovala si vysokou, velmi štíhlou postavu a nádherné vlasy. Snaha líbit se zaměstnávala většinu jejího života, ale nic jí nepřinesla: v té ženě se už dalo najít jen zbytky dávných nároků a jádro sobectví, které prosvítalo při každé příležitosti. Neměla žádné politické názory, nebyla schopna si nějaký utvořit a nedokázala o ničem uvažovat dvě minuty v kuse. Je možné, že v rozhovoru, který vyvo-

38. Perroud: Louise-Catherine-Angélique Ricard, vdova Lefebvre, šestapadesátiletá matka paní Pétion, přijela z Chartres, aby se přimluvila za svou dceru. Pro několik neopatrných řečí byla zatčena, postavena před revoluční tribunál a 24. září odsouzena k smrti. Její obhájce Chauveau-Lagarde od ní dostal za úkol oznámit její smrt dceři a obrátil se přitom na paní Rolandovou. Perroud dodává, že paní Rolandová učila malého Pétiona trochu angličtině.

lal nějaký zlomyslník, řekla, že je jí lhostejné, přijde-li král, jen když bude mír, a někdo se chytil několika řečí tohoto druhu, aby jí mohl udělat proces. Kdo však nevidí v tomto falešném a ukrutném použití zákona úmysl oklamat lid tím, že ho přiměje věřit, že Pétionova rodina je roajalistická, a tudíž že pronásledování, jež se jí dává zakoušet, je zcela spravedlivé?

Hrozné dny vlády Tiberiovy, vidíme znovu ožívat vaše hrůzy, ale ještě rozmnožené úměrně počtu našich tyranů a jejich oblíbenců!

Tento nešťastný lid, jemuž zničili mravnost a zkazili instinkt, potřebuje krev; aby mu ji dopřáli, používají všeho kromě spravedlnosti. Ve věznicích, které obývám už čtyři měsíce, vidím zločince, na které se laskavě zapomíná, a přitom se spěchá s popravou paní Lefèvre, která nic nezavinila, jen má tu vinu, že jejím zetěm je poctivý Pétion, jehož tyrani nenávidí!

Úvahy

Neumím si představit nic směšnějšího než to chvástání, s nímž se nám vychvaluje dobrodiní ústavy, dekretované s tolikerou horlivostí jako rychlostí. Ale což tíž lidé, kteří ji udělali, nedali brzy nato dekretovat, že Francie byla a zůstává ve stavu revoluce? A není ústava jako by nebyla, když se z ní nic nedodržuje? K čemu je nám tedy dobrá? Je to cár papíru, který dosvědčuje jen nestoudnost těch, kdo si z ní chtěli udělat zásluhu, aniž se starali o to, aby nám zajistili její užitek.

Celý ten zástup, který ji přijal, aniž se na ni podíval, jen ze slabosti a z únavy, v představě, že bude mít mír, který si nechtěl dát tu práci zasloužit, je za svou zbabělost dobře odměněn. – Bohužel to s národy a s jejich záležitostmi chodí jako s jednotlivci a s jejich podniky: hloupost a strach většiny dělají triumf ničemnosti a zkázu poctivých lidí. Potomstvo vrací každému jeho místo, ale v chrámu paměti; Themistoklés proto neumírá o nic méně ve vyhnanství, Sókratés ve vězení a Sulla ve své posteli.

26. září.

Dekret, který nařizuje předložit nazítří obžalovací spis proti Brissotovi[39], je vydán na téže schůzi, na níž se navrhuje zkrátit formy soudního řízení revolučního tribunálu a na níž se organizují čtyři oddělení tohoto tribunálu; takže se spojuje rozmnožení prostředků k souzení, povinnost urychlit vynášení rozsudků a omezení obhajoby obžalovaných právě v tutéž chvíli, kdy se rozhoduje dát zahynout Brissotovi a ostatním zadrženým poslancům, to jest mužům nadaným, kteří by mohli své žalobce usvědčit.

Uplynuly čtyři měsíce, aniž se podařilo sestavit tento obžalovací spis, jehož vyhotovení bylo marně několikrát dekretováno; bylo zapotřebí přemíry moci a naprosté vlády teroru, aby se konečně odvážili obětovat zakladatele svobody. Ale když se pod označením podezřelých rozhodlo o svévolném zatčení čtvrtiny Francie[40]; když se fanatizoval tupý lid, který ničí Lyon, jako by druhé město republiky patřilo císaři a jako by ti, jimž se mu zlíbí říkat muscadini, byli dravé šelmy; když železné žezlo vztažené nad Francií v ní nastolilo vládu zločinu a strachu; když se obžalovaným uzákoní, že budou odpovídat *ano* či *ne* bez obhajovacích řečí, lze poslat na smrt čisté oběti, jejichž výmluvnosti se ještě báli – tak strašný se zdá hlas pravdy i těm, kdo jsou dost mocní, aby ho nemuseli poslouchat!

Kolik péče, aby byl umlčen! Ale dějiny jsou tu; drží svá rydla a v tichu připravují opožděnou pomstu napodobitelů Barneveldta a Sidneyho[41].

Poznámka

3. října.[42]

39. Perroud: na schůzi Konventu 26. září jeden poslanec navrhl, aby čtyři oddělení revolučního tribunálu byla neprodleně uvedena v činnost a Výbor pro veřejné blaho předložil seznam nových porotců, a aby Výbor všeobecné bezpečnosti neprodleně předložil obžalovací spis proti Brissotovi a jeho spoluviníkům; návrhy byly přijaty s potleskem. Poté Faure (z Haute-Loire) navrhl zrychlené řízení bez „jakékoli obecné obhajovací řeči“; jeho návrh byl ovšem jen postoupen legislativnímu výboru. Nový seznam porotců byl přijat na téže schůzi.

40. Perroud: zákon o podezřelých, předložený Merlinem z Douai, je ze 17. září 1793. Lyon padl teprve 9. října.

41. Johan van Oldenbarnevelt, nizozemský státník, popravený roku 1619 po politickém procesu, a Algernon Sidney, anglický republikán, popravený roku 1683 – oba oběti justiční vraždy, oblíbené příklady republikánských mučedníků.

42. Perroud: tento zápis se nachází na rubu jednoho listu rukopisu Soukromých pamětí; Bosc ho otiskl na tomto místě, a podle Perrouda právem.

Čtu noviny a vidím, jak Robespierre obviňuje Rolanda a Brissota, že špatně mluvili o d'Aubignym[43], který 10. srpna ukradl v Tuileriích sto tisíc liber, kterého chtěli stíhat a v jehož nepřítomnosti vrátila jeho žena těch sto tisíc franků Komuně; vidím, jak Robespierre tvrdí, že Roland jmenoval Restouta do Garde-meuble, aby připravil jeho vyloupení[44] – a přitom to byl Pache, kdo, nechtěje toto místo, na něž ho Roland jmenoval, mu Restouta na ně navrhl; a Konvent se rozléhal Rolandovými stížnostmi na nedbalost velitele národní gardy, který přes opakované příkazy ministra vnitra neobsadil stráž u Garde-meuble.

Ten Robespierre, kterého jsem jistý čas pokládala za poctivého člověka, je bytost opravdu ukrutná! Jak lže vlastnímu svědomí! A jak miluje krev!

Dodatek

[Následující zlomek je poslední list rukopisu portrétu Dantona, který Bosc z rukopisu vyňal a vložil jinam; Perroud ho proto tiskne zvlášť. Navazuje na místo, kde autorka vypráví, jak měl být do Brestu a do přístavů vyslán neznámý muž doporučený Dantonem, aby kontroloval námořní správu, jak Roland odmítl jmenovací listinu podepsat a jak se zasedání Rady protáhlo a na jeho konci se předkládalo mnoho … Text začíná uprostřed věty.]

… věcí k podpisu; Roland právě připojil svůj podpis za podpisy všech svých kolegů, když pozná onu listinu, kterou tam obratně vložili mezi jiné. Ihned svůj podpis škrtne s tím, že ho proti svému svědomí nedá, a v oken-

43. Perroud: Jean-Louis-Marie Villain d'Aubigny, narozený 1754, advokát v Paříži, člen povstalecké Komuny z 10. srpna 1792, byl 28. srpna 1792 uvězněn v La Force, protože si 10. srpna přivlastnil pokladničku s asignáty; během zářijových masakrů byl propuštěn a Roland ho 18. září rázně udal Zákonodárnému shromáždění. Když ho v září 1793 ministr války Bouchotte jmenoval svým zástupcem, vyvolalo to v Konventu rozruch; Bourdon z Oise a Billaud-Varenne ho obvinili, že 10. srpna zpronevěřil 10 000 liber. Robespierre a Saint-Just se však 30. září zaručili za jeho počestnost; Robespierre přitom vytkl Rolandovi, že jmenoval ředitelem Garde-meuble Restouta, „muže více než podezřelého z porušení tohoto depozita“, a dodal: „Roland, jehož záměrem bylo uloupit všechny klenoty z Garde-meuble!“ D'Aubigny zůstal v úřadu; roku 1801 byl deportován a podle Perrouda téhož roku zemřel na Seychelách. Perroud upozorňuje, že udání mluvila o 10 000 livrách, kdežto paní Rolandová píše 100 000.

44. Garde-meuble, královské skladiště nábytku a klenotů na náměstí Ludvíka XV. (dnes Concorde), byl v září 1792 vyloupen a zmizely z něj korunovační klenoty. Jeho ředitelem byl tehdy malíř Jean-Bernard Restout.

ním výklenku vyčítá Mongeovi[45] tento čin, jemuž nechával povahu úslužnosti. – Chápu vaše důvody, řekl Monge, ale když se Dantonovi znelíbím, dá mě pověsit.

Jak krátkozrací jsou zbabělci! Nevidí, že veškerou sílu odvážlivců tvoří slabost strašpytlů!

Kdybych se byla dokázala podrobit souvislému postupu místo toho, abych nechala své pero volně těkat za duchem, který se toulá po událostech, byla bych zachytila Dantona na začátku roku 1789 jako ubohého advokáta, zatíženého spíš dluhy než případy, jehož žena říkala, že bez podpory jednoho luidoru týdně, který dostávala od svého otce, by nemohla udržet domácnost; ukázala bych, jak se rodí v sekci, které se tehdy říkalo distrikt, a vyniká tam silou svých plic; jak je velkým stoupencem Orléanských, jak v průběhu toho roku nabývá jistého blahobytu, aniž by bylo vidět práci, která by mu ho mohla opatřit, a jisté malé proslulosti výstřelky, které chtěl Lafayette potrestat, ale z nichž se dovedl obratně vytěžit, když se dal chránit sekcí, kterou učinil bouřlivou. Sledovala bych ho, jak s úspěchem řeční v lidových společnostech, staví se do role obhájce práv všech a ohlašuje, že placená místa přijme teprve po revoluci; jak přesto přechází na místo zástupce prokurátora Komuny; jak připravuje svůj vliv u jakobínů na troskách vlivu Lamethů; jak se objeví 10. srpna s těmi, kdo se vraceli z Tuilerijského paláce, a přichází do ministerstva jako tribun milý lidu, jemuž bylo třeba dopřát uspokojení, že ho posadí do vlády. Od té doby byl jeho postup stejně rychlý jako smělý; připoutává k sobě štědrostí nebo chrání svým vlivem ony chamtivé a ubohé lidi, které pohání nouze a neřesti; označuje nebezpečné osoby, jejichž záhubu bude třeba provést, platí pisálky nebo inspiruje posedlce, které určil k jejich pronásledování, přetrumfuje revoluční vynálezy slepých vlastenců nebo obratných šejdířů; vymýšlí, schvaluje a dává provádět plány schopné naplnit hrůzou, odstranit mnoho překážek, shromáždit mnoho peněz a svést veřejné mínění ve všech těchto věcech. Svými pletichami utváří volební sbor, ovládá ho otevřeně svými

45. Gaspard Monge, matematik, v letech 1792–1793 ministr námořnictva. Perroud: tento list je koncem rukopisu, v němž paní Rolandová psala portrét Dantona; Bosc ho z rukopisu vyňal a vložil jinam, proto jej Perroud tiskne v dodatku. Neznámým mužem, kterého chtěl Danton vyslat do Brestu, byl podle Perrouda Guermeur. Podobnou Mongeovu výmluvu zaznamenala autorka již dříve.

agenty a jmenuje pařížské poslance do Konventu, do něhož sám přechází. Odchází do Belgie rozmnožit své bohatství, odvažuje se přiznat jmění čtrnácti set tisíc liber, okázale žít v přepychu a přitom kázat sansculottství a spát na hromadách mrtvol, svých obětí.

Díl III: Vězení a smrt

Poslední myšlenky, dopisy z vězení, proces a svědectví přátel (červen – listopad 1793).

I. Poslední myšlenky a Poznámky k obžalobě (říjen 1793)

[Tyto stránky napsala paní Rolandová ve vězení Sainte-Pélagie počátkem října 1793, když se dozvěděla, že Konvent postavil girondistické poslance pod obžalobu. Rozhodla se tehdy zemřít hladem a sepsala je jako svou závěť.[1]*]*

1. Perroud: Dne 3. října zahrnul Konvent na základě Amarovy zprávy do obecného obžalovacího dekretu 41 girondistických poslanců, mezi nimi Brissota, Vergniauda, Gensonného, Guadeta, Condorceta, Faucheta, Lasourcea a Isnarda, a ještě během zasedání dal zatknout 74 signatářů protestů proti útoku na shromáždění z 2. června. Paní Rolandová se to musela dozvědět hned nazítří z novin. Rozhodla se tehdy nepřežít své přátele a nechat se umřít hladem. Tyto stránky proto napsala jako závěť, ve dvou vyhotoveních: jedno bylo určeno manželům Creuzé-Latouchovým, kteří se ujali její dcery, druhé Mentellovi, jemuž je 8. října poslala.

Mé poslední myšlenky

Jules-Adolphe Goupil (1839–1883), Poslední den paní Rolandové (1880). Volné dílo.

To be, or not to be: it is the question.[2]

Pro mne bude brzy rozřešena.

Je život statek, který nám patří? Věřím, že ano; ale ten statek je nám dán za jistých podmínek a jedině v nich se můžeme mýlit.

Jsme zrozeni k tomu, abychom hledali štěstí a přispívali ke štěstí druhých; společenský stav toto určení rozšiřuje, stejně jako rozšiřuje všechny naše schopnosti, aniž by vytvářel cokoli nového.

2. Slavný verš z Hamletova monologu (Shakespeare, *Hamlet*, III, 1): „Být, či nebýt – to je, oč tu běží.“ Perroud: Paní Rolandová měla správně napsat *that is the question*.

Dokud se před námi otevírá dráha, na níž můžeme konat dobro a dávat velký příklad, sluší se z ní nesejít; odvaha spočívá v tom, projít ji navzdory neštěstí. Jestliže jí však zlovůle vytyčí konec, je dovoleno jej předejít, zvláště když síla snést její poslední úder nemá nikomu přinést nic dobrého. Když mě zatkli, lichotila jsem si, že posloužím slávě svého muže a přispěji k osvícení veřejnosti, kdyby mi byl vystrojen jakýkoli proces. Ten proces však bylo třeba zahájit tehdy, a naši pronásledovatelé byli příliš obratní, než aby si tak špatně zvolili čas. Byli opatrní, dokud se mohli obávat nějakého nezdaru ze strany právě těch, kdo unikli jejich násilí a probouzeli v lidech horlivost je hájit. Dnes, kdy teror rozprostírá své železné žezlo nad zdeptaným světem, slaví drzý zločin triumf; oslepuje, drtí, a ohromený dav se klaní jeho moci. Nesmírné město, živené krví a lží, zuřivě tleská ohavným proskripcím, o nichž se domnívá, že upevňují jeho spásu.

Ještě před dvěma měsíci jsem toužila po cti vystoupit na popraviště: tehdy se ještě dalo mluvit a síla velké odvahy by byla posloužila pravdě; nyní je všechno ztraceno. Toto pokolení, *zdivočelé* hanebnými kazateli jatek, pokládá přátele lidskosti za spiklence; za své obránce naopak považuje ty lidi z bláta, kteří své nízké vášně a svou zbabělost halí maskou zuřivců. Žít uprostřed něho znamená buď se ponižujícím způsobem podrobit jeho hroznému řádu, nebo mu dát příležitost k novým ukrutnostem.

Vím, že vláda zlých nemůže trvat dlouho; obvykle svou moc přežijí a téměř vždy je stihne trest, který si zasloužili.

Neznámá a zapomenutá bych se mohla v ústraní a v tichu odvracet od hrůz, jež rvou nitro mé vlasti, a v konání soukromých ctností vyčkat konce jejích strastí. Jako vězeňkyně a vyhlédnutá oběť bych však svůj život prodlužovala jen tím, že bych tyranii poskytla další příležitost ukázat svou moc. Oklamejme ji aspoň, když ji nemůžeme svrhnout.

Odpusť mi, ctihodný muži,[3] že nakládám se životem, který jsem ti zasvětila; tvá neštěstí by mě k němu byla připoutala, kdyby mi bylo dovoleno je zmírnit; tato možnost mi je však navždy odňata a ty ztrácíš jen stín, zbyteč-

3. Jean-Marie Roland de La Platière (1734–1793), její manžel, bývalý ministr vnitra. Po 31. květnu 1793 unikl zatčení a skrýval se u přátel v Rouenu; když se dozvěděl o popravě své ženy, sám si 10. listopadu 1793 vzal život.

ný předmět trýznivých obav. Odpusť mi, drahé dítě, mladá a něžná dcero,[4] jejíž sladký obraz proniká mé mateřské srdce a otřásá mými předsevzetími. Ach! jistě bych ti nikdy nevzala tvou průvodkyni, kdyby ti ji byli mohli ponechat: ti ukrutníci! mají snad slitování s nevinností? — Ať si dělají, co chtějí, můj příklad ti zůstane; a cítím, mohu si říci i na samém prahu hrobu, že je to bohaté dědictví.

A ty, kterého se neodvažuji jmenovat![5] — Ty, jehož jednoho dne lépe poznají, až budou litovat našeho společného neštěstí; ty, jemuž ani ta nejstrašnější z vášní nezabránila ctít meze ctnosti, rmoutil by ses, kdybys viděl, že tě předcházím tam, kde se budeme moci milovat bez viny, kde nám nic nezabrání být spojeni? — Tam mlčí zhoubné předsudky, svévolné zákazy, nenávistné vášně a všechny druhy tyranie. Půjdu tě tam očekávat a odpočinout si; ty zůstaň ještě zde dole, je-li tu ještě nějaké útočiště otevřené poctivosti; zůstaň, abys žaloval na bezpráví, které tě postavilo mimo zákon. Jestliže však neústupné neštěstí upne k tvým krokům nějakého nepřítele, nedopusť, aby se na tebe zvedla žoldnéřská ruka; zemři svobodný, tak jako jsi dovedl žít,[6] a ať ta šlechetná odvaha, jež je mým ospravedlněním, je dovrší tvým posledním činem.

Vy všichni, které mi nebe ve své dobrotě dalo za přátele, obraťte své pohledy a svou péči k mé sirotě; mladá rostlina vyrvaná z rodné půdy, jež ji živila, by snad chřadla, pošpiněná nebo krutě pošlapaná kolemjdoucím; vy jste jí poskytli útěšné a dobrodějné přístřeší – kéž v něm rozkvete a potěší vás svou krásou a vůní! Nenaříkejte nad rozhodnutím, které kladu konec svým zkouškám; umím snášet neštěstí, znali jste mě a neuvěříte, že mi tento krok nadiktovala slabost nebo strach. Kdyby mi někdo mohl zaručit, že před tri-

4. Eudora Rolandová (1781–1858), jediná dcera Rolandových. Po matčině zatčení se jí ujali přátelé rodiny, manželé Creuzé-Latouchovi; později se provdala za syna Rolandova spolupracovníka Champagneuxe.

5. Míněn je François-Nicolas-Léonard Buzot, poslanec za departement Eure v Ústavodárném shromáždění i v Konventu, velká láska paní Rolandové. Po 2. červnu 1793 uprchl do Normandie, kde se pokusil zvednout departementy proti Pařížské Komuně a Hoře, a byl postaven mimo zákon. Perroud: Celý tento odstavec, týkající se Buzota, vypustil Bosc roku 1795 a po něm i další vydavatelé; poprvé byl otištěn teprve roku 1864 ve vydáních Daubanově a Faugèrově.

6. Perroud: Je známo, že Buzot a Pétion, aby nebyli zatčeni ve svém úkrytu v Saint-Émilionu, jej v červnu 1794 v noci opustili a šli se zabít v polích, kde byla jejich těla o několik dní později nalezena. – Jérôme Pétion de Villeneuve byl starostou Paříže (1791–1792) a prvním předsedou Konventu.

bunálem, před nějž vodí tolik spravedlivých, budu mít svobodu ukázat na tyrany, chtěla bych tam předstoupit ještě v tuto hodinu; ale zkušenost nás už příliš poučila, že tato prázdná forma soudu je jen urážlivé divadlo, z něhož obětem pečlivě odnímají možnost promluvit.[7] Mám tedy čekat, až se mým katům zlíbí určit chvíli popravy a zvětšit svůj triumf drzým pokřikem, jemuž bych byla vystavena? Jistě! mohla bych jim vzdorovat, kdyby má pevnost měla poučit ten slabomyslný lid; ten však už není s to cítit nic jiného než kanibalskou radost z pohledu na krev, kterou může prolévat bez nebezpečí pro sebe.

Přišla ta předpověděná doba, kdy se mu, když žádá chléb, dávají mrtvoly;[8] ale jeho zvrhlá povaha se kochá tou podívanou a ukojený pud krutosti mu činí snesitelným nedostatek, dokud se nestane úplným.

Snad, řekne se, by tito vládci dne, kteří obětují všechny, jichž se bojí, svou zuřivost nerozšířili až na vás! — Ach! což nevidíte, že si tu možnost ponechávají tím, že mě pečlivě zahrnuli[9] do nesmyslné obžaloby proti republikánům, které nenávidí?

Mám tedy dýchat z jejich milosti, dokud se jim nezachce vyvést na scénu i mne a rozhodnout konečně o zmizení obávaného svědka jejich zločinnosti? — Ano, obávaného, neboť mé oči je dávno prohlédly, má duše je ze sebe vyvrhuje a má odvaha jim vzdorovala; oni to vědí, a proto mě musí zničit.

Ale naděje na novou revoluci, blížící se cizinci! — Co mi to záleží pro mou záchranu? Nebudu za ni o nic raději vděčit Rakušanům, než přijmout smrt od Francouzů, kteří dnes vládnou; jedni i druzí jsou nepřáteli mé země a nechci od nikoho z nich nic než jejich čestnou nenávist.

7. Poznámka paní Rolandové: „Podívejte se na odsouzeného Gorsase: půjde na smrt, je v jejich rukou… zakazují mu mluvit, a to je osud jednoho z odvážných apoštolů svobody.“ Perroud: Gorsas, proti němuž byl 2. června vydán zatykač, dokázal uprchnout a šel zvednout Calvados; 9. června byl v Caen. Patří k těm, které dekret z 28. července postavil mimo zákon. Když bylo třeba opustit Caen, kam vstupovala vojska Konventu, uchýlil se do Bretaně. Na začátku října se neprozřetelně vrátil do Paříže za svou milenkou Brigitte Mathey, knihkupkyní v Palais-Royal; byl poznán, 6. října zatčen a 7. října popraven poté, co revoluční tribunál pouze zjistil jeho totožnost.
8. Perroud: Narážka na místo z Vergniaudova projevu z 31. prosince 1792.
9. Jean-Pierre-André Amar, člen Výboru všeobecné bezpečnosti, přednesl 3. října 1793 v Konventu zprávu, na jejímž základě byli girondisté obžalováni. Perroud: Amar ve své zprávě řekl: „Roland u sebe zřídil dílny podvodů a pomluv pod směšným názvem kanceláře pro formování veřejného ducha. Řídila je jeho žena: sama psala s úžasnou plodností.“

Ach! kdyby byli měli mou odvahu ty malomyslné bytosti,[10] ti lidé, kteří si to jméno nezaslouží, jejichž slabost se zahalovala závojem opatrnosti a zahubila vážené Dvaadvacet, byli by odčinili své první chyby v jednání; byli by 2. června slavnostním odporem vyvolali zatčení, které nyní museli podstoupit. Jejich odpor by byl tehdy osvítil váhavé či ustrašené departementy a zachránil by republiku; a kdyby byli měli zahynout, bylo by to se stejnou slávou pro ně jako s užitkem pro vlast.

Hráli se zločinem o čas, zbabělci! Museli padnout i oni, ale hynou potupně, nikým nelitováni, bez jiné vyhlídky u potomstva než jeho dokonalé opovržení. A konečně, proč v této poslední chvíli, místo aby poslechli své tyrany, sestoupili k jejich soudnímu zábradlí a opustili shromáždění jako bázlivé stádo, jež řezník právě označil, nevzali spravedlnost do vlastních rukou a nevrhli se na ty netvory, aby je zničili, místo aby od nich přijímali svůj ortel?

Svoboda! — Ta je pro hrdé duše, které pohrdají smrtí a umějí ji v pravou chvíli rozdat. Není stvořena pro tento zkažený národ, který vstává z lože zhýralosti nebo z bláta bídy jen proto, aby zpustl v bezuzdnosti a řval, váleje se v krvi, jež stéká z popravišť! Není stvořena pro ty slabé jedince, kteří ještě myslí na zachování svých dní, když vlast pláče, když ji pustoší občanské války a když se všude šíří zkáza spolu se strachem.

Božstvo, Nejvyšší bytosti, duše světa, počátku všeho velkého, dobrého a šťastného, co cítím, ty, v jehož existenci věřím, protože musím přece pocházet z něčeho lepšího, než co vidím kolem sebe, jdu se spojit s tvou podstatou!

Dovolávám se horlivosti těch, jimž jsem byla drahá, pro tuto věrnou služebnou,[11] jejíž vzácná věrnost je nejdojemnějším vzorem svého druhu! Výtečné děvče! kolik slz ji za třináct let stála její oddanost ke mně! Kolik tajných zármutků, sdílených v mlčení, o nichž jsem jen z její dojemné péče poznávala, že je postřehla! Jaká činorodost v mých nemocech! Jaká šle-

10. Perroud: Sedmdesát čtyři signatáři protestů z 6. a 19. června proti útoku z 2. června. – Tehdy si ozbrojené pařížské sekce vynutily na Konventu zatčení girondistických předáků; jejich jádro tvořilo „Dvaadvacet“ poslanců, jejichž vyloučení žádala Komuna už v dubnu 1793.

11. Marie-Marguerite Fleury, služebná Rolandových, která své paní zůstala věrná i ve vězení. Perroud: Věrná Fleury skutečně zůstala oddanou družkou Eudory Rolandové.

chetná obětavost v mých neštěstích! — Kdyby přeludy o stěhování duší měly nějakou skutečnost, kdyby naše přání mohla řídit jejich proměny, chtěla bych se vrátit v jiné podobě, abych teď zase já ošetřovala a těšila stáří této citlivé a hodné bytosti! Ó moji přátelé! splaťte za mě můj dluh vůči ní; to je nejsladší daň, kterou můžete složit mé památce.

Pokud jde o můj majetek, nacházím ve svém rozhodnutí[12] tu výhodu, že jej zajistím tomu, komu náleží; přechází na mou dceru, která, i kdyby se zmocnili jmění jejího otce, by měla právo požadovat všechno, co je mým vlastnictvím a co se nachází pod pečetěmi; kromě toho by mohla vymáhat dvanáct tisíc liber, které jsem přinesla věnem, jak dosvědčuje svatební smlouva sepsaná u Duranda, notáře v Paříži na náměstí Dauphine, v únoru 1780. Dále pozemek, malý lesík a louku, které jsem koupila – podle možnosti, kterou mi dávalo psané právo, podle něhož jsem byla provdána – z prostředků pocházejících z různých položek mého vlastního jmění, z dědictví a splátek doložených, jak je uvedeno ve smlouvě sepsané roku 1791 u Dufresnoye, notáře v ulici Vivienne, a listinou, která je ve dvou vyhotoveních v mém bytě v Thézée[13] a ve Villefranche; to vše v úhrnu třinácti až čtrnácti tisíc liber.

Mám kromě toho asi tisíc tolarů v asignátech, které budou označeny; přeji si, aby se z této částky koupila mé dceři harfa, na kterou hraje a kterou mám pronajatou od Kolikera, výrobce hudebních nástrojů v ulici Fossés-Saint-Germain-des-Prés; je to poctivý člověk, s nímž se dá jednat a který snad trochu sleví ze sta tolarů, jež mi uvedl jako cenu. V každém případě chci raději, aby se peníze použily takto, než aby byly uschovány v hotovosti. Ctnosti jsou prvním pokladem, ale nadání patří k tomu, jak je dobře užívat. Nikdo netuší, jakou úlevu poskytuje hudba v samotě a v neštěstí a před kolika svody může uchránit v blahobytu. Ať učitelka harfy dochází ještě několik měsíců; potom, nebude-li možné pokračovat, bude malá, po-

12. Perroud: Tj. v jejím rozhodnutí předejít dobrovolnou smrtí soudnímu odsouzení. Zákon z 10. března 1793 totiž stanovil konfiskaci majetku jen pro odsouzené k smrti. Teprve 17. listopadu navrhl Maribon-Montaut, mimo jiné s odkazem na to, že Roland tím, že si vzal život, připravil republiku o svůj majetek, aby se konfiskace vztahovala na majetek „všech osob postavených pod obžalobu“. Návrh byl přijat a postoupen zákonodárnému výboru; Perroud nenašel, že by z něj vzešel dekret, Fouquier-Tinville se ho však dovolával při sebevraždě Clavièrově 8. prosince 1793.
13. Perroud: Theizé, farnost nedaleko Villefranche-en-Beaujolais, kde ležel Le Clos, venkovský statek Rolandových.

kud bude dobře využívat čas, umět dost, aby se tím bavila. Pod pečetěmi je výtečný klavír, koupený z mých úspor, a proto je stvrzenka na mé jméno, jak se ukáže v papírech; nesmí se opomenout jej požadovat. Pokud jde o kreslení, to musí být hlavním předmětem, k němuž je třeba obracet píli, studium a péči.[14] Našla jsem způsob, jak dát napsat jejímu strýci a kmotrovi,[15] a doufám, že učiní opatření, bude-li na svobodě, aby mému dítěti zajistil, co mu náleží. V takovém případě by má dcera, nebudouc bez prostředků, měla zajistit živobytí své věrné služebné; prosím ty, kdo ji povedou, aby na to dohlédli a rozhodli o tom. Moji ctihodní příbuzní Besnardovi[16] z ulice a ostrova Saint-Louis svěřili mému muži peníze, z nichž jsme jim vypláceli rentu; je možné, že neznají formality, které je třeba splnit, aby svou pohledávku doložili; bylo by třeba tyto ctihodné starce o tom poučit. Bylo by také třeba, aby občas vídali svou prapraneteř, která jim nahrazuje dítě a na níž budou nyní spočívat všechny jejich naděje.

Nikdy jsem neměla šperky, ale mám dva prsteny velmi skromné hodnoty, které mám po otci; odkazuji je na památku – ten se smaragdem adoptivnímu otci své dcery[17] a ten druhý svému příteli Boscovi.[18]

Nemám co dodat k tomu, co jsem nedávno vyjádřila šlechetné ženě, která je ochotna mě u mého dítěte zastoupit; služba, kterou mi ona a její manžel prokazují, ve mně vzbuzuje cit, který sahá až za hrob a pro který na tomto světě není slov.

14. Perroud cituje Faugèra: „Toto doporučení bylo přesně splněno; paní Champagneux [tj. Eudora] kreslila výborně a v posledních letech jejího života bylo kreslení opět jedním z rozptýlení, mezi něž dělila svůj čas vedle náboženských povinností, dobročinnosti a četby.“

15. Perroud: Kanovník Dominique Roland, bratr jejího muže, sídlící ve Villefranche. Několik dní nato, ve druhé polovině října, byl zatčen a 22. prosince 1793 odsouzen k smrti revoluční komisí v Lyonu.

16. Perroud: Prastrýc a prateta paní Rolandové, o nichž se často mluví v jejích dopisech sestrám Cannetovým a v *Soukromých pamětech*.

17. Perroud: Creuzé-Latouche. – Jacques-Antoine Creuzé-Latouche, poslanec Konventu, přítel Rolandových; spolu se svou ženou se po matčině zatčení ujal Eudory. „Šlechetnou ženou“ v následujícím odstavci je míněna jeho manželka.

18. Louis-Augustin-Guillaume Bosc d'Antic, přírodovědec, nejvěrnější přítel Rolandových; za Rolandova ministerstva byl správcem pošt. Paní Rolandová mu ve vězení svěřila rukopisy svých pamětí a roku 1795 je poprvé vydal.

Ať můj poslední dopis dceři upoutá její pozornost k tomu, co se zdá být jejím hlavním úkolem, a ať ji vzpomínka na matku navždy připoutá k ctnostem, které utěšují ve všem.

Sbohem, mé dítě, můj manželi, má věrná služebná, moji přátelé; sbohem, slunce, jehož zářivé paprsky vnášely jas do mé duše, tak jako jej přivolávaly na nebesa; sbohem, osamělé kraje, jejichž pohled mě tak často dojímal; a vy, venkované z Thézée, kteří jste žehnali mé přítomnosti, jimž jsem stírala pot, mírnila bídu a ošetřovala nemoci; sbohem, klidné pracovny, kde jsem živila svého ducha pravdou, poutala svou obrazotvornost studiem a v tichu rozjímání se učila vládnout svým smyslům a pohrdat marností.

Sbohem… Ne, jen od tebe jediného se neodlučuji; opustit zemi znamená přiblížit se k sobě.[19]

Poznámky k obžalobě girondistů

[Paní Rolandová je napsala v Sainte-Pélagie koncem října 1793, během procesu s girondisty, jako odpověď na Amarovu zprávu, která v něm posloužila za obžalobu.[20]]

Jestliže existovalo spiknutí proti jednotě a nedělitelnosti republiky, proti svobodě a bezpečnosti francouzského lidu, je zřejmé, že je mohli zosnovat jen přívrženci despotismu, ctižádostivci, kteří si chtěli osobovat moc nebo nabýt bohatství, nepřátelé lidstva.

19. Perroud: Bosc tyto dva řádky vypustil a poprvé je otiskli teprve vydavatelé roku 1864. Jakýsi čtenář si dovolil do rukopisu za slovo „Sbohem“ připsat „Buzote“. – Oslovení tedy patří Buzotovi.

20. Perroud: Proces s girondisty začal 24. října; na prvním líčení dal Fouquier-Tinville soudním písařem přečíst jako obžalobu (jinou listinu předložit neměl) samotnou zprávu, kterou Amar přednesl Konventu 3. října. Paní Rolandová, předvolaná jako svědkyně, byla 24. října přivedena do Justičního paláce, byla přítomna zahájení, vyslechla přečtení obžaloby a pak ji odvedli do kanceláře soudu, aby tam čekala, až na ni přijde řada. Líčení skončilo, aniž ji zavolali, byla odvezena zpět do Sainte-Pélagie, a protože byl proces, jak známo, uspíšen, už ji znovu nepředvolali. Tyto *Poznámky* tedy psala mezi 24. a 30. říjnem (dnem odsouzení Jednadvaceti); sama je datuje 28. října, Perroud se však domnívá, že správně mělo být 27. Napsala je tedy za tři dny a měla přitom jistě před sebou noviny z 25., 26. a 27. října, které Amarovu zprávu otiskly. Poslala je Mentellovi s dopisem, který končí slovy: „Teď, Jany, projděme si trochu tuto obžalobu, která povede na smrt nové Sidneye, za nimiž budu mít tu čest se ocitnout.“

Za takové se označují Brissot, Gensonné, Vergniaud, Guadet, Pétion, Gorsas, Buzot atd. Tito muži tedy museli při nejedné příležitosti projevit svou nenávist ke svobodě, svou lačnost po zisku, svou horlivost v honbě za úřady; zkrátka neřesti a zkaženost, jež jsou takovým bytostem vlastní. I kdybychom předpokládali, že si nasadili pokryteckou masku, není možné, aby jejich cíl zůstal skryt; jejich jednání je musí prozradit a jejich zájem se v něm musí jasně ukázat. Prozkoumejme, čím byli, podívejme se, jak jednali, a budeme moci posoudit, co se jim přičítá; potom bude na místě pustit se do hledání samotného *spiknutí*, které by se mohlo docela dobře podobat historce o *zlatém zubu*,[21] nebo se zúžit na známé snahy aristokratů a royalistů, projevující se od samého zrodu revoluce, jejichž příčina souvisí s podniky cizích mocností.

Kdo byli obžalovaní

Vezměme několik z těchto mužů v jejich soukromém životě před rokem 89, kdy vstoupili na scénu, jež se tehdy otevřela, a sledujme první kroky, které na ní učinili. Byli to většinou advokáti: jedni vynikali v soudní síni, jiní se proslavili v republice písemnictví; několik z nich, vážených jen pro bezúhonnost, kterou projevovali při výkonu svého povolání, vyneslo uznání, jež si taková bezúhonnost získává, na místo poslanců generálních stavů; někteří se konečně věnovali namáhavému, ale čestnému povolání novináře a odvážně bojovali proti despotismu, na nějž se tehdy útočilo.

Pétion, prostý v mravech, skromný ve svých potřebách, ženatý s rozumnou ženou, žil v Chartres, vážený svými spoluobčany, kteří ho znali od narození; už byl znám tou filozofií, jež záhy vyznačuje zdravou duši, a lidé měli za to, že ho postaví na pravé místo, když ho vyšlou do generálních stavů.

Buzot, jenž v Évreux vynikal přísnou poctivostí a předčasnou rozvahou, vzbuzoval důvěru a zasluhoval si vážnost ve věku, kdy tolik jiných nezná nic než zábavu. Chvíle, které nevěnoval advokacii, vyplňovala záliba ve studiu a samotářské zvyky přemýšlivého ducha, a mravy stejně mírné jako

21. Známá anekdota, kterou zpopularizoval Fontenelle v *Dějinách orákul* (1687): roku 1593 se rozšířila zpráva, že slezskému chlapci narostl zlatý zub; učenci o tom psali pojednání a vysvětlovali ten zázrak, dokud se neukázalo, že zub byl jen obratně potažen zlatým plíškem. Rčení označuje učené dohady o věci, která vůbec neexistuje.

čisté ho činily drahým jeho přátelům. Vřelost citu, snadnost výřečnosti a přísnost zásad způsobily, že byl uznán za hodna přednést ve stavech stížnosti a požadavky svého kraje.

Gorsas, otec početné rodiny, zakládá hned v prvních dnech revoluce periodický list,[22] v němž bojuje proti dvoru, tehdy ještě mocnému, věnuje se obraně práv lidu, snaží se je upevnit a nikdy neopomene se jich dovolávat.

Brissot,[23] spisovatel od mládí, hlásal svobodu za despotismu, lidskost pod tyranií, přivolával revoluci svými přáními a připravoval její hnutí protesty proti tehdejším zlořádům. Za trest za svou upřímnost okusil vězení, a protože se víc zabýval mravními či politickými pravdami než péčí o vlastní jmění, pustil se do několika nešťastných podniků, z nichž vyšel stejně chudý nebo ještě chudší, než do nich vstoupil. Revoluce byla signálem jeho veřejného života; vrhl se na tuto dráhu uprostřed bouří, rozebíral zásady, nešetřil osoby, které mu připadalo, že je porušují, a neúnavně pracoval pro věc veřejnou.

Zastavím se na chvíli u těchto čtyř osobností: první dva zasedali v Ústavodárném shromáždění, Brissot byl zvolen do Zákonodárného shromáždění, všichni se stali členy Konventu. Je jediná okolnost, kdy by si odporovali? Osobovali si nějakou moc? Měli z něčeho zisk? Usilovali o nejvyšší moc pro sebe nebo pro své přátele?

Pétion a Buzot sloužili v Ústavodárném shromáždění svobodě s horlivostí a vytrvalostí, které jim vynesly nenávist aristokracie a přízeň lidu; ta přízeň je však vrtkavá, nenávist nikdy nevyhasne a brzy zesílí přispěním všech závistivců, jejichž výpady bezprostředně následují každý úspěch. Buzot, zvolený v Évreux k trestnímu soudu, dal povinnostem v rodném kraji přednost před týmž úřadem v Paříži, jehož pobyt by svedl ctižádostivce; zachoval si svůj charakter před očima svých spoluobčanů i nepřátel, které si mezi nimi svým občanským smýšlením udělal; zasloužil si, aby byl znovu

22. Perroud: *Le Courrier de Versailles à Paris et de Paris à Versailles*, založený 5. července 1789, který pod různými obdobnými názvy (*Le Courrier de Paris dans les provinces*, *Le Courrier des 83 départements* aj.) vycházel až do 31. května 1793. – Antoine-Joseph Gorsas, novinář a poslanec Konventu, byl popraven 7. října 1793 jako první z girondistických poslanců.

23. Jacques-Pierre Brissot (1754–1793), publicista a vůdčí postava girondistů, jimž se podle něho také říkalo „brissotinové“; roku 1784 byl na několik měsíců uvězněn v Bastille, od roku 1789 vydával list *Le Patriote français*. Byl popraven 31. října 1793 spolu s dalšími girondisty.

zvolen poslancem, tentokrát do Konventu, když předtím založil ve svém městě lidovou společnost, nezbytnou hráz proti úsilí despotismu spoutaného, ale nezdolaného. Nelze říci, že by měl na mysli toto znovuzvolení nebo nějaké jiné uplatnění po odchodu z Ústavodárného shromáždění, a totéž platí o Pétionovi, neboť právě tito dva muži prosadili dekret, jenž poslancům tohoto shromáždění po čtyři roky zakazoval zastávat jakýkoli úřad a být znovu zvoleni.[24]

Žádali dokonce lhůtu šesti let, a při revizi byl tento dekret navzdory jejich úsilí o jeho zachování zrušen. Hle tedy Buzot[25] se vrací do Konventu stejně čistý, jako vyšel z Ústavodárného shromáždění; nechme ho tam; později uvidíme, jak se v něm choval a zda muž, který vzdoroval všemu křiku a všem urážkám, aby hájil své názory, i kdybychom připustili, že se v některých z nich mýlil, mohl být pokrytec, ctižádostivec a spiklenec.

Pétion byl vynesen do úřadu pařížského starosty přízní lidu; udržel si jej až do doby po 10. srpnu, spolu s nenávistí dvora, která se projevovala při všech příležitostech až do té poslední. Teprve nedávno si kdosi vymyslel, že byl v Tuilerijském paláci, aby jej bránil, ačkoli se vědělo, že tam byl vystaven nebezpečí; teprve nedávno se vymyslela pomluva, že dal *Mandatovi*[26] rozkaz střílet do lidu. Ptám se, k čemu by byl Pétion, nenáviděný dvorem a milovaný lidem, zradil lid a posloužil dvoru, zrovna když byl dvůr blízko pádu? Měl snad on, který bojoval s dvorem v době jeho moci a získal si popularitu, nějaký důvod o ni přijít, když měl lid navrch? Ponechávám stranou filozofa a horlivého občana, beru jen člověka, a je vidět, že i z hlediska ctižádosti a zájmu by jednání přisuzované Pétionovi nemělo zdravý rozum; a nebyl-li příliš poctivý na to, aby tak jednal, nebyl přinejmenším tak hloupý. Svým úřadem nemohl stát v čele povstání; bylo nutné, aby byl držen doma pod stráží a aby mu svázali ruce, aby proti němu nemohl zasáhnout. Lehkomyslníci z Komuny na to zapomínali, a

24. Perroud: Zasedání 16. a 17. května 1791. Paní Rolandová tu zapomíná, že první návrh podal Robespierre a Pétion s Buzotem ho jen podpořili.

25. Perroud: Dne 13. srpna byly neslučitelnosti stanovené dekretem ze 17. května zmírněny; Buzot aspoň dosáhl toho, že před jakýmkoli znovuzvolením musela uplynout dvouletá lhůta.

26. Antoine-Jean Galiot de Mandat, velitel pařížské národní gardy, který v noci na 10. srpna 1792 organizoval obranu Tuilerijského paláce; ráno byl povolán na radnici před povstaleckou Komunu a cestou zavražděn.

vzpomínám si, že Lanthenas[27] šel dvakrát ze starostenského úřadu na radnici říct, ať tedy postaví k jeho sídlu silnou ozbrojenou stráž.

Zpravodaj neřekl ani slovo o zářijových masakrech;[28] vyhnul se úskalí přijmout jakoukoli verzi, neboť montagnardi hájili verze protichůdné. Když Roland tyto masakry odsuzoval, jakobíni říkali, že byly dílem lidu a jeho pomsty, a pokládali za zločin jim netleskat; a když pravice, Pétion a ostatní, prosadili dekret, aby byli jejich původci stíháni, nazvali Pétiona a pravici nepřáteli lidu a svobody. Ale od té doby, co tento dekret[29] upadl v zapomnění, co jakobíni triumfují a Dvaadvacet je proskribováno, sami jakobíni, s Hébertem v čele, drze tvrdí, že tyto masakry byly hanebným dílem Pétionovým!

Guadet, *Vergniaud*, *Gensonné*,[30] vážení pro své nadání, známí v Bordeaux svou láskou k revoluci, přišli do Zákonodárného shromáždění; byli v něm prvními v nadání, a tento druh aristokracie jim nadělal víc nepřátel, nebo nepřátel nebezpečnějších, než kolik by jim jich byl způsobil nedostatek občanských ctností. Zasedali v předsednickém křesle 10. srpna, kdy by se slabí třásli zastupovat shromáždění v tak kritické chvíli, a člověk musí být velmi prolhaný, aby se pokoušel jim vyčítat umírněnost a míru, kterou v tomto pozoruhodném období zachovali ve svém jednání. Brissot se s nimi ovšem přirozeně sblížil, protože s nimi měl víc společného než s kýmkoli jiným, tak jako se v době Ústavodárného shromáždění, jehož členem nebyl, sblížil na základě shodných zásad s jejich zastánci; jako krajan a přítel

27. François-Xavier Lanthenas, lékař a dlouholetý důvěrník Rolandových, poslanec Konventu. Perroud upozorňuje na roli Lanthenase, „famula“ Rolandových, a odkazuje na místo pamětí, kde paní Rolandová vzpomíná, že 10. srpna šla za paní Pétion na starostenský úřad, aby s ní sdílela nebezpečí.

28. Ve dnech 2.–6. září 1792 vtrhli ozbrojenci do pařížských věznic a po narychlo improvizovaných „soudech“ povraždili přes tisíc vězňů, z nichž většinu tvořili obyčejní trestanci. Roland je v Konventu ostře odsoudil, což mu vyneslo trvalou nenávist Hory a Komuny.

29. Perroud: Dekret z 20. ledna 1793, vydaný na Gensonného návrh, avšak pozastavený pozdějšími dekrety z 8. února, 16. června a 19. července.

30. Marguerite-Élie Guadet, Pierre-Victurnien Vergniaud a Armand Gensonné, advokáti z Bordeaux a poslanci departementu Gironde v Zákonodárném shromáždění i v Konventu; podle jejich departementu dostala celá skupina jméno girondisté. Vergniaud, nejslavnější řečník shromáždění, a Gensonné byli popraveni 31. října 1793, Guadet byl dopaden v Saint-Émilionu a popraven v Bordeaux v červnu 1794.

Pétionův se stýkal s těmi z jeho kolegů, kteří hájili tutéž věc, pro jejíž vítězství psal svůj list.

Brissot, Martovo pole a válka

Sdílel omyl mnoha lidí o Lafayettovi;[31] či spíše se zdá, že Lafayette, zprvu stržený zásadami, které jeho rozum přijal, neměl dost pevnosti charakteru, aby je hájil, když se boj stal obtížným; anebo snad, vyděšen následky příliš velké převahy lidu, pokládal za rozumné nastolit jakousi rovnováhu. Faktem je, že Brissot, který v soukromí dokonce vyznával republikánství, ho ještě dlouho nepovažoval za vinného, když už se jím v očích nejhorlivějších stal. Veřejně ho však odsoudil a ohlásil svůj rozchod s ním už před aférou na Martově poli. Tady si zpravodaj tak málo zakládá na přesnosti, že plete data; nechává Brissota přijít k jakobínům v březnu 91, aby připravil aféru na Martově poli, k níž došlo v červenci a kterou vyvolal jedině králův útěk a návrat, k nimž došlo v červnu.[32] Ostatně se ví, že Brissot nepřišel k jakobínům podněcovat k sepsání petice, ale že tam přišel, protože byl jmenován jedním z komisařů, kteří ji měli sepsat: vzpomínám si, že jsem ho druhého dne slyšela vyprávět, jak Laclos,[33] komisař spolu s ním, si stěžoval na tak silnou bolest hlavy, že nemohl držet pero, a požádal Brissota, aby je držel on; jak tentýž Laclos navrhoval vložit článek, který ohlašoval s nenuceným výrazem, ale který by byl příznivý vévodovi Orleánskému; a jak jej Brissot rozhořčeně odmítl a místo něj vložil ten, který vyzýval k republice, pro niž byla ta chvíle tou pravou a mohla být velmi drahocenná. Ví se také, že když shromáždění rozhodlo ve prospěch krále, jakobíni místo aby poslali petici na Martovo pole, dali tam prostřednictvím delegátů své společnosti vzkázat, že už není důvod ji podávat, protože zákon

31. Marie-Joseph de La Fayette, hrdina americké války za nezávislost a velitel pařížské národní gardy v letech 1789–1791; 17. července 1791 nechal gardu střílet do davu na Martově poli. Po 10. srpnu 1792 přešel k Rakušanům, kteří ho věznili až do roku 1797.

32. Po nezdařeném útěku královské rodiny do Varennes (20.–21. června 1791) sepisovali jakobíni a kordeliéři petici žádající králův sesazení; 17. července 1791 dal pařížský starosta Bailly vyhlásit stanné právo a národní garda střílela do lidí shromážděných k podpisu na Martově poli. Perroud: Paní Rolandová zde původně napsala: „Není o nic přesnější, pokud jde o jeho další vystoupení u jakobínů, kdy hájil nutnost vyhlásit válku; klade je do ledna 92: byla jsem tam přítomna, byla jsem už nějaký čas v Paříži.“ Potom tyto řádky přeškrtla.

33. Pierre Choderlos de Laclos, autor *Nebezpečných známostí*, tehdy sekretář a důvěrník vévody Orleánského.

byl vynesen. To se odehrálo v sobotu. Viděla jsem ty delegáty přijít na Martovo pole, kde jsem byla v poledne se třemi či čtyřmi sty lidmi, ne víc, a kde na oltáři vlasti řečnil kordeliér, malý hrbáček Verrières, a jiní. Teprve druhý den, v neděli, se ráno odehrála tragická fraška se dvěma oběšenými muži, kdy tam nebylo shromážděno ani třicet lidí, a tehdy jsem slyšela, jak ji dosti věrohodně přičítají koalici Lamethů[34] a dalších, kteří chtěli mít příležitost ukázat sílu a zastrašit terorem. Neděle skutečně přilákala mnoho lidí, které tam přivedla nejasná pověst o petici, zatímco zpráva o oběšení se ještě nerozšířila; Robert se opravdu pustil do sepisování jedné petice; dokončil ji a dával ji podepisovat, když byla nasazena ozbrojená moc, v důsledku udání u shromáždění a prudkého dopisu, který v té souvislosti napsal Charles Lameth, tehdy předseda, pařížské Komuně o nutnosti potlačit strašné nepořádky, jichž se stali obětí dva lidé. Tak ranní vražda, spáchaná takřka pokradmu, posloužila za záminku ke střelbě do lidu shromážděného po obědě; na radnici byl vyvěšen rudý prapor,[35] zavládl strach, začalo zatýkání, a to připravilo vítězství revizionistů, kteří chtěli posílit dvůr. Jistě! stačí si přečíst tehdejšího *Patriota*, aby se posoudilo, zda je možné, aby Brissot, který aféru na Martově poli odhalil, podporoval lid a vedl válku s revizionisty, byl zároveň jejich spoluviníkem. To obvinění je pobuřující! Ale tak je tomu od začátku do konce v celém tomto díle nepravosti.

Nebudu zde rozebírat otázku války; ta byla obdobím velkého rozkolu mezi vlastenci: Robespierre, vznětlivý, žárlivý, dychtící po popularitě, závidějící úspěchy druhých, panovačný povahou i zaujetím pro sebe sama, se postavil do čela strany, která odporovala vyhlášení války. Je třeba si přečíst projevy o této otázce: zdálo se mi, že celkově byla většina osvícených lidí pro a zastávala Brissotův názor; jisté je, že dvůr se tomu velmi vzpíral a že krále jeho rada do toho svým způsobem dotlačila. Král mohl čekáním jen získat: nepřátelé se v klidu připravovali a naše nečinnost by nás jim vydala bez obrany. Robespierre Brissotovi tento triumf neodpustil. Od té chvíle

34. Bratři Alexandre a Charles Lamethové, spolu s Adrienem Duportem a Antoinem Barnavem vůdci konstitučních monarchistů („triumvirát“), kteří se v červenci 1791 odštěpili od jakobínů a založili klub feuillantů; Charles Lameth byl tehdy předsedou Ústavodárného shromáždění.

35. Rudý prapor vyvěšený na radnici znamenal podle zákona z října 1789 vyhlášení stanného práva, po němž směla ozbrojená moc rozehnat shromáždění silou. Následná vlna zatýkání umlčela demokraty a usnadnila cestu „revizionistům“, tj. umírněným, kteří v létě 1791 revidovali ústavu, aby posílili postavení krále.

padly všechny ohledy. Chytal se už jen všech nevyhnutelných či jiných neštěstí, která přišla, aby z nich dělal zločiny stoupencům války; přehánění vášně se postupně změnilo v rafinovaný systém pomluv, hluboce promyšlený a zarputile prováděný. Brissot už nesměl pochválit žádného člověka, aby to nebylo vyloženo jako proradnost, jestliže se ten člověk později odchýlil z pravé cesty. Brissot měl tehdy v ministerstvu lidi, s nimiž se stýkal[36] a kteří si ho vážili: další důvod k nedůvěře a žárlivosti. Tito ministři, čestně propuštění dvorem, byli po jeho pádu povoláni zpět; Brissot byl jedním z mála nadaných mužů, kteří v té chvíli měli ve shromáždění určitý vliv; Brissot se Robespierrovi jevil jako mocná osobnost a Robespierre přísahal, že ho zničí, a mohl na tom v klidu pracovat, neboť důvěřivý Brissot nepřestával spoléhat na čistotu svých úmyslů, jako by veřejnost nemohla být v tomto ohledu oklamána, a nemohl se odhodlat chodit k jakobínům bojovat s věčným řečníkem, který ho k smrti nudil. Pohrdl svým protivníkem, a ten ho porazil. Ale kdo by byl uvěřil takové slabosti Konventu a takové tuposti lidu? Ti, kdo se nenechávají strhnout událostmi dne a najdou si čas často znovu číst dějiny a přemýšlet o nich, srovnávajíce minulé s přítomným. Neviděla jsem v revoluci jediného muže v úřadě, který by tak činil; je to proto, že člověk má opravdu sotva čas žít a stačit na všechno, co mu každý den ukládá, leda by si rozvrhoval hodiny s výjimečnou přísností, obtížnou a vzácnou.

Dopis Gensonného a spol. Ludvíku XVI.[37] může být vykládán jako zrada jen tou nejvýslovnější zlovůlí. Tehdy si jistě nikdo nebyl jist šťastným výsledkem revoluce; moudří si tedy přáli, aby král pochopil nutnost uvést ústavu v chod a rozhodl se vzít zpět, aby je udržel, ministry, kteří ji upřím-

36. Perroud: Rolanda, Clavièra atd. – Byl to on, kdo sestavil ministerstvo z 23. března 1792. (Tzv. vlastenecké či girondistické ministerstvo, v němž byl Roland ministrem vnitra a Clavière ministrem financí; král je propustil 13. června 1792.)

37. Perroud: Koncem července 1792 pověřil Thierry de Ville-d'Avray, komorník Ludvíka XVI., malíře Bozea, který se znal s Gensonném, aby u něho učinil nabídky ke sblížení girondistických předáků s králem. Na schůzce Thierryho s Gensonném, Guadetem a Vergniaudem se dohodlo, že girondisté vyloží své podmínky v memorandu ve formě dopisu Bozeovi, který bude předložen králi; mezi podmínkami bylo povolání odvolaných „vlasteneckých“ ministrů. Konečné znění sepsal Gensonné a podepsali je všichni tři. Ludvík XVI. podmínky odmítl a události šly dál svým během. Jednání, v němž Boze zprostředkoval, však 3. ledna 1793 v Konventu odhalil Gasparin a tato epizoda nemálo přispěla ke zkáze girondistů. Boze byl za teroru uvězněn a 27. srpna 1794, měsíc po Robespierrově pádu, osvobozen.

ně chtěli provádět. Ti už prokázali, co umějí, a žádost o jejich povolání nebyla krokem soukromého zájmu, ale výrazem všeobecného přání. Roland sám se o tomto dopise poslanců dozvěděl teprve v poslední době a pravděpodobně by o něm nikdy neslyšel, kdyby se o něm nebyl dozvěděl spolu s veřejností.

Obvinění vznesená proti Rolandovi

Zastavme se však u obvinění, jež jsou proti Rolandovi vznesena v této *obžalobě*, která bude hanbou století i lidu, jenž jí mohl buď tleskat, nebo ji hlasitě neodsoudit.

> *„Hned nazítří po 10. srpnu,“ praví se v ní, „vylepovali Gensonné a jeho frakce štvavé pamflety proti těm, kdo přispěli k pádu trůnu, proti jakobínům, proti generální radě Komuny, proti pařížskému lidu; bylo uvedeno do činnosti pero Louvetovo, pera Brissotova a Champagneuxova; u Rolanda byly viděny obrovské balíky těchto pamfletů; byl viděn jeho dům, jak se zabývá jejich rozšiřováním.“*

Tu tirádu jsem si přečetla dvakrát, nemohla jsem pochopit, jak se ji kdo odvážil napsat. Gensonné, pokud vím, nikdy nic nedal vylepit; Louvet redigoval *Sentinelu*;[38] ta sbírka existuje, velmi posloužila revoluci a je ustavičným vyvrácením všech těchto tvrzení; nic nedýchá víc svobodou, velkými a moudrými zásadami, nenávistí ke všem tyraniím, láskou k rovnosti. Roland přispěl stejně jako kdokoli jiný, ba možná víc než kdokoli, k tomu, aby získal všechny duchy pro revoluci; jeho oběžníky také existují; ať si je tedy přečtou a ať citují něco, co by nebylo přímo výtečné. Champagneux rozesílal jen samotné listiny tištěné na příkaz shromáždění, nikdy v nich nebyla provedena sebemenší změna: opačný předpoklad je stejně hloupý jako ohavný. Předně to bylo nemožné: netiskl je Roland, ale autoři u Baudouina, tiskaře shromáždění, od něhož si ministr objednával určitý počet výtisků; za druhé to bylo zbytečné, neboť i kdyby vybíral, mohl přece rozeslat menší počet toho, co se mu zdálo horší; a konečně, kdyby došlo k

38. *La Sentinelle*, plakátový list, který od května 1792 redigoval Jean-Baptiste Louvet de Couvray, autor románu *Les Amours du chevalier de Faublas* a girondistický poslanec; na podzim 1792 jej podporovalo ministerstvo vnitra. Louvet po 2. červnu unikl a teror přežil.

sebemenší nevěrnosti, dotčení by nečekali víc než rok, aby si na ni stěžovali a dokázali ji. Co tedy znamená tato směšná tiráda?

— Přece jsem to uhodla: to si žádá jistý výklad.

Při revolučních hnutích nejsou nejčinnější lidé vždy nejčistší: kolik tvorů se dere dopředu jen proto, aby se stali něčím? Ty je třeba nechat jednat spolu s ostatními; jakmile je však cíl hnutí splněn, je třeba rychle nastolit pořádek, aby se předešlo rozkladu. Komuna ustavená 10. srpna posloužila k pádu tyrana, to bylo správné; ale mnozí z jejích členů se dopustili různých výstřelků; v Tuileriích i jinde došlo k mnoha krádežím a rabování; později dostala tato Komuna peníze na zásobování; bylo na ministru vnitra, aby požadoval vyúčtování a předal je zákonodárnému sboru. Roland tedy na Komunu naléhal, aby mu je předložila; Komuna nechtěla, a ještě méně mohla, je složit; Roland to musel oznámit shromáždění, aby učinil spravedlnosti zadost a aby nebyl sám obviněn. Kdyby shromáždění mělo sílu, ani by nebylo na tuto chvíli čekalo, nebo by se jí aspoň chopilo, aby Komunu obnovilo; byla by to politická operace spravedlivá a nutná. Ale Danton, který Komuny využíval, byl ministrem; měl ve shromáždění přívržence; dal svůj nástroj zachovat. Roland tak zůstal v obtížném postavení: obvinitelný, kdyby vyúčtování nepožadoval, nenáviděný, kdyby je požadoval dál; jeho poctivá povaha nemohla váhat, jeho rigorismus tomu snad dodal ještě víc slavnostnosti, a když byl pověřen předložit shromáždění zprávu o stavu Paříže, neměl shovívavost k omylům, hloupostem a proviněním Komuny. Těch bylo mnoho: Komuna se stala jeho nepřítelem; a tak měl proti sobě nenávist činorodých lidí, kteří měli u lidu pověst vlastenců od 10. srpna, ničitelů tyranie. Připojte k nim ty, které rozkrádač Danton poštval proti kolegovi, jehož přísnost mu překážela, a který navíc odsoudil zářijové zločiny, další dílo části Komuny, Santerra[39] atd. Připojte k nim ještě ty, které žárlivý Robespierre chystal proti všem Brissotovým přátelům, a najdete značný dav: buď provinilců, kteří potřebovali svrhnout svého dozorce a udavače, nebo přepjatců zaujatých pro vlastence od 10. srpna, kteří neviděli, co je na dně pytle, nebo lidí, kteří měli zájem je podporovat,

39. Perroud: Antoine-Joseph Santerre, sládek z předměstí Saint-Antoine, od 10. srpna velitel pařížské národní gardy, roku 1793 nešťastný generál ve Vendée. Jeho nečinnost během zářijových masakrů se nezdá být pochybná.

nebo nevědomců, které si získali, a k tomu několik závistivých vůdců, kteří dovedli využít prostředek, jak svrhnout muže, jenž měl vliv. To je původ strany, která se rozrostla o všechny nováčky, kteří přijeli do Konventu, příliš cizí Paříži nebo státním záležitostem, aby dobře posoudili, jak se věci mají, a o všechny ty, jejichž samolibost se podráždila proti význačným poslancům, kteří byli s Rolandem přirozeně spjati, protože lidé stejného ražení se spolu rádi stýkají. Kdybych měla víc času, sledovala bych tuto stranu ve všech jejích rozvětveních a ukázala prstem na její podniky; ale to stačí, aby se naznačila cesta k hledání a poznání.

Nyní je jasné, že tato strana, dnes vládnoucí, jejímž mluvčím je Amar, nazývá *pamflety* spisy, v nichž Roland podával zprávu o stavu Paříže, požadoval od Komuny vyúčtování, vystavoval veřejnému rozhořčení zářijové zločiny a hlásal nastolení pořádku, aby revoluci získal všechna srdce, což je těžší než zabíjet lidi, jak to dělají tito pánové. Tyto domnělé pamflety se neuvádějí, protože by si tím spálili prsty; ale deklamuje se o rozšiřování jakýchsi pamfletů a veřejnost věří, že kdo vznáší takové obvinění tak hlasitě, musí k tomu mít důvod; tleská síle deklamace a myslí si, že je pomstěna, když se vraždí její obránci.

Tajné srozumění s Prusy je výstřednost, pro kterou nelze najít slov, a Brunšvik se musí dobře bavit, když vidí, jak jsou z přátelství s ním obviňováni lidé, kteří proti němu tak dobře válčili. Stačí si přečíst dopis, v němž se Roland údajně přiznává k úmyslu opustit Paříž,[40] a uvidí se, čemu je třeba věřit, zvlášť co do úmyslu otevřít Brunšvikovi cestu. Vím, že pro případ, že by se Prusové k Paříži hodně přiblížili, se jednou nadhodila otázka, co by bylo vhodné učinit a zda by bylo moudré, aby toto město opustila národní reprezentace, na níž záviselo celé státní těleso; ale rozprava byla letmá, hypotetická, ještě víc, než snad měla být; žádný z ministrů svým kolegům nevyhrožoval; to Danton si po události vymyslel, že z toho udělá udá-

40. Perroud: Amar ve své zprávě vyčítal girondistům, že v prvních zářijových dnech roku 1792, když se blížili Prusové, pomýšleli na přesunutí vlády z Paříže za Loiru, a dodal: „Přiznání tohoto záměru je obsaženo v Rolandově dopise Národnímu konventu…“ Dopis je z 30. září (*Moniteur* z 1. října). Roland v něm nepřiznává, že by takový návrh byl podán, nýbrž že se o té otázce jednalo. V žádném případě to však nebylo, jak se Amar odvážil tvrdit, proto, aby se Francie vydala vévodovi Brunšvickému. – Karel Vilém Ferdinand, vévoda brunšvický, velel v létě 1792 pruskorakouskému vojsku, které vtrhlo do Francie; jeho manifest z 25. července hrozil Paříži zkázou, pokud se králi něco stane.

ní,[41] jednak aby si z toho udělal zásluhu, jednak aby Rolandovi uškodil. Mám tyto věci velmi živě v paměti, protože jsem o nich slyšela mluvit svého muže, když se vracel z rady, která se tehdy konala u něho. Pokud jde o to velké hnutí pařížských občanů, ví se, že posloužilo za rouško zářijovým zločinům a že republiku zachránil Kellermann svým činem z 20. téhož měsíce.[42]

Neméně směšné je vidět, jak se tehdejší vláda obviňuje, že chtěla vyhladovět lid; nikdy za Rolandova ministerstva nebyly potraviny tak vzácné a tak těžko k sehnání, jako se staly od té doby: jeho starostlivost v tomto ohledu byla nesmírná a lze si přečíst, co říkal o špatné správě, jíž se v této věci vyznačovala pařížská Komuna.

Je to hanebná a nesmyslná pomluva tvrdit, že Roland použil k podplácení pisatelů peníze, které dostával na zásobování. Za prvé, tyto peníze se mu nikdy nedostaly do rukou; mohl s nimi nakládat jen poukázkami na státní pokladnu s uvedením jejich účelu; za druhé z těchto peněz předložil vyúčtování, předkládal je každý měsíc, zopakoval je při svém odchodu, vše doložené účetními doklady, a nepřestával žádat, aby o nich byla podána zpráva. Byla prozkoumána; nebylo však o nich co říci než dobré, a Hora nikdy nechtěla připustit, aby byla zpráva podána. Stačí se zeptat *Dupina*,[43] poslance, jednoho z komisařů pověřených přezkoumáním; stačí se zeptat *Saint-Aubina*, komisaře pro účetnictví, jehož pomoci využili komisaři Konventu při této práci, která trvala dva měsíce a byla vedena s puntičkářstvím a s touhou najít chyby, aniž se jim to podařilo. Za třetí a konečně, Rolandovi bylo na tisky a spisy dáno jen sto tisíc liber, z nichž za šest měsíců utratil pouhých *třicet čtyři tisíce*, z nichž rovněž předložil vyúčtování, zatímco zbytek zůstal ve státní pokladně, jak dokazuje výkaz toho, co z ní bylo vydáno.

41. Perroud odkazuje na podrobnou výpověď Fabra d'Églantine z 28. října v procesu s girondisty; paní Rolandová ji však nemohla znát a Perroud nenašel stopu, že by se Danton v tomto smyslu vyjadřoval. – Philippe-François-Nazaire Fabre d'Églantine, básník a dramatik, byl za Dantonova ministerstva jeho tajemníkem.

42. Perroud: Bitva u Valmy. – Dne 20. září 1792 zastavila francouzská vojska generálů Kellermanna a Dumourieze u Valmy postup pruské armády; nazítří se sešel Konvent a vyhlásil republiku.

43. Perroud: André Dupin (1744–1833), poslanec Konventu za departement Aisne, člen výboru pro přezkoumání účtů. Na základě jeho zprávy byli generální pachtýři daní (mezi nimi Lavoisier) postaveni před revoluční tribunál.

Je třeba zlé vůle, jakou lze sotva pochopit, aby se šířily tak nehorázné lži! Roland u sebe nezřídil žádné nové kanceláře; pověřil několik úředníků rozesíláním zásilek, jež měl na starosti, a nikdy ničemu nedal jméno *formování veřejného ducha*;[44] tu chiméru si nejdřív vymysleli jeho nepřátelé a potom ji pokřtili po svém. Já jsem se nikdy do ničeho nemíchala, tím méně jsem něco řídila; ať to dokážou, jestli mohou. Roland neměl se svými kolegy nic společného, pokud jde o finanční záležitosti, stejně jako se jeho kolegové nemíchali do rozesílání jakéhokoli spisu; nelze uvést jediný spis rozeslaný Rolandem, který by neměl za cíl získat lidi pro revoluci 10. srpna, místo aby ji hanobil. Roland neměl žádnou pravomoc nad poštovní správou, aby mu mohla cokoli zadržovat, a správci by se nikdy nemohli, aniž by se zničili, propůjčit k tak ohavnému manévru; a kdyby se o to jen pokusili, jak by je za to nebyli potrestali, je, kteří byli tak pronásledováni, které sice připravili o místa,[45] ale jejichž osoby kompromitovat nedokázali?

44. Perroud: *Almanach national* na rok 1793, tištěný v době, kdy byl Roland ministrem, však v přehledu kanceláří jednotlivých ministerstev uvádí: „Ministerstvo vnitra. Generální kancelář sekretariátu a expedice ministerstva. Občan Antoine-François Letellier… Korespondence týkající se formování a šíření veřejného ducha, jíž je A.-F. Le Tellier zvlášť pověřen.“

45. Mezi správci pošt byl i Bosc, přítel Rolandových. Perroud: Bosc byl ve funkci nahrazen od 14. září.

II. Proti obžalobě girondistů, výslech a obhajoba (říjen–listopad 1793)

[Pokračování Poznámek k obžalobě girondistů, které paní Rolandová psala ve vězení Sainte-Pélagie v posledních říjnových dnech roku 1793, zatímco před revolučním tribunálem probíhal proces s jejími přáteli.]

Je nepravda, že by Roland potlačil cokoli, jehož *rozesílání* bylo nařízeno; sama jsem viděla, jak se expedují Maratovy projevy. Stejně tak je nepravda, že by kterýkoli z nich byl zkomolen, ba že by to vůbec bylo možné; řekla jsem to už výše; ukázala jsem, že by to bylo stejně nemožné jako nepravděpodobné a že by se s udáním nečekalo až do dneška, kdyby se to stalo byť jen jedinkrát; a konečně, že ani dnes, kdy má kdosi tu drzost to tvrdit, se nikdo neodváží a ani nedokáže uvést jediný případ.

Ale jak znamenitá je to předběžná opatrnost, obvinit Rolanda a *Moniteur*,[1] že přesunutím jediného slova nechávali montagnardy v očích celé republiky *blouznit*! Když nemohou zničit dějiny, chtěli by aspoň zabránit, aby se věřilo jejich pramenům! Ach, dobrý Bože! I kdyby po nich nezůstalo nic než jejich pomluvy a jejich činy, ohavnost lži by vždycky prosvitla! Pravdu lze na několik let umlčet, ale udusit ji nelze, a právě úsilí vynakládané na to, aby byla zničena, prozrazuje a dosvědčuje, že je.

Rolandovi se přičítá za zločin objevení železné skříně[2] a s oblibou se předpokládá, že z ní něco vyňal, aby tak zakryl nedostatek důkazů, jež proti takzvané Brissotově frakci nelze předložit. Roland však měl svědky a Ro-

1. Perroud: *Moniteur* založil Panckoucke 24. listopadu 1789 a v té době to ještě nebyl polooficiální list (stal se jím až koncem roku 1799). Od 10. srpna 1792 v něm zpravodajství ze shromáždění psal Rabaut-Saint-Étienne. Amar mu ve své zprávě vyčítal: „Často přidáním, ubráním nebo přesunutím jediného slova nechával v očích celé Evropy *blouznit* všechny obránce Francouzské republiky.“ Paní Rolandová tu Amarův výraz ironicky přejímá.

2. Tajná skrýš ve zdi královských komnat v Tuileriích, v níž Ludvík XVI. ukrýval svou tajnou korespondenci; byla otevřena 20. listopadu 1792 a nalezené listiny posloužily jako jeden z hlavních důkazů v procesu s králem. Perroud uvádí, že otištěny jsou i svědecké výpovědi zámečníka a architekta z 1. prosince 1792, které potvrzují Rolandovo líčení.

land si nikdy neprotiřečil. Zámečník jménem Gamain,[3] usazený ve Versailles, oznámil, že ho Ludvík XVI. zaměstnal ke zhotovení malé skrýše ve svých komnatách v Tuileriích; nevěděl, zda v té skrýši něco je. Roland měl nad Tuileriemi dozor; byly svěřeny jeho péči i se vším, co obsahovaly; vezme s sebou Gamaina a architekta Heurtiera,[4] muže úctyhodného, odebere se do královských komnat, kde v průchodu mezi dvojími dveřmi Gamain zvedne dřevěný obkladový panel a odkryje malá železná dvířka; Roland mu je dá otevřít; zakrývala otvor ve zdi, v němž leží svazky papírů. Roland zavolá sluhu, dá přinést ubrousek, vytáhne svazky, aniž je rozváže, vrhne pohled na jejich nadpisy, které ohlašovaly korespondenci s generály a s jinými osobami, vloží je do ubrousku, stále v přítomnosti Heurtiera a Gamaina, dá balík nést svému sluhovi a odebere se do Konventu, kde je úředně odevzdá. Když procházel komnatami, potká jednoho poslance, který se ho ptá, co to nese. „Dobré věci," odpověděl, „které jdu odevzdat Konventu." Je třeba dodat, že když Konvent svěřil zámek se vším, co obsahoval, do odpovědnosti ministra vnitra, zřídil navíc komisi z několika svých členů, která měla prozkoumat písemnosti a tiskoviny nalezené tam při vpádu a shromážděné v jedné části budovy. Členové této komise se hněvali, že je ministr k objevu nepřizval; ministr nenalezl nic prostšího, než na Gamainovo udání místo prohlédnout, a když tam našel papíry, neprodleně je předložit Konventu. Počínal si jako poctivý muž bez podezíravosti; nejednal jako politik, který všechno předvídá a šetří cizí ješitnost. Roland v této věci nemá žádnou skutečnou vinu, ale dopustil se chyby v postupu a v opatrnosti. Dodejme, že mezi členy komise v zámku byl jakýsi Calon, osoba, jíž Roland pohrdal a s níž měl občas potíže, protože tito poslanečtí komisaři chtěli rozšiřovat svou moc a převracet zámek podle své libosti, kdežto Roland, od přírody přísný a silný svou odpovědností, se jejich podnikům často stavěl na odpor. Jaký byl ten *Calon*, posoudí čtenář,

3. Perroud: François Gamain, zámečník z Versailles, který železnou skříň pro krále zhotovil a v listopadu 1792 ji prozradil. Brzy nato tvrdil, že mu Ludvík XVI. a Marie Antoinetta podali jed, který mu podlomil zdraví, a obdržel proto od Konventu 17. května 1794 penzi; zemřel 8. května následujícího roku. (Paní Rolandová píše jeho jméno „Gamin".)

4. Perroud: Jean-François Heurtier (1739–1822), nadaný architekt, inspektor národních budov, jejž Roland nazýval „nejpoctivějším mužem, který se podílel na mé správě"; žil skutečně obklopen úctou svých současníků. Ve svém svědectví prohlásil: „Neztratil jsem papíry z očí od chvíle, kdy byly objeveny, až do chvíle, kdy ministr, jehož jsem stále doprovázel, vstoupil do Konventu, aby je tam uložil."

až řeknu, že bylo veřejně známo, že se spolčil s jednou ženou, svou milenkou, a zřídil s ní na společný zisk u shromáždění *kavárnu s výčepem*.

Teď je vidět, odkud pochází všechen ten povyk kolem železné skříně; je cítit, jak se různí Rolandovi nepřátelé chopili zdání, aby ho uvrhli v podezření, a kolik malicherných vášní přispělo k tomu, aby se nad touto okolností stahovala mračna. Jakou cenu nabyla pro ty, kdo chtějí obvinit ze spiknutí poslance, Rolandovy přátele, a jimž tak dobře poslouží, dá-li se lidem namluvit, že skříň obsahovala listiny, které ministr patrně zatajil! Ale srovnejte data, zvažte fakta, a zastavíte-li se jen u tohoto jediného, uvidíte přece, že kdyby byl Roland chtěl něco odcizit, byl by začal tajným otevřením a teprve potom by dal provést jiné, zcela úřední, jemuž by nechyběla žádná formalita. Jeho rychlý a neopatrný postup, třebaže ho vystavil obviněním, dokazuje jeho nevinu každému, kdo chce přemýšlet. Heurtier žije: je to muž v letech a všeobecně vážený; Gamain žije také. Sepsali o celém úkonu svůj malý protokol a tato listina ani tyto podrobnosti dějinám nezapadnou!…

Nebudu rozebírat obvinění, že Roland chránil stoupence aristokracie a vztahoval ruce k emigrantům; Roland byl ve své správě nestranně a přísně spravedlivý; vztahoval ruce jen k zákonu, viděl jen jej a nikdy nerozhodoval jinak než podle něho. Aristokracii se jistě musí zdát stejně podivné, že jí přisuzují takového ochránce, jako se to musí zdát vévodovi brunšvickému,[5] když slyší, že Roland je nazýván jeho přítelem; takové hlouposti nebudou mít dlouho úspěch.

Je pravda, že jakmile byla republika nastolena, chtěl k ní Roland spravedlivou vládou připoutat i její nepřátele; chtěl dobré zákony místo krve; tyto zásady vzbudily jistou důvěru i u lidí, kteří sice nebyli fanatickými přívrženci královské moci, ale republikány také nebyli; cítili, jak se obracejí, a připouštěli, že tento vlastenecký ministr se přece jen zdá být poctivým mužem. Závistivci se těchto přiznání chopili, aby Rolanda vydávali za stoupence aristokracie; tak nakonec začali označovat všechny rozvážné přátele

5. Karel Vilém Ferdinand, vévoda brunšvický (1735–1806), vrchní velitel rakousko-pruské armády, která v létě 1792 vtrhla do Francie; jeho manifest z 25. července 1792, hrozící Paříži zkázou, kdyby se královské rodině něco stalo, urychlil pád monarchie. Montagnardi obviňovali girondisty, zvláště novináře Carru, že vévodu dříve vychvalovali.

lidstva. Ráda bych, aby mi někdo ukázal, jak mohl Roland – který se za starého režimu vzdal vlastního postupu, aby hájil svobodu obchodu, a jemuž za jeho názory v té věci přičítali zločin; který své zásady hlásal v dílech vydávaných už patnáct až dvacet let; který, věrný své povaze, se za revoluce pro ni vyslovil natolik, že se stal terčem celé lyonské aristokracie; který si na ministerstvu počínal s opravdovou odvahou; který se odvážil zveřejnit dopis králi,[6] jejž mu přívrženci trůnu dosud neodpustili; který, povolán znovu na ministerstvo povstáním 10. srpna, měl svůj zájem i svou slávu vázány na to, aby je podporoval – jak mohl, pravím, Roland usilovat o to, aby revoluci zostudil, aby podporoval roajalisty, kteří ho nenáviděli nebo by mu nedůvěřovali, aby pozvedal aristokracii, jejíž pronásledování si vysloužil a která se ještě dnes usmívá nad pronásledováním, jehož je obětí?

Čeho by se mohl domáhat? Stál tak vysoko, jak jen tehdy bylo možné stát, a těšil se velké vážnosti; ctižádost ani zištnost mu už neměly co jiného hledat než udržet ho v úřadě; a kdyby jim byl naslouchal, byl by šetřil vášně, lichotil stranám, byl by se pečlivě vyhýbal tomu, aby se kohokoli dotkl; snaha nedělat si nepřátele je prvním rysem ctižádostivce, který už v republice dosáhl vysokého postavení. Pohleďte naopak na něj: přísně odhaluje zlořády, které nemohl potlačit, nelichotí nikomu na světě a nikdy se nesklání před mocí ani před předsudkem dne; tak se chová upřímný a statečný muž, a ne pokrytec. Tím se vracíme k poslancům, na něž lze uplatnit podobné úvahy. Pařížský volební sbor byl zjevně podroben Robespierrovi a Dantonovi, jeho volby byly jejich dílem: ví se, jak Robespierre řečnil proti Priestleymu[7] a pro Marata; ví se, že prosadil svého bratra; bylo vidět, jak Danton utíká od ministerských povinností, aby tam uplatňoval svou vládu, a nezapomnělo se, že to byli tito vůdcové sboru, kdo jej přiměli zvo-

6. Dopis, v němž Roland 10. června 1792 v tónu napomenutí vyzýval Ludvíka XVI., aby schválil dekrety o nepřísahajících kněžích a o táboře federátů u Paříže; král ho 13. června propustil a Roland dal dopis přečíst v Zákonodárném shromáždění a zveřejnit. Po 10. srpnu 1792 byl povolán zpět na ministerstvo vnitra.

7. Perroud: Slavný anglický učenec Joseph Priestley (1733–1804) projevoval francouzské revoluci takové sympatie, že mu Zákonodárné shromáždění 26. srpna 1792 udělilo francouzské občanství spolu s Painem, Schillerem a dalšími. Zvolen do Konventu departementem Orne, mandát odmítl a raději odešel do Spojených států. I v Paříži ho chtěli zvolit, ale na volebním shromáždění 9. září po Robespierrově projevu dali přednost Maratovi; Robespierre se později bránil, že nemluvil proti Priestleymu.

lit d'Orléanse[8] (ptám se tu mimochodem, proč se na něj nepočkalo při procesu s poslanci, s nimiž ho chtěli v obžalovacím dekretu smísit a jejichž spolupachatelem ho činí). V pařížské deputaci byli k vidění členové onoho proslulého dozorčího výboru Komuny,[9] kteří řídili zářijové masakry a kteří v dobře známém oběžníku, jejž Danton dával rozesílat pod svou pečetí, vybízeli departementy, aby je napodobily; byli tam k vidění lidé obvinění z krádeží, které pak Generální rada, trochu obnovená, nemohla neudat, ačkoli zasedali v Konventu a zůstali na samém vrcholku Hory (Sergent a Panis).[10]

Ústavodárci, kteří přicházeli do Konventu a už znali Paříž, revoluce i jejich aktéry, se touto pařížskou deputací znepokojili, byli pobouřeni zářijovými událostmi a nakloněni té první nedůvěřovat a původce těch druhých potrestat. Tato nálada by neunikla těm, jichž se týkala, ani kdyby se ji ústavodárci snažili zastírat, což neudělali. Konvent však zahájil jednání dříve, než byl úplný, a pařížská deputace si v něm vytvořila stranu, která se rozrůstala o všechny nevědomé či slabé, jak postupně přicházeli; měla jich už pořádný počet, když se sešli všichni a přítomni byli i všichni ústavodárci. Je zřejmé, že tak nazývám poslance, kteří jimi byli ve shromáždění roku 89 a kteří se z větší části ocitli v tom, čemu se říkalo pravice Konventu. Neklid v Paříži, chování její Komuny, slabost departementu, tón jejích poslanců, tyranie galerií vnukly jako první opatření myšlenku departementní gardy, která by zajistila svobodu národního zastupitelství, připomněla Pařížanům, že nejsou jeho pány, a nedala departementům zapomenout, že ke společnému prospěchu je nutná rovnováha. Hlavní důvody pro tento návrh lze najít

8. Perroud: Filip, vévoda orleánský, zvaný Filip Égalité, byl zvolen 19. září 1792 jako poslední z 24 pařížských poslanců. Přestože byl zahrnut do téhož obžalovacího dekretu jako girondisté (3. října 1793), nebyl souzen zároveň s nimi; z Marseille, kde byl vězněn, ho přivezli až 1. listopadu, den po jejich popravě. Byl gilotinován 6. listopadu 1793.

9. Dozorčí výbor (comité de surveillance) povstalecké Komuny, v němž zasedali mj. Marat, Panis a Sergent, nesl hlavní odpovědnost za zářijové masakry roku 1792; jeho oběžník z 3. září, vyzývající departementy k následování pařížského příkladu, byl rozesílán s obálkami ministerstva spravedlnosti, jehož ministrem byl Danton.

10. Perroud: Étienne-Jean Panis (1757–1832), advokát v Paříži, švagr Santerrův, patřil k vůdcům 20. června a 10. srpna 1792; Antoine-François Sergent (1751–1847), zvaný Sergent-Marceau, když se oženil se sestrou slavného generála Marceaua, byl nadaný rytec. Oba byli členy Komuny 10. srpna a jejího dozorčího výboru a oba je Pařížané 12. září 1792 zvolili do Konventu.

v Buzotově zprávě o této věci.[11] Byla to rukavice hozená na znamení boje. Pařížská deputace cítila, že její převaha bude ztracena, a protože v sobě skrývala viníky, kteří se mohli zachránit jen pod ochranou této trvale udržované převahy, uvedla všechno v pohyb, aby zabránila opatření, které by jí ji vyrvalo.

Od té chvíle to byla válka na život a na smrt; tak ji ona vedla, ale její protivníci to dost nepochopili; nespojili se, protože si nepředstavovali, že by pravda potřebovala stranu; zanedbávali jakobíny, protože tam byli špatně přijímáni; neintrikovali, protože k tomu neměli ani peníze, ani lstivost; asi čtyřicet z nich se scházelo k rozhovorům u Valazého,[12] odkud nikdy nevycházelo nic jiného než mnoho odvahy hájit zásady, vzdorovat pokřiku, šlechetně se obětovat, ale žádná opatření, leda návrhy, z nichž jim pak dělali zločiny. Chtěli pracovat, jak to jen šlo, na ústavě, neboť bylo zbytečné dál bojovat o lepší postavení. Pařížané chtěli soudit krále, aby udrželi duchy rozpálené, aby si udělali zásluhu ze smrti svrženého muže, který už nemohl škodit, a aby oddálili ústavu, jejíž vypracování by přineslo pořádek a omezilo jejich moc. Ale, řekne se, vždyť to byli oni, kdo ji po 2. červnu sepsal; ale, odpovím vám, to oni jí předtím bránili, čtěte tehdejší listy; a důkazem, že jim na ní dnes nezáleží o nic víc, je to, že když ji dali přijmout, pozastavili ji prohlášením, že Francie zůstává ve stavu revoluce.[13] Takže departementy, které ji přijaly jen z únavy, nemají o nic víc klidu; nikdy nebyly tolik zmítány nepokoji, bídou a vším, co s tím souvisí.

Kdo vyvolával rozbroje

Kdo sledoval zasedání Konventu, snadno posoudí, kdo vyvolával pohoršlivé rozpravy. Když poslanci pravice argumentovali, obviňovali je; bránili se

11. François Buzot, poslanec departementu Eure, podal na podzim 1792 jménem výboru Konventu zprávu navrhující zřídit k ochraně shromáždění ozbrojenou gardu složenou z mužů vyslaných všemi departementy; montagnardi a pařížské sekce v ní viděli útok na Paříž a návrh nakonec padl. Buzot byl muž, k němuž paní Rolandová chovala hlubokou lásku.

12. Perroud: Charles-Éléonor Dufriche-Valazé, poslanec departementu Orne v Konventu, zatčený 2. června, obžalovaný 3. října, se 30. října 1793 probodl dýkou, když uslyšel rozsudek. Bydlel v rue d'Orléans č. 19 a jeho byt byl skutečně jedním z míst, kde se scházeli přední girondisté.

13. Perroud: Ústava z 24. června 1793 byla slavnostně vyhlášena 10. srpna, její uvedení v život však bylo nejprve odloženo a pak (10. října 1793) definitivně odsunuto „až do uzavření míru"; vláda byla prohlášena za „revoluční".

tedy; hned se křičelo, že jde o osobní útoky; galerie jim hrozily, snášely na ně nadávky, ba i plivance; rozhořčeni se odvolávali ke svým voličům: nazývali je spiklenci a ukazovali jim hole či pistole; a dnes se v jejich procesu tvrdí, že vládli! Co tedy prosadili podle svého? Vůbec nic; nebyli tedy ani vůdci, ani mocní. Jejich projevy v procesu s králem dostatečně dokazují jejich rozumnost a touhu založit republiku spíše moudrostí než krví; nebudu je tu sledovat, je třeba je číst, chceme-li je posoudit. To zhodnotí potomstvo bez vášně; uvidí, že počítali pro ně a na sebe zapomínali; uctí jejich památku a bude házet květy na jejich hrob: marná a opožděná pocta, jež nevrací život těm, kdo o něj přišli, a přece je naděje na ni utěšuje, když se obětují pro svou vlast.

Zavraždění Lepeletierovo[14] je dosud jakousi záhadou, ale nikdy nezapomenu na dvě skutečnosti, které tu chci zaznamenat. První je, že jsem viděla všechny dnešní proskribované zoufalé nad touto událostí; viděla jsem Buzota a Louveta vzdychat a ronit slzy vzteku, přesvědčené, že nějaký odvážný montagnard ten úder připravil, aby jej připsal pravici a udělal si z něho proti ní prostředek k fanatizování lidu. Druhá je, že Gorsas,[15] který tento názor dost jasně vyslovil, dodal, že vraha nejspíš nenajdou nebo že ho předvedou jen mrtvého. Je naprostá pravda, že Tallien, pařížský montagnard, pověřený spolu s dalším kolegou pátráním, dostihl Pârise až v Normandii, v hostinci, kde se prý vrah zastřelil. Je také naprostá pravda, že Hora udělala z Lepeletiera jakéhosi světce, jenž takovou poctu jistě nečekal: slabý a bohatý muž, který se jí oddal ze strachu, jako Hérault de Séchelles a několik jiných bývalých šlechticů tohoto ražení, jí mohl být velmi užitečný jedině tím, že zemřel právě takto. Účinek této smrti byl takový, jak jej pravice předvídala, a to je další důvod k jistotě, že uprchlíci nejsou

14. Perroud: Louis-Michel Lepeletier de Saint-Fargeau (1760–1793), před revolucí prezident parlamentu v Paříži, poslanec pařížské šlechty v generálních stavech, poté poslanec departementu Yonne v Konventu. Protože hlasoval pro králův trest smrti, zabil ho 20. ledna 1793, v předvečer popravy Ludvíka XVI., bývalý královský gardista Pâris. Perroud cituje zprávu komisařů vyslaných do Forges-les-Eaux (Dolní Seina), aby zjistili okolnosti vrahovy sebevraždy: Pâris byl nalezen mrtvý v tamním hostinci na začátku února 1793. Pátrání vedl mj. Jean-Lambert Tallien, pozdější strůjce pádu Robespierrova 9. thermidoru. Hora z něho udělala prvního „mučedníka svobody“ a uložila ho do Pantheonu.

15. Antoine-Joseph Gorsas (1752–1793), novinář, vydavatel *Courrier des départements*, poslanec departementu Seine-et-Oise v Konventu, stoupenec girondistů; po 2. červnu uprchl do Normandie, a když se tajně vrátil do Paříže, byl zatčen a 7. října 1793 jako první poslanec gilotinován.

původci smrti Maratovy, i kdyby nebylo absurdní předpokládat, že odhodlání takové Charlotte Corday lze objednat;[16] nemluvě o tom, že zabít Marata by z jejich strany byla za daných okolností a při jejich záměru přitáhnout na Paříž nebezpečná hloupost. Dodejme ještě, že lidé nepřátelští krvi, kteří se snažili potlačit výstřelky, vraždy a plenění, a byli dost odvážní, aby svým protivníkům vzdorovali tváří v tvář, sotva sahají k takovým prostředkům, kdežto u Dantona jsou přirozené – u Dantona, který u sebe dával sestavovat seznamy pro zářijový masakr a pak pod svou pečetí rozesílat jeho oslavu –, stejně jako u jeho spolupracovníků, členů onoho dozorčího výboru, kteří celou akci řídili.

Je třeba prostudovat zasedání jakobínů za všech těchto okolností, podívat se, jak byl připraven 10. březen, prohlédnout dějiny spiknutí toho dne, které ztroskotalo a pak bylo znovu podniknuto, abychom posoudili, co jsou vlastně ta opovážlivá obvinění, jež naše neštěstí přičítají moudrým mužům, které se chystají obětovat.

Je zajímavé vidět, jak zpravodaj Amar[17] plete doby, věci i osoby: dělá z Vendée dílo pravice, té údajné frakce, do níž zahrnuje Rolanda; nepokoje ve Vendée však vypukly nejméně dva měsíce po jeho odchodu z ministerstva[18] a v té době brissotovci rozhodně nebyli vůdci Konventu; není tedy jejich vinou, že shromáždění proti těmto nepokojům nepřijalo účinná opatření. Řeknu víc: s Rolandovou činorodostí a jeho bdělou korespondencí by tyto nepokoje za jeho ministerstva nikdy neměly čas se rozrůst; Garatova liknavost jim dovolila, aby se šířily. Vím od jeho prvního úředníka, že tento slabý ministr postupoval na začátku velmi zdlouhavě: Champagneux mu předložil návrhy na rychlé prostředky, jichž bylo třeba použít; Garat, vždycky nerozhodný, nepřijal žádný plán a nechal z jiskry vzejít požár.

16. Charlotte Corday (1768–1793), mladá žena z Normandie, která v Caen poznala uprchlé girondistické poslance; 13. července 1793 zavraždila v Paříži Marata a 17. července byla popravena. Montagnardi tvrdili, že ji k činu navedli girondisté, zejména Barbaroux, a právě to se stalo jednou z hlavních obžalob proti nim.

17. Jean-Pierre-André Amar (1755–1816), poslanec departementu Isère a člen Výboru všeobecné bezpečnosti; 3. října 1793 přednesl v Konventu zprávu, na jejímž základě byli girondističtí poslanci postaveni před revoluční tribunál a která posloužila za základ obžalovacího spisu.

18. Perroud: Povstání ve Vendée vypuklo 10. března 1793. Roland podal demisi 22. ledna 1793, den po popravě krále. Téhož 10. března 1793, o němž je řeč výše, se v Paříži nezdařil jakobínský pokus o povstání proti Konventu.

Amar tvrdí, že uprchlíci se po své proskripci pokusili spojit s Vendée; co by jim v tom bránilo, kdyby byli chtěli? Byli by v bezpečí, a oni zatím bloudí nazdařbůh.[19] Každou minutu jim hrozí, že přijdou o život, který by si mohli zachránit tím, že by se oddali Anglii, jejímiž agenty prý byli; co je tedy zdržuje?

Proskribovaní a jejich ženy

Pomlouvači ohavní, podobní oněm pošetilcům, kteří odsoudili Sókrata, závistivcům, kteří zahubili Fókióna, intrikánům, kteří vyhnali Aristeida, zločincům, kteří zavraždili Dióna,[20] říkáte lidu: Hle, svoboda! – a pošlapáváte ji v jeho zástupcích; tvrdíte, že jste mu dali ústavu, a nechcete, aby se z ní těšil; proskribujete, věznite, dáváte soudit dvě stě členů Konventu a říkáte, že vás ovládali, že tvořili frakci. Co jste tedy vy? Vy, kteří nectíte žádná práva, kteří se povyšujete nad všechny úřady, kteří zneužíváte všech pravomocí, kteří vládnete mečem, kteří nekážete nic než teror a kteří nutíte Francii sténat pod nejohavnější tyranií!

Co získali tito muži, jež obviňujete z tolika zločinů, aniž byste dokázali jediný, v tomto čestném zápase, vedeném neohroženě proti ničemnosti či zaslepenosti, uprostřed nesčetných hořkostí a nebezpečí, jež cítili, jež předpovídali, jež jste nahromadili nad jejich hlavami a jimiž je teď drtíte?

Jejich názory na kolonie byly předmětem kšeftu.[21] – Ach, vždyť právě bohatí kolonisté je nenávidí: neplatili jim tedy? Kde jsou jejich statky? Nebyli to snad oni, kdo prosadili dekret, jímž se všem poslancům ukládalo předložit vyúčtování a vysvětlit, oč se jim od revoluce rozmnožilo jmění? Vy

19. Perroud: Zdá se, že paní Rolandová tehdy věděla, kde proskribovaní jsou. Od konce září skutečně bloudili v okolí Saint-Émilionu v Gironde, kam se Guadet, Pétion, Buzot, Barbaroux, Louvet a další uchýlili z Bretaně.

20. Příklady ctnostných mužů antiky, které zahubila nevděčnost nebo zloba spoluobčanů: athénský filozof Sókratés byl roku 399 př. n. l. odsouzen k smrti; athénský vojevůdce a státník Fókión byl roku 318 př. n. l. odsouzen k vypití jedu; athénský státník Aristeidés, zvaný Spravedlivý, byl vypovězen ostrakismem; syrakuský státník Dión, Platónův přítel, byl roku 354 př. n. l. zavražděn. Paní Rolandová znala tyto postavy z Plútarchových *Životopisů*, své oblíbené četby z dětství.

21. Věta z Amarovy zprávy. Brissot a jeho přátelé byli předními členy Společnosti přátel černochů, která usilovala o zrušení obchodu s otroky a o práva svobodných barevných obyvatel kolonií; bohatí plantážníci ze Saint-Domingue je proto nenáviděli a obviňovali je ze zavinění povstání otroků.

jste se nestarali o jeho provedení a dělali jste, že si na něj nevzpomínáte, když jste nedávno vydali jiný, podobný, který nebude mít o nic větší účinek. Dáváte soudit Perrina,[22] proč si tedy necháváte Sergenta a proč nedonutíte Dantona, aby vyvrhl, co spolykal? Možná to přijde, neboť nakonec se musíte zničit navzájem a posloužit si k tomu vlastníma rukama. Ale proč živoří ženy vašich *bohatých proskribovaných* v bídě?

Guadetova žena,[23] která kojí dítě, jež spatřilo světlo světa v těchto neblahých časech, je od odjezdu svého manžela hlídána doma četníkem, který se vysmívá jejím slzám, a stojí pod dozorem surového domovníka, předsedy své sekce, jenž nedovolí vynést z domu ani balíček; živí se jen z výtěžku několika věcí – hodinek, příborů, prádla –, které dává tajně prodávat. Gensonného žena,[24] umírající nemocí a žalem, dokáže uživit své dvě hezké děti jen díky tajné pomoci několika přátel. Brissotova žena,[25] nejprve hlídaná v zařízeném hotelu, protože na jejích dveřích byly pečeti, a pak odvlečená do La Force, by tam dosud o chlebu a vodě na slámě chřadla pro nedostatek peněz, jako tomu bylo po pět dní, kdyby jí jistá soucitná ruka nepřinesla trochu úlevy. Pétionova žena i Rolandova žena, obě vězněné v Sainte-Pélagie, platí skromné výdaje, na něž se omezují, jen díky půjčkám.

22. Perroud: Pierre-Nicolas Perrin, poslanec departementu Aube v Zákonodárném shromáždění a poté v Konventu, byl v září 1793 obžalován pro zpronevěru a revoluční tribunál ho 19. října odsoudil k dvanácti letům okovů; následujícího roku zemřel žalem. Konvent ho roku 1795 rehabilitoval. Sergent byl obviňován, že jako člen dozorčího výboru Komuny zpronevěřil značné částky.

23. Perroud: Paní Guadet bydlela v Paříži v rue du Faubourg-Saint-Honoré č. 30; později směla odejít do Bordeaux. Marguerite-Élie Guadet (1758–1794), advokát z Bordeaux a jeden z nejlepších řečníků Gironde, byl po dlouhém skrývání dopaden v Saint-Émilionu a 19. června 1794 v Bordeaux popraven.

24. Perroud: Marie-Désirée Leysson, provdaná za Armanda Gensonného, tehdy advokáta u parlamentu v Bordeaux. Později směla odejít do Bordeaux, kde u ní roku 1796 pobyl Bosc na cestě do Spojených států. Armand Gensonné (1758–1793), poslanec Gironde, byl popraven s ostatními 31. října 1793.

25. Perroud: Paní Brissot (Félicité Dupont) byla nejprve výnosem Výboru všeobecné bezpečnosti z 9. srpna 1793 dána pod dozor v zařízeném hotelu v rue de Richelieu. Jacques-Pierre Brissot (1754–1793), novinář a poslanec, podle něhož se girondistům říkalo „brissotovci“, byl popraven 31. října 1793.

A ty, Chabote, kde jsi vzal ty částky, které přiznáváš své nové manželce?[26] A ty… Ale výčitka, ať je sebespravedlivější, není důstojná věci slavných mužů, které dnes tyranie posadila na lavici obžalovaných krvelačného tribunálu, jehož složení by bylo k smíchu, kdyby nenaplňovalo hrůzou.[27] A tito muži, dosud neodsouzení, jsou soustředěni v jediné místnosti vězení, v počtu dvaceti devíti, s jednou postelí na pět! Ó Francie! Takto necháváš zacházet – neříkám se svými dětmi, ale se svými otci ve svobodě, se svými obránci –, a mluvíš o republice!

Nemám odvahu zdržovat se odpornými podrobnostmi tohoto nesmyslného obžalovacího spisu, po jehož veřejném přečtení bylo slyšet, jak jeden obhájce poznamenal, že mu proti všem formám nebyla sdělena žádná z listin. Když požádal, aby tribunál o jeho námitce rozhodl a v tom smyslu se usnesl, předseda[28] chvíli šeptá se soudcem po své pravici a pak koktavě odpovídá, že nesmírné množství listin jejich sdělení ztěžuje; že navíc mnohé z nich jsou zapečetěny u obžalovaných, že se pro ně pošle, ale že se zatím přistoupí k přelíčení. – Tak tedy byl obžalovací spis sepsán v naději, že ho podepřou listiny, jež nikdo neviděl a o nichž se předpokládá, že jsou u obžalovaných; tak se tedy přistupuje k jejich souzení, aniž by jim byly sděleny ostatní listiny, které prý jsou k dispozici, pod záminkou, že je jich příliš mnoho. A to není podvod?… Spravedlivé nebe! Nikdy bych si tyto podrobnosti nedovedla představit, kdybych u toho nebyla. Předvolána k přelíčení jako svědkyně, byla jsem v této vlastnosti přítomna zahájení věci; tušila jsem, že chtějí k mé zkáze využít pravd, které bych měla odvahu vyslovit; po přečtení obžalovacího spisu mě odvedli a já čekala, až na mě přijde

26. Perroud: François Chabot, bývalý kapucín a poslanec Hory, oznámil 5. října 1793 u jakobínů svůj sňatek se sestrou dvou tehdejších spekulantů, Emanuela a Junia Freyových, rakouských poddaných usazených v Paříži, a přečetl dokonce svou svatební smlouvu. Jeho vlastní jmění prý činilo jen 6 000 livrů; neřekl však, že jeho žena dostala věnem 200 000 franků. Roku 1794 byl stíhán pro zfalšování dekretu v aféře Východoindické společnosti a zahynul i s oběma švagry spolu s Dantonem a Camillem Desmoulinsem.

27. Proces s jednadvaceti girondistickými poslanci (Brissot, Vergniaud, Gensonné, Ducos, Fonfrède, Valazé, Lasource, Duperret a další) probíhal před revolučním tribunálem od 24. do 30. října 1793; všichni byli odsouzeni k smrti a 31. října popraveni (Valazé se po vynesení rozsudku zabil). Porota byla sestavena z osvědčených stoupenců Hory.

28. Předsedou revolučního tribunálu byl tehdy Martial-Joseph-Armand Herman (1759–1795), Robespierrův krajan z Artois. Po 9. thermidoru byl sám odsouzen a roku 1795 popraven spolu s Fouquierem-Tinvillem.

řada: nepřišla, odvezli mě zpět do vězení; je to už třetí den[29] a pořád pro mě nikdo nepřichází. Hodiny čekání prvního dne jsem strávila v soudní kanceláři tribunálu, kde jsem se všemi, kdo tam byli, mluvila rázně a svobodně. Uvážili snad, že tato rázná a svobodná slova by mohla mít při přelíčení jistý účinek; že je lepší se tomu vyhnout, vyřídit poslance beze mě a předvolat mě až po nich, aby se se mnou skoncovalo zvlášť a nestala jsem se zajímavým doplňkem jejich věci? Obávám se toho. Toužím zasloužit si smrt tím, že jim vydám svědectví, dokud ještě žijí, a bojím se, že tuto příležitost ztratím. Sedím jako na trní; vyhlížím soudního sluhu jako duše v očistci svého vysvoboditele: to, co jste právě četli, jsem napsala jen proto, abych ošálila svou netrpělivost.

25. října.[30]

29. Perroud: Tato podrobnost nás přivádí přinejmenším k 26., ne-li k 27. říjnu 1793 (proces začal 24. října).

30. Perroud: Je třeba číst 26. nebo 27. října. Od zavedení nového revolučního kalendáře (5. října 1793) si paní Rolandová data pletla.

Poznámky k mému procesu a k výslechu, jímž začal

Paní Rolandová, kresba s nápisem „J. M. Ph. Roland, dessiné à la Conciergerie“ (nakresleno v Conciergerii), 1793. Volné dílo.

[Napsáno v Conciergerii, kam byla paní Rolandová převezena 31. října 1793, mezi 1. a 3. listopadem.][31]

31. Perroud: Na rubu posledního listu rukopisu stojí slova: „Pro občanku bonne Fleury, rue de La Harpe“. Máme tak hmotný důkaz, že toto psaní, pořízené v Conciergerii, kam byla paní Rolandová převezena odpoledne 31. října, bylo svěřeno věrné služebné, aby je odevzdala Boscovi nebo některému z ostatních uschovatelů jejích sešitů (Mentellovi, Sophii Grandchamp). Druhá část výslechu se konala 3. listopadu. Stejně jako u výslechu z 13. června v Abbaye nevěřila paní Rolandová soudcovu zápisu a sama si sepsala otázky, které jí byly kladeny, i své odpovědi. I zde však máme úřední záznam a můžeme srovnávat (viz *Přílohy*).

V prvních chvílích svého zatčení mě napadlo napsat Duperretovi,[32] abych ho požádala, aby dal zaznít mým stížnostem; neměla jsem s ním sice bližší přátelství, ale povšimla jsem si v jeho povaze onoho druhu odvahy, pro kterou se člověk nebojí vystoupit, jde-li o to někomu pomoci, a vzbuzoval ve mně důvěru, jakou za revoluce dává shoda v týchž zásadách. Nemýlila jsem se; Duperret mi odpověděl s účastí a vřele; k vyjádření svých citů připojil několik zpráv o stavu věcí a o uprchlých poslancích. Poděkovala jsem mu a v odpovědi na zmínku o našich přátelích jsem vyslovila svá přání, aby se zachránili oni i má vlast. O několik dní později, když jsem dala vytisknout výslech, jemuž mě v Abbaye podrobil jeden policejní správce, poslala jsem výtisk Duperretovi; při té příležitosti jsem vyjádřila své pohrdání hloupými lžemi, které o mně Hébert[33] právě rozhlašoval ve svém *Père Duchesne*.

To vše tvořilo korespondenci o třech nebo čtyřech dopiscích, včetně lístku, jímž jsem Duperreta – stejně jako tehdy několik dalších osob, o nichž jsem soudila, že se o mě zajímají – zpravovala o svém domnělém propuštění z Abbaye, jež se náhle proměnilo v nové zatčení a převoz do Sainte-Pélagie.[34] Na této korespondenci chtějí založit obžalobu proti mně, jako bych alespoň nepřímo udržovala styky se vzbouřenými poslanci v Calvadosu.

V týž den, kdy byl popraven Brissot, jsem byla převezena do Conciergerie, umístěna na zamořeném místě a spala jsem bez prostěradel na posteli, kterou mi laskavě půjčil jeden vězeň; a nazítří mě v soudní kanceláři tribunálu

32. Perroud: Claude-Romain Lauze de Perret (současníci píší téměř vždy Duperret; 1747–1793), poslanec departementu Bouches-du-Rhône v Zákonodárném shromáždění a poté v Konventu, odsouzený a popravený s Brissotem, Vergniaudem a ostatními 31. října 1793. Po 2. červnu si dopisoval s uvězněnou paní Rolandovou i s uprchlým Barbarouxem (právě jemu Barbaroux doporučil Charlotte Corday). Výbor všeobecné bezpečnosti dal 12. července zabavit jeho papíry; 14. července byl v souvislosti s Charlotte Corday obžalován. Mezi jeho papíry se našly dopisy paní Rolandové, které se staly hlavní obžalobou proti ní.

33. Jacques-René Hébert (1757–1794), zástupce prokurátora pařížské Komuny a vydavatel sprostého lidového listu *Le Père Duchesne*, v němž paní Rolandovou soustavně hanobil; výtah z jednoho čísla je otištěn v *Přílohách*. Popraven jako vůdce „hébertistů“ 24. března 1794.

34. Dne 24. června 1793 byla paní Rolandová propuštěna z vězení Abbaye, ale sotva dojela domů, byla znovu zatčena a odvezena do Sainte-Pélagie; tuto příhodu líčí v *Historických poznámkách*.

vyslýchal soudce David[35] v doprovodu veřejného žalobce a v přítomnosti muže, o němž se domnívám, že je to porotce. Nejdříve mi kladou dlouhé otázky o tom, čím byl Roland před 14. červencem 89, kdo byl starostou v Lyonu, když tam byl Roland obecním radním atd. – Na tyto otázky odpovídám přesným výkladem faktů; ale hned tu jsem si povšimla, že ačkoli se mě ptají na mnoho věcí, nelíbí se jim, když odpovídám podrobně. Pak se mě bez jakéhokoli přechodu ptají, zda jsem v době Konventu nevídala často ty a ty poslance, a jmenují proskribované a odsouzené; zda jsem při jejich poradách neslyšela jednat o departementní ozbrojené síle a o prostředcích, jak jí dosáhnout. Musela jsem vysvětlit, že některé z těchto poslanců jsem vídala jako přátele, s nimiž jsme se s Rolandem sblížili v době Ústavodárného shromáždění, jiné příležitostně, jako známé, které přivedli jejich kolegové, a že několik z nich jsem nikdy neviděla; že ostatně u Rolanda nikdy nebyly žádné výbory ani porady, ale že se tam jen ve veřejných rozhovorech mluvilo o tom, čím se zabývalo shromáždění a co zajímalo každého. Debata byla dlouhá a obtížná,[36] než jsem dosáhla, aby byly mé odpovědi zapsány: chtěli, abych odpovídala ano a ne, obvinili mě z tlachání, řekli, že tu nejsme na ministerstvu vnitra, abychom se předváděli duchaplností; veřejný žalobce a soudce, zvláště ten první, se chovali s předpojatostí a jedovatostí lidí přesvědčených, že drží velkého viníka, a netrpělivě dychtících ho usvědčit. Když soudce položil otázku a veřejnému žalobci se nelíbila, formuloval ji po svém, rozšiřoval ji a činil ji složitou či záludnou, přerušoval mé odpovědi, požadoval, aby byly zkracovány: bylo to opravdové šikanování. Zdrželi mě asi tři hodiny nebo o něco déle, načež výslech přerušili, aby jej prý večer znovu zahájili. Čekám. Vůle mě zničit

35. Perroud: Výslech se konal 1. listopadu 1793. Alexandre-Edme David-Delisle, náhradník za departement Aube v Konventu, byl dekretem z 28. září 1793 jmenován soudcem revolučního tribunálu a 30. října byl jedním ze soudců, kteří odsoudili girondisty; když spisovatelé viděli jeho jméno pod rozsudkem, mnohdy ho mylně pokládali za malíře Davida. V prosinci 1793 odešel z tribunálu a zasedl v Konventu místo Perrina. Při výslechu mu asistovali Lescot-Fleuriot, substitut veřejného žalobce, a pomocný zapisovatel Derbey; úřední záznam nezmiňuje přítomnost nikoho dalšího.

36. Perroud: Riouffe v *Pamětech vězně* uvádí, že paní Rolandové kladli „otázky urážející její čest“. V úředním textu výslechu, který otiskl Champagneux podle originálu v Národním archivu, to patrné není, ale prohlídka samotného originálu ukazuje, že se Riouffe nemýlil. Honoré Riouffe (1764–1813), mladý literát girondistického smýšlení, byl vězněn v Conciergerii současně s paní Rolandovou a zanechal o ní dojemné svědectví.

se mi zdá zřejmá; nezachráním si život zbabělostí, ale nechci se vydat zlovůli a usnadňovat hloupostmi práci veřejnému žalobci, který jako by si přál, abych mu ve svých odpovědích připravila obžalovací spis, jejž proti mně jeho horlivost chystá.

Dva dny poté mě znovu předvolali k pokračování výslechu. První otázka se týkala údajného rozporu mezi mými dopisy Duperretovi a tím, co jsem řekla, totiž že s ním nejsem zvlášť spřátelena; z toho prý vyplývalo, že zastírám pravdu o svých politických stycích se vzbouřenci. Odpověděla jsem, že jsem Duperreta neviděla víc než desetkrát, a nikdy o samotě; že je to snadno patrné z prvního dopisu, který jsem mu poslala s opisem dopisu pro Konvent; že další dopisy byly výsledkem účasti a upřímnosti, s nimiž mi odpověděl, atd.; že v době, kdy tato malá korespondence začala, nebylo ještě nic z toho, čemu se říkalo odboj a vzpoura; že jsem tehdy ve shromáždění neměla velký výběr, na koho se obrátit, na osobu, jíž bych nebyla úplně cizí a která by se chtěla ujmout mých záležitostí.

O. Kdo byli naši společní přátelé? – Odp. Především Barbaroux.[37]

O. Zda jsem nevěděla, že Roland byl před svým ministerstvem členem korespondenčního výboru jakobínů? – Odp. Ano.

O. Zda jsem to nebyla já, kdo se ujímal sepisování dopisů, které měl pro výbor psát? – Odp. Že jsem svému manželovi nikdy nepůjčovala své myšlenky, ale že mohl někdy použít mé ruky.

O. Zda jsem neznala úřad pro utváření veřejného mínění,[38] zřízený Rolandem ke zkažení departementů, k vyvolání departementní ozbrojené síly, k roztržení republiky podle plánů svobodovražedné frakce atd., a zda jsem to nebyla já, kdo tento úřad řídil? – Odp. Že Roland nezřídil žádný úřad toho jména a že já jsem žádný neřídila; že po dekretu z konce srpna, který mu

37. Charles-Jean-Marie Barbaroux (1767–1794), mladý advokát z Marseille, poslanec departementu Bouches-du-Rhône v Konventu, častý host Rolandových; po 2. červnu uprchl do Caen, kde se setkal s Charlotte Corday, a pak do Gironde. Při zatýkání v červnu 1794 se pokusil zastřelit, těžce zraněn byl 25. června 1794 v Bordeaux gilotinován.

38. „Bureau de formation de l'esprit public“: posměšné označení, jímž montagnardi nazývali oddělení ministerstva vnitra, jež z Rolandova příkazu rozesílalo do departementů tiskoviny a propagační spisy; Zákonodárné shromáždění mu k tomu koncem srpna 1792 povolilo zvláštní úvěr. Rolandovi odpůrci v něm viděli nástroj, jímž šířil girondistická stanoviska a pomluvy o Hoře.

ukládal šířit užitečné spisy, pověřil několik úředníků jejich rozesíláním; že vkládal horlivost do provádění zákona, jehož plnění mělo šířit znalost revoluce a lásku k ní; že tomu říkal vlastenecká korespondence a že jeho vlastní spisy, zdaleka nepodněcujíce k rozkolu, všechny dýchaly touhou přispět k udržení pořádku a míru.

Poznámka vyslýchajícího: Že marně zastírám pravdu, což zřejmě chci činit všemi svými odpověďmi; že přímo na dveřích tohoto úřadu byl ten směšný název a že jsem nebyla operacím svého manžela natolik cizí, abych o tom nevěděla; že marně chci Rolanda ospravedlňovat a že neblahá zkušenost až příliš ukázala, jaké zlo způsobil tento proradný ministr šířením pomluv proti nejvěrnějším zmocněncům lidu a bouřením departementů proti Paříži.

Odp. Že zdaleka nezastírám pravdu, naopak pokládám za čest vzdát jí hold, byť s nasazením života; že jsem nikdy neviděla nápis, o němž se mi mluví; že jsem si naopak v době, kdy se ten název mezi lidmi šířil, povšimla, že se neužívá v tištěných přehledech úřadů ministerstva vnitra. Pokud jde o urážlivá tvrzení o Rolandovi, stavím proti nim jen dvě skutečnosti: za prvé jeho spisy, které všechny obsahovaly nejlepší zásady morálky a politiky; za druhé to, že rozesílal všechny spisy tištěné z nařízení Národního konventu a že pečlivě dával expedovat i spisy těch členů shromáždění, kteří byli pokládáni za jeho největší odpůrce.

O. Zda vím, kdy Roland opustil Paříž a kde by mohl být?[39]

Odp. Ať to vím, či nevím, nemám a nechci to říci.

Poznámka vyslýchajícího: Že tato zatvrzelost v neustálém zastírání pravdy ukazuje, že pokládám Rolanda za vinného; že se stavím do otevřené vzpoury proti zákonu; že zapomínám na povinnosti obžalované, která dluží spravedlnosti především pravdu atd. Veřejný žalobce, který tuto otázku kladl, ji jako všechny, do nichž se vměšoval, pečlivě ověsil urážlivými přívlastky a výrazy, z nichž čišel hněv. Chtěla jsem odpovědět, on žádal, aby mi byly podrobnosti zakázány; a on i soudce, snažíce se využít jakési autority, kterou jim dávaly jejich funkce, sahali ke všem prostředkům, aby mě

39. Perroud: Stále se věřilo, že se Roland skrývá v Lyonu (Amarova zpráva z 3. října). Ve skutečnosti se ukrýval v Rouenu u slečen Malortie; když se dozvěděl o popravě své ženy, opustil úkryt a 10. listopadu 1793 se na silnici nedaleko Rouenu probodl mečem ukrytým v holi.

umlčeli nebo mě přiměli mluvit podle jejich vůle. Rozhořčila jsem se, řekla jsem, že si budu na veřejném zasedání tribunálu stěžovat na tento šikanózní a neslýchaný způsob výslechu; že se autoritou zastrašit nedám; že nade vše, co lidé ustanovili, uznávám rozum a přírodu; a obrátivši se k zapisovateli, řekla jsem mu: Vezměte pero a pište:

Odp. Obžalovaný se zodpovídá ze svých činů, nikoli z činů jiných. Kdyby Rolandovi po více než čtyři měsíce neodpírali spravedlnost, o niž tak naléhavě žádal, když se domáhal uzavření svých účtů, nebyl by se ocitl v situaci, kdy se musel vzdálit, a já bych se neocitla v situaci, kdy musím zamlčovat místo jeho pobytu, i kdyby mi bylo známo; neznám žádný zákon, jehož jménem by bylo možné nutit člověka, aby zradil nejdražší city, jež vložila příroda.

Tu veřejný žalobce zuřivě vykřikl, že s takovou tlachalkou by se nikdy neskončilo, a dal výslech uzavřít.

„Jak vás lituji!“ řekla jsem mu klidně. „Odpouštím vám i to nezdvořilé, co mi říkáte. Myslíte, že držíte velkého viníka, a netrpělivě ho chcete usvědčit; ale jak nešťastný je člověk, který je zajat takovými předsudky! Můžete mě poslat na popraviště, ale nemůžete mi vzít radost, kterou dává dobré svědomí, ani přesvědčení, že potomstvo pomstí Rolanda i mne a vydá jejich pronásledovatele hanbě.“

Řekli mi, abych si zvolila obhájce; jmenovala jsem Chauveaua[40] a odešla jsem se slovy, jež jsem jim řekla s úsměvem: „Přeji vám za všechno zlé, které mi chcete, mír rovný tomu, jejž si uchovávám já, ať je za něj zaplacena jakákoli cena.“

Tento výslech se konal v síni, které se říká radní, kde stál stůl a kolem něho seděla řada osob, které tam zřejmě byly, aby psaly, a které mě jen poslouchaly. Mnoho lidí přicházelo a odcházelo a nic nebylo méně tajné než tento výslech.

40. Perroud: Claude-François Chauveau-Lagarde (1756–1841), krajan Brissotův a Pétionův, advokát v Paříži od roku 1783, obhájce Charlotte Corday, Marie Antoinetty, girondistů a dalších. Paní Rolandovou však nakonec neobhajoval. Později dramaticky vylíčil své poslední setkání s ní v předvečer procesu; rozhodnuta ho nekompromitovat, měla mu říci: „Nechoďte k tribunálu, zapřela bych vás.“ Obžalovanou u soudu formálně provázel advokát Guillot, ustanovený tribunálem z úřední povinnosti. Paní Rolandová byla odsouzena a popravena 8. listopadu 1793.

Návrh obhajoby před tribunálem

[Napsáno v Conciergerii v noci po skončení výslechu, tedy ze 3. na 4. listopadu 1793.][41]

Obžaloba vznesená proti mně spočívá zcela na mé údajné spoluvině s muži, jimž se říká spiklenci. Mé přátelské styky s malým počtem z nich jsou o mnoho starší než politické okolnosti, pro něž jsou dnes pokládáni za vinné. Spojení, které jsem s nimi v době jejich odchodu z Paříže udržovala prostřednictvím třetí osoby, se naprosto netýká veřejných záležitostí. Neměla jsem vlastně žádnou politickou korespondenci a v tomto ohledu bych se mohla omezit na úplné popření, neboť po mně nelze žádat, abych se zodpovídala ze svých soukromých citů. Mohu se jimi však pyšnit stejně jako svým jednáním a nemám před veřejností co tajit.

Řeknu tedy, že jsem dostala projevy lítosti nad svým uvězněním a zprávu, že Duperret má pro mne dva dopisy; zda byly napsány před opuštěním Paříže, či po něm, zda byly od jednoho, či od dvou mých přátel, nevím, nedošly mne. Duperret je předal do jiných rukou a já je nikdy neviděla. Jindy jsem dostala naléhavou výzvu, abych rozbila svá pouta, a nabídky služeb, jež mi měly pomoci k úspěchu způsobem, který bych uznala za vhodný, a dopravit mě, kam bych si přála.[42] Nechtěla jsem se k ničemu takovému propůjčit, z povinnosti i ze cti: z povinnosti, abych nevystavila nebezpečí ty, jejichž stráži jsem byla svěřena; ze cti, protože jsem v každém případě dávala přednost riziku nespravedlivého procesu před tím, abych na sebe uvalila zdání viny útěkem, který by mne nebyl hoden. Nechala jsem se 31. května zatknout dobrovolně, a ne proto, abych později utekla.

To je vše, nač se omezily mé styky s uprchlými přáteli. Kdyby spojení nebylo přerušeno nebo kdyby mě nesvazovalo vězení, byla bych se jistě snažila opatřit si o nich zprávy, neboť neznám zákon, který by mi to zakazo-

41. Perroud cituje Boscovu poznámku v rukopise: „Tento text byl určen k přečtení jako obhajovací spis; byl napsán v Conciergerii v noci, jež následovala po jejím výslechu.“ Také nadpis je psán Boscovou rukou.

42. Perroud: Roland i Buzot hledali každý ze své strany cesty k jejímu útěku (viz dopisy Buzotovi ze 3. a 6. července). Henriette Cannet, snad na Rolandovu žádost, navštívila vězeňkyni a navrhla jí, že se s ní vymění šaty a zůstane v cele místo ní. Champagneux i Bosc potvrzují, že všechny tyto návrhy odmítla. (Henriette Cannet byla starší sestra Sophie Cannet, přítelkyně autorčina mládí.)

val. Ach, v které době, u kterého národa na světě kdy byla věrnost citům úcty a bratrství, jež spojují lidi, prohlášena za zločin? Nesoudím opatření, k nimž se uchýlili ti, kdo byli proskribováni, nebyla mi známa; ale nevěřím ve zlé úmysly u lidí, jejichž poctivost, občanská ctnost a šlechetná oddanost vlasti mi byly prokázány. Jestliže se mýlili, pak v dobré víře; podléhají, aniž jsou poníženi, a v mých očích jsou nešťastní, nikoli vinní. Jsem-li vinna já sama tím, že si přeji jejich záchranu, prohlašuji se za vinnou tváří v tvář celému světu. O jejich slávu nemám obavy a ráda se s nimi podělím o čest být utlačována jejich nepřáteli.

Viděla jsem tyto muže, obviňované ze spiknutí proti vlasti, jako rozhodné republikány, a přitom lidské, přesvědčené, že je třeba dobrými zákony učinit republiku drahou i těm, kdo pochybovali, že se udrží; což je opravdu nesnadnější než je zabíjet. Dějiny všech věků dokázaly, že je zapotřebí mnoha talentů, aby byli lidé dobrými zákony přivedeni ke ctnosti, kdežto k tomu, aby byli utlačováni terorem nebo zničeni smrtí, stačí síla. Viděla jsem je tvrdit, že hojnost, stejně jako štěstí, může vzejít jen ze spravedlivé, ochranitelské a dobročinné vlády; že všemoc bajonetů sice plodí strach, ale ne chléb. Viděla jsem je, zanícené nejživějším nadšením pro blaho lidu, jak pohrdají lichocením mu, odhodláni raději zahynout jako oběti jeho zaslepenosti, než jej klamat. Přiznávám, že tyto zásady a toto jednání se mi zdály naprosto odlišné od zásad a jednání tyranů či ctižádostivců, kteří se snaží lidu zalíbit, aby si jej podrobili. Vzbudily ve mně nejhlubší úctu k těmto šlechetným mužům; tento omyl, je-li to omyl, mne bude provázet do hrobu, a budu pokládat za čest následovat ty, které jsem nemohla doprovázet.

Má obhajoba, troufám si říci, je potřebnější těm, kdo chtějí v dobré víře poznat pravdu, než mně samé. Klidná a spokojená ve vědomí, že jsem splnila své povinnosti, hledím do budoucnosti s vyrovnaností. Mé vážné záliby a mé zvyky oddané studiu mě držely stejně daleko od bláznovství rozptýlení jako od shonu intrik. Jako přítelkyně svobody, jejíž cenu mi dalo poznat přemýšlení, jsem uvítala revoluci s nadšením, přesvědčena, že nastala doba, kdy bude svržena libovůle, jíž nenávidím, a napraveny zlořády, nad nimiž jsem tak často vzdychala, dojata osudem nešťastné třídy. Sledovala jsem postup revoluce se zájmem, hovořila jsem o veřejných věcech vřele, ale nepřekročila jsem meze, které mi ukládalo mé pohlaví. Snad tro-

chu talentu, dost filozofie, odvaha vzácnější, která mi dovolovala, abych v nebezpečí neoslabovala odvahu svého manžela – to je nejspíš to, co nerozvážně vychvalovali ti, kdo mě znají, a co mi zjednalo nepřátele mezi těmi, kdo mě neznají. Roland mě snad někdy používal jako sekretáře, a slavný dopis králi je například celý opsán mou rukou;[43] byla by to docela dobrá listina k připojení k mému spisu, kdyby mě soudili Rakušané a kdyby je napadlo rozšířit odpovědnost ministra i na jeho ženu. Ale Roland už dávno dal poznat svou osvícenost a lásku k velkým zásadám; důkazy o tom jsou v četných dílech, tištěných po patnáct let. Jeho vědění a jeho poctivost patří jen jemu a nepotřeboval ženu, aby byl moudrým ministrem. Nikdy se u něho nekonaly porady ani tajné schůzky; jeho kolegové, ať to byl kdokoli, několik přátel a jeho známí se u něho scházeli u stolu jednou týdně; tam se ve velmi veřejných rozhovorech otevřeně mluvilo o tom, co zajímalo každého. Ostatně spisy tohoto ministra, jež všechny dýchají láskou k pořádku a míru a dojemně vykládají nejlepší zásady morálky a politiky, navždy dosvědčí jeho moudrost, stejně jako jeho účty prokážou jeho bezúhonnost.

Vracím se k deliktu, který je mi kladen za vinu. Poznamenávám, že jsem s Duperretem nebyla v žádném bližším styku; vídala jsem ho občas za ministerstva svého manžela, a za šest měsíců od chvíle, kdy Roland nebyl v úřadě, u mě nebyl ani jednou. Totéž mohu poznamenat o ostatních poslancích, svých přátelích, což se rozhodně nesrovnává s předpokladem srozumění a spiknutí, který se nám přisuzuje. Z mého prvního dopisu Duperretovi je zřejmé, že jsem tomuto poslanci psala jen proto, že bylo nesnadné obrátit se na kohokoli jiného, a v domnění, že mi rád poslouží. Má korespondence s ním tedy nebyla předem zamýšlena; nebyla pokračováním žádného předchozího spojení a měla ostatně jen soukromý předmět. Stala se příležitostí dostávat zprávy o těch, kdo se právě vzdálili a s nimiž jsem byla spřátelena zcela nezávisle na jakýchkoli politických ohledech. Ty neměly žádný podíl na onom druhu styku, který jsem s nimi udržovala v prvních chvílích jejich nepřítomnosti. Žádná listina v tomto ohledu nesvědčí proti mně; ty, které se uvádějí, by jen vedly k domněnce, že jsem sdílela

43. Perroud: Paní Rolandová tu svůj podíl zmenšuje, méně z opatrnosti než proto, aby neubrala na zásluhách svému muži. Ve skutečnosti dopis z 10. června 1792 neopsala, ale sepsala; totéž platí o mnoha dalších Rolandových dopisech a oběžnících. Také společné obědy u Rolanda se podle Perrouda konaly dvakrát týdně, ne jednou.

názory a city těch, jimž se říká spiklenci. Tento závěr je opodstatněný, přiznávám to nahlas, a honosím se touto shodou. Nedala jsem jim však žádný projev, z něhož by mi bylo možno udělat zločin a který by směřoval k tomu, aby cokoli rušil. Nuže, má-li se prokázat spoluvina na jakémkoli záměru, je třeba buď dávat rady, nebo poskytnout prostředky; neudělala jsem ani jedno, ani druhé; nejsem tedy trestná v očích zákona; žádný zákon mě neodsuzuje a neexistuje čin, na nějž by bylo možné kterýkoli z nich použít.

Vím, že za revoluce se na zákon i na spravedlnost často zapomíná, a důkazem je, že jsem zde. Za svůj proces vděčím jen předpojatosti a prudké nenávisti, jež se rozpoutává ve velkých zmatcích a obvykle se obrací proti těm, kdo byli na očích nebo o nichž se ví, že mají charakter. Mé odvaze by bylo snadné vyhnout se rozsudku, který jsem předvídala;[44] myslela jsem, že je důstojnější jej podstoupit; věřila jsem, že dlužím tento příklad své zemi; věřila jsem, že mám-li být odsouzena, je třeba nechat na tyranii ohavnost, že obětuje ženu, jejímž jediným zločinem bylo trochu talentu, jímž se nikdy nevypínala, velká horlivost pro dobro lidstva a odvaha přiznat se k nešťastným přátelům a vzdát hold ctnosti s nasazením života. Duše, které mají jistou velikost, dovedou zapomenout samy na sebe; cítí, že patří celému lidskému rodu, a vidí se jen v potomstvu. Patřím ctnostnému a pronásledovanému Rolandovi, byla jsem spjata s muži, které zaslepenost a nenávist závistivé průměrnosti daly proskribovat a obětovat. Je nutné, abych zahynula i já, neboť k zásadám tyranie patří obětovat ty, které násilně utlačovala, a zničit i svědky svých výstřelků. Z tohoto dvojího důvodu mi dlužíte smrt a já ji očekávám. Když nevinnost kráčí na popraviště, na něž ji posílá omyl a zvrácenost, kráčí ke slávě.

Kéž jsem poslední obětí zuřivosti stranického ducha! Ráda opustím tuto nešťastnou zemi, jež pohlcuje dobré lidi a opájí se krví spravedlivých.

44. Perroud: Po 3. říjnu (Amarově zprávě) se paní Rolandová rozhodla zemřít hladem; tehdy, mezi 4. a 8. říjnem, napsala své *Poslední myšlenky* a dopisy dceři, služebné a Mentellovi. Dosáhla jen toho, že těžce onemocněla a musela být přenesena na ošetřovnu Sainte-Pélagie, odkud 14. října napsala Robespierrovi dopis, který neodeslala. Pak se rozhodla „vypít kalich až do dna“, už proto, aby mohla před tribunálem vydat svědectví o svých přátelích z Gironde; ráda by však po své výpovědi hned vzala jed a požádala o něj Bosca, který odmítl (viz dopis Boscovi z 27. října a *Vzpomínky Sophie Grandchamp*).

Pravdo! Vlasti! Přátelství! Posvátné předměty, city drahé mému srdci, přijměte mou poslední oběť. Můj život byl zasvěcen vám, vy učiníte mou smrt stejně sladkou a slavnou.

Spravedlivé nebe! Osvěť tento nešťastný lid, jemuž jsem přála svobodu!… Svoboda! Ta je pro hrdé duše, které pohrdají smrtí a dovedou ji v pravou chvíli podat. Není pro ty slabé lidi, kteří vyjednávají se zločinem a zakrývají jménem opatrnosti své sobectví a zbabělost. Není pro ty zkažence, kteří vylézají z lože zhýralosti nebo z bahna bídy, aby se opájeli krví, jež teče z popravišť. Je pro moudrý lid, který miluje lidskost, činí spravedlnost, pohrdá svými lichotníky, zná své pravé přátele a ctí pravdu. Dokud nebudete takovým lidem, ó moji spoluobčané, budete marně mluvit o svobodě; budete mít jen bezuzdnost, jíž padnete za oběť jeden po druhém; budete žádat chléb, a dají vám mrtvoly, a skončíte v otroctví.

Nezastírala jsem své city ani své názory. Vím, že jedna římská paní byla za Tiberia poslána na smrt, protože oplakávala svého syna;[45] vím, že v dobách zaslepenosti a zuřivého stranického ducha se každý, kdo se odváží přiznat za přítele odsouzených či proskribovaných, vystavuje nebezpečí, že bude sdílet jejich osud. Ale já pohrdám smrtí, nikdy jsem se nebála ničeho než zločinu a nezachránila bych si život za cenu zbabělosti. Běda době, běda lidu, kde síla vzdát hold zneuznané pravdě může vystavit nebezpečí, a přešťastný tehdy ten, kdo se cítí schopen mu čelit! Je nyní na vás, abyste posoudili, zda je ve vašem zájmu odsoudit mě bez důkazů, pro pouhé názory a bez opory v jakémkoli zákoně.

Konec pamětí

45. Narážka na Tacitovy *Letopisy* (VI, 10): za císaře Tiberia byla stařena Vitia, matka popraveného Fufia Gemina, odsouzena na smrt, protože oplakávala svého syna.

III. Dopisy z vězení: Abbaye a Sainte-Pélagie (červen – červenec 1793)

[Dopisy, které paní Rolandová psala z vězení Abbaye (1.–24. června 1793) a v prvních týdnech po převezení do Sainte-Pélagie. Číslování dopisů a údaje v hranatých závorkách pocházejí od Perrouda.]

Dopisy z vězení

I. [Boscovi do Paříže]

[1. června 1793, z Abbaye.][1]

Dnes na trůně a zítra v okovech. Tak se v revoluci zachází s poctivostí, můj ubohý příteli!

Ani byste nevěřil, jak často na vás od rána myslím. Jsem přesvědčena, že patříte k těm, kdo se mými strastmi zabývají nejvíc.

Tak tedy jsem v dobrém domě[2], dokud se bude Bohu líbit. Tady jako všude jinde budu sama se sebou natolik zadobře, abych změnami skoro netrpěla. Není lidské moci, která by zdravé a silné duši dokázala vzít onen druh souladu, *jenž ji drží* nade vším.

Srdečně vás objímám; na život a na smrt, úcta a přátelství.

Roland, rozená Ph.

II. Národnímu konventu

1. června 1793, z vězení Abbaye.

1. Perroud: Ve všech záhlavích těchto dopisů uvádí v hranatých závorkách údaje, které originál neobsahuje. Tento lístek z 1. června byl podle něho nepochybně adresován Boscovi. – Louis-Augustin Bosc (Bosc d'Antic), přírodovědec, jeden z nejstarších a nejvěrnějších přátel Rolandových; po 31. květnu pomohl Rolandovi ukrýt se a postaral se o jejich dceru Eudoru.
2. Vězení Abbaye u opatství Saint-Germain-des-Prés, kam byla paní Rolandová dopravena v noci z 31. května na 1. června 1793. V září 1792 bylo dějištěm zářijových masakrů – odtud zmínka o „hrůzných výjevech“ v dopise V.

(Text dopisu autorka vložila do Historických poznámek – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 32.)[3]

III. Ministru vnitra

2. června 1793, [z Abbaye].

(Text dopisu autorka vložila do Historických poznámek – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 36.)

IV. Sekci Beaurepaire

4. června 1793, [z Abbaye].

(Text dopisu autorka vložila do Historických poznámek – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 43.)[4]

V. Lauze de Perretovi, poslanci za Bouches-du-Rhône [do Paříže]

6. června [1793], z Abbaye.

Posílám vám, statečný občane[5], opis dopisu, který jsem napsala Konventu, který mu úředně zaslal ministr vnitra a který se tam dosud nepodařilo dát přečíst. Zmůže-li v tom něco vaše odvaha, doporučuji vám ho; znáte-li nějaký způsob, jak jej zveřejnit, laskavě ho použijte.

Stále nejsem vyslýchána a nevím, dokdy mě budou držet na tomto místě, jež bylo dějištěm hrůzných výjevů. Jistě, s *nevinou* a *pravdou* jsem tu svobodnější a méně k politování než panovační katané a mou pevností nic ne-

3. Dopisy II–IV a VI–VIII opsala paní Rolandová sama do *Historických poznámek*, do vyprávění o svém zatčení a pobytu v Abbaye; Perroud je proto na tomto místě neotiskuje znovu a jen na ně odkazuje.

4. Sekce Beaurepaire byla pařížská sekce, v jejímž obvodu bydleli Rolandovi (ulice de La Harpe). Její komisaři se 24. června pokusili zabránit druhému zatčení paní Rolandové (viz dopis XVI); podrobnosti obsahuje zápis sekce otištěný v Přílohách.

5. Claude-Romain Lauze de Perret (Duperret), poslanec Konventu za departement Bouches-du-Rhône, girondista, který po 2. červnu zůstal v Paříži a zprostředkovával styk mezi uprchlými přáteli v Caen a jejich uvězněnými kolegy. V červenci 1793 ho navštívila Charlotte Corday; byl pak zatčen a 31. října 1793 popraven spolu s girondisty.

otřese; ale mám dítě, uplakanou rodinu, a nesmím nic zanedbat, abych jim byla vrácena. Ať uděláte cokoli, přijměte ujištění o mé úctě.

VI. Ministru spravedlnosti

8. června 1793, z vězení Abbaye.

(Text dopisu autorka vložila do Historických poznámek – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 51.)

VII. Ministru vnitra

8. června 1793, [z Abbaye].

(Text dopisu autorka vložila do Historických poznámek – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 52.)

VIII. Redaktoru listu Thermomètre [Dulaurovi]

9. června, druhého roku republiky (1793), z vězení Abbaye.

(Text dopisu autorka vložila do Historických poznámek – viz díl II, kapitola II; Perroud, sv. I, s. 57.)[6]

IX. [Sophii Grandchamp do Paříže]

[První dny června 1793, z Abbaye.]

Kdybych si vás vážila méně, stálo by mě mnoho přemáhání vidět vás v této chvíli[7]. Věřím tedy, že vám dávám nepochybný důkaz svých citů, když přijímám vaše nabídky a volím si vás za strážkyni něčeho, co vyžaduje bezmeznou důvěru.

6. Jacques-Antoine Dulaure, spisovatel a poslanec Konventu, vydával list *Thermomètre du jour*. Zveřejnil v něm tento dopis paní Rolandové z 9. června, a tím uvedl pařížskou Komunu do rozpaků (viz dopis XII).

7. Sophie Grandchamp, důvěrná přítelkyně paní Rolandové; navštěvovala ji ve vězení a naposledy ji zahlédla na cestě na popraviště. Její *Vzpomínky* jsou otištěny v Přílohách.

X. [Garatovi do Paříže]

20. června [1793], v 8 hodin ráno, vězení Abbaye.

Jaký to opakovaný křik se ozývá?… To volá kolportér, který vyvolává *velký hněv otce Duchesna*[8] na tu d… Rolandovou, *která sedí v Abbaye*; velké odhalené spiknutí rolandistů, buzotistů, pétionistů a girondistů s *vendéeskými rebely a s agenty Anglie*. Prý je třeba najít starého Rolanda, aby si odpykal trest za své zločiny; je prý třeba pustit se do jeho ženy a vytáhnout z ní všechno o tom jejím c. c. manželovi[9]. Pak záplava sprostých přízvisek, strojené opakování, *že sedím v Abbaye*, štvaní k tomu, aby se se mnou naložilo zle. Právě pod mým oknem vyvolávač opakuje své výzvy lidu z tržiště.

Tak se tedy uráží nevinnost poté, co byla utlačena; štve se k tomu, aby byla obětována; to je vskutku jediné, co ještě zbývá. A autora těchto hanebných spisů podporoval, chránil a hájil Garat[10], když ho podobné výstřelky proti Konventu přivedly do vězení na rozkaz komise zástupců lidu.

Garate! tuto urážku kladu tobě k tíži; za ni vděčím tvé zbabělosti; a stane-li se něco ještě horšího, na tvou hlavu svolávám pomstu nebes.

Lupič, který pronásleduje, rozvášněnec, který spílá, oklamaný lid, který vraždí, ti jdou za svým instinktem a dělají své řemeslo; ale muž v úřadě, který je trpí, ať pod jakoukoli záminkou, je navždy zneuctěn.

Piš si teď krásné spisy, vykládej jako filozof příčiny událostí, vášně a omyly, které je provázely; potomstvo bude vždycky říkat: *Posílil stranu, která ponížila národní zastoupení, vybídl Konvent, aby se sklonil před hrstkou*

8. *Père Duchesne*, sprostý lidový list Jacquesa-Renéhо Héberta, zástupce prokurátora pařížské Komuny (popraven 24. března 1794). Výtah z jeho čísla 248, namířeného proti paní Rolandové, je otištěn v Přílohách.

9. Ve francouzštině „lui tirer les verres (sic) du nez“: zkomolený idiom *tirer les vers du nez* (vytáhnout z někoho tajemství), v letáku napsaný s „verres“ (skla); autorčino „(sic)“ upozorňuje na tento pravopis. Zkratka „c. c.“ zastírá sprostou nadávku.

10. Dominique-Joseph Garat, spisovatel a filozof, ministr spravedlnosti a od ledna 1793, po Rolandově odstoupení, ministr vnitra; paní Rolandová mu vyčítala povolnost vůči Komuně a Hoře. Revoluci přežil. – Hébert byl 24. května 1793 zatčen na příkaz Komise dvanácti, kterou Konvent zřídil k vyšetření činnosti Komuny, a 27. května byl pod tlakem Komuny propuštěn.

anarchistů; poskytl pomoc a oporu uzurpátorské Komuně, která pohrdla zákonodárnou mocí a vyobcovala ctnost.

Jdi! vím, čemu takové urážlivé výzvy obvykle předcházejí. Co mi na tom záleží! Dávno jsem připravena. V každém případě přijmi toto sbohem, které ti posílám, aby ti jako sup rvalo srdce.

XI. [Buzotovi do Caen]

22. června [1793], z Abbaye.[11]

Jak často je čtu znovu[12]! Tisknu je k srdci, pokrývám je polibky; už jsem nedoufala, že nějaké dostanu!… Marně jsem se dávala pídit po zprávách o paní Ch.[13]; jednou jsem napsala panu Le Tellierovi do E.[14], abys ode mne měl znamení života; ale listovní tajemství se porušuje; nechtěla jsem ti nic posílat, protože jsem byla přesvědčena, že kvůli tvému jménu by dopis zadrželi a já bych tě zkompromitovala. Přišla jsem sem hrdá a klidná, s přáními pro obránce Svobody a ještě s jistou nadějí pro ně. Když jsem se dozvěděla o dekretu o zatčení Dvaadvaceti[15], zvolala jsem: Má vlast je ztracena! — Prožívala jsem nejkrutější úzkosti, dokud jsem neměla jistotu o tvém útěku[16]; obnovil je dekret o obžalobě, který se tě týká; tu ukrutnost byli dlužni tvé odvaze! Ale jakmile jsem se dozvěděla, že jsi v Calvadosu,

11. François-Nicolas-Léonard Buzot, poslanec Konventu za departement Eure, jeden z vůdců girondistů a velká láska paní Rolandové. Po 2. červnu uprchl do Normandie, kde se podílel na federalistickém povstání proti Konventu; po jeho nezdaru se skrýval v okolí Saint-Émilionu a v červnu 1794 tam spolu s Pétionem spáchal sebevraždu.

12. Perroud: Jde o dopisy, které jí Buzot, jenž opustil Paříž 2. června, napsal z Caen 15. a 17. června a poslal prostřednictvím De Perreta; ten je předal Pétionovi a Pétion je svěřil paní Goussard, která se k vězenkyni dostala.

13. Perroud: Paní Chollet. Louvetova přítelkyně Marguerite Denuelle, provdaná za jistého Cholleta, se s ním v září nebo říjnu 1792 rozvedla; 24. června opustila s Louvetem Paříž, aby se uchýlili do Évreux a pak do Caen. – Jean-Baptiste Louvet de Couvray, romanopisec a girondistický poslanec, proskripci přežil.

14. Perroud: Do Évreux. Jérôme Le Tellier, Buzotův přítel z dětství, byl prvním ústavním starostou Évreux; znal tajemství paní Rolandové a Buzota a opatroval Buzotovy soukromé papíry. Zatčen 30. září 1793, zabil se ve vězení 3. ledna 1794.

15. Dekretem z 2. června 1793, vynuceným obležením Konventu ozbrojenými sekcemi, byli dáni do domácího vězení girondističtí poslanci ze seznamu „Dvaadvaceti“, členové Komise dvanácti a ministři Clavière a Lebrun. Mnozí z nich uprchli do departementů.

16. Perroud: Buzot dorazil 4. června do Évreux a zvedl je k povstání proti Konventu. Dekret o obžalobě Buzota je z 13. června.

nabyla jsem opět klidu. Pokračuj, příteli, ve svém šlechetném úsilí; Brutus zoufal nad spásou Říma na polích u Filipp příliš brzy[17]. Dokud republikán dýchá, dokud má svobodu a uchovává si energii, musí a může být užitečný. Jih ti v každém případě nabízí útočiště; bude azylem poctivých lidí. Tam, budou-li se kolem tebe hromadit nebezpečí, musíš obrátit své zraky a kroky; tam budeš muset žít, neboť tam budeš moci sloužit bližním a konat ctnosti.

Co se mne týče, dokážu klidně vyčkat návratu vlády spravedlnosti, anebo snést poslední výstřelky tyranie tak, aby ani můj příklad nebyl zbytečný. Jestli jsem se něčeho bála, pak toho, že bys kvůli mně podnikl nějaké nerozvážné pokusy. Příteli! jen tím, že zachráníš svou vlast, můžeš zachránit mne, a nechtěla bych své záchrany na úkor její; ale umírala bych spokojena, kdybych věděla, že vlasti účinně sloužíš. Smrt, muka, bolest nejsou pro mne nic, dokážu vzdorovat všemu. Věř mi, budu žít až do své poslední hodiny, aniž bych ztratila jediný okamžik ve zmatku nedůstojného neklidu.

Ostatně, ať je jejich zuřivost jakákoli, mají ještě jakýsi stud; můj zatykač není odůvodněn; do samovazby mě dali ústně, ale neodvážili se napsat přísné rozkazy, které vydali slovně. Lidskosti svých strážců vděčím za úlevy, které tajím, abych je nezkompromitovala; ale dobré zacházení váže pevněji než železné řetězy, a i kdybych mohla utéci, nechtěla bych, abych nepřivedla do neštěstí poctivého správce věznice[18], který vynakládá všechnu péči, aby mi zajetí ulehčil. Mnoho lidí se o mně mýlí a myslí si, že jsem v Conciergerii. Ve skutečnosti odtud den po mém příchodu odešla, aby byla převezena tam, jiná žena mého jména; obývám pokoj a lůžko, které měla přede mnou; zahlédla jsem ji při odchodu. Můj dobrý Plútarchos, jímž si krátím volné chvíle, by v tom neopomněl spatřit znamení. Byla to Angélique Desilles, manželka Rolanda de La Fauchaie, sestra toho, který slavně zahynul v Nancy[19]; předevčírem zahynula na popravišti, čtyřiadva-

17. Marcus Iunius Brutus, jeden z Caesarových vrahů, se po porážce republikánského vojska u Filipp (42 př. Kr.) probodl. Paní Rolandová znala jeho příběh z Plútarcha.

18. Perroud: Lavacquerie, přesněji Delavacquerie; o jeho ohleduplnosti k vězenkyni mluví paní Rolandová i v *Pamětech*.

19. Perroud: Angélique-Françoise Desilles, sestra „hrdiny z Nancy“, manželka emigranta Jeana-Rolanda Desclos de la Fonchais, byla odsouzena k smrti a popravena 18. června 1793 jako spoluviník bretaňského spiknutí. – Její bratr, důstojník Desilles, se v srpnu 1790 při vzpouře posádky v Nancy postavil před ústí děl, aby zabránil krveprolití, a na následky zranění zemřel.

cetiletá, s velikou odvahou; její obhájce je bez sebe a přísahá na nevinu této oběti, jejíž mírná a šťastná tvář prozrazovala krásnou duši.

První dny jsem věnovala psaní několika *poznámek*[20], které jednou udělají radost; svěřila jsem je do dobrých rukou a dám ti vědět komu, aby ti v žádném případě nezůstaly neznámé. Mám svého Thomsona (je mi drahý z nejednoho důvodu), Shaftesburyho, anglický slovník, Tacita a Plútarcha[21]; vedu tu týž život, jaký jsem vedla doma ve své pracovně, na ministerstvu i jinde; velký rozdíl v tom není. Byla bych si sem dala přinést hudební nástroj, kdybych se nebála pohoršení; obývám místnost asi deset stop v čtverci; tam, za mřížemi a závorami, se těším nezávislosti myšlení, přivolávám si věci a bytosti, které jsou mi drahé, a se svým svědomím mám větší pokoj, než mají moji utlačovatelé se svou vládou. Věřil bys, že mi pokrytec Pache[22] dal vzkázat, že ho má situace velice dojímá? „Jděte mu říci, že tuto urážlivou poklonu nepřijímám; raději chci být jeho obětí než předmětem jeho zdvořilostí; ty by mě zneuctily.“ To byla má odpověď. V příloze uvidíš, jak jsem napsala Garatovi; nebyl to první dopis, ale je to jistě mé ultimátum. Od těch lidí nelze nic čekat; je třeba je postavit na jejich místo a tak je ukázat potomstvu, víc nechci. Kdybych nebyla napsala Konventu 1. června, později bych už k tomuto kroku nesáhla; zabránila jsem tomu, aby mu R[oland] od 2. června cokoli adresoval[23]. Pro každého, kdo má zásady a charakter, to už není Konvent; v Paříži teď neznám žádnou autoritu, u které bych chtěla o něco žádat; raději shniju v poutech, než bych se takto ponížila. Tyrani mě mohou utlačovat, ale ponížit nikdy, nikdy! Doma jsou pečeti na všech mých věcech, na prádle i šatech, na dveřích i oknech; jen malý kout zůstal vyhrazen pro mé služebnictvo; ubohá má věrná služebná chřadne před očima; rve mi srdce, přesto ji však občas rozesměju; moji poctiví strážci ji čas od času pouštějí dovnitř. Odpoledne mě také nechávají

20. Tj. prvních částí *Historických poznámek*, které paní Rolandová začala psát v Abbaye.
21. James Thomson (1700–1748), skotský básník, autor *Ročních dob* (*The Seasons*). Perroud: Anthony Ashley Cooper, hrabě Shaftesbury (1671–1713), deistický filozof, autor *Zkoumání o ctnosti*; Tacita četla paní Rolandová v italském překladu Davanzatiho.
22. Jean-Nicolas Pache, kdysi Rolandův chráněnec a spolupracovník na ministerstvu vnitra, pak ministr války (říjen 1792 – únor 1793) a od února 1793 starosta Paříže; paní Rolandová ho měla za zrádce a pokrytce.
23. Perroud: Rolandova poslední žádost o schválení jeho účtů byla přečtena na zasedání Konventu 1. června.

přecházet do svého pokoje, který v tu dobu neobývají a kde mám víc vzduchu než ve svém.

Mou dceru přijala úctyhodná matka rodiny, která ji ochotně zařadila mezi své děti, manželka poctivého Creuzé-Latouche[24].

Nešťastný R[oland] strávil dvacet dní ve dvou úkrytech[25], u vyděšených přátel, skrytý před všemi zraky, větší vězeň, než jsem já sama; bála jsem se o jeho hlavu i o jeho zdraví. Teď je ve tvém sousedství[26]. Kéž by tomu tak bylo i v duchu! Neodvažuji se ti to říci, a ty jsi jediný na světě, kdo to dokáže ocenit: nebyla jsem příliš nešťastná, že mě zatkli.

Budou méně zuřiví, méně zarputilí proti R[olandovi], říkala jsem si; pokusí-li se o nějaký proces, dokážu jej vést tak, že to poslouží jeho slávě. Zdálo se mi, že tím vůči němu splácím jakési odškodnění za jeho trápení; ale nevidíš také, že když jsem sama, zůstávám s tebou? — Tak se zajetím obětuji manželovi, zachovávám se příteli a svým katům vděčím za to, že smiřuji povinnost s láskou: nelituj mě!

Ostatní obdivují mou odvahu, ale neznají mé radosti; ty, který je musíš cítit, zachovej jim všechno jejich kouzlo stálostí své odvahy.

Ta milá paní Goussard[27]! Jak jsem byla překvapena, když jsem uviděla její laskavou tvář, když mě tiskla v náručí a smáčela slzami a když vytáhla z ňadra dva dopisy od tebe! — Ale nikdy jsem je nedokázala číst v její přítomnosti a byla jsem tak nevděčná, že se mi její návštěva zdála dlouhá; chtěla si odnést pár slov psaných mou rukou; nebylo pro mne o nic snazší psát ti pod jejíma očima a skoro jsem jí zazlívala její úslužnou horlivost.

24. Jacques-Antoine Creuzé-Latouche, umírněný poslanec Konventu. Perroud: Creuzé-Latouchovi bydleli v ulici Hautefeuille č. 11, kousek od Rolandových; Bosc k nim dítě odvedl hned 1. června.
25. Perroud: Nejprve v Meudonu, pak v lese u Montmorency, v Sainte-Radegonde (viz Přílohy, Boscovy paměti).
26. Perroud: V Rouenu, u slečen Malortie v ulici aux Ours. Musel tam být nejpozději od 20. června, ne až od 24., jak uvádí Champagneux.
27. Perroud: Paní Goussard byla sousedkou a přítelkyní Pétionovou; její manžel byl přítelem Brissota z dětství. Díky jejich obětavosti mohl Pétion, daný 3. června do domácího vězení, 23. června uprchnout a 25. opustit Paříž.

Příteli, tvůj dopis z 15.[28] mi přinesl ty mužné tóny, v nichž poznávám duši hrdou a svobodnou, zaujatou velkými záměry, povznesenou nad osud, schopnou nejšlechetnějších rozhodnutí a nejvytrvalejšího úsilí; našla jsem opět svého přítele, obnovila jsem v sobě všechny city, které mě k němu poutají. Ten ze 17…., ten je tak smutný! Jakými chmurnými myšlenkami končí! Ach! jako by šlo o to, zda žena bude žít po tobě, či ne! Jde o to zachovat tvou existenci a učinit ji užitečnou naší vlasti; ostatní přijde potom!

Navštěvuje mě tu muž, kterého R[oland] ustanovil, aby chodil po věznicích, zjišťoval, co se v nich děje, sledoval nešvary, přijímal stížnosti a všechno předkládal ministru vnitra[29].

R[oland] toto místo zřídil a já jsem mu navrhla člověka, který by je zastával; je to bývalý advokát, na jehož neštěstí mě kdysi upozornili a jehož poctivé srdce, zocelené utrpením, se pro tyto dojemné úkoly nesmírně hodí. Už jsem na něj ani nemyslela. Nelze si představit dojetí, s nímž ke mně přispěchal; jeho spatření mi bylo velmi milé. Protože mu jeho úřad dává jistá práva a jakousi autoritu, využil jich u správce věznice, a to spolu se správcovou poctivostí vyvažuje účinek tyranských rozkazů, které o mně vydala Komuna. Dala jsem jeho jméno paní G[oussard], aby od něho jeden z tvých přátel, o kterém mi mluvila, dostal pro správce příkaz, aby ho sem pouštěl. Paní G[oussard] mi také řekla, že mi psal Barbaroux; nic jsem nedostala; zdá se, že ty dopisy dostane ubohá paní Rolandová z Conciergerie, pokud je nezachytili a nepředali revolučnímu tribunálu, který tu mladou nešťastnou ženu soudil. Jak by na nich ti lotři postavili své pokřikování o vašich domnělých stycích s Vendée! Hanebnosti, které dávají den co den opakovat lidu tohoto smutného města.

28. Perroud: Dopis z 15. června poslal téhož dne Barbaroux De Perretovi s průvodními slovy: „Posílám ti přiložený dopis, který píšeme té vážené občance.“ Dopis ze 17. poslal Barbaroux De Perretovi 18. června. – Charles Barbaroux, poslanec za Bouches-du-Rhône, jeden z girondistů uprchlých do Caen; popraven v Bordeaux v červnu 1794.

29. Perroud: Je to Grandpré, inspektor věznic, o němž se mluví i v *Pamětech*. Paní Rolandová ho nazývá „bývalým advokátem“; snad jde o Le Moyna de Grandpré, advokáta u pařížského parlamentu. V roce 1793 bydlel se Sophií Grandchamp.

Posílám Gorsasovi[30] několik tiskovin, které se mě týkají; nechci, abys četl Duchesna, zlobil by tě, a bylo by to ještě horší, kdybys byl slyšel kolportéry, kteří k textu podivuhodně přidávali.

Sekce[31] je dobrá; 2. června nechtěla jít s ostatními; občané prohlásili, že chtějí chránit svůj majetek i vězení; kolem Abbaye stálo ve zbrani deset tisíc lidí. Velitelem ozbrojené moci je jistý Janson, o kterém se říká, že je to velmi poctivý člověk, a o kterém vím, že se pečlivě vyptával, zda je pravda, že to já jsem byla převezena.

Kéž tyto podrobnosti vlijí trochu balzámu do tvého srdce!

Věř mi, nemůžeme přestat být navzájem hodni citů, které jsme si vnukli; s tím není člověk nešťastný. Sbohem, příteli; můj milovaný, sbohem!

XII. Lauze de Perretovi [do Paříže]

24. června 1793, z Abbaye.

Statečný občane, posílám vám svůj skutečný výslech[32], jehož zveřejnění je jedinou odpovědí, kterou považuji za vhodné dát na lži Duchesna a jemu podobných.

Není-li ještě zakázán všechen styk s našimi uvězněnými přáteli, řekněte jim, že bezpráví, které snášejí oni, je jediné, které mě zaměstnává. Jak! ten zaslepený lid tedy nechá zahynout své nejlepší obránce! Je pravda, že ten

30. Perroud: Antoine-Joseph Gorsas, známý novinář, poslanec Konventu za Seine-et-Oise, byl 2. června stižen dekretem o zatčení, ale unikl; 9. června dorazil do Caen a hned tam znovu začal působit jako novinář. Dne 28. července byl postaven mimo zákon, 7. října byl dopaden v Paříži a týž den gilotinován. Mezi „tiskovinami“, které mu paní Rolandová posílala, bylo zřejmě i „odporné“ číslo 248 Hébertova listu.

31. Perroud: Sekce Unité (Jednoty), v jejímž obvodu leželo Abbaye. Velitelem její ozbrojené moci byl Jean-Baptiste-Auguste-Aimé Janson, pětačtyřicetiletý volitel sekce.

32. Perroud: Zveřejněním dopisu z 9. června (dopis VIII) uvedl Dulaure pařížskou Komunu do rozpaků. Proto o tři dny později, 12. června, přišel k paní Rolandové Louvet, člen Komuny a policejní administrátor (jmenovec girondistického poslance), aby ji konečně vyslechl. Paní Rolandová zde De Perretovi posílá buď Dulaureův list, nebo rukopisný opis.

ubohý B.…[33], stižený dekretem o obžalobě, už dorazil? Ale k čemu se ptát? Nemůžete mi odpovědět a uděláte dobře, když tento lístek psaný rukou prý podezřelou spálíte. Ctím vás a zdravím vás.

Roland, rozená Phlipon.

XIII. [Lauze de Perretovi do Paříže]

24. června [1793, z bytu v ulici de La Harpe].

Zdá se, že mě propouštějí z Abbaye; myslím, že se vracím domů; než tam vejdu, zatknou mě, aby mě odvedli do Sainte-Pélagie. Kdo ví, zda mě odtud neodvedou ještě jinam?

Nezapomeňte na mne.

Lauze de Perret odpověděl na oba lístky z 24. června dopisem, který podle obsahu pochází z posledních dnů června a zní takto:

> *Ctnostná občanko,*
>
> *od chvíle vašeho zatčení jsem nepřestal usilovat o to, abych našel způsob, jak vám doručit útěchu, kterou by vám rádi poskytli všichni vaši přátelé; ale tygři, kteří vás pronásledují, nakupili tolik překážek, že nám bylo dopřáno jen spolu s vámi naříkat nad krutostí vašeho osudu. Několik dní jsem u sebe držel tři dopisy, které mi pro vás poslali Bar[baroux] a Bu[zot], aniž bych vám je mohl doručit; a co je nejhorší, teď, když bych to mohl udělat cestou, kterou mi nabízíte, stalo se to nemožným, protože jsou v rukou Pétiona, jemuž jsem je předal v domnění, že je vám dokáže doručit lépe než kdokoli jiný, a který odjel, aniž by se mu to podařilo. Ještě dnes o tom zpravím ty občany, sdělím jim, komu píši bezpečnou cestou, a upozorním je na prostředky, které nyní mám, abych mohl jejich pověření lépe splnit. Než od nich dostanete přímé zprávy, nesmím vám zamlčet, jak velkou o vás mají starost. Nedostávám od nich jediný dopis, v němž byste*

33. Perroud: Brissot. Stižen 2. června dekretem o zatčení, uprchl, aby se dostal do Švýcarska, byl však poznán a 10. června v Moulins zatčen. Když ho eskorta přivedla do Paříže, Konvent na něj 23. června vydal dekret o obžalobě a týž den byl zapsán do vězeňské knihy v Abbaye. Dne 6. října byl převezen do Conciergerie, 30. října odsouzen a 31. popraven.

nebyla zmíněna; ujišťuji vás, že se zdají více zaměstnáni útrapami, které snášíte vy, než těmi, které snášejí oni sami. Pokud jde o mne, ctnostná občanko, rve se mi duše, když si představím všechny zkoušky, jimiž vás vaši zbabělí pronásledovatelé nechávají procházet, tím spíš, že i při nejlepší vůli nelze prozatím proti této strašlivé tyranii nic podniknout. Ale buďte klidná, jejich vláda brzy skončí, celý národ povstane, aby tu tlupu ničemů rozdrtil, a štědře vás odškodní za všechno, co pro něj trpíte. Už vidím občanské věnce, které se chystají pro vás a pro vašeho ctihodného manžela; a naplněn touto příjemnou představou, spoléhaje na vaši stálost vůči přechodným strastem, které nemohou zlomit vaši statečnou duši, rád si myslím, že jste ve svém čestném vězení tisíckrát šťastnější než tyrani, kteří vás v něm drží, na svém stolci krve a zločinů. Nejméně tři čtvrtiny departementů se již co nejrozhodněji vyslovily pro svržení trůnu anarchie; mezi sebou chystají ta nejrozsáhlejší opatření, aby uskutečnily tuto šťastnou revoluci, která, jak doufám, bude ze všech poslední. Dvaadvacet našich proskribovaných kolegů, a v tuto chvíli možná víc, je shromážděno v Caen a pracují dnem i nocí, aby osvítili veřejné mínění a připravili rozsáhlý plán. Dostávám od nich často zprávy, které jsou den ode dne uspokojivější. Navzdory úsilí spiklenců, kteří teď hrají o poslední, aby se ráně vyhnuli, se postarám, abych vás při příležitosti zpravil o zajímavých novinkách, které se dozvím. Musím vás však upozornit, abych utišil vaši oprávněnou netrpělivost, že hnutí departementů nebude tak rychlé, jak bychom si všichni přáli. Neduhy vlasti jsou tak velké a tak spletité, že je nezbytně třeba užít co největší moudrosti a opatrnosti v lécích, které se na ně mají přiložit, protože sebemenší neprozřetelnost by mohla všechno zmařit. Podle údajů, které mám, nepočítám, že by se velké rány zasadily dříve než ke konci měsíce, který právě začínáme. Mezitím dobře cítím, že nám nepřátelé mohou ještě hodně uškodit; ale tomu nelze nijak zabránit. Mezitím se obrňme trpělivostí a vzdorujme nebezpečím; republikánské duše obstojí v každé zkoušce. Je zbytečné, abych vám nabízel své skromné služby ve všem, co bude v lidských silách; má oddanost vám a všemu, co je vaše, je bezmezná a nic na světě mi nebude tak lichotit, jako najít příležitost, abych vám mohl být v něčem milý; v těchto

citech vás prosím, abyste mě považovala za svého velmi uctivého a oddaného služebníka

L. Dep. [Lauze-Deperret.]

XIV. Občanu Duperretovi [do Paříže]

[Konec června nebo začátek července 1793, ze Sainte-Pélagie.]

Dlužím vám tisíceré díky, statečný občane, za city, které mi projevujete, a především za výborné zprávy, které mi sdělujete. Jsou-li zachráněni moji přátelé a má vlast, co mi záleží na ostatním! Jakmile jsou ti první v bezpečí a většina departementů, jež posoudila stav věcí, se chystá jej napravit, nemám už obav ani lítosti. Jsem hrdá, že jsem pronásledována v době, kdy se proskribuje talent a poctivost. Jistě jsem v okovech klidnější, než jsou moji utlačovatelé při výkonu své nespravedlivé moci. Přiznávám, že rafinovaná krutost, s níž nařídili mé propuštění, aby mě vzápětí znovu zatkli, mě rozpálila rozhořčením; už jsem nedohlédla, kam až by jejich tyranie mohla zajít; pospíšila jsem si dát zprávu všem, kdo o mne mají nějaký zájem, ne že bych věřila, že se dá něco dělat, ani že by mou odvahu něco zaskočilo, ale proto, aby se o těch zločinech vědělo a můj osud nezůstal neznámý.

Vím, že ministr vnitra podepsal dopis policejní správě, který mu dali napsat, a že ona odpověděla, že jednala jen na rozkaz Výboru všeobecné bezpečnosti Konventu. Je to způsob, jak se domluvit a krýt se navzájem, aby se člověk vyhnul jakékoli vstřícnosti a odvrátil stížnosti. Nemám chuť nikomu žádnou adresovat, protože se nechci ponižovat. Svobodu budu čekat od návratu vlády spravedlnosti, a jako jsem byla hodna dobré štěstěny, nedám se zlomit tou zlou.

Zprávy od mých přátel jsou jediné dobro, které se mě dotýká; vy jste přispěl k tomu, abych je mohla okusit. Řekněte jim, že vědomí jejich odvahy a všeho, co jsou schopni pro svobodu vykonat, mi všechno nahrazuje a ve všem mě utěšuje; řekněte jim, že má úcta, má náklonnost a má přání je provázejí všude. Plakát B.…[34] mi udělal velkou radost. Sbohem, statečný

34. Perroud: Barbaroux. – „Posílám ti, drahý příteli, půl tuctu výtisků své *Adresy Marseillanům*…“ (Barbarouxův dopis De Perretovi z Caen, 25. června 1793).

občane, vaše přímost a neohroženost vám zajišťují city, které k vám chovám a zachovám.

XV. [Buzotovi do Caen]

3. července [1793, ze Sainte-Pélagie].

Jaká sladkost, neznámá tyranům, jež obecný lid pokládá za šťastné při výkonu jejich moci! A je-li pravda, že nějaký nejvyšší rozum rozděluje mezi lidi dobro a zlo podle zákonů přísného vyrovnání, mohu si stěžovat na své neštěstí, když jsou mi vyhrazeny takové rozkoše? — Dostávám tvůj dopis z 27.; slyším ještě tvůj statečný hlas, jsem svědkem tvých rozhodnutí, prožívám city, které tě rozněcují, a jsem pyšná na to, že tě miluji a že jsem tebou milována. — Příteli, nedejme se svést tak daleko, abychom bili do prsou vlastní matku tím, že budeme špatně mluvit o ctnosti, kterou je sice nutno vykoupit krutými oběťmi, ale která je sama zase splácí náhradami tak veliké ceny. Řekni mi, znáš sladší chvíle, než jsou ty strávené v nevinnosti a kouzlu citu, který příroda schvaluje a jemnocit řídí, citu, jenž vzdává hold povinnosti odříkáním, které mu ukládá, a živí se samotnou silou, s níž je snáší? Znáš větší přednost, než být povznesen nad nepřízeň osudu i nad smrt a nalézat ve vlastním srdci, čím život vychutnat a zkrášlit až do posledního dechu? — Poznal jsi kdy tyto účinky lépe než z pouta, které nás spojuje navzdory rozporům společnosti a hrůzám útlaku? Řekla jsem ti to: jemu vděčím za to, že se mi v zajetí líbí. — Hrdá, že jsem pronásledována v době, kdy se proskribuje charakter a poctivost, byla bych své zajetí i bez tebe snášela důstojně; ale ty mi je činíš sladkým a drahým. Zlosynové si myslí, že mě zdrtí, když mě dají do okovů… Blázni! co mi záleží na tom, zda bydlím tady nebo tam? Nejdu snad všude se svým srdcem, a zavřít mě do vězení, neznamená to vydat mě mu cele? Mou společností je to, co miluji; mým zaměstnáním myslet na to. Mé povinnosti, jakmile jsem sama, se omezují na přání všeho, co je spravedlivé a poctivé, a to, co miluji, zaujímá i v tomto řádu první místo. Věř mi, příliš dobře cítím, co je mi uloženo v obvyklém běhu věcí, než abych si stěžovala na násilí, které jej odklonilo. Mám-li zemřít… nuže! znám ze života to nejlepší, co má, a jeho delší trvání by mě snad zavázalo jen k novým obětem. Okamžik, kdy jsem byla nejvíc pyšná na to, že existuji, kdy jsem nejživěji pocítila onu povzne-

senost duše, jež vzdoruje všem nebezpečím a těší se z toho, že jim čelí, byl ten, kdy jsem vstoupila do Bastily, kterou mi moji kati vybrali. Neřeknu, že jsem jim šla vstříc, ale je naprostá pravda, že jsem před nimi neutekla. Nechtěla jsem počítat, zda jejich zuřivost dosáhne až ke mně; myslela jsem si, že dosáhne-li, dá mi příležitost posloužit X.… [Rolandovi] svým svědectvím, svou stálostí a pevností. Připadalo mi rozkošné spojit možnost být mu užitečná se způsobem života, který mě ponechával víc tobě. Ráda bych mu obětovala život, abych získala právo dát svůj poslední vzdech tobě jedinému. Kromě strašlivého rozrušení, které ve mně vyvolaly dekrety proti proskribovaným, jsem nikdy nepoznala větší klid než v této podivné situaci, a vychutnávala jsem jej nezkaleně, když jsem věděla, že jsou skoro všichni v bezpečí, když jsem tě viděla, jak na svobodě pracuješ na zachování svobody své země.

Divím se, že ti ti dva přátelé[35] donesli jen můj první lístek; měl jsi od nich dostat dva dlouhé dopisy. Na druhém bylo znát rozhořčení, jímž mě naplnilo mé druhé zatčení a odporné okolí, v němž se v tomto druhém domě ocitám. Dosud se nemohu ubránit dojmu, který na mě dělají nechutné řeči padlých žen bydlících pod toutéž střechou a poplach, který občas vyvolávají pokusy vrahů podřezat své strážce. Nepíšu už tady tak, jak jsem psala ve svém prvním příbytku, cítím se velmi hlídaná a nechci vystavit své myšlenky tomu, aby padly do nehodných rukou. Dokážu svým katům říci všechno strašné, co se jim dá říci, ale nejsou stvořeni k tomu, aby slyšeli všechno, co bych dokázala vyjádřit. Znovu jsem začala kreslit, učím se angličtinu, čtu antické autory, hodně přemýšlím a ještě víc cítím.

Ubohý X.… [Roland] je na tom smutně. Mé druhé zatčení ho naplnilo hrůzou; poslal ke mně ze třiceti mil daleka osobu, kterou pověřil, aby se o všechno pokusila[36]. Vyložila jsem, jak nerozvážné a nebezpečné jsou takové podniky; ostatně já se k tomu propůjčit nechci: znamenalo by to zbytečně pokazit mé věci, vystavit se většímu nebezpečí a pokrýt se nátěrem stra-

35. Perroud: Patrně Louvet a Guadet. Louvet a jeho přítelkyně opustili Paříž 24. června, 25. dorazili do Évreux a zastihli tam Guadeta, který přišel z Paříže pěšky; nazítří, 26. června, přišli Louvet a Guadet společně do Caen. – Marguerite-Élie Guadet, poslanec za Gironde, byl dopaden a v červnu 1794 popraven v Bordeaux.

36. Perroud: Patrně paní de Vouglans (Henriette Cannet), sestra autorčiny přítelkyně z mládí Sophie Cannet, která přijela z Amiens, vzdáleného od Paříže opravdu 30 mil (133 km).

chu, a ještě k tomu zkompromitovat hodné lidi; neboť ve všech svých vězeních nacházím strážce, kteří se stydí, že mě tu vidí, a snaží se, abych zapomněla na to, co je na jejich úřadu nenávistného. Ani ti nejposlednější klíčníci, z nichž někteří mají přitom tvář zločinců, nevypadají při pohledu na mne jinak než pokorně, jako by žasli, že vidí poctivost. A pak… ale proč to říkat? Když jsem se nebála sem přijít, nemá mi být zatěžko tu zůstat.

O příchodu nešťastného B.… [Brissota] jsem se dozvěděla teprve po svém odchodu z téhož místa a myslím si, že úmysl vzdálit mě z jeho sousedství přispěl k té ohavné machinaci, jíž mě znovu zatkli v téže chvíli, kdy mě propustili. Je naprostá pravda, že je to vynález Ch.…[37] a dalších z Výboru všeobecné bezpečnosti. Lze to posoudit podle jeho odpovědi ministrovi, který naléhal, abych byla aspoň vyslechnuta. Je to kuriózní kus, co do nesmyslnosti obsahu i neslušnosti stylu. Dostaneš opis[38].

Zaujetí proti B.… [Brissotovi] je krajní. Revoluční tribunál teď zpracovává orléanskou aféru[39] a chystá se potom zabývat jím. Jeho situace mě trápí; je strašné vidět jednoho z nejhorlivějších obránců svobody vystaveného osudu Sidneyho[40].

Kéž se k tobě tento dopis brzy dostane, kéž ti přinese nové svědectví o mých neměnných citech, kéž ti předá klid, z něhož se těším, a ke všemu šlechetnému a užitečnému, co můžeš cítit a konat, připojí nevýslovné kouzlo citů, jež tyrani nikdy nepoznali, citů, které jsou ctnosti zároveň

37. Perroud: Chabot. – François Chabot, bývalý kapucín, poslanec Hory a člen Výboru všeobecné bezpečnosti; popraven 5. dubna 1794 spolu s dantonovci.

38. Perroud tento dopis podepsaný Chabotem a Ingrandem otiskl ve svém úvodu. Paní Rolandová poslala opis také Dulaurovi a k větě, jíž Chabot s Ingrandem odkládali projednání její věci až po odhlasování ústavy, připsala: „Jako by první oporou, nejjistější zárukou ústavy nebyla spravedlnost! Jako by zákonodárci směli zahrávat si se svobodou a pověstí občanů a lehkomyslně odkládat na neurčito, kdy uznají jejich práva nebo jim zajistí jejich užívání! Ale ti, kdo je porušují, ovšem nepřiznají vlastní vinu. Ať je tedy soudí a napraví veřejnost!“ Dulaure dopis zveřejnil, tyto poznámky však vypustil.

39. Perroud: Po urážce, jíž se v Orléansu 15. března 1793 dostalo poslanci Léonardu Bourdonovi, bylo třináct osob z tohoto města postaveno před revoluční tribunál; jejich proces trval od 28. června do 12. července a devět z nich bylo odsouzeno k smrti.

40. Algernon Sidney, anglický republikánský politik a myslitel, byl roku 1683 popraven za údajnou účast na spiknutí proti Karlu II.

zkouškou i odměnou, citů, které dávají životu cenu a povznášejí nad všechna zla!

Tisíceré pozdravy našim přátelům, a zvláště citlivému L.… [Louvetovi].

XVI. Občanka Rolandová sekci Beaurepaire

4. července 1793, [ze Sainte-Pélagie].

Zájem, který mi sekce projevila jako obyvatelce svého obvodu a utlačované, mi ukládá za povinnost zpravit ji o tom, co se mě týká ve věci, do níž se vložila.

Policejní správa, které ministr v mé věci psal, odpověděla, že jednala jen podle rozkazů Výboru všeobecné bezpečnosti Konventu; ministr se proto obrátil na tento výbor a dovolával se zákona, podle něhož mají být zadržení v co nejkratší lhůtě zpraveni o trestném činu, z něhož jsou obviněni, a vyslechnuti. Výbor dal odpověď, jejíž opis zde přikládám; vykládá v ní své důvody a výtky proti mně; právě ji samu bych předložila nestranným lidem na své ospravedlnění, kdyby toho bylo třeba. Nebude těžké poznat, že tato odpověď je co do podstaty věci nesmyslná; zda je slušná co do formy, ponechávám úsudku jiných. Zakládá mé zatčení na nepřítomnosti mého manžela, jako by existovaly zákony, které by kdy dovolovaly vzít jednu osobu místo druhé; zakládá je dále na mé spoluúčasti na údajném plánu zkazit veřejné mínění, jako by se odpovědnost ministra vztahovala i na jeho manželku; ve všech bodech se opírá o falešná obvinění proti jinému jednotlivci, než je ten, v jehož prospěch se žádalo.

Roland není v Lyonu[41] a vyzývám ty, kdo ho pomlouvají, aby svá lživá tvrzení dokázali; on sám to bude moci prokázat, až přijde čas. Nikde nerozdmýchává oheň občanské války. Roland po pět měsíců žádal o schválení svých účtů a o posouzení svého veřejného i soukromého jednání; všechny potřebné doklady byly v rukou Shromáždění. Tato spravedlnost mu byla tvrdošíjně odpírána: chtěli ho tedy zdržet, aby ho mohli zatknout ve chvíli, kterou si předem určili? Musel se tedy tomuto nespravedlivému zatčení vy-

41. V Lyonu, kde Roland dlouho působil jako inspektor manufaktur, propuklo 29. května 1793 povstání proti jakobínské městské správě; odpůrci Rolanda obviňovali, že se tam skrývá a vzpouru řídí.

hnout, a učinil tak až v krajní nouzi. Roland, místo aby kazil veřejného ducha, nepřestal plnit dekret, který mu ukládal osvětlovat jej spisy, jež jsou všechny známé a jež se k nim hlásí; ať se uvede jediný z jeho spisů, který by neobsahoval zásady nejčistší morálky a nejzdravější politiky!

Roland žádal účty od těch, od nichž je žádat měl, protože sám skládal účty velmi přísné; Roland se postavil proti všem násilnostem, které urážely zákony a zraňovaly lidskost, protože věřil, že po svržení tyranie není nic naléhavějšího než dát lidem milovat svobodu spravedlivou vládou a opřít republiku o ctnosti. Od té chvíle se Roland zdál nebezpečný lupičům, kteří se na revolucích obohacují, ctižádostivcům, kteří je prodlužují, aby rozmnožili svou moc, a neklidným, zbloudilým lidem, kteří jsou činorodí jen v ničení a vždy ochotni věřit ve zradu moudrých, kteří chtějí budovat.

To jsou Rolandovy zločiny. Mé zločiny jsou, že se hlásím k zásadám, které vyznává, a že mám odvahu rovnou jeho. Nezalekla jsem se nebezpečí, jimž ho vystavovala jeho povaha a jeho neoblomná poctivost, a jako mě neoslnil lesk, který obklopuje obtížný úřad, tak mě nezdrtila ani pouta, do nichž mě uvrhli.

Manželka váženého ministra nebo vězeňkyně v Sainte-Pélagii, tady jako tam mám cenu a existuji skrze city, jimiž je naplněno mé srdce. Dnes jako tehdy, rozhořčená nad nespravedlností, ale stejně pevná a klidná ve štěstí i neštěstí, hodna prvního a povznesená nad druhé, přikládám životu cenu jen proto, abych konala, co je spravedlivé, a vzdávala hold pravdě.

Moji spoluobčané jistě laskavě přijmou toto vyznání víry, které by mě nikdy nenapadlo zveřejnit, kdyby mě zneužití moci neobviňovalo veřejně. Ti, kdo mě znají, v něm naleznou zkrácený výraz toho, čím skutečně jsem; dovolávám se jejich svědectví, aby hájili mou osobu nebo mou památku proti útokům pomluvy.

XVII. [Buzotovi do Caen]

6. července [1793, ze Sainte-Pélagie].

Včera jsem ho viděla podruhé, toho výborného V.[42] Předal mi tvé dopisy z 30. a z 1. Neotevřela jsem je v jeho přítomnosti. Přítele nečteme před třetí osobou, ať je jakákoli, a i kdyby věděla, co nese. Ale jeho oddanost k tobě, jeho zanícení pro dobrou věc, jeho mírnost a poctivost způsobily, že jsem s ním ráda dost dlouho rozmlouvala, ačkoli jsem měla tvůj balíček v kapse, a to je jistě mnoho řečeno. Uklidni se, můj dobrý příteli: mé nové zajetí nezhoršilo mou situaci natolik, aby bylo třeba cokoli riskovat pro její změnu. Způsob, jakým k němu došlo, a okolí, v němž jsem se v tomto druhém vězení ocitla, ve mně v prvních chvílích vzbudily prudké rozhořčení; ale veřejnost je sdílí natolik, že moji utlačovatelé mají víc co ztratit a já víc co získat, když jeho příčinu necháme trvat, než kdybychom ji odstranili. Z mého útěku by na chvíli triumfovali; pak bych se musela bát já a chlubit by se mohli oni. Takovou výměnu dělat nesmíme.

Mé vysvobození je jisté, jakmile se věci zlepší; jde jen o to čekat. Toto čekání mi není trapné a po pravdě, s výjimkou několika velmi drahých okamžiků, je doba tohoto ústraní pro mne nejsladší za posledních šest měsíců. Nebudu ti líčit obtíže a nebezpečí pokusu v nynějším místě, vzhledem k jeho uspořádání a počtu dozorců. Nic by mě nezastavilo, kdybych jim měla čelit sama, abych se k tobě dostala; ale vystavit nebezpečí naše přátele a vyjít z okovů, jimiž mě pronásledování zlosynů ctí, abych na sebe vzala jiné, které nikdo nevidí a které mě nemohou minout, s tím vůbec nespěchám. Cítím celou šlechetnost tvé péče, čistotu tvých přání, a čím víc si jich vážím, tím víc miluji své nynější zajetí. On je v R. [Rouenu], blízko tebe, jak vidíš, u starých přítelkyň, dokonale utajený, v pohodlí, velmi hýčkaný, takový, jaký musí být, abych se o něj nemusela bát, ale v tak smutném, tak skličujícím duševním stavu, že odtud mohu vyjít jen proto, abych se odebrala k jeho boku. Odmítla jsem plány podobné tvým, které kvůli mně pojal a kvůli nimž je v Paříži ještě osoba, kterou vyslal. Politicky vzato by to bylo hrozné, stejně jako by bylo pošetilé, kdyby poslanci, kteří tu zůstávají, nyní utekli. Má osoba nemá takovou váhu jako jejich, protože

42. Perroud: Vallée. – Jacques-Nicolas Vallée (1754–1828), poslanec Konventu za Eure, byl v červnu a červenci 1793 jedním z nejčinnějších prostředníků mezi girondisty uprchlými do Caen a jejich uvězněnými kolegy v Paříži. U jeho bratra, ústavního faráře ve Vieil-Évreux, se Buzot 3. června na útěku z Paříže zastavil. Vallée byl 30. července stižen dekretem o zatčení, 3. října dekretem o obžalobě, dokázal uprchnout a 15. března 1795 byl povolán zpět do Konventu.

nezastupuji nikoho než sebe; ale můj útlak je o to odpornější, že se zdá bezdůvodnější. Trvání mého zajetí je denním dokladem nejpobuřující tyranie; jen jejich hloupost jim dovoluje ponechávat nenávisti veřejnosti tuto potravu, a byli bychom velmi neobratní, kdybychom jim ji brali. Jen přítomnost krajních nebezpečí by nás mohla ospravedlnit. Ta nebezpečí neexistují; kdyby nečekaně vznikla, našlo by se mnoho poctivých lidí, kteří by je odvrátili. Kdyby mě vlekli před revoluční tribunál? I to jsem zvážila a nebojím se toho. Byl by to z jejich strany další hloupý přehmat: obrátila bych ho ve prospěch veřejné věci a jen stěží by z něj vyvodili mou zkázu. Proto také nemají v úmyslu tak brzy zahájit proces o velkém spiknutí Dvaatřiceti[43], do něhož mě chtějí zaplést jako spoluviníka plánu zkazit veřejné mínění. Člověk neví, čemu se má víc divit, zda jejich hluboké zlomyslnosti, nebo jejich nesmyslnosti. Drzý kapucín [Chabot] oznámil, že Výbor pro veřejné blaho podá o této věci zprávu teprve po národní výchově, financích a zjednodušení zákoníku.

Dozvídám se, že obecní úředníci včera obcházeli sekce, aby sbírali a vypravili muže proti těm, jimž říkají lupiči[44]. Dnes ráno se od pěti hodin bubnovalo ze stejného důvodu.

Před čtyřmi dny jsem si dala přinést *this dear picture*[45], který jsem z jakési pověry nechtěla mít ve vězení; ale proč si odpírat tento sladký obraz, slabou a vzácnou náhradu za přítomnost toho, koho zobrazuje? Je na mém srdci, skrytý všem zrakům, cítěný v každé chvíli a často smáčený mými slzami. Věř mi, jsem proniknuta tvou odvahou, poctěna tvou láskou a pyšná na všechno, co jedno i druhé může vnuknout tvé hrdé a citlivé duši. Nemohu věřit, že by nebe chystalo jen zkoušky citům tak čistým a tak hodným jeho přízně. Tato jakási důvěra mi dává snášet život nebo hledět smrti vstříc s klidem. Užívejme s vděčností dobra, které je nám dáno. Kdo umí milovat jako my, nosí v sobě zdroj největších a nejlepších činů, odměnu za

43. Perroud: Dvaadvaceti a Dvanácti (členů Komise dvanácti), jejichž počet klesl na deset vyškrtnutím Fonfrèda a Saint-Martina; proto se říkalo „Dvaatřicet“. Ve skutečnosti jich bylo jen jednatřicet, protože Rabaut-Saint-Étienne figuroval na obou seznamech.

44. Tj. proti ozbrojeným silám federalistických departementů, které se shromažďovaly v Normandii; pařížské oddíly je 13. července 1793 rozprášily u Pacy-sur-Eure (tzv. bitva u Brécourtu).

45. Anglicky „ten drahý obraz“. Perroud: Buzotův portrét, patrně ten, který Vatel objevil v březnu 1863 a který je dnes v městské knihovně ve Versailles. Koncem října, když se blížila smrt, jej vězenkyně svěřila Mentellovi. – Edme Mentelle, geograf, dlouholetý přítel Rolandových.

nejbolestnější oběti, náhradu za všechna zla. Sbohem, můj milovaný, sbohem!

IV. Dopisy ze Sainte-Pélagie (červenec–září 1793)

[Další dopisy, které paní Rolandová psala ve vězení Sainte-Pélagie, kam ji převezli 24. června 1793, od července do konce září 1793. Dopisy Buzotovi, který byl v té době psancem, odcházely tajně po prostřednících a mnohé se skrývají za krycí jména a šifrované obraty.]

XVIII. [Buzotovi do Caen][1]

7. července [1793, – ze Sainte-Pélagie].

Neumíš si ani představit, příteli, jaké kouzlo má vězení, v němž člověk z toho, jak naloží s každou chvílí, skládá účty jen vlastnímu srdci! Žádné nepříjemné rozptýlení, žádná bolestná oběť, žádná nudná starost; žádná z těch povinností, tím přísnějších, čím úctyhodnější se zdají poctivému srdci; žádný z těch rozporů mezi zákony či předsudky společnosti a nejsladšími vnuknutími přírody; žádný žárlivý pohled nestřeží, co člověk cítí nebo čím se rozhodne zaměstnat; nikdo netrpí vaší melancholií ani vaší nečinností; nikdo od vás nečeká úsilí ani nežádá city, které nejsou ve vaší moci. Člověk, navrácený sám sobě a pravdě, aniž musí překonávat překážky a svádět boje, může, aniž by zraňoval práva či city kohokoli, odevzdat svou duši její vlastní přímosti, uprostřed zdánlivého zajetí znovu nalézt svou mravní nezávislost a užívat jí tak plně, jak to společenské svazky téměř nikdy nedovolí. Nesměla jsem ani hledat tuto nezávislost a zbavit se tak břemene štěstí druhého, které mi bylo tak těžké dávat; události mi opatřily, čeho bych se bez jakéhosi zločinu nemohla domoci. Jak miluji okovy, v nichž tě smím milovat nedílně a myslet na tebe bez ustání! Zde je každý jiný závazek pozastaven; patřím už jen tomu, kdo mě miluje a kdo si tolik zaslouží být milován. Pokračuj šlechetně ve své dráze, služ své zemi, zachraň svobodu; každý tvůj čin je pro mne rozkoší a tvé jednání mým triumfem. Nechci pronikat úmysly nebes, nedovolím si chovat hříšná přání; ale děkuji

1. François-Nicolas-Léonard Buzot (1760–1794), poslanec za departement Eure v Konventu, jeden z předních girondistů a velká láska paní Rolandové. Po 2. červnu 1793 uprchl do Caen, kde se soustředilo povstání normandských departementů proti Konventu. Po jeho nezdaru se skrýval v Bretani a v kraji kolem Bordeaux; v červnu 1794 ho spolu s Pétionem našli mrtvého nedaleko Saint-Émilionu.

nebi, že okovy, které jsem nosila dřív, nahradilo těmi nynějšími,[2] a tato změna mi připadá jako počátek přízně. Nemá-li mi dopřát víc, ať mi tento stav zachová až do mého úplného vysvobození ze světa vydaného napospas nespravedlnosti a neštěstí.

Právě mě vyrušili; má věrná služebná[3] mi přináší tvůj dopis ze 3.; znepokojuje tě mé mlčení. Což nevíš, příteli, že jsem dobrého anděla[4] viděla jen jednou; že musela odjet a že krátce nato toto město nadobro opustila? Seznámila jsem se s její sestrou, která mi slouží jako prostřednice pro korespondenci; opatření se uprostřed mého převozu nedala zařídit tak rychle, aby neuplynulo několik dní, kdy jsem ti nemohla psát. Neodvažuji se u sebe uchovávat jakýkoli papír, musím se každou chvíli obávat nečekané prohlídky, a mí strážci pojali jakési podezření, kvůli němuž mě v posledních dnech střeží o něco přísněji.

Ale když ti podávám tyto podrobnosti, abych uspokojila tvou netrpělivost a tvůj neklid, musím se hned ohradit proti tvému rozhodnutí chopit se zbraně.[5] Příteli, vím, co velí nebo čemu dává přednost odvaha, a Bůh chraň, abych kdy brzdila tato vznešená vzplanutí! Tady však jde o to, co vyžaduje obecné blaho, a ne jen o to, co statečný muž rád podstupuje. Hlav schopných rozvahy a potřebných k řízení celého hnutí je příliš málo, než aby se smělo vystavovat je nebezpečí v boji. Jako zástupci lidu, jehož práva byla pošlapána a jehož nedotknutelnost byla potupena, jste šli do svých departementů pozvednout spravedlivé stížnosti; departementy povstávají, aby svá práva obnovily, ale vám nepřísluší táhnout v čele jejich praporů; vypadalo by to, že se tam stavíte, abyste ukojili osobní pomstu. Lacroix[6]

2. Narážka na manželství s Rolandem, o dvacet let starším, k němuž ji dál poutala úcta a povinnost; paní Rolandová se manželovi ke své lásce k Buzotovi sama přiznala.

3. Marie-Marguerite Fleury, věrná služebná Rolandových, která své paní do vězení nosila, co potřebovala, a zprostředkovávala tajnou korespondenci.

4. Perroud: „Dobrý anděl“ a o kus dál „Adélina matka“ je paní Goussard. Odjela z Paříže, aby doprovázela paní Pétion, která se vydala za svým mužem do Normandie. Její sestra byla ona švadlena z ulice Croix-des-Petits-Champs, která od 23. do 25. června ukrývala tři dny Pétiona ve svém pokoji.

5. Normanští povstalci sbírali ozbrojenou sílu, jež měla táhnout na Paříž a „osvobodit“ Konvent; jejich předvoj se 13. července 1793 u Pacy-sur-Eure rozprchl téměř bez boje a povstání se tím zhroutilo.

6. Perroud: Delacroix, poslanec za Eure-et-Loir, přítel Dantonův. – Jean-François Delacroix byl spolu s Dantonem popraven 5. dubna 1794.

už tady rozhlásil, že přitáhneš s prapory, a nepochybuji, že strach, který tvá neohroženost nahání zbabělcům, je přiměje užít všech prostředků, aby se jí už nemuseli bát. Tam, kde jsi, a svou vytrvalou prací jim můžeš být osudnější než válečnickými činy. Nebudu ti říkat, že představa nových, blízkých a mnohonásobných nebezpečí rmoutí mé srdce a rozptyluje mi veškerou naději; kdybys jim měl čelit, byla bych první, kdo by ti blahopřál, že jim vzdoruješ, neboť konečně i já vím, jak se uniká neštěstí nebo jak se dá přemoci a učinit mu konec.[7] Řeknu jen jedno: usoudí-li všichni tvoji kolegové po zralé úvaze, že mají zvolit tuto cestu, nebudeš mít důvod volit jinou; soudím však, že jim v tom nemáš jít příkladem a že se se zásadami lépe srovnává zůstat na místě, kde jste. Víc to rozvádět nechci; spěchám, aby dopis odešel; vždycky to trvá tak dlouho, než který dojde na místo určení. Sbohem, příteli, můj milovaný; ne, tohle není poslední sbohem, nejsme odloučeni navždy, jinak by osud nit mých dní hodně zkrátil. Ach, dej pozor, abys všechno neztratil nerozvážným zápalem!

7., večer.

Sladké zaměstnání, dojemné sdílení srdce i myšlenky, rozkošná odevzdanost, volný projev neměnných citů i prchavého nápadu, naplňte mé osamělé hodiny! Zkrášlujete nejsmutnější pobyt, dáváte v hlubinách žalářů vládnout štěstí, po němž obyvatel paláců leckdy marně vzdychá. Obvyklé útočiště zločinu se stalo úkrytem nevinnosti a lásky; očištěno jejich přítomností, nenabízí už v těsné ohradě, jež je uzavírá, nic než obraz míru, nástroje studia, láskyplné vzpomínky milující duše, čisté svědomí, odevzdanost odvahy a naději ctnosti. Ó ty, tak drahý a tak hodný toho být, mírni netrpělivost, která tě rozechvívá při pomyšlení na okovy, jimiž mě spoutali: což nevidíš, co dobrého jim vděčím? Chceš, abych, klidnější ohledně tvých vlastních nebezpečí, schválila, že jim dáváš přednost před méně vystaveným životem zákonodárce; ach, energii tvé povahy, tvému vroucímu zápalu pro svržení tyranie a spásu naší rozervané vlasti se bezpochyby víc hodí šlechetně pracovat na potírání té první a službě té druhé spojenými prostředky síly a moudrosti, než se namáhavě potýkat se zločinem ve shromáždění neschopném jej usvědčit; posuď tedy se stejnou nestranností, oč

7. Zastřená narážka na dobrovolnou smrt; myšlenkou na sebevraždu se paní Rolandová ve vězení vážně zabývala (srov. *Poslední myšlenky*).

lepší je situace, která mě ponechává zcela mně samé, než ta, v níž svaté a strašné závazky spoutávaly mé schopnosti a rvaly mé slabé srdce. Jsem tam, kde mě chtěl mít osud; řekl bys, že dojat mými strastmi a pohnut boji, které mi sám uložil, připravil události, jež mi měly opatřit trochu oddechu a dát mi okusit klid; použil ruky zlovolníků, aby mě dovedl do přístavu; užívá jich, aby proti své vůli konali dobro a odhalili celou svou černotu tak, že vzbudí nenávist, předzvěst svého pádu; nabízí mé odvaze příležitost posloužit slávě toho, s nímž mě spojil; popřává mé něze volnost rozvíjet se v tichosti a vylévat se do tvého nitra. Ó příteli, žehnejme Prozřetelnosti; nezavrhla nás, jednoho dne snad učiní víc; mstěme se jí za zdrženlivost, s níž se zdá svá dobrodiní udílet, vždy jen tím, že si je budeme zasluhovat.

Zapomněla jsem ti říct, že Duperret,[8] jemuž mě napadlo napsat, aniž jsem věděla, že by pro mne něco měl, mi vzkázal, že dlouho u sebe držel dva dopisy pro mne určené a marně hledal, jak mi je doručit; že je nakonec předal P. [Pétionovi], ale ten druhý den odjel a nejspíš si je odvezl s sebou.[9] – Spíš bych řekla, že je založil nebo ztratil; to se lépe hodí k jeho povaze, poněkud chladné a nedbalé. Ostatně se na to můžeš nyní sám zeptat, a proto tě o tom zpravuji.

Adélinu matku, našeho dobrého anděla, jsi už jistě viděl. Tak si přeje být v těchto listech označována, a dozvíš se i jméno, které pro mne vymyslela se svou sestrou. Ani tu jsem neviděla víc než jednou. Místo, kde bydlím, leží daleko od rušných čtvrtí, a člověk musí být ve svých krocích velmi zdrženlivý, aby si uchoval možnost styku, neboť tyrani všechno slídí a všemu brání.

Zpočátku jsem velmi schvalovala rozhodnutí departementů jednat jen všechny společně. Teď nevím, zda se tyto odklady, které nepříteli tolik usnadňují přípravu, nestanou dobré věci osudnými. Z Met sem poštovními koňmi přivážejí prapor; na penězích ani na intrikách se nešetří a jejich úči-

8. Perroud: Lauze de Perret. – Claude-Romain Lauze de Perret, poslanec za Bouches-du-Rhône, zůstal po 2. červnu v Paříži a udržoval spojení s uprchlíky; byl popraven spolu s girondisty 31. října 1793.

9. Jérôme Pétion de Villeneuve, bývalý starosta Paříže, uprchl po 2. červnu rovněž do Caen. – Perroud: Z této pasáže by se dalo usuzovat, že Buzotovy dopisy z 15. a 17. června, které paní Rolandové přinesla 22. června paní Goussard, nejsou tytéž, jež Barbaroux předal Duperretovi a ten pak Pétionovi. Zdá se však, že se tu paní Rolandová mýlí.

nek je v tak zkažené mase hrozivý. Je pravda, že většina Pařížanů otevře náruč bratřím z departementů: čeká je jako osvoboditele; ale do té doby nechává věci být, a kdyby oni nebyli silnější, obrátila by se také proti nim, neboť jejím rysem je zbabělost. Tato zbabělost přenechává pole utlačovatelům, kteří mají v tuto chvíli na své straně zdání zákonnosti, jímž se spoutávají hlupáci. Je možné, že pět šest tisíc mužů, kteří by sem dorazili v prvních dvou týdnech, by obrátilo karty; ale když už se tak dlouho čekalo, nemá smysl se oddělovat: musí se pohnout celá masa. Hlavní věcí je zajistit si posty, udržet přísnou kázeň; živit dobrého ducha spisy, jež ponesou pečeť pravdy, síly a prostoty; dobře dbát o zásobování, o prostředky na krytí nákladů a moudře řídit výdaje. To jsou oblasti, nad nimiž by měli bdít poslanci a jimž mají věnovat svou péči či své rady. Lidí, kteří jednají, je téměř vždycky dost, a těch, kdo jsou schopni řídit, příliš málo.

V. [Vallée] mi nabízel peníze, kdybych je potřebovala; ale kromě toho, že mé potřeby jsou nadmíru skromné, obrátila jsem se hned od začátku na svého domácího,[10] a učinila jsem tak proto, že má nutně v rukou prostředky, aby mu bylo za všech okolností splaceno.

Neštěstí chtělo, že nám všechny peníze, které jsme měli uloženy, byly v dubnu a květnu splaceny. X..., v rozpacích, co s nimi, hledal a nakonec učinil koupi.[11] Není ještě celá zaplacena, a pod pečetěmi mám kromě všech svých věcí možná osm nebo deset tisíc liber, které jsem nemohla vybrat, protože jsem neměla klíč od psacího stolu, v němž jsou zamčeny. Tyto pečeti přiložili lupiči, jako by to všechno byly zabavené předměty, a některé z věcí, které se jim zamlouvaly, jako klobouky, hole, rukavice atd., si už předem přivlastnili.

Zdá se mi, že nezávisle na obecném zájmu vyžaduje i zájem každého departementu zachovat jednotu: neboť právě pod lživou záminkou, že ji departementy chtějí rozbít, se obce i v těch z nich, které se vyslovily nejrozhodněji, obracejí opačným směrem. Kdyby se zašlo do této krajnosti, hrozily by kruté vnitřní rozkoly.

10. Perroud: V poručenském vyúčtování, které Bosc roku 1796 předložil Eudoře Rolandové, se uvádí: „Nájemné občance Cauchois, 1108 liber; splátka téže, 800 liber.“

11. X... je Roland. Perroud: Statek Villeron v distriktu Gonesse s ročním výnosem 1532 liber, který Roland koupil 13. března 1793.

Celý tento týden uplynul za hlaholu zvonů a hřmění děl, které rozeznívá několik zaplacených rukou.[12] Sekce, jejichž shromáždění jsou málo početná a jako obvykle ovládaná, nevyjadřují svobodnou vůli masy Pařížanů, nýbrž vynucený projev, který bouřlivá činnost několika jedinců vyrve z jiných, slabých a zastrašených.

Ověřila jsem si tu tolikrát opakovanou poučku, že nic nenahradí oko hospodáře, a měla bych o vězeňském režimu nejeden dobrý postřeh pro ministra, který by se chtěl touto zajímavou oblastí zabývat. Zachtělo se mi omezit se na zvláštní stravu, kterou stát stanoví pro vězně; nacházela jsem v tom potěšení z vlády, jakou člověk rád má sám nad sebou, když omezuje své potřeby, a zároveň prostředek, jak prospět těm, kdo jsou nešťastnější než já. Ale tělesné síly se u mne už nevyrovnají těm ostatním a musela jsem od svého předsevzetí upustit. Nedostatek pohybu nesnese velkou změnu v jakosti pokrmů, protože dovoluje jíst jich jen menší množství. Mám tu lepší vzduch než v Abbaye a mohu, kdykoli chci, přejít do příjemného bytu správce věznice.[13] Právě tam musím dokonce přijímat těch několik málo lidí, kteří mě smějí navštívit; ale abych se tam dostala, musím projít velkou částí budovy pod očima žalářníků a ošklivých ženských, které se toulají v mém oddělení. Obvykle tedy zůstávám ve své cele. Je široká právě tak, aby se do ní vedle postele vešla židle. Tam u stolečku čtu, kreslím a píšu; tam s tvým portrétem[14] na prsou nebo před očima děkuji nebi, že jsem tě poznala, že mi dalo okusit nevýslovné blaho milovat a být milována s takovou šlechetností a takovou jemností, jaké obyčejné duše nikdy nepoznají a jež převyšují všechny jejich rozkoše.

Květiny, které mi B. [Bosc] posílá z Botanické zahrady,[15] zdobí tuto strohou kobku, rozvíjejí v ní své půvabné tvary a naplňují ji sladkou vůní. Jedna ubohá vězenkyně z mého sousedství mi prokazuje služby, jejichž po-

12. Patrně oslavy, jimiž pařížské sekce na počátku července 1793 provázely přijetí nové, tzv. montagnardské ústavy, předložené prvotním shromážděním ke schválení.
13. Perroud: Bouchot; srov. *Vzpomínky Sophie Grandchamp*.
14. Perroud (k předchozímu dopisu): Buzotův portrét je nepochybně ten, který pan Vatel nalezl v březnu 1863 a který je dnes v městské knihovně ve Versailles. Na konci října, když se blížila smrt, jej vězeňkyně svěřila Mentellovi.
15. Louis-Augustin-Guillaume Bosc, přírodovědec a věrný přítel Rolandových, který tehdy působil v pařížské Botanické zahradě (Jardin des Plantes). Perroud odkazuje na místo v pamětech: „… věrný Bosc, který mi nosil květiny z Botanické zahrady …“

moc je užitečná mé slabosti a jejichž odměna není o nic méně užitečná její bídě. Takový je můj život.

Ale víš, že o obětování svého vlastního života mluvíš velmi lehkovážně a že se zdá, jako bys o něm rozhodl zcela beze mne? Jak se na to mám dívat? Je snad psáno, že jeden druhého si můžeme zasloužit jen tím, že se ztratíme? A kdyby nám osud nedopřál brzy se shledat, musili bychom se proto vzdát vší naděje, že se kdy znovu sejdeme, a nevidět už nic než hrob, v němž by se naše prvky mohly smísit? – Metafyzikové a obyčejní milenci mluví hodně o *vytrvalosti*, ale vzácnější a obtížnější než vytrvalost citů je vytrvalost v jednání. Ty jistě nejsi stvořen k tomu, aby ti kterákoli z nich chyběla, ani nic z toho, co náleží silné a vznešené duši: nenech se tedy samou přemírou odvahy strhnout k cíli, k němuž by vedlo i zoufalství.

Znáš mé důvody, proč za těchto okolností nepřijmout nebezpečný prostředek, který mi nepřipadá nutný;[16] ale kdyby se okolnosti rozhodně zhoršily, netrvala bych umíněně na odmítání opatření, které by jejich krutost ospravedlnila. Jde jen o to, klidně počítat, abychom nesvěřovali prudkosti citu to, o čem přísluší rozhodnout rozvaze.

Kde jen L. [Louvet] nechal svou přítelkyni?[17] – Jak ji lituji! Kdybych však byla na jejím místě, nebyl bys v krajích, které tě přijaly, sám, a pokládala bych se za šťastnou, neboť bych sdílela tato nebezpečí.

A ten mladý Bx [Barbaroux], nevyvádí v té pohostinné zemi zase nějaké kousky?[18] To by přece byla příležitost zapomenout na zábavu, leda by uměl jako Alkibiadés stačit na všechno stejně. Když si vzpomenu na klid P.

16. Plán na útěk paní Rolandové z vězení; podle Perrouda hledali prostředky každý ze své strany Roland i Buzot a Henriette Cannet jí nabídla, že si s ní vymění šaty a zůstane ve vězení místo ní. Paní Rolandová všechny tyto návrhy odmítla; zmiňují se o nich i předchozí dopisy.

17. Jean-Baptiste Louvet de Couvray, romanopisec (*Dobrodružství rytíře Faublase*) a girondistický poslanec, jeden z mála uprchlíků, kteří teror přežili (zemřel 1797). – Perroud: Marguerite Denuelle opustila Louveta 25. června v Évreux, aby se vrátila do Paříže a opatřila peníze; ke svému příteli se znovu připojila ve Vire v prvních srpnových dnech.

18. Charles Barbaroux, mladý a pohledný poslanec za Bouches-du-Rhône, proslulý i svými milostnými úspěchy; byl dopaden u Saint-Émilionu a popraven v Bordeaux 25. června 1794. Alkibiadés, athénský státník a vojevůdce, byl v antické tradici pověstný tím, že dokázal spojit prostopášnost s velkými činy a přizpůsobit se jakémukoli prostředí.

[Pétiona], na roztomilé, leč pomíjivé vzplanutí G. [Guadeta],[19] obávám se, že tito poctiví lidé tam, stejně jako zde, stráví tím, že budou o obecném blahu *snít*, čas, který by bylo třeba věnovat jeho uskutečnění.

Žena B. [Brissotova] je tady. Dosáhla toho, že ho smí vidět.[20] Je ostatně velmi přísně střežen. Ostatní mají převézt do Lucemburského paláce. Jeden člověk, který se o mne zajímá, si přál, abych měla stejný osud. V mnoha ohledech bych na tom byla lépe; ale právě proto by to nechtěli. Ostatně jak si představit, že by mě přiblížili k poslancům, když mě nejspíš odvezli z Abbaye proto, aby mě vzdálili od toho, koho tam dali zavřít?

Nevím, příteli, zda ve svých plánech pamatujete na to, abyste si zajistili spojení ve všech pařížských sekcích, tak aby se při vašem příchodu usnášely na tom, co vás podpoří. Bez takové dohody riskujete nezdar; s ní by byl váš úspěch neomylný. Nezanedbávejte toto opatření, je nezbytné a naléhavé. Sbohem, můj milovaný!

XIX. [Buzotovi do Bretaně][21]

31. srpna [1793, – ze Sainte-Pélagie].

Znáš, příteli, srdce a oddanost své Sophie. Nuže, ani si nedovedeš představit její pohnutí, její nadšení, když dostala zprávy od tebe.[22] Ale kolik nejistot jí zůstává, kolik starostí ji stravuje! Proč se trochu víc nevyjádříš o svých obchodních podnicích, tak nebezpečných za nynějších okolností?

19. Marguerite-Élie Guadet, poslanec za Gironde, jeden z nejlepších řečníků strany; byl dopaden v úkrytu u Saint-Émilionu a v létě 1794 popraven v Bordeaux.
20. Jacques-Pierre Brissot, vůdčí hlava girondistů, byl při útěku zadržen v Moulins a dopraven do Paříže do vězení Abbaye; popraven byl s ostatními girondisty 31. října 1793. Jeho žena Félicité Brissot se do Paříže vrátila, aby mu byla nablízku.
21. Dopis je od začátku do konce šifrovaný: paní Rolandová píše jako mužský přítel „Sophie“, jíž je ona sama (jméno snad podle své přítelkyně z mládí Sophie Cannet); „nemoc“ je vězení, „starý strýc“ Roland, „obchody“ a „spekulace“ politické podniky uprchlých poslanců. Perroud: Znalec aukce z roku 1864, oklamaný těmito převleky, se domníval, že dopis je adresován obchodníkovi, manželovi Sophie Cannet; teprve Faugère poznal, že patří Buzotovi.
22. Perroud: Buzot a jeho druhové opustili Caen 28. července, když se blížila vítězná vojska Konventu, a uchýlili se do Bretaně, poblíž Quimperu. Dvacátého srpna se devět z nich nalodilo do Bordeaux. Buzot, Barbaroux, Pétion, Guadet, Louvet a další se však k odjezdu tamtéž odhodlali teprve 20. září, když předtím uvažovali, zda se raději neodebrat do Spojených států. Právě tuto možnost bude paní Rolandová doporučovat zastřenými slovy, jejichž smysl je přesto dost zřejmý.

Bezpečnost tvých malých statků a úspěchy, které si můžeš slibovat, jsou jediná dobra, jež je s to okoušet ve stavu malátnosti, do něhož upadla; dýchá jen proto, aby se o nich dozvěděla, a zemře, budeš-li trpět. Vzal jsem na sebe úkol odpovědět ti za ni, a nemůžeš si zastírat, že je nucena užít cizí ruky. Povím ti o jejím stavu víc, než by se sama odvážila. Její nemoc nabyla od tvého odjezdu zlověstných rysů: nelze odhadnout, jak dlouho potrvá, ani spočítat, kdy skončí. Chvílemi se zdá, že prudké krize přinesou velké změny nebo dávají obávat se zlých následků; chvílemi bolestné protahování odsouvá daleko do budoucnosti chmurné obavy smíšené s trochou naděje. Od chvíle, kdy ji nemoc zachvátila, propočítala všechny možnosti a pevně jim hleděla do tváře. Tehdy ji udržovaly poměry její rodiny a představa tvé prosperity. Viděl jsem ji, šťastnou v utrpení, jak si zachovává jasnou mysl a svobodu ducha, těší se z dober, o nichž věřila, že čekají na tebe, a pokládá se za smírnou oběť, kterou si osud snad žádal jako cenu výhod zajištěných těm, kdo jsou jí drazí.

Jak se všechno změnilo! Obchody tě poutají daleko od ní, a ukládajíce ti tvrdší práce, už ti neslibují tak skvělou vyhlídku; její starý strýc[23] upadl do strašné sklíčenosti; chřadne, až je to k zděšení. Jeho život, jakkoli ohrožený, se může ještě dlouho protahovat; ale slabý, podezíravý a nesnesitelný pokládá tento život za muka a stejnými mukami jej činí i těm, kdo jsou mu nablízku. Dosáhla toho, že hodil do ohně *závěť*, o níž víš a kvůli níž se tolik trápila pro tebe; nebyla to maličkost; učinil to jako poslední oběť, ale ona si to vymohla s onou autoritou, jakou nemocné dává blízkost posledních chvil, umí-li jí využít.

V prvních dobách svých bolestí připravila *pokyny*,[24] které chtěla zanechat po sobě; velmi podivné nedorozumění ze strany vykonavatele, či spíše schovatele, kterého si zvolila, způsobilo, že byly zničeny. Tato ztráta se jí velmi dotkla; ale protože nikdy neklesá na mysli, sebrala síly, aby ji nahradila. Své nejjasnější chvíle zasvětila této zbožné povinnosti, v níž ani ty nejsi zapomenut.

23. Perroud: Roland, skrývající se v Rouenu. I on se pustil do psaní pamětí a vyléval v nich svou zášť vůči Buzotovi. Paní Rolandová, která s ním udržovala tajné spojení, dosáhla toho, že to vše spálil. – To je ona „závěť“, o níž je řeč vzápětí.

24. Perroud: Její paměti. – Paní Rolandová psala ve vězení nejprve *Historické poznámky*; první sešity byly zničeny a ona je pak s velkým úsilím napsala znovu.

Co všechno člověk nesnese, když smí doufat, že zanechá drahocenné vzpomínky, užitečné tomu, koho miluje! V podivném osudu, který vás tak těsně spojuje, aby vás tím krutěji rozdělil, těš se aspoň, ó příteli, z jistoty, že tě miluje nejněžnější srdce, jaké kdy bylo.

Kolik slz jsem viděl prolévat tu ubohou Sophii, když líbala tvůj dopis a tvůj portrét! Uchovej si život pro ni; není vyloučeno, že její věk odolá ranám, které snáší s takovou odvahou, a patříš její lásce, dokud žije.

Pověřila mě, abych se tě zeptal, zda nezanedbáváš obrátit své spekulace do Ameriky. Je přesvědčena, že navzdory embargu, které brání vývozu, ale nemůže dlouho trvat, je pro tebe nejvýhodnější jednat se Spojenými státy.[25] Přála by si, abys všechny své plány obrátil tím směrem; je tak proniknuta moudrostí tohoto rozhodnutí, že ji trápí nejasnost, kterou v tomto ohledu vidí v tvém dopise. Pokoušela se přimět svého starého strýce, aby tak uložil část svých prostředků; ale znáš jeho pošetilost, a představa, že by ti konkuroval, ho odradila. Ostatně se stal neschopným sledovat jakoukoli operaci, a protože ona sama jednat nemůže, nebylo by divu, kdyby přišel o celé své jmění, neboť se oddává nejtruchlivější nečinnosti. Buď moudřejší, příteli, nepomýšlej napříště na žádný obchod jinak než s těmi statečnými republikány; důvěra a bezpečí jsou jen u lidí toho druhu. Sophie čeká na zprávu o tvém rozhodnutí v této věci jako na jediný prostředek, který může napravit tvá neštěstí a ponechat vám naději, že se jednoho dne shledáte.

Sbohem, muži nejvíc milovaný nejmilující ženou! Věř, mohu ti to říct: s takovým srdcem člověk ještě neztratil všechno; navzdory osudu je navždy tvé.

Žena tvého společníka[26] přišla navštívit Sophii; bývají často spolu a tvá přítelkyně o tobě mluví něžně; domnívá se, že její muž je v tuto chvíli s tebou, a prosí tě, abys mu předal přiložený lístek.

25. Tj. uprchnout za oceán; „embargo“ zřejmě označuje ztížené možnosti odplout z francouzských přístavů za války s Anglií. Buzot a jeho druhové se nakonec rozhodli jinak a odpluli do Bordeaux (viz výše).

26. Perroud: Soudím, že se tím míní paní Pétion, vězněná v Sainte-Pélagii od 9. srpna.

Joséphine mění postavení, ale na malou Boufflers[27] jsi nezapomněl a budeš jí moci psát pro svou Sophii, neboť našeho starého strýce dobře zná, a já nemám žádné pevné spojení kromě toho s ní.

Sbohem! ach, jak jsi milován!

XX. [Montanému do vězení La Force][28]

11. září [1793, – ze Sainte-Pélagie].

Pan X..., vězeň v La Force, dával své ženě, vězněné v Sainte-Pélagii, s neklidem se vyptávat, zda je pravda, že generál Biron[29] chodí do ženského oddělení. Toto hnutí žárlivosti vzbudilo smích a dalo podnět k následujícímu žertu; z jistých důvodů nebyl odeslán.

Neštěstí sbližuje, ba spojuje možná ještě víc než rozkoš; co teprve, kdyby obojí posloužilo k tomu, aby spoutalo dvě bytosti?

Jistě jste, pane, jako dobrý soudce a zasněný vězeň tuto filozofickou úvahu učinil sám. Jenže úvahy manželům nikdy neprospívají; to je teze, kterou bych se podjala hájit, kdyby se choutka rozumovat mohla zabydlet v ženské hlavě a v ohradě vězení. Jakkoli by tu i tam byla potřebná, nechci se chlubit, že budu dělat zázraky: nečekejte tedy ode mne, pane, žádné sylogismy; chci jen jako dobrá duše učinit několik postřehů pro klid té vaší. Ve včerejším lístku jste se ptal, zda generál B... nechodí občas do ženského

27. Perroud: Nevím, kdo je Joséphine. „Malá Boufflers“ však nepochybně označuje sestru Sainte-Agathe, řeholnici, která po zrušení svého kláštera za revoluce přesídlila do okolí Sainte-Pélagie a vězeňkyni navštěvovala.

28. Perroud: Jacques-Bernard-Marie Montané, smírčí soudce v Toulouse a přítel poslance Delmase, byl 13. března 1793 zvolen předsedou obávaného revolučního tribunálu, zřízeného 10. března. Pro dvě nesrovnalosti, kterých se dopustil z lidskosti, byl sám postaven před tribunál a 30. července uvězněn v La Force. Fouquier-Tinville, který mu byl leccím zavázán, však zařídil, aby na něj ve vězení „zapomněli“, a Montané se dostal na svobodu po 9. thermidoru. Jeho žena, rovněž z Toulouse a sestřenice Bonnecarrèra (bývalého Dumouriezova důvěrníka), byla zároveň s ním „z bezpečnostních důvodů“ uvězněna v Sainte-Pélagii. Úvodní řádky před vlastním dopisem jsou od paní Rolandové.

29. Perroud: Armand-Louis de Gontaut-Biron, nejprve vévoda z Lauzunu, potom vévoda z Bironu, poslanec šlechty za Quercy v Ústavodárném shromáždění, v letech 1792 a 1793 velitel armád, byl 11. července sesazen a vzápětí uvězněn; 29. a 30. prosince stanul před revolučním tribunálem a nazítří byl popraven. Wallon uvádí, že byl vězněn v Abbaye; z tohoto dopisu je vidět, že v září byl v Sainte-Pélagii.

oddělení. Věru, pane, na rozumného muže jste se pustil do velmi nediskrétní otázky. To je právě pošetilost manželů: chtějí vědět, vědět všechno, bez ustání se dožadují pravdy, a když se ji dozvědí, koušou si prsty. Jako by nás svatá církev nepoučila, že víra je první z ctností; jako by tato víra nebyla nezbytně třeba k tomu, aby byl člověk hoden nejvážnější ze svátostí; jako by všechny úctyhodné autority od *Románu o růži* až po Jeana La Fontaina[30] neprokázaly, že v jistém ohledu je neklid právě tak bezdůvodný, jako je opatrnost marná. Nuže, projev vašeho neklidu mi připomněl všechny tyto krásné zásady, a hned jsem pojala úmysl vám je vylíčit, neboť věztež, pane, že jsem, nezlobte se, kazatelkou z povolání. Každý má své povolání a málokdy mu unikne: nebe chtělo, aby tyrani byli zbabělí a krutí, obecný lid slepý a hloupý, opravdoví dobří lidé pohrdali životem, manželé byli žárliví, ženy lehkomyslné a já kazatelkou. Trávila jsem tedy čas studiem morálky, jako jiná strojením; viděla jsem v republikách velké muže a skvělé ctnosti, a republiky mi připadaly jako nejkrásnější věc na světě. Utvořila jsem si o svých povinnostech nejdojemnější představy, snažila jsem se jen o to, abych je plnila, a aniž bych se bičovala jako svatý Jeroným, uložila jsem si téměř stejně odříkání. Pravda, chtěla jsem svobodu jen se spravedlností a moudrost jen v roztomilé podobě; zdálo se mi, že je třeba vyznávat Sókratovy zásady a zachovat si přitom Scipionovu zdvořilost, a aniž jsem se před kýmkoli předváděla, nikomu jsem svůj způsob myšlení neskrývala. Výsledkem je, že mě pomlouvají, jako bych napodobovala Messalinu,[31] uvěznili mě jako aristokratku a hrozí mi, že půjdu zemřít do špitálu nebo na gilotinu. Každé řemeslo má svá nebezpečí, a „víš přece“, říkal jeden zloděj svému druhovi na šibenici, „že v našem se člověk vystavuje o jednu nemoc víc než ostatní lidé“. Nejspíš je tomu tak i u *kazatelek*; je tedy třeba hrát svou roli až do konce. Proto vás vyzývám, abyste uklidnil svou obrazotvornost, neboť její úzkosti by ničemu nepomohly, což je pro chladnou hlavu důvod velmi útěšný. Je sice pravda, že generál B... chodil každý den do našeho sousedství, ale každý den v doprovodu nejlepšího ochranného prostředku na světě proti pokušením, která by vás mohla zne-

30. Středověký *Román o růži* (13. stol.) a La Fontainovy veršované *Povídky* patřily k proslulým pokladnicím posměšků na účet žárlivých a podváděných manželů.

31. Valeria Messalina, manželka císaře Claudia, v antické tradici ztělesnění nevázané smyslnosti. Narážka na pamflety, zvláště Hébertův list *Père Duchesne*, které paní Rolandové připisovaly milostné pletky s ministry a poslanci.

pokojovat, totiž se svou milenkou.[32] Zůstali jsme tedy navzájem jen u úklon, aniž jsme kdy prohodili jediné slovo. Na druhé straně však víte, že v těchto končinách bydlí slečna R...;[33] hodně se mluví o jejích velkých schopnostech, o jejích zálibách, a co já vím, o čem ještě. Má ducha jako pravý ďábel a vaše drahá choť je pořádný šotek;[34] ostatně kdo může spočítat účinek půstu, na nějž jste ji prý nezvykl? Já to jistě nebudu, ač mě otec Duchesne[35] líčí jako starou bezzubou bábu, stvořenou – v podobizně, kterou z mé osoby podává, aniž mě kdy viděl – k tomu, aby lhala jako sibyla. Nuže, můj milý pane, věřte mi a obrňte se *trpělivostí*; to je pravý úděl manželů.

Ostatně i tohle vám musím říct: nedávno nás dali do karantény a nevídáme se o nic víc než morem nakažené; zase jsme jako předtím usazeny tváří v tvář zdem, abychom rozjímaly o své spáse. Mně to vychází dost zle; opustila jsem svého starého Plútarcha kvůli společnosti tří žen,[36] z nichž ta vaše, kterou nazývám roztomilou bláznivkou, byla vší ozdobou; myslím, že pláče nebo kleje, než se jí zase vrátí smích. Pokud jde o mne, vezmu znovu do ruky Tacita, abych se nevzdalovala pořadu dne, a z dějin Tiberiovy vlády se poučím, co všechno lze čekat od udavačství a od Sejanů, kteří je platí.[37] Chtěla jsem zahájit své ústraní epištolou určenou vám, zrovna jako dobří křesťané, kteří v předvečer postní doby propadali výstřednos-

32. Perroud: Neznám jméno této poslední Lauzunovy utěšitelky.

33. Perroud: Slečna Raucourt, vězněná od 4. září s ostatními herečkami Théâtre-Français. Po incidentech, k nimž došlo 2. září v Théâtre-Français při představení *Paméla*, nařídil Výbor pro veřejné blaho a Konvent schválil, aby byli herci Théâtre-Français zatčeni a umístěni do domu bezpečnosti. Herci byli posláni do Madelonnettes a do Port-Libre, herečky, mezi nimi slečny Contat a Raucourt, do Sainte-Pélagie. Paní Rolandová vylíčila v pamětech, jak vesele se tam zabydlely. – Françoise Raucourt byla slavná tragédka své doby.

34. Perroud cituje paměti paní Rolandové o paní Montané: „Narodila se v Toulouse a má všechnu živost žhavého podnebí, pod nímž spatřila světlo světa.“

35. *Le Père Duchesne*, sprostý a nesmírně populární list Jacquese-Reného Héberta, který paní Rolandovou soustavně tupil; v přílohách je otištěn výtah z jeho čísla 248. Hébert byl popraven v březnu 1794.

36. Perroud: Paní Montané, paní Pétion, přivedená do Sainte-Pélagie 9. srpna, a třetí, žena jednoho smírčího soudce (srov. paměti).

37. V *Letopisech* římského dějepisce Tacita vystupuje vláda císaře Tiberia jako vrchol udavačství; prefekt pretoriánů Lucius Aelius Seianus (Sejanus) byl jeho hlavním strůjcem. Narážka na „pořad dne“ míří na zákon o podezřelých a vládu teroru.

tem. A s tím vám přeji dobrý den, vám i vašim druhům, včetně mého předvčerejšího strýčka, stálého hosta vašeho sídla.[38]

XXI. Úředníkovi ministerstva vnitra pověřenému dohledem nad věznicemi[39]

17. září 1793, – ze Sainte-Pélagie.

Nevím, občane, zda osoby, které vás dnes ráno doprovázely, vykonávají rovněž nějaký dozor ve správě věznic; o účelu vaší návštěvy jsem nemohla nic usoudit. Předpokládám, že smím se na něj zeptat. Už skoro čtyři měsíce jsem přísně vězněna, nikoho jsem neobtěžovala žádostmi ani stížnostmi; čekala jsem, že čas učiní konec předpojatosti. Vím, co musí přátelé svobody pro ni snášet při zrodu republik. Neměla-li jsem vlastní zkušenost, měla jsem dost té, kterou jsem nabyla studiem, abych se ničemu nedivila a bez reptání snášela pocty pronásledování. V ohradě vězení nebo v ústraní pracovny mohu vést téměř stejný život, a kdo je tam s čistým svědomím a silnou duší, dokáže nespravedlnost změřit, aniž by byl zdrcen její tíhou. Ale jsem matka, a toto postavení mi ukládalo povinnosti, jež miluji a jež nemohu plnit. Jsem manželka, a nevím, zda mi bude kdy dopřáno mírnit žal a pečovat o stáří úctyhodného muže, s nímž jsem spojila svůj osud. Stejně tak neznám konec zajetí, jež jsem si mohla zasloužit jen svou láskou ke svobodě, jež mě plete s jejími nepřáteli a jež mi ukládají ti, kdo tvrdí, že nastolují její vládu. Jak dlouho ještě má tento podivný rozpor trvat? Nemohou mi vytknout žádné provinění; ti, kdo o mně říkají nejvíc zlého, mě nikdy neviděli, a vyzývám ty, kdo se se mnou setkali, ať mi odepřou svou úctu – i Robespierra a Dantona, kteří nejspíš vědí, proč jsem ve vězení. Jsem snad držena místo svého manžela? To by byla směšná a barbarská výměna, jež by k ničemu nevedla. Jsem střežena jako rukojmí? Tím bych

38. Perroud: Nejspíš nějaká narážka na Champagneuxe, vězněného v La Force od 4. srpna. – Luc-Antoine Champagneux, Rolandův přítel a spolupracovník na ministerstvu vnitra.

39. Perroud: Za Rolanda a Garata to byl Champagneux, první úředník první divize, do níž spadala „správa věznic“. Po Champagneuxově zatčení a Garatově odchodu (15. srpna), jehož nahradil Paré, zůstaly úřady tytéž, jen Champagneuxe v čele první divize vystřídal „občan Alexandre Rousselin“. Zdá se tedy, že se paní Rolandová obracela na tohoto dvacetiletého mladíka, Alexandra Charlese-Omera Rousselina-Corbeau, zvaného de Saint-Albin (1773–1847), pozdějšího redaktora listu *Constitutionnel* a vydavatele Barrasových pamětí.

mohla být i doma, za záruku. Ostatně se dobře ví, že Roland není v Lyonu, a lživá pověst, která se v tom smyslu šíří, byla vždycky jen planou záminkou. Jsem podezřelá? Z jakého důvodu? Opravňuje snad pochybnost k tomu, aby se riskoval útlak? A kdyby mě pokládali za nebezpečnou, nestačil by příkaz zůstat doma pod dohledem mé sekce? Konečně, jsem snad zločinkyní, aniž o tom vím? Ať mi řeknou, čím, a ať jsem zákonně souzena. Čtyři měsíce vazby mi dávají víc než dost práva ptát se, zač jsem trestána. Mezitím se tato dlouhá doba, strávená v tvrdém cvičení odvahy, aniž mi bylo dovoleno jakékoli jiné cvičení pro mé zdraví, dál protahuje a to zdraví podlamuje; zbavena skromného důchodu, který byl vázán na osobu mého manžela a který, rozmnožen naší společnou prací, stačil k naší obživě, nemohu užívat svých šatů pro vlastní potřebu ani je prodat a obrátit utržené peníze ke svým potřebám. Jsou pod pečetěmi, jistě naprosto zbytečnými, neboť byly znovu přiloženy velmi krátce poté, co je Konvent dal sejmout, když se prozkoumaly naše papíry.[40] Co věstí pro svobodu mé země takové počínání vůči těm, kdo ji zbožňují? Tato pochybnost je smutnější než má situace sama. V osamění, v němž žiji, jsem si při příchodu tří osob namluvila, že tuto návštěvu způsobila bdělost a spravedlnost nějakého úřadu; ale žádná otázka mi nedala poznat, že by šlo o to, něco zjistit nebo mě potěšit. Ptám se sama sebe, zda jsem byla předmětem kruté zvědavosti, anebo obětí, kterou si přišli prohlédnout a sečíst.

Promiňte, jestliže se vás dotknu tím, že se s touto otázkou obracím právě na vás, ale jste jediný, jehož jméno znám, a ať mi omyl nebo zlovůle chystají cokoli, raději to předvídám, než abych to nevěděla. Buďte tak upřímný a sdělte mi to; to je má první a jediná otázka.

P. S. Dekret proti *podezřelým* osobám nebyl ještě vydán, když jsem psala tento dopis;[41] jakmile vyšel, viděla jsem, že jelikož jsem byla podruhé zatčena právě pod tímto označením podezřelé, nemohu od času čekat nic než horší.

40. Perroud: V noci z 31. března na 1. dubna 1793 rozhodl Výbor všeobecné obrany dát zapečetit „papíry občana Rolanda, ministra vnitra“, a na zasedání 7. dubna povolil Konvent na Rolandovu žádost pečeti sejmout. – Znovu byly přiloženy po zatčení paní Rolandové 1. června 1793.

41. Perroud: Zákon o podezřelých je právě ze 17. září. Dodatek byl zřejmě připsán k návrhu nebo opisu dopisu, až po jeho odeslání. – Paní Rolandová byla 24. června propuštěna z Abbaye a hned u dveří znovu zatčena, tentokrát jako „podezřelá“; odtud její narážka na „druhé zatčení“.

V. Poslední dopisy z vězení (září – listopad 1793)

[Závěr oddílu Dopisy z vězení. Dopisy z konce září až počátku listopadu 1793 psala paní Rolandová převážně v Sainte-Pélagie, dva poslední lístky v Conciergerii. Poslední dopis je datován 7. listopadu 1793; nazítří byla revolučním tribunálem odsouzena a popravena.]

XXII. Panu Janymu do Paříže

Sobota [28. září 1793 – ze Sainte-Pélagie]

Nemohu vám ani vypovědět, milý Jany[1], s jakou radostí dostávám zprávy od vás. Stojím na samém pokraji světa, a projevy náklonnosti člověka mého druhu, jehož si mohu vážit, mi ještě dávají okusit v životě trochu sladkosti. Kvůli své ubohé družce[2] jsem vytrpěla víc, než lze vyslovit. Sama jsem se ujala smutného úkolu připravit ji na ránu, jakou vůbec nečekala, a oznámit jí ji; byla jsem si jista, že jí dokážu přinést úlevu, jakou by jiný snad těžko našel, protože sotva kdo jiný mohl pro své postavení sdílet její bol tak jako já. Proto ji teď posílají ke mně; jíme spolu a ona ráda tráví u mne větší část dne; pracuji proto mnohem méně, ale jsem užitečná, a ten pocit mi dává okusit zvláštního půvabu, jaký tyrani neznají. Vím, že B...[3] bude obětován; a ještě ukrutnější než to samo mi připadá ustanovení, které obžalovaným zakazuje jakoukoli řeč[4]. Dokud se dalo mluvit, cítila jsem v sobě povolání ke gilotině; teď už není na vybranou, a být zmasakrována tady, nebo odsouzena tam, vyjde nastejno.

1. Perroud prokázal, že „Jany“ není nikdo jiný než zeměpisec a historik Edme Mentelle (1730–1815), přítel Brissotův, pozdější člen Institutu. Paní Rolandová mu v posledních týdnech svěřovala rukopisy svých pamětí.
2. Perroud: Touto „ubohou družkou“ je paní Pétion, jejíž matka, paní Lefèvre, byla 24. září 1793 odsouzena a popravena. Paní Pétion byla vězněna v Sainte-Pélagie spolu se synem; její muž se jako psanec skrýval s ostatními uprchlými girondisty.
3. Perroud: Brissot. Jacques-Pierre Brissot, vůdčí muž girondy, byl odsouzen s ostatními girondisty 30. října a popraven 31. října 1793.
4. Perroud: Na zasedání Konventu 26. září navrhl poslanec Faure (z departementu Haute-Loire) k urychlení činnosti revolučního tribunálu různá opatření, mezi nimi i to, že po skončení líčení „nebude obhájce pronášet žádnou souhrnnou obhajobní řeč“. Týž den byl přijat dekret, aby nazítří byl předložen obžalovací spis proti Brissotovi.

Přála bych si, abyste mohl chodit pravidelně, aspoň jednou týdně, k paní G. Chp.[5] Sdělovala by vám nebo předávala, co se nás týká, a vy byste jí zase podával zprávy o mně. Můžete si u ní také vypůjčit oba svazky oné Cesty, o níž byla řeč a kterou tu nemám po ruce. S díky přijímám listy lady B...; neznám je, chci je dát číst dvěma osobám; dám je číst malému P..., měla jsem jen Thomsona, jemuž ještě nemohl rozumět. Ach, nezáviďte osud tomu, jemuž jsem dala svou Cestu po Švýcarsku[6]: je to nešťastník, jemuž se za jeho ctnosti dostává jen neštěstí; pronásledovaný, psanec – nevím, zda dlouho uchrání hlavu před pomstou darebáků, jimž byl tak neúprosným protivníkem. Ovšemže smíte číst všechno, co vám posílám. Teď lituji, že jsem vám neposlala první čtyři sešity[7]; zbytek nemá chuť, když je člověk neviděl; líčí mých prvních osmnáct let; je to nejsladší doba mého života; nedovedu si v životě kteréhokoli člověka představit období naplněné milejšími zaměstnáními, dražšími studiemi, něžnějšími city: neměla jsem tehdy žádnou vášeň, všechno bylo předčasné, ale moudré a klidné jako jitra nejjasnějších jarních dnů.

Budu-li moci, budu pokračovat i uprostřed bouří. Následující léta mi dala poznat bouře protivenství a rozvinula síly, jejichž vědomí mě povznášelo nad nepřízeň osudu. Léta, která přišla potom, byla pracovitá a poznamenaná přísným štěstím, jež spočívá v plnění velmi četných domácích povinností v existenci čestné, ale strohé. Konečně nastaly dny revoluce a s nimi rozvinutí celé mé povahy i příležitosti ji uplatnit. Poznala jsem ty velkodušné a strašlivé city, které nikdy nevzplanou prudčeji než v politických převratech a ve zmatku všech společenských vztahů; nezpronevěřila jsem se svým zásadám, a i útok vášní, mám právo to říci, jen vyzkoušel mou odvahu. Když to všechno sečtu, měla jsem víc ctností než radostí; mohla bych být dokonce příkladem nouze o ty druhé, kdyby ty první neměly radosti sobě vlastní, jejichž přísnost má útěšné kouzlo.

5. Perroud: Sophie Grandchamp, důvěrná přítelkyně paní Rolandové; její Vzpomínky jsou otištěny v Přílohách.

6. Perroud: Buzotovi. – Cestou po Švýcarsku se míní zápisky paní Rolandové z cesty, kterou s manželem podnikla do Švýcarska v roce 1787. François-Nicolas-Léonard Buzot, poslanec za Eure, byl po 2. červnu psancem; paní Rolandová ho milovala, jak sama doznává v dalších dopisech.

7. Perroud: Sešity Soukromých pamětí, které psala od 5. září 1793; první čtyři z nich musela dát předat Boscovi.

Uniknu-li všeobecné zkáze, ráda se budu zabývat dějinami své doby; sbírejte ze své strany materiály, jaké jen můžete. K Tacitovi jsem pojala jakousi vášeň, čtu ho počtvrté v životě se zcela novou chutí, budu ho umět nazpaměť; nemohu jít spát, dokud si nevychutnám několik stránek.

Dejte tedy kolovat dopis B...[8]

I já se tedy rozhodnu prodat trochu stříbra; možná vás požádám, abyste mi prokázal tuto službu.

Nechci vidět P*[9], a nesmí žádat o povolení; nevyslovovat mé jméno před úřady je jediná služba, kterou mi lze prokázat.

Sbohem, milý Jany, sbohem.

XXIII. Mé dceři

[8. října 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

Nevím, má malá přítelkyně, zda mi bude dopřáno ještě tě vidět nebo ti napsat. *Pamatuj na svou matku.* Tato slova obsahují to nejlepší, co ti mohu říci. Viděla jsi mě šťastnou tím, že jsem se starala plnit své povinnosti a být užitečná těm, kdo trpí. Jiný způsob, jak být šťastná, není.

Viděla jsi mě klidnou v neštěstí i v zajetí, protože jsem neměla výčitky svědomí a měla jsem vzpomínku a radost, jaké po sobě zanechávají dobré skutky. Ani jiné prostředky, jak snášet strasti života a vrtochy osudu, nejsou.

Snad – a doufám v to – ti nejsou souzeny zkoušky podobné mým; ale jsou jiné, proti nimž se budeš muset bránit neméně. Přísný a zaměstnaný život je první ochranou před všemi nebezpečími, a nutnost stejně jako moudrost ti ukládá zákon vážně pracovat.

8. Perroud: Myslím, že je tu třeba číst Brissot a že jde o dopis, který Brissot napsal z vězení Abbaye 7. září 1793 Barèrovi. – Mentelle měl v září a říjnu 1793 při obhajobě Brissota a jeho přátel velmi činnou úlohu.

9. Perroud: Touto zkratkou mohl být míněn malíř Pasquier, krajan Rolandův, oddaný přítel obou manželů, kterého Mentelle znal. Mnohem pravděpodobněji však jde o nakladatele Panckouckeho, který se svým společníkem Agassem prokázal Rolandovým v roce 1793 různé dobré služby.

Buď hodna svých rodičů: zanechávají ti velké příklady; a dokážeš-li z nich těžit, nebude tvůj život zbytečný.

Sbohem, dítě milované, které jsem živila svým mlékem a které bych chtěla prodchnout všemi svými city. Přijde čas, kdy budeš moci posoudit, jaké úsilí mě v této chvíli stojí, abych se nerozněžnila nad tvým sladkým obrazem. Tisknu tě na svá prsa.

Sbohem, má Eudoro[10].

XXIV. Mé věrné služebné Fleury

[8. října 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

Má drahá, dobrá duše, ty, jejíž věrnost, služby a oddanost mi byly drahé po třináct let, přijmi mé objetí a mé sbohem[11].

Uchovej si vzpomínku na to, čím jsem byla. Utěší tě v tom, co zakouším já; dobří lidé vcházejí do slávy, když sestupují do hrobu. Mé bolesti skončí; utiš ty své a pomysli na pokoj, jemuž se budu těšit a který mi už nikdo nebude moci narušit. Řekni mé Agathe[12], že si s sebou odnáším sladké vědomí, že mě měla ráda od mého dětství, i lítost, že jí nemohu projevit svou náklonnost. Byla bych ti chtěla být užitečná; ať tě aspoň nezarmoutím.

Sbohem, má ubohá, věrná duše, sbohem.

XXV. Janymu do Paříže

[8. října 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

10. Marie-Thérèse-Eudora Roland (1781–1858), jediné dítě manželů Rolandových, tehdy dvanáctiletá. V roce 1796 se provdala za Léona Champagneuxe, syna Rolandova spolupracovníka, jemuž je adresován dopis XXIX.
11. Marie-Marguerite Fleury, služebná Rolandových; zůstala své paní věrná i za věznění, nosila jí do vězení věci i zprávy a v Přílohách je otištěn i její výslech.
12. Sestra Agathe, řeholnice z pařížského kláštera, v němž malá Manon Phlipon strávila v letech 1765–1766 rok na vychování; zůstala její celoživotní přítelkyní a důvěrnicí.

Až otevřete tento spis[13], milý Jany, už nebudu naživu. Najdete v něm důvody, které mě vedou k tomu, abych oklamala své strážce a nechala se umřít hladem. Protože mi však toto rozhodnutí nevnukl žádný citový výbuch a chci je podrobit všem úvahám, jednak abych se neprohřešila proti žádné ze svých povinností, jednak abych si nezasloužila pokárání našich přátel, svoluji počkat na rozsudek nad poslanci[14], abych pak posoudila důsledky a zvolila okamžik, kdy svůj záměr provedu.

Uplyne-li několik dní, budu pokračovat ve svých Pamětech; nebudu-li mít čas dovést je daleko, utěším se. Sečte-li se všechno, co jsem napsala a co leží ve třech úschovách[15], je toho dost, aby se objasnilo mnoho skutečností a přispělo k ospravedlnění mnoha osob. To je péče, kterou vám zanechávám; dostatečně vám vyjadřuje všechnu mou úctu. Nakládejte s těmito věcmi jako neomezený pán, nic neuspěchejte, abyste nic neztratil, a nevzdávejte se ničeho, dokud si nepořídíte opis.

Mé „Poslední myšlenky“ jsou nezbytné adoptivnímu otci a matce mé dcery[16]; sdělte jim je, kdyby jim exemplář, který jim určuji, nedošel.

Sbohem, Jany, ctím vás a mám vás ráda; hasnu v pokoji při pomyšlení, že necháte znovu ožít všechno, co jsem o sobě mohla dát poznat; chybějí jen podrobnosti, z nichž bych nezamlčela ani jedinou, kdybych měla víc času, ale žádná z nich není v rozporu s tím, co předchází.

13. Perroud: „Tímto spisem“ jsou zjevně, jak už poznamenal Barrière, Mé poslední myšlenky. Pravděpodobně však obálka zapečetěná 8. října a adresovaná Mentellovi, která mu měla dojít až po vykonané sebevraždě, obsahovala kromě tohoto dopisu a Posledních myšlenek i oba předchozí dopisy (dceři a služebné) a tři sešity Soukromých pamětí.

14. Perroud: Nad jednačtyřiceti poslanci, proti nimž Konvent 3. října 1793 na základě Amarovy zprávy vydal obžalovací dekret. Jean-Pierre-André Amar byl členem Výboru všeobecné bezpečnosti.

15. Perroud: Třemi „úschovami“ se míní místa, kde odvážní přátelé ukrývali sešity Pamětí. Možná jich bylo i víc: anglická spisovatelka Helen Maria Williams ve svých Dopisech o událostech od 31. května do 9. thermidoru píše, že jeden takový rukopis měla u sebe a z opatrnosti ho zničila.

16. Perroud: Panu a paní Creuzé-Latouche. Jacques-Antoine Creuzé-Latouche, poslanec Konventu za Vienne, patřil k umírněným; paní Rolandová mu svěřila dceru po svém zatčení.

XXVI. [Robespierrovi]

23. den 1. měsíce roku druhého [14. října 1793] – z ošetřovny v Sainte-Pélagie[17].

Do těchto osamělých zdí, kde se už bezmála pět měsíců utlačovaná nevinnost mlčky podrobuje svému údělu, vstoupí cizinec. – Je to lékař, kterého přivádějí mí strážci pro svůj klid; neboť já nedovedu a nechci stavět proti neduhům přírody, stejně jako proti nespravedlnosti lidí, nic jiného než klidnou odvahu. Když uslyší mé jméno, prohlásí se za přítele muže, kterého já snad nemám ráda. – Co o tom víte, a kdo to je? – Robespierre. – Robespierre! Dobře jsem ho znala a velmi jsem si ho vážila; měla jsem ho za upřímného a horoucího přítele svobody. – A což už jím není? – Obávám se, že miluje také moc, snad v domnění, že dokáže konat dobro nebo že ho chce jako nikdo jiný; obávám se, že velmi miluje pomstu, a zvlášť ji vykonávat na těch, o nichž se domnívá, že ho neobdivují; myslím, že velmi snadno podléhá předpojatosti, dává se jí snadno strhnout k vášni a příliš rychle soudí jako vinného každého, kdo nesdílí ve všem jeho názory. – Vždyť jste ho neviděla ani dvakrát! – Viděla jsem ho mnohem častěji. Zeptejte se ho; ať si sáhne do svědomí, a uvidíte, zda vám o mně bude moci říci něco zlého.

Robespierre[18], mýlím-li se, dávám vám možnost mi to dokázat; vám opakuji, co jsem řekla o vaší osobě, a chci svěřit vašemu příteli dopis, který přísnost mých strážců snad propustí kvůli tomu, komu je určen.

Nepíšu vám, abych vás prosila, to si jistě dovedete představit: nikdy jsem nikoho neprosila, a jistě bych s tím nezačala ve vězení vůči tomu, kdo mě má ve své moci. Prosba je pro viníky nebo pro otroky; nevinnost vydává svědectví, a to stačí, anebo si stěžuje, a má na to právo, jakmile se jí děje křivda. Ale ani stížnost se nehodí; umím trpět a ničemu se nedivit. Vím

17. Datum podle revolučního kalendáře, zavedeného dekretem z 5. října 1793: 23. den prvního měsíce (vendémiaire) roku II republiky odpovídá 14. říjnu 1793. Paní Rolandová tehdy ležela nemocná na vězeňské ošetřovně.

18. Maximilien de Robespierre (1758–1794), poslanec za Paříž v Konventu, vůdce montagnardů a od července 1793 nejvlivnější člen Výboru pro veřejné blaho. V roce 1791 byl u Rolandových častým hostem a paní Rolandová mu v červenci 1791, když se po masakru na Martově poli obával zatčení, přišla nabídnout úkryt; později se stal nesmiřitelným nepřítelem girondistů. Sám byl sesazen 9. thermidoru a 28. července 1794 popraven.

ostatně, že při zrodu republik převraty, téměř nevyhnutelné a až příliš vysvětlitelné lidskými vášněmi, často vystavují ty, kdo své zemi sloužili nejlépe, tomu, že padnou za oběť své horlivosti a omylu svých současníků. Mají pro útěchu své svědomí a dějiny za mstitele.

Ale jakou zvláštní shodou okolností jsem já, žena, která nemůže nic než si něco přát, vystavena bouřím, jež obvykle dopadají jen na lidi činné, a jaký osud je mi tedy uchystán?

To jsou dvě otázky, které vám kladu.

Pokládám je za málo důležité samy o sobě i vzhledem ke mně osobně. Co znamená o mravence víc či míň, rozšlápnutého nohou slona, hledíme-li na soustavu světa? Jsou však nekonečně důležité pro svůj vztah k nynější svobodě a budoucímu štěstí mé země; neboť směšují-li se bez rozdílu s jejími prohlášenými nepřáteli ti, kdo ji hájí a kdo se k ní otevřeně hlásí jako přátelé, zachází-li se stejně s nebezpečným sobcem či proradným aristokratem jako s věrným občanem a velkodušným vlastencem; je-li žena počestná a citlivá, jež se honosí tím, že má vlast, a jež jí ve svém skromném ústraní i v různých svých postaveních přinesla oběti, jichž byla schopna, trestána spolu s ženou pyšnou či lehkomyslnou, která proklíná rovnost[19], pak rozhodně ještě nevládne spravedlnost ani svoboda a budoucí štěstí je nejisté!

Nebudu tu mluvit o svém ctihodném manželovi; bylo třeba přezkoumat jeho účty, jakmile je předložil, a neodpírat mu napřed spravedlnost jen proto, aby si člověk vyhradil možnost obžalovat ho, až ho očerní před veřejností. Robespierre, vyzývám vás: nemůžete nevěřit, že Roland je čestný muž; můžete si myslet, že v tom či onom opatření neviděl správně; ale vaše svědomí v skrytu vzdává hold jeho poctivosti stejně jako jeho občanským ctnostem. Stačí ho málo vidět, a člověk ho dobře pozná; jeho kniha je vždy otevřená a každý v ní může číst; má drsnost ctnosti, jako měl Cato její příkrost; jeho způsoby mu nadělaly tolik nepřátel jako jeho neúprosná spravedlnost; ale tyto nerovnosti povrchu z dálky mizí a velké vlastnosti veřejného muže zůstanou navždy. Rozhlásilo se, že v Lyonu rozdmýchává

19. Perroud: Vzhledem k datu tohoto dopisu (14. října) je těžké nevidět zde nedůstojnou narážku paní Rolandové na Marii Antoinettu. Královnin výslech před revolučním tribunálem proběhl 12. října, 13. byla obžalována, líčení začalo 14., 15. byla odsouzena a 16. popravena. – Dopis ostatně, jak uvidíme, nebyl odeslán.

občanskou válku[20]; a tuto záminku se odvážili uvést jako důvod mého zatčení! A předpoklad nebyl o nic spravedlivější než to, co se z něho vyvodilo. Znechucen veřejnými záležitostmi, roztrpčen pronásledováním, znaven světem, prací a léty, nemohl nic jiného než sténat v neznámém ústraní a zapadnout tam v mlčení, aby ušetřil své století jednoho zločinu.

– Zkazil veřejného ducha, a já jsem jeho spoluvinice!

To je nejpodivnější z výčitek a nejnesmyslnější z obvinění. Nechcete přece, Robespierre, abych se tu namáhala je vyvracet; to je sláva příliš snadná, a vy nemůžete patřit k těm dobráčkům, kteří věří nějaké věci proto, že je napsána a že jim ji opakovali. Má domnělá spoluvina by byla k smíchu, kdyby se celá věc nestávala ukrutnou v mlhavém světle, v němž ji předložili lidu, který v ní nic nevidí, a proto si z ní vytváří nevím jakou obludnost. Bylo třeba mít velkou vášeň mi škodit, aby mě tak surově a promyšleně zapletli do obžaloby, jež se podobá té, za Tiberia tolikrát opakované, z urážky majestátu, jíž se hubil každý, kdo neměl na svědomí zločin a koho chtěli obětovat!

Odkud se tedy bere tato nevraživost? – To nemohu pochopit, já, která jsem nikdy nikomu neublížila a která ani nedovedu zanevřít na ty, kdo ubližují mně.

Vychována v ústraní, živena vážnými studiemi, které ve mně vytvořily jakýsi charakter, oddaná prostým zálibám, jež žádná okolnost nedokázala změnit, nadšená pro revoluci a poddávající se síle velkodušných citů, jež vzbuzuje, vzdálená státním záležitostem ze zásady i svým pohlavím, ale hovořící o nich s vřelostí, protože veřejný zájem se stává prvním ze všech, jakmile vůbec existuje, pokládala jsem první pomluvy, vrhané na mne, za opovrženíhodné hlouposti; měla jsem je za nutnou daň, kterou si závist vybírá z postavení, jež byl dav ještě tak hloupý, že je pokládal za vznešené, a jemuž jsem dávala přednost před pokojným stavem, v němž jsem prožila tolik šťastných dní!

20. Lyon se po 29. květnu 1793 vzbouřil proti jakobínům a Konventu a byl od srpna obléhán republikánskou armádou; padl 9. října 1793. Roland, který v Lyonu dlouho žil a působil, byl podezírán, že povstání řídí; ve skutečnosti se skrýval v Rouenu.

Tyto pomluvy však rostly se stejnou opovážlivostí, s jakou jsem já zůstávala klidná a bez obav: jsem vlečena do vězení; zůstávám v něm už skoro pět měsíců, vyrvaná z náruče své malé dcery, která už nemůže spočinout na prsou, jež ji živila, daleko od všeho, co je mi drahé, zbavená jakéhokoli styku se světem, vydaná hořkým šípům oklamaného lidu, který věří, že má hlava poslouží jeho blahu; slyším pod svým zamřížovaným oknem stráž, která mě hlídá, jak se občas baví o mé popravě; čtu odporné výpady, které na mne vrhají pisálci, kteří mě nikdy neviděli, stejně jako mě nikdy neviděli všichni, kdo mě nenávidí.

Nikoho jsem neobtěžovala svými stížnostmi; čekala jsem od času spravedlnost a konec předpojatosti. Ač jsem strádala nedostatkem mnoha věcí, o nic jsem nežádala; smířila jsem se s nepřízní osudu, pyšná, že se s ní mohu měřit a držet ji pod nohama. Když se nouze stala naléhavou a já se bála kompromitovat ty, na něž bych se mohla obrátit, chtěla jsem prodat prázdné láhve ze svého sklepa, kam nedali pečetě, protože v něm nebylo nic cennějšího: velký rozruch v celé čtvrti! Obklíčí dům; majitel je zatčen; u mne zdvojnásobí hlídače, a já se možná musím bát o svobodu ubohé služebné, která se neprovinila ničím jiným, než že mi s láskou slouží už třináct let, protože jsem jí život činila snesitelným – tak je lid, oklamaný na můj účet a omámený slovem spiklenec, přesvědčen, že se musí vztahovat na mne!

Robespierre, nepředkládám vám tento obraz, ještě velmi zmírněný, proto, abych ve vás vzbudila soucit, nad nějž jsem povznesena a který by mě možná urážel; činím tak pro vaše poučení.

Štěstěna je vrtkavá, přízeň lidu rovněž: pohleďte na osud těch, kdo lid bouřili, těšili se jeho přízni nebo mu vládli, od Viscellina až po Caesara a od Hippona, řečníka syrakuského, až po naše pařížské řečníky[21]! Jen spravedlnost a pravda trvají a utěšují ze všeho, i ze smrti, zatímco nic nechrání před jejich zásahem. Marius a Sulla dali vyhlásit za psance tisíce jezdců,

21. Spurius Cassius Vecellinus (Viscellinus), římský konzul, který navrhl první agrární zákon a byl roku 485 př. n. l. obviněn z usilování o královskou moc a popraven. Hippon, lidový řečník v Syrakusách, který podle Plútarchova životopisu Diónova podněcoval lid k novému rozdělení půdy. Obě jména slouží jako příklad demagogů, které lid nejprve vynesl a pak opustil.

velký počet senátorů, zástupy nešťastníků – udusili snad dějiny, které jejich památku odsuzují k zlořečení, a okusili snad štěstí?

Ať je mi uchystáno cokoli, dokážu to podstoupit způsobem, který je mne hoden, nebo tomu předejít, uznám-li to za vhodné. Mám po poctách pronásledování dostat i poctu mučednictví? Nebo je mi souzeno dlouho živořit v zajetí, vystavena první pohromě, kterou někdo uzná za dobré vyvolat? Anebo budu údajně deportována, abych čtyři míle od břehu zakusila tu malou nepozornost kapitána, který se zbaví svého lidského nákladu ve prospěch vln? Promluvte; znát svůj osud už něco znamená, a s duší, jako je má, je člověk schopen pohlédnout mu do tváře.

Chcete-li být spravedlivý a budete-li mě číst soustředěně, nebude vám můj dopis bez užitku, a pak by mohl být užitečný i mé zemi. V každém případě, Robespierre, já to vím a vy se nemůžete ubránit tomu, abyste to necítil: kdo mě poznal, nemůže mě pronásledovat bez výčitek svědomí.

Roland, rozená Phlipon.

Nota. Myšlenka tohoto dopisu, péče o jeho napsání a úmysl jej odeslat vydržely čtyřiadvacet hodin; ale co by zmohly mé úvahy u člověka, který obětuje kolegy, o jejichž čistotě dobře ví?

Nemá-li být můj dopis užitečný, je nemístný; znamenalo by to kompromitovat se bez užitku vůči tyranovi, který mě může zahubit, ale nedokáže mě ponížit. [Nedám ho doručit.][22]

XXVII. [Janymu do Paříže.]

[Říjen 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

Má dcera, *dear* Jany, je u přátel, ctihodných Creuzéových, kteří ji vychovávají se svými dvěma dcerami jako přijaté dítě. Chatrné zdraví „maminky“, roční doba a celý ten souhrn okolností, který nyní posuzujete, mi nedovolují využít vaší laskavosti. Neříkám vám, jak mě dojímá, ale mohu

22. Perroud: Slova v hranaté závorce jsou psána rukou Boscovou. Nahrazují silně přeškrtnutý řádek, v němž lze přečíst: „Je třeba ho uzavřít do p...“ Louis-Augustin-Guillaume Bosc d’Antic (1759–1828), přírodovědec a nejstarší přítel Rolandových, byl po smrti paní Rolandové prvním vydavatelem jejích pamětí (1795).

vám přiznat, že toho lituji méně vzhledem k tomu, jak málo je mé dítě schopné z ní vytěžit. Je to bytost dobrá, ale apatická, která nebude mít ani neřesti, ani ctnosti. Pokud jde o paní G. Ch. [Grandchamp], řeknu vám, jak se věci mají: má penzi dvanáct set liber; mladík, kterého vychovává, je syn G[rand]préův, který u ní bydlí a má místo s platem tisíc tolarů[23]; ale oba se uskrovňují, aby splatili dluhy, které tento čestný nešťastník nadělal v době ještě nešťastnější, takže s malým pevným příjmem jsou téměř v bídě. To je, co vím; není pak na mně, abych soudila mezi vámi, neboť koneckonců i vy jste, myslím, příliš čestný muž na to, abyste byl bohatý. Posílám vám ještě jeden sešit a pokusím se vytáhnout to, co předchází; budou to, jak říkáte, mé *Vyznání*, neboť v nich nechci nic zatajit; ale konec by se nedal uveřejnit tak brzy. Ostatně když mluvíte o Americe, lichotíte mému sluchu: právě tam bych se toužila přestěhovat, kdybych byla znovu svobodná, ale nedoufám, že tu možnost znovu získám. Pokládám se za ztracenou; kdybych tomu nevěřila, nedávala bych si práci se zpovídat; člověk sotva myslí na to, aby zanechal vzpomínky, dokud doufá, že jim může dát další látku. Nechci vidět sešity B. [Brissotovy] dřív, než budete mít jejich opis: při převážení je vždycky nebezpečí a nesmí se riskovat nenahraditelná ztráta. Můj otec mě v ulici Petits-Champs vůbec neviděl, ztratila jsem ho už před několika lety; ale to všechno se dozvíte.

Je až příliš pravda, Jany, že se člověk nemůže zpovídat, aniž by vyzradil i zpověď některých jiných; je to někdy choulostivé, a čím dál postupuji, tím víc cítím, že musím mluvit o druhých. Ale udělala jsem svůj počet a rozhodla se: řeknu všechno, všechno, naprosto všechno; jedině tak lze být užitečný.

Sbohem, můj příteli, můj důvěrníku; můžete klidně říci, že tyto tituly vděčíte své velkodušné ochotě. Sbohem, budu tedy pokračovat. Protože jste neviděl začátek, jistě narážíte na postavy, které přicházejí kdovíodkud: to proto, že všechno spolu souvisí a do sebe zapadá. Vskutku, život každého člověka je báseň, v níž má jistý počet postav své místo od samého počátku a jejichž osud lze poznat jen tak, že se sleduje příběh toho, kdo hraje hlavní roli.

23. Grandpré, úředník ministerstva vnitra za Rolanda, pověřený dohledem nad věznicemi; navštívil paní Rolandovou ve vězení Abbaye a zůstal jí oddán. Tisíc tolarů (écus) = tři tisíce liber ročně.

XXVIII. Janymu do Paříže

[Říjen 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

Váš něžný dopis, milý Jany, mi udělal stejně dobře jako vaše milé povídání. Něžný soucit je pravý balzám nemocného srdce. Chápu jemnocit, pro nějž se vám příčí myšlenka, že by mé tajemství bylo někdy uveřejněno[24]; tento ohled na jiné by mi byl zabránil svěřit je papíru, kdyby nebylo uhodnuto a překrouceno. Pokud jde o mne osobně, lpím výhradně na pravdě; nikdy jsem neměla sebemenší pokušení být ceněna víc, než zasluhuji; toužím po tom, aby mě znali takovou, jaká jsem, v dobrém i ve zlém, to je mi jedno. J.-J.[25] mi nikdy nepřipadal vinen kvůli svým přiznáním, jen hoden pokárání za *dva činy*, které jsou proti přírodě: za to, že přičetl ubohé Marii krádež stužky, a za to, že odložil své děti do nalezince. Pokud jde o hanu nerozvážné a lehkomyslné luzy, té člověk nikdy neujde, jakmile jednou vzbudí závist.

Aniž se chci omlouvat, jsem přesvědčena, že mé tajemství prozradila jen žárlivost nešťastného R. [Rolanda] svými mnohonásobnými důvěrnými sděleními, zatímco mně chvílemi vnukala násilná předsevzetí.

Věřil byste, že o tom sepsal spisy, s celou prudkostí a falešným osvětlením podrážděného ducha, který nenávidí svého soka a chtěl by ho vydat veřejnému zlořečení, a že jsem teprve nedávno dosáhla toho, aby ty jedovaté spisy byly spáleny? Chápete, jak mě jejich existence na jedné straně rozněcovala rozhořčením a na druhé straně živila sám cit, jehož předmět jsem viděla tak nespravedlivě hanobený? Ano, viděl jste ho, dobře ho líčíte; najdete jeho portrét *malovaný*, a také *psaný*, v jisté skříňce, kterou vám doručí; je to mé nejdražší vlastnictví, a vzdala jsem se ho jen ze strachu, aby nebylo zneuctěno. Uschovejte je dobře, abyste je jednou předal dál.

24. Tajemstvím je láska paní Rolandové k Buzotovi, o níž psala v Soukromých pamětech i v dopisech Buzotovi z léta 1793; manželovi ji sama přiznala už počátkem roku 1793. Portrétem „malovaným“ je Buzotova miniatura, kterou ukrývala ve vězení, „psaným“ jeho portrét v Soukromých pamětech.

25. Jean-Jacques Rousseau, jehož Vyznání (Les Confessions, vydaná 1782–1789) byla paní Rolandové vzorem. Rousseau v nich doznává, že jako mladý sluha ukradl stužku a vinu svedl na nevinnou služku Marion, a že své děti odložil do nalezince.

Ale když už mluvíme o té skříňce, která obsahuje stejně nebo i víc rukopisu, než kolik ho už máte, dejte mi vědět, kterého dne vám ji mohou ráno přinést, aby byla vaše skrýš připravena. Postarejte se o její zachování pro všechny možné případy, aby jí nechyběl *ochránce*, kdyby se nám něco stalo.

Pokud jde o mne, Jany, všechno je u konce. Znáte tu nemoc, kterou Angličané nazývají *heart-breaken*? Jsem jí nevyléčitelně stižena a nemám nejmenší chuť oddalovat její účinky; horečka se začíná rozvíjet, doufám, že to nebude trvat příliš dlouho. Je to dobro. Svobodu by mi už nikdy nevrátili; nebe je mi svědkem, že bych ji zasvětila svému nešťastnému manželovi! Ale nedostanu ji a mohla bych se dočkat horších věcí. Je to dobře uváženo, promyšleno a posouzeno.

Když se řeklo, že mravní stránka lásky nestojí za nic[26], vyslovila se lehkovážně velká věta, která by, je-li pravdivá, platila o všech lidských vášních: neboť právě *mravní stránkou* jsou *vášněmi* a mají krásné či skvělé účinky; odejměte tuto mravní stránku, a všechno je jen chtíč a omezuje se na tělesné potřeby. Kdyby mravní stránka lásky nestála za nic, bylo by nutno říci, že společenský stav, v němž se rozvíjí, je ze všech nejhorší: bylo by to pravda? nevím; ale jakmile je tento stav jednou přijat, věřím naopak, že mravní stránka lásky je nejplodnějším a nejčistším pramenem velkých ctností a krásných činů.

Pokládám ho[27] za ztraceného; ale kdyby se někdy dostal do šťastného světa, kde je váš syn rolníkem, opatřte si zprávy, které vám umožní předat mu, co o mně budete vědět. Vím, že tento cit velí zachovat se pro toho, kdo nás miluje; ale patřím jiným dřív než jemu a nikdy nebudu mít možnost vrátit se ani ke svým povinnostem. Tak musí pro mne všechno skončit. Šťastná, když tomu příroda sama napomůže! Sbohem, Jany, sbohem, milý Jany, můj jediný utěšiteli!

P.

26. Narážka na výrok přírodovědce Buffona (Georges-Louis Leclerc de Buffon, 1707–1788) z jeho Přírodopisu: „Na lásce je dobrá jen tělesná stránka; mravní nestojí za nic.“

27. Perroud: Buzota. Následující věta naráží na Ameriku, kde podle naděje přátel uprchlých poslanců měli tito jednou hledat útočiště. Mentellův syn skutečně žil v Americe.

XXIX. [Champagneuxovi do vězení La Force]

[24. října 1793 – z Conciergerie.]

Váš dopis, můj milý Champagneuxi[28], mi doručil Adam Lux[29], a po tomto výtečném muži dostanete i tento lístek: píšu vám ho v jednom z doupat smrti a perem, které snad brzy napíše rozkaz mě zavraždit.

Radovala jsem se, že jsem byla předvolána jako svědkyně v procesu s poslanci, ale zdá se, že vyslechnuta nebudu. Tito kati se bojí pravd, které bych řekla, a energie, s jakou bych je rozhlásila: bude pro ně snazší nás povraždit, aniž by nás vyslechli. Už neuvidíte ani Vergniauda, ani Valazé[30]; vaše srdce mohlo chovat takovou naději, ale jak to, že vám všechno, co se v poslední době děje, neotevřelo oči? Zahyneme všichni, příteli: jinak by se naši utlačovatelé necítili v bezpečí... Jednou z mých největších lítostí je vidět vás vystaveného tomu, že budete sdílet náš osud. Vyrvali jsme vás z vašeho ústraní; bez našeho naléhání byste v něm snad ještě byl a vaše rodina by nebyla rozptýlena a nešťastna... Tento obraz mě rozdírá víc než strasti, které postihují mne samu; ale v krásných dnech revoluce nebylo možno tuto krutou budoucnost předvídat. Všichni jsme byli oklamáni, můj milý Champagneuxi, nebo lépe řečeno hyneme jako oběti slabosti poctivých lidí; věřili, že k vítězství ctnosti stačí postavit ji vedle zločinu: bylo třeba zločin udusit... Sbohem, posílám vám, oč mě žádáte[31]. Píšu vám vedle svých katů a skoro pod jejich očima; jsem trochu hrdá na to, že jim vzdoruji.

28. Luc-Antoine Champagneux, lyonský novinář a Rolandův přítel, za jeho ministrování přednosta první divize ministerstva vnitra (do níž patřila i správa věznic); zůstal v úřadě i za Garata, v srpnu 1793 byl zatčen a vězněn v La Force. Přežil Hrůzovládu; jeho syn se později oženil s Eudorou a on sám vydal v roce 1800 Rolandovy spisy. – Perroud: K okolnostem tohoto a dvou následujících dopisů srovnej úvod k tomuto vydání.

29. Perroud: Adam Lux (1767–1793), vyslanec Mohuče ke Konventu, byl 25. července zatčen a uvězněn v La Force, protože veřejně oslavil Charlotte Corday, a postaven před revoluční tribunál; byl odsouzen a popraven 4. listopadu 1793.

30. Perroud: Vergniaud a Valazé, uvěznění 26. července v Lucemburském paláci, byli 30. července převezeni do La Force, kam 4. srpna přibyl i Champagneux; strávil s nimi však jen dva měsíce, neboť už 6. října byli převezeni do Conciergerie, odkud vyšli jen na popraviště. – Charles-Éléonor Dufriche-Valazé se po vynesení rozsudku 30. října v soudní síni probodl; Vergniaud byl popraven s ostatními 31. října 1793.

31. Perroud podle Champagneuxe: „Pramen jejích vlasů.“

XXX. [Janymu do Paříže.]

[Pátek 25. října 1793 – ze Sainte-Pélagie.]

Nikdy si nedovedete představit, milý Jany, jak mě trápilo, že jsem s vámi nemohla v klidu promluvit, ba ani vás v klidu číst: cítila jsem soudního sluhu v patách; bála jsem se o vás. Připadám si, jako bych měla mor. Nemám už co ztratit, ale třesu se o ty, kdo ke mně přistoupí: došlo to tak daleko, že jsem včera v Paláci[32] váhala, mám-li odpovědět na pozdrav muži, kterého jsem poznala a kterého jsem pokládala za velmi neopatrného, že je ke mně veřejně zdvořilý.

Slyšela jsem ten obžalovací spis, zázrak zaslepenosti, nebo spíš mistrovské dílo proradnosti. Když byl přečten, obhájce Chauveau[33] velmi šetrně poznamenal, že proti všem formám nebyly sděleny doklady, o něž se obžaloba opírá, a požádal soud, aby se usnesl, že mu mají být vydány. Po chvilce šuškání odpověděl předseda zajíkavě, že tyto doklady jsou většinou dosud pod pečetěmi u obžalovaných; že se zařídí jejich sejmutí a že mezitím začne líčení. Ale, Jany, slyšela jsem to zcela zřetelně na vlastní uši! Rozhlížela jsem se, není-li to sen; ptala jsem se sama sebe, zda se to potomstvo dozví, zda tomu bude moci uvěřit! A vida! všechen ten lid nic necítil; neviděl ukrutnost takového postupu, směšnost předložit spis, jehož průkazní listiny nikdo nezná, hloupost tvrzení, že ty listiny jsou u týchž lidí, proti nimž je spis sepsán a jejichž papíry nebyly dosud ani sepsány, pošetilost a nestoudnost to přiznat. Předseda ještě něco zablekotal o nesmírném množství dalších listin a o obtížnosti je sdělit; ale to nebylo ani spravedlivější, ani rozumnější. Potom vykázali všechny svědky, aby mohli postupně volat jen ty, které chtějí nechat vypovídat. Na mne ještě nedošlo; bude to asi zítra. V tomto postupu nevidím nic jiného než úmysl využít pravd, které má odva-

32. Justiční palác na ostrově Cité, sídlo revolučního tribunálu; ve spodních patrech budovy bylo vězení Conciergerie.

33. Perroud: Claude-François Chauveau-Lagarde (1756–1841), advokát v Paříži od roku 1783, proslulý svou čestnou úlohou za Hrůzovlády; hájil mimo jiné Marii Antoinettu a Charlotte Corday. Paní Rolandová, která ho znala, si ho při výslechu 3. listopadu zvolila za obhájce; skutečně ji však 8. listopadu hájil obhájce Guillot, jmenovaný tribunálem z úřední povinnosti. Chauveau-Lagarde později Barrièrovi dramaticky vylíčil své poslední setkání s ní v předvečer rozsudku („Nechoďte k soudu, zapřela bych vás“); Perroud k tomu jen poznamenává, že Barrière tuto scénu chybně klade na 9. listopadu.

ha musí vyslovit, a najít tak způsob, jak mě zahubit. S takovými ničemy a při mém pohrdání smrtí to není těžké: takže se možná už neuvidíme.

Mé přátelství vám odkazuje péči o mou památku. Kdybych znala něco, co by se lépe hodilo k velkodušnosti vašich citů, poznaných příliš pozdě, pověřila bych vás tím; ale ne, Jany, ne příliš pozdě: to Prozřetelnost všechno řídila; kdybych vás byla ocenila dřív, má náklonnost by vás byla strhla do mé nemilosti. Se vším naložíte co nejlépe. Lze předstírat pád z okna a poslat se tam podívat ty, kdo tomu nechtějí věřit. Protože je tu mnoho zedníků a jiných dělníků, lze si snadno představit, že jeden z nich, nebo někdo za ně převlečený, se v určitou hodinu vplížil na vnitřním dvoře pod mé okno a zachytil balíček. Tato myšlenka je dokonce velmi dobrá, je věrohodná. *Portréty a anekdoty* a jiné samostatné kusy se smějí předkládat jen jako materiály, jichž bych byla použila v lepší době.

Byla bych si přála, aby byl do mědi vyryt i *Portrét*, o němž víte; ale to by snad bylo lépe uchovat a připojit k *poslednímu dodatku*, k tomu, který je adresován *výslovně Janymu*[34]. Malou úschovu [u paní Gch.] nelze zanedbat; musí se připojit k celku.

To, že jsem předvolána jako svědkyně dřív, než jsem soudně obžalována, mě nutí k jinému postupu, než jaký jsem si stanovila, když jsem vám dávala svou závěť a pro který jsem už učinila své pokusy; vypiji tedy, když je třeba, kalich až do dna. Byl by tu ovšem ještě okamžik, který by se dal zvolit, s prostředky, které mi chybějí a které jsem měla dostat od přátelství! Nešťastný B[uzot] takovou ránu dlouho nesnese: je ztracen, jakmile se dozví, že jsem byla obětována; zasloužil si lepší osud!

34. Perroud: Portrétem se míní Buzotův portrét. – Dvě pasáže – od slov „Byla bych si přála“ po „výslovně Janymu“ a od slov „Byl by tu ovšem“ do konce dopisu – Bosc ve svém vydání vypustil a na rukopise je nahradil vlastní rukou slovy „Sbohem, Jany, sbohem“; obnovili je až Dauban a Faugère v roce 1864. Na okraji rukopisu jsou navíc přeškrtnuté řádky paní Rolandové: „Nebudu-li mít čas, řekněte mé služebné, ať přinese dva pěkné páry mých postříbřených svícnů, které chci darovat paní Bcht.“ – tj. paní Bouchaud, vlastním jménem Bouchot, ženě žalářníka v Sainte-Pélagie.

Shledávám chování L. th. s.[35], jak sám soudíte, ohavným. Je to jeden z lidí, kteří jsou dobří, dokud jejich průměrnost není vystavena velkým zkouškám, ale které vášně rozvrátí a učiní ukrutnými. Jsou to jacísi zakrslíci, kteří nejsou stvořeni pro vášně; kteří je nedokážou vzbudit; ale kteří se stávají schopnými zuřivosti a zvláště zbabělosti vůči těm, o nichž vidí, že jsou šťastnější.

XXXI. Janymu do Paříže

[27. října 1793 – ze Sainte-Pélagie.][36]

... Zdržela jsem se toho, abych o něm napsala zvláštní stať; mohla být poučná a dlouhá, ale L. [Lanthenas] mě příliš miloval, než abych o něm mluvila zle, a já jím příliš pohrdám, než abych o něm mluvila dobře. Byl byste viděl, jak se R[oland], ačkoli prohlédl jeho průměrnost, cítil zavázán jakousi spravedlností k jeho vlastenectví a přátelství zaměstnat ho ve svých úřadech. Paní G. [Grandchamp] by vám to mohla povědět. Viděl byste, kolik škody tam napáchala jeho nešikovnost, mnohem horší, než by si kdo dovedl představit, špatným uspořádáním práce a ohavným výběrem dvou či tří podřízených; dozvěděl byste se, jaké výstupy s ním měl kvůli tomu všemu jeho přítel. Je až příliš pravda, a nikdy se to nepociťuje dost, že slabost povahy a hrubost způsobů jsou u lidí, kteří vedou veřejné záležitosti, nesmírné vady, zvláště když se v jakémsi protikladu sejdou v téže osobě, jako u L[anthenase].

A přece, Jany, viděla jsem tohoto muže před revolucí zcela zaujatého zajímavými studiemi, mírných mravů, lidumilného a přívětivého; viděla jsem ho po dva i tři měsíce v kuse u sebe na venkově, jak se se mnou dělil o

35. Perroud: Lanthenas. – François-Xavier Lanthenas, lékař, dlouholetý přítel a téměř člen domácnosti Rolandových, za Rolanda úředník ministerstva vnitra, pak poslanec Konventu; odcizil se jim a na jaře 1793 se od girondy odtáhl. Paní Rolandová o něm už v Historických poznámkách psala velmi tvrdě. Po 2. červnu ho Marat nechal vyškrtnout ze seznamu proskribovaných jako neškodného; Hrůzovládu přežil.

36. Perroud: Tento kus je zjevně koncem dopisu, jímž paní Rolandová posílala Janymu rukopis svých Rychlých poznámek k Amarovu obžalovacímu spisu proti poslancům, jak prozrazují poslední tři řádky dopisu; potvrzuje to i srovnání papíru, inkoustu a písma. Poznámky jsou datovány 25. října (správně by však měly být datovány 27.).

péči o nemocné z okolních vesnic, ošetřoval chudé a vychutnával prostý život se srdcem, které tehdy nepochybně prosté bylo.

Pokud jde o Coqueaua[37], znám ho málo; nevím kdo ho dal R. [Rolandovi], aby sloužil L[anthenasovi] jako zástupce, bez něhož se ten neobešel; skoro jsem ho nevídala a jeho upovídanost mi byla nesnesitelná, když jsem s ním náhodou mluvila. Nemohla jsem tušit, že se chlubí, jak se mnou vyřizuje záležitosti; neměl k tomu žádný důvod, a co mi o tom sdělujete, je pro mne zcela nové; nemluvila jsem s ním ani čtyřikrát. Protože mi mnoho lidí posílalo žádosti o byty v Louvru, předávala jsem tyto žádosti prostě a jednoduše Coq[ueauovi], do jehož oddělení tato agenda spadala, a odpovídala jsem zájemcům, že se mohou obrátit buď na ministra, nebo na úředníka pověřeného těmito věcmi, do nichž jsem se nepletla o nic víc než do ostatních.

R. [Roland] si Coq[ueaua] znelíbil pro jeho nudné a žvanivé výklady; došlo to tak daleko, že když L. [Lanthenas] přešel do Konventu, pověřil Faypoulta, už přednostu v jiném oboru, aby řídil i Cq. [Coqueaua], jen aby s ním sám nemusel pracovat, a nakonec by ho byl propustil. Ale ve víru záležitostí, stále nových a stále se hromadících, utíkají dny jako hodiny; a pak je člověk tak udiven, že lidé, kteří se zdají k něčemu schopní, nestačí na svou práci, že se bojí udělat ještě hůř, nahradí-li je osobami, o nichž má zhruba tytéž údaje a jimž nutně chybí to, co ti první už získali trochou praxe. Nepochybně první vlastností těch, kdo zastávají vysoké úřady, je rychlý postřeh pro přednosti podřízených, kteří se jim hodí; ale je třeba vidět mnoho lidí, aby člověk dokázal posoudit a dobře vybrat, a kdo přijde do úřadu rovnou ze své pracovny, musí nejprve dát lidi do práce, dřív než měl čas je dostatečně prozkoumat. Teprve potom soudí a opravuje podle zkušenosti, kterou nic nenahradí. Bohužel v revoluci čas vždycky chybí, a když ministr začíná všechno vidět a všechno řídit, je svržen.

37. Perroud: Claude-Philibert Coqueau, rodák z Dijonu, talentovaný architekt a vášnivý hudebník, zaměstnanec pařížského stavebního úřadu a člen Jakobínského klubu, vstoupil roku 1792 do Rolandových úřadů jako pomocník Lanthenase, přednosty třetí divize. Bydlel u něho poslanec Masuyer; když 23. června 1793 Pétion unikl svému strážci, bylo to právě při obědě u Masuyera (a tedy u Coqueaua). Masuyer byl později zatčen na útěku a popraven v březnu 1794; Coqueau byl zatčen 22. března 1794 a popraven 27. července 1794 (9. thermidoru), v den Robespierrova pádu.

Úřady R. [Rolanda] se, až na několik nedostatků, zorganizovaly znamenitě; ještě tři měsíce, a soukolí by bylo dokonalé. Garat[38] by nikdy neunesl břemeno ministerstva bez pracovníků, které tam R. [Roland] umístil; byl natolik poctivý, že to uznal, a dokonce prohlásil, že by musel odejít, kdyby mu vzali jediného z nich; dostál slovu hned po zatčení Champagneuxově.

A teď, Jany, projděme si trochu ten obžalovací spis, který povede na smrt nové Sidneye[39], za nimiž budu mít tu čest se ocitnout[40].

XXXII. Boscovi

20. (27.) října 1793 – [ze Sainte-Pélagie].[41]

Váš dopis, můj dobrý příteli, mi nesmírně prospěl; ukazuje mi celou vaši duši a všechnu vaši oddanost: obojí je v mých očích stejně vzácné, jako je to drahé mému srdci. Nelišíme se však tolik, jak si představujete; jen jsme si dobře neporozuměli. Neměla jsem v úmyslu odejít v tuto chvíli, nýbrž opatřit si prostředek, jak to učinit ve chvíli, která by se stala vhodnou. Chtěla jsem vzdát hold pravdě, tak jak to dovedu, a pak odejít právě před poslední ceremonií; připadalo mi krásné takto oklamat tyrany. Ten záměr

38. Dominique-Joseph Garat (1749–1833), spisovatel a ideolog, ministr spravedlnosti a od března do srpna 1793 Rolandův nástupce na ministerstvu vnitra; paní Rolandová ho v pamětech odsuzuje jako slabocha, který se přizpůsobil Hoře.

39. Algernon Sidney (1623–1683), anglický republikánský politik a spisovatel, popravený za Karla II. na základě vykonstruované obžaloby ze spiknutí; pro republikány 18. století vzor mučedníka svobody.

40. Perroud: K šesti dopisům Janymu, které čtenář právě přečetl, je třeba pro úplnost připojit ještě lístek, který cituje Barrière a který byl snad rovněž adresován Janymu: „Myslím, příteli, že je třeba si zahalit hlavu; a ta podívaná je vskutku tak smutná, že není velká škoda odejít ze scény; mé zdraví je velmi otřesené; poslední rány probouzejí mou sílu, neboť ohlašují další, které bude třeba snést. Sbohem, žiji už jen proto, abych se odpoutala od života.“

41. Perroud: Datum 20. října připsal do rukopisu Bosc, zjevně omylem; sám pak tiskl 26. října, správně by však mělo být nejspíš 27. října. – Bosc v pozdějším lístku Barrièrovi vylíčil okolnosti tohoto dopisu: „Po celou dobu jejího věznění, až do poloviny října 1793, jsem mohl paní Rolandovou vídat dvakrát třikrát týdně díky ochraně výtečné paní Bouchot, ženy žalářníka; pak však do vrátnice dali špeha a bylo mi nemožné k ní nadále proniknout. Několik dní po tomto úplném odloučení mě dlouhým, zdůvodněným dopisem, který jsem ukryl tak dobře, že jsem ho při tisku prvního vydání jejích pamětí nemohl najít, požádala o dostatečné množství opia, aby se mohla otrávit. Odpověděl jsem jí záporně a snažil se jí dokázat, že pro věc svobody stejně jako pro její budoucí slávu je užitečné, aby se odhodlala vystoupit na popraviště. Na tento dopis, nejbolestnější, jaký jsem kdy v životě napsal, odpovídá dopisem z 26. října 1793.“

jsem si dobře rozmyslela, a přísahám vám, že mi ho nevnukla slabost. Daří se mi znamenitě, mám hlavu stejně zdravou a odvahu stejně svěží jako kdykoli dřív. Je naprostá pravda, že mě nynější proces napájí hořkostí a roznecuje rozhořčením: myslela jsem, že uprchlíci jsou také zatčeni[42]. Je možné, že hluboká bolest a vzrušení už tak strašlivých citů uzrály v skrytu mého srdce v rozhodnutí, které můj rozum oděl výbornými důvody.

Když jsem byla v té věci předvolána jako svědkyně, shledala jsem, že to mění můj postup. Byla jsem pevně rozhodnuta využít této příležitosti, abych dosáhla cíle rychleji; chtěla jsem hřímat bez výhrad, a pak skončit; zdálo se mi, že právě to mě opravňuje nic nezamlčet a že je třeba to mít v kapse, až půjdu k líčení. Nečekala jsem však, až to budu mít, abych se zachovala podle své povahy. V hodinách čekání, které jsem strávila v soudní kanceláři mezi deseti osobami, důstojníky, soudci druhé sekce atd., a kde mě mohli slyšet Hébert a Chabot[43], kteří přišli do vedlejší místnosti, mluvila jsem stejně důrazně jako svobodně. Na mne u líčení ještě nedošlo: měli si pro mne přijít druhého dne potom; třetí den se chýlí ke konci, a nikdo se neukázal: bojím se, že ti ničemové postřehli, že bych mohla být zajímavou epizodou, a že je lepší mě odsunout na později.

Čekám netrpělivě a teď se bojím, že mi nebude dopřáno přiznat se ke svým přátelům v jejich přítomnosti.

Soudíte, příteli, že v každém případě je třeba katastrofu vyčkat, a ne ji přivolávat; jen v tom se úplně neshodneme: zdálo se mi, že je slabostí přijmout ránu z milosti, když si ji člověk může zasadit sám, a vydávat se drzému pokřiku pomatenců, stejně nehodných takového příkladu jako neschopných z něho vytěžit. Nepochybně tak bylo třeba jednat před třemi měsíci; ale dnes je to pro současné pokolení naprosto ztracené; a pokud jde o potomstvo, ono druhé rozhodnutí, uskutečněné tak, jak vám je popisuji,

42. Perroud: Uprchlíky se míní Buzot, Guadet, Pétion a další. Paní Rolandová v té době jistě věděla, že její přátelé opustili 20. září Bretaň, 24. září přistáli v Bec-d'Ambès a skrývali se v okolí Saint-Émilionu; v novinách mohla číst dopis představitele na misi Ysabeaua, předčítaný v Konventu 15. října, podle něhož „téměř všichni uprchlí poslanci z Calvadosu a Vendée jsou v Bordeaux nebo v jeho okolí".

43. Jacques-René Hébert (1757–1794), vydavatel listu Père Duchesne a náměstek prokurátora Komuny, a François Chabot (1756–1794), bývalý kapucín a montagnard, vypovídali v procesu s girondisty jako svědci obžaloby. Oba byli popraveni na jaře 1794.

nemá o nic horší účinek. Vidíte, že jste mi dobře neporozuměl. Uvažte tedy věc z hlediska, z něhož ji vidím já; není to vůbec to, z něhož ji posuzujete vy: svoluji přijmout vaše rozhodnutí, až to takto uvážíte. Zkracuji, abyste mohl dostat tuto odpověď touž cestou; stačí mi naznačit, co vám rozjímání dovolí v klidu rozvinout.

Má ubohá malá! kde tedy je? Povězte mi to, prosím; dejte mi nějaké podrobnosti; ať ji můj duch může aspoň zachytit v jejím novém postavení. Dojatá vaší péčí, jistě chápete, že pociťuji i hořkost všech těchto okolností. Dozvídám se, že můj švagr je zatčen[44]; sekvestrace jeho majetku jistě nebyla zrušena, a možná se musí bát deportace.

Uvažte, že vaše přátelství, jemuž péče, kterou jsem od něho žádala, připadá velmi bolestná, vás snadno může klamat v tom, co jste v této věci povinen nebo co smíte: pokuste se o té věci přemýšlet, jako by nešlo ani o vás, ani o mne, ale o dva lidi v našem vzájemném postavení, předložené vašemu nestrannému úsudku. Pohleďte na mou pevnost, zvažte důvody, počítejte chladně a pocítíte, jak málo stojí za to luza, která se živí podívanou.

Něžně vás objímám. Jany vám řekne, o co se lze jednoho rána pokusit; ale dejte si pozor, abyste se nevystavil nebezpečí.

XXXIII. [Paní Godefroid do Paříže.]

[7. listopadu 1793 – z Conciergerie.]

Osobě pověřené péčí o mou dceru.[45]

44. Perroud: Dominique Roland, Rolandův starší bratr, kanovník ve Villefranche-sur-Saône; na rodinném statku Le Clos v Theizé u Villefranche trávili Rolandovi léta před revolucí. Představitel na misi Reverchon přijel do Villefranche 17. října, týden po pádu Lyonu, a obnovil tam obecní a okresní správu; zatýkání podezřelých následovalo krátce nato. Sekvestrace uvalená na majetek Rolandových v Le Clos v srpnu byla koncem září zrušena, ale po kanovníkově zatčení uvalena znovu.

45. Perroud: Dopis poprvé uveřejnil Champagneux; datum 7. listopadu stojí na Boscově opisu a je pravděpodobné – byl by to tedy poslední dopis paní Rolandové. Podle Barrièra, který psal takřka pod Boscovým diktátem: Přátelé paní Rolandové (Creuzé-Latouchovi) se brzy z obavy o vlastní bezpečnost museli vzdát péče o její dceru a svěřili ji majitelce penzionátu, která ji přijala jen pod podmínkou, že přijme jiné jméno. Paní Rolandová se to dozvěděla několik dní před smrtí a její tak pevné srdce se náhle zachvělo; při té příležitosti napsala tento dopis. Vychovatelka se jmenovala Godefroid; její dcera Marie-Éléonore Godefroid, žačka a přítelkyně malíře Gérarda, se stala uznávanou malířkou a zůstala Eudořinou nejlepší přítelkyní.

Neštěstí vám dalo, občanko, a důvěra vám svěřila poklad, který je mi velmi drahý. Věřím ve výtečnost volby, kterou učinilo přátelství, a na tom zakládám své naděje, pokud jde o předmět starostí, jež mi činí mé nynější postavení bolestným.

Odvaha pomáhá snadno snášet strasti, které se týkají nás samých, ale srdce matky se těžko uklidní nad osudem dítěte, od něhož se cítí odtrhávána.

Vtiskuje-li neštěstí posvátný ráz, ať chrání mou drahou Eudoru – neřeknu před bolestmi podobnými těm, které zakouším, ale před nebezpečími, jež jsou v mých očích nekonečně hroznější! Ať si zachová svou nevinnost a ať jednou v pokoji a v ústraní dokáže plnit dojemnou povinnost manželky a matky. Potřebuje se na to připravit činným a spořádaným životem a spojit se zálibou v povinnostech svého pohlaví několik dovedností, jejichž provozování jí snad bude nezbytné. Vím, že má u vás prostředky k tomu. Máte syna, a neodvažuji se vám říci, že mě ta myšlenka znepokojila; ale máte také dceru, a cítila jsem se uklidněna. To je dost řečeno citlivé duši, matce a osobě takové, jakou si vás představuji. Můj stav plodí silné city, ale nesnese dlouhých slov.

Přijměte má přání a mou vděčnost.

Matka EUDORY.

VI. Listiny a svědectví (1754–1793)

[Perroud připojil k pamětem soubor listin, které doplňují autorčino vyprávění: úřední záznamy o jejím křtu a sňatku, nejstarší dochovaný dopis, zlomek dívčího deníku a především spisy o jejím zatčení, výsleších a procesu z června až listopadu 1793.]

Přílohy

I. Křestní list paní Rolandové

Výtah z matriky pokřtěných farnosti Sainte-Croix v Cité, v Paříži, za rok 1754.[1]

Léta tisícího sedmistého padesátého čtvrtého, dne osmnáctého března, byla námi, níže podepsaným Jacquesem-Noëlem Rogerem, knězem této diecéze, se svolením pana vikáře této farnosti pokřtěna Marie-Jeanne, narozená včera, dcera Pierra-Gatiena Phlipona, mistra rytce, a Marie-Marguerite Bimont, jeho manželky, bytem v ulici de la Lanterne v této farnosti.[2] Kmotrem byl Jean-Baptiste Besnard, pařížský měšťan, strýc z otcovy strany, bytem v ulici Platière, farnost Saint-Eustache; kmotrou Marie-Geneviève Rotisset, babička z otcovy strany, vdova po Gatienu Phliponovi, obchodníku s vínem, bytem v ulici Saint-Louis-aux-Marais, farnost Saint-Gervais. Kteří spolu s námi a s otcem tento zápis podepsali.

Podepsáni: M.-G. Rotisset, vdova Phlipon; J.-N. Roger, kněz; J.-B. Besnard; P.-G. Phlipon; J. Barre, vikář.

II. Oddací list paní Rolandové

Léta tisícího sedmistého osmdesátého, dne čtvrtého února, po vyhlášení jedné ohlášky v tomto kostele a v kostele Saint-Michel v Amiensu dne 31.

1. Farnost Sainte-Croix-en-la-Cité ležela na ostrově Cité v srdci Paříže; kostel byl za revoluce zrušen a zbořen.
2. Otec, Pierre-Gatien Phlipon, byl pařížský rytec; matka, Marie-Marguerite Bimont, zemřela roku 1775 – její smrt paní Rolandová dojemně líčí v *Soukromých pamětech*.

ledna minulého, byli panem Pierrem-Nicolasem Bimontem, kanovníkem Svaté kaple ve Vincennes, zasnoubeni a oddáni pan Jean-Marie Roland, pán de La Platière, advokát při parlamentu, generální inspektor manufaktur v Pikardii, ve věku bezmála čtyřiceti šesti let, syn zesnulého pana Jeana-Marie Rolanda, pána de La Platière, královského rady při bailliage ve Villefranche-en-Beaujolais, a paní Thérèse Bessie de Montauzan, bytem v Amiensu, farnost Saint-Michel, na straně jedné, a Marie-Jeanne Phlipon, ve věku bezmála dvaceti šesti let, dcera Pierra-Gatiena Phlipona, rytce, zde přítomného a souhlasícího, a zesnulé Marie-Marguerite Bimont, bytem v ulici de Harlay v této farnosti…[3] Přítomen dom François Roland, farář v Longpontu, bratr ženicha…

Podepsáni: Phlipon, J.-M. Roland de La Platière, M.-J. Phlipon, Roland atd.

III. Dopis Sophii Cannet

Následující dopis, dosud nevydaný, pochází ze sbírky pana E. Cesbrona, který mi jej laskavě zapůjčil; je to nejstarší známý dopis Marie Phlipon.[4]

Slečně,

slečně Cannet, chovance v klášteře paní z kongregace Notre-Dame, ulice Neuve Saint-Étienne, předměstí Saint-Marceau, v Paříži.

Dnešního dne, ve středu 15. dubna 1767, v Paříži.

Má drahá a něžná přítelkyně,

zpráva, kterou mi v dopise píšeš, že mě přijdeš navštívit, mi působí radost, jakou ani nemohu vyslovit. Píšeš, že to bude brzy. Prosím Tě, napiš mi, který den přijdeš a jestli ráno nebo odpoledne. Jsem z té radosti celá jako

3. Perroud: výtah z matriky kostela Saint-Barthélemy, farnosti na ostrově Cité, kam patřila ulice de Harlay i nedaleké nábřeží de l'Horloge, kde Phliponovi dříve bydleli. Jean-Marie Roland de La Platière (1734–1793), pozdější ministr vnitra, byl tehdy inspektorem manufaktur v Amiensu; po popravě své ženy spáchal 10. listopadu 1793 u Rouenu sebevraždu.

4. Sophie Cannet z Amiensu byla její spolužačkou z pařížského kláštera kongregace Notre-Dame, kde Marie Phlipon strávila v letech 1765–1766 rok před prvním svatým přijímáním. Z tohoto přátelství vzešla rozsáhlá korespondence, jež je vedle pamětí hlavním pramenem k autorčinu mládí; právě přes rodinu Cannetových se později seznámila s Rolandem.

omámená, takže jsem ani nemohla uvěřit, že je to pravda; myslela jsem si, že mě klamou oči. Vidíš, že s odpovědí neotálím. Tvůj dopis jsem dostala teprve včera odpoledne. Toužebně čekám na den, kdy budu moci svému přátelství vyhovět a znovu Tě o něm ujistit. Mám radost, že ty slečny jdou k prvnímu svatému přijímání; je to pro ně velké štěstí, nezapomenu na ně ve svých modlitbách. Buď ujištěna, že nezapomínám ani na Tebe. I když moc nestojí, doufám, že Pán shlédne na ty, za které je říkám. Chtěla jsem Ti napsat až po Velikonocích, abych Tě nechala v klidu prožít dobu vyhrazenou pokání a nerozptylovala Tě svými dopisy. Ze stejného důvodu jsem nepsala ani své hodné chůvě, které jsem velmi zavázána, že na mě vzpomíná. Prosím Tě, ujisti ji o všem nejněžnějším a nejupřímnějším, co Ti Tvoje srdce vnukne. O svém přátelství neřeknu nic, protože nemohu najít dost výmluvná slova, abych Ti dala poznat, co k Tobě cítím. Buď si ho tedy jistá. Jsem u své babičky a zůstanu tu ještě tři týdny nebo měsíc.[5] Hned Ti napíšu adresu: *paní Phlipon, bytem u pana Cailloux, mistra zednického, ulice Regrattière, ostrov Notre-Dame, naproti pivovarnickému úřadu, ve druhém patře.* Tak je to přesně. Očekávám Tvou odpověď s velkou netrpělivostí a jsem navždy

Tvá něžná a opravdová přítelkyně,

Phlipon.

Vyřiď mým drahým učitelkám mou nejponíženější úctu, zvláště mé drahé matce od sv. Jana, které děkuji, že na mě vzpomíná.

Srdce Tě miluje a bude Tě milovat vždycky.

Phlipon.

Tento naivní dopis, v němž je nad posledním dovětkem nakresleno srdce, ukazuje, že Marie Phlipon měla po odchodu z kláštera ještě velmi chabý pravopis ve službách kulhavé mluvnice. Vzdělala se sama, vlastní prací mezi třináctým a pětadvacátým rokem. Něco z těch počátečních mezer však v ní zůstane navždy. Vidíme ji tu také jako zbožnou dívku, „klášterni-

5. Po odchodu z kláštera strávila Marie Phlipon asi rok u babičky Phlipon (kmotry z křestního listu) a její dcery, tety Angéliky, na ostrově Saint-Louis; paměti tento pobyt podrobně líčí. Ostrov Saint-Louis se dříve nazýval též ostrov Notre-Dame. „Chůva“ (*ma bonne*) je v dopise patrně klášterní opatrovnice, která o chovanky pečovala.

ci“ v plném smyslu slova. – Všechny ostatní podrobnosti se ostatně plně shodují s *Pamětmi*.

IV. Zlomek deníku paní Rolandové

Paní Rolandová v dopise Boscovi z 13. srpna 1784 posílala popis cesty do Anglie, kterou Roland podnikl roku 1771, a o svém manželovi dodávala: „Seznámila jsem se s ním roku 1775; krátce nato mi svěřil jak tuto *Cestu*, tak jiné spisy a různé rukopisy: právě při jejich četbě, zatímco on cestoval po Itálii, jsem napsala onen velký volný list, který najdete a který – což je dost zvláštní – on sám dosud neviděl. Pomyslíte si, že ta mladá samotářka, která svého muže studovala z jeho spisů, ho začínala mít docela ráda, a nemýlíte se. Ale snad vám bude připadat úsměvné, že vy budete prvním, kdo po tak dlouhé době čte úsudek, který jsem o jeho osobě vynesla roku 1777.“[6]

V mém vydání *Korespondence* jsem uvedl, že tento zlomek důvěrného deníku, svěřený Boscovi, se nenachází v rukopise 6244 *Rolandových papírů*, kde jsou shromážděny spisy Marie Phlipon z mládí. Od té doby jsem ho našel ve svazku XIV sborníku *Miscellanies of the Philobiblon Society* (Londýn, 1872–1876) pod názvem *Unpublished Diary of Madame Roland*, jejž otiskl Henry A. Bright. Autor článku vypráví, jak se mu rukopis dostal do rukou: paní Champagneuxová jej darovala doktoru Spurzheimovi, který tento dar na autografu sám poznamenal; doktor Spurzheim jej pak roku 1830 věnoval jedné anglické dámě, paní Daniel Gaskell, po jejíž smrti roku 1848 přešel na pana Henryho A. Brighta, jejího příbuzného.[7]

Pokládal jsem za užitečné otisknout jej zde. Je to jakýsi dodatek k *Soukromým pamětem*. Aby čtenář docenil jeho zajímavost, je třeba si uvědomit, že pochází z června 1777 a že Marie Phlipon toho roku procházela velmi ne-

6. Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec a úředník poštovní správy, byl nejvěrnějším přítelem Rolandových. V červnu 1793 pomohl Rolandovi skrýt se, ujal se jejich dcery Eudory a paměti paní Rolandové, které mu svěřila, vydal roku 1795 jako první pod názvem *Appel à l'impartiale postérité* (Výzva k nestranné potomnosti).

7. Luc-Antoine Champagneux, přítel Rolandových z Lyonu a úředník ministerstva vnitra za Rolanda, vydal roku 1800 první souborné vydání spisů paní Rolandové; jeho syn se oženil s Eudorou, takže „paní Champagneux“ je zde patrně autorčina dcera. Johann Gaspar Spurzheim (1776–1832) byl německý lékař, spolupracovník Galla a propagátor frenologie.

bezpečnou mravní krizí. Roland se jí od ledna do srpna 1776 velmi horlivě dvořil, od srpna 1776 do února 1777 si s ní dopisoval z Itálie, a pak náhle přestal psát (korespondence se obnovuje teprve v září). Dívka, která se cítila zapomenutá a opuštěná, se nechala strhnout k romantickým plánům (dopisování se Sevelingesem) nanejvýš neprozřetelným. Právě uprostřed tohoto období rozjitřenosti napsala stránky, jež následují.

(*Červen 1777.*) Hodně jsem četla popis, který pan R. sepsal o své cestě do Londýna; je napsán s nadšením, jež se přenáší na čtenáře, aniž si toho všimne, a jež zájmu, který věci budí samy o sobě, dodává ještě další stupeň živosti. Ten muž má ušlechtilou a silnou duši, činný a pronikavý žár, který oživuje a naplňuje životem jeho výrazy i jeho spisy; jeho filozofické oko, jeho prostý a správný vkus postihují krásné a pravdivé a šťastně je podávají. Mám ráda podrobnosti o mravech, do nichž se pouští; rozmanité obrazy, které mu vnuká obrazotvornost; jeho rychlé myšlenky, pohozené jakoby nazdařbůh, z nichž každá je výrazem síly.

Jak poutavá je podívaná na město, jež je hlavou a zkratkou státu, jehož rozloha, síla, prostředky, zdroje i zákony slouží blahu většiny, udržení svobody, která je zároveň pramenem, družkou i oporou ctnosti a štěstí! Kde soulad údů politického tělesa, spravedlnost trestního řádu, mírnost trestních zákonů, bdělost úředníků, přesnost policie, svoboda stížností, šlechetnost národní povahy, prostota mravů i způsobů, spravedlivé udílení veřejné úcty, pěstování užitečných věd, památky umění a mistrovská díla génia skýtají na každém kroku předměty k obdivu i potěšení! Dojmy a nadšení citlivého a přemýšlivého člověka, jehož tyto věci zasáhnou a pohnou, tvoří další obraz, neméně poutavý a lichotivý. Ráda bych cestovala s lidmi tohoto ražení; poskytovali by mým pozorováním stejně látky jako věci, jež by byly předmětem jejich pozorování. To je právě případ, kdy se hodí vaše slovo z Plútarcha: ti, kdo se dívají, nejsou na tom nejhůř.[8]

Nic není podle mne sladšího, než shledat se v něčem podobnou lidem, jichž si vážíme. Při četbě Rousseaua nebo Diderota, ale hlavně toho první-

8. Oslovení „vaše slovo“ naznačuje, že zápis je psán, jako by byl někomu určen – patrně Rolandovi, s nímž si tehdy dopisovala; smysl výroku je, že diváci mají ze slavnosti či podívané často více než ti, kdo v ní účinkují. Plútarchos byl od dětství autorčiným oblíbeným autorem – v *Soukromých pamětech* vypráví, jak si jeho *Životopisy* nosila v devíti letech do kostela místo modlitební knížky.

ho, jsem často pociťovala nadšení přemírné a rozkošné; zdálo se mi, jako by mi ukradli city, jež mě oživovaly stejně jako je, a které mi líčili tak, jak bych je já sama bezpochyby vylíčit nedokázala, ale o nichž mi přísluší soudit, protože jsem v sobě měla jejich zárodky. Narodila jsem se s nesmírnou citlivostí a kdysi jsem soudila druhé podle sebe; trpká zklamání mě brzy donutila svou metodu i svůj názor opravit. Zdrženlivá proti své vůli, neboť důvěra je můj živel a můj život, stala jsem se pozorovatelkou (ach, kolik smutných objevů!); utekla jsem se do náruče přítelkyně, abych tam okoušela všechna kouzla, jichž se v obyčejných známostech bylo třeba vzdát: v každém případě mi bylo toto útočiště nezbytné a jeho potřebu jsem pocítila dříve než cokoli jiného. Ale štěstí, že jsem toto útočiště nalezla, nezabírá mé srdce výlučně: stále mě neobyčejně dojímá, když potkám lidi, kteří se mi v něčem podobají. Je tolik lidí, kteří o sobě tvrdí, že jsou citliví, a tak málo těch, kteří jimi opravdu jsou! Jaká radost, když se najdou ti druzí! To vše je přirozeným důsledkem dojmu, jaký na mne zapůsobila četba cesty po Švýcarsku; nalezla jsem v ní ten nádech melancholie, ten tón srdce, ten prostý a pravdivý výraz poctivé a vroucí duše, v myšlenkách, ve vkusu… zkrátka – co? své city, svůj způsob bytí…[9] Plakala jsem, prožívala jsem blaho: jsou ještě bytosti, na něž lze upřít svou úctu. Ta myšlenka proniká hluboko, když člověk tak dokonale pohrdá lidmi vůbec, jako to dělám já – rozumím tím devadesát devět ze sta jedinců, které mohu poznat; neboť lidský rod jako takový je mi velice drahý. Ale k dojemným pocitům, které jsem právě zakusila, se připojují úvahy trýznivé; nebezpečí dlouhé cesty, desetiměsíční nepřítomnost, žádné zprávy už skoro čtyři měsíce, obvyklý běh věcí, v němž zlo stojí vždy vedle dobra, okolnosti, jež se týkají jen mne… to vše mučí a unavuje mou obrazotvornost. Jsem v tom milovaném kabinetu, který budu brzy muset opustit, abych šla… ach, kam to bude? opřená o ten stůl, u něhož jsem v samotě zapsala jednu myšlenku a jeden cit; oči mi čas od času sklouznou k té řece, jež plyne přede mnou;… unáší mě s sebou – pohled se mi zastaví… pero mi vypadne z ruky.

Snila jsem; vzala jsem znovu do ruky sešit, který mě zaujal; den se chýlí a já se na chvíli zastavuji, abych si poznamenala, že není pravda, že by osob-

9. Roland zpracoval své cesty z let 1776–1778 do knihy dopisů *Lettres écrites de Suisse, d'Italie, de Sicile et de Malte*, vydané roku 1780; Marie Phlipon četla jeho cestopisné rukopisy ještě před sňatkem.

ní příhody, důležité pro city, jež vzbuzují nebo z nichž se zrodily, byly dobré jen pro toho, kdo je píše. Těch patnáct stránek, které se v cestě po Švýcarsku radí přeskočit, se mi líbí ze všeho nejvíc; líčí člověka; a když je to krásná duše, jaká podívaná!

V. Udání v sekci Panthéon

(Výtah z rejstříku udání revolučního výboru sekce Panthéon-Français ze dne 1. června 1793, roku II jednotné a nedílné republiky.)[10]

„Jeden občan podal toto hlášení:

1. Je jisté, že Roland unikl dohledu ozbrojené moci sekce Beaurepaire tím, že včera zdržel šest komisařů, kteří byli u něho, a dal jim písemný čestný slib, že se do dvou hodin opět dostaví, což neučinil. Mezi lidmi se má za pravděpodobné, že vše bylo, neví se kým, zosnováno k Rolandovu útěku.[11]

2. Co se týče ženy Rolandové, víme, že se vrátila domů a že nevěděla, kde je její manžel, když se vzdálila, aby šla do Konventu.

3. Vyzýváme Výbor pro veřejné blaho, aby vyslechl Rolandova sluhu, který u stolu svého pána slýchal rozhovory a řeči směřující k hrůznému spiknutí proti blahu republiky, a zároveň o stavu měst Thionville a Lille; a aby ho rovněž vyslechl, zda není jisté, že během slavného obléhání obou těchto měst tucet poslanců Konventu, které výbor sluhovi uloží jmenovat, nesedal denně u Rolandova stolu a nevedl tam nejpobuřující řeči o lidové vládě, o nemožnosti, že by republika vydržela byť jen rok při tom, jak jsou všechny úřady spolu ve sporu; a zda není také pravda, že si tam rozdělovali Francii na dvacet čtyři vlády a že si každý ze stolovníků jednu vyhradil, i se všemi

10. Perroud: Národní archiv, W 294, spis 227 – tedy spis revolučního tribunálu k procesu paní Rolandové. Sekce Panthéon-Français (dříve Sainte-Geneviève) byla jednou ze 48 pařížských sekcí na levém břehu, sousedící se sekcí Beaurepaire, v níž Rolandovi bydleli (ulice de la Harpe). Revoluční výbory sekcí měly od jara 1793 dohlížet na cizince a „podezřelé“ a přijímat udání.

11. V noci z 31. května na 1. června 1793, na počátku povstání, jež vedlo k pádu girondistů, přišli komisaři Komuny Rolanda zatknout. Roland odmítl uposlechnout nezákonného rozkazu; jeho žena mezitím odešla do Konventu podat stížnost, a když se nepořízeně vrátila, Roland už z domu vyklouzl a ukryl se u přátel, odkud později uprchl do Rouenu. Ji samotnou zatkli ještě téže noci a odvezli do vězení Abbaye.

vedlejšími místy pro dobré přátele, kterých si nadržoval v každém departementu.[12]

Věříme a víme, že mezi jinými pozvanými poslanci tam byli zvláště Brissot, Barbaroux, Vergniaud, Gensonné, Buzot a Guadet; že u téhož stolu býval velmi často také Gournand ze sekce, o němž si v této věci opatříme zprávy.[13]

4. Nechť Výbor pro veřejné blaho předvolá výtečnou občanku ze sekce, bytem v ulici de Bièvre č. 18, jménem občanka Mignot, která vyučuje slečnu Rolandovou hře na cembalo a která už několik dní není u Rolandových, a o níž se domníváme, že od nich odešla, aby nemusela déle pobývat v tak nebezpečném domě. Tuto občanku prosíme výbor, aby vyslýchal s velkou vlídností a především aby ji pozval k rozhovoru a nechal promluvit její občanské smýšlení. Věříme, že pak, uklidněna, podá nejdůležitější objasnění o skutečnostech a okolnostech skutečností na druhé straně uvedených a že řekne, že ví o nejhroznějších piklech mezi výše jmenovanými stolovníky a jinými; že rovněž řekne, že Roland přijal s nejvyšší tvrdostí poslance z Lille a nazval je zbabělci, protože nevyšli z města a nedali se zabít; že poslanci odpověděli, že kdyby byli učinili to, co jim bylo přičítáno za zločin, bylo by město ztraceno; načež je Roland, neschopen vysvětlit, co tím myslel, hrubě vykázal.[14]

5. Že táž občanka řekne, že je pravda, že jednoho dne Brissot, když vcházel, právě když se zasedalo ke stolu nebo když se u něho už sedělo, řekl: ‚Ach, přátelé, nevíte to? Obléhání Lille je zrušeno!‘ Že tato neblahá zpráva stolovníky zkoprněla.

12. Rakouské vojsko obléhalo a ostřelovalo Lille v září a začátkem října 1792, obléhání Thionville trvalo od konce srpna do poloviny října 1792; obě města odolala. Obvinění z plánu rozdělit Francii na samostatné „vlády“ opakuje obvyklou jakobínskou výtku girondistům z „federalismu“, tj. ze snahy rozbít jednotu republiky.

13. Perroud: patrně abbé de Cournand, profesor na Collège de France, který skutečně k této sekci patřil. Antoine de Cournand byl kněz a literát, který přijal revoluci.

14. Anne-Marie-Madeleine Mignot byla od srpna 1792 učitelkou hudby a vychovatelkou Eudory Rolandové a bydlela u Rolandových; v květnu 1793 od nich odešla. Její výpověď proti paní Rolandové je otištěna v příloze XII.

6. Nechť se rovněž vyslechne chůva slečny Rolandové, zda neví, že při rozdělování vlád v republice měl Roland obdržet hodnost krále a zda tato dívka nepovažovala slečnu Rolandovou za dceru budoucího krále.

7. Výše uvedená občanka Mignot podá snad ještě objasnění o rozdělení vlád a o tom, že aby se vše urovnalo, měla by se Bretaň postoupit Angličanům a Artois a Lotrinsko císaři, načež by vše šlo dobře a sansculottismus by nakonec zmlkl.

Občan Plaisant, ulice de Bièvre, by mohl podat informace.

Ověřeno podle rejstříku udání: Mauduison, Lasserre, Niquet starší, Lamine, de Gouy.“

Tato listina nese poznámku: *Potvrzeno přijetí dne 18. prvního měsíce roku II republiky* [9. října 1793].

VI. Zatčení paní Rolandové

Výtah ze zápisu nepřetržitého zasedání Generální rady Komuny města Paříže (31. května 1793).[15]

„Člen Revoluční komise podává zprávu o opatřeních, která komise učinila. Dělí je na dva druhy: opatření tajná a opatření, která mohou být zveřejněna. Podrobně probírá ta druhá, mezi nimiž je i opatření o zatčení všech osob, které zavdaly podnět ke kontrarevolučním hnutím, jež se v poslední době projevila.

Revolučnímu výboru se přidělují čtyři noví komisaři.

Oznamuje se, že Národní konvent právě dekretoval, že výbory sekcí zůstanou v nepřetržitém zasedání a budou ve styku s jeho Výborem pro veřejné blaho; že Výbor dvanácti ukončí svou činnost a že na listiny každého z členů tohoto výboru budou přiloženy pečeti. (Potlesk.)[16]

15. Generální rada Komuny byla obecní radou Paříže; v den povstání 31. května zasedala nepřetržitě a řídila se pokyny povstaleckého revolučního výboru, zasedajícího v arcibiskupském paláci (Évêché).

16. Výbor dvanácti (Commission des Douze) zřídil Konvent 18. května 1793 z girondistické většiny, aby vyšetřoval protizákonné počiny Komuny a sekcí; dal zatknout mimo jiné Héberta. Jeho zrušení bylo jedním z hlavních požadavků povstání 31. května.

Jeden člen oznamuje, že bývalý ministr Roland a jeho manželka byli zatčeni, ale že je sekce Beaurepaire vzala pod svou ochranu.[17]

Rada jmenuje šest komisařů, aby se odebrali do sekce Beaurepaire a vyzvali ji, aby vydala Rolanda moci zákona…

Komisaři jmenovaní k tomu, aby se odebrali do sekce Beaurepaire ve věci zatčení Rolanda a jeho manželky, podávají zprávu o svém poslání a uvádějí, že se při tomto zatýkání postupovalo nešikovně, a proto neúspěšně. Postavili ke dveřím šest stráží, aby zadržení, které sekce Beaurepaire vzala pod svou ochranu, nemohli uprchnout.

Rada zmocňuje své komisaře k zatčení Rolanda a jeho manželky a k zapečetění jejich listin; dále usnáší, že komisaři sekce Cité, kteří byli tímto zatčením pověřeni, budou vyzváni, aby se dostavili před radu a vysvětlili příčiny průtahu, s nímž je provádějí.“ (*Moniteur* ze 3. června 1793.)

„Jeden člen rady, který byl v sekci Beaurepaire, oznamuje, že tam nebyl dobře přijat; že mu předseda této sekce řekl dosti tvrdá slova a považoval ho za ‚smyšleného obecního úředníka‘; že mu vyhrožovali, že ho zavřou do šatlavy; že za svou svobodu vděčí jen statečným občanům sekce Sansculotů a dělostřelcům sekce Beaurepaire, kteří ho doprovodili.“ (*Moniteur* ze 4. června.)

VII. První výslech občanky Rolandové ve vězení Abbaye (12. června 1793)

(Otiskl Champagneux, sv. III, s. 387.)

Před námi, podepsanými správci policejního odboru, byla předvedena občanka J.-M. Phlipon, manželka Rolandova, zadržovaná ve vězení Abbaye z

17. Sekce Beaurepaire (pojmenovaná po veliteli, který padl při obraně Verdunu v září 1792) zasedala v bývalém klášteře mathurinů v Latinské čtvrti; patřila k umírněným sekcím. Později byla přejmenována na sekci Chalier.

rozkazu Ústředního revolučního výboru, zasedajícího v obecním domě v sále Rovnosti, a položili jsme jí tyto otázky:[18]

Otázka: zda zná nepokoje, jež zmítaly republikou od chvíle, kdy občan Roland, její manžel, vstoupil do ministerstva, až do nynějška? – Odpověď: že jelikož se nikdy neúčastnila veřejných záležitostí, poznala to, co se jich týkalo, jen z toho, co je dává poznat všem občanům, z novin a z rozhovorů.

O.: co míní tímto záporným způsobem odpovědi, přičemž jsme jí připomněli, že noviny nepoučují dokonale a že musí mít přesnější zprávy, než jaké obvykle podávají uvedené noviny? – Odp.: že není povinna zjišťovat si o záležitostech podrobnější zprávy, neboť jsouc pouze ženou, nebyla nijak povinna se do nich plést.

O.: zda neví, že byly do departementů rozesílány letáky, aby tam proti Paříži podněcovaly záměr toto město zničit? – Odp.: že nejenže neví o ničem podobném, ale musí říci, že Roland sám i všechny osoby, které měla příležitost vídat, hovořily v její přítomnosti vždy způsobem co nejvíce odpovídajícím zásadám spravedlnosti a svobody a nejlépe přesvědčujícím, že si přejí blaho Paříže stejně jako blaho celé republiky a že nemají jiné touhy, než k němu přispět.

Poznámka vyslýchajícího: slova svoboda a spravedlnost by se stala velmi dvojznačnými, kdyby se v těchto rozhovorech k oběma zásadám nepřidávala i zásada rovnosti, jež musí tvořit základ republiky? – Odp.: že podle jejího mínění, jakož i podle mínění osob, o nichž mluvila, se jí rovnost jeví jako nutný výsledek svobody a spravedlnosti.

O.: zda by nám nemohla jmenovat občany či občanky, kteří tvořili její obvyklou společnost? – Odp.: že její obvyklá společnost je dosti všeobecně známa; že uzavřena ve své domácnosti, nevídala, dokud byl Roland ministrem, jiné osoby než ty, které byl nucen přijímat z úředních důvodů nebo ze starého přátelství, a že ti, které přijímal, k němu jistě nikdy nechodili tajně.

18. Vězení Abbaye u kláštera Saint-Germain-des-Prés, kam paní Rolandovou přivezli 1. června 1793; zde začala psát své paměti. Právě zde začaly 2. září 1792 zářijové masakry – odtud Hébertova narážka, že se bála, že bude „zářijově zmasakrována“. Policejní odbor (*département de police*) byl úřad Komuny, složený ze správců volených obecní radou.

O.: že předchozí otázkou jsme si přáli zvědět jména řečených občanů? – Odp.: že jako veřejný činitel přijímal Roland u sebe velký počet osob, které by nebylo možné jmenovat a které ona nikdy neviděla; že ostatně jako soukromá osoba nikdy nevedla to, čemu se říká salon; že občas hostila u stolu manželovy kolegy a různé jiné osoby, které s nimi byly ve styku.

O.: zda neví o plánu zřídit federativní republiku a tím rozbít jednotu, po níž touží všichni dobří občané? – Odp.: že nejenže neví o žádném takovém plánu, ale že slýchala osoby, které u ní rozmlouvaly, stále si přát jednotu republiky jako zdroj její větší síly, obávat se, že by tato jednota mohla být rozbita, kdyby se neudržovala rovnováha mezi všemi departementy, a přát si, aby Paříž nikdy neučinila nic, co by proti ní mohlo vzbudit žárlivost ostatních.

Pozn. vysl.: občan Roland se však snažil zřídit v departementech kanceláře veřejného mínění, a dokonce se mluvilo o tom, že na to měl dostat peníze? – Odp.: že pokud jde o první část otázky, pokládá ji za zcela nepodloženou; pokud jde o druhou, je znám dekret, který ministru vnitra přiděloval prostředky na rozšiřování užitečných spisů; odpovídající dodává, že vyúčtování předložená Rolandem uvádějí s nejpřísnější přesností, jak byla použita jediná část těchto prostředků, kterou vydal, a jaké spisy rozšiřoval. [19]

O.: zda zná zmíněné spisy, které mohly ovlivnit veřejné mínění v departementech? – Odp.: že seznam těchto spisů je uveden přímo ve vyúčtováních, o nichž právě mluvila a z nichž byly vyvěšeny přehledy; že tedy soudit je přísluší veřejnosti, a ne jí.

Pozn. vysl.: občan Roland ve skutečnosti své účty nesložil, neboť ještě před touto poslední revolucí žádal, aby je mohl složit s konečnou platností, prý aby se mohl odebrat, kam se mu zlíbí? – Odp.: že jelikož nemá předpokládat zlé úmysly u těch, kdo ji vyslýchají, může v předchozí otázce vidět jen velkou neznalost skutečností; že Rolandovy účty složeny byly; že

19. Zákonodárné shromáždění dalo po 10. srpnu 1792 ministru vnitra k dispozici zvláštní částku na tisk a rozesílání „užitečných spisů“ na podporu revoluce. Roland z ní financoval noviny a letáky, rozesílané do departementů prostřednictvím úřadu, jemuž odpůrci začali říkat „kancelář veřejného ducha“ (*bureau d'esprit public*); montagnardi ho líčili jako nástroj girondistické propagandy proti Paříži. K této výtce se vrací výslech před tribunálem (příloha XI).

nejenže předkládal Konventu s krajní přesností účty za každý měsíc, ale ve chvíli, kdy z ministerstva odešel, předložil celkové vyúčtování co nejobsáhlejší a nejpodrobnější; že to, oč občan Roland žádal a oč opakovaně naléhavě usiloval, bylo schválení jeho účtů, to jest jejich přísné přezkoumání komisaři Konventu a zpráva, která by osvědčila, jak je komisaři shledali; že v důsledku toho výbor Konventu pro přezkum účtů pověřil tímto přezkumem několik svých členů; že přezkum byl pečlivě proveden; že ví, že tito komisaři často docházeli do kanceláří ministerstva vnitra, dávali si předkládat všechny koncepty a doklady a nabyli, jak museli, přesvědčení o správě muže, jehož budou dlouho uvádět jako příklad bezúhonnosti i odvahy; že nejvroucnějším přáním Rolandovým, jakož i jejím, je, aby komisaři, kteří tento přezkum provedli, už déle nebyli tak zbabělí, aby svou zprávu odkládali, a aby se k nim všichni dobří občané přidali a zprávu si vymohli.

O.: zda ví, kde je nyní občan Roland, její manžel? – Odp.: že neví.

O.: zda ve společnosti, kterou obvykle vídala, nebyly osoby spojené s Dumouriezem nebo s jinými zrádci vlasti? – Odp.: že neviděla nikoho, kdo by byl podle jejího vědomí s Dumouriezem důvěrně spojen.[20]

Odpovídající dodává, že občané, které vídala, jsou tak známi svým vlastenectvím, že je nelze podezírat ze styků se zrádci. – O.: zda neznala plán zničit lidové spolky? – Odp.: že neviděla nikoho, kdo by takový názor vyslovil.

Po přečtení našich otázek a jejích odpovědí na nich odpovídající setrvala a podepsala s námi.

Podepsáni: Roland, rozená Phlipon, Louvet a Baudrais.[21]

VIII. Výtah z č. 248 listu Père Duchesne (20. června 1793)

Velká návštěva otce Duchesna u občanky Rolandové ve vězení Abbaye, aby z ní vytáhl rozumy a poznal všecky plány závistivců proti republice. Jeho

20. Generál Charles-François Dumouriez, vítěz od Valmy a Jemappes a v roce 1792 ministr zahraničí ve vládě, jejímž členem byl i Roland, přešel v dubnu 1793 k Rakušanům. Jeho zrada posloužila montagnardům jako zbraň proti girondistům, s nimiž byl dříve spojován.

21. Tento Louvet byl policejní správce Komuny, nikoli girondistický poslanec a spisovatel Jean-Baptiste Louvet de Couvray, přítel Rolandových, který tou dobou prchal do Normandie.

rozhovor s tou bezzubou babou, která se před ním vyzpovídala jako na talíři a vyklopila mu, jak to doopravdy je s kontrarevolucí, kterou brissotovci, girondisté, buzotovci a pétionovci kuchtili ve spolku s vendéskými lotry, a hlavně s anglickými prachy.[22]

… Tak je tu konečně, ta tolik vytoužená ústava, co Konvent stála jen čtrnáct dní práce od chvíle, kdy ze sebe vyhnal všecku tu královskou a aristokratickou sběř. Za týden, do p....., bude hotová. – Měl jsem tedy pravdu, když jsem už před víc než půl rokem říkal, že udělat dobrou ústavu není žádná věda; a když jsem našim konventníkům navrhoval, ať se každej zvlášť na čtyřicet dní zavře, sepíše na papír, co ho napadne, a pak ať se z toho, co kdo vymyslel dobrýho a užitečnýho, udělá sborník, nebyl jsem takovej blázen, jak tvrdili někteří čumilové.[23] Věděl jsem, do p....., že jinak se nedá zabránit, aby v tom Konventu kolovalo rakouský, španělský a anglický zlato; věděl jsem, že dokud bude existovat doupě ženský Rolandový, dokud budou naši zákonodárci lovit v kalných vodách státní pokladny a dokud se ti girondští loupežníci budou rozvalovat v malých komnatách v Saint-Cloud, budou věc natahovat, jak jen to půjde. Když je řeč o tý starý Rolandce, do p....., to byste měli vidět, jak se tváří v Abbaye. Chtěl jsem si udělat tu radost a navštívit ji v tom místě, kde mě její miláčkové před pár dny nechali sedět v base.[24] Žalářník, co je to hodnej chlap a choval se ke mně jako upřímnej sansculot, si mě zavolal, abych mu spravil kamna, a hlavně abysme si spolu pořádně cvrnkli na oslavu mýho propuštění. Paní Coco, pořád na číhané a každou chvíli čekající, že uvidí přicházet někoho známýho, ukazuje svou napudrovanou tvář každýmu, kdo přijde.[25] Je celá

22. *Le Père Duchesne* („Otec Duchesne“) byl list Jacquesa-Renéhо Héberta (1757–1794), zástupce obecního prokurátora Komuny. Psal ho vulgárním jazykem pařížské ulice ústy smyšleného kamnáře „otce Duchesna“, prokládal ho kletbami (v tisku jen naznačenými, zvl. *foutre*) a útočil v něm s neobyčejnou surovostí na girondisty i na paní Rolandovou. Hébert byl sám popraven 24. března 1794.

23. Po vyloučení girondistických poslanců 2. června 1793 vypracoval Výbor pro veřejné blaho (hlavně Hérault de Séchelles) během několika dní návrh nové, demokratické ústavy; Konvent ji přijal 24. června 1793 a po lidovém hlasování byla slavnostně vyhlášena 10. srpna 1793, ale do doby míru byla odložena a nikdy nevstoupila v platnost.

24. Hébert byl na příkaz girondistického Výboru dvanácti zatčen 24. května 1793 a vězněn v Abbaye; po nátlaku Komuny a sekcí byl 27. května propuštěn. Paní Rolandová se do téhož vězení dostala o několik dní později.

25. „Coco“ byla Hébertova posměšná přezdívka pro Rolanda („starej Coco“); jeho žena je tu „paní Coco“ či „královna Coco“.

vyjevená, když vidí takového chlapiska, jako jsem já, v tomhle pelechu, kde člověk jinak vidí jenom panáčky ze starýho režimu. Couvne leknutím, když zírá na moje hustý kníry. – Kdo je ten vězeň? ptá se třesoucím hlasem. – Já jsem generál křesťanský armády, zvolám, nebo jak se říká v Paříži, náčelník vendéských lotrů. Při tom slově občanka Coco zhluboka vzdychne; hodí po mně něžným pohledem jako zamilovaná kočka po tlustým kocourovi, co se jí motá kolem. Pokračuju pořád stejně a využiju jejího omylu, abych z ní vytáhl, co má na duši.

– Občane lotře, povídá mi s úlisným výrazem, vy jste mi nahnal strašlivý strach; když jsem vás uviděla, myslela jsem, že mě zářijově zmasakrujou. Povězte mi přece, jakou nešťastnou náhodou jste se sem dostal; myslela jsem, že jste vyhrál velkou bitvu; oznamovalo se, že jste rozprášil republikánskou armádu a zmocnil se všech jejích děl.

– Co chcete, do p....., válečné štěstí je vrtkavé, občanko Rolandová. Generálové republiky nám to tak pěkně usnadnili, že nám nedalo práci porazit jejich armádu, kterou rozházeli tu a tam, zatímco já jsem soustředil všechny své síly, abych udeřil na místa, která byla neobsazená. Ostatně jsme měli v republikánské armádě dobré přátele, kteří tam nadělali zmatek křikem: Zachraňte se, kdo můžete! A nakonec jsme se dohodli s obecními úředníky v Saumuru, kteří byli nadšeni, že nám mohou vydat své město, a hlavně dělostřelectvo, které v něm bylo. Bohužel se republikáni zase sebrali; vzali si odvetu a já jsem zajatec.[26]

– Mě to zdrcuje, odpovídá královna Coco. Protože, mezi námi, poctiví lidé už nemají jinou naději než vás. Víte, co všechno pro vás udělal můj ctnostný choť. On vám posílal podporu do Koblenze a do Anglie, on vám pomohl vylodit se v Bretani, a přitom platil celou armádu misionářů, aby kázali kontrarevoluci v departementech. Ti prokletí pařížští sansculoti mi zhatili všechny plány. Co si počnu, jestli můj drahý Buzot, jestli přítel Gorsas, jestli můj malý Louvet, jestli miláček mého srdce, božský Barbaroux, nezažehnou v departementech občanskou válku? Za pár dní, ach, zkrátí chudáka Brissota o hlavu! Řekněte mi, můj milý lotře, máte zprávy od

26. Vendéští povstalci („katolická a královská armáda“), kteří se v březnu 1793 vzbouřili proti odvodům a republice, dobyli Saumur 9. června 1793 a zmocnili se tam velkého množství děl; Hébertův „rozhovor“ je samozřejmě smyšlený.

mého drahého Coca? Dostal se můj ctnostný choť až k vám? Je ve vaší armádě?[27] – Nevím, občanko; ale co vím, je, že jeho útěk a hon, který Konvent právě spustil na naše dobré přátele z Girondy, nám pořádně srazily akcie. Počítali jsme víc s vaším mužem a s apelanty než s Angličany.[28]

A k tomu všemu jsou republikánské armády všude vítězné; Rakušané a Prusové dostávají na všech stranách na frak. Všichni vojáci republiky budou bránit svobodu a rovnost až do smrti. Pohrdají brissotovci, rolandovci, pétionovci; ani pařížští sansculoti tou zas...nou chátrou neopovrhují víc. – Ach, milosrdenství, občane lotře, jsme ztraceni. Paříž nebude zničena; Francie bude svobodná; všichni Francouzi se sjednotí kolem ústavy. Vláda intrikánů skončila. Sbohem, košíky, vinobraní je u konce.

– Jo, do p....., to jsi řekla dobře, ty starej kontrarevoluční pytli, poznej otce Duchesna; nechal jsem tě odříkat celej ten tvůj růženec, abych tě prokouk. Všecko prasklo. Všecky tvoje plány jdou do háje. Ne, Francouzi se nebudou bít za vyholenou lebku, jako je ta tvýho starýho paroháče, a za bezzubou děvku, jako jsi ty.[29] Všecky departementy budou odbrissotovaný a odrolandovaný. Ústava je skoro hotová a všichni dobří občani se sejdou v Paříži, aby přísahali, že ji budou bránit. Oplakávej svý zločiny, ty stará opice, než je odpykáš na lešení, do p.....

(Výtah z č. 248.)

IX. Výtah ze zápisů sekce Beaurepaire

Zasedající u mathurinů.

Rok druhý Francouzské republiky.

27. Koblenc byl střediskem francouzské šlechtické emigrace. Antoine-Joseph Gorsas, novinář a poslanec, byl 7. října 1793 prvním popraveným girondistickým poslancem; Brissot byl zatčen v Moulins při útěku a popraven 31. října 1793 po procesu s jednadvaceti girondistickými poslanci. Buzot, Louvet a Barbaroux uprchli do Normandie, kde se pokoušeli pozvednout departementy proti Paříži.

28. „Apelanti“ – poslanci, kteří v procesu s Ludvíkem XVI. v lednu 1793 hlasovali pro odvolání k lidu (*appel au peuple*), tj. aby rozsudek potvrdilo lidové hlasování; většinou šlo o girondisty. Montagnardi to vykládali jako pokus zachránit krále.

29. V originále zkratkou „vieux c...“, patrně *cocu* (paroháč) – narážka na klepy o vztahu paní Rolandové k Buzotovi. Roland byl o dvacet let starší než jeho žena.

Léta tisícího sedmistého devadesátého třetího, roku druhého jednotné a nedílné republiky, dne dvacátého čtvrtého června, ve dvě hodiny odpoledne, na základě oznámení, které výboru podal občan Cauchois mladší, že se v jeho domě objevili komisaři, aby tam zatkli občanku Rolandovou, jsme se my, komisaři jmenovaní k dohledu nad prováděním různých usnesení sekce Beaurepaire týkajících se bezpečnosti osob, ihned odebrali k občanu Cauchoisovi, v jehož bytě jsme nalezli občanku Rolandovou a dva občany pověřené výkonem rozkazu vydaného proti řečené občance.[30] Když jsme řečené občany policejní inspektory seznámili s usneseními sekce o bezpečnosti osob, vyzvali jsme je, aby nám předložili rozkaz, jehož se prohlašují za doručitele, což ihned učinili; zní takto:

V záhlaví jsou napsána tato slova: „Komuna Paříž, dvacátého čtvrtého června 1793, roku druhého Francouzské republiky jednotné a nedílné.“ V horní části stránky stojí slova: „Policejní odbor“; poté následuje znění rozkazu:

„*Jménem zákona* nařizujeme a přikazujeme občanům Guiardovi a Betrémieuxovi, policejním inspektorům, aby v souladu se zákonem a kdekoli ji naleznou zatkli občanku Rolandovou jako podezřelou ve smyslu zákona a dopravili ji do vazební věznice zvané Sainte-Pélagie; zmocňujeme žalářníka řečeného vězení, aby ji přijal; činíme jej plně odpovědným, dokud námi nebude nařízeno jinak. Vyzýváme ozbrojenou moc, aby k provedení tohoto zatýkacího rozkazu poskytla pomoc. Správci policejního odboru, podepsáni: *Jobert, Louvet, Michonis, Godard.*“[31]

Po nahlédnutí do výše uvedeného rozkazu jsme my, podepsaní komisaři, prohlásili řečeným občanům policejním inspektorům, že na základě usnesení sekce o bezpečnosti osob nemůžeme dovolit, aby byl vykonán tento rozkaz, podle něhož má být občanka Rolandová dopravena do Sainte-

30. Ráno 24. června 1793 byla paní Rolandová propuštěna z Abbaye, protože první zatýkací rozkaz vydal nezákonný povstalecký výbor; sotva však vystoupila do svého bytu v ulici de la Harpe, byla znovu zatčena; zadrželi ji v bytě občana Cauchoise, patrně domácího nebo souseda. Propuštění i nové zatčení líčí sama ve svých pamětech.

31. Sainte-Pélagie, bývalý kajícnický ústav pro ženy v Latinské čtvrti, sloužil od revoluce jako vězení; paní Rolandová v něm strávila čtyři měsíce a dokončila tu většinu svých pamětí, než byla na konci října 1793 převezena do Conciergerie. Jean-Baptiste Michonis, jeden ze správců, byl později zapleten do tzv. karafiátového spiknutí na záchranu Marie Antoinetty.

Pélagie a tam držena; že se však podle řečených usnesení odebereme s občankou Rolandovou a řečenými občany inspektory na radnici, abychom zjistili důvod zadržení řečené občanky, abychom byli podle zákona a řečených usnesení přítomni jejímu výslechu a o všem sepsali zápis; a podepsali jsme se s řečenými občany policejními inspektory.

Guiard, Betrémieux; Auger, tajemník; Jacob, Saillard, komisaři.

A ihned jsme se my, výše uvedení a podepsaní komisaři, v doprovodu občanů policejních inspektorů a občanky Rolandové odebrali na radnici do kanceláře občanů správců policie, kde jsme nalezli občany Louveta a Joberta. Vyložili jsme jim předmět našeho poslání podle usnesení naší sekce *o bezpečnosti osob*.

Řečení občané správci nám nejprve namítli, že není nic divného na tom, že občanka Rolandová, která byla dnes ráno propuštěna na svobodu, byla znovu zatčena; neboť, jak dodali, první zatýkací rozkaz vydaný proti ní pocházel od nezákonného orgánu, a proto bylo nutné jej zrušit; avšak zatýkací rozkaz, který byl proti ní právě vydán, je platný a nezbytný: 1. protože občanka Rolandová měla důvěrné styky s poslanci zatčenými dekretem Konventu; 2. protože bývalý ministr Roland je nyní ve městě Lyonu, které je v otevřeném povstání; prohlásili nám tedy, že všechny tyto důvody stačí, aby byla prohlášena za podezřelou a jako taková zatčena podle dekretu Národního konventu o podezřelých osobách.[32] Podle výše uvedených usnesení sekce jsme řečené občany správce požádali, aby v naší přítomnosti přistoupili k výslechu občanky Rolandové; na to nám namítli, že není třeba ženu Rolandovou vyslýchat, protože podle dekretů patří do třídy podezřelých osob, a v takovém případě zákon chce, aby byla zatčena; že ostatně bude vyslechnuta do dvaceti čtyř hodin, jež ještě neuplynuly; a přes naše naléhání dali zatýkací rozkaz proti řečené občance Rolandové vykonat. Dáno v Paříži téhož dne a roku jako výše.

Saillard, komisař; Auger, tajemník.

32. Lyon se 29. května 1793 vzbouřil proti jakobínské městské správě a v létě se postavil proti Konventu; Roland, který v Lyonu dříve působil, byl proto snadno podezírán, že se tam uchýlil. Ve skutečnosti se skrýval u přátel v Rouenu.

X. Poznámka napsaná paní Rolandovou na rub Buzotova portrétu

[Perroud: Charles Vatel vylíčil ve spise Charlotte de Corday et les Girondins, jak v březnu 1863 nalezl u vetešníka v pařížské čtvrti Batignolles a za jeden frank koupil malý miniaturní portrét, v němž poznal Buzota, a jak mezi miniaturou a zadní lepenkou objevil načtvero složený papír s touto poznámkou, psanou rukou paní Rolandové. Portrét i poznámka jsou dnes v městské knihovně ve Versailles.]

François Nicolas Léonard Buzot. Narozen v Évreux roku 1760. Poslanec Ústavodárného shromáždění roku 1789. Předseda trestního soudu departementu Eure; poslanec Konventu roku 1792.[33]

Příroda ho obdařila duší plnou lásky, hrdým duchem a vznešenou povahou. Jeho citlivost mu dávala milovat mír a sladkosti skrytého života a soukromých ctností. Žal srdce ještě prohloubil melancholii, k níž tíhl. Okolnosti ho vrhly na dráhu politickou; vnesl do ní zápal kypící odvahy a neoblomnost přísné poctivosti.

Zrozen pro krásné časy Říma, marně doufá, že připraví podobné časy národu, který se zdál rodit ke svobodě; ale zkažení Francouzi jí nejsou hodni, nepoznali své obránce, a ti, jež měli milovat a ctít, byli vyobcováni shromážděním zbabělců, nad nimiž vládli lupiči. Buzot, prohlášen za zrádce vlasti, pro niž se obětoval, měl dům srovnán se zemí a jmění zkonfiskováno, ale hanba z toho padá na původce a trpné svědky této nepravosti.

Buzot bude žít ve vzpomínce dobrých lidí. Jeho silné myšlenky a moudré rady se budou citovat; jeho dva dopisy voličům ze 6. a 22. ledna 93 se budou znovu číst. Potomstvo bude ctít jeho památku, jeho současníci jej brzy začnou želet; a jednoho dne se jeho portrét bude pečlivě uchovávat a bude zařazen mezi portréty těch šlechet-

33. François-Nicolas-Léonard Buzot (1760–1794), advokát z Évreux, byl mužem, kterého paní Rolandová milovala; jeho miniaturu měla u sebe ve vězení a její dopisy Buzotovi z Sainte-Pélagie patří k nejosobnějším textům, jež po ní zůstaly. Po 2. červnu 1793 uprchl do Normandie a odtud do Girondy; Konvent ho 28. července 1793 prohlásil za zrádce vlasti a jeho dům v Évreux dal zbořit; v červnu 1794 spáchal spolu s Pétionem sebevraždu u Saint-Émilionu, jejich těla našli napůl sežraná vlky.

ných přátel svobody, kteří věřili ve ctnost, odvažovali se ji kázat jako jediný základ republiky a měli sílu ji uskutečňovat.

XI. Výslech paní Rolandové před revolučním tribunálem

Dne 11. brumairu roku II (2. listopadu 1793).[34]

Dali jsme z vazební věznice Conciergerie předvést níže jmenovanou, na niž jsme se otázali po jménu, věku, povolání, rodišti a bydlišti.

Odp.: že se jmenuje Marie-Jeanne Phlipon, manželka Rolandova, ve věku třiceti devíti let, narozená v Paříži a tamtéž bytem v ulici de la Harpe.

O.: jaké povolání vykonával Roland, její manžel, než byl povolán do ministerstva, a před dobou čtrnáctého července tisíc sedm set osmdesát devět?

Odp.: že byl po čtyřicet let zaměstnán v jednom oboru státní správy jako inspektor manufaktur, že jím byl ještě v době revoluce roku tisíc sedm set osmdesát devět a v téže době bydlel v Lyonu, hlavním městě departementu, v němž působil; že v tom pokračoval až do zrušení řečeného místa, k němuž došlo na konci září tisíc sedm set devadesát dva;[35] že když v době revoluce vykonával v Lyonu občanská práva, jeho uznávané občanské smýšlení vedlo k jeho povolání do obecní rady; byl vyslán v zájmu tohoto města k Ústavodárnému shromáždění v únoru tisíc sedm set devadesát dva; úkol ho zdržel v Paříži pět až šest měsíců, po nichž se vrátil, aby o něm podal zprávu. Když byla krátce nato místa inspektorů zrušena, vrátil se do Paříže, aby uplatnil svůj nárok na výslužné, a usadil se tu jako v místě vhodnějším k pokračování literárních prací, které podnikl a jimž se po zrušení svého místa mohl věnovat především; tehdy se ubytoval v ulici de la Harpe, v bytě, který neopustil, ani když byl povolán do ministerstva, přesvědčen, že se do něj bude moci brzy vrátit.

34. Tak datuje Perroud; 11. brumaire roku II však podle republikánského kalendáře odpovídá 1. listopadu 1793 (a 13. brumaire, kdy výslech pokračoval, 3. listopadu). Paní Rolandová byla z Sainte-Pélagie převezena do Conciergerie, vězení revolučního tribunálu v justičním paláci, na samém konci října 1793, právě v dnech procesu s girondisty.

35. Perroud: zde, stejně jako o čtyři řádky níže, je třeba číst 1791. Místa inspektorů manufaktur byla zrušena roku 1791 a Roland byl jako zvláštní vyslanec lyonské obce v Paříži od února do září 1791.

O.: jak dlouho byl Roland obecním úředníkem města Lyonu a kdo byl během jeho úřadování starostou této obce?

Odp.: povolán nejprve jako notábl, brzy nato na místo obecního úředníka; uvedla, že si nemůže přesně vzpomenout, jak dlouho byl obecním úředníkem, a že tehdejší starosta se jmenoval Vitet, lékař.[36]

O.: zda od ustavení Národního konventu nepřijímala pravidelně u sebe osoby jménem Vergniaud, Guadet, Gensonné, Duprat, Duperret, Carra, Fauchet, Sillery, Brissot, Fonfrède, Ducos, Barbaroux, Biroteau, Buzot, Salles, Louvet, Lehardy, Minvielle, Dufriche-Valazé a jiné, známé pod označením brissotovci, girondisté atd., a zda se na různých poradách, které se tam konaly, nejednalo o departementní gardě a o prostředcích, jak ji do Paříže poslat?[37]

Odp.: že u sebe nepřijímala nikoho pod označeními uvedenými v otázce; že u sebe nikdy neměla ani salon, ani porady; že její manžel přijímal u sebe ke stolu jednou týdně své kolegy ministry, ať to byl kdokoli, několik svých starých známých a osoby, které věděly, že je ten den doma, a přišly ho navštívit; mezi nimi byli Brissot, Pétion a Buzot, s nimiž se sblížil v době Ústavodárného shromáždění; někdy také Barbaroux, který byl v době jeho prvního ministerstva vyslancem Marseille a jako takový se s ním seznámil, stejně jako Louvet jakožto literát, kterého znal také už dříve; v době svého prvního ministerstva se seznámil také s Guadetem a Gensonném, kteří k němu rovněž docházeli, když byli v Konventu: tyto osoby s sebou někdy přivedly některé své kolegy; že slyšela mluvit, nikoli na poradách, nýbrž ve zcela veřejném rozhovoru, o různých věcech, jimiž se tehdy shromáždění zabývalo a jež se týkaly veřejných záležitostí.

36. Louis Vitet, lékař, byl v letech 1790–1792 starostou Lyonu a poté poslancem Konventu; patřil k přátelům girondistů. „Notábl“ – člen širší obecní rady.

37. Většina těchto poslanců byla souzena v procesu s girondisty, který skončil 30. října 1793, a popravena 31. října, tedy den před tímto výslechem; mezi nimi Vergniaud, Gensonné, Brissot, Duprat, Duperret, Carra, Fauchet, Sillery, Fonfrède, Ducos, Lehardy, Minvielle a Valazé (ten se po vynesení rozsudku zabil v soudní síni). Guadet, Barbaroux, Salles, Buzot a Louvet byli na útěku; Biroteau byl dopaden a popraven v Bordeaux v říjnu 1793. „Departementní garda“ (*force départementale*) byl girondistický návrh z podzimu 1792 obklopit Konvent ozbrojenou stráží vyslanou ze všech departementů, a tak jej chránit před pařížskými sekcemi; Hora v tom viděla útok na Paříž.

Pozn. vysl.: otázka, kterou jsme jí položili ohledně všeho, co se může týkat departementní gardy, a rozhovorů, které o ní mohly být vedeny, je přesná; je s podivem, že její odpověď je čistě obecná a vyhýbá se té, kterou měla dát spravedlnosti; vyzvali jsme ji proto, aby kladně nebo záporně prohlásila, zda ví, že se o systému departementní gardy jednalo v rozhovorech, jichž byla podle svého předchozího prohlášení svědkem.

Odp.: že její odpověď není vyhýbavá, ale že na otázku tohoto druhu může být jen obecná, protože nikdy neslyšela, že by se u ní pravidelně jako o věci systému jednalo o nějaké záležitosti tohoto druhu.

O.: zda mezi osobami jmenovanými v jedné z našich předchozích otázek nejsou takové, s nimiž měla důvěrnější a osobnější styky než s jinými?

Odp.: že Roland a ona byli od doby Ústavodárného shromáždění spřáteleni s Brissotem, Pétionem a Buzotem.

Znovu jsme se odpovídající otázali, zda zvlášť a odděleně od Rolanda, svého manžela, neměla zvláštní styky s některým z výše jmenovaných.

Odp.: že je poznala s Rolandem a skrze Rolanda, a když je znala, chovala k nim takovou míru úcty a náklonnosti, jakou si každý z nich podle ní zasloužil.

Pozn. vysl.: svými neustále vyhýbavými odpověďmi dává najevo pevný úmysl urážet pravdu, a neodpírala by ji, kdyby v nitru cítila, že nikdy neměla styky odporující zájmům republiky; vyzvali jsme ji proto, aby prohlásila, zda měla, či neměla zvláštní a osobní styky s Barbarouxem a Lauze-Duperretem.

Odp. nejprve: že nikdy neměla styky odporující zájmům republiky; že nemá v úmyslu zastírat pravdu, kterou je povinna říci o skutečnostech.

Pozn. vysl.: neodpověděla na otázku, která jí byla položena; znovu jsme ji proto vyzvali, aby spravedlnosti prohlásila, zda od doby, kdy Barbaroux a jiní zrádci vlasti odešli pobouřit proti republice departementy Eure, Calva-

dos a jiné, neudržovala s těmito zrádci, ať přímo, či nepřímo, styky nebo korespondenci.[38]

Odp.: Odešli jako moji přátelé; nepovažuji je za zrádce, přála jsem si mít od nich zprávy, ale žádné jsem nedostala.

O.: zda od nich nedostala zprávy a zda jim neposlala své prostřednictvím Lauze-Duperreta a zda mu z těchto důvodů nenapsala několik dopisů a zda od něho nějaké nedostala?

Odp.: aniž Duperreta blíže znala, ale v domnění, že v něm rozpoznala odvahu, napadlo ji obrátit se na něho v prvních dnech svého zadržení s prosbou, aby dal Národnímu konventu přečíst stížnosti, které Konventu adresovala a jichž se tam nemohla domoci slyšení; domnívá se, že se ho zároveň ptala na zprávy o jejich společných přátelích.[39]

Ihned jsme jí předložili pět listin, z nichž první, datovaná ve vězení Abbaye 1. června roku II republiky, začíná slovy: *Občanka Rolandová Národnímu konventu*, a končí slovy: *Roland, rozená Phlipon*. Na lícní straně druhého listu je odpověď na řečený dopis, začínající slovy: *Je-li třeba, ctnostná občanko*, a končící slovy: *L. D.* Třetí, jiný dopis bez data, začíná slovy: *Dlužím vám tisíceré díky*, a končí slovy: *a zachovává vás*; řečený dopis není podepsán a nese adresu: *Občanu Duperretovi*. Čtvrtá, jiný dopis ze dne 24. června, začíná slovy: *Statečný občane*, a končí slovy: *V Abbaye, 24. června*. Pátá a poslední je písemnost na čtverečku papíru, jehož horní část je prázdná, začínající slovy: *Zdá se, že mě propouštějí*, a končící slovy: *Nezapomeňte na mne*. Druhá listina označena číslem 92, třetí 87, čtvrtá 85 a pátá 104, všechny a každá podepsané a parafované Lauze-Duperretem jako nalezené pod jeho pečetí. Vyzvali jsme proto odpovídající, aby prohlásila, zda všechny řečené listiny uznává za psané její rukou, a prohlásili

38. Po 2. červnu uprchlí girondističtí poslanci (Buzot, Barbaroux, Pétion, Louvet, Guadet aj.) se soustředili v Caen v Calvadosu, kde se departementy Normandie a Bretaně postavily proti Konventu; federalistické vojsko bylo 13. července 1793 rozprášeno u Pacy-sur-Eure (tzv. „bitva u Brécourtu“).

39. Claude-Romain Lauze de Perret (Duperret), poslanec za Bouches-du-Rhône, zůstal v Paříži i po 2. červnu a zprostředkovával styk mezi uvězněnou paní Rolandovou a uprchlíky; v červenci 1793 ho navštívila Charlotte Corday s doporučením od Barbarouxe, což ho zkompromitovalo. Byl popraven s girondisty 31. října 1793. Jeho zabavené papíry obsahovaly dopisy paní Rolandové, které jí nyní soudce předkládá.

jsme, že budou námi a v přítomnosti veřejného žalobce očíslovány a parafovány, stejně jako jí.

Po uznání řečených listin prohlásila, že je uznává za psané její rukou, a poté, co jsme je očíslovali od první do poslední, je podepsala spolu s veřejným žalobcem, námi a zapisovatelem; a výslech jsme přerušili, aby byl v pravý čas a na pravém místě obnoven. Po přečtení vypovídající prohlásila, že její odpovědi obsahují pravdu, že na nich setrvává, a podepsala s námi, řečeným veřejným žalobcem a zapisovatelem ve tři hodiny odpoledne. Podepsáni: Roland, rozená Phlipon, David, Lescot-Fleuriot, Dorbez, pomocný zapisovatel.[40]

Dne třináctého téhož měsíce, téhož roku jako výše, v jedenáct hodin dopoledne jsme my, řečený soudce, za asistence a v přítomnosti týchž osob, dali opět předvést z Conciergerie řečenou ženu Rolandovou, abychom pokračovali v jejím výslechu.

Připomněli jsme obžalované, že v jedné z odpovědí při výslechu, jemuž byla podrobena 11. tohoto měsíce, nám řekla, že Lauze-Duperreta blíže nezná a že se na něho obrátila jen proto, že si všimla, že má odvahu; že však dopisy, které mu obžalovaná adresovala, a opis jedné z odpovědí, které jí řečený Duperret poslal, nenechávají pochybnost o zvláštním vztahu mezi ním a obžalovanou ani o jejich styku ohledně politických událostí; z čehož plyne, že obžalovaná v odpovědi, kterou jsme jí právě připomněli, urazila pravdu.

Odp.: že vyslovila pravdu a že nemůže říkat nic než pravdu, že Duperreta neviděla víc než desetkrát, že ho nikdy neviděla o samotě, nýbrž ve společnosti; že i z prvního jejího dopisu Duperretovi, toho, který provázel opis její stížnosti Konventu, lze usoudit, že s ním neměla zvláštní styky, že jí vnukl důvěru, jakou dává mínění o shodě zásad a představa o jeho stycích s osobami, které byly našimi společnými přáteli: „ostatně jsem tehdy neměla ve shromáždění velký výběr, komu z těch, jimž jsem nebyla úplně

40. Jean-Baptiste-Edmond Lescot-Fleuriot byl zástupcem veřejného žalobce revolučního tribunálu (žalobcem byl Fouquier-Tinville); později se stal pařížským starostou a byl popraven s Robespierrem 10. thermidoru roku II (28. července 1794). David, který výslech vedl, byl soudcem tribunálu.

cizí, svěřit péči o to, co se mne mohlo týkat; pokud jde o další dopisy, ty jsou výsledkem zájmu a upřímnosti, s nimiž mi Duperret odpověděl.“

Pozn. vysl.: z odpovědi, kterou právě dala, zřejmě vyplývá, že měla styky s nevěrnými zmocněnci lidu, tehdy v otevřené vzpouře a spřádajícími v departementech Eure, Calvados a jiných záhubu republiky, a že sdílela jejich zásady.

Odp.: že 1. června, kdy byla zatčena a obrátila se na Duperreta, nebyla ani vzpoura, ani spiknutí; že od té doby, jsouc stále ve vězení, nemohla k osobám, které dříve znala, chovat jiné city než ty, jež v ní původně vzbudila jejich láska ke svobodě.

Vyzvána, aby nám jmenovala osoby, o nichž nám ve své odpovědi na tuto otázku řekla, že byly přáteli jejími i Duperretovými:

Odp.: že to byl zvláště Barbaroux.

O.: zda to nebyla ona, kdo sepisoval dopisy, které Roland psal?

Odp.: Nikdy jsem svému manželovi nepůjčovala své myšlenky, ale on mohl občas použít mou ruku.[41]

O.: zda za Rolandova ministerstva nezřídil tento kancelář známou pod názvem kancelář veřejného ducha a zda nebyla ředitelkou této takzvané kanceláře ducha, jejímž cílem zjevně bylo napadnout veřejné mínění v jeho nejčistším prameni a rozdělením myslí přivodit roztržení republiky?

Odp.: že podle jejího vědomí nebyla Rolandem nikdy zřízena žádná kancelář toho názvu; tvrdí dále, že se nikdy nepletla do řízení žádné; ví jen, že když dekret z konce měsíce srpna uložil ministru vnitra rozšiřovat užitečné spisy, pověřil Roland několik úředníků péčí o jejich rozesílání; ví, že to on sám nazýval Vlasteneckou korespondencí; ví, že Roland vkládal horlivost do plnění zákona, který měl šířit lásku k revoluci a znalost jejích zásad; ví, že si přál přispět k udržení pořádku a míru a že jeho vlastní spisy dýchají tímto citem.

41. Paní Rolandová ve skutečnosti za obou manželových ministerstev psala mnohé jeho úřední spisy, včetně proslulého dopisu Ludvíku XVI. z června 1792; v pamětech to otevřeně přiznává. Odpověď je tedy obratně formulovaná obrana.

Pozn. vysl.: chce neustále urážet pravdu, neboť je obecně známo, že tato kancelář existovala pod názvem Veřejný duch a že tento název byl dokonce napsán nad dveřmi řečené kanceláře, a že ona nebyla činnosti svého manžela natolik vzdálena, aby sama nevěděla, co věděl každý; že by se ostatně marně snažila ospravedlňovat Rolandovy úmysly v této věci, neboť neblahá zkušenost poučila celou republiku, že korespondence tohoto druhu, vedená tímto proradným ministrem, měla za hlavní cíl neustále a s velkým křikem volat departementní gardu do Paříže a šířit proti věrným zástupcům lidu pomluvy stejně ukrutné jako nesmyslné.

Odp.: že si naopak pokládá za čest vydávat svědectví pravdě; že je připravena to učinit, a to i s nasazením života; že nikdy neviděla nápis, o němž se jí mluví; že neslyšela Rolanda užívat tohoto označení; že si dokonce povšimla, v době, kdy se šířilo mezi lidmi, že nebylo uvedeno v tištěných seznamech kanceláří ministerstva vnitra; pokud jde o výtky, že chtěl Roland kazit veřejné mínění, staví proti nim jen dvě skutečnosti: za prvé Rolandovy spisy samy a nauku, kterou obsahují; za druhé výzvu, aby se uvedl jediný jím rozeslaný spis, který by neodpovídal nejlepším zásadám, a péči, s níž dával se stejnou věrností rozesílat vše, co bylo tištěno z nařízení Národního konventu, což lze snadno ověřit a co doloží jeho pečlivost při rozesílání projevů těch členů shromáždění, kteří platili za jeho největší odpůrce.

O.: kdy Roland opustil Paříž a zda ví, kde je?

Odp.: ať to ví, či neví, nemá a nechce to říci.

Pozn. vysl.: nechce-li se dostat do otevřené vzpoury proti zákonu, je obžalovaná povinna spravedlnosti vydat počet z pravdy; že ostatně touto poslední odpovědí dává stále více najevo svůj úmysl pravdu neustále zastírat; ať však aspoň ví, že pravda prosvitne i skrze nejlépe zastřené lži.

Odp.: že obžalovaná je povinna vydat počet ze svých skutků, a ne ze skutků jiných; dodává, že kdyby byl Roland po čtyři měsíce marně nežádal o schválení svých účtů, nebyl by nucen se vzdálit a ona by nebyla nucena zamlčovat jeho pobyt, za předpokladu, že by jí byl znám; dodala, že není zákona, který by ukládal zradit ve jménu spravedlnosti první city přírody.

O.: zda si volí obhájce?

Odp.: že si volí občana Chauveaua.[42]

Po přečtení tohoto výslechu vypovídající prohlásila, že její odpovědi obsahují pravdu, že na nich setrvává, a podepsala s námi, veřejným žalobcem a zapisovatelem.

Podepsáni: Roland, rozená Phlipon; David, Lescot-Fleuriot a Dorbez, pomocný zapisovatel.

Kolacionováno. Za správnost opisu, Paris.

XII. Výslech služebnictva

Roku druhého Francouzské republiky, dne sedmnáctého měsíce brumairu, v … hodin.[43]

My, Claude-Emmanuel Dobsent, soudce mimořádného revolučního tribunálu zřízeného zákonem z 10. března 1793, a na základě pravomocí svěřených tribunálu zákonem z 5. dubna téhož roku, s ohledem na obsílku vydanou předsedou, jež nařizuje předvolání svědků uvedených veřejným žalobcem, na žádost veřejného žalobce ze dne 16. téhož měsíce, aby vypověděli o skutečnostech obsažených v … proti ženě Rolandové, obviněné, a s ohledem na předvolání v důsledku toho doručené dne 16. téhož měsíce, aby se dostavili tohoto dne, na toto místo a v tuto hodinu, v přítomnosti veřejného žalobce a za asistence Anne Ducraye, pomocného zapisovatele řečeného tribunálu, jsme přijali výpovědi řečených svědků takto:[44]

1. Dostavila se Anne-Marie-Madeleine Mignot, ve věku padesáti pěti let, hudebnice a učitelka hry na cembalo, bytem v ulici de Bièvre č. 8.

42. Claude-François Chauveau-Lagarde (1756–1841), advokát, obhájce mnoha obětí teroru včetně Marie Antoinetty a Charlotty Corday. Paní Rolandová ho v den procesu požádala, aby se jí nezastával, protože by tím sám sebe vydal v nebezpečí a nic by nezachránil; hájila se sama.
43. 17. brumaire roku II = 7. listopadu 1793, den před procesem. Paní Rolandová stanula před tribunálem 18. brumairu (8. listopadu 1793), byla odsouzena k smrti a téhož dne popravena na náměstí Revoluce.
44. Revoluční tribunál zřídil Konvent 10. března 1793 k souzení kontrarevolučních činů bez možnosti odvolání; zákon z 5. dubna 1793 zmocnil veřejného žalobce zatýkat a stíhat obviněné na udání úřadů či občanů i bez předchozího dekretu Konventu.

Ta vypovídá, že od 13. srpna 1792 bydlela u manželky Rolanda, bývalého ministra vnitra, aby tam vyučovala hudbě a hře na cembalo dceru Rolandovu, která byla svěřena její péči jako vychovatelce; že si všimla, že do tohoto domu pravidelně docházelo několik poslanců Národního konventu, jako Brissot, Gensonné, Guadet, Louvet, Barbaroux, Buzot, Pétion, Duperret, Duprat, Chasset, Vergniaud, Condorcet a jiní, jejichž jména si nepamatuje; že zvláště Brissot, Buzot, Gorsas, Gensonné a Louvet tam chodili častěji než ostatní a měli s ženou Rolandovou přímější styky a často ji navštěvovali v jejím kabinetu;

že si vzpomíná, jak jednoho dne, když byla v kabinetu ženy Rolandové, vešel Brissot se zuřivým a zoufalým výrazem a řekl: „Vy to ještě nevíte, že obléhání Lille bylo zrušeno?“ – Že se jí zdálo, že žena Rolandová dala Brissotovi pokynem hlavy znamení, ukazujíc na vypovídající, a odpověděla Brissotovi: „Vím, vím, ta dobrá zpráva.“

Že ostatně jelikož Roland a jeho žena neprojevovali vůči vypovídající velkou důvěru ohledně veřejných názorů, mluvilo se před ní o veřejných záležitostech jen s největší zdrženlivostí; že občas zaslechla slova, která si sama nedovedla vysvětlit, ale jejichž smysl a význam později, srovnáním událostí, které následovaly, lépe pochopila.

Vypovídající dodává, že jelikož se jí nepřetržité obavy a strach, jež Roland a jeho žena projevovali, až do té míry, že často pro jistotu nenocovali doma, zdály podezřelé, pojala přání od nich odejít a často jim je dávala najevo; že však, protože už nemohla ten pohled snášet, rozhodla se odejít kolem 10. května tohoto roku, protože v té době pozorovala, že jsou klidnější s blížící se občanskou válkou, kterou si, jak se zdálo, přáli a o níž se v rozhovoru snažili vyzvědět smýšlení vypovídající, která jim v té věci projevila své vlastenecké city, když jim dala najevo rozhořčení dobré republikánky, jež nechce nic než spásu své vlasti; že si dokonce vzpomíná, jak jí jednoho dne, když byla s Rolandem a jeho ženou, Roland řekl: „Kdybychom měli jít všichni tři pod gilotinu, co byste na to řekla?“ Že ona, vypovídající, odpověděla, že se takového osudu nemůže obávat, neboť její svědomí je čisté a nic jí nevyčítá; že Roland jí odvětil: „Ale přece, kdyby se to stalo?“ Tu odpověděla, že by to bylo právo silnějšího; ale že i v tom případě by si přála, aby její krev byla jako úrodná rosa prolita pro štěstí její vlasti; že žena

Rolandová řekla, dívajíc se na svého manžela a obracejíc se dokonce přímo k němu: „Říkala jsem ti to!“ Načež Roland odpověděl: „To bych byl nevěřil“; že tento rozhovor přivedl vypovídající k myšlence, že se ji snaží vyzkoumat nebo zastrašit.

A to je vše, co uvedla, že ví. Po přečtení své výpovědi na ní setrvala a podepsala s námi a naším pomocným zapisovatelem.

Podepsáni: Mignot, Dobsent, Lescot-Fleuriot a Ducray.

2. Dostavil se rovněž Louis Lecocq, ve věku asi třiceti let, hrnčíř, bytem v ulici de la Tannerie č. 6.

Ten poté, co vyslechl přečtení udání podaného revolučnímu výboru sekce Panthéon-Français, vypovídá, že viděl poslance Národního konventu pravidelně docházet do domu Rolandova; že ti, které tam viděl nejčastěji, byli Brissot, Gorsas, Gensonné, Guadet, Buzot, Louvet a jiní, jejichž jména si nepamatuje; že je viděl často obědvat ve společnosti Rolanda a jeho ženy; že ostatně u stolu a před služebnictvem mluvili o veřejných záležitostech jen opatrně a zdrženlivě a že je nikdy neslyšel o nich mluvit ve zlém, pokud mu to jeho znalosti dovolují posoudit; že si vzpomíná, že Roland a jeho žena, projevujíce strach, že budou doma zavražděni, jednou nebo dvakrát, pokud je mu známo, nenocovali doma.

A to je vše, co uvedl, že ví. Po přečtení své výpovědi na ní setrval a podepsal s námi a naším pomocným zapisovatelem.

Podepsáni: Lecocq, Dobsent, Lescot-Fleuriot a Ducray.

3. Dostavila se rovněž Marie-Catherine Fleury, ve věku třiceti čtyř let, Rolandova kuchařka, bytem v ulici de la Harpe č. 51.[45]

Ta vypovídá, že slouží Rolandovi a jeho ženě již třináct let jako kuchařka; že když byl Roland ministrem vnitra, byla v jeho domácnosti zaměstnána jako služka při kuchyni a že v tomto postavení nemůže mít žádnou zvláštní znalost o více či méně důvěrných stycích, které mohli mít Roland a jeho

45. Věrná služebná Rolandových, kterou paní Rolandová nazývá „má dobrá“ (*ma bonne*) a pamatuje na ni v dopisech z vězení; v jiných pramenech se uvádí jako Marie-Marguerite Fleury. Její výpověď, na rozdíl od výpovědi učitelky Mignot, své paní nijak neuškodila.

žena s několika členy Konventu; že ví jen z doslechu, že poslanci, kteří už byli souzeni, jakož i ti, kteří jsou na útěku, k němu pravidelně chodili.

A to je vše, co uvedla, že ví. Po přečtení své výpovědi na ní setrvala a podepsala s námi a naším pomocným zapisovatelem.

Podepsáni: Fleury, Ducray, Dobsent, Lescot-Fleuriot.

VII. Dvě svědectví přátel: zlomek Boscových pamětí a počátek Vzpomínek Sophie Grandchamp (1789–1796)

[Poslední dvě z Perroudových příloh podávají pohled zvenčí: Bosc, nejstarší přítel Rolandových a strážce rukopisů paní Rolandové, líčí svou dráhu za revoluce a osud její dcery; Sophie Grandchamp, přítelkyně z let 1791–1793, vypráví o svém seznámení s paní Rolandovou a o vzestupu Rolanda k ministerskému úřadu.]

XIII. Zlomek Boscových pamětí[1]

Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec a přítel Rolandových, rytina z 19. století. Volné dílo.

Má první četba a snad i má nezávislá povaha ze mne v teorii učinily republikána; proto jsem se také tak živě zajímal o americkou revoluci, proto mne vždycky dráždily činy vrchnosti, byly-li, nebo zdály-li se svévolné.

Vyrovnanost mé morálky a poctivost mých zásad mne nutily bědovat nad zkažeností dvora, šlechty, duchovenstva a finančníků. Přál jsem si politické zlepšení a svá přání jsem v tom ohledu nikdy neskrýval; protože jsem je však vyslovoval se vší možnou taktností, s ohledem na lidi, v jejichž společnosti jsem se právě nacházel, málokdy někoho pohoršila.

1. Perroud: Autograf tohoto zlomku je uložen v archivu pařížského Muzea přírodní historie (Muséum), kam jej roku 1899 spolu s dalšími Boscovými papíry odkázala vdova po M. Faugèrovi. – Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec a úředník poštovní správy, byl nejstarším a nejvěrnějším přítelem Rolandových; paní Rolandová mu z vězení svěřila své rukopisy a on je roku 1795 poprvé vydal. Perroud soudí, že zlomek vznikl za Císařství.

Roku 1789 bylo třeba vyslovit se důrazněji; učinil jsem to, a odtud výčitky a roztržky. Aniž jsem to chtěl, vzdálil jsem se lidem, které jsem léta miloval, a sblížil se s lidmi, s nimiž bych snad jinak nikdy nepřišel do styku. Srdce se mi mnohokrát rvalo; ale protože jsem roztržku nikdy nezačínal a o věcech i té největší důležitosti jsem spíš rozmlouval, než se přel, skládal jsem své strasti k nohám oltáře vlasti a šel jsem rovnou svou cestou.

Stýkal jsem se s mnoha učenci, a dokonce i se spisovateli, kteří přijali svobodomyslné názory, a tak jsem se přirozeně stal účastníkem schůzek, na nichž se jednalo o politice, a upřímnost mých úmyslů tam byla oceňována. Na těchto schůzkách jsem se seznámil s většinou poslanců, kteří hájili věc svobody a měli nějaké nadání, především s girondisty. Společnost přátel ústavy, později zvaná jakobínská, mne přijala mezi sebe hned od svého vzniku.[2] Byl jsem jí užitečný pro věc, kterou jsem přijal za svou, nikoli na tribuně, na niž jsem se necítil dost silný, ale v korespondenčním výboru, jehož jsem byl členem až do 31. května. V tomto výboru jsem spolu s girondisty, brissotinci a rolandisty, někdy s úspěchem, bojoval proti rozvratníkům, Robespierrovi, Dantonovi a dalším. Z víc než tisíce dopisů, které jsem koncipoval, by se nejspíš nenašel jediný, k němuž bych se nemohl přiznat i dnes, kdy mi události otevřely oči o tolika pletichách a pletichářích, neboť můj cíl byl čistý a mé prostředky vždy schvalovala morálka. Osobní prospěch mne ani na okamžik nesvedl z cesty. Měl-li jsem větší vliv než mnozí jiní, bylo to proto, že jsem byl vážen a že jsem se nikdy nevyhýbal práci. Tato politická zaměstnání mne odváděla od mých vědeckých zájmů, ale nepohltila je. Doma jsem se po ránu dál zabýval výhradně přírodopisem, fyzikou, chemií a tak dále. Večer jsem někdy chodil do Jardin des Plantes nebo do soukromých přírodovědných kabinetů; neděle a svátky jsem, bylo-li pěkně, věnoval vycházkám do okolí Paříže, a když bylo nevlídno, nevycházel jsem z domu. Povšimněte si, že jsem i nadále vstával ve čtyři hodiny ráno a neztratil jsem ani chvilku.

Mezitím jeden zákon zreorganizoval poštovní správu; pan d'Ogny, můj příznivec, u něhož jsem už nebyl tak dobře zapsán jako dřív, z ní byl vylou-

2. Společnost přátel ústavy (Société des Amis de la Constitution) vznikla na přelomu let 1789 a 1790 z bretaňského klubu poslanců a zasedala v bývalém klášteře dominikánů („jakobínů“) v rue Saint-Honoré, odtud jméno jakobíni. Korespondenční výbor udržoval spojení s pobočnými kluby v celé Francii. Po 31. květnu 1793 ovládli klub definitivně montagnardi.

čen, a ti, kdo zůstali, mi snížili plat z 5000 na 4000 franků a postavili mne pod jednoho mladšího kolegu, který se nemohl vykázat žádnými zásluhami. Protože jsem v tom musel poznat trest za své názory, nestěžoval jsem si, ačkoli velký vliv, jímž jsem se těšil u nejpřednějších poslanců, mne opravňoval věřit, že bych mohl žádat s nadějí na úspěch. O několik měsíců později byli Roland, Clavière a Servan, moji dávní přátelé, zejména ten první, povoláni do ministerstva[3] a brzy poznali, jak poštovní správa brzdí uplatňování ústavy, a vymohli její odvolání. Radili se se mnou, koho do ní nově povolat, a já jsem označil nejschopnější, nejpoctivější a mým zásadám nejvíc nakloněné vedoucí úředníky. Sám jsem mezi nimi nutně musel být. Úřadu jsem se ujal 11. května 1792. Byl jsem tehdy u pošt už osmnáct let, a musel jsem tedy jejich vyšší organizaci obstojně znát. Nesmírné množství každodenní práce, jež funkce správce vyžadovala, mi nebránilo věnovat skoro každé ráno pár chvil přírodopisu a pokračovat ve své korespondenci; ale brzy vypukla válka, rozvrat se šířil, a když úsilí girondistů zastavit revoluční bystřinu vyšlo naprázdno, začal jsem ztrácet naději a byl jsem nešťastný, i když jsem nepozbyl nic ze své energie.

Spravoval jsem v obecném zájmu a podle zásad přísné spravedlnosti. Vyhýbal jsem se setkání s provinilci, ale žádná protekce mi nebránila je potrestat, byli-li udáni, neboť poštovní služba spočívá na důvěře veřejnosti. Protože mne kolegové pověřili záležitostmi vyšší správy, stýkal jsem se denně s ministry, s výbory Shromáždění a s ostatními úřady. Nesmírné množství práce mi nebránilo alespoň jednou týdně, pokaždé v jinou hodinu, obejít všechny kanceláře, abych udržoval pracovní ruch. Každý druhý den jsme zasedali, abychom vyslechli zprávy generálního tajemníka a podepsali své dopisy, jichž bývalo někdy tři až čtyři tisíce, neboť jsme měli pod sebou dvaadvacet tisíc lidí a často jsme rozesílali oběžníky ředitelům pošt, dostavníkových podniků a poštmistrům. Navrhl jsem a dal postavit rychlý poštovní vůz, který jsme vyzkoušeli, ale o jehož dalším užívání jsem se už nedozvěděl.

3. Perroud: Ministerstvo z 23. března 1792. Servan do něho vstoupil teprve 9. května. – Tzv. vlastenecké neboli girondistické ministerstvo: Roland převzal vnitro, Clavière finance, Servan (od května) válku, Dumouriez zahraničí.

Mezitím bylo vlastenecké ministerstvo propuštěno; to, které po něm nastoupilo, se pokusilo poštovní správu sesadit, ale zabránil tomu dekret Konventu.[4] Toto ministerstvo bylo po 10. srpnu 1792 povoláno zpět; ale rozvrat společnosti dospěl už tak daleko, že nemohlo pro obnovu pořádku vykonat nic užitečného. Servan podal demisi; Clavière a Roland, protože nechtěli schválit záměr krále popravit, podali také svou[5] a brzy byli psanci. Prvního zatkli a odvedli do Conciergerie, kam jsem ho chodil navštěvovat pod titulem správce věznic a kde jsem dozorci dal pokyny ke zlepšení hygieny. Druhý se skrýval nejprve v Paříži, potom v Meudonu, pak v poustevně Sainte-Radegonde v montmorencyském lese, kterou jsem krátce předtím koupil pro svého přítele […], tehdy zajatce Rakušanů, a konečně u slečen Malortie v Rouenu.[6]

Jeho žena však byla zatčena; nás, mne i mé kolegy, zanedlouho sesadili a nahradili ctižádostivci bez špetky jemnocitu, kteří byli nejprve odpůrci zásad revoluce, pak se dali přijmout k jakobínům a tam své demagogické běsnění ještě přeháněli. Ve funkci jsem skončil 14. září 1793 a týž večer jsem se uchýlil do už zmíněné poustevny Sainte-Radegonde.

Zapomněl jsem říci, že jsem byl první obětí proslulého 31. května. Toho dne se totiž už od pěti hodin ráno zmocnili poštovní správy s početnou oz-

4. Perroud: Zřejmý přepis – Bosc má na mysli Zákonodárné shromáždění. Hned nato Bosc píše „31. srpna“; i to je podle Perrouda přepis, správně 10. srpna. Girondistické ministerstvo propustil Ludvík XVI. 13. června 1792; po pádu monarchie 10. srpna 1792 povolalo Zákonodárné shromáždění Rolanda, Clavièra a Servana zpět. Servan podal demisi podle Perrouda 3. října 1792.

5. Perroud: Rolandova demise je z 23. ledna 1793. U Clavièra jde o omyl: ten demisi nepodal, byl 2. června 1793 dán do vazby a 13. června nahrazen. – Étienne Clavière spáchal 8. prosince 1793 v Conciergerii sebevraždu, když se dozvěděl, že má stanout před revolučním tribunálem.

6. Na tomto místě předlohy zakrývá konec několika řádků inkoustová skvrna; čitelné je jen „ensuite à Meud…“ a „pour mon am…“, jméno přítele (bylo-li tam vůbec) je nečitelné a Perroud je nedoplňuje. Jde tedy jen o domněnku překladatele: přítelem „tehdy zajatým Rakušany“ by mohl být Jean-Henri Bancal des Issarts, poslanec Konventu a přítel Rolandových, kterého generál Dumouriez v dubnu 1793 spolu s dalšími komisaři Konventu vydal Rakušanům; doložit to však nelze. Poustevna Sainte-Radegonde leží v lese u Montmorency severně od Paříže. Sestry Malortie v Rouenu ukrývaly Rolanda až do jeho sebevraždy 10. listopadu 1793.

brojenou mocí sikáriové pařížské Komuny, v jejichž čele stál Roussillon,[7] a šli mne hledat do mého bytu v rue des Prouvaires, který Roussillon dobře znal, protože tam často chodíval. Protože jsem spal v budově dostavníkové správy (Messageries), nenašli mě, a bez jakýchkoli formalit mi zapečetili dveře. Za několik okamžiků jsem byl zatčen a stal se svědkem prvního porušení listovního tajemství od té doby, co jsem byl správcem – porušování, které od té doby nepřestalo a děje se každý den. Mluvilo se o tom, že mne pošlou do vězení (říkám „mne“, protože jsem byl jediný známý, jediný, koho strůjci tohoto hnutí neměli v lásce), když vtom přišel oddíl stráže Shromáždění s jedním poslancem a oznámil nám dekret, podle něhož jsme se měli neprodleně dostavit k zábradlí Konventu a podat zprávu o tom, co se právě stalo v poštovním paláci. Byli jsme tedy svědky onoho neblahého zasedání, na němž se moc národa podřídila moci pařížské Komuny;[8] ale k výpovědi jsme předvoláni nebyli, protože se tomu Hora vzepřela. Mluvit jsem měl já a s kolegy jsme se dohodli, že nebudu nic šetřit. Po zasedání jsem šel přespat k jednomu příteli; ale když jsem druhého dne viděl, že mne nikdo nehledá, vrátil jsem se do dostavníkové správy, kterou jsem měl zvlášť na starosti, a na poštu jsem už chodil jen na schůze, kde byla má přítomnost nezbytná.

Po příjezdu do Sainte-Radegonde jsem se postaral, abych se ukázal ve všech okolních obcích, kde mne dobře znali a měli rádi, a všude jsem vykládal, že jsem si už odsloužil svou dobu u poštovní správy a že jsem přišel z úsporných důvodů žít na svém statku, dokud mne nepovolají k jiným úkolům; tento důvod se všude zdál přijatelný, zvlášť když jsem ho podepřel trochou štědrosti a [slovo nečitelné] veskrze vlasteneckým a ke všem vlídným. Oblékal jsem se jako sansculot, pracoval jsem na poli, v lese a

7. Perroud: Antoine Roussillon, lékař, volitel sekce Théâtre-Français, se zabýval přírodopisem, a proto ho Bosc kdysi ochotně přijímal. Byl členem kordeliérského i jakobínského klubu a patřil k nejprudším; 8. února 1793 žádal v Konventu s deputací jakobínů zastavení stíhání zářijových vrahů, v březnu se stal náhradním soudcem revolučního tribunálu a 2. června, dva dny poté, co zatýkal Bosca, žádal u jakobínů, aby na seznam zatčených poslanců byli vráceni ti, kdo z něho byli vyškrtnuti (Lanthenas, Dusaulx, Ducos aj.). Z tribunálu reorganizovaného v září 1793 byl zřejmě vyřazen pro své styky s „zběsilými“ (Jacques Roux); pak působil jako vojenský lékař a roku 1796 žádal Carnota o znovupřijetí do služby – s přímluvou Lanthenase.

8. Den 31. května 1793 začalo povstání pařížských sekcí a Komuny proti girondistům; vyvrcholilo 2. června, kdy národní garda pod Hanriotovým velením obklíčila Konvent a vynutila si zatčení girondistických poslanců (Dvaadvaceti a členů Komise dvanácti) a ministrů Clavièra a Lebruna.

tak dále a sám jsem si vařil, takže mne všichni vychvalovali. Opřen o dobré mínění sousedů a zapomenut pařížskými anarchisty, mohl jsem nakrátko poskytnout útočiště nešťastným psancům. O Rolandovi, kterého jsem tam zavedl ještě za své správcovské služby u pošt, jsem se už zmínil. Uvedu ještě Réveillèra-Lépeaux a Masuyera, oba proskribované poslance; ten druhý byl zatčen při návratu do Paříže a hned nazítří poslán na popraviště.[9]

Skoro každý týden jsem zajížděl do Paříže, abych se dozvěděl, jak se věci mají, a abych utěšil přátele ve vězení či v ústraní. Nejčastěji jsem přespával u poslance Creuzé-Latouche,[10] jehož ženě jsem svěřil Rolandovu dceru, tehdy třináctiletou, hned v den, kdy zatkli její matku.

V té době stoupali moji přátelé na popraviště den co den. Prvním byl Gorsas. Mezi dvaadvaceti obětovanými poslanci bylo dvanáct, s nimiž jsem byl zvlášť spřátelen.[11] Pak přišla paní Rolandová. Nečetl jsem jediné noviny, nad nimiž bych nemusel plakat. Několika bezprostředním nebezpečím jsem unikl díky své chladnokrevnosti a hbitosti nebo šťastnou náhodou, jako toho dne, kdy mne zadržel jeden strážní oddíl a pokládal mne za podezřelého; zachránil mne jeden z jeho mužů, kterého jsem vůbec neznal – nazval mne svým přítelem a za mne se zaručil. Ostatní dny jsem věnoval přírodopisu, ruční práci a lovu. Protože jsem nemohl nahradit knihy, které mi chyběly, pustil jsem se do popisu všech pavouků v lese, doprovázeného vyobrazeními, neboť to byla nejméně prozkoumaná oblast. Od uveřejnění této práce, dotažené už téměř na sto druhů, jsem upustil, když se do podobné pustil Walckenaer. Často mne navštěvovaly početné a skvělé společnosti z okolních vesnic, jimž jsem mohl nabídnout mléko.

9. Louis-Marie de La Révellière-Lépeaux (1753–1824), poslanec za Maine-et-Loire, se po 2. červnu 1793 skrýval a přežil; roku 1795 se stal jedním z pěti ředitelů Direktoria. Masuyer, poslanec Konventu za Saône-et-Loire, byl proskribován v létě 1793; zatčen a popraven byl v březnu 1794.

10. Perroud: Creuzé-Latouche bydlel v rue Hautefeuille č. 11. – Jacques-Antoine Creuzé-Latouche, poslanec Konventu za Vienne, patřil k umírněným; jeho rodina se ujala Eudory Rolandové.

11. Antoine-Joseph Gorsas, novinář a poslanec Konventu, byl 7. října 1793 první popravený girondista; dvacet jedna girondistických poslanců („Dvaadvacet“ – Valazé se v soudní síni probodl) bylo popraveno 31. října, paní Rolandová 8. listopadu 1793. Perroud: Mezi těmito dvanácti je třeba jistě počítat Brissota, Gensonného, Carru, Valazého, Vergniauda, Faucheta, Duperreta, Lasource a pravděpodobně další.

Potraviny mi nikdy nechyběly, protože jsem se zásobil dvěma pytli mouky a zahrada i drůbežárna byly dostatečně zásobeny. Ostatně když jsem byl sám, jedl jsem jen jedno jídlo, a to jen ráno a večer.

Po pádu Robespierra

Konečně mi pád Robespierra, s nímž jsem se týden předtím srazil nos k nosu ve vinicích u Puteaux – při tom setkání jsem ho slyšel říkat, že mne měl za mrtvého –, vrátil svobodu ukazovat se bez obav v Paříži. Nejprve jsem žádal o sejmutí pečetí z dveří svého bytu, čehož jsem však dosáhl teprve o šest měsíců později; pak jsem se dal jmenovat poručníkem Rolandovy dcery, kterou jsem umístil v penzionátu, abych mohl žádat o vydání majetku jejího otce a matky. Potom jsem se svým synem podnikl asi dvouměsíční pěší cestu k příbuzným do okolí Saint-Gobainu a vrátil jsem se přes Amiens, Abbeville, Eu, Dieppe, Rouen a Mantes, samá města, kde jsem měl přátele[12] a kde jsem se zdržel kratší či delší dobu.

Po návratu, tedy v germinalu roku III, jsem se zabýval tiskem Pamětí paní Rolandové, které svěřila mému přátelství několik dní před svou smrtí; tyto Paměti měly obrovský úspěch, přestože k nim byl použit špatný papír a špatná tiskařská čerň, protože lepší se sehnat nedaly. Můj přítel Louvet jich prodal 12 000 výtisků, které nevynesly skoro nic nad vynaložené náklady, neboť asignáty den ze dne ztrácely hodnotu.[13] Za těmito Paměťmi jsem dal vytisknout svou korespondenci s touto nešťastnou přítelkyní, korespondenci, která může přispět k tomu, aby mne lidé poznali. Několik osob se pro mou důvěrnou známost s ní domnívalo, že nás pojilo srdce; ale nikdy ve mně nevzbudila touhu ji vlastnit.

12. Perroud: Synem je Boscův nemanželský syn Louis, narozený kolem roku 1782; příbuznými strýc, generál d'Hangest, tehdy na odpočinku ve Vissignicourtu. Přáteli: v Amiensu Flesselles a Delamorlière, v Dieppe bratři Cousinové, v Rouenu slečny Malortie a chemik Descroizilles, samí dávní přátelé Rolandovi; v Mantes jeho vlastní sestra, paní de Boinville.

13. Germinal roku III odpovídá březnu až dubnu 1795; Paměti vyšly roku 1795 pod názvem Appel à l'impartiale postérité (Výzva k nestranné potomnosti). Perroud: Podle účtu z poručenství, který Bosc 7. února 1796 předložil Eudoře Rolandové, činil příjem přes 98 000 franků a výdaje na tisk 47 000, tedy zisk 51 000 franků v asignátech – v době, kdy Bosc podle téhož účtu kupoval zlatý louis v hodnotě 24 franků za 7400 franků v asignátech. Čistý výnos tak nedosáhl ani 200 franků. – Jean-Baptiste Louvet de Couvray, girondistický poslanec a romanopisec, po pádu Robespierra knihkupec v Palais-Royal.

Protože poměrně značná částka, kterou jsem si ušetřil, byla zčásti v asignátech, jež den ze dne ztrácely hodnotu, a protože jsem ji vynaložil nejen na sebe a na Rolandovu dceru, tehdy bez jakýchkoli prostředků, ale i na mnoho přátel, kteří se ocitli v nouzi z týchž příčin jako já, byl jsem nucen hledat si nějaké užitečné zaměstnání. Výbor Shromáždění pro veřejné vyučování, kde jsem měl přátele, mne 24. floréalu roku IV jmenoval do Umělecké komise,[14] což mi mělo vynášet 5 franků za každý den zasedání, ale nevyneslo mi nic, protože jsem musel s Rolandovou dcerou odjet do Beaujolais, abych ji uvedl do skutečného držení rodinného majetku a po návratu zařídil jeho správu.

Od té doby, co jsem se mohl ukazovat ve společnosti, jsem se s touto mladou osobou, kterou jsem pokládal za svou dceru a která mi projevovala všemožnou vděčnost, stýkal častěji a déle. Její laskání, její krása, tehdy velmi zářivá (bylo jí patnáct let), zapůsobily na mé smysly a já se do ní šíleně zamiloval.

Zdálo se, že můj žár plně opětuje, a ustavičně mne prosila, abych si ji vzal; ale byla o polovinu mladší než já, ale byla na mně závislá, ale byla bohatší než já; veřejné mínění, jež jsem se vždy tolik snažil respektovat, mohlo ve mně vidět svůdce. Proto jsem náš sňatek odkládal, a tyto odklady nakonec její srdce ochladily; přispěla k tomu ještě jedna služebná, která se stala mou nepřítelkyní, protože jsem proti její vůli trval na tom, aby poslala sousedovi darem pár pěkných plodů ze zahrady Rolandova venkovského statku.[15] Zatímco jsem byl s ní na venkově, Zákonodárné shromáždění znovu uspořádalo poštovní správu a povolalo mne do ní spolu s jedním z mých dřívějších kolegů; dalo nám však za nové kolegy ty, kdo nastoupili po nás, lidi, jimiž jsem se netajil nejhlubším opovržením.[16]

14. Perroud: 13. května 1796. Umělecká komise (Commission des Arts), zřízená 3. srpna 1793 a reorganizovaná 6. února 1794, pečovala o umělecké a vědecké sbírky znárodněné za revoluce. Cesta do Beaujolais se podle Perrouda konala už koncem června 1795.

15. Perroud: Služebnou je Marie-Marguerite Fleury, věrná služebná Rolandových; statkem je Le Clos (Clos de La Platière) v obci Theizé v Beaujolais.

16. Perroud: Bosc má na mysli Konvent. Dekret Konventu z 3. srpna 1795 nahradil devět správců pošt jmenovaných v září 1793 dvanácti správci, mezi nimiž byl Bosc a jeho dřívější kolega od dostavníkové správy Mouret; ponechal však mezi nimi čtyři členy jakobínské správy ze září 1793 – Boudina, Catherine-Saint-Georgese, Caboche zvaného de Tilly a Rouvièra. To jsou ti, s nimiž Bosc odmítl zasedat.

Odpověděl jsem tedy v tom smyslu, ale přitom jsem neodmítl, protože jsem doufal, že nová vláda, která se měla ustavit, snad vyslechne mé připomínky a sestaví tuto správu důstojněji.

Skutečně, brzy po mém návratu do Paříže bylo jmenováno Direktorium; prvním, jehož jméno vyšlo z volební urny, byl Réveillère-Lépeaux, kterého jsem pomohl zachránit před popravištěm. Když jeho snaha přimět kolegy, aby přijali mé návrhy, nebyla úspěšná, vytrval jsem a byl jsem celý rok veden na seznamu správců pošt, aniž jsem se ve správě objevil a aniž jsem pobíral plat, ačkoli jsem ho velmi potřeboval.

Právě tehdy se změna Eudořina vztahu ke mně projevila zřetelněji a já jsem se kvůli ní začal trápit. Chtěl jsem učinit rázný krok: rozloučil jsem se s ní a poslal ji do Rouenu ke slečnám Malortie, přítelkyním jejího otce, které ho skrývaly až do předvečera jeho smrti. Tímto opatřením jsem její srdce odcizil definitivně a nezbývalo mi než hledat rozptýlení ve svém neblahém postavení na nějaké velké cestě. Vypravil jsem se tedy se synem na vlastní náklady do Bordeaux, avšak s ujištěním, že budu při první příležitosti jmenován francouzským konzulem, abych se odtud nalodil do Charlestonu v Severní Americe, kde jsem znal botanika Michauxe[17] a kde jsem doufal v hojná pozorování a sběr mnoha přírodnin. Cesta do Bordeaux, kterou jsem vykonal pěšky, mi začala vracet trochu klidu do srdce, a každým dnem se to lepšilo, takže neklid, v němž jsem žil přes rok, vystřídala mírná melancholie. Před odjezdem jsem předal poručenství nad Rolandovou dcerou panu Champagneuxovi, který byl Rolandovým přítelem. Vzal si ji k sobě a zanedlouho ji provdal za svého syna.[18] Když jsem ji po třech letech znovu uviděl, byla zohyzděná neštovicemi a dvěma porody, a jestliže na mne tehdy učinila bolestný dojem, pramenil celý jen ze vzpomínek. Od té doby mi přestala psát a o ní vím jen z doslechu. Její jmění, beztak velmi skrovné, se špatným hospodařením zmenšilo a nejjistější částí jejích

17. André Michaux (1746–1802), francouzský botanik, který v letech 1785–1796 sbíral rostliny v Severní Americe a v Charlestonu založil botanickou zahradu. Bosc pobýval v Americe v letech 1796–1798.

18. Perroud: Pierre-Léon Champagneux. Sňatek se konal 13. prosince 1796. – Luc-Antoine Champagneux, lyonský novinář a Rolandův spolupracovník, byl za jeho ministerstva vedoucím odboru na ministerstvu vnitra.

příjmů je místo s 3000 franky, které má její manžel u nepřímých daní (Droits réunis).

(Dnes jsme opět přáteli a často se vídáme.)[19]

XIV. Vzpomínky Sophie Grandchamp[20]

[Rukopis těchto Vzpomínek je uložen mezi Rolandovými papíry; Perroud je uveřejnil v časopise La Révolution française v červenci a srpnu 1899.]

Několik osob si přálo poznat podrobně příběh mého důvěrného přátelství s paní Rolandovou, a tak jsem z jednoho díla, kde je vylíčen obšírněji, vybrala to, co jsem podle svého soudu mohla sdělit, aniž bych porušila zákony, jež mi ukládá přátelství.

Jeden učenec z mých přátel mi už dlouho vyprávěl o panu a paní Rolandových, s nimiž ho pojilo dvanáctileté přátelství.[21] Jeho shovívavost ke mně ho vedla k přesvědčení, že si zasloužím sdílet pouta, která je spojovala srdcem, duchem i názory. Chvála, kterou pěl na manželovu učenost a na nadání a půvab jeho ženy, ve mně budila opravdovou lítost, že nemám naději je poznat. Byli usazeni v Lyonsku a nic je zřejmě nemělo přivést do Paříže.

Počátkem února 1791 ke mně přichází celý rozradostněný a oznamuje mi, že Roland, jmenovaný zástupcem obchodní komory,[22] ho prosí, aby mu najal byt, a že právě jeden vybral, v hotelu Britannique v rue Guénégaud, nedaleko mého bydliště. – Kdo by uvěřil, že mi tato zpráva, která mne měla těšit jistotou, že se můj přítel postará o naše seznámení, způsobila jakousi tíseň, kterou dodnes nedovedu vysvětlit? Bála se má ješitnost příliš velké

19. Perroud: Tyto dva řádky dodatku byly připsány až za Restaurace, neboť Bosc a jeho bývalá schovanka se znovu shledali a usmířili teprve roku 1822.
20. O Sophii Grandchamp je známo málo: byla přítelkyní paní Rolandové v letech 1791–1793, navštěvovala ji ve vězení a podle vlastního svědectví ji viděla jet na popraviště. Perroud v poznámkách upozorňuje na drobná vodítka k jejímu životopisu – zmínku o Tours, Rolandova slova, že „od dětství zná ducha dvora“, a její známost s nakladatelem Panckouckem.
21. Perroud: Je to Bosc. Jeho známost s Rolandovými se skutečně datuje od roku 1780 a paní Grandchamp začíná své vzpomínky rokem 1791; o něco dál ho označí iniciálou B… a nakonec ho jmenuje celým jménem.
22. Perroud: Drobná nepřesnost; Roland byl mimořádným zástupcem města Lyonu, vyslaným jednat s Ústavodárným shromážděním o lyonských dluzích. Dopis, v němž paní Rolandová prosí Bosca, aby jim našel byt, je z 10. února 1791.

méněcennosti? Znepokojovalo se mé přátelství srovnáním, které mělo nastat? Nevím; ale když jsem viděla, že B…, který od nich téměř nevycházel, mi o nich ode dne jejich příjezdu mluví jen zřídka a na naše seznámení už nemyslí, ulevilo se mi, i když mne to překvapilo. Kolem poloviny srpna ke mně náhle vtrhne a živě se mne ptá, jestli chci jít k jakobínům, kam doprovází své přátele. Dotčena jeho chováním, chtěla jsem odmítnout; zvítězila zvědavost; nemohla jsem ji odložit na později, protože Roland měl co nevidět odjet. Uvede mne dovnitř a obrátí se k paní Rolandové: „Tady vám," povídá, „představuji Athéňanku, Sparťanko." Takový úvod ve velké společnosti mne vyvedl z míry natolik, že jsem vlasti, kterou mi přisoudil, nedělala valnou čest. Jen stěží bych popsala dojem, jaký jsem pocítila. Dosud vidím tu slavnou ženu, jak sedí u stolku v jezdeckém šatu, černé vlasy nakrátko ostříhané jako žokej, s živou pletí a s očima pronikavýma a zároveň něžnýma. Přijala mne vlídně; ale protože jsme museli jít dál, nemohly jsme spolu promluvit. Seděla jsem vedle ní a zasedání jsem věnovala málo pozornosti; myslela jsem jen na to, abych se na ni dívala a naslouchala jí. Vyjadřovala se s čistotou, s vybraností výrazů a s energií, jež ještě víc vynikaly stříbrným zvukem jejího hlasu. Rozešla jsem se s ní v jedenáct hodin, zasněná a neklidná; její odjezd mi působil opravdový žal; litovala jsem, že jsem ji poznala, protože jsem si přála vídat ji stále. Dvakrát jsem ji šla navštívit a nezastihla ji; potřetí mám víc štěstí. Běžím k ní, říkám jí něžná slova, která mi vnuká srdce; vidím, že je v rozpacích, strojená; už to není táž žena. Uražena takovým přijetím, hledám rozptýlení; společnost mi k tomu poskytne dost příležitostí; pak si prohlížím manžela, kterého jsem předtím sotva zahlédla. Byl to muž nadprůměrné postavy, hubený, s jemnou, duchaplnou tváří, v níž se zračila strohost, jízlivost a pohrdání. Přiznávám, že jsem nebyla naladěna posuzovat ho příznivě; odešla jsem proto tak nespokojená, že jsem si umínila už tam nechodit. Myslela jsem, že už odjeli, když tu jednoho rána vidím vstoupit paní Rolandovou samotnou. Vrhne se mi kolem krku, obejme mne: „Jistě jste mne odsoudila," říká s okouzlující živostí, „vím, že všechno svědčí proti mně; nemohla jsem se vysvětlit. Tohle je první chvíle, kterou mám pro sebe; přicházím se ospravedlnit, dát se vám poznat; naše duše si rozumějí, musíme se mít rády." Hodiny, které se mnou strávila, byly rozkošné. „Proč nás B… neseznámil už za těch pět měsíců, co jsem tady?" říkala. „Důvěra by byla navázána;

mohly bychom si čile dopisovat a zmírnit tak odloučení; ale já za tři dny odjíždím… Nuže, vy mlčíte? – Lítost, kterou člověk skrývá, madam, není o nic menší. – Mám-li to štěstí, že ji ve vás budím, je snadný způsob, jak mne o tom přesvědčit: já zůstat nemohu, pojeďte tedy se mnou. Cesta je příjemná, kraj zajímavý, můj venkovský statek malebný; důvěrnost přijde sama. Kdo ví, co přinesou okolnosti? Stačí jen získat čas.“ Ten plán mne ohromil. Viděla jsem ji potřetí, poprvé jsme spolu mluvily volně, a místo abych tu nabídku odmítla, spokojila jsem se s tím, že jsem uváděla překážky. „Nechte mne je odstranit, to beru na sebe. – A váš manžel? – To je to nejtěžší. Nevadí, pošlu vám ho zítra dobře naladěného, zbytek už obstaráte sama; za námi může přijet až za tři týdny; budu mít čas vám vyložit jeho povahu.“ Pokládala jsem ten návrh za plod oněch prchavých vzletů horoucí obrazotvornosti, které rychle vyprchají. Byla jsem tedy velmi překvapena, když přišel Roland, vlídný, velmi úslužný, a projevil přání pěstovat naši známost a lépe poznat ženu, o níž mu jeho přítel mluvil v tak příznivém světle. Naléhá, prosí, až mne konečně přiměje, abych slíbila, že je doprovodím. Jeho zásady přísné ctnosti, jejichž pečeť nesl celý jeho zjev, ve mně budily touhu získat jeho uznání; začala jsem věřit, že ta cesta nemusí být jen chiméra; přála jsem si ji; jiná pouta mne však držela, a doufala jsem, že v předvečer odjezdu se v dostavníku nenajde místo. A opravdu, paní Rolandová ke mně přibíhá a zarmouceně mi oznamuje, že vůz je obsazen; zapřísahá mne, abych počkala na jejího manžela; odmítám, s úlevou, že se mohu vyvázat ze svého neuváženého slibu. Chodila rychlými kroky po mém pokoji a zdála se velmi rozrušená. Najednou se zastaví a zvolá: „Jak to, že mne nenapadlo tohle východisko? Moje komorná má místo na zadním sedadle; pár dní se bez ní obejdu. Odjedeme dnes večer. V osm přijdeš na večeři, přítelkyně moje; v deset tě odvezu. Sbohem, nemám chvilku nazbyt.“ Vyklouzne ze dveří a nechá mne omámenou svou horlivostí i rozpaky, v nichž jsem se ocitla.

Obě rozvážné, opatrné, obě ve věku, který naši lehkomyslnost nemohl ospravedlnit, nikdy jsme nepochopily, jak jsme se tehdy mohly tak zachovat. Cestou k ní jsem byla velmi smutná; ale sotva jsem seděla ve voze, převaha, kterou už nade mnou nabývala, brzy oslabila všechny ostatní dojmy.

Na Clos de La Platière a v Lyonu (září–říjen 1791)

Cesta byla rozkošná; část nocí strávila tím, že mi vyprávěla o svém vztahu k manželovi, o své domácnosti, o svých známostech, o svém způsobu života. Dojata upřímností, s níž mi tyto podrobnosti svěřovala, přemýšlela jsem už, jak ji učinit šťastnější; mé štěstí začínalo záviset na jejím. Vystoupily jsme ve Villefranche u staršího bratra, v jehož domě bydleli.[23] Byl to úctyhodný duchovní, poněkud zatížený předsudky svého stavu a práva prvorozenství, jinak však muž vybraných způsobů a velmi příjemný společník. Přijetí, jehož se mi u něho dostalo, mne přimělo prolévat upřímné slzy nad jeho tragickým koncem; byl gilotinován jako bratr nešťastného Rolanda.[24]

Po několika dnech jsme se odebraly na Clos de La Platière, dvě míle od města.[25] Na tom venkovském místě, v té hluboké samotě, jsem poznala cenu obcování s nejpůvabnější z žen. Den se mi rodil i končil, aniž bych měla přání, jež by jí byla cizí; sdílela jsem její zaměstnání, její venkovské starosti, její návštěvy v chatrčích chudých. Čas utíkal tak rychle, až nás to děsilo. Večer jsme chodívaly po stráních a pozorovaly hory Bresse, korunované Mont Blankem.[26] Ten velkolepý, majestátní obraz rozšiřoval naše bytí, povznášel naše myšlenky k Tvůrci přírody; zahloubány jsme často setrvávaly v posvátném tichu, abychom se pak oddaly výlevům, které důvěra, přátelství a souznění činily tak sladkými. V noci mi drahá podoba přicházela vyčítat mou hříšnou bezstarostnost a zneklidňovala můj spánek; bilo sedm hodin, má přítelkyně vcházela do mého pokoje a všechno mizelo jako sen.

Příjezd Rolanda tuto sladkou existenci narušil. Měl rád, když se lidé zabývali jím a jeho pracemi. Zeptal se, jestli je znám, projevil nelibost, že mi je jeho žena nedala, a pospíšil si mi je přinést, čímž mi uložil nebezpečnou

23. Perroud: Kanovník Dominique Roland čekal na švagrovou v přístavu Riottier na Sáoně, kde obě cestovatelky vystoupily z vodního dostavníku, na nějž přesedly v Chalonu (dopis paní Rolandové z 9. září 1791).

24. Perroud: V Lyonu 5. prosince 1793.

25. Perroud: Do Villefranche přijely obě přítelkyně 8. září, na Clos se odebraly 12. září. – Le Clos (Clos de La Platière) v obci Theizé, venkovské sídlo Rolandových v Beaujolais, leží na stráních západně od Villefranche-sur-Saône.

26. Perroud cituje Lanthenasův dopis Boscovi z 28. října 1784: z Clos je za jasného počasí vidět savojské hory, z nichž jedna při západu slunce oslnivě září, jako by byla pokryta sněhem; na místě jí říkají Mont du Chat, v Lyonu Mont Blanc. Perroud dodává, že jde skutečně o Mont Blanc.

povinnost vyslovit svůj názor. Tentokrát jsem se z toho vyvlékla docela šťastně a jisté znalosti přírodopisu, umění a řemesel mi dokonce vynesly vyznamenání, které se mi stalo velmi obtížným, protože mi skoro celé dopoledne vykládal o svých dílech a plánech. Řekl mi, že má v úmyslu usadit se natrvalo na svém statku, a prosil mne, abych rozptýlila nechuť, kterou k tomu má přítelkyně projevovala, protože jeho rozhodnutí je neotřesitelné.[27] Mým úmyslem to jistě nebylo, ale předstírala jsem, že s jeho názory souhlasím, abych ho přivedla k plánu, který jsem chystala.

Chtěla jsem té cesty využít k prohlídce lyonských starožitností; byl to ostatně způsob, jak být znovu s přítelkyní, protože pan Roland musel kvůli svým záležitostem zůstat na Clos. Co nedokázala zničit nevědomost, války a osmnáct století, zmizelo o šest měsíců později[28] pod zuřivostí revoluční armády; zdálo se, jako bych těmto vznešeným troskám přicházela vzdát poslední poctu…

Má přítelkyně bydlela na nábřeží Rhôny u náměstí Bellecour. Ten krásný veletok, lemovaný z jedné strany stromořadím Brotteaux, za nímž se prostírají širé roviny Dauphiné, z druhé strany nábřežím Perrache a pahorky stoupajícími do amfiteátru, patří k vyhlídkám, které na mne nejvíc zapůsobily. Sedávaly jsme na návrších Fourvière a představovaly si, že vidíme řeckou kolonii, vyhnanou z Languedocu Fókajci, jak pluje proti proudu Rhôny…[29]

Roland naléhal, abychom se vrátily, a my jsme se snažily návrat oddálit. „Jak budu k politování!“ říkala mi přítelkyně. „Práce, které se věnuji, mne otravuje a vyčerpává. Napříště odloučená na venkově, nebudu mít žádné rozptýlení, jež by přerušilo smutnou jednotvárnost mého života a zmírnilo

27. Perroud: Roland přijel na Clos 25. září. Paní Rolandová by se skutečně byla ráda vrátila do Paříže; už 11. září psala Bancalovi: „Cítím, že jsem znovu upadla do vší nicotnosti venkova…“ Ale 27. září se v dopise Robespierrovi zdála smířená. Zde vidíme, že to byla ona, kdo nakonec Rolanda přiměl k rozhodnutí.

28. Perroud: Přepsání – čtěte o dva roky. Obě přítelkyně odjely z Clos 29. září a v Lyonu pobyly od 30. září do 10. října 1791. – Lyon se v létě 1793 vzbouřil proti Konventu; po dobytí v říjnu 1793 nařídil Konvent město zničit a následovaly hromadné popravy a bourání.

29. Perroud: Vypouštím tu tři strany, na nichž se paní Grandchamp v souvislosti s římskými starožitnostmi Lyonu oddává literatuře; v původním rukopise ostatně chybějí a jsou jen v opisu, který je rovněž mezi Rolandovými papíry. – Fókajci, řečtí osadníci z maloasijské Fókaie, založili kolem roku 600 př. n. l. Massalii, dnešní Marseille.

tajná trápení. Kdybych tě jen mohla přimět, abys strávila život u mne! Cítím, že pak bych mohla snášet oběti, které se ode mne žádají.“

Milovala jsem ji něžně; ale ten návrh mi dal pocítit, že mám pouta ještě dražší; rozplašil dokonce iluzi, která mne na La Platière provázela, a ukázal mi, jak se věci proměňují podle nálady, v níž na ně hledíme. Poprvé jsem si všimla, že půda je vyprahlá a kamenitá. Blížící se zima halila hory temným, pochmurným závojem, který mne rmoutil; procházky po těch kamenitých stezkách mne už netěšily; dům se mi zjevil takový, jaký byl: ošklivý a nepohodlný; a přece jsem nic z toho za svého prvního pobytu neviděla. Paní Rolandová se mne zeptala, proč odmítám a proč jsem tak rozrušená; řekla jsem jí to upřímně. „Tak se tedy rozejdeme, a rozejdeme se navždy,“ řekla a zaplakala.

„Ne, to tedy ne,“ odpověděla jsem, „já jsem šla za tebou; teď musíš přijet ty ke mně do Tours a Roland se musí usadit v Paříži. – Nikdy k tomu nesvolí. – Uvidíme; nech mne využít těch čtrnácti dní, které mi zbývají; naučí tě mne poznat.“ Rolandova naprostá důvěra mne zasvětila do jeho postavení a poskytla mi prostředky, jak dosáhnout svého cíle. Jeho zájmy totiž vyžadovaly, aby byl v Paříži. Tím, že jsem mu své postřehy předkládala v nejrůznějších podobách, které ho mohly přesvědčit, podařilo se mi ho zviklat a přimět ho aspoň k cestě; víc jsem zatím nechtěla; ale jeden na pohled velmi lichotivý projev jeho úcty a vážnosti mne málem připravil o plody všeho mého úsilí. Právě dokončil heslo Kožešnictví pro Encyklopedii.[30]

Prosil mne, abych ten rukopis přečetla a své poznámky napsala na okraj, zatímco se na krátko zdrží v Lyonu. „Jsme ztraceny,“ řekla mi přítelkyně, „ten rukopis znám nazpaměť. Tvé poznámky, byť odůvodněné, byť zmírněné, Rolanda nenávratně podráždí. – Nuže, žádné dělat nebudu. – Mlčení by bylo stejně nebezpečné; můj muž by ho přičetl neschopnosti, a takové mínění by zmařilo naše plány.“ Vložila jsem tedy do svých poznámek všechnu možnou opatrnost a přečetla jsem je přítelkyni; schválila je, ale já

30. Perroud: Heslo Pelleteries (Kožešnictví) zabírá 267 stran a 66 stran dodatku ve III. svazku Slovníku manufaktur; Roland tu práci dokončil v říjnu 1790. – Dictionnaire des manufactures, arts et métiers byl Rolandův díl Panckouckovy Encyclopédie méthodique; paní Rolandová mu k němu pořizovala výpisky, a to je ona „práce“, která ji otravovala.

jsem se přesto tolik bála předat je Rolandovi, že jsem nechtěla čekat na jeho návrat a na dobu, kdy jsme se měly vrátit spolu; odjela jsem sama, velmi znepokojena, co se stane s citem, který mi byl tak drahý.

Zase v Paříži (prosinec 1791 – březen 1792)

Po důvěrnosti, jaká mezi námi panovala, mne překvapila strojenost a chlad, které jsem, jak se mi zdálo, pozorovala v dopisech paní Rolandové. Našla jsem v nich duchaplnost. Duchaplnost – vůči někomu, koho prý milujeme, nad jehož odjezdem jsme plakaly, s kým toužíme se shledat, kdo se chystá všechno podniknout pro naše štěstí! Dostavily se opožděné úvahy; litovala jsem, že ji lákám k sobě; hledala jsem nějakou přijatelnou překážku, když mi oznámila svůj odjezd z Lyonu.[31] Melancholický tón jejího dopisu mne dojal a přiměl mne k myšlence, že ji posuzuji špatně; psala mi, že její muž se velmi urazil tím, co nazýval mými kritikami (hesla Kožešnictví, které právě dokončil pro Encyklopedii); že má přítomnost jistě rozptýlí tento lehký mráček; že nicméně počítá s tím, že jim v témže hotelu zamluvím malý byt, najdu penzionát pro její dceru a dám jim připravit večeři.

Po celou dobu jejich cesty jsem byla ustavičně rozrušená; hned jsem počítala den a hodinu, kdy ji přivinu k srdci, hned jsem si přála, aby je zadržela nějaká nepředvídaná událost a navždy nás rozdělila; ohlašovala mi snad předtucha, že si přivodím nová trápení a že je vystavím vražednému ostří, jemuž by ve svém ústraní snad byli unikli?

Z kanceláře dostavníků dostávám lístek, v němž mne prosí, abych při jejich příjezdu nechodila, protože její muž a dcera potřebují klid. Tato rána mne zdrtila. Už několik dní jsem se nezabývala ničím jiným než jimi, a ne mne si přejí obejmout jako první! Jsem navíc, odstrkují mne! Hrdost mi radila počkat, až přijdou oni ke mně; cit zvítězil. Jdu za nimi.

Roland seděl v koutě u krbu a četl; oslovím ho s důvěrností, jaká mezi námi byla obvyklá; odpoví mi jako člověk, který si sotva vzpomíná na známost, v níž nemá chuť pokračovat, a vrátí se ke své knize. Zaraženě přistoupím k přítelkyni a obejmu ji, aniž se odvážím promluvit; oči měla zarudlé, hlas se jí chvěl; pevně mi stiskne ruku a zhluboka vzdychne.

31. Perroud: Rolandovi přijeli do Paříže 15. prosince 1791.

Zmítána mezi dojmem, jaký na mne činila, a rozhořčením, zůstala jsem několik okamžiků na rozpacích, co mám dělat; ale protože urážka trvala, odešla jsem a pod vlivem toho hnutí mysli jsem poslala komornou s tímto dopisem Rolandovi:

> *„Pane, když mne společný přítel přivedl do vašeho domu, domníval se, že si zasloužím sdílet cit, který vás spojoval. Stačilo několik návštěv, aby ve vás vzbudily přání poznat mne blíže. Naléháte, abych vás doprovodila; přijímám. Vzniká důvěra; následují opakované naléhavé prosby, abych strávila život u vás; dokonce mne prosíte, abych pokračovala v práci, na niž zdraví mé přítelkyně nestačí; odjíždím zahrnuta projevy úcty a přátelství. Jaké muselo být mé překvapení, když se mi při návštěvě u vás nedostalo ani prosté pozornosti, kterou předepisuje slušnost! Nikdy jsem nezapomněla na úctu, kterou jsem povinna vašemu věku, vašim ctnostem, vašemu nadání; ale nemohu zapomenout ani na to, co dlužím sama sobě, a musím si to připomenout, abych se omezila na ujištění, že se podruhé nevystavím přijetí, pro něž se nijak necítím stvořena, atd.“*

Když Élisabeth odešla, ulevilo se mi. Uložila jsem jí, aby pozorně sledovala, co se bude dít; když vešla, přítelkyně vzala dopis v domnění, že je pro ni; hned po prvním slově poznala omyl a podala ho manželovi, tak rozrušená, že má komorná se v obavě ze scény rychle vzdálila. Přes umírněnost, kterou jsem do dopisu vložila, trápila jsem se, jaké následky ten krok může mít. Pomyšlení, že už přítelkyni neuvidím, mne uvrhlo do hlubokého žalu. Sama, bez světla, s hlavou opřenou o krb, jsem se oddávala tisícerým dohadům. Někdo zvoní, otvírám; zahlédnu muže zahaleného v plášti; prudce ho odhodí, zatímco já váhám, mám-li ho pustit dál. Byl to… sám Roland. Při pohledu na něho jsem strnula. Podal mi ruku a řekl hlasem plným nejživějšího citu: „Přicházím napravit své chyby; věřte, že nevycházejí ze srdce. Trochu jste mne pokořila; o to víc si vás vážím; mám rád, když člověk ví, kde je jeho místo; tato lekce nepřijde nazmar.“ Ocenila jsem jednání, které ho muselo stát nesmírně mnoho. Od rána jsem tolik [slovo vynecháno], cítila jsem tak velkou potřebu to vyslovit, a tento výlev byl pro něho tak lichotivý, že jsem se nesnažila se krotit.

Jakmile odešel, letěla jsem k přítelkyni. „Tys mne vyděsila,“ řekla mi, „ještě teď se mi zdá, že sním, když tě vidím. V tvém dopise, který mi byl ukázán, jsem četla rozsudek věčného odloučení. Představ si tedy můj údiv, když mi manžel po vážném rozmýšlení řekl: ‚Udělala dobře, jdu jí donést odpověď.‘“ Od té chvíle, zbavena vší zdrženlivosti, jsem si Rolanda upřímně oblíbila, a abych přítelkyni dopřála volnost a klid, které potřebovala, nabídla jsem jejímu muži, aby chodil pracovat ke mně, a že převezmu to, co dosud dělala ona. Šlo jen o rešerše a výpisky, které ji velice nudily; její talent se potřeboval uplatnit na méně suchých předmětech a otevřít si skvělejší dráhu.

Svolil. Rozhodlo o tom špatné zdraví jeho ženy, jediná pohodlná místnost a nutnost práci urychlit. Přicházel v osm; ve dvě jsme šli za mou přítelkyní; večer jsem zůstávala sama s ní, kromě dnů, kdy jsme chtě nechtě musely doprovázet Rolanda k jakobínům.[32]

Šťastné časy, proč jsem nemohla prodloužit vaše trvání! Můj duch byl spokojen, mé srdce naplněno, blízká budoucnost jako by měla splnit všechna má přání; toto pomíjivé štěstí mi mělo, běda, učinit o to krutějšími strasti, které mne čekaly.

Ukončení Ústavodárného shromáždění a ustavení nového zákonodárného sboru způsobily velkou změnu v postavení většiny těch, kdo se tři měsíce předtím scházeli u Rolanda a jeho ženy. Pétion, jeden z nejpilnějších, byl starostou;[33] Roland ho navštívil, on mu návštěvu neoplatil; má přítelkyně usoudila, že přesto dluží návštěvu ženě, od níž ji dělila jen vzdálenost jejich bydlišť (sic). Jaké tedy bylo její překvapení, když ji paní Pétion po chladném přijetí doprovodila jen ke dveřím salonu a nechala ji projít samotnou pokoji, které mu předcházejí! Vrátila se hluboce zraněna; vědomí vlastní převahy jí dovolovalo hledět na tak neobyčejnou změnu chování

32. Perroud: Bosc, jeden z nejčinnějších členů klubu (už 31. srpna 1791 ho vidíme v korespondenčním výboru), dal Rolanda přijmout do Společnosti hned po jeho návratu do Paříže. 15. února 1792 je Roland s Boscem a Lanthenasem v korespondenčním výboru a koncem února a začátkem března jsou Roland i Bosc mezi tajemníky klubu. Rolandovi chodili k jakobínům pilně už za svého pobytu v Paříži od února do září 1791.

33. Jérôme Pétion de Villeneuve, poslanec Ústavodárného shromáždění, byl v listopadu 1791 zvolen pařížským starostou; později poslanec Konventu, po 2. červnu 1793 uprchl a v červnu 1794 spáchal spolu s Buzotem sebevraždu nedaleko Saint-Émilionu.

jen s rozhořčením. Co měla její zásluha a zásluha jejího manžela společného s titulem, s prostornějším bytem, s vnějším leskem bohatství?… Příslušelo republikánům takto soudit lidi?… Všichni, kdo byli v úřadě, však následovali tento příklad. Roland, příliš hrdý, než aby ho to nepopudilo, neustále mluvil o návratu na La Platière; má přítelkyně mne zapřísahala, abych ho od toho úmyslu, který by byl jejím neštěstím, odvrátila; hledala jsem tedy prostředky, jak toho dosáhnout, a nenašla jsem lepší než přimět Panckouckea,[34] aby k encyklopedickým pracím přidal nějaký další obor, který by Rolanda donutil usadit se v Paříži. S velkou ochotou vyšel mým záměrům vstříc, podařilo se mu Rolanda přesvědčit, a v obavě, aby nové úvahy nepřekazily naše opatření, pospíšila jsem si najmout jim byt v rue de la Harpe.[35]

Jmenování ministrem (březen 1792)

Přestože se zdálo, že má přítelkyně s radostí sleduje přípravy k nastěhování, její zdraví den ze dne chřadlo: stravovala ji tajná trápení, pro něž si přála skoncovat se svou existencí; neměla nikoho kromě mne, komu by otevřela duši; jen mně svěřovala tu únavu životem, která mi rvala srdce. Marně jsem vyčerpávala prostředky, jež mi vnukalo nejněžnější přátelství; nebyly dost mocné, aby ji vytrhly ze stavu, který zhoršovalo několik příčin. Abych ji oživila, bylo třeba najít něco, co by odvrátilo proud jejích melancholických myšlenek, zaměstnalo její schopnosti a dalo přírodě spasitelný otřes; já jsem to vyvolat nemohla; nabídly to okolnosti. Lanthenas, přítel věrný a stálý, který jim zůstával oddán, byl zároveň úzce spjat s Pétionem, Brissotem, Buzotem, Louvetem a s vůdci Gironde i Hory, kteří se ještě nerozdělili. Jeho nezištnost a horlivost pro svobodu mu dávaly větší vliv, než

34. Charles-Joseph Panckoucke (1736–1798), pařížský nakladatel, vydavatel Encyclopédie méthodique, pro niž Roland psal Slovník manufaktur, a listu Moniteur.

35. Perroud: Roland měl řídit vydávání Žurnálu užitečných umění (Journal des Arts utiles); paní Rolandová psala 23. března 1792 Champagneuxovi, že Roland „měl v tisku Žurnál umění, jemuž se chtěl věnovat výhradně“, a při výslechu uvedla, že se Roland vrátil do Paříže, aby uplatnil nárok na přiměřenější penzi a pokračoval v literárních pracích, které započal. Byt v rue de la Harpe č. 51 ve druhém patře byl najat smlouvou z 10. března 1792.

by se dalo čekat od jeho osobních schopností.[36] Královo odmítnutí schválit dekret proti emigrantům a nepřísežným kněžím[37] popudilo jakobíny. „Chtějí navrhnout," řekl mi, „odvolání všech ministrů a nabídnout ministry podle svého výběru; to se nedá odmítnout. Proč se Roland izoloval? Byl by mezi kandidáty. Usilovně se za něho přimlouvám; každý uznává jeho vědomosti a poctivost, ale strohost jeho povahy budí obavy." Dovolila jsem si Lanthenasovi namítnout, že podle mne naši přátelé nejsou způsobilí vést ministerstvo v tak bouřlivých časech; že by je to vystavilo nevyhnutelnému nebezpečí bez užitku pro obecné blaho; že protože žili vždycky na venkově, v ústraní pracovny, zaujati pracemi úplně jiného druhu, neznají ani lidi, ani dvůr a padnou do všech nástrah, které jim kdo bude chtít nastražit. Po mnoha námitkách se zdálo, že uznal zřejmost mých důvodů; o svém úsilí už se mnou nemluvil a já jsem se dobře střežila hovořit o tom s Rolandem. Sotva uplynulo osm dní, když mne Roland, protože má přítelkyně musela přijmout jistou osobu, kterou její muž nechtěl vidět, požádal, zda by mohl strávit večer u mne. Hovoříme o událostech, které se chystají; snažíme se uhodnout, koho králi navrhnou: „Mne aspoň," povídá se smíchem, „má bezvýznamnost ušetří obav, a v tomto případě jí žehnám." – Odchází v devět; v jedenáct slyším zvonek, hlas sluhy mne poleká. Myslím, že je přítelkyni hůř; otvírám a roztřesenýma rukama rozpečeťuji lístek, který mi posílá a jehož obsah zní: „Právě od nás odchází Dumouriez: přišel nám oznámit, že král jmenoval mého muže ministrem vnitra a že zítra převezme portefeuille z rukou Gohiera.[38] Roland si vyžádal čas do deseti hodin, aby dal odpověď; tu určíš ty. Přijď co nejdřív." Tato zpráva mne uvrhla do nejhlubšího smutku: znala jsem své přátele příliš dobře, než abych si dovolila

36. Perroud: Je vidět, že paní Grandchamp Lanthenase dobře znala; to odpovídá tomu, co paní Rolandová v říjnu 1793 psala Mentellovi o jeho „průměrnosti": „Paní G. by vám to mohla říci…" V Pamětech se paní Rolandová zmiňuje o příteli, který byl při prvních nabídkách ministerstva prostředníkem mezi výborem z náměstí Vendôme a Rolandem, ale nejmenuje ho a jinde říká, že ho nezná; jméno nám dává teprve paní Grandchamp. – François-Xavier Lanthenas (1754–1799), lékař, dlouholetý přítel Rolandových, později poslanec Konventu, se s nimi v roce 1793 rozešel.

37. Perroud: Dekret z 29. listopadu 1791. – Ludvík XVI. vetoval v listopadu a prosinci 1791 jak dekret proti emigrantům, tak dekret proti kněžím, kteří odmítli přísahu na občanskou ústavu duchovenstva.

38. Perroud: Sic; paní Grandchamp chtěla napsat Cahier (de Gerville). – Bon-Claude Cahier de Gerville byl ministrem vnitra od listopadu 1791 do března 1792; Charles-François Dumouriez, od 15. března 1792 ministr zahraničí, Rolandovo jmenování zprostředkoval. Perroud dodává, že toto líčení až na drobné odchylky doplňuje a upřesňuje vyprávění Pamětí.

radit jim, aby odmítli. Zdálo se mi, že paní Rolandová tajně živí ctižádost, která přispívala k malátnosti, jež ji den ze dne stravovala; povýšení lidí, kteří se jejímu muži nevyrovnali, bezvýznamnost, do níž byla sama odsunuta a kterou nemohla odpustit těm, jejichž pero i jednání v předchozím roce řídila, to vše ji muselo přimět, aby se ochotně chopila příležitosti vystoupit na jeviště, kde by mohla rozvinout všechny své talenty a znovu nabýt své vlády. Naděje, že přispěje k obecnému blahu, se s těmito osobními, a snad bezděčnými ohledy nepochybně spojovala. Roland, bojácnější, zvažoval výhody i nevýhody místa, které neznal a v němž by byl nějaký čas nucen ponechat si přednosty oddané dvoru, ochotné svést ho z cesty nebo vytknout mu sebemenší omyl.

Množství úvah, které ta okolnost přinášela, jim způsobilo noc stejně neklidnou jako mně; jakmile se rozednilo, letěla jsem k nim; byli ještě v posteli, vrhám se k nim v slzách a nedovedu než opakovat: „Ztrácím vás, ztrácím vás navždy; odpusťte, že mne ta myšlenka činí necitelnou k poctám, které vás čekají. – Ne, přítelkyně, ne," zvolal Roland a stiskl mi ruku, „jste nám příliš potřebná, i když pomineme přátelství; počítáme s vámi; jsem rozhodnut přijmout jen pod podmínkou, že slíbíte sdílet náš osud a neopustit nás; už jsem vám určil úkoly: znáte od dětství ducha dvora a těch, kdo ho řídí; vy je budete přijímat, vy nám budete otevírat oči, pokud jde o klamná zdání, jež bychom sami nemuseli prohlédnout; změť úředních záležitostí nám toto studium nedovolí: svěřuji vám je a prosím vás, abyste k tomu připojila výtahy ze všech novinových článků, které se mne budou týkat; každý den je po probuzení prozkoumám." – Tu prosbu jsem nečekala; nevěděla jsem, co odpovědět. Oba mi živě vyčítali mé váhání; bylo odůvodněné; ale laskavé naléhání muže, kterého jsem měla ráda, naléhání přítelkyně, zmatek mých myšlenek, blížící se hodina, rozpaky, do nichž je toto nečekané jmenování uvrhlo, to vše se spojilo, aby ze mne vyrvalo souhlas, který mne přišel draho.

(23. března)[39] Bydleli ještě v zařízeném hotelu, ve svém malém bytě,[40] bez svých věcí, bez peněz, a má přítelkyně se pro krajní slabost sotva držela na nohou. Zatímco jsem s nimi probírala, co všechno podniknu, přišla deputace trhovkyň,[41] a oni mne poprosili, abych ji přijala; pokládaly mne za ministrovu ženu, ujistila jsem je, že ministr vyšel, a musela jsem se podrobit poklonám, objímání a hlučné radosti, s níž ty ženy dávaly najevo potěšení, že mají lidového ministra. Jako by se moji přátelé této scéně vyhýbali v předtuše, že tytéž výkřiky budou provázet jejich tragický konec. Jakmile jsem jmenování oznámila, otevřely se všechny měšce a kdo směl posloužit, pokládal to za dobrodiní. Byla jsem zavalena nabídkami a ujišťováním o oddanosti novému ministrovi; vychvalovaly se jeho vědomosti, [slovo vynecháno] jeho ženy; nikdo nechápal, že vír záležitostí mohl dát zapomenout na dva manžele, na nichž mohl spočívat osud Francie; přání lidu prý předešla moudrou volbu Jeho Veličenstva; prosili mne, abych je tlumočila, než je přijdou vyslovit osobně; i domácí, která měřila svou úctu podle výše nájemného a od Rolandova návratu jí projevovala velmi málo, div nepadla z výšky, když se dozvěděla o povýšení mého přítele. Přišla se mne celá roztřesená zeptat, zda chci mít k dispozici celý dům. Řekla jsem jí, ať připraví první patro pro návrat ministra, který odešel složit přísahu. Rozličné starosti, jež si okolnost vyžádala, mne zavedly dál, než jsem myslela; vrátila jsem se až v sedm večer, úplně vyčerpaná. Když jsem vstoupila do salonu, myslela jsem, že sním. Má přítelkyně, ráno umírající, znovu nabyla svěžesti a půvabu; obklopoval ji početný kruh, který ji zahrnoval chválou; Roland sdílel pocty a zdál se spokojen. Klesla jsem do křesla v koutě u krbu a pozorně si prohlížela nové postavy, které jsem před sebou měla; všichni ministři, státní hodnostáři a přední poslanci naplňovali místnost.

39. Perroud: Zdá se, že je třeba číst 24. března. Podle Pamětí přišli Brissot a Dumouriez oznámit Rolandovi definitivní souhlas krále v pátek 23. března v jedenáct hodin večer a nazítří šel nový ministr skládat přísahu; všechny příhody, o nichž vypráví paní Grandchamp, tedy nutně spadají na 24. březen. Z 24. března je ostatně i královský dopis, jímž oznámil svou volbu Shromáždění.

40. Perroud dovozuje, že Rolandovi bydleli od února do září 1791 v prvním patře hotelu Britannique v rue Guénégaud (patrně dnešní č. 12), od prosince 1791 do března 1792 v témže domě ve třetím patře a po Rolandově jmenování se na několik dní vrátili do prvního, než se mohli nastěhovat do ministerského paláce. V prvním patře se tedy konaly i proslulé politické schůzky roku 1791.

41. „Députation des Marchés“ – ženy z pařížských tržnic (dames de la Halle), které podle starého obyčeje chodily blahopřát novým hodnostářům a za revoluce patřily k hlučným stoupenkyním „vlasteneckých“ ministrů.

Dva lokajové stojící za dveřmi otvírali jedno nebo obě křídla podle hodnosti příchozího, který jim etiketu sám určoval. Ptala jsem se sama sebe, zda to všechno myslí vážně; ještě včera pokoj a kabinet v posledním patře, prostý sluha z venkova, naprostá opuštěnost; muž znepokojený o své živobytí, žena toužící svůj život ukončit; převrat jediného dne omlouval mé pochybnosti a mé překvapení. Naštěstí jsem se mohla oddat úvahám, které se na mne hrnuly, a pozorováním, jež mi ten obraz nabízel. Odešla jsem hluboce zarmoucena a rozhodnuta nedodržet neuvážený slib, který jsem dala, přestože byl veřejně oznámen. . . . . .[42]

Protože předchozí ministr v paláci nebydlel, bylo třeba úprav, a Roland se tam mohl usadit teprve čtrnáct dní po svém jmenování. Tehdy jsem je přestala navštěvovat u nich doma…

Naše důvěrnost byla tak známá a oni tak nadšeně mluvili o mé oddanosti a o své vděčnosti, že paní Rolandová ještě nějaký čas chodívala každý druhý den na čtvrt hodiny ke mně; jistá okolnost ji přiměla tyto návštěvy zanechat, ale jiné styky mne udržovaly v obraze o tom, co se dělo na ministerstvu. Roland… [několik slov vynecháno] různých odvětví správy, než ve svých úřadech provede změny, které zamýšlel, a povolá do nich ty, které si už vyhlédl. Protože odklad, s nímž král otálel se schválením dekretu proti emigrantům a nepřísežným kněžím, vypadal jako odmítnutí, bylo rozhodnuto poslat mu dopis, který tehdy vzbudil tolik hluku.[43] Paní Rolandová očekávala čestné a dočasné propuštění, neboť tento okázalý odchod proti vůli Shromáždění, které mělo ministry svého výběru podporovat, věstil brzký návrat s pevněji zajištěnou mocí. Zpráva o jejich nemilosti znovu probudila city, které jsem nedokázala uhasit. Okamžitě jsem jim napsala a hned nazítří, 15. června, jsem se odebrala do rue de la Harpe, do bytu, který jsem s takovým potěšením zařídila podle vkusu své přítelkyně. Roland mi otevřeně vyložil příčiny své demise, co si myslí o jednání dvora a jaké

42. Perroud: Řádky teček jsou v rukopise a dostatečně ukazují, že tyto Vzpomínky jsou, jak říká sama paní Grandchamp na začátku, jen výtahem z obsáhlejšího rukopisu.

43. Rolandův dopis Ludvíkovi XVI. z 10. června 1792, jejž koncipovala paní Rolandová, vyzýval krále, aby schválil dekrety proti nepřísežným kněžím a o zřízení tábora federovaných gardistů u Paříže. Král 13. června Rolanda, Clavièra a Servana propustil; Roland pak dopis přečetl ve Shromáždění, které nařídilo jeho tisk a rozeslání do departementů. – Na předchozím místě podle Perrouda chybí v rukopise několik slov.

následky z něho předvídá… Bylo to naposledy, co jsem ho viděla: odešla jsem příliš raněná, než abych mu obětovala to, co bych musela vytrpět.

VIII. Vzpomínky Sophie Grandchamp – dokončení (1792–1793)

[Pokračování Vzpomínek Sophie Grandchamp, přítelkyně paní Rolandové, sepsaných podle Perrouda roku 1806, třináct let po událostech. Vypravěčka se vrací k době Rolandova prvního ministerstva a dovádí vyprávění až k cestě paní Rolandové na popraviště a ke smrti jejího muže.]

Lanthenas a ministerstvo

Lanthenas, jemuž vděčili za své postavení, odešel s nimi i tam.[1] Byl příliš omezený, než aby dohlédl důsledků svých demokratických zásad a prohlédl tajné úmysly těch, kdo se k nim okázale hlásili; vždy se přimykal ke straně, která je hájila nejrozhodněji. Prostota jeho mravů, jeho vzácná nezištnost a moc starého přátelství strhávaly Rolanda. Roland, třebaže nebyl tak zaníceným stoupencem lidu, si přál republiku, a všichni tři se shodovali v lítosti, že královská moc nebyla zrušena už při první ústavě. Většina vlastenců, kteří k nim chodili, sdílela jejich názory a směle prohlašovala, že tento jediný čin by Francouze obrodil; to byl námět každodenních rozprav. Přihlížela jsem těm debatám se zájmem; přesto se mi zdálo, že skrze ten krásný zápal rozeznávám, jak málokdo by jej projevoval, kdyby jeho jedinou odměnou mělo být obecné blaho. Strohý oděv, přijatý jako livrej strany, mi u lidí opravdu zamilovaných do svobody připadal jako malicherná okázalost; ostatně směšně kontrastoval s lehkovážným tónem a s mravy, jež stavěli na odiv. Ptávala jsem se Rolanda, jaké dobro lze očekávat od lidí, kteří nectí ani nejposvátnější pouta společnosti; příklady jsem brala z

1. Perroud: tj. na ministerstvo, kde ho Roland učinil přednostou třetího oddělení. François-Xavier Lanthenas (1754–1799), lékař, byl od sedmdesátých let důvěrným přítelem Rolandových, žil s nimi (Perroud ho jinde nazývá „famulem“ Rolandových); později byl poslancem Konventu. Perroud upozorňuje, že vyprávění paní Grandchamp postupuje poněkud přerývaně – po zmínce o své návštěvě u Rolandových po jejich odchodu z ministerstva se k tomuto období vrací – a že názory, které zde (roku 1806) vyslovuje, jsou spíše royalistické než girondistické; roku 1793 tomu tak nebylo a její společnost byla skutečně společností Rolandových, jak dosvědčuje i dopis Lanthenase z jara 1790, kde se mezi hosty jednoho „kongresu“ vedle Creuzé-Latouche, Garrana de Coulon, Brissota a Bosca uvádí i „paní G.“

těch, jichž si vážil a které často přijímal: P., L., R., B., R., G., P., R., R., M. atd.[2]

Viděla jsem, jak duch frakce svádí z cesty i nejpoctivější duše: jen když se mu slouží, všechno ostatní se odpouští, shovívavost nezná mezí. „Pomohou svrhnout despotismus," odpovídali mi přátelé, „jejich soukromé jednání nijak neubírá pravdám, které šíří." A přece to bylo právě toto soukromé jednání, co šířilo zkaženost a zmařilo naše naděje. Nikdy nebyla touha po rozkoši, po hodech, po ženách a po hře vášnivější než v době, kdy nás chtěli zdokonalit. Z místa, kde se vážily osudy říše, se spěchalo do náruče rozkoše a prostopášnosti. Několik nabubřelých frází o svobodě a o svrchovanosti lidu stačilo, aby posvětilo, nebo aspoň omluvilo i to nejnepořádnější chování; právě ono přivodilo pohrdání svazky, jež zajišťují štěstí rodin, a ze zákona, který mohla moudrost učinit prospěšným, udělalo zákon, jehož zákonem posvěcená bezuzdnost udiví potomstvo.[3] Ženy, polichocené, že jsou připuštěny do tohoto politického spolku, se domnívaly, že nesmějí nic odepřít těm, kdo se ucházeli o jejich podporu; jejich vlastenectví zakrývalo jejich poklesky, ba často je svedlo tak daleko, že se okázale oddávaly nevázanosti, z níž si nejedna dělala triumf. Ale vracím se ke svému předmětu.

Čtrnáct dní, které uplynuly mezi Rolandovým jmenováním a jeho nastoupením do úřadu,[4] vyplnila jeho žena tím, že v ní uzrával plán, který později posloužil za záminku k jejich zkáze. Lanthenas, jenž v povýšení svého přítele viděl prostředek, jak chránit a rozšiřovat lidové spolky, jimž byl cele oddán,[5] získal paní Rolandovou pro myšlenku zřídit úřad pro všeobecnou korespondenci s nimi, který by jim bezplatně zasílal spisy pokládané za vhodné k usměrňování jejich smýšlení a platil řečníky, kteří by je v něm upevňovali. Když byl plán hotov, bylo třeba prosadit ho ve Shromáždění a získat peníze, které vyžadoval. Má přítelkyně věřila, že toho dosáhne,

2. Perroud: Všechna jména skrytá za těmito iniciálami nedokážu určit, ale některá lze snadno rozpoznat: Pétion, Louvet, Rebecqui, Barbaroux, Gorsas, Manuel.

3. Míněn zřejmě zákon o rozvodu z 20. září 1792, který rozvod velmi usnadnil.

4. Roland byl jmenován ministrem vnitra 23. března 1792 v tzv. vlasteneckém (girondistickém) ministerstvu, které Ludvík XVI. jmenoval pod tlakem Brissotových přátel v Zákonodárném shromáždění; to je patrně ona „poslední revoluce", o níž je řeč dále.

5. Perroud: Lidové spolky byly Lanthenasovou oblíbenou myšlenkou, kterou často rozvíjel ve svých spisech. Šlo o organizaci velmi odlišnou od Společností přátel ústavy, jež brzy splynuly s velkou jakobínskou sítí. Jen v Lyonu založil Lanthenas třicet jeden lidový spolek.

bude-li dvakrát týdně[6] scházet u sebe členy, kteří právě provedli poslední revoluci. Promluvila o tom s manželem, ale ten projekt vášnivě odmítl, ačkoli mu byl předkládán jako opatření nezbytné k podpoře úsilí vlastenců i jeho vlastního. „Nechci jinou oporu," řekl jí, „než svou poctivost a svůj zápal. Jako soukromník jsem mohl sdělovat své názory těm, kdo vládnou; jako ministra by mě takové schůzky vystavily podezření z pletich; už sama síla jejich vlivu mi ukazuje, jak nebezpečný je to prostředek. Veřejné mínění si musí získat mé poctivé a přímé jednání." Jeho pevnost a krátká doba, kterou v ministerstvu zůstal, prozatím zabránily tomu, aby věc pokročila dál.

Protože se lidé tolik snažili krále ponížit a vylíčit ho jako neschopného panovníka, udělal na Rolanda, když se poprvé zúčastnil zasedání Rady, dojem, jaký by bez předpojatosti, s níž tam přišel, snad nepocítil. Jeho žena ho netrpělivě očekávala: „Nuže, jak jste toho člověka shledal?" – „Vzdělanějšího, než se myslí; a pod tím zdáním dobráckosti ho pokládám za prohnaného a schopného nás přelstít, nebudeme-li se mít na pozoru." Od té chvíle choval ministr ke králi takovou míru zájmu, jaká se dala smířit s jeho politickými názory, a mohla bych tvrdit, že to byl on, kdo nadiktoval dopis, jenž mu vynesl propuštění.[7]

Roztržka, která se tehdy začínala projevovat mezi Girondou a Horou, ještě utužila pouta, jež poutala mé přátele k prvním. Ačkoli den 20. června[8] neměl úspěch, jaký od něho očekávali ti, kdo ho vyvolali, paní Rolandová ho přece jen považovala za událost, která uspíší návrat jejího muže do ministerstva, a 10. srpen[9] dal jejím dohadům za pravdu. Tehdy se jí podařilo zří-

6. Perroud: V pondělí a v pátek (dopis Boscovi z 15. dubna 1792); v jiném dopise z téže doby píše o pondělí a čtvrtku. Odtud pocházejí ony obědy, na které tolik útočili jakobíni a jichž později litoval i Champagneux, ačkoli v domě býval jako doma.

7. Rolandův dopis králi z 10. června 1792, v němž ministr Ludvíka XVI. vyzýval, aby sankcionoval dekrety o nepřísežných kněžích a o táboře federátů u Paříže; 13. června byl Roland propuštěn. Perroud: Zde je paní Grandchamp v naprostém rozporu s paní Rolandovou, která v Pamětech uvádí, že dopis napsala ona sama.

8. 20. června 1792 vnikl ozbrojený lid z předměstí do Tuilerijského paláce a nutil krále, aby odvolal své veto a povolal zpět propuštěné vlastenecké ministry; král ustoupil jen natolik, že si nasadil rudou čapku a připil na zdraví národa.

9. Po povstání 10. srpna 1792 a pádu monarchie jmenovalo Zákonodárné shromáždění Rolanda znovu ministrem vnitra.

dit úřad, jejž řídil Lanthenas.[10] Pomíjím četné podrobnosti, které podle mého soudu, přes jejich důležitost, nepatří na toto místo, a přecházím ke smrti Ludvíka XVI. Ministr a jeho žena chtěli jen sesazení. Roland dokonce ohlásil, že ve svých kancelářích neponechá ty, kdo by se podepsali do listin vyložených na několika místech.

Lanthenas, zvolený do Konventu, hlasoval pro smrt, protože věřil, že na ní závisí spása státu;[11] vzápětí dostal příkaz opustit ministerský palác; tato okázalá roztržka zranila stejně politiku jako přátelství trvající patnáct let. Girondisté ho měli rádi a část Hory si ho vážila; roztržka jedny ochladila a druhým poskytla nové zbraně. Proti paní Rolandové byly veřejně vylepovány plakáty. Její nepřátelé využili tajných trápení, která ministra hlodala, aby ho zastrašili; poté co odvážně prohlásil, že navzdory nebezpečím, jež ho obklopují, zůstává na svém místě, všichni se s velkým údivem dozvěděli, že o dva dny později poslal svou demisi a vyúčtování.[12] Ačkoli jsem se s nimi, jak jsem už řekla, nestýkala, nemohl mi být lhostejný osud muže, jehož jsem si velmi vážila, a ženy, kterou jsem něžně milovala.

Zřízení mimořádného tribunálu a Výboru pro veřejné blaho,[13] požadavek dvaadvaceti hlav vznesený Pachem a způsob, jakým skončil směšný soud s

10. Perroud: To není zcela přesné; podle Národního almanachu na rok 1793 byl „korespondencí týkající se utváření a šíření veřejného ducha“ zvlášť pověřen A.-F. Le Tellier. Je však pravděpodobné, že Lanthenas měl nad touto službou vrchní dohled přinejmenším do listopadu 1792, kdy se s Rolandovými rozešel. Jde o tzv. Úřad pro veřejného ducha (Bureau d’esprit public), který jakobíni Rolandovi neustále vyčítali jako nástroj propagandy.

11. Perroud: Lanthenase nelze počítat mezi „královrahy“. Hlasoval pro smrt s odkladem – vězení až do míru, vyhnanství, nebude-li naše území napadeno, a pak zrušení trestu smrti, s výjimkou Ludvíka, bude-li území napadeno. V posledním hlasování však hlasoval pro okamžitou popravu. I kdyby tento rozpor sám nestačil vysvětlit roztržku mezi Lanthenasem a Rolandovými (sahala do listopadu a měla obecnější příčiny), je zajímavé, jaké smýšlení o procesu s Ludvíkem XVI. paní Grandchamp Rolandovi připisuje; Perroud je ochoten jí věřit. Dodává, že Lanthenas ještě v březnu 1793, dva měsíce po Rolandově odchodu, bydlel v ministerstvu.

12. Roland podal demisi 22. ledna 1793, den po popravě Ludvíka XVI. Konvent jeho vyúčtování nikdy neprojednal a Roland odmítal opustit Paříž, dokud nebudou schválena – odtud „umíněnost“, o níž je řeč dále.

13. Mimořádný trestní tribunál, brzy nazývaný revoluční, byl zřízen 10. března 1793, Výbor pro veřejné blaho 6. dubna 1793.

Maratem,[14] mi dostatečně dávaly tušit, kam povede jakási umíněnost, s níž oba odmítali opustit Paříž, dokud nebudou schválena vyúčtování, která nikdo nehodlal přezkoumat. Marně jsem prosila různé vlivné členy; odpovídali mi: „Ať Roland odjede, nic se mu nestane; ale bude-li trvat na tom, že nás přinutí podepsat, budeme mu muset zavřít ústa, jemu i jeho ženě“ – proti níž byli zaujati ještě víc. Tuto výstrahu jsem jim vyřídila, ale nebyla vyslyšena z důvodů zvláštních a osobních, o nichž jsem tehdy nevěděla.[15]

Nastal 31. květen; Roland uniká, Panckoucke[16] vybízí mou přítelkyni, aby na podobný rozkaz nečekala; naléhá na ni, aby se uchýlila do Marly, odkud by ji snadno zachránil; odolala všem prosbám a s jakousi netrpělivostí čekala, až ji uvězní.

V Abbaye a v Sainte-Pélagie

Protože jsem ještě nevěděla o událostech té noci, zpráva o jejím zatčení mě zasáhla údivem a bolestí.[17] Mým prvním hnutím bylo běžet k ní; její neštěstí smazávalo její viny, ale tytéž viny ve mně budily obavu, že můj krok spíše raní její sebelásku, než potěší její srdce. Spokojila jsem se tedy tím, že jsem jí napsala tento lístek:

„Byla bych již u vás, madam, kdybych se nedomnívala, že se musím omezit na to, abych vám tu touhu projevila. Vaše odpověď určí, jak se zachovám. Počítejte se vším, co bude v mé moci; nemohla jste zapomenout, čím jsem vám bývala.“

Má služebná mi přinesla tuto odpověď: „Kdybych si vás vážila méně, stálo by mě mnoho vidět vás v této chvíli. Věřím tedy, že vám dávám nepochyb-

14. Jean-Nicolas Pache, bývalý Rolandův chráněnec a ministr války, od února 1793 pařížský starosta, přednesl 15. dubna 1793 v Konventu petici pařížských sekcí žádající vyloučení dvaadvaceti girondistických poslanců. Marata dal Konvent na návrh girondistů 13. dubna 1793 postavit před revoluční tribunál; 24. dubna byl osvobozen a triumfálně donesen zpět do Konventu.

15. Perroud: Narážka na Buzota je zřejmá. François-Nicolas-Léonard Buzot (1760–1794), poslanec za departement Eure, byl velkou láskou paní Rolandové; po 2. červnu 1793 uprchl do Calvadosu a pak na jih a v červnu 1794 se v Saint-Émilionu spolu s Pétionem zastřelil.

16. Perroud: Nebo spíše jeho společník Agasse, spolumajitel listu Moniteur. Charles-Joseph Panckoucke (1736–1798) byl přední pařížský nakladatel, vydavatel Metodické encyklopedie, pro niž Roland zpracovával svazky o manufakturách.

17. Roland unikl zatčení večer 31. května 1793 a uprchl do Rouenu; paní Rolandová byla zatčena v noci na 1. června a odvezena do vězení Abbaye.

ný důkaz svých citů, když přijímám vaši nabídku a volím si vás za strážkyni svěřeného, jež vyžaduje bezmeznou důvěru.“

Odebrala jsem se do Abbaye, kde byla držena v přísné izolaci.[18] Mé pohnutí, když jsem se blížila k vězení, nelze vylíčit; má náklonnost nabývala opět vší síly; při rachotu závor jsem málem omdlela. Vrhla jsem se jí do náruče, v slzách, se sklopenou hlavou, abych je před ní skryla; neodvažovala jsem se na ni pohlédnout. Posadila mě na židli vedle své; její hlas se mi nezdál nijak změněný; tu jsem se osmělila – a zůstala jsem jako omráčená, když jsem v jejích očích spatřila zářit jakousi radost. Jediným dojmem, který v ní má přítomnost vyvolala, byl hluboký ruměnec. Při tom pohledu mi oschly slzy, rty mi zůstaly němé, a zatímco jsem byla vydána boji, který se ve mně odehrával, měla ona dost času vyprávět mi, co se stalo, aniž jsem měla sílu ji přerušit. Právě začala psát své *Historické poznámky*.[19] Byla varována, že byl vydán rozkaz zabavit a zničit vše, co by napsala, a projev důvěry, o němž mi psala, spočíval v tom, že mi to svěří do úschovy. Nezastírala jsem si hrozící nebezpečí, do něhož jsem se vydávala a jemuž jsem vystavovala i to, co mi bylo nejdražší. Její přijetí nemohlo v mém srdci roznítit onen žár citu, který vzdoruje všem nebezpečím; přesto jsem se jí horlivě oddala a slíbila jsem, že za ní budu každý den chodit a trávit s ní část odpoledne, protože dopoledne chtěla raději pokračovat v práci. Protože jsem se obávala její neklidné činorodosti, prosila jsem ji, aby psala jen těm, kdo mají z titulu svého úřadu právo přijímat stížnosti vězňů. Kdyby byla této rady uposlechla, nenašli by její nepřátelé, jakkoli zuřiví, příležitost ukojit svou pomstu.[20]

18. Vězení Abbaye v bývalém opatství Saint-Germain-des-Prés. Perroud: To, že zákaz styku byl pro paní Grandchamp zrušen, vysvětluje její poměr s Grandprém, inspektorem věznic.

19. První část rukopisů, které paní Rolandová ve vězení napsala a které se staly jádrem jejích Pamětí; obsahují vzpomínky na obě Rolandova ministerstva, portréty současníků a vyprávění o jejím zatčení.

20. Perroud: Rozsudek z 8. listopadu 1793, který poslal paní Rolandovou na popraviště, se skutečně opíral téměř výhradně o její korespondenci s Lauze-Deperretem (Duperretem) a jeho prostřednictvím s uprchlými girondisty v Calvadosu; tato korespondence byla u Duperreta zabavena 14. července. Claude-Romain Lauze de Perret, poslanec za Bouches-du-Rhône, byl popraven s girondisty 31. října 1793.

Osud Dvaadvaceti,[21] na němž, jak se zdálo, závisel osud Francie, ji zaměstnával celou; doufala, očekávala všeobecné povstání; kolébala se představami šťastných změn, jež mělo přinést, a rozvrhovala si, jak se bude chovat, jsouc jista, že nezákonnost jejího zatčení nedovolí, aby trvalo dlouho. I já sama jsem si tím lichotila, když mi 23. června, ve chvíli, kdy jsem od ní odcházela, žalářník důvěrně sdělil, že právě přivedli Brissota[22] a že protože má jen jednu celu pro vězně v izolaci, požádal o převezení paní Rolandové. „Proboha," zvolala jsem, „ať se o té zprávě nedozví! Její naléhání, aby ho mohla vidět a mluvit s ním, by mě přivedlo do nejkrutějších rozpaků; pomyslete, že by za takovou neopatrnost odpovídal váš život." Mé obavy, které se mohou zdát stejně podivné jako můj volný styk se ženou přísně střeženou, souvisely s osobními okolnostmi, jež pomíjím. Lavacquerie[23] mlčel. Je známo, jaké lsti užil výbor, aby paní Rolandové ještě pevněji ukul okovy. Nazítří v jedenáct hodin mi oznámila své propuštění; ve dvě mi dala vědět, že je v Pélagii.[24] Tato proradnost otřásla její odvahou: nalezla jsem ji v zoufalství, které ještě vzrostlo, když se dozvěděla, že Brissot strávil noc pod touž střechou, aniž s ním mohla promluvit.

Jen s námahou se mi podařilo ji uklidnit, ale brzy energie její povahy nabyla opět vší síly a už ji neopustila. Rozkazy, které se jí týkaly, byly nanejvýš přísné; i ty však byly obejity. Pod záminkou, že ji chci izolovat, jsem jí zařídila místnost v přízemí, na konci té, která sloužila za zasedací síň. Nezastírala jsem jí, že její nové věznění může trvat až do míru, a ona mě požádala, abych jí opatřila prostředky, jak své zaměstnání zpestřit. Poctivý žalářník, který v domě dosud je, svolil navzdory výslovnému zákazu vpouštět jakýkoli hudební nástroj, abych jí dala klavír; přidala jsem knihy, a abychom rozptýlení rozmnožily, bylo ujednáno, že ji znovu přivedu ke kreslení a že s ní budu každý druhý den trávit odpoledne.

21. Dvaadvacet girondistických poslanců, jejichž vyloučení žádala Komuna a sekce; po povstání 31. května – 2. června 1793 byli (spolu s dalšími) dáni do domácího vězení nebo uprchli do departementů.

22. Jacques-Pierre Brissot, vůdčí muž Girondy, byl zatčen v Moulins, když se pokoušel uprchnout, a převezen do Paříže do Abbaye; popraven s ostatními girondisty 31. října 1793.

23. Lavacquerie, žalářník vězení Abbaye, o němž se paní Rolandová zmiňuje i ve svých Pamětech.

24. 24. června 1793 byla paní Rolandová propuštěna z Abbaye, ale sotva dojela ke svému domu, byla znovu zatčena a odvezena do vězení Sainte-Pélagie.

Rychle se jí vrátilo zdraví i svěžest, a ačkoli jsem už nepozorovala ono opojení, které mě tak zarazilo, byla klidná a nikdy neprojevila lítost, že se svým nepřátelům nevyhnula, když to bylo v její moci; tehdy mi svěřila pohnutky svého jednání, které mě překvapily stejně, jako mě zarmoutily.[25]

Paní Rolandová velmi spoléhala na povstání departementů a na shromáždění třiceti poslanců v Calvadosu;[26] to byla její jediná naděje, jediný předmět našich rozhovorů, jejích otázek, jejích přání. To stačilo, aby necítila tíhu svého neštěstí, ba aby její dny prozařovala jasná pohoda. Příchod hereček do Pélagie ještě omezil její volnost.[27] Přes den jim dali k dispozici sál, který předcházel pokoji mé přítelkyně, a protože se žalářník už neodvažoval brát ji nahoru k sobě, úplná ztráta toho mála pohybu, jaký měla dříve, jí podlomila zdraví. Její myšlenky se zachmuřily; nedokázala se rozptýlit ani kouzlem, jež jí skýtala hudba; hlučné veselí Tháliiných žaček, které myslely jen na zábavu a na to, jak svou obratností okouzlit i samotné původce svého uvěznění, četné návštěvy, jež přijímaly, hostiny, koncerty, úslužnost, kterou jim všichni prokazovali, to vše tvořilo krutý kontrast s přísností, jaká se uplatňovala vůči obětem, které každý den padaly pod čepelí katů. Musela jsem procházet středem té společnosti a přicházela jsem k přítelkyni neschopná pozvednout její naději. Jaké to prostředí k rozhovoru o útrapách vlasti, o nebezpečí těch, kdo byli jejími posledními oporami, k slzám nad smrtí přátel, k chvění nad osudem, jaký čekal ostatní! Všeobecné reptání vězňů těmto pohoršlivým výjevům přece jen učinilo konec; sál byl vyklizen, ale den, kdy jsem jí k tomu šla blahopřát, byl málem nejosudnějším ze všech.

Abychom se odškodnily za omezení, jež jsme musely snášet, přišla jsem tam časně ráno. Kolem jedenácté přistoupila vyděšená žalářnice k oknu zakrytému záclonou, a pod záminkou, že trhá nějaké květiny, nám kradmo vhodila lístek, jímž nám oznamuje, že přijíždí komise Komuny, že se usadí

25. Perroud: Opět narážka na Buzota; srov. poznámku paní Rolandové v Pamětech.
26. Uprchlí girondističtí poslanci se v červnu 1793 soustředili v Caen a podněcovali tzv. federalistické povstání departementů proti Paříži; jejich malé vojsko se rozprchlo po šarvátce u Brécourtu (u Pacy-sur-Eure) 13. července 1793.
27. Perroud: Herečky Théâtre-Français, uvězněné v Sainte-Pélagie 3. září 1793 po incidentech při představeních hry *Paméla* (François de Neufchâteau), v níž úřady spatřovaly aristokratické smýšlení.

v sále, že je objednán oběd; objeví-li, že paní Rolandová obývá tuto místnost, odkud bylo možné všechno slyšet, bude nad námi i nad ní samou okamžitě vynesen rozsudek. Představte si naši situaci: nehybné, hleděly jsme na sebe s hrůzou, neschopny vyslovit jediné slovo; ochromení dosáhlo nejvyššího stupně… Hlas těch ničemů nás vrátil k sobě. „Když už tomu nebezpečí nemůžeme zabránit," řekla jsem jí, „využijme té příležitosti; stojí nás dost draho, než abychom ji nechaly uniknout." Tiše se postavíme za dveře a zadržujeme i dech. Ti stateční vlastenci si dají přivést zloděje z Garde-meuble,[28] slibují jim Dantonovým jménem, že nebudou opuštěni, jestliže se zavážou mlčet, a ujišťují je, že budou propuštěni, jakmile věc usne. Rozpáleni vínem mluví nahlas o masakrech, které dali spáchat, i o těch, které připravují; každý vypočítává, co vydělal a co ještě doufá získat. Při zákusku sestavují seznam obětí ze Sainte-Pélagie a v jeho čele uvádějí paní Rolandovou s přívlastky, jež se pero zdráhá zapsat. Jeden z nich navrhne, aby ji předvedli; bezděčné hnutí nás vrhne jednu druhé do náruče. Pevně k sobě přivinuty čekáme na svůj ortel. Návrh byl zamítnut, všichni členové shledali takový krok pod svou důstojnost. Pak jsme už klidněji naslouchaly zlověstným plánům těch ubožáků, kteří nakládali se životy lidí tak zbabělých, že jim je ani nedokázali hájit. Svou krvežíznivou pitku protáhli do šesti hodin; umíraly jsme hladem a hrůzou. Hned po jejich odchodu nám přispěchala na pomoc ubohá Bochaud, ještě roztřesenější než my.[29]

Proces Dvaadvaceti a poslední rozhovory

Krajní rozrušení paní Rolandové, když se dozvěděla, že Dvaadvacet stojí před soudem,[30] přimělo žalářnici, aby ji o tom, co se děje, přestala zpravovat, a já jsem před ní tajila vše, o čem jsem předvídala, že by ji ještě víc

28. Z Národního skladiště nábytku (Garde-meuble) na dnešním náměstí Concorde byly ve dnech 11.–17. září 1792 ukradeny korunovační klenoty; pachatelé byli zčásti dopadeni a souzeni. Dobové pověsti krádež spojovaly s Dantonovým okolím.

29. Perroud: Paní Rolandová tuto scénu vypráví v Pamětech méně efektně; paní Grandchamp po třinácti letech dramatizuje. U paní Rolandové nenajdeme ani „zloděje z Garde-meuble", ani Dantonovo jméno, které by si vězeňkyně ze Sainte-Pélagie se svou známou nevraživostí jistě nenechala ujít, kdyby je byla slyšela. Bochaud bylo skutečné jméno žalářnice, které paní Rolandová obvykle píše Bouchaud a Bosc Bouchot.

30. Proces s jednadvaceti girondistickými poslanci před revolučním tribunálem probíhal od 24. do 30. října 1793; rozsudek smrti byl vynesen 30. října kolem půlnoci.

rozrušilo. Obávaly jsme se, aby nesáhla na svůj život; vytušila důvod mé zdrženlivosti a řekla mi, že jediný způsob, jak udržet její odvahu, je nic jí netajit o osudu přátel, ať bude jakýkoli. Znala jsem ji příliš dobře, než abych nemohla spoléhat na její slovo, a slíbila jsem jí to. Ačkoli vše nasvědčovalo tomu, že je čeká smrt, její srdce tomu odmítalo uvěřit. Čím víc se nebezpečí blížilo, tím víc doufala v chvíli odhodlání, jakou by velel i sám sobecký zájem. Přichází den rozsudku; zavazuje mě přísahou, že jí ho přijdu oznámit. Jak bolestné bylo splnit ten krutý závazek! Když byl rozsudek vynesen, ještě jsem si lichotila: cesta skýtala tisíc nečekaných možností; přátelé mohli připravit nějaké hnutí; oklamaný lid se mohl při pohledu na své obhájce náhle stát jejich osvoboditelem; stačila chvíle, popud – a jak na něj nečekat! Klamala jsem se tedy až do konce oběti; jen ten konec mě mohl přesvědčit o drzosti těch, kdo ji nařídili, o zbabělosti Konventu, který ji strpěl, o krutosti těch, kdo se na ni dívali a tleskali jí.[31]

Dovlekla jsem se k Pélagii; má tvář a celé mé vzezření mě zbavily nutnosti oznámit ten zločin. Má přítelkyně, když uslyšela můj hlas, vstala, aby mi šla vstříc; sotva na mě pohlédne, couvne a klesne na židli; smrtelná bledost jí pokryje tvář; mé slzy ji vracejí k životu; její vlastní se řinou a ulevují jí. „Pro svou vlast," řekla mi, „roním tyto slzy; mí přátelé zemřeli jako mučedníci svobody; jejich památka nežádá projevy slabosti. Teď je můj osud určen; už nejsem v nejistotě, brzy se k nim připojím a ukážu se hodnou je následovat." Pronesla ta slova s takovou vznešeností a odvahou, že mi vlila sílu splnit bolestné povinnosti, které mi k ní ještě zbývaly.

Strávily jsme večer rozhovorem o té památné události a o tom, co věstila. Když mě pokročilá hodina nutila odejít, zdálo se, že ji to poprvé hluboce dojalo: „Chvíle jsou drahé," řekla mi, „prosím vás, přijďte zítra časně ráno, hlavu budu mít klidnější a budu moci pomyslet na to, co se týká mne." [Žalářnice[32] mě upozornila, že ji samotnou hlídají její dozorci, že

31. Girondisté byli popraveni na náměstí Revoluce 31. října 1793 dopoledne; Valazé, který se po vynesení rozsudku v soudní síni probodl, byl na popraviště dovezen mrtvý.

32. Perroud: Celá pasáž v hranatých závorkách je v rukopise na menším listu, který se zdá být dodatkem; v textu stálo původně jen: „Paní G… v přestrojení je uvedena do prádelny Bochaud, která ji tam vpustí." Dodatek je psán touž rukou jako hlavní text, což vede Perrouda k otázce, zda rukopis není dobovým opisem původního rukopisu paní Grandchamp, v němž byla tato pasáž nejprve nahrazena řádkem shrnutí a po rozmyšlení opět doplněna; rozhodnout to nemůže, protože její rukopis nemá k dispozici.

má rozkaz vcházet k paní Rolandové jen v nejnaléhavějších věcech a že mě pro mou vlastní bezpečnost zapřísahá, abych se nevracela: znamenalo by to naši zkázu bez jakékoli naděje zachránit ženu, jejíž záhuba je zpečetěna. „Ach! Mám ji opustit," řekla jsem jí, „ve chvíli, kdy důvěra a přátelství mohou zmírnit její poslední okamžiky a vyslechnout její poslední přání? Buďte klidná, postarám se, abyste mě stěží poznala." Strávila jsem noc přípravou přestrojení, v němž bych nepoznala ani sama sebe. Ostatně prudkost dojmů, které jsem prožívala, mému úsilí přispívala až příliš. Dostavím se, jakmile se otevírají brány, a Bochaud mě tajně vpustí do prádelny.] Dala tam ještě před rozedněním přivést mou nešťastnou přítelkyni. Byla jsem tak zmatená, že ji mé oči hledaly a nenacházely; několik okamžiků jsem se vzpamatovávala, až jsem ji konečně rozeznala. Byla změněná, ale nezdála se sklíčená; její mlčení prozrazovalo soustředění, mé hrůzu. „Je konec," řekla mi, „musím podlehnout ranám tyranie. Uvažme, zda se nemohu, zda nemám vyhnout tomu, co mě děsí. Nebojím se smrti ani popraviště, ale pohledu na ten hanebný tribunál a na ten lid, který považuje za triumf vraždu těch, kdo jej milovali a chtěli mu sloužit. Posuďte, zda péče o mou slávu a mou pověst vyžaduje toto bolestné úsilí; jestliže je nevyžaduje – a já myslím, že ne –, odvažuji se spoléhat na vaši horlivost, že mi opatříte prostředky, jak zde ukončit svůj život."

Když jsem překonala krutý dojem, jaký ve mně myšlenka na takovou službu vyvolala, řekla jsem jí, že o tom bolestném projevu důvěry budu přemýšlet a že jí zítra přinesu výsledek svých úvah. Skutečně jsem měla odvahu zvážit její žádost ze všech stránek, jaké mohla mít, jak z hlediska její slávy, tak z hlediska toho, co jsem si mohla bez výčitek dovolit. Usoudila jsem, že nesmí nepřátelům zanechat žádnou záminku, aby pošpinili její památku a rozhlásili mezi lidmi, že unikla před zjevnými důkazy svých zločinných plánů. Přesvědčila jsem sama sebe, že bude-li před tribunálem rozvíjet onu výmluvnou energii, jež jí dávala nepřemožitelnou moc nad posluchači, může uspíšit konec neštěstí své vlasti a rozmnožit všeobecné rozhořčení. Ostatně jsem si ještě lichotila nadějí, že ji soudci, zahanbeni lichostí důvodu její obžaloby, odsoudí jen k vězení na určitou dobu. Našla jsem ji v lepším stavu než předešlého dne; dobře se vyspala, pleť měla svěží a barvu živou; z její tváře vyzařovala vážnost duše zaujaté důležitou věcí. Poslouchala mě s nejsoustředěnější pozorností; zdůraznila jsem vše, co mohlo

můj názor ospravedlnit, a dodala jsem: „Kdyby bylo v mých silách uchránit tě po rozsudku před tím, co má následovat, učinila bych to; nepotřebuješ to, abys přešla k potomstvu bez poskvrny; ale dozor je takový, že ti nemohu slíbit tento poslední důkaz své bezvýhradné oddanosti.“ Klidně o mém názoru uvažovala a nakonec jej přijala. Pak se mě zeptala, čí smrt zanechala nejhlubší stopy. Odpověděla jsem jí, že smrt Charlotte Corday.[33] Nato zůstala chvíli v hlubokém mlčení; pak, po vzdechu, který se snažila potlačit, mi podala ruku s dojetím plným důstojnosti: „Musím vaši duši dobře znát,“ řekla mi, „abych se odvážila prosby, kterou k vám vznesu.“ Upřu na ni oči, ona sklopí zrak a řekne mi změněným hlasem, který mi dosud zní v hloubi srdce: „Měla byste odvahu být přítomna mým posledním chvílím, abyste mohla hodnověrně dosvědčit, jaké byly?“ Chvění mé ruky, jež svírala její, jí dostatečně prozradilo, jak mě ta žádost dojala; přesto jsem měla sílu ji ujistit, že závisí-li na tom její klid, podrobím se všemu, co bude žádat. Nevím, co přes všechno mé úsilí vyjadřovala má tvář; ale ona prudce odtáhla ruku, zakryla si obličej a zvolala: „Ach, to je hrozné, má žádost mi naplňuje hrůzou!“ Pak, když se uklidnila: „Slib mi jen, že mě uvidíš projíždět; tvá přítomnost zmenší děs, který mám z té odporné cesty. Budu mít aspoň jistotu, že bytost mne hodná vzdá hold pevnosti, která mě v tak strašné zkoušce neopustí; budeš se mnou spokojena, nezarmoutím tě.“ – „Poslechnu; kde si přejete, abych stála?“ – „Na konci Pont-Neuf, u prvního schodu, opřená o zábradlí, oblečená tak, jak jsi dnes.“[34] Na její tvář se vrátil klid. Odevzdala mi všechny věci, bez nichž se mohla obejít, a ponechala si jen to, co uznala za nezbytné na tu krátkou dobu, jež jí zbývala k životu. Ani slza nezvlhčila naše víčka, ani nářek nevyšel z našich rtů. Hovořily jsme tři hodiny s vnějším zdáním krajní chladnokrevnosti, ale nikdy jsem si nedokázala vybavit jediné slovo z toho, co jsme si řekly. Když jsem vstala, abych odešla, zvedl se mi před očima hustý závoj; stěží jsem ji rozeznávala, její rysy jako by se rozkládaly, svaly napínaly; její oči, tak živé a zářivé, byly nehybné a zkalené. Držely jsme se v objetí, aniž jsme na sobě dávaly znát, že si to uvědomujeme. Nakonec paní Rolandová, sil-

33. Charlotte Corday z Caen zavraždila 13. července 1793 Marata v jeho bytě; 17. července byla popravena. Svým klidem před tribunálem i na popravišti udělala na současníky hluboký dojem.

34. Káry s odsouzenými jezdily z Conciergerie přes Seinu na pravý břeh a dále ulicí Saint-Honoré na náměstí Revoluce (dnes Place de la Concorde), kde stála gilotina; cesta vedla kolem pravobřežního konce Pont-Neuf, kde měla Sophie Grandchamp čekat.

nější než já, zavolala žalářnici: „Odveďte ji,“ řekla jí, „už s ní nepromluvím; ušetřte ji kruté chvíle, která by ji mohla stát život.“

Odvezli mě domů, kde jsem upadla do křečí, pro něž se báli o můj život. Péče, jíž mě zahrnuli, a především přítomnost mého přítele[35] mě přivedly do méně bolestného stavu, nedokázaly však smazat obraz, který mi neustále vyvstával před očima, ani na okamžik oddálit z mé mysli osudný slib, který jsem dala. Chránila jsem se svěřit jej G.; nebyl by dovolil, abych jej splnila, a já jsem jej považovala za tak posvátný, že jsem se rozhodla dostát mu i za cenu vlastního života.

Jakmile byla má nešťastná přítelkyně převezena do soudní věznice,[36] požádala jsem žalářnici, aby mi každé ráno přesně vyřizovala, co dělá. Četla, pracovala, psala několik dopisů a zbytek času věnovala tomu, že povzbuzovala ženy, s nimiž sdílela celu, aby se povznesly nad osud, jenž je snad čeká. Když kolem ní zavládlo trochu klidu, zdála se pohroužena do hlubokého rozjímání, ale neprojevovala ani sklíčenost, ani utrpení. Její zdraví a svěžest pleti svědčily o klidu její duše.

35. Perroud: Grandpré, jejž ostatně o čtyři řádky dál označuje iniciálou. Grandpré byl inspektorem věznic na ministerstvu vnitra.

36. Perroud: Do Conciergerie. Celé předchozí vyprávění podle něho nese pečeť pravdy, paní Grandchamp však poněkud zaměňuje dny. Girondisté byli odsouzeni 30. října kolem půlnoci a popraveni 31. října dopoledne; s osudnou zprávou tedy musela přijít do Sainte-Pélagie 31. října, rozhovor v prádelně by připadl na 1. listopadu a poslední rozhovor, v němž ji paní Rolandová prosila, aby ji přišla vidět na cestě k popravišti, na 2. listopadu. Paní Rolandová však byla ze Sainte-Pélagie převezena do Conciergerie už 31. října (10. brumairu). Paní Grandchamp tedy vtěsnala do tří dnů události jediného dne – buď tím, že za 30. říjen umístila část rozhovorů z předchozích dnů, nebo spíše tím, že umístila do Sainte-Pélagie poslední rozhovor, který se ve skutečnosti odehrál v Conciergerii. „Když člověk píše zpaměti po třinácti letech, jednotlivé roviny se překrývají a splývají.“

Cesta na popraviště

Poprava paní Rolandové, ilustrace z anglické knihy History of Madame Roland (1850). Volné dílo.

Ten obávaný, ten strašný den konečně nastal. Jsouc si jista, že jde před tribunál jen proto, aby vyslechla rozsudek, a že konec její dráhy je neodvolatelně určen, rozvázala malý uzlíček, který jsem ji viděla chystat při našem posledním setkání a který nazývala svou úmrtní toaletou. Pečlivě si upraví na černých vlasech šátek z jemného batistu, oblékne bílé šaty, vystoupí před tribunál a pevně vyslechne rozsudek, který ji odsuzuje k smrti. Měla ji sdílet s padělatelem asignátů jménem Lamarche.[37] Chtěla s ním poobědvat, pobízela ho k jídlu a několikrát se jí podařilo vyloudit mu úsměv. Když mu ostříhali vlasy, pozorně se na něj podívala a řekla mu: „Sluší ti to znamenitě, máš opravdu antickou hlavu.“ Když kat[38] dokončil tentýž obřad i u ní, chtěla odejít; zadržel ji, aby jí svázal ruce: „Promiňte,“ řekla, „nejsem na to zvyklá.“ Lamarche šel před ní, aby nastoupil do káry; navzdory viditelnému pohnutí, které tehdy pociťovala, mu řekla: „Nejsi galantní, Lamarchi; Francouz nesmí nikdy zapomenout, co je povinen ženám.“

Běda! Na svůj slib jsem nezapomněla: nesl v sobě cosi vznešeného, co mě povzneslo až k výši té kruté povinnosti, kterou mi uložila.

37. Simon-François Lamarche; paní Grandchamp ho označuje za padělatele asignátů, podle jiných zpráv šlo o bývalého ředitele výroby asignátů. Byl popraven týž den jako paní Rolandová.
38. Pařížským popravčím byl tehdy Charles-Henri Sanson. Před popravou odsouzeným ostříhali vlasy na zátylku a svázali ruce za zády („toaleta odsouzených“).

18. brumairu roku II, 8. prosince, v pátek (večer).[39]

Dopoledne jsem strávila rozjímáním o velkých naučeních filozofie, jimiž jsem živila svou duši. Málo jsem si cenila života; čestná smrt se mi za okolností, v nichž jsme žili, zdála spíš hodna závisti než hrůzy. Povznesena na úroveň té, která ji měla podstoupit, vyšla jsem hodinu před jejím odjezdem z Conciergerie, abych byla na smluveném místě. Dav se hrnul tím směrem; spěšně jsem se jím prodrala a pospíšila si, abych se zachytila zábradlí co nejblíž u schodů. Stav vytržení, do něhož jsem se přivedla, mě náhle málem opustil a vydal nejnebezpečnější malátnosti. Zahlédla jsem mnoho lidí z naší čtvrti: co si řeknou? jakou myšlenku v nich má přítomnost vzbudí? Všichni znali úzké přátelství, které mezi paní Rolandovou a mnou panovalo; nebyly jim neznámy ani její křivdy, ani má horlivost od jejího uvěznění; čemu přičtou tuto dychtivost přijít se podívat na odporné divadlo ženy, kterou jsem tak něžně milovala, vlečené na káře mezi zločincem a tím, kdo měl ukončit její dny? Byla jsem to já, kdo přišel chladně poslouchat řev lidu žíznícího po krvi, která měla být prolita! Při té strašné myšlence mi tuhne krev; stud mi zalévá tvář, výčitky mi rozdírají srdce; nevím už, jak uniknout mukám, která mě děsí – když tu mi do uší udeří všeobecný výkřik: „Už jede! Už jede!“ a mimoděk obrátí můj pohled tam, kam ukazuje: zdálky zahlédnu osudný vůz; v tu chvíli se mi vrací odvaha i síly: celá oddaná svému poslání, účinku, jaký mám vyvolat, nevidím už v prostoru, který mé oči obsáhnou, nic než jediný předmět, který mě přitahuje. Pomalost jízdy mi ulevuje; jakmile jsem mohla rozeznat tvář své přítelkyně, už jsem z ní nespustila oči. Byla svěží, klidná, usměvavá; bylo vidět, že se svými řečmi snaží dodat trochu síly nešťastníkovi, jehož bledost a sklíčenost tvořily nápadný kontrast s jistým držením a zářivou barvou jeho společnice. Když se blížila k mostu, její oči mě hledaly; četla jsem v nich uspokojení, že mě vidí na tomto posledním a nezapomenutelném dostaveníčku; když dojela naproti mně, pohyb očí provázený úsměvem mi naznačil, že je spokojená, že dosáhla, co si přála. Ještě několik okamžiků jsem se udržela; ale jakmile byla tak daleko, že jsem ji už nemohla vidět a ona mě,

39. Perroud: Paní Rolandová byla skutečně odvezena na popraviště 18. brumairu roku II (8. listopadu 1793), v pátek odpoledne. Paní Grandchamp (nebo její opisovač) napsala omylem prosinec místo listopadu.

vyčerpaná prudkostí vynaloženého úsilí, pozbyla jsem smyslů; nevím, co se se mnou dělo ani jak jsem se ocitla doma.

Přišel Mentelle;[40] jeho slzy rozproudily mé a ulevily strašné tísni, kterou jsem cítila. Smutně jsme se od svého žalu odvraceli úvahami o osudu ctihodného Rolanda, až se dozví tu drtivou zprávu, když vtom náhle vstoupil Bosc,[41] který se musel skrývat a přicházel do Paříže jen v pátek večer, aby se dozvěděl, co se mezitím stalo. Při pohledu na něj jsme propukli v štkaní, které mu příčinu prozradilo až příliš. Prudkost jeho vlastního žalu mu málem byla osudná. Nikdo netruchlil pro paní Rolandovou upřímněji než on. Staré přátelství, lichotivá přízeň, jakou mu projevovala, když byl mladý, velká shoda politických názorů a postavení, jež jí vděčil, dodávaly nové síly citům, které si zasloužila vzbuzovat; a on tehdy nevěděl, co by je mohlo oslabit.[42]

Protože jsme už mohli jen truchlit nad její památkou, zabývali jsme se jejím nešťastným mužem. Byli jsme si jisti, že nepřežije ztrátu ženy, o níž bude věřit, že šla na smrt, aby jeho zachránila, a protože jsme nemohli zabránit, aby se to dozvěděl z novin, usoudili jsme, že bude lépe, když tu krutou událost zmírní ruka přítele, byť bez naděje, že se tím předejde jejím následkům. Bosc napsal dopis u mne. Roland dostal ten dopis v neděli; jeho rozhodnutí nenechalo místo ani nářkům, ani slzám. Strávil den pálením důležitých materiálů, které nashromáždil k dějinám svých dvou ministerstev, protože nechtěl vystavit novým nebezpečím šlechetné slečny Malortie,[43] které ho s nasazením vlastního života zachránily; nazítří je opouští pod záminkou, že hledá jiný úkryt, ujde tři míle po silnici k Paříži, zastaví

40. Edme Mentelle (1730–1815), geograf a pedagog, starý přítel Rolandových; Perroud mu věnoval zvláštní přílohu ve svém vydání Dopisů paní Rolandové.
41. Louis-Augustin Bosc d'Antic (1759–1828), přírodovědec, nejvěrnější přítel Rolandových, kterého Roland jmenoval jedním ze správců pošt; po 2. červnu se skrýval v lesích u Montmorency (v Sainte-Radegonde), zachránil rukopisy Pamětí a roku 1795 je poprvé vydal. Perroud: Toto vyprávění, z něhož dýchá upřímnost, vyvrací romantickou historku, kterou odkudsi převzal Dauban, podle níž Bosc šel za popravčí károu.
42. Perroud: Opět narážka na Buzota.
43. Roland se po útěku z Paříže skrýval v Rouenu u slečen Malortie, starých přítelkyň rodiny.

se u vchodu do jednoho parku a probodne se kordem ukrytým v holi, který mu Bosc přinesl na ministerstvo, když mu vyhrožovali zavražděním.[44]

44. Roland se zabil 10. listopadu 1793 u Bourg-Beaudouin (nedaleko Radepontu) na silnici z Rouenu do Paříže; u jeho těla byl nalezen lístek, v němž prohlašoval, že nechce déle zůstat na zemi poskvrněné zločiny.

Tiráž

Paměti paní Rolandové. Souborné vydání (díly I–III)
Úplný český překlad pamětí paní Rolandové (*Mémoires particuliers*, *Notices historiques*, *Portraits et anecdotes*, *Premier* a *Second ministère*, *Seconde arrestation*, *Anecdotes*), jejích posledních spisů a dopisů z vězení a Perroudových příloh, s vysvětlivkami podle kritického vydání Clauda Perrouda (*Mémoires de Madame Roland. Nouvelle édition critique*, Paříž, Plon-Nourrit, 1905, sv. I–II). Předloha: digitalizovaný exemplář Gallica (BnF), Source gallica.bnf.fr / BnF.
Staré texty, 2026 – www.stare-texty.cz

Obálka: Paní Rolandová, kresba s nápisem „J. M. Ph. Roland, dessiné à la Conciergerie“ (nakresleno v Conciergerii), 1793, výřez. Volné dílo. Obrázky v textu: dobové portréty J.-M. Rolanda, Buzota, Dantona, Robespierra, Marata, Desmoulinse, Héberta a Bosca; J.-A. Goupil, *Poslední den paní Rolandové* (1880); poprava paní Rolandové, ilustrace z knihy *History of Madame Roland* (1850). Volná díla.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo, co je přeloženo celé a co zkráceno.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát a milovník historie. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz“.

Komerční užití (prodej, placený obsah, reklama apod.) je možné jen s předchozím souhlasem provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.